یاسنجان سادیق چوغلان

باهادیرنامه

6

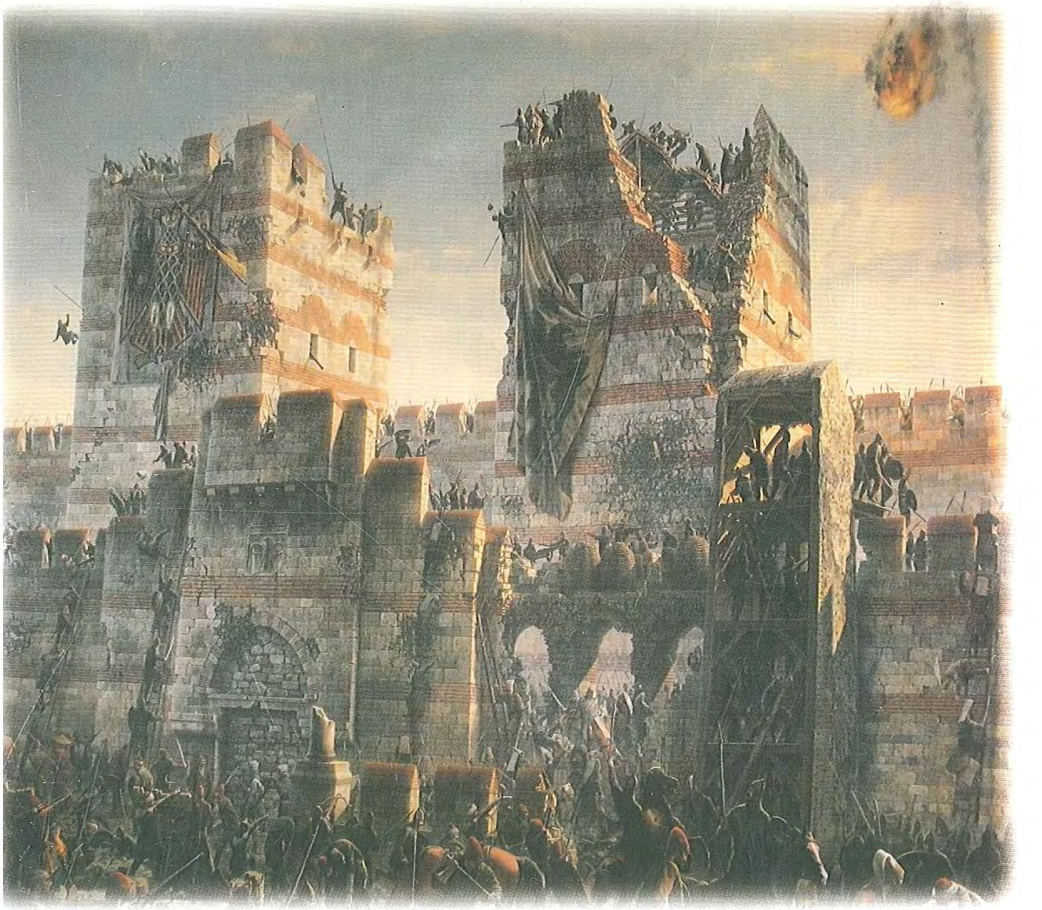

مملکتیه رنشریاتی ۰ بیبیجیلیک

ISBN 978-7-105-11010-0

定价：45.00元

یاسنجان سادیق چوغلان

باهاردرنامه

(تاریخی رومان)

6

ملله تله رنه نشریاتی

ياسنجان سادىق چوغلان ◆ 2010 - يىل

115

بابۇر ئەندىجانىنى قايتىدىن ئىلكىگە ئېلىپمۇ ئانچە خۇشال بولالمىدى. گەرچە ئىنىسى جاھانگىر مىرزا ئۇنىڭغا ئارقىسىدىن ھەپتىدە بىر دېگۈدەك مەلۇمات يوللاپ، پات ـ پات سوۋغا ـ سالاملارنى ئەۋەتىپ ساداقەتىنى بىلدۈرۈپ تۇرسىمۇ، ئۇنىڭ بۇ ئىشلىرى بابۇرغا ساختىلىق قىلىۋاتقاندەك تۇيغۇ بېرەتتى. «ناۋادا ئۇزۇن ھەسەن بىلەن ئەھمەد تەنبەل ئارازلىشىپ، دۇشمەنلەشمىگەن، شۇ سەۋەبتىن لەشكىرىي كۈچى بۆلۈنۈپ كەتمىگەن بولسا، ئىنىم ئاسانلىقچە سۇلھى تەلەپ قىلىپ، يارىشىۋېلىش تەكلىپىنى قويۇپ، ئەندىجانىنى ماڭا بەرمەيتتى» دەپ ئويلايتتى بابۇر. ئاز كەم ئىككى يىلغا يېقىن ئىنىسى بىلەن پەرغانە سەلتەنىتىنى تالىشىپ قىلغان جەڭلىرى، ئاشۇ جەريانىدا تارتقان كۆڭۈل ئاغرىقلىرى، تاجۇ تەختتىن ئايرىلىپ قازاقلىق[1]تا ياشاش جەريانىدا تارتقان جاپا ـ لىرى ئۇنىڭ ئىنىسىغا بولغان مېھرىنى سۇسلاشتۇرۇپ، گۇماندىخور قىلىپ قويغانىدى.

ھەئە، بابۇر ئەندىجانىنى ئالغاندىن كېيىن ئۇزۇن ھەسەننى تۇتقان بولسىمۇ، ئەمىر ـ سەركەردىلىرىنىڭ ئۆلتۈرۈش تەلىپىگە قوشۇلماي، ئۇنى پەرغانە تەۋەسىدىن چېقىپ كېتىشكە بۇيرۇغانىدى. كالىسىنىڭ ئامان قالغىنىغا خوش بولغان ئۇزۇن ھەسەن خوتۇن ـ بالىلىرىنى ئېلىپ ئۇدۇل ھىسارغا كەتكەنىدى. ئەمما تېخىچە قولغا چۈشمەي قېچىپ يۈرگەن ئەھمەد تەنبەل بولسا ئۇ يەر، بۇ يەردە مۆكۈنۈپ، ئەتراپىغا لەشكەر توپلاپ، جاھانگىر مىرـ

① قازاقلىق ـــ خان ـ پادىشاھلارنىڭ تاجۇتەختتىن ئايرىلىپ، قاچاقلىق، سەرگەردانلىقتا ياشىغان ۋاقتىنى كۆرسىتىدۇ.

زىنى قۇترىتىپ يۈرەتتى. بۇ ئىشلاردىن بابۇرنىڭ تولۇق خەۋىرى بار ئىدى.

بابۇر خوجەنتكە يەنە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، مومىلىرى ئىسان دۆلەت خېنىم بىلەن شاھ بېگىمنىڭ ھەمدە ئانىسىنىڭ زورلىشى بىلەن مەرھۇم تاغىسى سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ ئۇ-چىنچى قىزى ئايشە سۇلتان بېگىم بىلەن توي قىلغانىدى. دادىسى بىلەن تاغىسى بابۇر ئەمدىلا بەش ياشقا كىرگەن ۋاقىتىدا بۇ توي ئىشىنى سۆزلىشىپ، ئۇلارنىڭ بېشىنى باغلاپ، چاي ئىچكۈزۈپ قويغانلىقى ئۇچۇن، گەرچە بابۇرنىڭ رايى بولمىسىمۇ، بۇ تويغا رازلىق بەرگەنىدى. ئاشۇ سەۋەبتىنمۇ ياكى ئەمدىلا ئون تۆت ياشقا كىرگەن ئايشە سۇلتان بېگىمنىڭ زىيادە تارتىنچاقلىقى سەۋەبىدىنمۇ ئەيتاۋۇر، بابۇرنىڭ ئۇنىڭغا تازا كۆڭلى چۈشمىدى. ئۇ كۈنلىرىنى كۆپىنچە كۈتۈپخانىدا كىتاب كۆرۈش، يېزىۋاتقان «ۋاقائى» نامىلىق كۈندىلىك خاتىرىسىنىڭ لەشكىرىي يۈرۈشلەردە چولىسى تەگمەي چالا قالغان يەرلىرىنى يېزىش بىلەن يالغۇز ئۆتكۈزەتتى. ئۇنىڭدىن بوشىغان ۋاقىتلىرىدا قىلىچۋازلىق، كامانداز-لىق ماھارىتىنى مەشىق قىلاتتى. ھەرقانچە قىلىپمۇ سەمەرقەنتنى ئۇنتۇيالمايتتى. سەمەرقەنتتە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ئايشە سۇلتان بېگىمنىڭ ئىككى گەپنىڭ بىرىدە سەمەرقەنتنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەسلىكىمۇ ئۇنىڭ سەمەرقەنتكە بولغان ھەۋىسىنى كۈچەيتىۋەتكەنىدى.

«ئاتا مىراس زېمىنىم پەرغانىنى بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە ئىنىم بىلەن ئىككىگە بۆلۈپ ئولتۇردۇق. بۇنىڭدىن جەننەتماكان ئاتامنىڭ روھى قانچىلىك قورۇنۇپ كەتكەندۇ ـ ھە؟! ئۆز ۋاقتىدا جاھانگىر مىرزىنىڭ ئەندىجان تەختىدە ئولتۇرۇشىغا يول قويۇپ، ئۆزۈم سەمەرقەنتتە تۇرۇۋەرگەن بولساممۇ بوپتىكەن. ئاشۇ قەيسىلىقلارمۇ ئۆتۈپ كېتەر بولغىيدى. كېيىنكى كۈنلەردە تاجۇ تەختتىن ئايرىلىپ قازاقلىقتا ياشىغىنىمدا بېشىمغا ئۇنىڭدىن بەتتەر مۇشكۈلاتلارمۇ كەلدى. شۇنىڭغىمۇ بەرداشلىق بەردىمغۇ ئە-

نە. ناۋادا سەمەرقەنتنى قايتىدىن ئىلكىمگە ئالالىسام ئەندىجانىنى جاھانگىر مىرزىغا چوقۇم بېرىۋېتىمەن. نېمىلا دېگەنبىلەن ئۇمۇ ئاتامنىڭ پۇشتى، يۇرەك پارىسى. ئۇنىڭمۇ پەرغانە سەلتەنىتىدە ھەققى بار» دەپ ئويلايتتى بابۇر سەمەرقەنت ھەققىدە تېگى يوق خىياللارغا ئەسىر بولۇپ.

شۇ كۈنلەردە ئۇ بۇيۇك شائىر مەۋلانە ئەبەيدۇللا لۇتفىينىڭ «گۈل ۋە نەۋرۇز» داستانىغا مەپتۇن بولۇپ قالغانىدى. سەمەرقەنت تىكى ۋاقتىدا مىرزا ئۇلۇغبەگ مەدرىسەسىنىڭ كۈتۈپخانىسىدىكى توپا ـ چاڭ بېسىپ كەتكەن كىتابلار ئارىسىدىن لازىملىق كىتابلارنى تاللىغاندا بۇ كىتابنىمۇ تاللىۋالغانىدى. بىراق، سەلتەنەت ۋەسۋەسىسىدە ئايىغى چىقماس جەڭگى ـ جېدەللەر بىلەن بولۇپ كېتىپ، تېخى ئوقۇشقا ئۇلگۇرمىگەنىدى. ئەندىجانىنى قايتا ئىلكىگە ئالغاندىن كېيىن «ۋاقائى»نىڭ داۋامىنى يېزىشقا تۇتۇنغاچ، ئانچە ـ مۇنچە كىتاب كۆرۈشكە ۋاقىت چىقاردى. ئۇ لۇتفىينىڭ زور ھەجىملىك بۇ داستانىنى بىرنەچچە قېتىم ئوقۇپ چىققان بولسىمۇ، يەنە ئارىلاپ ـ ئارىلاپ ئۆزىگە ياققان مىسرالارنى ئىشتىياق بىلەن ئوقۇپ قويياتتى. نەۋرە سىڭلىسى ئايشە سۇلتان بېگىمگە مومىلىرى ۋە ئانىسىنىڭ زورلىشى بىلەن ئۆيلەنگەن بولغاچقا، قەلبىدە ئۇنىڭغا نىسبەتەن مۇھەببەت ئويغانمىغانلىقى ئۈچۈنمۇ ئەيتاۋۇر، داستاندىكى شاھزادە نەۋرۇزنىڭ چۈشىدە كۆرگەن ئاشىقى گۈلگە بولغان چەكسىز مۇھەببىتى، ئاشىقىنى ئىزدەپ فەرخار مەملىكىتىگە بېرىش يولىدا تارتقان جەبرى ـ جاپالىرى، نۇرغۇن مۇشەققەتلەرنى يېڭىپ ئاشىقى گۈل بىلەن ئۇچراشقانلىقى، ئىككى ياشنىڭ بىر ـ بىرىگە بولغان چوڭقۇر سۆيگۈسى، گۈلنىڭ چىن خاقانغا ياتلىق بولۇشتىن كېچىپ، نەۋرۇز بىلەن قاچقانلىقى ۋە قاچقۇنلۇق ھاياتىدىكى مۇشكۈلاتلار، گۈلنىڭ نەۋرۇزغا بولغان چىن مۇھەببىتى تەسۋىرلەنگەن مىسرالار ئۇنى ھەم ھاياجانغا، ھەم چوڭقۇر ئويغا سالاتتى.

داستاندىكى ئاشىق يىگىت نەۋرۇزنىڭ تىلىدىن بېرىلگەن:

سەباتەك بۇ چەمەن فەرراشىدۇرمەن،
نە يەرگە بارسا گۈل يولداشىدۇر مەن.
.....
تىلەسۇن گەر تىلەمەسۇن مېنى گۈل،
قۇلىدۇرمەن بولغۇنچە تۇپراغىم كۈل.
مەن ئۆلىمەنكىم ئايىاغىنىڭ ئىزىمەن،
ئەگەر ئۆلمەسەم بوسۇغانى توزىمەن①.

دېگەن مىسرالار بىلەن مەشۇقى گۈلنىڭ تىلىدىن بېرىلگەن:

ئەگەر سەن قىلماس ئېرسەڭ مەندىن ئۆزگە،
مېنىڭ بارى كىممىم بار سەندىن ئۆزگە.
.....
يۈز ئەۋرۈسالىڭ داغى مەن يۈز چۈرۈمەن،
غەمىڭدىن باشقا بىللاھكىم دەم ئۇرۇرمەن.
.....
سېنىڭ بىرلە تامۇغ خۇد بەرىندۇر،
بېھىشتىم سەنسىزىن تەھتۇششەرىندۇر②.

① يەشمسى: خۇددى شامالغا ئوخشاش بۇ گۈلزارنىڭ خىزمەتكارىمەن،
گۈل قەيەرگە بارسا، مەن ئۇنىڭ يولدىشىمەن.
گۈل مېنى خالىسۇن، خالىمىسۇن،
تاكى تۇپرىقىم كۈل بولغۇچە ئۇنىڭ قۇلىمەن،
ئۆلسەملا، ئۇنىڭ ئايىغىنىڭ ئىزىمەن،
ئەگەر ئۆلمىسەم بوسۇغىسىنىڭ توپىسىمەن.

② يەشمسى: ئەگەر سەن مەندىن باشقىنى دېسەڭ،
مېنىڭمۇ سەندىن باشقا ھېچكىمىم يوق.
سەن يۈز ئۆرۈسەڭمۇ مەن يۈز ئۆرۈمەيمەن،
قەسەمكى، ھەربىر نەپىسىم غېمىڭسىز ئۆتمەيدۇ.
سەن بولسالا دوزاخمۇ ماڭا جەننەتتۇر،
سەنسىز بېھىشمۇ دوزاخنىڭ تەكتىدۇر.

دېگەن مىسرالارنى ئوقۇپ ئاجايىپ شېرىن خىياللارغا ئەسىر بولاتتى. ئۆزىنى شاھزادە نەۋرۇزغا، خوتۇنى ئايشە سۇلتان بېگىمنى مەلىكە گۈلگە ئوخشاتقۇسى كېلەتتى ـ يۇ، شۇ ھامان خوتۇنى بىلەن ئوتتۇرىسىدا داستاندا تەسۋىرلەنگەندەك چوڭقۇر مۇھەببەتنىڭ يوقلۇقىنى ئېسىگە ئېلىپ، لاسسىدە بولۇپ قالاتتى. ئايشە سۇلتان بېگىمنى خۇددى نەۋرۇز گۈلنى سۆيگەندەك سۆيگۈسى كېلەتتى. ئەمما ئايشە سۇلتان بېگىم بىلەن ئۇچراشقاندا بۇ ئوتتەك تۇيغۇلاردىن ئەسەرمۇ قالمايتتى.

«يېگىت دېگەن ئاشقىلىقنىڭ دەردىنى تارتىشى، بىر قىزنىڭ ئوتىدا كۆيۈپ، سۈيىدە ئېقىپ ۋىسالىغا يېتىش ئۇچۇن كېچە ـ كۈندۈز ئاھ ـ پەريات چېكىشى كېرەكقۇ ئاخىر؟! ئايشە سۇلتان بېگىمگە ئالدىراپ ئۆيلىنىپ خاتا قىلدىممۇ ـ يە؟ كۈنلەرنىڭ بىرىدە پۇتكۇل ۋۇجۇدۇمنى ئۆزىگە ئەسىر قىلىدىغان گۈل كەبى مەشۇق نېسىپ بولارمۇ؟ توۋا، مۇشۇ كەمگىچە ئەجەب بىرەر قىزغا ئاشىق بولماپتىمەن دېسە. توغرا، كۈنلىرىم تەخت ـ سەلتەنەت غېمى بىلەن ئۆتكەن تۇرسا، بۇنداق ئىشق سەۋداسى نەدە تۇرۇپ نېسىپ بولاتتى ماڭا. ھېچ بولمىسا ئايشە بېگىمنى ئاشۇنداق سۆيۈشكە، مۇھەببەت قويۇشقا تىرىشىپ كۆرەي...»

بابۇر ئەنە ئاشۇنداق زىددىيەتلىك خىياللار ئىلكىدە ئۆزىگە تەسەللى بەرگەچ داستاننىڭ باشقا مىسرالىرىغا نەزەرىنى ئاغدۇراتتى. ئادالەتسىز زامانغا بولغان نارازىلىق، زۇلۇم ۋە تەكشىزلىك ئۇستىدىن قىلىنغان شىكايەت تەسۋىرلەنگەن مىسرالارنى قايىللىق بىلەن يېنىش ـ يېنىشلاپ ئوقۇيتتى، مۇلاھىزە قىلاتتى:

سەن ئانداق مەسنەد ئۇستىدە قەدەھ نۇش،
مەن ئۇش مۇنداق ئەسرۇ زارۇ مەدھۇش.
سەن ئانداق نازۇ ئىشرەت بىرلە ئەنگىز،

مەن ئۇش مۇنداق سىرىشكىم بىرلە خۇنرىز.
سەن ئانداق تەختۇ بەخت پادىشاھى،
مەن فەريادۇ ئاھۇ سۇبھى گاھى[1].

«ئۇستاز مەۋلانە ئەبەيدۇللا لۇتفىي ھەزرەتلىرى نەۋرۇز تىلـ
ىدىن بېرىلگەن بۇ مىسرالىرىدا خان ـ پادىشاھلارغا كىنايە قىلىش
ئارقىلىق، ھۆكۈمدارلارنى ئەيش ـ ئىشرەتتە ياشايدىغان، ئاۋام ـ
رەئىيەت كۆزىدىن ياش ئورنىدا قان ئاققۇزۇپ، قايغۇ ـ ھەسرەتتە
كۇن ئۆتكۈزىدىغان ئادالەتسىزلىكنى تولىمۇ ۋايىغا يەتكۈزۈپ پاش
قىلىپتۇ. توغرا، مەنمۇ بىر پادىشاھقۇ؟ قانچىلىك ئەدلى ـ ئادالەت
بىلەن يۇرتدارچىلىق قىلالىدىم؟ سەمەرقەنتنى ئېلىش ئۈچۈن يەتـ
تە ئاي قامال قىلغىنىمدا بىچارە سەمەرقەنت ئاھالىسى كۇنلىرىنى
ئاچارچىلىقتا ئۆتكۈزمىدىمۇ؟ شەھەرگە كىرگىنىمدە بۇنى ئۆز
كۆزۈم بىلەن كۆردۈمغۇ. شۇنداقتىمۇ سەركەردە ـ لەشكەرلىرىمنى
ئاشۇ بىچارە، بىقۇۋۇل رەئىيەتنى بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىشتىن ئۇنۇمـ
لۇك توسۇيالمىدىمغۇ...»

مۇشۇلارنى خىيال قىلغان بابۇر خىجالەتتىن تەرلەپ كەتتى. ئازابلىق تۇيغۇلار ئىلكىدە ئاستىغا قىزىل سىياھ بىلەن سىزىپ قويغان تۆۋەندىكى مىسرالارغا نەزەر تاشلىدى:

بۇ دەۋلەتتىن ھەسەت تېتىپ زامانە،
يەنە ئەنگىز قىلدى مىڭ باھانە.
.....

① يەشمىسى: سەن تەخت ئۇستىدە شاراب ئىچسەن،
مەن بولسام خارۇزار، ھوشسىز ئەسرىمەن.
سەن ناز ـ ئىشرەت بىلەن مەشغۇلسەن،
مەن كۆز ياشلىرىم بىلەن قان ئاققۇزىمەن.
سەن تەخت ـ بەخت ئىگىسى، پادىشاھسەن،
مەن سەھەردە ئاھۇ پەريات چەككۇچىمەن.

فەلەكنى مۇندىن ئۆزگە نە ئىشى بار،
كى بىر نۇش ئورنىدا يۇز مىڭ نىشى بار[1].

بابۇرنىڭ ئازابلىق خىياللىرىنى تەرەپبالالا كىرىپ كەلگەن قاسىمبەگ قاۋچىن بۇزۇۋەتتى.

ــ پادىشاھ ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، ــ دېدى ئۇ قول باغلاپ تۇرۇپ، ــ مۇھەممەد مەزىد تارخان سەمەرقەنتتىن ئەلچى ئەۋەتىپتۇ.

ــ كۆرۈشمەيمەن. مۇددىئاسىنى سىلىدىن ئاڭلاي، ــ دېدى بابۇر كەيپسىزلىك بىلەن.

بابۇرنىڭ كەيپىياتىنىڭ تازا ياخشى ئەمەسلىكىنى ھېس قىلغان قاسىمبەگ قاۋچىن بىرنەچچە دەقىقە ئارىسالدى بولۇپ تۇرغاندىن كېيىن يەنە ئېھتىيات بىلەن ئېغىز ئاچتى:

ــ تارخاننىڭ ئەلچىسى مىرزا ئابدۇلۋەھھاپ موغۇل ئىكەن.

بۇ ئىسىمنى ئاڭلاپ بابۇر بىردىنلا دىققىتىنى يىغدى:

ــ مىرزا ئابدۇلۋەھھاپ موغۇل؟ ھېلىقى بىزنىڭ...

ــ شۇنداق ئالىيلىرى، ئەندىجان ھۆكۈمىتىدە جازا دىۋانىنىڭ ياناش بېگى بولغان ئىچكىي بەگ.

ــ باشلاپ كىرسىلە، ــ دېدى بابۇر دەرھاللا ئىجازەت بېرىپ.

مىرزا ئابدۇلۋەھھاپ موغۇل بابۇرنىڭ ساداقەتمەن بەگلىرىدىن ئىدى. ئىنىسى جاھانگىر مىرزا ئۇزۇن ھەسەن، ئەھمەد تەنبەللەر بىلەن بىللە ئەندىجاننى مۇھاسىرە قىلغان چاغدا مەرھۇم مەۋلانە خوجا ئابدۇللا قازى بىلەن بىرلىكتە ئەندىجاننى قوغداشتا پىداكارلىق كۆرسەتكەنىدى. ئەندىجان قولدىن كەتكەندىن كېيىن،

① يەشمسى: زامانە بۇ راھەتتىن ھەسەت قىلار،
يەنە مىڭ باھانىلەر قوزغىتار.
پەلەكنىڭ راھەت شارابىدىن ئوتلىتىپ قويۇپ،
يۇز مىڭ نەشتەر ئۇرۇشىدىن باشقا نېمە ئىشى بار.

بابۇرنىڭ ئالدىغا بېرىشتىن خىجىل بولۇپ، ئۇن ـ تىنسىز غايىب بولۇپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭ ئەندىجانىنى قوغداش جېڭىدە كۆرسەتكەن ساداقىتىنى مومىلىرى ئىسان دۆلەت خېنىم بىلەن شاھ بېگىم با ـ بۇرغا بىرنەچچە قېتىم سۆزلەپ بەرگەنىدى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم. ئادالەت پاناھ پادىشاھ ئالىيلىرىغا ئېھتىرام بولغاي!

مىرزا ئابدۇلۋاھاپ موغۇل بابۇرنىڭ ئالدىغا كېلىپ موكـ ـكىدە تىزلاندى.

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ـــ دېدى بابۇر سالامنى ئىلىك ئې ـ لىپ، ـــ ئورۇنلىرىدىن تۇرسىلا جانابلىرى. كەلسىلە، يېنىمغا كېلىپ ئولتۇرسىلا.

بابۇرنىڭ ھۆرمىتىنى قىلىپ يېنىدىن جاي كۆرسەتكەنلـ ـكىدىن قاتتىق ھاياجانلانغان مىرزا ئابدۇلۋاھاپ موغۇل كۆزىگە لىق ياش ئالغان ھالدا ئورنىدىن تۇرۇپ قول باغلىدى:

ـــ ئالدىلىرىدا تولىمۇ خىجىلمەن ئالىيلىرى...

ـــ بولدى، خىجالەت بىلدۇرمىسۇنلار، ـــ دېدى بابۇر ئۇنى سۆزلىگىلى قويماي، ـــ ئاشۇ چاغدا ئەندىجانىنى قوغداش ئۇچۇن كۆرسەتكەن پىداكارلىقلىرىدىن تولۇق خەۋەر تاپقانمەن. تەڭرىم دىدارلىشىشقا يەنە نېسىپ قىلىپتۇ مانا. ئول ساداقەتلىرى ئۇچۇن مەن سىلىگە تەشەككۇر ئېيتىشىم كېرەك.

ـــ يوقسۇ، ھەرگىز ئۇنداق دېمىسىلە. ئالىيلىرىنىڭ بۇنچە ـ لىك ئىززەت كۆرسىتىشىگە لايىق ئەمەسمەن. شول تاپتا خىجالەت ـ تە سۆزۇن بولغان يۇزۇمنى قويىدىغان جاي تاپالمايۋاتىمەن. شول چاغدا ياخشى ئىت ئۆلۈكىنى ئىگىسىگە كۆرسەتمەپتۇ، دېگەن تەمسىل ئېسىمگە كېلىپ، ئالىيلىرىغا يولۇقماي كەتكىنىمدىن بەكمۇ ئۆكۇنمەن.

ـــ كۆڭۈللىرىنى چۈشىنىمەن، ـــ ئۇ مىرزا ئابدۇلۋاھاپ موغۇلنى خىجالەتچىلىكتىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن گەپنى باشقا تە ـ رەپكە يۆتكىدى، ـــ خوش، مۇھەممەد مەزىد تارخان جانابلىرىغا

ئەلچى بولۇپ كەپتۇ دەپ ئاڭلىدىم.

ــ شۇنداق ئالىيلىرى، ــ دېدى مىرزا ئابدۇلۇھھاپ موغۇل كېلىش مۇددىئاسىنى ئېيتقاپ، ــ مەلۇم بولغايكى، سۇلتان ئەلى مىرزا ئالىيلىرى بىلەن مۇھەممەد مەزىد تارخان جانابلىرى ئوتتۇرىسىدا زىددىيەت پەيدا بولدى. سەۋەبى: مۇھەممەد مەزىد تارخان جانابلىرى ئوغۇللىرىغا سەمەرقەنتنىڭ ھەرقايسى ئايماق، تۇمەنلىرىنى ئىدارە قىلىشنى بۇيرۇغانىدى، بۇنىڭدىن سۇلتان ئەلى مىرزا ئالىيلىرى رازى بولمىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئىختىلاپ كۆرۈلدى. ئاخىرىدا سۇلتان ئەلى مىرزا ئالىيلىرى مۇھەممەد مەزىد تارخان جانابلىرىنىڭ پېيىگە چۈشۈپ، ئۇنى سەمەرقەنتتىن قوغلاپ چىقاردى. ھازىر مۇھەممەد مەزىد تارخان جانابلىرى شەھەرنىڭ سىرتىدىكى خان يۇرتى يايلىقىدا پاناھلىنىۋاتىدۇ. كەمىنلىرىنى دەرگاھلىرىغا ئەۋەتىشىدىكى مۇددىئاسى شولكى: پادىشاھ ئالىيلىرى بىلەن بىرلىشىپ سەمەرقەنتنى سۇلتان ئەلى مىرزىدىن تارتىۋېلىش ھەمدە سەمەرقەنت تەختىنى جانابى پادىشاھ ئالىيلىرىغا تەۋە قىلىش.

پەرغانە مۇلك[1]نى ئىنىسى بىلەن بۆلۈشۈپ ئىدارە قىلغىنىدىن ئىچى پۈشۈپ، سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتىش خىيالىدا بولۇپ يۈرگەن بابۇرغا كۈتمىگەندە بېرىلگەن بۇ تەكلىپ ياغدەك ياقتى.

«سۇلتان ئەلى مىرزا بىلەن مۇھەممەد مەزىد تارخان بۇ دەرىجىدە زىددىيەتلەشكەن بولسا، دېمەك، سەمەرقەنتنىڭ تۈزۈك كۈچى قالماپتۇ. بۇ سەمەرقەنتنى قايتىدىن قولغا ئالىدىغان ياخشى پۇرسەت...»

بابۇر يالت قىلىپ قاسىمبەگ قاۋچىنغا قارىدى.

ــ تەكلىپنى قوبۇل قىلىپ، سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتماق كېرەك ئالىيلىرى، ــ دېدى قاسىمبەگ قاۋچىن ئويلىنىپ تۇرماىلا.

① مۇلك ــ مەملىكەت، يۇرت، پادىشاھلىق، ۋىلايەت.

ــ مەنمۇ شۇ ئويدا، ــ دېدى بابۇر، ــ ئاخسىغا چاپارمەن ماڭدۇرايلى. جاھانگىر مىرزا ئىلكىدىكى بارلىق لەشكەرلىرىنى ئېلىپ يولغا چىقسۇن.

ــ جاھانگىر مىرزىنىمۇ بىللە ئېلىۋالامدۇق؟

قاسىمبەگ قاۋچىنىڭ تازا خالىمايۋاتقانلىقىنى ھېس قىلغان بابۇر كەسكىنلىك بىلەن جاۋاب بەردى:

ــ شۇنداق، ئۇمۇ بىز بىلەن بىللە بېرىپ، لەشكىرىي يۇرۇشنىڭ، يۇرت ئىستېلا قىلىشنىڭ جاپاسىنى كۆرۈپ باقسۇن. سەمەرقەنت ئېلىنسا ئەندىجان بەربىر ئۇنىڭغا تەۋە بولىدۇ. ئاز ـ تولا ئەجىر قىلىپ ئاندىن نەپكە ئېرىشسۇن دەيمىنا.

قاسىمبەگ قاۋچىن ېېشىنى ئەگدى:

ــ ئالىيلىرىنىڭ مۇددىئاسىنى چۈشەندىم.

ــ مىر موغۇلنى دەرھال ئاخسىغا يولغا سېلىپ، مېنىڭ نامىدا جاھانگىر مىرزىغا بۇلجار[1] بەلگىلەپ بەرسىلە، ۋاقىتنى ئۆزلىرى بېكىتسىلە، ئورنى ئىسىمەرگە قاراشلىق مەھەن قىشلىقى بولسۇن. ئاشۇ يەردە توپلىنىپ ئاندىن سەمەرقەنتكە ئاتلىنايلى.

ــ پەرمانبەردارمەن!

قاسىمبەگ قاۋچىن پەرمان يەتكۈزۈش ئۈچۈن چىقىپ كەتتى.

ــ مۇھەممەد مەزىد تارخان جانابلىرىغا تەكلىپىگە قوشۇلغانلىقىمىزنى يەتكۈزگەيلا، ــ دېدى بابۇر مىرزا ئابدۇلۋاھاپ موغۇلغا قاراپ، ــ ھەقچان يول يۈرۈپ ھېرىپ كەتتىلە، چىقىپ تەكىيخانا[2]دا بىرئاز ئارام ئېلىۋالسىلا. كەچتە بىللە غىزالانغاچ قانغۇدەك بىر مۇڭدىشىۋالايلى.

ــ پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ ئىلتىپاتىغا تەشەككۈر، ــ دېدى مىرزا ئابدۇلۋاھاپ موغۇل دەس ئورنىدىن تۇرۇپ، ــ ئاللاھ خالىغان ئىشنى ئاسان قىلسۇن، ئۇنداقتا مەن ئالدىراپ كېتەي.

① بۇلجار ــ قوشۇننىڭ توپلىنىشى ئۈچۈن بەلگىلەپ بېرىلگەن ئورۇن ۋە ۋاقىت.

② تەكىيخانا ــ مېھمانخانا.

لىسا قانغۇدەك مۇلاقاتتا بولىدىغان ۋاقىتلار تېخى ئالدىمىزدا. كەمىنلىرى ھازىرلا يېنىپ مۇھەممەد مەزىد تارخان جانابلىرىغا مەلۇمات يەتكۈزەي. مۇمكىن بولسا پادىشاھ ئالىيلىرى تۇلپارىغا تېزرەك قامچا سالغاي. بەلكىم سىر بولمىسا كېرەك، خان تاغلىرى سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىنىڭ سەركەردىسى شەيبانىخان يېقىندا بۇخارانى بېسىۋالغاندى، ھازىر ھە دەپ سەمەرقەنتكە چىشىنى بىلەۋاتىدۇ. تېزرەك بولمىساق پۇرسەتنى قولدىن بېرىپ قويىمىز. سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭ ھەرقانداق ياۋغا تاقابىل تۇرغۇدەك ماجالى يوق.

ـــ ئۇنداق بولسا جانابلىرىنى تۇتۇۋالمىدىم. مۇلاقاتتا بولۇش نېسى قالسۇن، ـــ دېدى بابۇر.

ـــ يەنە كۆرۈشكىچە ئامان بولغايلا ئالىيلىرى.

«ئەجەب بىر مەسئۇلىيەتچان، ساداقەتمەن كىشى ـ دە، بۇ. دەرگاھىمدا مۇشۇنداق ئەمىر ـ سەركەردىلەر كۆپرەك بولغان بولسا نېمىدېگەن ياخشى بولاتتى ـ ھە؟!»

بابۇر ئىشكتىن چىقىپ كېتىپ بارغان مىرزا ئابدۇلۋاھاپ موغۇلنىڭ كەينىدىن قايىللىق بىلەن قاراپ قالدى.

※ ※ ※

قىرىق ياشلارغا بېرىپ قالغان بولسىمۇ، خېلىلا مەلۇم بولۇپ قالغان كۆز خالتىلىرىنى، كۆز قۇيرۇقى ۋە جاۋغايلىرىدىكى قورۇقلارنى قېنىق ئۇپا ـ ئەڭلىكلەر بىلەن پەردازلاپ، چاچلىرىدىكى ئاقلارنى خېنە يېقىپ يوشۇرۇپ، جۇۋانلىق جازىبىسىنى ساقلاپ قېلىشقا تىرىشۋاتقان خانىش زۆھرە بېگىمنىڭ ۋۇجۇدىدىن ئوتتۇرا ياشلىق جۇۋانلارغا خاس لاتاپەت تېپىلاتتى. ئۇ سۇلتان مەھمۇد مىرزا قازا قىلغان بەش ـ ئالتە يىلدىن بېرى تۇلۇقتا يالغۇز شاۋاتقان بولسىمۇ، كۆتۈنۈش ۋە ياسىنىشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بەرگەچكىمۇ ئەيتاۋۇر، ياش كېنىزەكلىرى ئارىسىدا ئانچە چېنىپ

قالمايتتى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ ھۇجرىسىدىكى يوغان تىكلىمە تاش ئەينەكنىڭ ئالدىدا ھۆسىن ـ جامالىغا قاراپ ئولتۇرغىنىغا بىر ئاش پىشىم ۋاقىت بولۇپ قالغانىدى.

«قايتا ياتلىق بولىمەن دېسەم ئوغلۇم سۇلتان ئەلى مىرزا نېمە دەر؟ ماقۇل بولۇرمۇ؟ ئۆزى بىرقانچە ئاغىچا ـ توقالىرىغا قانائەت قىلماي ھەرىمىنى غۇنچىچەلەر بىلەن تولدۇرۇپ، كۈنبويى ئەيش ـ ئىشرەت ئىچىدە يۈرگىنى بىلەن مېنىڭ تۇللۇقۇمنى ئويلاپمۇ قويمايدۇ. تۇل قالغان ئانىسىنى ئەرگە بەرسە نېمە يامىنى بار؟ مەنمۇ تېخى ئۇنچە قېرىپ، ھۆسن ـ جامالىمدىن كەتكىنىم يوققۇ؟ بەلكىم مېنى ھازىرقى ئەھۋالىغا شۈكۈر ـ قانائەت قىلمىدى دەپ ئەيىبلىشى، قايتا ياتلىق بولۇشۇمنى قوبۇل قىلالماسلىقى مۇمكىن. بىراق مېنىڭ بۇ نىكاھقا رازىلىق بېرىشىم ھەرگىزمۇ تۇللۇق ئازابىغا بەرداشلىق بېرەلمىگىنىمدىن ئەمەس. ناۋادا ئۇ بارلىقىنى سەمەرقەنت سەلتەنىتىگە بېغىشلىغان، يۈرتدارچىلىق تىزگىنىنى قولىدا مەھكەم تۇتۇپ، ئەمىر ـ سىپاھلىرىغا ھۆكۈمى تولۇق ئۆتكۈزۈپ، لەشكىرىي ئىشلارنىڭ ھۆددىسىدىن تولۇق چىقالىغان، سەلتەنەت غېمىگە مېنىمۇ شېرىك قىلمىغان بولسىدى، بەلكىم مەنمۇ بۇ تەكلىپكە جاۋاب بېرىشتە بۇنچە قىينىلىپ ئولتۇرماس بولغىيدىم. مەرھۇم خان ئاتىسى قازا قىلغاندىن كېيىن سەمەرقەنت تەختىدە ئۇچ كۈنمۇ تۇزۈك ئولتۇرالمىدى. بۇ-تۇ، بۇنىڭغۇ ئۇنىڭ كىچىكلىكىدىن، ئاغىسى بايسۇنغۇر مىرزىنىڭ ئىنسابسىزلىقىدىن دەيلى، لېكىن، ئىككىنچى قېتىم لەشكەر تارتىپ كەلگىنىدە بوشاڭلىق قىلىپ، سەمەرقەنتنى بابۇر مىرزىغا قاراپ تۇرۇپ بېرىۋەتتىغۇ؟ ناۋادا بابۇر مىرزا ئىنىسى جاھانگىر مىرزىنىڭ ئەندىجانىنى بېسىۋېلىشىدىن ئەنسىرەپ، شەھەرنى تاشلاپ پەرغانىگە كەتمىگەن بولسا، ئۇنىڭغا سەمەرقەنت تەختىدە قايتا ئولتۇرۇش ھەرگىز نېسىپ بولمايتتى، ئۆزىدىن نەچچە ياش كىچىك ئاشۇ نەۋرە ئىنىسىدىن سەمەرقەنت تەختىنى ھەرگىز تارتىۋالالمايتتى. شۇنداق تۇرۇقلۇق، نە سەلتەنەت، نە لەشكىرىي

ئىشلار بىلەن كارى بولماي، ئەيش ـ ئىشرەتكە مەپتۇن بولدى. نامدا ئۇ خان بولغىنى بىلەن، ھوقۇقنى مۇھەممەد مەزىد تارخان ئوڭچە ئىگىلىۋالدى. ھەر ھالدا ئاز ـ تولا غۇرۇرى، جىگىرى بار ئىكەن، ئاخىرى مۇھەممەد مەزىد تارخاننى قوغلاپ چىقىرىپ، ئۇ ـ نىڭ بويۇنتۇرۇقىدىن قۇتۇلغان بولدى. ئەسلىدە بىر ئەلگە پاسىبان بولغان ئادەم مۇشۇنداق جاسارەتلىك بولۇشى، كېچە ـ كۈندۈز سەلتەنەتنىڭ غېمىنى يېيىشى، تاجۇ تەختىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن دۈشمەنلىرىدىن ھوشيار بولۇش كېرەك ئىدى. لېكىن، ئۇ ئۇنداق قىلالمىدى. مۇھەممەد مەزىد تارخانىنىڭ بابۇر بىلەن بىر ـ لىشىپ سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتىشقا تەييارلىنىۋاتقانلىقىنى بىـ لىپ تۇرۇپ، ئاشۇ بەزىلىرىدىن مېھرىنى ئۈزەلمىدى. مانا ئەمدى ئۈزى ۋە ئوردىدىكى بەگلىرى، ئېتىكىدىكى توپا ـ چاڭلارنى كۆز ـ لىرىگە سۈرتۈپ تاۋاپ قىلىشىپ «ئىشان پىرىم» دەپ ئۇلۇغلاپ يۈرگەن خوجا يەھيا ھەزرەتلىرى سەلتەنەتكە خائىنلىق قىلىش خىيالىدا بولۇپ، ئول بابۇر مىرزا بىلەن خەت ـ ئالاقە قىلىۋې ـ تىپتۇ. خوجا يەھيا ئىشان ھەزرەتلىرىنىڭ كۆڭلىگە ئالا چۈشكەن بولسا نىيىتىدىن ياندۇرۇش مۇمكىن ئەمەس. بەلكىم ئوغلۇمنىڭ ئول ئىشان ھەزرەتنىڭ كۆڭلىنى ئاغرىتىپ قويغان يەرلىرى بار ـ دۇر. شۇنداقتىمۇ پىر دېگەن مۇرىت ـ مۇرشىدلىرىنىڭ غېمىنى يېيىشى، كارامىتى بىلەن يۆلىشى كېرەك ئىدىغۇ ئاخىر؟! بەلكىم مېنىڭ ياتلىق بولۇش يولى بىلەن ئوغلۇمنىڭ خانلىق سەلتەنەتـ نى ساقلاپ قېلىشىمنىمۇ تەڭرىنىڭ ئىرادىسىدۇر...»

خانىش زۆھرە بېگىم خىيال سۈرگەچ شىرە ئۈستىدىكى ئەنـ بەر پۈراپ تۇرغان خەتنى قولىغا ئالدى. ھەئە، ئۇنى ئەلىياتقۇ مە ـ ھەلدە ئەينەك ئالدىغا كەلتۈرگەنمۇ، قايتا ياتلىق بولۇش ھەققىدە تاتلىق خىياللارغا ئەسىر قىلغانمۇ مۇشۇ خەت ئىدى. شۇ تاپتا ئۇ ـ نىڭ ۋۇجۇدى قاۋۇل بىر ئەرنىڭ قوينىدا تۇرغاندەك تاتلىق ھېسلارغا چۆمۈلگەنىدى. ئۇ شامنىڭ چېچەكلەپ كەتكەن ئۈچىنى پەرلەپ قويۇپ خەتكە قايتا نەزەر تاشلىدى:

«ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم

ۋاپا ئەھلى، كاتتا پەزىلەت ئىگىسى، زاتى ۋە نەسەبنى پاك، ھۆسن ـ جامالى تەڭداشسىز گۈزەل زۆھرە بېگىمگە كۆڭۈل گۈلشەنمىدىن بىھىساب ئىشق ـ مۇھەببەت گۈل ـ دەستىلىرى ئارقىلىق سالام يوللايمەن.

جاھان جاھان بولۇپ ئەلمىساقتىن تا ھازىرغىچە مەرھۇم كۆيۈسىدىن قالغان تەخت ـ سەلتەنەتنى مۇستەھكەملەش، رونىق تاپقۇزۇش ئۈچۈن ياش ئۆمرىنى سەلتەنەت ئىشلىرىغا بېغىشلىغان، شۇنداقلا ياش ئوغلىنى پەرۋىش قىلىشقا قارىتىقان جاسارەتلىك، ئەر ھىممەتلىك ئانىلار تو ـ لىمۇ ئاز كۆرۈلگەن. سىلى دەل ئەنە ئاشۇنداق ماختاشقا، قا ـ يىل بولۇشقا سازاۋەر باھادىر ئانىلارنىڭ بىرى. مەرھۇم كۈ ـ يۈلىرى سۈلتان مەھمۇد مىرزا ئالىيلىرى تەقدىر ـ قىس ـ مەتنىڭ بۇيرۇقى بىلەن باقىيغا كەتكەندىن كېيىن، تېخى تولۇق ئەقىل كىرمىگەن خانزادە سۈلتان ئەلى مىرزىغا ھەم ئاتا، ھەم ئانا بولۇپ، ماۋەرائۇننەھر سەلتەنەتىنى مۇستەھ ـ كەملەپ، رونىق تاپقۇزۇش ئۈچۈن ياش ئۆمۈرلىرىنى سەرپ ئەتتىلە، كۆرسەتكەن بول جاسارەتلىرى ئەل ـ يۇرتنى قايىل قىلىپ، تىللاردا داستان بولدى. ھۆسن ـ جامالى گۈزەل كىشىنىڭ قىلغان ئىشىمۇ، خۇي ـ پەيلىمۇ، مەقسەت ـ مۇددىئاسىمۇ، ئەخلاق ـ پەزىلىتىمۇ گۈزەل بولىدىكەن.

كەمىنە سىلىنىڭ بۇ ئىقلىمدىكى ھەرقانداق خاتۇن زاتىغا سېلىشتۇرۇپ بولماس ئاشۇ گۈزەل خۇلقلىرىنىڭ تە ـ رىپىنى كۆپ ئىشتىپ تولىمۇ قايىل بولدۇم. بۇ قايىللىق بارا ـ بارا يۈرىكىمدە غايىۋى بىر مايىللىقنى ئاپىرىدە قىل ـ دى. ئۇشبۇ مايىللىق كۆڭۈل ئارامىمنى بۇزۇپ، غىزا ۋە ئۇيقۇدىن بىدار ئەيلىدى. ۋۇجۇدۇمغا چاپلاشقان بۇ ئىشق بالاسىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن جانابى ئاللاھقا كۆپ ئىلتىجا قىلدىم. لېكىن بىر كېچىسى چۈشۈمدە نازاكەتلىك بوي ـ

تۇرقلىرى، لاتاپەتلىك پەزىلەت خۇلقلىرى زاھىر بولۇشى بىلەن تەڭداشسىز ھۆسن ـ جامالىلىرىنى كۆرۈش شەرىپىگە مۇيەسسەر بولۇپ، يۇرىكىمدىكى بول ئاشىقلىق ئوتلىرى گۈلخانغا ئايلاندى. كۆيۈپ كۈل بولمىدىم، ئادەم دېگەن ھۆل نەرسە، ئۆلمەيدىكەن كۆيۈككە، دېگىنى راست ئىكەن. لېكىن شۇنىڭدىن بېرى ئەس ـ يادىم سەمەرقەنتكە ـــ سىلى مەھ ـ بۇبەمگە باغلاندى.

يېقىندىن بېرى سەمەرقەنت ئوردىسىدىكى ھوقۇقنى ئوڭچە چاڭگىلىغا ئېلىۋېلىش مۇددىئاسىغا يېتەلمەي، سۇل ـ تان ئەلى مىرزىدىن بۇرۇنغا يەپ قېچىپ يۈرگەن مۇناپىق ئەمىر مۇھەممەد مەزىد تارخاننىڭ بابۇر مىرزا بىلەن ئىتـ ـتىپاق تۈزۈپ، سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتماقچى بولغانلىقـ ـدىن خەۋەر تېپىپ تولىمۇ غەزەپلەندىم. «توختا، ئۇلارنىڭ رەزىل نىيەتلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرماسلىقىم كېرەك. سەـ ـمەرقەنتتە چىن يۈرىكىمدىن سۆيگەن مەھبۇبەم بار. ئول مەھبۇبەمنىڭ يۈرەك پارىسى بولمىش پەرزەنتى سەمەرقەنـ ـسەلتەنەتىنىڭ تەخت ئىگىسىدۇر. گۈلنى سۆيگەن ئادەم تەـ ـكىننىمۇ سۆيۈشى كېرەك. شۇنداق ئىكەن، سۇلتان ئەلى مىرزىمۇ ماڭا پەرزەنت. ئول ئانا ـ بالىنى ياغدىن قوغداش، تەختى ـ بەختىنى ساقلاپ قېلىش مەجبۇرىيىتىم باردۇر، دېگەنلەرنى خىيالىمدىن ئۆتكۈزۈپ، ئول ياۋۇزنىڭ مۇقابىلىسىگە چىقىش ئۈچۈن، سەركەردە ـ لەشكەرلىرىمنى ئېلىپ بۇخارادىن يولغا چىقىشقا نىيەت قىلدىم ۋە مۇددىئا ـ يىمنى سىلى گۈلىيۈزلۈك يارىمغا بىلدۇرۇش ئۈچۈن ئۇشبۇ مەكتۇپنى يېزىشقا تۇتۇندۇم.

ئى، سۆيگەن گۈزىلىم، جېنىمنىڭ جانانىسى، سىلى ئۇشبۇ كۆڭۈل سىرلىرىمدىن خەۋەردار بولغان دەملەردە مەن ئاللىقاچان سەمەرقەنت بوسۇغىسىغا يېتىپ كېلىپ بولغان بولىمەن. مەيلى سىلى مەن بىچارە ئاشىقلىرىنىڭ سۆيگۈ

تەلىپىنى قوبۇل قىلسىلا ياكى قىلمىسىلا، ئىشق دەشتىدە چاڭقىغان يۈرىكىمنى ئۇسال شەربەتلىرىدىن سۇنۇپ سەگدىتىشنى خالىسىلا ياكى خالىمىسىلا، بوسۇغىلىرى تۇتۇشىدە قورۇقچىلىرى بولۇپ، ئول ياغنى شەھەرلىرىگە ئاياغ باسقۇزمايمەن.

گۈزەل ھۆسىن ـ جامالىلىرىنى بىر كۆرۈشكە تەشنا بولۇپ، بال تېمىپ تۇرغان لەۋلىرىنى غايىۋانە ئۆپۈپ نامە يازغۇچى ـــ بىچارە ئاشىقلىرى مۇھەممەد شەيبانىخاندىن دەپ بىلۇرلا.»

خەتنى ئوقۇپ تۈگەتكەن زۆھرە بېگىمنىڭ ۋۇجۇدى ئوت بولۇپ ياندى، يۈرىكى شامدەك ئېرىدى. نەچچە يىلدىن بېرى تۇللۇق ئازابىدا قىينالغان بۇ جۇۋان شۇ تاپتا يۈزىگە مۇھەممەد شەيبانىخاننىڭ ئوتلۇق تىنىقى ئۇرۇلۇۋاتقاندەك تۇيغۇغا كېلىپ، قاتتىق ھاياجانلانماقتا ئىدى.

«مۇھەممەد شەيبانىخان راست دەيدۇ. سەمەرقەنتنىڭ ئەھۋالى ھازىر خەتەرلىك، مۇھەممەد مەزىد تارخان بىلەن خوجا يەھيا ھەزرەتلىرى بابۇر مىرزىغا ئەلچى ئەۋەتىپ تىل بىرىكتۈرۈپ بولدى. ئۇلار شەھەرنى جەڭسىز ئالماقچى. ھېلىمۇ ياخشى ئەبۇ يۈسۈپ ئارغۇن بول سۈيقەستتىن ۋاقتىدا خەۋەر تېپىپ بىزنى ئاگاھلاندۇرمىغان بولسا، بۇ چاغقا ئەھۋالىمىز نېمە بولۇپ كېتەتتىكىن؟ بەندىسىنى كۆزىدىن ئايرىغان خۇدايىم ھاسىسىدىن ئايرىماپتۇ دەپ، مۇھەممەد شەيبانىخاننى بىزگە يەتكۈزدى مانا. يېنىمىزدا ئول مۇھەممەد شەيبانىخانلا بولىدىكەن، ئۇلارنىڭ سەمەرقەنت تەختىگە كۆز تىكىشى ھەرگىز مۇمكىن ئەمەس. گۈلدەك چىرايىم تۇللۇقتا مۇشۇنداق سۆلۈپ كېتەرمۇ دەپ ئويلىغانكەنمەن. تەكرى پېشانەمگە بىر ئۆمۈر خانىشلىق مەرتىۋىسىنى پۈتكەنكەن. سۇلتان مەھمۇد مىرزىدىن ئايرىلغان بولساممۇ، مۇھەممەد شەيبانىخاندەك كاتتا سەركەردە بوسۇغام تۇۋىدە ۋىسالىمغا تەلمۈرۈپ تۇرۇپتۇ.

گەرچە ئۇ ھازىر سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ سەركەردىسى بولسىمۇ، ئۆز ۋاقتىدىكى دەشتى قىپچاق ھۆكۈمدارى سۇلتان ئوبۇلخەيرە-خاننىڭ نەۋرىسىدۇر. دېمەك، نەسەبى خان ــ سۇلتانلارغا تۇتىشىدۇ، كىم بىلىدۇ، ئۇمۇ ئەتە ــ ئۆگۈن بىرەر كاتتا ئەلنىڭ ھۆكۈمدارى بولۇپ قالامدۇ تېخى؟ نېمىگە ئىككىلىنىمەن؟ ئاۋۋال مۇھەممەد شەيبانىخانغا تېگىشلىك جاۋابىنى بېرىۋېتەي. ئوغلۇم سۇلتان ئەلى مىرزىنى قايىل قىلماق ئاسان. ئۇنىڭدا بابۇر مىرزىنىڭ مۇقابىلىسىگە چىقالمىغۇدەك جۇرئەت يوق. سەلتەنەتنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن، مۇھەممەد شەيبانىخاننى ئاتا ئورنىدا كۆرمەي ئامالى يوق. ئى، قۇدرەتلىك تەڭرىم، تۇللۇق ئازابىمنى ئاخىرلاشتۇرغىنىڭغا يۈزمىڭ قەتلە شۈكۈر...»

زۆھرە بېگىم خىيالىنى يېغىشتۇرۇپ شەيبانىخانغا جاۋاب خەت يېزىشقا تۇتۇندى.

※ ※ ※

سەمەرقەنت شەھرىنىڭ سىرتىدىكى كۆھەك ئېدىرىنىڭ ئېتىكىگە جايلاشقان چېھىلسۈتۈن[1] سارىيىنىڭ ھەشەمەتى سەمەرقەنت ئوردىسىدىكى كۆكسارايدىن قېلىشمايتتى. ئەينى ۋاقىتتا مىرزا ئۇلۇغبەگ سالدۇرغان ئىككى قەۋەتلىك بۇ ئىمارەتنىڭ ئويما ۋە قاپارتما نەقىشلەر چۈشۈرۈلگەن قىرىق تال تۈۋرۈكىنىڭ ھەممىسى تاشتىن قوپۇرۇلغان بولۇپ، تۆت بۇرجىكىگە تۆت مۇنار جايلاشتۇرۇلغانىدى. بۇ مۇنارلارنىڭ ئۈستىدە تۇرۇپ باغنىڭ مەزىرىسىنىلا ئەمەس، پۈتكۈل كۆھەك ئېدىرلىقىنى تاماشا قىلغىلى بولاتتى.

سارايىنىڭ كۈنگەي تەرىپىدىكى مۇنارىدىن سەمەرقەنت شەھىرىگە نەزەر تاشلاپ تۇرغان شەيبانىخانىنىڭ كۆزلىرىدىن ئاللىقانداق بىر تەقەززالىق چىقىپ تۇراتتى.

① چېھىلسۈتۈن ــ 40 تۈۋرۈك.

«نېمىشقا ھازىرغىچە جاۋاب يوق ھە؟ يازغان خېتىم ئول خا-تۇنغا تەسىر قىلمىدىمۇ ـ يا؟ ئەبۇ يۈسۈپ ئارغۇنىڭ يەتكۈزگەن مەلۇماتىدىن قارىغاندا، خوجا يەھيا ئىشان بابۇر تەرەپكە پۇتۇنلەي ئېغىپ كېتىپتۇدەك. ئايغاقچىلارنىڭ مەلۇماتىدىن قارىغاندا، بابۇر يەنە ئىككى كۈنگە قالماي يېتىپ كېلىدۇ. تېزرەك بولمىسام يەنە ئۆتكەن قېتىمقىغا ئوخشاش سەمەرقەنتنىڭ بوسۇغىسىدىن قايتىشقا مەجبۇر بولۇپ قالماي يەنە. ئول خاتۇنىنىڭ ئاشۇ تاشنىمۇ ئېرىتكۈدەك سۆزلىرىمگە پەرۋا قىلماسلىقىغا ئىشەنمەيمەن. ئۇ يا ئوغلى سۇلتان ئەلى مىرزىنى قايىل قىلالماي قالغانمىدۇ؟ بابۇرغا تەڭ كېلەلمەيدىغانلىقى ئۇنىڭغىمۇ ئايان. بەلكىم، پايدا ـ زىيانىنى دەڭسەپ كۆرسە ئانىسىنىڭ نىكاھىمغا ئۆتۈشىگە ماقۇل بولۇپ قالار. مۇخالىپلىرىم بۇ ئىشمىنى ئۇقسا شەھەرنى ئېلىش مەقسىتىدە بىر قېرى خاتۇنغا مۇھەببەت ئىزھار قىلىپتۇ، دەپ ئارقامدىن مازاق قىلىشارمۇ؟ ئۇلار نېمە دېيىشمەمدۇ؟ سەمەر-قەنت تەختىدە ئولتۇرۇپ ھۆكۈمران بولۇشنىڭ ئالدىدا بۇنچە-لىك مازاقلار نېمىدى؟ ناھايىتى بولمىسا بول تارىخنى سالنامە-چىلارغا باشقىچىرەك يازدۇرارمەن. ئىشقىلىپ ئاۋۋال سەمەرقەنتنى قولۇمغا ئالاي...»

ـــ پاسىبانىمغا مەلۇم بولغاي، سەمەرقەنتتىن چاپارمەن كەلدى.

شەيبانىخان خىياللىرىنى يىغىشتۇرۇپ ھۆدەيچىگە مەنۇذ-لۇق بىلەن قارىدى. ئۇ بۇخارانى ئالغاندىن كېيىن قول ئاستىدا-كىلەرگە ئۆزىنى «قىبلىگاھىم»، «ئالىيلىرى»، «پاسىبانىم» «ئاز-ھەزرىتىم» دەپ ئاتاشنى بۇيرۇغانىدى.

ھۆدەيچى قولىدىكى زەر چۇچىلىق يىپەك ياغلىقىغا ئورالغان خەتنى شەيبانىخانغا قوش قوللاپ ئۇزاتتى. شەيبانىخان ياغلىقىنى ئالدىراپ ئاچتى. خەت گۇپۇلدەپ ئەنبەر پۇراپ تۇراتتى.

«ئەر سىغىنىپ ئاران تۇرغانىكەن بۇ خاتۇنمۇ، ـــ دەپ ئويلىدى خەتنى ئوقۇپ تۈگەتكەن شەيبانىخان مەنۇنلۇق بىلەن كۈ-

لۇپ، ـــ ئۇنىڭ «ياق» دېمەيدىغانلىقىنى بۇرۇنلا پەملىگەنىدىم. ئوغلى سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭ ماقۇل كەلگەن ـ كەلمىگەنلىكىنى ئەجەب يازماپتا...»

ـــ چاپارمەن باشقا گەپ قىلمىدىمۇ؟

ـــ سورىماپتىمەن ئالىيلىرى.

شەيبانىخان كۆزىنىڭ پاختىسىنى چىقىرىپ ئالايدى.

ـــ قېشىمغا باشلاپ چىق!

ئەبۇ يۈسۈپ ئارغۇنىنىڭ ئىشەنچلىك مۇلازىملىرىدىن ھېسابلىنىدىغان چاپارمەن شەيبانىخانغا خىلىدىن بېرى تونۇش ئىدى.

ـــ خوش، ـــ دېدى شەيبانىخان چاپارمەننىڭ سالامىنى ئالغاندىن كېيىن، ـــ سۇلتان ئەلى مىرزا خەۋەر تاپقاندۇ؟

ـــ ئەتىگەن زۆھرە بېگىم ئۇنى ھەرىمگە چاقىرتىپ بىر ئاش پىشىم سۆزلەشتى. قايىل بولغان چېغى، ھېلىغىچە ئەبۇ يۈسۈپ ئارغۇن جانابلىرى بىلەن دەرگاھلىرىغا كەلمەكچى.

شەيبانىخان چاپارمەننى چىقىپ كەتسەڭ بولىدۇ، دېگەننى قىلىپ قولى بىلەن شەرەتلىدى.

«باشقىلار تۇمەنلەپ لەشكەر بىلەن ئالالمىغان سەمەرقەنتنى مانا مەن بىر پارچە خەت بىلەن ئالىدىغان بولدۇم. بۇمۇ خىلى ـ خىلى سەركەردىلەرنىڭ قولىدىن كەلمەيدىغان كاتتا باھادىرلىق...»

ئۇ سەمەرقەنت تەرەپكە قاراپ قويۇپ مەمنۇنلۇق بىلەن كۈلدى.

※ ※ ※

سەمەرقەنتتىن كۆڭلى غەش ھالدا چىققان سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭ ۋۇجۇدىنى گادىرماچ تۇيغۇلار چىرمىۋالغانىدى. بابۇر بىلەن مۇھەممەد مەزىد تارخان ھەدەپ تەھلىكە سېلىپ تۇرغان مۇشۇنداق پەيتتە، يارىدەم قولىنى سۇنماقچى بولغان مۇھەممەد شەيبانىخان بىلەن سۆھبەتلىشىشنى ئەلۋەتتە خالايتتى. شەيبانى ـ

خانىنىڭ ھەرقانداق شەرتلىرىگە قوشۇلغۇسى بولسىمۇ، ئەمما ئانىسى بىلەن نىكاھلانماقچى بولغانلىقى غۇرۇرىغا تەگكەندەك بولۇپ كاللىسىدىن ئۆتكۈزەلمەيۋاتاتتى. ھەئە، ئەتىگەن بۇ گەپنى ئانىسىنىڭ ئاغزىدىن ئاڭلىغىنىدا نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي بىر ھازا تۇرۇپ قالدى. ئوغلىنىڭ «ياق» دەپ گەپنى چورتلا كېسىۋېتىشىدىن ئەنسىرىگەن زۆھرە بېگىم بابۇر بىلەن مۇھەممەد مەزىد تارىخاندىن كېلىدىغان خەۋپنى كۆپتۈرۈپ، شەيبانىخاننى ھەدەپ كۆككە كۆتۈرۈپ بىر ھازا سۆزلىدى. مەرھۇم سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ قارىسىنى تۇتۇپ بىر ئۆمۈر تۇل ياشاشقا نىيەت قىلغان بولسىمۇ، ئوغلىنى، سەمەرقەنتنى، تەخت ـ سەلتەنەتنى دەپ بۇ نىكاھقا رازىلىق بەرگەنلىكىنى ئالاھىدە ئەسكەرتتى. ئەبۇ يۈسۈپ ئارغۇنمۇ زۆھرە بېگىمگە بولۇشۇپ سۆزلەپ كاللىسىنى قوچۇۋەتتى. تېزرەك بىر قارارغا كېلىپ شەيبانىخانىنىڭ يارىدىمىگە ئېرىشۇالمىسا، خوجا يەھيا ئىشان شەھەرنى ھازىرلا بابۇرغا تاپشۇرۇپ بېرىدىغاندەك ۋەھىمە سالدى. بىر ياۋغا تاقابىل تۇرۇشقا بېشى قېتىپ تۇرغاندا، يەنە بىر دۇشمەننى كۆپەيتىۋېلىشنى خالىمىغان سۇلتان ئەلى مىرزا ئاخىر ئانىسىنىڭ تەلىپىگە ماقۇل بولۇشقا مەجبۇر بولدى.

«تەخت ـ سەلتەنەتنى ساقلاپ قالىدىغانلىقىڭ ئىشى بولسا ماقۇل دېسەم دەي. ئۇنى دېمىسەممۇ ۋالىدەم تېخى ياش، ھېلىمۇ مېنى دەپ بەش ـ ئالتە يىلدىن بېرى ياتلىق بولۇشنى تىلغا ئالمىدى. ئەسلىدىمۇ تۇل قالغان ئانىسىنى ئەرگە بېرىش ساۋاب ئىشقۇ. ھەدىستىمۇ شۇنداقراق بىر گەپ بار. مۇشۇ باھانىدە رەقىبلىرىمنىڭ تەھلىكىسىدىن قۇتۇلۇپ، سەلتەنەت ئاساسىمنى پۇختىلىۋالغۇدەكمەن...»

ئات ئۈستىدە دېلىغۇل خىياللارغا ئەسىر بولۇپ كېتىپ بارغان سۇلتان ئەلى مىرزا ئۆزىگە تەسەللى بېرىشكە تىرىشاتتى.

ئۇ باغى مەيداننىڭ ئالدىغا يېتىپ كېلىپ، خۇددى يەردىن ئۈنۈپ چىققاندەك پەيدا بولۇپ قالغان شەيبانىخانىنىڭ مىلىك نەپىرى

نۆكىرىنى كۆرۈپ تۇرۇپلا قالدى. ئەگەشتۇرۇپ كەلگەن يۈز نەپەر نۆكىرنىڭ تېزلا نەزەر تاشلىۋالدى. شۇ تاپتا ئۇ ئاشۇ مىڭ نەپەر نۆكەرنىڭ ئۆزىنى قارشى ئالغىلى چىققانلىقىنى ياكى قەستەن سۇر كۆرسىتىۋاتقانلىقىنى بىلەلمەي ھودۇقۇپ قالغانىدى. شەيبا ـ نىخانىنىڭ قىپچاق سەركەردىسى كۆپەك بىينىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ كېلىپ، قىزغىن ھال ـ ئەھۋال سورىشى بىلەن ۋۇجۇدىدىكى ۋە ـ ھىمە بىرئاز تارقىدى. ئەمما ئۇنىڭ ئورنىغا خىجالەت، نومۇس تۈيغۇلىرى ئالماشتى. گويا ھەممە ئادەم ئۇنى: «قاراڭلار، سۇلتان ئەلى مىرزا ئانىسى ئۈچۈن ئەلچى بولۇپ چىقىپتۇ» دەپ مازاق قىلىۋاتقاندەك.

كۆپەك بىي ئەبۇ يۈسۈپ ئارغۇن بىلەن سۇلتان ئەلى مىرزـ ـنى نۆكەرلىرىدىن ئايرىپ ساراي تەرەپكە باشلىدى. ئەلۋەتتە، نۆ ـ كەرلەر بىلەن بىللە سارايغا كىرگىلى بولمايتتى. ھازىرلا تارقاپ كەتكەن ۋەھىمە ۋۇجۇدىغا قايتىدىن چاڭگال سالدى، پۈتى ئې ـ غىرلاشتى، ھەرقانچە تىرىشىپمۇ قەددىنى رۇسلىيالمىدى.

سارايدا ئۇنى شەيبانىخانىنىڭ ئىنىسى مەھمۇد سۇلتان، ئوغ ـ لى تۆمۇر سۇلتان، كۈيۈئوغلى جانىبەك سۇلتان قاتارلىق يىگىر ـ مە ـ ئوتتۇز ئەمىر ـ سەركەردىلەر كۈتۈۋالدى. نېمە ئۈچۈندۇر شەيبانىخان يوق ئىدى.

ـــ ئاتامغا خەۋەر بېرىڭلار، ـــ دېدى تۆمۇر سۇلتان ساراي مەھرەملىرىگە قاراپ.

ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلمىغانلىقى ئۈچۈن سۇلتان ئەلى مىرزا ئۆرە تۇرۇشقا مەجبۇر بولدى. پات ـ پات چىقىپ بەزمە قۇ ـ رۇپ، كۆڭۈل ئاچىدىغان چېھىلسۇتۇن سارىيى شۇ دەقىقىدە ئۇ ـ نىڭغا شۇنچىلىك مۇدھىش، شۇنچىلىك يات تۇيۇلدىكى، پۈتكۈل ئەزايى سوغۇق تەرلىدى.

«مۇنۇ تەربىيە كۆرمىگەن سەھرالىقلارنىڭ ئەدەپسىزلىكىنى كۆرمەمدىغان، ئالدىغا سەمەرقەنت تەختگاھىنىڭ شەۋكەتلىك ھۆ ـ كۈمرانى كەلسە ھۆرمەت، ئېھتىرام بىلدۈرۈپ، ئولتۇرۇشقا جاي

كۆرسەتمەي پارقىراپ تۇرۇشىدۇ ـ يا؟ ئەدناسى ئادەمگەرچىلىك قائىدە ـ يوسۇنلىرىنىمۇ بىلىشمەمدىكىنە؟ بوپتۇ، غۇرۇرۇمنى ساقلاپ ئۇلارنى نەزەرىمگە ئىلماي، ھېلى مۇھەممەد شەيبانىخان ئالىيلىرى كىرگەندە خۇشامەت قىلىپ، ئايىغىمغا يىقىلمىغىنىنى كۆرەي بۇ ياۋايىلارنىڭ...»

ئۆزە تۇرۇۋېرىپ پۈتى تېلىپ كەتكەن سۇلتان ئەلى مىرزا ئاچچىقىنى ئىچىگە يۇتۇپ، يېنىدىكى ئەبۇ يۈسۈپ ئارغۇنغا قاراپ گېلىنى قىردى. ئەبۇ يۈسۈپ ئارغۇن ئۇنىڭغا قاراپ ھېچ ئىش بولمىغاندەك لەۋلىرىنى كالچايتىپ ھىجايدى.

«شەيبانىخان نېمىشقا كىرمەيدۇ، بۇ دەشتى قىپچاق ياۋايىلىرىنىڭ مېھمانىنى مۇشۇنداق ئۆزە تۇرغۇزۇپ قويىدىغان قائىدىسى بارمىدۇ ـ يا؟ ياق، بۇ دېگەن ھاقارەت، ھۆرمەتسىزلىك. شەيبانىخان بىلەن كۆرۈشۈشنى تەلەپ قىلغىنىم يوق، ئۆزى تەلەپ قىلغانلىقى ئۈچۈن، ئانامنىڭ زورى بىلەن كەلگەنمەن. ئۇنىڭ دەرگاھىدا ئېتىبارسىزلىق بىلەن ئۆزە تۇرۇش مەن ئۈچۈن نومۇس. بولدىلا، ئۇنىڭ بىلەن ئىتتىپاق تۈزمىسەم تۈزمەپتىمەن، قايتىپ كېتەي، گېپى بولسا ئۆزى ئالدىمغا كەلسۇن...»

ئارقىسىغا ئۆرۈلگەن سۇلتان ئەلى مىرزا سارايىنىڭ نەقىلىك ئىشكى تۈۋىدە قىلىچ يالىڭاچلاپ تۇرغان تەلەتى تولىمۇ سۆرۈن ئون نەچچە ياساۋۇلنى كۆرۈپ، سۇر باسقاندەك بولدى ـ دە، نىيىتىدىن دەرھال يالتايدى.

«بۇ نېمە ئىش؟ ئالداندىممۇ قانداق؟...»

سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭ بۇرنىنىڭ ئۇچى پۈرردە تەرلىدى.

بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئەنە ئاشۇنداق ۋەھىمە، تەشۋىش، دېلىمغۇللۇق ئىلكىدە تولىمۇ ئاستا ئۆتتى.

ـــ ئالىيلىرى كەلدى!

ساراي مەھرىمىنىڭ چىرقىراق ئاۋازى بىلەن تەڭ بەخىرامان ئولتۇرۇشقان ئەمىر ـ سەركەردىلەر دەس ئورنىدىن تۇرۇپ قول باغلاشتى. ھايال ئۆتمەي سارايىنىڭ غەرب تەرىپىدىكى ئۇستىگە

چىقىدىغان پەلەمپەيدىن شەيبانىخانىنىڭ بەستى كۆرۈندى. قارا مەخمەل بۆرك ئۈستىدىن ئاپئاق سەللە ئورىۋالغان، ئالتۇن تۈگمە ـ لىك كەمزۇلىنىڭ بېلىنى دۇر ـ گۆھەرلەردىن كۆز قويۇلغان ئالتۇن كەمەر بىلەن باغلىۋالغان شەيبانىخانىنىڭ قونچىغا خەنجەر قىستۇرۇلغان ئۆتۈكى پارقىراپ تۇراتتى. قولىغا بىر تىزىق تەسۋى ئېلىۋالغىنىغا قارىماي تولىمۇ سۈرلۈك كۆرۈنەتتى.

ئۇ قاتار تىزىلىپ تۇرغان ئەمىر ـ سەركەردىلىرىنىڭ سالا ـ مىنى ئىلىك ئېلىپ ئولتۇرۇشقا ئىجازەت بەردى. ئۇلار قايتىدىن ئۆز جايلىرىغا بېرىپ ئولتۇرۇشقاندىن كېيىن، تېخىچە ئۆرە تۇر ـ غان سۇلتان ئەلى مىرزا بىلەن ئەبۇ يۈسۈپ ئارغۇن سورۇنىنىڭ ئوتتۇرىسىدا يالغۇز قالدى.

ـــ خان ئالىيلىرىغا ئېھتىرام بولغاي!

ئەبۇ يۈسۈپ ئارغۇن بېشى يەرگە تەگكۈدەك ئېگىلىپ سالام بەردى. شەيبانىخان ئۇنىڭ سالامىغا ئېتىبارسىز قاراپ، سۇلتان ئەلى مىرزىغا مەغرۇر بىر نەزەردە تىكىلدى. باياتىن بېرى ئۆرە تۇرۇپ قالغىنىغا رەنجىپ قاپىقى ساڭگىلاپ كەتكەن سۇلتان ئەلى مىرزا بۇ تىكىلىشكە بەرداشلىق بېرەلمەي، بېشىنى ئېگىشكە مەجبۇر بولدى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، كەمىنە سۇلتان ئەلى مىرزىدىن خان ئالىيلىرىغا ئېھتىرام بولغاي.

شەيبانىخان رازىمەنلىك بىلەن چىرايىغا سۇس كۈلكە يۈ ـ گۈرتتى:

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ـــ دېدى ئۇ ئۆزىنى ئۇلۇغۋار قىيا ـ پەتتە تۇتۇپ، ـــ پېشىنىڭ ۋاقتى قىستاپ قالغاچقا خانزادىنى ساقلىتىپ قويدۇم. بەندىنىڭ ئىقتىدارسىنى قوبۇل قىلىشتىن ئاللاھقا ئىقتىدا قىلىش ئەۋزەل دېسىلە.

شەيبانىخانىنىڭ ئۆزىنى «ئالىيلىرى» دەپ ئاتىمای «خانزادە» دەپ ئاتىشىدىن، يەنە تېخى «بەندىنىڭ ئىقتىدارسىنى قوبۇل قى ـ لىشتىن ئاللاھقا ئىقتىدا قىلىش ئەۋزەل» دېگەن سۆزلىرىدىن

سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭ قاتتىق ئاچچىقى كەلگەن بولسىمۇ، دەر-دىنى ئىچىگە يۇتۇپ «شۇنداق ئالىيلىرى» دېيىشكە مەجبۇر بولدى.

ــ خانزادىنى ئوغلۇم تۆمۈر سۇلتاننىڭ سايىسىگە باشلاڭلار، ــ دېدى شەيبانىخان.

پەرماننى تاپشۇرۇپ ئالغان شىغاۋۇل بېگى[1] پايپاسلاپ كېلىپ سۇلتان ئەلى مىرزىنى تۆمۈر سۇلتاننىڭ تۆۋەن تەرىپىدىكى بوش ئورۇنغا باشلىدى.

شەيبانىخاننىڭ ئۆزىگە ئادەتتىكى بىر ئەمىر تەرىقىسىدە مۇئامىلە قىلىۋاتقانلىقىنى چۈشەنگەن سۇلتان ئەلى مىرزا قاتتىق خورلۇق ھېس قىلغان بولسىمۇ، ئىلاجسىز كۆرسەتكەن جايىغا بېرىپ ئولتۇرۇشقا مەجبۇر بولدى. ئەبۇ يۈسۈپ ئارغۇنغا بولسا پەگاھتىن ئورۇن تەگدى.

ــ ۋالىدەلىرى بىللە كەلمىدىمۇ خانزادە؟

سۇلتان ئەلى مىرزا يۇرىكىگە خەنجەر سانجىلغاندەك تولغاندى.

«نېمىدەپ جۆيلۇۋاتىدۇ مۇنۇ ياۋايى، تېخى ئۇنىڭ ئالدىغا ئانام چىقىشى كېرەكمىدى؟ ئانام ئۇنى نىكاھىغا ئالماقچىمۇ ياكى ئۇ ئانامنى نىكاھىغا ئالماقچىمۇ؟ نېمانداق قاملاشمىغان سوئال بۇ؟...»

ــ ۋالىدەم ئالىيلىرى بىلەن كۆرۈشۈشكە مېنى ئەۋەتتى، ــ دېدى سۇلتان ئەلى مىرزا سىلىقراق قىلىپ.

شەيبانىخان بۇ جاۋابقا ئانچە ئېتىبار قىلىپ كەتمەي، يەنە سورىدى:

ــ ئىشان پىرلىرى خوجا يەھيانىڭ سەمەرقەنتىنى بابۇرغا تاپشۇرۇشقا ھازىرلىق كۆرۈۋاتقانلىقىدىن خەۋەرلىرى باردۇر؟

ــ خەۋىرىمىز بار. ئەمما ئىشان پىرىمىزنىڭ بۇنداق نىيىتى كە كېلىشتىكى مۇددىئاسىنى سوراشتىن ئەيمەندۇق، ــ سۇلتان

① شىغاۋۇل بېگى ــ مېھمان كۈتۈشكە مەسئۇل بەگ.

ئەلى مىرزا بىرنەچچە دەقىقە تۇرۇۋېلىپ قوشۇپ قويدى، ـــ بىراق، پىرىمزغا كۆمەكلەشكەن ئاسىيلارنى تۇتۇپ قاماتتىم.

ـــ ئوبدان قىلىپتىلا، ـــ دېدى شەيبانىخان ۋە چىرايىنى پۇرۇشتۇرۇپ داۋام قىلدى، ـــ ئۆزىنى تەرىقەت پېشۋاسى دەپ يۈرگەن پىربۇزرۇكمۇ شۇنداق قىلامدۇ؟ ئۆزىگە چىن ئىخلاس ـ ئەقىدىسى بىلەن قول بەرگەن مۇرتىنىڭ مال ـ مۈلكىگە تەئەررۇز قىلىشنى، تەخت ـ سەلتەنەتىگە سائقىنلىق قىلىشنى ۋاجىپ دەپ بىلسە ـ ھە؟!

سۇلتان ئەلى مىرزا خجىللىق بىلەن بېشىنى تۆۋەن سالدى.

ـــ بەرھەق، ئىمامى زامان، خەلىپەئى رەھمان خانىمىز مۇقەددەس دىنىمىز ئىسلامىنىڭ ھەقىقىي قوغدىغۇچىسى، ئول زاتى مۇبارەكنىڭ ھەربىر ئىش ـ ھەرىكەتلىرى شەرىئەت ئەھكاملىرىنىڭ قىلچىلىك سرتىدا ئەمەستۇر، ـــ دېدى شەيبانىخاننىڭ سول تەرىپىدە ئولتۇرغان شەيخۇلئىسلام مەۋلانە ئابدۇرەھىم ئاۋازىغا ۋەزمىن تۇس بېرىپ، ـــ خانىمىزنىڭ بول نۆۋەت سەمەرقەنتكە قەدەم ئالماقنى نىيەت قىلىشمۇ، ئۆزىنى دىن پېشۋاسى دەۋېلىپ، شەرىئەتنى پايخان قىلغان بۇزۇقلارنى جازالاش، ئالدانغان، قايمۇققان رەئىيەتنى ئىمان ـ ئىنسابقا دەۋەت قىلىش. سەمەرقەنتلىكلەرنىڭ خېلىدىن بېرى دىنىي ئېتىقادى سۇسلاپ، بۇزۇقچىلىقلارنىڭ ئۆجىگە چىققانلىقىدىن خەۋىرىمىز بار. بول شەھەردە پاك، شەرەپلىك دىنىمىز گۇناھى كەبىر ھېسابلىغان بەچىۋازلىق شۇنچىلىك يامرىغانكى، يۇقىرىدىن تۆۋەنگىچە بارلىق بەگ ـ سەپاھلار چۆھرە ساقلاشنى ھۇنەر، چۆھرە ئىشلەتمەسلىكنى ئەيىب نۇقسان ھېسابلاشقان. ئاڭلىشىمىزچە، بول پاسىقلىق ھازىرغىچە داۋاملىشىپ كەپتۇدەك. مەرتىۋىسى ئەڭ تۆۋەن بەگلەرنىڭمۇ بىر دىن ـ ئىككىگىچە چۆھرىسى بار ئىمىش. ھېلىقى تەرىقەت پېشۋاسى بولمىش خوجا يەھيا بولسا بول گۇناھنى كۆرۈپ تۇرۇپ زىنھار توسۇش، چەكلەش تەرەددۇتىنى قىلمىغان.

ـــ سەمەرقەنت ئېتىقادلىق، پاك شەھەر ئىدى. ئىسمىت، ئاخىر بۇلغىنىپ مۇشۇ ھالغا چۈشۈپ قالدى، ـــ دېدى شەيبانىخان ئېچىنغان ھالدا. ھەئە، ئۇ ئىشان خوجا يەھيانىڭ بابۇر بىلەن بىرلىشىۋالغانلىقىدىن غەزەپلىنىپ، قەستەن ئوتقۇيرۇقلۇق قىلمىۋاتاتتى.

شەيبانىخاننىڭ بۇ سۆزى بىلەن ئۇنىڭ ئەمىر ـ سەركەردىلىرى گۈرۈلدەپ كەتتى:

ـــ ئۆلتۈرۈش كېرەك ئۇنداق ئىشاننى!

ـــ دارغا ئېسىش كېرەك!

ـــ ياق، كۆتىگە نوغۇچ تىقىش كېرەك!

ـــ قاينىغان ياغنى قۇيۇپ قىيناپ ئۆلتۈرۈش كېرەك!

سۇلتان ئەلى مىرزىنى قايتىدىن قارا تەر باستى. شۇ تاپتا تۇشمۇتۇشتىن كۆتۈرۈلگەن بۇ سادالار پىر ئۇستازى خوجا يەھيا ئىشانغا ئەمەس، ئۆزىگە قارىتىلىۋاتقاندەك تۇيغۇغا كېلىپ ئولتۇرالمايلا قالغانىدى. دېمىسىمۇ مەرھۇم دادىسى سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ بەچچىۋازلىققا ھېرىسمەنلىكى سەۋەبىدىنمۇ ئەيتاۋۇر، ئۇمۇ چۆھرە ساقلاپ، كۆڭۈل خوشى قىلىپ يۈرگەنىدى.

سەمەرقەنتكە كىرگەندىن كېيىن، مۇشۇ ئىشنى كۆتۈرۈپ چىقىپ، خەلقنى ئۆزىگە مايىل قىلىشنى ئالىلبۇرۇن كۆڭلىگە پۈكۈپ قويغان شەيبانىخان تۇنجى پەشۋانى چاندۇرماي سۇلتان ئەلى مىرزىغا ئاتقانىدى.

ـــ ھەممە گۇناھ خوجا يەھيا ئىشان دېگەن ئىمانسىزدا، ـــ دېدى ئۇ ۋەھىمىگە چۈشكەن سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭ كۆڭلىنى تىندۇرماقچى بولغاندەك كەڭ قورساقلىق بىلەن سۆزلەپ، ـــ ناۋادا ئول ئىشان شەرىئەت ئەھكاملىرىنى توغرا تەبلىغ قىلىپ، توغرا يولنى كۆرسەتكەن بولسىدى، مەرھۇم سۇلتان مەھمۇد مىرزا ئالىيلىرىمۇ بول ئېغىر گۇناھتىن قول ئۈزگەن، ئەمىر ـ سىپاھلىرىنىمۇ توسقان بولاتتى.

سۇلتان ئەلى مىرزا بىر قېتىم ئۇھ تارتىۋالدى.

شەيبانىخان ئۇنىڭغا قاراپ قويۇپ گەپنى داۋام قىلدى:

ـــ شول تاپتا ئول ئىشان خانزادىدىن يۈز ئۆرۈپ، بابۇرغا خوجا ۋەسىلىك قىلىپ ياشاش ئارزۇسىدا بىزنىڭ ئەمەس، بابۇر ـ نىڭ يولىغا تەلمۈرمەكتە. ئەمما، قۇدرەتلىك ئاللاھنىڭ ئىنايىتى بىلەن بىز سەمەرقەنت بوسۇغىسىغا ئۇنىڭدىن ئاۋۋال يېتىپ كەل ـ دۇق.

سۇلتان ئەلى مىرزا شەيبانىخانىنىڭ: «ئەمدى گەپ سەندە قالدى» دېگەننى قىلىپ تىكىلىشىگە بەرداشلىق بېرەلمەي ئېغىز ئېچىشقا مەجبۇر بولدى:

ـــ خان ئالىيلىرىنىڭ سەمەرقەنت تەختىنى بالا ـ قازادىن ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن قەدەم بۇيرۇغىنىغا مىڭ مەراتىبە ھەش ـ قالالا. شول تاپتا سەمەرقەنت يوللىرىغا ئىنتىزاردۇر.

ئۇ مۇشۇ گەپنى قىلىۋېتىپ بويۇنلىرىغچە قىزىرىپ كەتتى. چۈنكى شۇ تاپتا شەيبانىخانىنىڭ يولىغا تەلمۈرۈپ ئولتۇرغىنى پەقەت ئانىسى زۆھرە بېگىم ئىكەنلىكى ئېسىگە كەلگەندى. سۇلتان ئەلى مىرزا دەردىنى ئېچىگە سىغدۇرالماي ئۇنسىز ندا قىلدى:

«ئاھ خۇدا، بۇ نېمىدېگەن ئېغىر خورلۇق! بۇنىڭدىن قۇتۇ ـ لۇشقا ئامال بارمىدۇر؟...»

ـــ تولا ئوبدان، ـــ دېدى شەيبانىخان رازىمەنلىك بىلەن، ـــ ئۇنداقتا بىز سەمەرقەنتنى كۆپ ئىنتىزار قىلمايلى. جانابى سەر ـ كەردىلەر ئۆز قارارگاھلىرىڭلارغا بېرىپ تەييارلىق كۆرۈڭلار، ھا ـ زىرلا شەھەرگە كىرىمىز.

ـــ مەن بېرىپ ۋالىدەمنى خەۋەرلەندۇرەي، ـــ دېدى قېچىش ـ قا باھانە ئىزدەۋاتقان سۇلتان ئەلى مىرزا بارلىق غۇرۇرىنى بىر چەتكە قايرىپ قويۇپ.

ـــ بۇ ئىشقا سىلى جوۋۇمىسىلا خانزادەم، ـــ دېدى سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭ غەرىزىنى بىلىپ قالغان ھىيلىگەر شەيبانىخان چىرايىغا مەسخىرىلىك كۈلكە يۈگۈرتۇپ، ـــ ئورۇنلىرىدا ئەبۇ يۈسۈپ ئارغۇن بېرىپ خەۋەر يەتكۈزسۇن. بىز شەھەرگە بىللە

كىرەيلى.

سۇلتان ئەلى مىرزا ئامالسىز بېشىنى تۆۋەن سالدى.

ـــ ئۇنداق بولسا كەمىنىلىرى ماڭغاچ تۇراي، ـــ دېدى ئەبۇ يۈسۈپ ئارغۇن دەس ئورنىدىن تۇرۇپ.

ـــ سىلىنى تولا يول ماڭدۇرۇپ جاپادا قويدۇق، ـــ دېدى شەيبانىخان.

ـــ يوقسۇ، ئالىيلىرى ئۇچۇن تارتقان جاپانى راھەت دەپ بىلمىز.

شەيبانىخان بىلەن مەخپىي كۆرۈشۈپ يۈرۈپ پىلانلىغان سۇيقەستى ئەمەلگە ئاشقان ئەبۇ يۈسۈپ ئارغۇن كۆرسەتكەن خىزمەتلىرى ئۇچۇن شەيبانىخاندىن ئالىدىغان ئىنئاملىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ، خۇشاللىقتىن ئۆزىنى قويىدىغان يەر تاپالماي قالغانىدى.

شەيبانىخان سۇلتان ئەلى مىرزىنى يول باشلىتىپ سەمەرقەنت شەھىرىگە قارشىلىقسىزلا دەبدەبە بىلەن كىرىپ كەلدى.

سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭ شەيبانىخانىنىڭ قېشىغا كەتكەنلىكىدىن كېچىكىپ خەۋەر تاپقان خوجا يەھيا ئىشان بولسا، بېشىغا كېلىدىغان خەۋپنى ئالدىن مۆلچەرلەپ قېچىش ئۇچۇن يۇك ـ تاقلىرىنى تېڭىۋاتاتتى. ئۇ شەيبانىخان لەشكەرلىرىنىڭ چارىسىز دەرۋازىسى ئارقىلىق شەھەرگە پەرەز قىلغىنىدىنمۇ تېز كىرىپ كەلگىنىنى كۆرۈپ، خوتۇن ـ بالا، مال ـ دۇنيالىرىنى تاشلاپ، جېنىنى قۇتقۇزۇش كويىغا چۈشتى ـ دە، ساقلىنى قىرىپ تاشلاپ ئايالچە كىيىنىپ، يۈزىگە چۈمبەل تارتقىنىچە شەيخزادە دەرۋازىسى تەرەپكە يۈگۈردى. ھەئە، شەيبانىخان ئاللىقاچان شەھەرنىڭ ھەممە دەرۋازىسىغا لەشكەر ماڭدۇرۇپ بولغانىدى. ئىشان خوجا يەھيا دەرۋازىدىن چىقار ـ چىقمايلا تۇتۇلۇپ قالدى ۋە ھايال ئۆتمەيلا شەيبانىخانىنىڭ ئالدىغا كەلتۈرۈلدى.

ـــ بۇ نېمە قىلىق ئىشان ھەزرەتلىرى؟ بىر مۇسۇلمان ئەركەك ئۇچۇن ساقال ـ بۇرۇتلىرىنى تامامى قىرىپ تاشلاپ، خاتۇن

كىشىنىڭ سىياقىدا ياسىنىش شەرىئەتتە راۋامۇ؟ ـــ سورىدى شەيبانىخان ئۇنىڭغا مەسخىرىلىك قاراپ.

ئۆلۈم ۋەھىمىسىدە لاغىلداپ تىترەپ تۇرغان خوجا يەھيا گەدىنىگىچە قىزىرىپ جاۋاب بەردى:

ـــ راۋا ياكى راۋا ئەمەسلىكى ئۆزلىرىگە مەلۇم ئالىيلىرى. ئەمما شۇنى بىلدىمكى، خۇدا ياندۇرغان شامنى ئۆچۈرۈش ئۇچۇن پۈۋلىگەن ئادەم ئۆزىنىڭ ساقلىنى كۆيدۇرۇۋالمىكەن.

گەرچە خوجا يەھيا ئىشان ئۆلۈمدىن قۇتۇلۇش تەمەسىدە شەيبانىخاننى خۇدا ياندۇرغان شامغا ئوخشاتقان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ بۇ سەممىي جاۋابى شەيبانىخانغا قىلچىلىك تەسىر قىلمىدى. ئەمما، ئۇنى سەمەرقەنت خەلقى ئالدىدا ئۆلتۇرۇشكە پېتىنالماي خوجا مۇھەممەد زىكرىيا، خوجا باقى ئاتلىق ئىككى ئوغلى بىلەن پالىغان ھېسابتا خۇراسان تەرەپكە يولغا سالغان بولۇپ، ئارقىسىدىن ئىشەنچلىك كاللا كېسەرلىرىنى ئەۋەتىپ، ئوغۇللىرى بىلەن قوشۇپ يوشۇرۇنچە ئۆلتۇرگۈزۈۋەتتى.

بىر پارچە مۇھەببەت مەكتۇپىغا ئالدانغان خانىش زۆھرە بەگىم بولسا شەيبانىخاننىڭ نىكاھىغا ئۆتۈش تۇگۇل، ئۇنىڭ سايەسىنى كۆرۈشكىمۇ مۇيەسسەر بولالماي، پۈشايمان ئىلكىدە ھەسرەت بىلەن بارماق چىشلىدى. ئوغلى سۇلتان ئەلى مىرزىنى بولسا شەيبانىخاننىڭ ئوغلى تۆمۇر سۇلتان «قېچىشقا ئۇرۇندى» دېگەن باھانە بىلەن قۇلبە ئوتلىقىدا كاللىسىنى ئالدى.

ھىسار ۋىلايىتىگە تەۋە چىلتۇ ئوتلىقىدىن ئەسكەن سەھەر ـ نىڭ غۇر ـ غۇر شامىلى تولىمۇ راھەتلىك ئىدى. بامدات نامىزىنى

ئىخلاس بىلەن ئوقۇپ بولۇپ، بابۇر بىكاۋۇل بەگكە ناشتىلىق داستىخانىنى شاھ چېدىرنىڭ سىرتىدىكى چىملىققا سېلىشنى بۇيرۇغان بابۇرنىڭ ناشتىغا ئىشتىھاسى يوق ئىدى. ھەئە، شەيبانى خاننىڭ سەمەرقەنتنى ئالغانلىق خەۋىرىنى ئاڭلىغان بابۇر ئىتتىپاقچىسى مۇھەممەد مەزىد تارخان بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، ئاۋۋال كېشكە چېكىنگەنىدى. كېيىن بۇ يەردە تۇرۇشنىمۇ لايىق كۆرمەي، خۇسرەۋ شاھ بىلەن بىرلىشىپ سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتىش مەقسىتىدە ھىسارغا قاراپ يولغا چىققانىدى.

قوي مېيى، سۈت ئارىلاشتۇرۇپ يېقىلغان سەپەر توقىچىدىن بىر بۇردا ئوشتۇپ ئاغزىغا سالغان بابۇر ئىككى تال ئۆرۈك مېغىزىنى قوشۇپ چاينىپلا چىرايىنى پۇرۇشتۇردى. ئاچچىق ئۆرۈك مېغىزى ئاغزىنى بەتتام قىلىپ قويغانىدى. شۇنداقتىمۇ «ئاغزىغا سالغان تائامنى تۈكۈرۈۋەتسە يامان بولىدۇ» دېگەن ئەقىدە بىلەن چالا چايناپ يۇتۇۋەتتى ۋە جانان چىنىدىكى قايماقلىرى بىر ئىلىك لەيلەپ تۇرغان ئەتكەن چايدىن ئىككى يۇتۇم ئوتلاپ ئاغزىدىكى بەتتامنى باستى.

«ئون تال تاتلىق مېغىز بىر تال ئاچچىق مېغىزغا تەڭلەشەلمىگىنى قىزىق. مېنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىمۇ شۇ. خۇددى ئاچچىق مېغىز چاينىۋالغاندەكلا. ئامال قانچە، چايناپ يۇتۇش كېرەك. ئۇنىڭ بەتتامنى مۇشۇنداق ئەتكەن چاي ياكى باشقا نەرسە بىلەن بېسىش كېرەك. ئەمما، ئاچچىق مېغىزنى چايناپ سېلىشتىنمۇ ئېھتىيات قىلىش كېرەك. ئېنىقكى، مەن ئۇچۇن ئالدىغا يارەم سوراپ بارماقچى بولغان خۇسرەۋ شاھ ئاچچىق مېغىز ۋە بەلكىم زەھەر بولۇشىمۇ مۇمكىن. مۇھەممەد مەزىد تارخانىنىڭ مەسلىھەتگە كىرىپ، ئۇنىڭ ئالدىغا يارەم سوراپ بېرىشتىن ئىلگىرى نېمىشقا خانزادە مەسئۇد مىرزا بىلەن خانزادە بايسۇنغۇر مىرزىنىڭ پاجىئەسىنى ئېسىمگە ئالمىدىم؟ ئۇ ئاشۇ خانزادىلەرنىڭ ئاتالىقى، ئۇستازى ئەمەسمىدى؟ تەپ تارتماستىن ئۇلارنى ئۆلتۈرگەن، قەستلىگەن تۇرسا، ماڭا قانچىلىك ۋاپا قىلار؟ نا-

مەرد، مۇناپىقتىن مەدەت تىلەش ـــ بىچارىلىك، توخۇ يۇرەكلىكقۇ ئاخىرا!...»

ـــ كەچۈرگەيلا پادىشاھ ئالىيلىرى.

ئۇ گادىرماچ خىياللىرىنى يىغىشتۇرۇپ بىكاۋۇل بەگكە قارىدى:

ـــ خوش؟

ـــ مۇھەممەد مەزىد تارخان جانابلىرى ھۇزۇرلىرىغا سالامغا كەلمەكچى.

ـــ مەرھەمەت قىلسۇن.

قاشانىڭ سىرتىدا ساقلاپ تۇرغان مۇھەممەد مەزىد تارخان ھايال ئۆتمەيلا كىرىپ كەلدى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ ئالتۇن بويلىرى ئېسەنمىكىن؟

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ـــ بابۇر بىرئاز قىمىرلاپ قويۇپ سورىدى، ـــ كېچىدىن ئوبدان ئارام ئېلىپتىلامۇ تارخان جانابلىرى؟ قېنى كەلسىلە، بىللە ناشتا قىلايلى.

خىزمەتكارلار مۇھەممەد مەزىد تارخاننىڭ ئالدىغا بىر چىنە ئەتكەن چاي كەلتۈردى.

ـــ پادىشاھ ئالىيلىرى تېخىچە قوزغالمىغاچقا نۆكەرلىرىمىز چېدىر ـ بارگاھلىرىمىزنى چۈۋۈشقا پېتىنالمىدى، ـــ دېدى مۇھەممەد مەزىد تارخان مۇددىئاسىنى بىلدۈرۈپ، ـــ بۇگۈنچە چىلتۇ يايلىقىدا ئارام ئېلىۋېلىپ، ھىسارغا ئەتە جۆنەمدۇق ـ يا؟

ـــ ھىسارغا بېرىشتىن يالتايدىم، ـــ دېدى بابۇر كۆڭلىدىكىنى ئوچۇقلا بىلدۈرۈپ، ـــ سىلى بېرىشنى ئىختىيار قىلغان بولسىلا خىجالەت تارتمىغايلا. ئول خۇسرەۋ شاھنىڭ داستىخىنىدا ھازىرچە مېنىڭ رىزقىم يوق ئوخشايدۇ.

بابۇر كېشتىن قوزغىلىش ئالدىدا ھىسارغا بېرىش مۇددىئاسىنى بىلدۈرۈپ خۇسرەۋ شاھقا چاپارمەن ماڭدۇرغانىدى، چاپارمەن تۆنۈگۈن كەچ خۇسرەۋ شاھنىڭ ئالدىغا ئەۋەتكەن ئەلچى بىلەن

ئۇچراشتى. خۇسرەۋ شاھ بابۇرنى تۇركىي تىلدا ئاز تېپىلدىغان چىرايلىق سۆزلەر بىلەن تەرىپلەپ ھىسارغا تەكلىپ قىلغان بولسىمۇ، ھىسارده‌ك كىچىككىنە شەھەرنىڭ بابۇرده‌ك كاتتا ھۆ- كۈمدارغا لايىق كەلمەسلىكىدىن تولىمۇ ئەندىشە قىلىدىغانلىقىنى ئالاھىدە ئەسكەرتكەن ھەمدە بابۇرنىڭ سوۋغىسىغا جاۋابەن توققۇز ئات، توققۇز ياقىلىق تون ئەۋەتكەندى. خۇسرەۋ شاھنىڭ خېتىنى ئوقۇپ، ئەۋەتكەن سوۋغىسىغا شۇنداقلا نەزەر تاشلىغان بابۇرنىڭ چىرايىنىڭ تۇتۇلۇپ كەتكەنلىكىدىن ئۇنىڭ ھىسارغا بېرىش ئۇ- يىدىن يانغانلىقى مۇھەممەد مەزىد تارخانغا ئايان بولغانىدى. ئەينى ۋاقىتتا سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ ئۆلۈمىنى بىرنەچچە كۈن سىر تۇتۇپ، ئاشۇ باھانىده سەمەرقەنت خەزىنىسىنىڭ تەڭدىن تو- لىسىنى شەخسىي خەزىنىسىگە يۆتكەپ ئۇلۇگورگەن، مال ـ دۇنيا- سىنىڭ كۆپلۈكى بىلەن ئەتراپىتا داڭقى بار خۇسرەۋ شاھنىڭ ئە- ۋەتكەن بۇ سوۋغىسىنىڭ ئەلۋەتتە تىلغا ئالغۇچىلىكى يوق ئىدى ھەمده بابۇرنىڭ شاھلىق مەرتىۋىسىگىمۇ لايىق كەلمەيتتى.

ــ تۇنۇگۈنكى پىشكەشلىرىنى كۆرۈپ ھەددى ـ ھېسابسىز مال ـ دۇنياسى بار خۇسرەۋ شاھنىڭ قىلغان پىخسىقلىقىدىن كە- مىنىلىرىمۇ تاڭ قالدى، ــ دېدى مۇھەممەد مەزىد تارخان ئېھتە- ياتچانلىق بىلەن سۆزلەپ، ــ ئىنسانىنىڭ ۋۇجۇدىدا مەردلىك بە- لەن نامەردلىك، ساخاۋەت بىلەن خەسىسلىك تەڭ مەۋجۇد بولۇپ تۇرىدۇ. بىرده مەردلىك، ساخاۋەت تۇيغۇسى ئۇستۇن تۇرسا، بىرده نامەردلىك، خەسىسلىك تۇيغۇلىرى كۆڭۈل تەختىگە ھۆكۈمران بولۇۋالىدۇ. بەلكىم شۇ چاغدا خۇسرەۋ شاھنىڭ ۋۇجۇدىغا نامەرد- لىك، خەسىسلىك ھۆكۈمرانلىق قىلغان چېغى. كۆز ئالدىمىزدىكى بۇيۇك مەقسەتلەر ئۈچۈن بول ئىشلارنى كۆڭۈللىرىدىن كۆتۈرۈ- ۋەتكەيلا.

ئويچانلىق بىلەن ئولتۇرغان بابۇر مىيىقىدا كۈلۈمسىرىدى:

ــ تارخان بەگ جانابلىرى زىنھار خاتا چۈشىنىپ قالمە- غايلا، ــ دېدى ئۇ مۇددىئاسىنى بىلىپ قالغان مۇھەممەد مەزىد

تارخاننىڭ ئالدىدا ئوڭايسىزلىقىنى يوشۇرۇشقا تىرىشىپ، ـــ سوۋغا ـ پىشكەشلەرنىڭ ئاز ـ كۆپلۈكى مۇھىم ئەمەس، مۇھىمى كۆڭۈل. ئۇنىڭ مەكتۇپىنى سىلىمۇ كۆردىلە. «ھىسارده‌ك كـ‌ـ چىككىنە شەھەر پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ شەۋكىتىگە ماس كەلمەس‌ـ لىكىدىن ۋايىم يەيمەن» دېگىنى نېمىسى؟ بۇ ئوچۇق ـ ئاشكارا مېنى قارشى ئالمايدىغانلىقىنى بىلدۈرگىنى بولماي نېمە؟ ئاقىلغا ئىشارە، نادانغا جۇۋالدۇرۇز دەپتىكەن. گەرچە زامانىسىنىڭ ئاقىل‌ـ لىرىدىن بولمىساممۇ، بۇنچىلىك ئىشارىنى بىلگۈچىلىكىم بار.

بابۇرنى ھىسارغا دەۋەت قىلىشقا سەۋەب تاپالمىغان مۇھەم‌ـ مەد مەزىد تارخان ئۇمىدسىزلىك بىلەن بېشىنى تۆۋەن سالدى. خوتۇن ـ بالىلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ چىققان مۇھەممەد مەزىد تار‌ـ خانىنىڭ بابۇرغا ئەگىشىپ، قېقىلىپ ـ سوقۇلۇپ يۇرۇشكە رايى يوق ئىدى.

ـــ خۇسرەۋ شاھقا مەندىن سالام ئېيتسىلا، ـــ دېدى بابۇر مۇھەممەد مەزىد تارخاننى خجىللىقتىن قۇتۇلدۇرۇپ، ـــ مەنمۇ باشقىچىرەك يول تۇتارمەن.

ـــ پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ ئالدىدا كۆپ خجىلمەن، ـــ دېدى مۇھەممەد مەزىد تارخان ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ، ـــ خىزمەتلىرىد‌ـ ده بولۇشقا ئاللاھ ئىگەم بۇيرۇمىغان ئوخشايدۇ؛ سالامەتلىكلىرىنى كۆپ ئاسرىغايلا؛ مۇرادلىرى تېزرەك ھاسىل بولغاي؛ كەمىنىلىرىد‌ـ گىمۇ ئول خۇسرەۋ شاھنىڭ دەرگاھىغا بېرىشىغا ھاجەت قالمە‌ـ دى، ئاق يوللۇق بولالىسام، ئىككى ھەرەمنى تاۋاپ قىلىپ كېلۇر‌ـ مەن. تەقدىر ـ پېشانىمىزگە پۈتۈلگەن بولسا يەنە كۆرۈشۈپ قالارمىز.

مۇھەممەد مەزىد تارخان كېتىپ ئەتىسى بابۇرنىڭ شىرئەلى بەگ، قۇچبەگ قاتارلىق سەركەردىلىرى خۇسرەۋ شاھنى پاناھ تار‌ـ تىپ ھىسارغا كەتتى. ئۇ كېشكە مېڭىشنىڭ ئالدىدا سەمەرقەنتنى پات يېقىندا ئالالمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ، ئىنىسى جاھانگىر مىرزىنى سەركەردە ـ لەشكەرلىرى بىلەن پەرغانىگە قايتۇرۇۋەتكە‌ـ

نىدى. ئەلۋەتتە، ئاكا ـ ئۆكىلار بىر يەردە تۇرۇۋاتسا پەرغانە سەل-تەنتى باشپاناھسىز قالاتتى. جاھانگىر مىرزىنى يېنىدا تۇرغۇ-زۇۋالغىنى بىلەنمۇ كۆپ ياردىمى تەگمەيدىغانلىقى ئۇنىڭغا ئايان ئىدى. شۇنداق قىلىپ بابۇرنىڭ يېنىدا قاسىمبەگ قاتارلىق ئون نەچچە ساداقەتمەن ئەمىر ـ سەركەردىسى بىلەن نويان كۆكۇلداش قاتارلىق ئىككى يۈز قىرىق نۆكىرىلا قالدى. ھەئە، مۇھەممەد مەزىد تارخان كەتكەن كۇنى مىرزا ئابدۇلۋاھاپ موغۇل ئۇنىڭغا ئۆزرە ئېيتىپ بابۇرنىڭ يېنىدا قېلىپ قالغانىدى. بۇ سەركەردىسىنىڭ كۆرسەتكەن ساداقىتى بابۇرغا ئاز ـ تولا تەسەللى بولدى.

بابۇرنىڭ ۋۇجۇدىنى يەنە ئۇمىدسىزلىك چۇلغۇۋالدى. چۈنكى، شۇ كۈنلەردە ئۇنىڭ نە بارار، نە تۇرار يېرىنىڭ قارارى يوق ئىدى. ئۇنىڭغا قۇچاق ئېچىپ تۇرغان سۆيۈملۈك ئاستانىسى ئەندىجان بولسا يىراقتا، ئۇنىڭ ئۈستىگە شۇنداقلا قايتىپ كېتىشكە يۈزى چىدىمايتتى، يىگىتلىك غۇرۇرى يول قويمايتتى. ئۆرەتۆپىدىكى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانىنىڭ قېشىدا قېلىپ قالغان ئىككى مومىسى، ئانىسى، ئايالى ئۇنىڭ غەلىبە خەۋىرىنى كۈتۈپ كېچە ـ كۈندۈز يولىغا قاراپ تۇرۇۋاتقاندەك بىلىنەتتى.

«ئەمدى قانداق قىلسام بولار؟ ئىلكىمدە تۇزۈك سەركەردە ـ لەشكەرلىرىمۇ قالمىدى. تاشكەنتتىكى تاغام سۇلتان مەھمۇد خاندىن ياردەم سورىشىم مۇمكىن ئەمەس. شەيبانىخان ئۇنىڭ سەركەردىسى. لەشكەر بېرىپ تۇر، سەركەردەڭ بىلەن جەڭ قىلىپ سەمەرقەنتنى تارتىۋالاي دېيىشىم ھەرگىز مۇمكىن ئەمەس. خان تاغام سەمەرقەنتنى ئېلىش مۇرادىغا ئاخىر يەتتى. كىم بىلىدۇ، سەمەرقەنت تەختىدە ئولتۇرۇش ئۈچۈن ھازىرلىق كۆرۈۋاتامدۇ تېخى. قاراتىگىت ۋىلايىتىدىن ئۆتۈپ تۇرپاندىكى كىچىك خان تاغام ئالاچەخانىنىڭ قېشىغا بارايمىكىن ـ يا؟ ئۇنىڭ بىلەن ھازىرغىچە دىدارلىشىپ باقمىدىم. ئۇنى بەكمۇ پاراسەتلىك، باھادىر، غەيۇر كىشى دېيىشىدىغان. ئۇنىڭدىن لەشكىرىي ياردەم ئېلىشىم تا-

مامەن مۇمكىن. لېكىن ئارىلىق يىراق، يول خەتەرلىك... ئەجەبا، ئول تاغلىرىمنىڭ ياردىمسىزمۇ بىرەر ئىشنى ۋۇجۇدقا چىقىرالماسمەنمۇ؟ شۇ تاپتا شەيبانىخاندىن قورقۇۋاتامدىمەن ياكى نۆكەرلىرىمنىڭ ئازلىقىدىن ئىشەنچىمنى يوقىتىپ قويۇۋاتامدىمەن ۋە ياكى بىرەر يۇرتنىڭ ئەمىر ـ بەگلىرىنىڭ ياردىمىگە زىيادە ئۈمىد باغلاپ قېلىۋاتامدىمەن؟ ئۇيات قىل بابۇر! بۇنداق توخۇ يۇ-رەكلىك ساڭا ياراشمايدۇ. ھېلىمۇ خانىدانىڭغا كۆپ ئادالەتسىز-لىكلەرنى قىلغان، ئىككى نەۋرە قېرىندىشىڭنىڭ جېنىغا زامىن بولغان مۇناپىق خۇسرەۋ شاھتىن ئۈمىد كۈتۈشتىن، ئۇنىڭغا تا-يىنىشتىن نومۇس قىلمىدىڭ. ھېلىمۇ ياخشى، ۋاقتىدا ھوشۇڭنى تېپىۋالدىڭ. خۇسرەۋ شاھ سېنى قانچىلىك كۆزگە ئىلدى؟ ئاتىسى سۇلتان ھۈسەيىن بايقارادىن قېچىپ كەلگەن بەدبەخۇزۇزامان مىرزا-غا كۆرسەتكەنچىلىكىمۇ بولسا ھىممەت كۆرسەتمىدىغۇ؟ بوپتۇ، بە-دبەخۇزۇزامان مىرزىدەك ئۆز تەخدىشىمنى دېمەيلا قويايى، ھەتتا دەر-گاھىمدىن ھەيدەلگەن ئۇزۇن ھەسەن، باقى تارخان قاتارلىق نۆ-كەرلىرىمگە قىلغان ئادەمگەرچىلىكىنى ماڭا قىلمىدى. مېنى ئاشۇ نۆكەرلىرىمچىلىكىمۇ كۆرمىدى، كۆزگە ئىلمىدى. باشقا ئېغىر كۇن كەلگەندە ھېلىغۇ خۇسرەۋ شاھتەك چاكىنىلاركەن، ھەتتا ساخا-ۋەتلىكى بىلەن داڭ چىقارغان نى ـ نى زەردار ـ تۆرىلەرمۇ خە-سىس بولۇپ قالىدىكەن ئەمەسمۇ...

ئازابلىق تۇيغۇلارغا ئەسىر بولغان بابۇر ئاللىقانداق بىر ئىلھامنىڭ تۇرتكىسىدە كاللىسىدا پاللىدە چاقنىغان تۆۋەندىكى مىسرالارنى ئۇنلۇك ئوقۇدى:

كىم كۆرۈپتۇ ئەي كۆڭۈل ئەھلى جاھاندا ياخشىلىق،
كىمكى ئاندىن ياخشى يوق، كۆز تۇتما ئاندىن ياخشىلىق.

بۇ ئىككى مىسرا بېيىتنى تەكرار ـ تەكرار ئوقۇغان بابۇر بىردىنلا ئەقىل تاپقاندەك ھاياجانلاندى.

«... شۇنداق، ياخشىلىق، ھىممەتنى بىر ئاللاھتىن كۈتەي. پەقەت ئاللاھتىن كەلگەن مەدەتلا مەڭگۈلۈك. بەندىنىڭ مەدىتى بىر دەملىك، رەقىبلىرىم كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ كۆرۈپ قويسۇن. سەمەرقەنتنى ئۇلارنىڭ يارىدىمسىزمۇ ئالالامدىمەن يوق؟!...»

※ ※ ※

تاشكەنت.

خۇشاللىقتىن ھاياجانلانغان سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ ئاغزى قۇلىقىغا يەتكەندى. ئۇ ۋاقتىسىز سەمرىپ كەتكەن بەستىنى تەختىنىڭ ئالتۇن قۇببىسىگە يۆلەپ ئۇلۇغۋار قىياپەتتە تەمكىن ئولتۇرۇشقا تىرىشقان بولسىمۇ، بايا تىن بېرى ئەمرلەرنىڭ: «سەمەرقەنت تەختى مۇبارەك» دەپ ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي ئېيتقان ھەمدۇسانا، خۇشامەت سۆزلىرى قۇلاق تۈۋىدە ھېلىدىن ـ ھېلىغا جاراڭلاپ ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي قالغانىدى. قۇربى يەتسە كۆزىنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە بولغان ئارىلىقتا سەمەرقەنتتە پەيدا بولۇپ، كۆكسارايدىكى ھەشەمەتلىك ئالتۇن تەختتە ئولتۇرسا، بۇخارا شارابىدىن ئىچىپ، سەمەرقەنت گۈزەللىرىنىڭ قانغۇچە پەيزىنى سۈرسە...

«بابائى بۇزرۇك تۇغلۇق تۆمۈرخان ئالىيلىرىدىن كېيىن، بىزنىڭ خانداندا سەمەرقەنت تەختىدە ئولتۇرۇش ھېچكىمگە نېسىپ بولمىغانىدى، مانا ئاخىر ماڭا نېسىپ بولىدىغان بولدى. بەلكىم پات يېقىندا ھىرات، باغداد تەختىدىمۇ ئولتۇرۇشۇم مۇمكىن. ھە، بەلكىم ئۇنىڭ نېرىسىدىكى ئەللەرنىڭ تەختىمۇ كېلىپ ئولتۇرۇشۇمنى كۈتۈپ تۇرغاندۇ...»

شۇنداق، تاشكەنت ئوردىسى مۇھەممەد شەيبانىخانىنىڭ سەمەرقەنتنى ئالغانلىق غەلىبە خەۋىرى بىلەن بۈگۈن باشقىچە قىزىپ، جانلىنىپ كەتكەنىدى. گەرچە شەيبانىخاندىن ئوردىغا رەسـ

مىي مەلۇمات كەلمىگەن بولسىمۇ، سەمەرقەنتنىڭ ئېلىنىغانلىق خەۋىرى ئاللىقاچان يېتىپ كەلگەنىدى. ئەھمەدبەگ تەلبە، نىغمەت مىرزا، سۇلتان جۇنەيدى بارلاس، ئەيپۇپ بەگچەك... قاتارلىق ئە-مىرلەر بىر تەرەپتىن سۇلتان مەھمۇدخانىنى سەمەرقەنت تەختى ئۈچۈن مۇبارەكلىسە، يەنە بىر تەرەپتىن شەيبانىخانىنىڭ باھادىر-لىقىنى كۆككە كۆتۈرۈپ، مۇشۇ باھانىدە ئۇنى سەمەرقەنتكە يۇ-رۇش قىلىشقا تەۋسىيە قىلىپ كۆرسەتكەن ئەقلىنى كۆز ـ كۆز قىلىش ئارقىلىق بۇ غەلىبىدە ئۆزلىرىنىڭمۇ نېسىۋىسى، تۆھپە-سى بارلىقىنى پەش قىلىشقا تىرىشاتتى. پەقەت سەييىد مۇھەممەد مىرزا قاتارلىق بىرقانچە ئەمىرلەرلا بۇ ھاياجانلىق كەيپىياتتىن مۇستەسنا ئىدى.

ـــ بۇ شەرەپلىك سەمەرقەنت غەلىبىسىنى تەبرىكلەش كې-رەك قۇدرەتلىك ئاداللەتپاناھىم، ـــ دېدى ئەھمەدبەگ تەلبە دەس ئورنىدىن تۇرۇپ قول باغلىغىنىچە، ـــ پەرمان بەرسىلە، شەھەر-دىكى رەئىيەت بۇگۈن بايرام قىلسۇن، ناغرا ـ سۇناي چېلىپ سا-ما سالسۇن، كەمىنە قۇللىرى لاياقىتىم بولمىسىمۇ سەمەرقەنت تەختىنىڭ شەرىپى ئۈچۈن بېغىمدا ئاددىيغىنە داستىخان ھا-زىرلاي.

خۇشاللىقتىن شاراب خۇمارى تۇتۇپ، گېلى قىچىشىپ تۇر-غان سۇلتان مەھمۇدخانغا بۇ تەكلىپ ئۇسسىغاندا دوغاپ ئىچكەن-دەك ياقتى.

ـــ بولىدۇ، شۇنداق قىلايلى، ـــ دېدى ئۇ ۋە پەرمان چۈشۈر-دى:

ـــ پەرمان! شەھەرنىڭ ھەرقايسى چارسۇ، بەندىگاھ، مەس-چىت، خانىقا ئالدىلىرىدا ناغرا چېلىنغاي! داش ئېسىلىپ، پولۇ دۇملىنىپ، رەئىيەتكە ئاش تارتىلغاي!

ـــ ھەممەتلىرىگە تەشەككۇر ئالىيلىرى، ـــ دېدى ئەھمەد-بەگ تەلبە، ئاندىن باشقا ئەمىرلەرگە نەزەرىنى ئاغدۇردى، ـــ ھەر-بىرلىرىنىڭ غېرىبانە كۆلبەمگە قەدەم تەشرىپ قىلىپ، غورىگىل

داستىخىنىمغا داخىل بولۇشلىرىنى تۆۋەنچىلىك بىلەن سورايمەن.

ئەمرلەرنىڭ ھەممىسى سۇلتان مەھمۇدخانغا ئەگىشىپ، ئەھمەدبەگ تەلبەنىڭ خان ئوردىسىدىن قېلىشمىغۇدەك ھەشەمەتلىك قەسىرىگە قاراپ مېڭىشتى.

سۇلتان مەھمۇدخان سەمەرقەنتكە بېرىپ تەختتە ئولتۇرسا، تاشكەنت چوڭ خانزادە سۇلتان مۇھەممەد خانىكەگە قالىدىغانلىقىنى، ئۆزى ئۇنىڭ بەگ ئەتكەسى بولغانلىقى ئۈچۈن تەبىئىي ھالدا تاشكەنتتە قېلىپ، خانزادىنىڭ ھۆكۈمەت تۈتۈش ئىشلىرىغا ياردەملىشىدىغانلىقىنى كۆڭلىدە دىتلاپ بولغان ئەھمەدبەگ تەلبە سۇلتان مۇھەممەد خانىكە قاتارلىق خانزادىلەرگە بىرقانچە ئەمىرزادىلەرنى قوشۇپ چىللاپ، ئۇلارغا خانغا تەييارلىغان سوروندىنىڭ يېنىدىن ئايرىم سورۇن ھازىرلاشقا ئۇلگۈرگەنىدى.

«سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرى سەمەرقەنتكە كەتسە، تاشكەنت نامدا چوڭ خانزادىگە، ئەمەلىيەتتە ماڭا قالىدۇ. ئول چاغدا بابۇرنىڭ قەھرىدىن قورقۇپ پەرغانە تاغلىرىدا قېچىپ يۈرگەن ئىنىم ئەھمەد تەنبەلگە خالىغانچە باشپاناھ بولالايمەن. تېخى چوڭ خانزادىنى ئاتىسىنىڭ ئورنىغا تەختكە چىقىرىپ، خان تىكلەش ئىشىنى رويابقا چىقىرىشقىمۇ پۇرسەت تۇغۇلىدۇ...»

ئەھمەدبەگ تەلبە بۇ خىيالىدىن چۆچۈپ سورۇندىكىلەرگە خۇدۇكسىرەپ قاراپ قويدى. سۇلتان مەھمۇدخان ئاللىقاچان شاراب ئىچىش بىلەن بولۇپ كەتكەنىدى. باشقا ئەمرلەر سەندىن مەن قالارمەنمۇ دېگەننى قىلىپ يېڭىدىن ـ يېڭى مەدھىيە سۆزلىرىنى ياغدۇرۇشاتتى.

ئەھمەدبەگ تەلبە سۇلتان مەھمۇدخانىنى يەنە بىر قېتىم داستىخانغا تەكلىپ قىلىپ قويۇپ، غىپپىدە خانزادىلەرنىڭ سورۇنىغا كەلدى ۋە قايسى بىر ئەمىرزادىنىڭ ئېتىۋاتقان لاپلىرىغا قىزىقىپ ئولتۇرغان خانزادە سۇلتان مۇھەممەد خانىكەنىڭ قېشىغا كېلىپ قۇلىقىغا پىچىرلىدى:

ــ خان ئالىيلىرىنى سەمەرقەنت تەختى ئۈچۈن مۇبارەكلەپ قويمامدىلا خانزادەم.

ــ ئۇنتۇغاقلىقمىنى قارىمامدىغان، بايىلا شۇنداق خىيالىم بار ئىدى.

خانزادە ئەھمەدبەگ تەلبە بىلەن سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ يېنىغا كەلدى.

ــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم خان ئاتا، ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم جانابى ئەمىرلەر.

سۇلتان مەھمۇدخاندىن باشقىلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ، سالامنى ئىلىك ئالدى.

ــ مۆھتەرەم خان ئاتامنىڭ سەلتەنەت سايىسىنىڭ شەھىرى سەمەرقەنتكە چۈشكىنىدىن تولىمۇ خۇشالمەن. شۇل مۇناسىۋەت بىلەن خان ئاتامنى ۋە سەلتەنەتىمىزگە كېچە ـ كۈندۈز ساداقەت بىلدۈرۈپ خىزمەت قىلىپ كەلگەن جانابى ئەمىرلەرنى مۇبارەكلەيمەن!

ئەمىرلەر تەڭلا جاۋاب بېرىشتى:

ــ ئىنشائاللاھ، قۇدرەتلىك قىبلىگاھىمىزنىڭ ئۆمرى ئۇزۇن، دۆلەت ـ سەلتەنەتى زىيادە بولغاي! چوڭ خانزادىنىڭمۇ ئۆمرى ئۇزۇن، بەخت ـ ئامەتلىرى زىيادە بولغاي!

ــ كەلسىلە ئوغلۇم.

سۇلتان مەھمۇدخان ئوغلىغا يېنىدىن جاي كۆرسەتتى.

ــ سىلىمۇ كەلسىلە ئەمىر جانابلىرى، ــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان ساھىپخانا ئورنىدا قول باغلاپ تۇرغان ئەھمەدبەگ تەلبەگە قاراپ، ــ ساھىبخانالىقلىرى دادىغا يەتتى، قالدىسىنى سىلىنىڭ ئورۇنلىرىدا بىكاۋۇللار قىلغاي، ــ ئۇ ئوڭ يېنىدا ئار ـ تۇقچە پاراڭغا ئارىلاشماي ئولتۇرغان سەييىد مۇھەممەد مىرزىغا لاپپىدە قاراپ قويۇپ، پايپاسلاپ كەلگەن ئەھمەدبەگ تەلبەنى ئوغلىنىڭ يېنىدا ئولتۇرغۇزدى. ھەئە، ئۇنىڭ ئەھمەدبەگ تەلبەنى ئوڭ يېنىدا ئولتۇرغۇزغۇسى بولسىمۇ، شۇ دەقىقىدە دەرھال بۇ

نىيىتىدىن يانغانىدى. خانىنىڭ ئوڭ يېنىدا ئولتۇرۇش تەمەسىدە تۇرغان ئەھمەدبەگ تەلبە ئىلاجسىز خانزادىنىڭ يېنىدا ئولتۇردى.

ــ مەن سەمەرقەنت تەختىدە ئولتۇرسام، ئوغلۇم خانىكە سۇلتان تاشكەنت تەختىگە نائىب بولىدۇ، ــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان ئەھمەدبەگ تەلبەگە قاراپ، ــ سىلى ھازىرغىچە خانزادىگە ئاتالىق بولۇپ تەربىيەلەپ، پەرۋىش قىلدىلا، بۇنىڭدىن كېيىنمۇ تاشكەنتنىڭ ئىشلىرىنى بىر تەرەپ قىلىشتا خانزادىگە ھەمدەمدە بولسىلا.

شۇ تاپتا سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ ئەھمەدبەگ تەلبەگە ئوڭ يېنىدىن ئورۇن بېرەلمىگەنلىكى ئۈچۈن، ئۇنىڭ كۆڭلىنى يېڭاساۋاتقانلىقىنى ياكى كۆڭلىگە پۈككەن مۇددىئاسىنى ئۇدۇللا دەۋاتقانلىقىنى بىلگىلى بولمايتتى.

ــ خان ئالىيلىرى مەرھەمەتلىكتۇر، ــ دېدى ئەھمەدبەگ تەلبە دەس ئورنىدىن تۇرۇپ، ــ كەمىنىلىرى ئالىيلىرىغلا ئەمەس، خانزادىگىمۇ نۆكەرمەن. نەگە چېنەپ ئاتسىلا دەل شۇ يەرگە بېرىپ تېگىشكە رىغبىتىم بار.

ــ ئەھمەدبەگ تەلبە جانابلىرى ھەقىقەتەن ۋاپا ئەھلى، ــ دېدى نىغمەت مىرزا سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ ئەھمەدبەگ تەلبەگە كۆرسەتكەن كاتتا ئىلتىپاتىدىن يۈرىكى ھەسەت ئوتىدا پۈچۈلىنىپ تۇرسىمۇ زورىغا ھىجىيىپ تۇرۇپ.

ــ يوقسۇ، زىيادە ماختۇەتتىلە ئەمىر جانابلىرى، ــ دېدى ئەھمەدبەگ تەلبە ھاياجېنىنى ئىچىگە سىغدۇرالمىغان ھالدا، ــ ھەربىرلىرىمۇ ساداقەت بابىنىڭ يېگانە باھادىرلىرى. بىز بۇ ۋاپا ۋە ساداقەتنى جانابى ئادالەتپاناھىمىزدىن ئۆگەنگەن.

ــ شۇنداق، ئانھەزرىتىم ۋاپا گۈلشەنىنىڭ ماكانى!

ــ ساداقەت ئاسمىنىنىڭ ئەختىرى!

ــ پاراسەت گۈلىنىڭ سەرخىلى!

ــ ئادالەت ۋە جاسارەتنىڭ نامايەندىسى!

ــ پاسىبانىمىز كەڭ قورساق، يىراقنى كۆرەر بولغاچقا مۇ-

ھەممەد شەيبانىخاندەك ئىستېدات ئىگىسىنى ۋاقتىدا بايقاپ خىز ـ مەتكە سالدى.

ـــ مۇھەممەد شەيبانىخان ھەقىقەتەن سەلتەنەتىمىزنىڭ بـا ـ ھادىر سەركەردىسى بولۇشقا مۇناسىپ ئىش قىلدى.

ـــ بىز ئۇنىڭ سەمەرقەنتكە يۈرۈش قىلىش تەلىپىنى قوللاپ، خان ئالىيلىرىغا قايتا ـ قايتا تەۋسىيە قىلىپ ناھايىتى مۇ توغرا ئىش قىلغانكەنمىز.

ـــ گەرچە ئول يۈرۈشكە بېۋاستە داخىل بولالمىغان بول ـ ساقمۇ...

ـــ ئالىيلىرىنىڭ يېنىدا تۇرۇپ مەدەت بەردۇق.

ـــ ئۇنىڭ غەلىبە ـ نۇسرەتكە يۇزلىنىشىنى تىلەپ تۇردۇق.

ـــ ئاخىرقى ھېسابتا سەمەرقەنت خانىمىزغا تەۋە بولدى.

ـــ شول تاپتا كۆكساراينىڭ ئالتۇن تەختى ئادالەتپاناھىمىز ـ نى كۈتۈپ تۇرماقتا.

ھاياجانلىق كەيپىيات يەنە بىر ھازا داۋاملاشتى. ئەمىرلەر يېڭىدىن خۇشامەت سۆزلىرىنى تاپالمىغاندا ئاندىن جىمىشتى. سۇلتان مەھمۇدخانىمۇ، ئۆزلىرىنمۇ تەبرىكلىشىپ شاراب ئىچىشتى. ئۇلار بۇ سورۇندا ئولتۇرۇۋېرىشنى بىئەپ كۆرگەن خانزادە خانىكە سۇلتانىنىڭ تەختۇشلىرىنىڭ سورۇنغا غىپپىدە كېتىپ قالغىنىنمۇ تۇيماي قېلىشتى.

شاراب تەسىرىدىنمۇ ياكى ماختاشلاردىنمۇ ۋە ياكى پات يېقىندا تاشكەنتنىڭ ئالىقىنغا ئوڭچە كىرىدىغانلىقىدىنمۇ ئەيتا ـ ۋۇر، قاتتىق ھاياجانلانغان ئەھمەدبەگ تەلبەگە سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ سوغۇققانلىق بىلەن ئولتۇرۇشى پەقەتلا ياقمىغاندى. شۇڭا ئۇنىڭغا كۆزىنىڭ قىرىدا ئاداۋەت بىلەن قاراپ قويدى.

«ئەجەب گېلىغا سۆڭەك تۇرۇپ قالغان ئىتتەك جىمىپ كەتـ تىڭغۇ ئەمىرلەشكەر. بىلىۋاتىمەن، ئىچىڭ ئاداپ كېتىۋاتىدۇ. خان ئالىيلىرى ساڭا ئەمەس، ماڭا ئىلتىپات كۆرسىتىۋاتىدۇ. نەچچە

ۋاقىتتىن بېرى ھە دېسلا مۇھەممەد شەيبانىخاندىن ئورۇنسىز گۇمانلىنىپ، گەپ يورغىلىتىپ، بىزگە ئارام بەرمىگەنىدىكى. مانا ئەمدى تىلىكى تۆتۈلۈپ قالدىغۇ؟ پات يېقىندا تاشكەنتنىكى مېنىڭ قولۇمغا ئۆتۈشىنى قانداق قىلىپ توسسام بولىدىكىن، دەپ خىيال سۈرۈۋاتقانسەن تايىنىلىق. ئەمدى ئامال يوق. بۇنىڭدىن كېيىن سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىنىڭ ئالدىدا سېنىڭ ئېتىبارىڭ بولمايدۇ، خان ئالىيلىرى سەمەرقەنت تەختىدە ئولتۇرسا، سېنى ئەمەس، مۇھەممەد شەيبانىخاننى ئەمرلەشكەرلىككە تەيىنلەيدۇ. تېخى كۆرىدىغان كۈنۈڭ بار سېنىڭ...»

ئەھمەدبەگ تەلبە سۈرگەن خىيالىدىن روھلىنىپ، سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ چىشىغا تەگمەكچى بولدى:

ـــ ئەمرلەشكەر جانابلىرى، ـــ دېدى ئۇ قەستەن گېپىنى قىرىپ قويۇپ، ـــ ئەجەب جىمىپ كەتتىلىغۇ؟ شاھمىرزىنىڭ خۇشاللىقىغا ئورتاقلاشقىلىرى كەلمەيۋاتامدۇ ـ يا؟

ـــ يوقسۇ تەقسىر، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا پېتىنى بۇزماي، ـــ خانىمىزنىڭ بىر ئۇلۇش خۇشاللىقى بىزنىڭ مىڭ ئۇلۇش خۇشاللىقىمىزدۇر. ئەمما جانابلىرى ئوتتۇز ئىككى چىشىنىڭ ھەممىسىنى چىقىرىپ ھېجىيىشنى خۇشاللىقىنىڭ ئىپادىسى دەپ بىلسە كېرەك.

ـــ ئەلۋەتتە، خۇشاللىق دېگەن چىراي ئىپادىسى بىلەن مەقامىغا يېتىدۇ. كۈلگەن چىرايدىن دوستلۇق، مەرھەمەت گۈللىرى ياغىدۇ. مىسالەن، كەمىنلىرىنىڭ چىرايىغا ئوخشاش. ئەمما جانابلىرىنىڭ چىرايىغا قاراپ قار ـ يامغۇر ياغامدىكىن دەپ قېلىۋاتىمەن.

ئەھمەدبەگ تەلبە گېپىنى تۈگىتىپ قاقاھلاپ كۈلدى. ئۇنىڭ بۇ كۈلكىسىگە باشقا ئەمرلەر جور بولدى.

ـــ كۈلكىنىڭ چەكتىن ئېشىپ كېتىشى خۇددى تۈز سېلىپ قويغان ھالۋىدەك بىمەززەدۇر، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا تەمكىنلىك بىلەن، ـــ ئەمما كەمىنلىرىمۇ تىلىدىن ھەسەل، دىـ

لىدىن زەھەر، چىرايىدىن گۈل، كۆزىدىن تىكەن تۆكۈلۈپ تۇرغان چىرايلارنىمۇ كۆپ كۆرگەن. شۇڭا بىراۋنى ئارتۇقچە كۈلكىگە زورلىمىسىلا.

ــ راست ئېيتىدىلا ئەمىرلەشكەر جانابلىرى، ــ دېدى ئەھمەدبەگ تەلبە بىزەكلىك بىلەن ھىجىيىپ ۋە داستىخاندىن بىر چاڭگال كىشمىشنى قولىغا ئېلىپ تۇرۇپ گېپىنى داۋام قىلدى، ــ قايسى بىر كۈنى چارسۇدىكى مەددىاھنىڭ ئاغزىدىن مۇنداق بىر قوشاقنى ئاڭلىغانىدىم. ئاڭلىسىلا ئوقۇپ بېرەي:

كىشى مېنى كىشىم دېسە يانچۇقۇمدا كىشمىشىم،
كىشى مېنى كىشىم دېمەسە، كىشى بىرلە نە ئىشىم.

ئەھمەدبەگ تەلبە قوشاقنى ئوقۇپ بولۇپ قولىدىكى بىر چاڭگال كىشمىشنى سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ ئالدىغا قويۇپ قويدى.

ــ ناھايىتى مەناسى چوڭقۇر، پاساھەتلىك قوشاق ئىكەن، ــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا چىرايىنى قىلچىلىك ئۆزگەرتمەي، ــ كەمىنلىرىمۇ خۇددى سىلىگە ئوخشاش چارسۇدىكى مەددىاھتىن بىر قوشاق ئاڭلىۋىدىم. شۇ تاپتا سىلىگە ئوقۇپ بەرگۈم كېلىۋاتىدۇ، ئاڭلىسىلا:

كىشى مېنى ئاغام دېسە،
ئول مېنىڭ ئاغامچە بار.
كىشى مېنى ئاغام دېمىسە،
ئول مېنىڭ ساقامچە بار.

سۇلتان مەھمۇدخاندىن تارتىپ بارچە سورۇن ئەھلى ئۆزلىرىنى تۇتۇۋالالماي قاقاھلاپ كۈلۈشۈپ كەتتى. شۇ دەقىقىدە ئەھمەدبەگ تەلبەنىڭ چىرايى تاتىرىپ كەتكەندى.

سەييد مۇھەممەد مىرزا غەزەپتىن بوزىرىپ كەتكەن ئەھمەد ـ بەگ تەلبەگە لاپپىدە قاراپ قويۇپ، ئالدىدىكى بىر جام شارابنى قولىغا ئالدى ـ دە، دەس ئورنىدىن تۇرۇپ سۇلتان مەھمۇدخانغا تەۋازۇ بىلەن ئېگىلدى.

ـــ مۇبارەك بولسۇن ئالىيلىرى. سەمەرقەنتنىڭ تەسەررۇپى ـ مىزغا ئۆتۈشى ئەلۋەتتە ھەممىمىزنىڭ شەرىپى، بايرام تەرىقىسىدە قۇتلۇقلاشقا تېگىشلىك كاتتا ئىش. ئەما شول تاپتا خۇشال كەيپىياتلىرىنى بۇزماقچى ئەمەسمەن، لېكىن، بىر ئىشتىن گۇمانىم بار. شۇڭا، بايانىن بېرى ئاشۇ گۇمانىڭ ئاسارىتىدە خىيالغا پەيمال بولۇپ قالدىم، بىلمىدىم، ئاڭلاشنى خالامدىلىكىن؟

ـــ خوش، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان خالار ـ خالماس تەلەپپۇزدا.

ـــ ئالىيلىرىغمۇ مەلۇم، سەركەردە شەيبانخانىڭ سەمەرقەنتنى ئالغانلىق نۇسرەت خەۋىرى تاشكەنتكە يېتىپ كەلگىلى بىر ھەپتە بولاي دەپ قالدى. دەسلىپىدە مىش ـ مىش خەۋەر كەلدى. ئانچە پەرۋا قىلىپ كەتمىدۇق. ئىككى كۇندىن بېرى بۇ خەۋەرنىڭ راستلىقى تولۇق ئىسپاتلاندى. ئەما، ئول شەيبانخانىڭ ئۆز قەلىمى بىلەن يېزىلغان غەلىبە مەلۇماتنامىسى تېخىچىلا كەلمەيۋاتىدۇ. بۇنىسى ئەجەبلىنەرلىك ئەمەسمۇ؟ قائىدە بويىچە سەركەردە شەھەرنى ئالغان ھامان خانغا مەلۇمات يوللىشى كېرەك ئىدى. ھېسابىمىزچە، ئۇنىڭ سەمەرقەنتنى ئالغىنىغا خېلى كۇنلەر بولۇپ قالدى، ئەما، بىز بولساق تېخىچە مەلۇمات تاپشۇرۇپ ئالمىدۇق. ئوردا سەركەردىسى بولغان ئادەم مۇشۇنداق چوڭ ئىشقا پەرۋاسىز قارارمۇ؟

ـــ بەلكىم مەلۇمات ماڭدۇرغان چاپارمەن يولدا بىرەر كىشىمسلىككە يولۇققاندۇر، ـــ دېدى ئەھمەدبەگ تەلبە ئاچچىقىنى زورىغا بېسىپ تۇرۇپ، ـــ سىلى سەركەردە شەيبانخانغا ئەزەلدىن گۇمانىي نەزەر بىلەن قاراپ كەلگەچكە، مۇشۇنداق بىر ئېھتىمالـ

لىقنى نەزەرگە ئالغۇلىرى كەلمەيۋاتقاندۇ تايىنلىق.

ـــ ھەرقانچە بولسىمۇ سەركەردە شەيبانىخان بىرلا چاپارمەن ـ دىن مەلۇمات ماڭغۇزماس. ئۇنىڭ يېنىدىمۇ ئوردا پەرمانچىسىدىن بىر نەچچىسى بار. ھەربىر پەرمانچىنىڭ يېنىدا ئون نەچچىدىن قوروقچى نۆكەر بار. سەمەرقەنتنىڭ بۇ تەرىپى ئۆزبېكنىڭ ئىلـ ـكىدە. ئوردا پەرمانچىسىغا يەنە قانداق كېلىشمەسلىك كېلىشى مۇمكىن؟ خوش، كېلىشمەسلىك كەلدىمۇ دەيلى، ئۇنداقتا يېنىدىـ ـكى قوروقچىلارچۇ؟ كېلىشمەسلىك ھەممىسگە تەڭ كەلمىگەندۇ؟ ئەھمەدبەگ تەلبەنىڭ زۇۋانى توتۇلدى.

شۇ تاپتا ۋۇجۇدىدىكى بايىقى خۇشاللىقلىرى تارقاپ كەتكەن سۇلتان مەھمۇدخان نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي تۇرۇپ قالغانىدى.

ـــ مەلۇم بولغاي، سەمەرقەنتتىن چاپارمەن كەلدى!

يۈگۈرۈپ كەلگەن ھۆدەيچىنىڭ بۇ سۆزلىرى بىلەن ئەھمەدـ بەگ تەلبەنىڭ چىرايىغا پاللىدە كۈلكە يۈگۈردى ـ دە، سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ كۆزىگە غالىبلارچە قارىۋالدى. شۇ دەقىقىدە پەقەت سۇلتان مەھمۇدخان بىلەن سەييىد مۇھەممەد مىرزىلا ھۆـ دەيچىنىڭ چىرايىدىكى پەرىشانلىقنى دىققەت قىلغانىدى.

ـــ باشلاپ كىر! ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان.

ھايال ئۆتمەي ھۆدەيچى بەگ چاپارمەننى باشلاپ كىردى.

ـــ قۇدرەتلىك پاناھگاھىم، گۇناھىمدىن كەچكەيلا!

چاپارمەن ھۆركىرەپ يىغلىغىنىچە تىزلاندى. بۇرنى ۋە بىر قۇلىقى كېسىلگەنلىكى ئۈچۈن يۈز ـ كۆزلىرى ئىششىپ كەتكەن چاپارمەننى ئوردا ئەھلى تەستە تونۇدى. بۇ سۇلتان مەھمۇدخان شەيبانىخانىنىڭ قېشىغا ئەۋەتكەن ئوردا پەرمانچىسى ئىدى.

كۆڭلى بىرەر شۇم خەۋەرنى سەزگەن سۇلتان مەھمۇدخان ئالدىراپ سورىدى:

ـــ سۆزلە، نېمە ئىش بولدى؟

ـــ شەيبانىخان سەلتەنەتكە ئاسىيلىق قىلدى. سەمەرقەنتنى ئالغاندىن كېيىن ئىسيان قىلىپ ئۆز ئالدىغا پادىشاھلىق جاكار ـ

لىدى ئالىيلىرى.

«يالغان سۆزلەۋاتسەن بەدرەك! شەيبانىخانغا قارا چاپلاۋاتسەن!...»

سۇلتان مەھمۇدخان ئويلىغانلىرىنى ئاغزىدىن چىقىرالمىدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ پۈتكۈل ئەزايى ھەركەتتىن توختاپ قالغانىدى.

پەرمانچى بەگ قويىندىن بىر پارچە خەتنى ئېلىپ قوش قوللاپ ئۇزاتتى.

سۇلتان مەھمۇدخان ھۆدەيچى بەگ ئەكېلىپ بەرگەن خەتنى ئاستا قولىغا ئالدى. بارماقلىرى سېزىلەرلىك تىترەپ كەتتى. شۇنداقتىمۇ غەزىپىنى بېسىپ تۇرۇپ خەتكە نەزەر تاشلىدى. خەتنى شەيبانىخان ئۆز قەلىمى بىلەن يازغانىدى.

«بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم

جانابى سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرى دەرگاھىغا يېتىپ مەلۇم بولغايكى، ئاۋۋال يېگانە قۇدرەتلىك ئاللاھنىڭ رازىلىقى، ئاندىن قالسا ئالىيلىرىنىڭ مەدەت بېرىشى بىلەن جاھانغا مەشھۇر نامى بەلدەئى مەھفۇز بولمىش شەھىرى سەمەرقەنتنى ئىلكىمگە ئالدىم. شول تاپتا ئالىيلىرىنىڭ كۆكسارايدىكى ئالتۇن تەختنى كېچە ــ كۈندۈز چۈشەپ، تەمە قازىنىنىڭ قاياقاتقانلىقىنى بىلىپ تۇرۇپتىمەن. ئەمما، شۇنىسى سەمىلىرىگە ئايدىڭ بولسۇنكى، سىلى خان ــ سۇلتان ئەۋلادى بولسىلا مەنمۇ خان ــ سۇلتان ئەۋلادىدىمەن. دۇرمەن. بۇزرۇكۋار بابام سۇلتان ئوبۇلخەيرىخان ئالىيلىرى ئۆز زامانىسىدا بىپايان دەشتى قىپچاق دالىسىغا يېگانە ھۆكۈمران بولۇپ، ئەتراپتىكى خان ــ سۇلتانلارغا ھامىيلىق قىلىپ كەلگەن. شول قاتاردا ماۋەرائۇننەھىر، خۇراسان ئۆلكىلىرىگە ھۆكۈمدارى بولمىش سۇلتان ئەبۇ سەئىد مىرزىمۇ جانابى بابائى بۇزرۇككە ئۇلپان تاپشۇرۇپ سەلتەنەتنى

ساقلاپ قالغان. دەشتى قىپچاقتىن سەمەرقەنتكە كەلگەن ئۆزبېك باھادىرلىرىنىڭ جاسارىتى تىللاردا داستان بولغان. كېيىنكى كۈنلەردە كېرەي ۋە جانىبېك قاتارلىق قازاق سۇلتانلىرىنىڭ ئىسيان قىلىشى بىلەن خانىدانىمىز ۋەيران بولدى. ئاتىلىرى سۇلتان يۈنۈسخان تاغام بۇرج ئوغلانىنى قارا توقايدا قەتلى قىلدى. بىز كەبى خانزادىلەر سىلەردەك نەدىكى بىر كەلگۈندى خان ـ سۇلتانلارغا نۆكەر بولۇشقا مەجبۇر بولدۇق. ھېلىمۇ قۇدرەتلىك تەڭرىنىڭ تۈگمەس ئىنايىتى، پېشانىمىزگە پۈتكەن تەخت ـ سەلتەنەتى بار ئىكەن. ئاخىر سەمەرقەنتتەك كاتتا شەھەرنى قولىمىزغا ئېلىشقا مۇيەسسەر بولدۇق.

گەپنى ئوچۇق قىلىپ قويايكى، سەمەرقەنت تەختىگا ـ ھىدا سىلىنىڭ قىلچىلىك ھەققىلىرى يوق، ئۇنىڭ سۇلا ـ تانلىقىنى ئاللاھ ئىگەم مېنىڭ پېشانەمگە پۈتكەنكەن. ئەمدى ئۇنى مەندىن ھېچكىم سويۇپ ئېلىش خىيالىدا بولما ـ مىغاي. ناۋادا بۇنىڭغا قايىل بولماي ئۇرۇش قىلماقچى بولا ـ سىلا مەن تەييار. ئەزەل ـ ئەزەلدىن كىمكى سەمەرقەنت تەختىنى ئولتۇرسا پەرغانە، تاشكەنت، خۇراسان ۋادىسى شۇ ـ نىڭغا تەۋە بولۇپ كەلگەن. بۇنداق دېيىشتىكى مۇددىئا شولكى، ئۆزلىرىنى سوراپ تاشكەنتنى بىكارلاپ، ئاتا مىراس تەختگاھلىرى بولمىش تۇرپانغا كېتىشكە ھازىرلىق كۆر ـ گەيلا. بول زېمىنلارنى ماڭا ھەركىم چىرايلىقچە بەرسە چىرايلىقچە ئالمەن، سەركەشلىك قىلىشقا پېتىنسا قىلا ـ چىلىك يوز ـ خاتىر قىلمايمەن. قەھر ـ غەزىپىمنىڭ قانداقلىقىنى ئۇشبۇ مەكتۇپنى ئېلىپ بارغان پەرمانچىنىڭ تۇرقىدىن بىلگەيلا.

خەير، ئەزىز تەنلىرىگە سالامەتلىك تىلەپ ھەزرىتى ئىمامى رەھمان، خەلىفەئى زامان، ئىسكەندەر سانى سۇلتان مۇھەممەد شەيبانىخاندىن دەپ بىلگەيلا.

نامە تامام ۋەسسالام.»

ـــ ھۇ ئۆزىنى بىلمىگەن ھاياسىز خەر[1]!

غەزىپىنى بېسىۋالالمىغان سۇلتان مەھمۇدخان قولىدىكى خەتنى مۇجۇغىنىچە يەرگە زەرب بىلەن ئاتتى.

ئاللىقانداق بىر كىشىلىمەسلىكنى پەرەز قىلىپ، ئىزتىراپقا چۈشكەن ئەھمەدبەگ تەلبە گويا سۇلتان مەھمۇدخان بۇ سۆزنى ئۆزىگە قارىتىپ دەۋاتقاندەك تۇيغۇغا كېلىپ، دىر ـ دىر تىترىدى. ھېلىمۇ ياخشى كۈن ئولتۇرۇپ باغقا بالدۇرلا قاراڭغۇ چۈشكەن بولغاچقا، ئۇنىڭ بۇ بىچارە تۇرقىغا ھېچكىم دىققەت قىلمىدى.

ـــ چىراغ يېقىشمامسەن، زاۋال چۈشكەننى بىلىشمىدىڭمۇ؟ ـــ دەپ ۋارقىرىدى ئەھمەدبەگ تەلبە خىزمەتكارلىرىغا قاراپ. شۇ دە-قىقىدە ئۇ مۇشۇ ئۇسۇل بىلەن ۋۇجۇدىدىكى ۋەھىمىنى بېسىشقا تىرىشىۋاتقاندەك قىلاتتى. ئەمما ئۇنىڭ بۇ سۆزلىرى سەييىد مۇ-ھەممەد مىرزىغا: «سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ سەلتەنىتىگە زاۋال چۈشكەننى بىلمىدىڭلارمۇ؟!» دېگەندەك تۇيۇلۇپ، پۈتكۈل ئەزايى شۇركىنىپ كەتتى.

※ ※ ※

ئابىرەھمەت دەرياسىنىڭ سۇيى گۈگۈم قوينىدا قارىيىپ كۆرۈنەتتى. گەرچە كۈن ھاۋاسى ئانچە سوۋۇپ كەتمىگەن بولسا-مۇ، ھاۋا تۇتۇق بولغاچقا ئۇرگۈت تاغلىرىدىن ئەسكەن كۈز شامە-لى ئادەمنىڭ غولىنى قورۇيتتى. نۆكەرلەر سوغۇق شامالدىن دالدىلىنىش ئۈچۈن يېلىڭ تونلىرىغا قىمدالغانىدى. ئەما، ۋۇجۇ-دى ئىشەنچكە تولۇپ ـ تاشقان بابۇر بولسا تولىمۇ روھلۇق كۆرۈ-نەتتى، قەددىنى تىك تۇتقىنىچە پات ـ پات سەمەرقەنت تەرەپكە قاراپ قويياتتى.

ئۇ مۇھەممەد مەزىد تارخان بىلەن چىلتۇ يايلىقىدا خوشلاش-قاندىن كېيىن، يېنىدا قېپقالغان ئىككى يۈز قىرىق نۆكەر ۋە ئون

① خەر ـــ ئېشەك.

نەچچە ساداقەتمەن بەگ ـ سىپاھلىرى بىلەن كەشتۇد قورغىنىدىن ئۆتۈپ، رەباتى خوجا قورغىنىغا ھۇجۇم قىلىپ، مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىدى. ئامالسىز پۈت دەسسەپ تۇرغۇدەك جاي تاپالماي بىردە يار يايلىقى، بىردە شۇنقارخانە تېغى ئەتراپىدا مۆكۈپ يۈرگەچ، شەيبانىخانىنىڭ ئەھۋالىنى تەكتىكلاشقا ئايغاقچى ماڭغۇزدى. ئايغاقچىلار: «شەيبانىخان سەمەرقەنت شەھرىنى سەركەردىسى جانۇا ـ پا بەگكە تاپشۇرۇپ، ئۆزى ئاساسلىق قوشۇنى بىلەن شەھەر سىرتىدىكى خوجا دىدارداردا لەشكەرگاھ قۇرۇپ تۇرۇۋاتىپتۇ. جانۇاپا بەگ سەمەرقەنت شەھرىنى بەش يۈز نۆكەر بىلەن ساقلاۋاتىپتۇ» دېگەن ئىشەنچلىك مەلۇماتنى يەتكۈزدى. بۇ خەۋەر ھېلى يايلاقتا، ھېلى تاغ ئارىسىدا مۆكۈپ بارا ـ بارا ئىشەنچىنى يوقاتقان بابۇرغا قايتىدىن ئۈمىد ـ ئىشەنچ بېغىشلىدى.

ـــ گەرچە سەمەرقەنتنى ساقلاۋاتقان ياۋنىڭ سانى ئاز بولسىمۇ، شەھەر سىرتىدا شەيبانىخانىنىڭ ئاساسلىق قوشۇنى بار. ئىلكىمىزدە نۆكەرنىڭ تايىنى يوق. بۇ ئىشقا ئالدىراپ تەۋەككۈل قىلمىغىنىمىز ياخشىمىكىن، ـــ دېدى مىرزا دوست ناسىر.

بابۇر مىرزا دوست ناسىرنىڭ ئەندىشىسىگە ئالدىراپ ئىپادە بىلدۈرمەي قاسىمبەگ قاۋچىنغا قارىدى. چۈنكى، شەيبانىخانىنىڭ لەشكىرىي ئەھۋالى ئۇنىڭغا بەش قولدەك ئايان ئىدى. ئۆزىدىن نەچچە ئون ھەسسە كۆچلۈك ياۋغا جەڭ ئېلان قىلىش ئۈچۈن، سەركەردىلىرى ئىشەنچ تۇرغۇزۇشى، پىكىرە بىرلىككە كېلىشى زۆرۈر ئىدى.

ـــ سەمەرقەنتنىڭ ئازغىنە ياۋ لەشكىرى بىلەن مۇداپىئە قىلىنىشى بىز ئۈچۈن تېپىلغۇسىز پۇرسەت، ـــ دېدى بابۇرنىڭ مۇددىئاسىنى چۈشەنگەن قاسىمبەگ قاۋچىن، ـــ گەرچە نۆكەرلىرىمىزنىڭ سانى سەمەرقەنتنى قورۇقداۋاتقان ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ يېرىمىغا يەتمىسىمۇ، ئەمما ھەربىرىنىڭ ئىككى ـ ئۈچتىن ياۋغا تېتىغۇدەك جاسارىتى ھەم قۇربىتى باردۇر. مىرزا دوست ناسىر بەگنىڭ ئەندىشىسىمۇ ئارتۇقچە ئەمەس، لېكىن بىر نىيەتتە غەيـ

رەتكە كېلىدىغان بولساق، سەمەرقەنتنى چوقۇم ئالالايمىز. چۈنكى، غەيرەت شەمشىرىنى قەتئىي نىيەت بىلەن قىنىدىن سۇغۇرمىغۇچە غەلىبە يۈزىنى كۆرگىلى بولمايدۇ ھەمدە باتۇرلۇق ئوقىنى تەدبىر ياسىدا ئاتمىغۇچە نۇسرەت خەۋىرىنى ئاڭلىغىلى بولمايدۇ.

ــ شۇنداق، ــ دېدى نويان كۆكۈلداش قاسىمبەگ قاۋچىننى ياقلاپ، ــ سەمەرقەنتكە قارا كۈچىمىزگە تايىنىپ ئەمەس، تەدبىر بىلەن ھۈجۇم قىلىش كېرەك.

ــ ئەينى مۇددىئا. ياۋ ھازىر غەلىبە خۇشاللىقىدا بىخۇددۇر. ئۇنىڭ ئۈستىگە شەيبانىخان بىزدىن ئەمەس، سۇلتان مەھمۇدخاندىن ئىھتىيات قىلىدۇ. شۇڭا، بىز ئۇلارنىڭ مۇشۇ ئاجىزلىقىدىن پايدىلىنىپ، كۆزىگە ئىلمىغان پۈتاقنى پۈتىغا چوماق قىلىشىمىز كېرەك، ــ دېدى مىرزا ئابدۇلۋاھاپ موغۇل.

ــ مەنچە ئول شەيباق[1] ئۇنچە قورقۇنچلۇق ئەمەس، ــ دېدى بابۇر ئىشەنچ بىلەن، ــ گەرچە ئول مۇناپىق يالغان مۇھەببەت مەكتۇپى ھېيلىسى بىلەن سەمەرقەنتنى ئاسانلا ئالغان بولسىمۇ، ئەمما سەركەردە ــ لەشكەرلىرى شەھەر ئاھالىسىنى بۇلاپ ــ تالاپ، قىلمىغان ئەسكىلىكى قالمىدى. ئاۋام ئول ياۋايىلاردىن جاق تويدى. ئۇنىڭدىن باشقا سۇلۇك پېشۋاسى خوجا يەھيا ئىشان ھەزرەتلىرى بىلەن خانزادە سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشى كۆپ قىسىم رەئىيەتنى غەزەپكە كەلتۈردى. ئۇلار تاشالمايلا تۇرۇاتىدۇ. بۇمۇ بىز ئۈچۈن پۇرسەت. شەھەرگە كىرىدىغانلا بولساق، ئاۋامنىڭ قوللىشىغا ئېرىشىشىمىزدە گەپ يوق.

ــ بىز پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ ئاتقان ئوقىدۇرمىزا ــ دېدى يىشتى سەركەردىلەر بىر نىيەتكە كەلگەنلىكىنى بىلدۈرۈشۈپ.

ــ ئۇنداقتا سەمەرقەنتكە كېچىدە ھۈجۇم قىلغىنىمىز ئەۋزەل، ــ دېدى قاسىمبەگ قاۋچىن، ــ كۈندۈزى ئاشكارا ھۈجۇم قىلساق شەھەر دورغىسى جانۇاپا بەگ شەيبانىخانغا خەۋەر يەتكۈزۈشى مۇمكىن. ئول چاغدا شەھەرنى ئېلىش ئەمەس، ئۆزىمىزنىمۇ

① شەيباق ــ شەيبانىخاننىڭ ئىسمىنىڭ كەمستىلىپ ئاتىلىشى.

ساقلاپ قالالمايمىز. شۇڭا، شەھەر ئەتراپىدىكى مەھەللىلەرگە بىرقانچە نۆكەر ئەۋەتىپ، بىرنەچچە پۇختا شوتا تەييارلايلى ـ دە، نۆكەرلەرنى شوتا بىلەن سېپىل ئۈستىگە چىقىرايلى. سەمەرقەنتـ نى قولىمىزغا ئېلىۋالساق، شەيبانىخانىنىڭ شەھەرگە باستۇرۇپ كىرمىكى ئۇنچە ئاسان ئەمەس. چۈنكى، شەھەر سېپىلى مۇستەھـ كەم، خەندەكلىرى چوڭقۇر، شەھەر ئاھالىسى ئول باسقۇنچىلار ئۈچۈن ئەمەس، بىز ئۈچۈن جەڭ قىلىدۇ.

ـــ ئۇنۇملۇك تەدبىركەن، ـــ دېدى بابۇر گەپنى چورتلا كېـ سىپ، ـــ نويان كۆكۈلداش بىلەن خۇسرەۋ كۆكۈلداش ئون نۆكەر ئېلىۋېلىپ، ئۈچ كۈن ئىچىدە شوتا تەييارلىسۇن.

ـــ پەرمانبەردارمىز! ـــ دېدى ئىككى سەركەردە دەس ئورنـ دىن تۇرۇپ، ـــ شوتا پۇتكەن ھامان خەۋەر بېرەيلى.

ـــ ئۆز ئىشىڭلارغا پۇختا بولۇڭلار. ھېچكىمگە سەزدۈرۈپ قويماڭلار. شەيبانىخانىڭ پايلاقچىلىرىدىن ئېھتىيات قىلىڭلار، ـــ دېدى قاسىمبەگ قاۋچىن تاپىلاپ.

※ ※ ※

بۇگۈن نويان كۆكۈلداشقا بېرىلگەن مۆھلەت توشقانىدى. شۇ تاپتا نامازشامنى ئوقۇپ بولغان بابۇر چېدىردا ئولتۇرغۇسى كەلـ مەي، خەۋەر كۈتۈپ سىرتقا چىقىۋالغانىدى. بىردەمدىلا ئەتراپقا تۈن پەردىسى تولۇق يېيىلدى. شۇنىڭ بىلەن تەڭ سىملداپ يامـ غۇر يېغىشقا باشلىدى.

ـــ يامغۇردا سوغۇق ئۆتكۈزۈۋالمىسلا ئالىيلىرى.

بۇگۈن كېچىدىكى بولغۇسى جەڭنى خىيال قىلىپ تۇرغان بابۇر قاسىمبەگ قاۋچىنغا مىننەتدارلىق بىلەن كۈلۈمسىرەپ جاۋاب بەردى:

ـــ نەچچەن ۋاقىتتىن بېرى بېشىمىزغا كەلگەن مۇشكۈلاتلار ئالدىدا بۇنچىلىك يامغۇر نېمىتى جانابلىرى، ـــ ئۇ يۈزىنى يامـ

غۇرغا مەغرۇر تۇتۇپ تۇرۇپ سۆزىنى داۋام قىلدى، ـــ يامغۇرنىڭ ياغقىنى تولىمۇ ياخشى بولدى.

ـــ شۇنداق ئالىيلىرى، ـــ دېدى قاسىمبەگ قاۋچىن تەۋازۇ بىلەن، ـــ سېپىل ئۈستىدىكى ياۋ لەشكەرلىرى يامغۇردىن دالدا لىنىش ئۈچۈن كۆزەتخانىغا كىرىپ كېتىدۇ. ئاللاھ ئىگەم ئىشلىرىمىزنى ئوڭۇشلۇق قىلىدىغان ئوخشايدۇ.

ـــ ئىنشائاللاھ.

ـــ مەلۇم بولغاي. نويان كۆكۈلداشتىن چاپارمەن كەلدى.

ـــ باشلاپ كەل، ـــ دېدى بابۇر خاس مەھرىمىگە، ھايال ئۆتمەي چاپارمەن يېتىپ كەلدى.

ـــ شوتىلار تەييار بولدى ئالىيلىرى، ـــ دېدى ئۇ ئېگىلىپ سالام بەرگەندىن كېيىن.

ـــ نەچچە شوتا تەييارلىدىڭلار؟ ـــ سورىدى قاسىمبەگ قاۋچىن.

ـــ جەمئىي ئالتە شوتا تەييارلىدۇق. ھەربىرى ئالتە ـ يەتتىدىن نۆكەرنى بىمالال كۆتۈرەلەيدۇ.

ـــ نويان كۆكۈلداشنىڭ پۇختىلىقىغا گەپ كەتمەيدۇ، ـــ دېدى بابۇر رازىمەنلىك بىلەن، ـــ پەرمان، سەركەردە ـ نۆكەرلەر دەرھال يولغا چىققاي.

زېمىن قازانىنى كۆمتۇرۇپ قويغاندەك قاپقاراڭغۇ. يېغىۋاتقان كۈز يامغۇرى بىردە ئەدەپ، تاراسلاپ چۈشسە، بىردە يەنە سەل مىلدايتتى. شەپە چىقارماسلىق ئۈچۈن ئاتلارنىڭ تۇياقلىرىغا كەگىز، كاناپ پارچىسىنى تېڭىۋالغان نۆكەرلەر تۇن تەڭ بولغاندا سەمەرقەنت سېپىلىنىڭ فىرۇزە دەرۋازىسىغا يېقىن مەغەك كۆۋرۈكىگە يېتىپ كەلدى. دەرۋازىنىڭ ئۈستىدىكى كۆزەتخانىنىڭ پەنجىرىسىدىن چىراغ يورۇقى تۇن قاراڭغۇسىدا كۆزگە ئېنىق چېلىقاتتى.

بابۇر نويان كۆكۈلداش بىلەن مەغەك كۆۋرۈكىدە ئۇچراشتى.

ـــ خېلىدىن بېرى كۆزىتىۋاتىمىز، ـــ دېدى نويان كۆ-

كۆلداش ئەھۋال تونۇشتۇرۇپ، ــ يامغۇر ياغقاندىن بېرى سېپىل ئۈستىدە كۆزەتچىلەرنىڭ قارىسى پۈتۈنلەي يوقالدى. پەمىچە، ئۇلار كۆزەتخانىدا دالدىلىنىۋاتقان بولۇشى مۇمكىن.

ــ قورغاننىڭ ئىچىدىكى ئەھۋالچۇ؟

ــ ئەتىگەن شەھەرگە مەدىكار سىياقىدا كىرگەن ئايغاقچىلار تېكىتكىلىشچە، شەھەر دورغىسى جانۇاپا بەگ مەرھۇم خوجا يەھيا ئىشان ھەزرەتلىرىنىڭ قەسىردە تۇرۇۋاتىپتۇ. ھەرقايسى دەرۋازىلاردىكى كۆزەتچىلەرنىڭ سانى ئوتتۇزدىن ئارتۇق ئەمەسكەن. فىرۇزە دەرۋازىسىدىكى كۆزەتچىلەرنىڭ بېگى پازىل تارخان ئىكەن.

ــ پازىل تارخان؟

ــ شۇنداق ئالىيلىرى، پازىل تارخان بەگ تارخانلاردىن ئەمەس، بەلكى سودىگەر تارخانلاردىنمىش. تۇركىستاندا شەيبانىخانغا خىزمەت قىلىپ ئېتىبارغا ئېرىشكەنكەن. ئەھۋالدىن قارىغاندا لەشكىرىي ئىشلارغا خام ئوخشايدۇ. شۇڭا ھۇجۇمنى فىرۇزە دەرۋازىسىدىن باشلايلىمكىن.

ــ شۇنداق بولسۇن، ــ دېدى بابۇر، ــ سىلى خۇسرەۋ كۆكۆلداش بىلەن بىللە ئەللىك نۆكەرنى ئېلىپ فىرۇزە دەرۋازىسىنى ئاچسىلا. ئوتقاش بەلگە بولسۇن، ــ بابۇر بىرنەچچە دەقىقە تۇرۇپ قوشۇپ قويدى، ــ مىرزا ئابدۇلۋاھاپ مۇغۇل ھەمدەمدە بولسۇن. قالغانلىرىمىز بەلگىنى كۆرگەن ھامان دەرۋازىغا بارايلى.

ــ شۇنىنى فىرۇزە دەرۋازىسىغا بەك يېقىن قويماڭلار، ــ دېدى قاسىمبەگ قاۋچىن، ــ ناۋادا دەرۋازا كۆزەتخانىسىدىكىلەر سېزىپ قالسا ئىشكىلار تەسكە چۈشىدۇ.

ــ كەمىنىلىرىمۇ شۇ ئويدا، ــ دېدى نويان كۆكۆلداش، ــ سېپىلغا غارى ئاشقان يارلىقى تەرەپتىن شوتا قويايلىمكىن دەيمەن. يارلىق تەرەپ بەك خەتەرلىك بولغاچقا، كۆزەتچىلەر ئانچە چارلاپ كەتمەيدىكەن. ئۇ يەر بىلەن فىرۇزە دەرۋازىسىنىڭ ئارىلىقىمۇ ئانچە يىراق ئەمەس.

ـــ شۇنداق قىلىڭلار. ھەربىرىڭلار شەپىسىز ھەم چەبدەس بولسۇن، ـــ دېدى بابۇر.

ئالدىن ھۇجۇم قىلىشقا بەلگىلەنگەن ئەللىك نۆكەر نويان كۆكۇلداشنىڭ يېتەكچىلىكىدە تۇن قوينىغا شۇڭغۇدى. شوتا ھەم ئۇزۇن، ھەم ئېغىر، ھەم كېلەڭسىز، غارى ئاشقان يارلىقى خېلىلا خەتەرلىك ئىدى. نۆكەرلەر شەپە چىقارماسلىققا تىرىشىپ شوتىلارنى بىر ـ بىرلەپ سېپىلغا تىرىدى.

سېپىلنىڭ ئۈستىدىن ھە دېگەندە ئوق، ياغاچ ـ تاشلارنىڭ ئېتىلىش ئېھتىمالىنى نەزەردە تۇتقان نۆكەرلەر بىرىنچى بولۇپ شوتىغا يامىشىشتىن ئېھتىيات قىلىپ قالغانىدى.

ـــ يۈرەكلىك بولۇڭلار يىگىتلەر، ـــ دېدى نويان كۆكۇلداش ئوتتۇرىدىكى شوتىنىڭ بىرىنچى بالدىقىغا پۇتىنى ئېلىپ تۇرۇپ، ـــ سېپىلنىڭ ئۈستىگە چىققاندىن كېيىن، ئۆزۈڭلارنى ئۇكەك ـ قوختىلارنىڭ دالدىسىغا ئېلىڭلار. ياۋ كۆزەتچىلىرى سېزىپ قالمىسۇن.

نويان كۆكۇلداش بىلەن تەڭ خۇسرەۋ كۆكۇلداش، مىرزا ئابدۇلۋەھھاپ موغۇللارمۇ شوتىغا چىقىشقا باشلىدى. نۆكەرلەر ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن ئەگەشتى. سېپىلنىڭ ئۈستى ئىككى ئاتلىق لەشكەر بىمالال ئۇياندىن ـ بۇيانغا چېپىپ ئۆتكۈدەك كەڭ، ئۇكەك ـ قوختىلار بەلگە كەلگۈدەك ئېگىز ئىدى. نۆكەرلەر ئۈچ سەركەردىنىڭ باشچىلىقىدا ئېڭىشكىنىچە فىرۇزە دەرۋازىسىغا قاراپ يۈگۈردى. دەرۋازىنىڭ تۈۋىگە كۆزەتخانىنىڭ ئىچىدىكى پەلەمپەي بىلەن چۈشكىلى بولاتتى. قاراۋۇللارنىڭ ھەممىسى يامغۇردىن قېچىپ، كۆزەتخانىنىڭ ئىچىگە كىرىۋالغاندەك قىلاتتى. نويان كۆكۇلداش كۆزەتخانىنىڭ ئىچىنى تەكشاپ، بىرنەچچە دەقىقە تۇرۇپ قالدى، يەنە ساقلاۋېرىشكە بولمايتتى. ئۇ كۆزەتخانىغا باستۇرۇپ كىرىش قارارىغا كەلدى.

ـــ سىلى، ـــ دېدى ئۇ مىرزا ئابدۇلۋەھھاپ موغۇلغا پىچىرلاپ، ـــ كۆزەتخانىدىكىلەرنى ئۇجۇقتۇرۇشقا مەسئۇل بولسىلا.

مەن پەلەمپەي ئارقىلىق پەسكە چۈشۈپ دەرۋازىنى ئاچاي، سەلى، ــ دېدى ئۇ خۇسرەۋ كۆكۈلداشقا قاراپ، ــ بىز پەسكە چۈشۈپ دەرۋازىغا يېقىنلىشىشىمىز ھامان پادىشاھ ئالىيلىرىغا ئوتقاش يېقىپ بەلگە بەرسىلە.

ئۇلار ئەمدىلا كۆزەتخانا ئىشىكىگە يېقىنلىشىشىغا ئاياغ تۈشى قاتتىقراق چېقىپ كەتتىمۇ ئەيتاۋۇر، كۆزەتخانا ئىچىدىن «بىيداي»[1] دېگەن جاراڭلىق ئاۋاز ئاڭلاندى. نۆيان كۆكۈلداش ئۇلارنىڭ ئۇران[2] سوراۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدى. ئادەتتە كېچىلىك كۆزەتچىلەر ئالمىشىدىغان ۋاقىتتا ياكى ئۆزئارا ئۇچراشسا ئۇران سورىشاتتى. جاۋاب بېرەلمەسە ياكى خاتا جاۋاب بەرسە ئېنىقلاپ ئولتۇرمايلا، ناغرا چېلىپ ئەتراپىدىكىلەرگە خەۋەر بېرەتتى.

«ئۇران نېمە بولغىيدى؟ شەھەرگە ئايغاقچى كىرگۈزگەندە ئېنىقلاتقۇزۇۋالسام بوپتىكەن. لېكىن بۇمۇ ئاسان ئەمەس. ئۇرانىنى كۈندە بىر ئالماشتۇرۇپ تۇرىدۇ. ئەمدى يەنە ساقلاپ تۇرماسلىق كېرەك...»

ئەھۋالنىڭ قىل ئۈستىدە قالغانلىقىنى ھېس قىلغان نۆيان كۆكۈلداش چاقماق تېزلىكىدە كۆزەتخانا ئىچىگە ئېتىلدى ۋە نېمە ئىش بولغانلىقىنى ئاڭقىرالماي تەمتىرەپ قالغان ياۋ لەشكەرلىرىگە تاشلاندى.

ــ بۇ يەر سىلىگە قالدى، ــ دېدى ئۇ ئالدىغا توغرا چىقىپ قالغان ياۋ لەشكىرىنى قىلىچلاپ تاشلىغاندىن كېيىن، مىرزا ئابدۇلۋەھھاپ موغۇلغا قاراپ، ــ مەن پەسكە چۈشۈپ دەرۋازىنى ئاچاي.

نۆيان كۆكۈلداش بىر قىسىم نۆكەرلەرنى ئەگەشتۈرۈپ پەسكە چۈشكەندە، دەرۋازا ئۈستىدىكى قىيا ـ چىيادىن ئويغىنىپ كەتكەن لەشكەرگاھتىكىلەر قوراللىرىنى ئېلىپ سىرتقا چىقىشقا

① بىيداي ــ بۇغداي (قىپچاق شېۋىسى).
② ئۇران ــ پارول.

ئۇلگۈرگەنىدى. ھايات ـ ماماتلىق قۇچاقلاشما جەڭ باشلىنىپ كەتتى. ئەجەل قىلىچلىرىنىڭ بىر ـ بىرىگە زەرب بىلەن ئۇرۇلۇشىدىن چاچرىغان ئۇچقۇنلار تۇن قوينىدا يالت قىلىپ ئۆچەتتى. تىغ زەربىسىدىن كىملەردۇر ئېچىنىشلىق ئىڭرايتتى. دەرۋا زىنى ئېچىش ئۈچۈن يۈگۈرۈپ ماڭغان نويان كۆكۈلداشنىڭ، لەشكەرلىرىگە جان ـ جەھلى بىلەن بۇيرۇق بېرىۋاتقان پازىل تارخانغا كۆزى چۈشتى ـ دە، ئۇنىڭغا قاراپ يولۇاستەك ئېتىلدى. سىپاھلىقتىن ئانچە خەۋىرى يوق پازىل تارخان ئېتىلىپ كەلىۋاتقان نويان كۆكۈلداشنى كۆرۈپ يا ئالدىغا مېڭىشنى، يا كەينىگە قېچىشنى بىلەلمەي داڭ قېتىپ تۇرۇپ قالدى. شۇ ئەسنادا نويان كۆكۈلداشنىڭ زەرب بىلەن ئۇرغان قىلىچى دەل ئۇنىڭ بويىنىغا كېلىپ چۈشتى. سەركەردىسىنىڭ ئۆلۈمىنى كۆرگەن ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ جاسارىتى پۈتۈنلەي سۇنغانىدى. نۆكەرلەر ئۇلارنى قىينالمايلا قىلىچتىن ئۆتكۈزدى. نويان كۆكۈلداش ئارقىسىغا يېنىپ دەرۋازىنىڭ قوش مۈشتۇمدەك يوغان قۇلۇپىنى بىلىگە قىسىتۇرۇۋالغان ئاي پالتا بىلەن چاقتى، قۇيما چويۇن دەرۋازىنى مەدىرلاتماق ئانچە ئاسان ئەمەس ئىدى. ئادەتتە ئۇنى ھالقىسىغا باغلانغان ئارغامچا بىلەن ئاتقا سۆرىتىپ ئاچاتتى. نۆكەرلەر ئاتقا سۆرىتىدىغان ئارغامچا بىلەن تارتىپ دەرۋازىنى ئاچتى. ئۇنىڭغا چە خۇسرەۋ كۆكۈلداش خەندەكتىن ئۆتىدىغان ئاسما كۆۋرۈكنى چۈشۈرۈپ، ئوتقاش يېقىپ بەلگە بېرىپ بولغانىدى. بابۇر خەندەكنىڭ ئاسما كۆۋرۈكىدىن ئۆتۈپ تۇرۇشىغا دەرۋازا ئېچىلدى.

ـــ يارايسىلەر، باھادىرلىقنى ھەق ـ دادىغا يەتكۈزدۈڭلار، ـــ دېدى بابۇر نويان كۆكۈلداش قاتارلىق سەركەردە ـ نۆكەرلىرىگە قاراپ.

ـــ دەرھال ناغرا چېلىپ، چۈقان ـ سۈرەن سېلىپ ۋەھىمە پەيدا قىلىڭلار، ـــ دېدى قاسىمبەگ قاۋچىن.

ـــ خۇسرەۋ كۆكۈلداش بىر قىسىم يىگىتلەر بىلەن فىرۇزە دەرۋازىسىنى بېكىتسۇن، ـــ دېدى بابۇر نويان كۆكۈلداشقا

قاراپ، ـــ سىلى چارىەھە دەرۋازىسى تەرەپكە ھۇجۇم قىلسىلا. دوست ناسىر، خان قۇلى بەگلەر ئاھەنىن دەرۋازىسىغا ھۇجۇم قىلسۇن. قاسىمبەگ قاۋچىن جانابلىرى گازىر سۇستان دەرۋازىسىغا، مىرىم ناسىر، شەيخ دەرۋىش بەگلەر سۆزەنگاران دەرۋازىسىغا ھۇجۇم قىلسۇن. مەن شىرىمبەگ تاغايى، مىرزا ئابدۇلۋاھھاپ ئارغۇنلار بىلەن خوجا يەھيا قەسىرىدىكى جانۋاپا بەگنى تۇتاي.

پەرمان تاپشۇرۇپ ئالغان سەركەردىلەر نۆكەرلىرىنى ئەگەشتۈرگىنىچە ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ كېتىشتى. سۇت ئۇيقۇسىدا ياتقان سەمەرقەنت ئەھلى تۇيۇقسىز ياڭرىغان ناغرا ئاۋازى ۋە چۇقان ـ سۇرەندىن چۆچۈپ ئويغاندى.

بۇ دەھشەتلىك سادادىن ئويغانغان جانۋاپا بەگ ئۆزىنى چۇشىدە ئەمەس، ئوڭىدا قارا باسقانلىقىنى ھېس قىلدى ـ دە، ئالدىراپ ـ تېنەپ كىيىنىپ، شەھەرنى مۇداپىئە قىلىش ئۈچۈن نۆكەرلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ، ئاھەنىن دەرۋازىسىغا قاراپ ئات سالدى.

ـــ ئەھۋال چاتاق دورغا جانابلىرى، بابۇر پادىشاھ شەخسەن ئۆزى قوشۇن باشلاپ كېلىۋاتىدۇ.

شەيبانىخان يېتىپ كېلىپ بولغۇچە، ئاھەنىن دەرۋازىسىدا تىركىشىشنى كۆڭلىگە پۈككەن جانۋاپا بەگ چاپارمەندىن بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ قايتىدىن قارا تەرگە چۆمدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭغا بابۇر سەمەرقەنتكە تۇمەنلىگەن لەشكەر بىلەن باستۇرۇپ كىرگەندەك تۇيۇلۇپ كەتكەندى.

«شەيبانىخان ئالىيلىرى يارەمگە كېلىپ بولغۇچە دەرۋازىنى ساقلاش ئەمەس، مېنىڭ بۇ كاللامۇ بوينۇمدا تۇرمايدىغان ئوخشايدۇ. ئەڭ ياخشىسى جېنىمنى قۇتقۇزاي. ئۆلۈمدىن باشقىسى تامامىا دەپتىكەن...»

جانۋاپا بەگ ئاھەنىن دەرۋازىسىنى قوغداشتىن ۋاز كېچىپ، ئېتىنىڭ بېشىنى شەھەرنىڭ سىرتىغا بۇرىدى ـ دە، جان ـ جەھلى بىلەن قامچا سالدى.

تاڭ ئاتقۇچە بابۇرنىڭ سەركەردە ـ نۆكەرلىرى سەمەرقەنت

نىڭ ھەممە دەرۋازىسىنى تولۇق ئىگىلىدى. كېچىدىكى جەڭنىڭ سەۋەبىنى ئاڭقىرىپ ئۇلگۈرگەن شەھەر ئاھالىسى ـ ئاشپۇزۇل خوجايىنلىرى، دۇكاندارلار، ھۇنەرۋەن ـ كاسىپلار، باي ـ تۆرىلەر تاۋاق ـ تاۋاقلاردا ئاش ـ گۆشلەرنى كۆتۈرۈپ كېلىپ، سەركەردە ـ نۆكەرلەردىن ھال سوريدى ۋە ئۆزلۈكىدىن تەشكىللىنىپ، تاياق ـ توقماقلارنى كۆتۈرگىنىچە قېچىشقا ئۇلگۈرەلمەي مۆكۈۋالغان ياۋ لەشكەرلىرىنى دۇمبالاشقا باشلىدى. شەيبانىخان شەھەرنى ساقلاشقا قويغان بەش يۈز لەشكەرنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك مانا مۇشۇنداق ئېچىنىشلىق ئۆلتۈرۈلدى.

ـــ مەلۇم بولغاي، بىر قىسىم بىكار تەلەپ شەھەر لۇكچەكلىرى ئاھالىنى بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىۋاتىدۇ.

مەلۇماتنى ئاڭلاپ بابۇر غۇزۇزدە قاپىقىنى تۇردى:

ـــ پەرمان! ـــ دېدى ئۇ كەسكىنلىك بىلەن قولىنى شىلتىپ، ـــ ھەرقايسى دەرۋازىلارنى بېكىتىشكە نويان كۆكۈلداش نازارەتچىلىك قىلسۇن. خۇسرەۋ كۆكۈلداش، شىرىمبەگ تاغايىلار ئاۋامدىن تەشكىللەنگەن پىدائىيلارغا باش بولۇپ سېپىل ئۈستىگە ئوق، ياغاچ ـ تاش ئاچقىسۇن. سەركەردە شاھقۇلى مەردان زەمبىرەكلەرنى تەكشۈرۈپ، مەنچاناقلارنى تەييارلىسۇن. مىرزا ئابدۇلۋاھاپ موغۇل باش بولۇپ كوچا ـ رەستىلەرنى چارلىسۇن. توپلاڭدىن توغاچ ئوغرىلاش مەقسىتىدە مال ـ دۇنيا بۇلاش كويىغا چۈشكەن شەھەر لۇكچەكلىرىگە سىيلە ـ رەھىم قىلىنمىسۇن. سەركەشلىك قىلىشقا پېتىنغانلارنىڭ كاللىسىنى ئېلىڭلار. رەئىيەتنى خاتىرجەم قىلىڭلار.

※ ※ ※

بابۇرنى ئۆزى بىلەن جەڭ قىلىشقا جۈرئەت قىلالمايدۇ، بىر بولسا پەرغانىگە كېتىشكە، بىر بولسا تاشكەنتتىكى تاغىسى سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ يېنىغا بېرىشقا مەجبۇر بولىدۇ، دەپ خاتىر-

جەم ئولتۇرغان شەيبانىخان سەمەرقەنت شەھىرىنىڭ بىر كېچە-كىدىلا بابۇرنىڭ قولىغا چۈشۈپ كەتكەنلىكىدىن خەۋەر تېپىپ، قۇ-لىقىغا ئىشەنمەيلا قالدى. ئالدىغا سالپايغان پېتى گۈناھىنى تىلەپ كەلگەن جانۇاپا بەگنى ئەدەپلەشكىمۇ رايى بارماي، لەشكەرلىرىنى باشلاپ يېتىپ كەلدى. بۇ چاغدا شەھەر دەرۋازىسى ۋە سېپىللارغا بابۇرنىڭ تۇغ ـ ئەلەملىرى قادىلىپ بولغانىدى. بۇ مەنزىرىنى كۆرۈپ ئۆتى يېرىلغۇدەك غەزەپلەندى. لېكىن، بابۇرنىڭ زادى قان-چىلىك لەشكەر بىلەن شەھەرنى بېسىۋالغانلىقىنى بىلەلمىگەچكە، دەماللىققا ھۇجۇم قىلىشقا پېتىنالمىدى. ئۇنىڭسىزمۇ خەندەكلە-رى كەڭ ھەم چوڭقۇر، سېپىللىرى ئېگىز ھەم مۇستەھكەم سە-مەرقەنت شەھىرىنى ھۇجۇم بىلەن ئېلىش ئانچە ئاسان ئەمەسلىكى ئۆزىگىمۇ ئايان ئىدى. شۇڭا بىخۇدلۇق قىلىپ شەھەرنى ساقلاشقا ئازغىنە لەشكەر قويغىنىغا پۇشايمان قىلىپ، ئىلاجسىز خوجا دىدارغا قايتىشقا مەجبۇر بولدى.

بۇ چاغدا ئوردىدىكى بوستان سارىيىغا چۈشكەن بابۇرنى شە-ھەردىكى كاتتىلار، ئېسىلزادىلەر، ئاۋام ۋەكىللىرى ۋە ئالىم ـ ئۆلىمالار كېلىپ مۇبارەكلەشمەكتە ئىدى.

كېيىنكى كۈنلەردە بابۇر «ۋاقائى» نامىلىق كۈندىلىك خاتى-رىسىگە بۇ قېتىمقى جەڭنى خۇلاسىلەپ تۆۋەندىكى قۇرلارنى يا-دى:

«... يۈز قىرىق يىلغا يېقىن سەمەرقەنت پايتەختى بىزنىڭ خانىدانىدا بولۇپ كەلگەنىدى. نەدىكى بىر يات ۋە دۈشمەن ئۆزبېك كېلىپ ئىگىلىۋالغانىدى. قولىدىن كەتكەن مەملىكەتنى تەڭرى قايتىدىن بەردى. تالان ـ تاراجغا ئۇچ-رىغان ۋىلايەت يەنە قولىمىزغا كىردى. سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا مىرزىمۇ ھىرىنى مۇشۇنداق يول بىلەن تۇيۇقسىز ئالغانىكەن. لېكىن، ئىش بىلەر كىشى ئالدىدا روشەن، ئىنساب ئىگىسى نەزەردە ئېنىقكى، ئۇ ئېلىش بىلەن بۇ

ئېلىش ئوتتۇرىسىدا چوڭ پەرق بار: بىرىنچىدىن، سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا مىرزا كۆپ ئىش كۆرگەن، نۇرغۇن تەجرىبىلەرگە ئىگە بولغان چوڭ پادىشاھ ئىدى؛ ئىككىنچىدىن، ئۇنىڭ دۈشمىنى يادىكار مۇھەممەد ناسىر مىرزا بولۇپ، ئۇ تېخى ئون يەتتە ـ ئون سەككىز ياشلىق تەجرىبىسىز بىر ئوغلان ئىدى؛ ئۈچىنچىدىن، دۈشمىنىنىڭ ئىچىدىن ھەممە ئەھۋالنى بىلىدىغان مىرئەلى مىراخور چېقىپ، مىرزىغا كىشىلەرنى ئەۋەتىپ، ئۇلارنى تۈيدۈرماي دۈشمەن ئۈستىگە ئېلىپ كەلگەنىدى؛ تۆتىنچىدىن، ئۇنىڭ دۈشمىنى قورغاندا ئەمەس، بەلكى باغى زاغاندا بولۇپ، سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا مىرزا شەھەرنى ئالغان مەزگىلدە يادىكار مۇھەممەد مىرزا ئۆز ئادەملىرى بىلەن ئىچىشۋازلىق قىلىشاتقانىكەن. ئۇ كېچىسى يادىكار مۇھەممەد مىرزىنىڭ سارىيىدا ئۇچ كىشى قالغان بولۇپ، ئۇلارمۇ مەست ئىكەن؛ بەشىنچىدىن، ئۇ (سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا) دۈشمىنى شۇقەدەر غاپىللىقتا تۇرغاندا كەلدى ـ دە، شەھەرنى ئالدى. مەن سەمەرقەنتنى ئالغاندا ئون توققۇز ياشتا بولۇپ، ھېچقانچە كۆپ ئىش كۆرمىگەن ۋە تەجرىبىسىز ئىدىم؛ ئىككىنچىدىن، مېنىڭ دۈشمىنىم شەيباقخاندەك تەجرىبىسى مول، كۆپ ئىش كۆرگەن چوڭ ياشلىق بىر كىشى ئىدى؛ ئۈچىنچىدىن، بىزگە سەمەرقەنتتىن ھېچ كىشى كەلمىگەنىدى، گەرچە شەھەر ئاھالىسى مېنى خالىسىمۇ، لېكىن شەيباقخاندىن قورقۇپ، ھېچكىم بۇنداق ئويلىمايتتى؛ تۆتىنچىدىن، مېنىڭ دۈشمىنىم قورغاندا ئىدى. بىز قورغاننى ئېلىپ، دۈشمەننى قاچۇردۇق؛ بەشىنچىدىن، بىز بىر قېتىم سەمەرقەنتنى ئېشقا كېلىپ، دۈشمەنگە تۇيدۇرۇپ قويغانلىقىمىزدىن، ئىككىنچى قېتىم كېلىپ، تەڭرىنىڭ ئىنايىتى بىلەن سەمەرقەنتنى ئالدۇق. بۇلارنى دېيىشتىن غەرەز باشقىلارنى كەمسىتىش ئەمەس، بەلكى يۇقىرىدا ئېيتىلغاندەك، بولغان

ئىشنى بايان قىلىش؛ بۇلارنى يېزىشتىن مەقسەت ئۆزۈمنى ئارتتۇرۇش ئەمەس، بەلكى يۇقىرىدا يېزىلغاندەك، راست ئىشنى دېيىش...» ①

117

تاشكەنت.

باھاردىن كېيىن كۆكەرگەن باغلارنى تۇرلۇك قۇشلارنىڭ ناۋاسى چاڭ كەلتۇرەتتى. ئەنە ئاشۇ ناۋاكەش قۇشلار ئارىسىدا كاككۇكنىڭ ئاۋازى باشقىچە ئاڭلىناتتى. تۇرۇپ ـ تۇرۇپ قۇشلار ـ نىڭ ناۋاسىنى باغلارغا باراۋەتكە چىققان بەگ ـ تۆرىلەرنىڭ ناخشا ـ سازلىرى بېسىۋالاتتى. ھەئە، ئون نەچچە يىلدىن بېرى ئۇرۇش مالىمانچىلىقىدىن خالىي تاشكەنت شەھىرى تولىمۇ غەمسىز ئىدى. ھەرقايسى دەرۋازىلاردىن ھەر كۈنى سودا كارۋانلىرى كىرىپ ـ چىقىپ تۇراتتى. چوڭ سودىگەرلەردىن ئۇششاق تىجارەتچىلەرگىچە، دېھقانلاردىن مەدىكارلارغىچە تۇرمۇش ھەلەكچىلىكىدە ئالدىراش يۇرۇشەتتى. نەچچە يىلدىن بېرى كەتمەن، ئورغاق، ئوتىغۇچ، ساپان... قاتارلىق دېھقانچىلىق سايمانلىرى ۋە پىچاق، قىڭراق، كەكە، پالتا، لاخشىگىر... قاتارلىق تۇرمۇش سايمانلىرىنى سوقۇپ يۇرگەن تۆمۇرچىلەرنىڭ قىش ئاخىرلاشقاندىن بېرى قىلىچ، نەيزە، گۇرزە... قاتارلىق جەڭ قوراللىرىنى سوقۇشى بىر يېڭىلىق ئىدى. ئۇلارنىڭ خان يارلىقى بىلەن جەڭ قوراللىرىنى ياساۋاتقانلىقىنى كىشىلەر ئانچە بىلىپ كەتمەيتتى. چېچەنرەك كىشىلەر تۆمۇرچى دۇكىنىدا بىردىنلا كۆپىيىپ قالغان جەڭ

① «بابۇرنامە»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1992 ـ يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى، 156 ـ، 157 ـ بەتلەر.

قوراللىرىغا قاراپ پات يېقىندا چوڭ بىر ئۇرۇشنىڭ بولىدىغانلىقىنى پەرەز قىلىشاتتى ۋە خان ـ پادىشاھلارنىڭ كۆڭلىگە ئىنساب، ئەل ـ يۇرتقا ئاسايىشلىق، تىنچلىق تىلىشەتتى.

شۇ تاپتا ئوردىدىكى ئالتۇن تەختتە جىمغىنى بابۇرنىڭ يارەمسوراپ ئەۋەتكەن خېتىنى تۇتۇپ ئولتۇرغان سۇلتان مەھمۇدخان تەگسىز خىياللارغا ئەسىر بولغانىدى. ھەئە، ئۇ كۈزدىن بابۇرنىڭ سەمەرقەنتنى شەيبانىخاندىن تارتىۋالغانلىق خەۋىرىنى ئاڭلاپ خېلىلا خۇشاللانغان، ئۆزىگە خائىنلىق قىلغان شەيبانىخاندىن ئاز ـ تولا دەردى چىققاندەك بولۇپ تەسەللى تاپقان ۋە بابۇرنىڭ غەلىبىسىنى تەبرىكلەپ ئالاھىدە مەكتۇپ ئەۋەتكەنىدى. شۇ چاغدا تۆمۈرنى قىزىقىدا سوقۇپ لەشكەر ئەۋەتىپ، بابۇر بىلەن بىرلىكتە شەيبانىخاننى تەلتۆكۈس يوقىتىشنى ئويلىغان بولسىمۇ، ئىلكىدە ئەۋەتكۈدەك تۇزۇك لەشكەر قالمىغانلىقى ئۈچۈن ئامالسىز قالغان، شەيبانىخاننىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈشۈپ، ئۇنىڭغا ھەمە لەشكەرلىرىنى ئەۋەتىپ بەرگىنىدىن كۆپ پۇشايمان يېگەنىدى. شۇنىڭدىن كېيىن سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ تەۋسىيەسى بىلەن قايتىدىن چېرىك يىغىشقا، تۆمۈرچىلەرگە جەڭ قوراللىرى ياساشقا پەرمان بەردى. لېكىن، يېڭى لەشكەرلەرنىڭ جەڭگە يارىغۇدەك بولۇشىغا خېلى ۋاقىت كېتەتتى.

ئۇ بېشىنى تۆۋەن سېلىپ ئولتۇرغان ئەمىرلەرگە تەكشى بىر قارىۋەتكەندىن كېيىن، قولىدىكى خەتكە قايتا نەزەر تاشلىدى. بابۇر خېتىدە سەمەرقەنت شەھىرىنىڭ شەيبانىخاننىڭ لەشكەرلىرى تەرىپىدىن قامالدا قالغانلىقىنى، ئىلكىدە ياۋۇنىڭ مۇقابىلىسىگە چىققۇدەك تۇزۇك لەشكەرنىڭ قالمىغانلىقىنى، ھىراتتىكى سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا، ھىساردىكى خۇسرەۋ شاھلارغا يارەمسوراپ مەكتۇپ ئەۋەتكەن بولسىمۇ، تېخىچىلا جاۋاب كەلمىگەنلىكىنى، ئىلاجسىز تاغىسىدىن يارەم سوراۋاتقانلىقىنى سەمىمىيلىك بىلەن بايان قىلغان ۋە بىرلىكتە مۇناپىق شەيبانىخاننى يوقىتىپ، ئاپەتىنى تۇپ يىلتىزىدىن قۇرۇتۇش تەكلىپىنى بەرگەنىدى.

«بابۇر سەمەرقەنتنى ئالغاندىن كېيىن شاۋدار، سوغدى، مـ ـ يانكۆل، خوزار، قارشى، قاراكۆل، مەرۋى قاتارلىق ۋىلايەت، تۇمەن بەگلىرى شەيبانىخاننىڭ ئىتائىتىدىن چىقىپ بابۇرغا بەيئەت قـ ـ لىپتۇ دەپ ئاڭلىۋىدىم. ئەجەبا شۇنچىۋالا يۇرتلارنى ئىلكىگە ئېـ ـ لىپمۇ شەيبانىخان دېگەن خەرگە تاقابىل تۇرغۇدەك ماغدۇرى يوق ـ مىدۇر؟ قىشتىن بېرى چېرىك جۇغلىماي نېمە ئىش قىلغانىدۇ؟ نېمىلا بولمىسۇن سەمەرقەنتنى شەيبانىخانغا تارتتۇرۇپ قويۇشقا ھەرگىز بولمايدۇ. لېكىن، ھازىر بىزنىڭ ئىلكىمىزدىمۇ تۇزۇك لەشكەر يوق. ھەممە لەشكەرلىرىمىزنى ئول ئاسىي، تۇزكورنىڭ ئىختىيارىغا تاپشۇرغىنىمىزدىن بابۇرنىڭ پەقەتلا خەۋىرى يوق. بۇنى بىلسە نېمىدەپ قالار؟ مېنى ئەخمەقلىقتە ئەيىبلىشى تۇر ـ غانلا گەپ. ئۆز ۋاقتىدا ئول تۇزكور مۇناپىققا نېمانچە بەك ئىشە ـ نىپ كەتكەن بولغىيدىم؟...»

سۇلتان مەھمۇدخان ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنغىنچە قولىدىكى خەتنى سەييىد مۇھەممەد مىرزىغا ئۇزاتتى:

ـــ كۆرۈپ باقسىلا، بابۇر پادىشاھ يارەدەم تەلەپ قىلىپتۇ.

سەييىد مۇھەممەد مىرزا خەتكە تېزلا كۆز يۈگۈرتۈپ چىقتى:

ـــ بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرى دەۋەت قىلمىسىمۇ، ئول تۇز ـ كور مۇناپىققا جازا يۇرۇش قىلىش مەجبۇرىيىتىمىز بار ئىدى. پەرمان بەرسىلە، ئۆزۈم لەشكەر تارتىپ بارايى.

ـــ ھازىر ئىلكىمىزدە جەڭگە يارىغۇدەك قانچىلىك لەشكەر بار؟

ـــ چېرىكلەرنى مەشقاۋۇللار مەشقىلەندۇرۇۋاتىدۇ. كونا لەشكەرلەرنىڭ قېرى ـ ئاجىزلىرىنى چىقىرىۋەتكەندە مىڭ بەش يۈز يارام لەشكەر بار. ئۆرەتۆپىدىكى ئاغام مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانىنىڭ ئىلكىدىمۇ ئۈچ مىڭغا يېقىن لەشكەر بار. ئۇلارنىڭ يېرىمىنى ئالساق بولىدۇ.

ـــ ئۆرەتۆپە تاشكەنتنى قوغداشتىكى مۇھىم ئۆتكەل، ئۇ لەشكەرلەرنى مىدىرلاتمايلى. سىلى تاشكەنتتىكى ئاشۇ بىر يېرىم

مىڭ لەشكەرنى ئېلىپ ئەتىلا يولغا چىقسىلا. سەركەردە ئەييۇپ بەگچەك بىلەن سەركەردە قاشقا مەھمۇد سىلىگە ئورۇنباسار بولۇسۇن. نۇسرەت خەۋەرلىرىنى كۈتىمىز.

ــ پەرمانبەردارمىز! ــ دېدى پەرمان تاپشۇرۇپ ئالغان سەركەردىلەر دەس ئورنىدىن تۇرۇپ.

ئىلگىرى بۇنداق كېچىشلەردە بىلەرمەنلىك قىلىپ، سۇلتان مەھمۇدخانىڭ ساقلىنى تاراپ ۋالاقلاپ تىنمايدىغان نىغمەت مىرزا، ئەھمەدبەگ تەلبە، سۇلتان جۇنەيدى بارلاس قاتارلىق ئەمىرلەر شۇ تاپتا باشلىرىنى تونلىرىنىڭ ئىچىگە تىقىۋېلىشقانىدى. دېمىسىمۇ شەيبانىخانىنىڭ خائىنلىقىدىن كېيىن، ئۇلارنىڭ تاۋۇزى قولتۇقىدىن چۇشكەن، سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ بۇ مەسئۇلىيەتنى سۇرۇشتۇرۇپ جازالىشىدىن ئەنسىرەپ دەككە ــ دۈككىدە قېلىشقانىدى. تەلىيىگە يارىشا سۇلتان مەھمۇدخان شەيبانىخانىنىڭ ھاقارەتلىك خېتىنى كۆرۈپ قاتتىق غەزەپلەنگەن بولسىمۇ، بۇ ئىشنىڭ سەۋەبىنى ئۇجۇر ــ بۇجۇرىغىچە سۇرۇشتۇرمىدى. سەييىد مۇھەممەد مىرزىمۇ ئوردىدا بۆلۈنۈش، تەپرىقە كېلىپ چىقىشىدىن ئەنسىرىدىمۇ ياكى بۇ خۇشامەتچىلەرنىڭ قىلمىشىنى سۇرۇشتە قىلىشنىڭ ھاجىتى يوق دەپ قارىدىمۇ ئەيتاۋۇر، سۇلتان مەھمۇدخانغا ئۇلارنىڭ مەسئۇلىيىتىنى سۇرۇشتە قىلىش تەكلىپىنى بەرمىدى. شۇنىڭدىن بېرى تىلى تۇتۇلۇپ قالغان بۇ ئەمىرلەر تولا بىلەرمەنلىك قىلمايدىغان بولۇشقانىدى.

ــ خەزىنىدىن بابۇر پادىشاھقا، ئانىلىرىمغا، ئىگىچىلىرىمىگە سوۋغات ئېلىۋالسىلا، ئۇلارغا مەندىن سالام ئېيتسىلا، ــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان.

ــ خوش، ــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا ۋە سۇلتان مەھمۇدخانغا قاراپ بىرئاز دېلىغۇل بولۇپ تۇرغاندىن كېيىن ئېغىز ئاچتى، ــ نەچچە ۋاقىتتىن بېرى ئالىيلىرىنىڭ سەمىگە سېلىشنى كۆڭلۇمگە پۈككەن بىر ئىش بار ئىدى.

ــ خوش، ــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان.

ــ ئورۇشتا يېڭىش ـ يېڭىلىش بولۇپ تۇرىدۇ. ناۋادا بۇ قېتىمقى جازا يۇرۇشىمىز مۇۋەپپەقىيەتلىك بولماي قالسا، تۇز-كور شەيبانىخانىنىڭ خورىكى تېخىمۇ ئۆسۈپ كېتىشى، بەلكىم تەسەررۇپىمىزغا باستۇرۇپ كېلىشى مۇمكىن. خېلى نۇرغۇن چېرىك يىغقان بولساقمۇ، ئۇلارنى باستۇرۇپ كەلگەن كۆچلۈك ياۋنىڭ مۇقابىلىسىگە سېلىش تېخى بالدۇر. شۇڭلاشقا، ھەر ئېھتىمالغا قارشى تۇرپاندىكى ئىنىلىرى ئالاچەخان ئالىيلىرىدىن لەشكىرىي ياردەم سورايلىمىكىن دەيمەن. كۆسەي ئۇزۇن بولسا قول كۆيمەپتۇ، دەيدىغان گەپ بار. بۇل نۆۋەتتىكى يۇرۇشتە شەيبانىخانىنى مەغلۇپ قىلالىساق، ئالاچەخان ئالىيلىرىنىڭ تاشكەنت سەپىرى سىلى ــ ئاغىسى بولمىش چوڭ خان ئالىيلىرىنىڭ ھۇزۇرىغا سالامغا كەلگىنىگە ھېساب بولار. ئالمادىس كۆتۈلمىگەن ئەھۋال يۈز بېرىپ قالسا، ئالاچەخان ئالىيلىرىنىڭ ھەمدەمچى قوشۇنى بىلەن شەيبانىخانىنىڭ مۇقابىلىسىگە بىمالال چىقالايمىز.

ــ بۇ دېگەنلىرىمۇ توغرا، ــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان ئويچانلىق بىلەن، ــ بۇ يىلقى قۇربان ھېيىت ھارپىسىدا ئول ئىنسىدىن مەكتۇپ تاپشۇرۇۋالغاندىن بېرى قايتا خەۋەرلىشەلمىدۇق. خېتىدە مۇناپىق مىرزا ئابابەكرىدىن ماڭلايسۆيەنى قايتۇرۇۋېلىش ھازىرلىقىنى كۆرۈۋاتقانلىقىنى، ئالدىنقى قېتىملىق جازا يۈرۈشىنىڭ مۇۋەپپەقىيەتسىز بولۇپ قالغانلىقىنى، بۇ قېتىمقى يۈرۈشىدە نۇسرەت قازانسا، قەشقەردىن ئۇدۇللا تاشكەنتكە كېلىپ، ئىنىلىق مەجبۇرىيىتىنى ئادا قىلىپ سالامغا كېلىدىغانلىقىنى ھەمدە مەرھۇم ئاتىمىزنىڭ مەقبەرىسىنى تاۋاپ قىلغاچ يېنىمدا بىرەر يىل تۇرۇپ، ۋالىدەلىرىمىزنىڭ خىزمىتىنى قىلىش ئارزۇسى بارلىقىنى بىلدۇرگەنىكەن.

مىرزا ئابابەكرى سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ ئانا بىر، دادا بۆلەك ئاكىسى ئىدى. شۇ تاپتا مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئىسمىنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭ ۋۇجۇدىنى خىجىللىق تۇيغۇلىرى چىرمىۋالدى:

ــ گەرچە مىرزا ئابابەكرى ئۇزۇندىن بېرى ئىزچىل تۇردە

سەلتەنەتىمىزگە سەركەشلىك قىلىپ، قارشىلىشىپ كەلگەن بولـ
سىمۇ، قەشقەرنىڭ ئۇ تەرىپىگە ئۆتۈشكە مۇۋاپىق بولالماي كـەلـ
دى، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا بېشىنى تۆۋەن سالغان
ھالدا، ـــ ئالاچەخان ئالىيلىرىنىڭ ماڭلايسۆيەنى قايتىدىن ئۆز
تەسەررۇپىغا ئېلىپ، ئاتا ئارزۇسىنى ئەملگە ئاشۇرۇشقا بەل باغـ
لىشى ئەلۋەتتە كاتتا ئىشتۇر. ئەمما ھازىر شەيبانخانىنىڭ تەھلـ
كىسى ھەددىدىن ئاشتى. تەخت ـ سەلتەنەتىمىز ئۈچۈن ھازىر
مىرزا ئابابەكرى خەۋپىدىن شەيبانخانىنىڭ خەۋپى يامانداۇر. ئاقـ
سۇ، ئۇچ[1]تا ئالاچەخان ئالىيلىرىنىڭ قېينىئاغىسى مىرجاپپار
بەردى بەگدەك باھادىر سەركەردە ھەم لەشكەرلەر باردۇر. شۇڭا،
ھازىرچە ماڭلايسۆيە يۈرۈشىنى ۋاقتىنچە توختىتىپ، لەشكىرىي
كۈچىنى تاشكەنتكە يۆتكەپ كەلسە، بىرلىكتە شەيبانخانىنى يو
قاتقاندىن كېيىن، ئاندىن قەشقەرگە يۈرۈش قىلىپ ماڭلايسۆيەنى
مىرزا ئابابەكرى ھۆكۈمرانلىقىدىن خالاس قىلساق ياخشىراق
بولارمىكىن دەيدىغان ئويۇم بار. قالدىسىنى ئويلىشىپ كۆرگەيلا.

ـــ بول مەسلىھەتلىرى ئورۇنلۇق، ـــ دېدى سۇلتان مەھـ
مۇدخان، ـــ سىلى سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتىۋەرسىلە. مەن ئـە
نىم ئالاچەخانغا بۇ تەرەپتىكى ئەھۋالنى تەپسىلىي بايان قىلىپ
مەكتۇپ يوللاي.

ـــ دانالىق بىلەن قارار چىقاردىلا ئالىيلىرى، ـــ دېدى سەيـ
يىد مۇھەممەد مىرزا مەمنۇنلۇق بىلەن، ـــ ئەمىسە كەمىنىلىرى
تەييارلىق كۆرەي. ئاللاھ خالىسا نۇسرەت خەۋىرىمىزنى ئاڭلىغايلا.

ـــ ئىنشائاللاھ.

بارلىق ئەمىرلەر دەس ئورنىدىن تۇرۇپ، سەييىد مۇھەممەد
مىرزىنىڭ غەلىبىسى ئۈچۈن دۇئاغا قول كۆتۈرۈشتى. شۇ تاپتا نەـ
مىنىدۇر خىيال قىلىۋاتقان ئەھمەدبەگ تەلبەنىڭ دۇئاغا كۆتۈرگەن
ئالىقانلىرى بىلەن يۈزىنى تۇسۇپ تۇرۇپ يېنىدىكى ئەييۇپ بەگـ
چەككە «سەل تۇرۇپ ئايرىم كۆرۈشەيلى» دېگەن مەنادا كۆز ئىشارىسى

① ئۇچ ـــ ئۇچتۇرپان.

قىلىۋاتقىنىنى ئەيىۋپ بەگچەكتىن باشقا ھېچكىم سەزمىدى.

※ ※ ※

ياز قۇياشى سەرپول ۋادىسىنى بىر تال چوغ تاشلىسا يانغىن پەيدا قىلغۇدەك قىزدۇرۇۋەتكەنىدى. قۇياش نۇرىدا كۆھەك دەريا-سىنىڭ سۇيى جىمىرلاپ كۆز چاقاتتى. شەيبانىخان بىلەن مەيدان جېڭى قىلىش ئۇچۇن، ئاۋۋال سەمەرقەنت شەھىرىنىڭ سىرتىدىكى باغى نەۋزە بارلىق سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى توپلاپ، ئاندىن سەرپول دالىسىغا قارارگاھ قۇرغان بابۇر ھە دېگەندە جەڭ قىلىشقا ئالدىرىماي، قارارگاھنى مۇھاپىزەت قىلىپ تۇرۇۋاتاتتى. خېلى پۇختا، تەجرىبىلىك بولۇپ قالغان بابۇر قارارگاھنىڭ ئەتراپىنى چۆرگىلىتىپ خەندەك قازدۇرۇپ، خەندەكنىڭ ئىچى تەرىپىنى شاخ ـ شۇمبىلار بىلەن قاشالاتقۇزۇپ، خۇددى سېپىلغا ئوخشاش مۇستەھكەملىۋالغاندى. خەندەكنىڭ بىر ئۇچىنى كۆھەك دەريا-سىغا تۇتاشتۇرۇپ سۇ باشلىۋالغاندى. بابۇرنىڭ قارارگاھىنىڭ بىر تەرىپىنى كۆھەك دەرياسى، ئۈچ تەرىپىنى خەندەك مۇستەھكەم ئوراپ تۇراتتى. كۆھەك دەرياسىنىڭ سۇيى خەندەكنىڭ بىر بېشىدىن كىرىپ، يەنە بىر بېشىدىن چىقىپ كېتەتتى. قارارگاھ ئەنە ئاشۇ مۇستەھكەم سۇ سېپىلنىڭ ئىچىگە جايلاشقانىدى.

بىرنەچچە قېتىم ھۇجۇم قىلىپمۇ قارارگاھقا يېقىن يولىيالمىغان شەيبانىخان نەزەردە تۇتۇك سويما ھېسابلايدىغان با-بۇرغا يەنە بىر قېتىم قايىل بولدى. شۇ كۈنلەردە بابۇر جەڭ قىلىشقا ئالدىرىماي، يارەمگە كېلىدىغان لەشكەرلەرنى كۈتۈۋاتاتتى. گەرچە ئاز ـ تولا چېرىك يىغىپ، لەشكەرلىرىنىڭ سانىنى خېلىلا ئاۋۇتقان بولسىمۇ، ئەمما لەشكەرلىرىنىڭ شەيبانىخانىنىڭ لەشكەر-لىرىنىڭ سانىدىن خېلىلا ئاز ئىكەنلىكى ئۆزىگە ئايان ئىدى. با-بۇر خۇراسان ھۆكۈمدارى سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا بىلەن ھىسار-دىكى خۇسرەۋ شاھتىن يارەمگە لەشكەر كېلىشتىن ئۈمىد ئۈزگەن

بولسىمۇ، تاشكەنتتىكى تاغىسى سۇلتان مەھمۇدخاندىن ھەمدە ئەتراپتىكى چوڭ ـ كىچىك بەگلەردىن لەشكەر كېلىدىغانلىقىغا ئىشىنەتتى. ئەمما، ئۇلاردىن تېخىچىلا ئېنىق خەۋەر يوق ئىدى. ئۇنىڭ جەڭگە چىقماي يېتىۋېلىشىدىن زېرىككەن شەيبانىخان ھەر كۈنى دېگۈدەك ناغرا چالدۇرۇپ جەڭگە ئۇندەيتتى؛ قارارگاھ تۇۋدىگە لەشكەر ئەۋەتىپ تىللاتقۇزۇپ، غۇرۇرىغا تەگمەكچى بولاتتى.

كۆھەك دەريا‌سى بابۇرغا مەدەت بەرمەكچى بولغاندەك يېقىملىق شاۋقۇنلايتتى، ئەمما ئۇنىڭ غېمىنى قىلچىلىك يەڭگىللەتەلمەيتتى. شەيبانىخان ئۇنىڭ ھاياتىدىكى ئەڭ قورقۇنچلۇق رەقىب بولۇپ قالغانىدى.

«قارىغاندا شەيباق بىلەن ئۆزۈم يالغۇز جەڭ قىلىدىغان ئوخشايمەن. ئىنىم جاھانگىر مىرزىدىن چوڭ ئۇمىد كۈتكەنىدىم، ئۆزى كەلمىگەننى ئاز دەپ، ئەھمەد تەنبەل دېگەن رىياكارنىڭ ئىنىسى خەلىل تەنبەلنى باش قىلىپ، ئاران ئىككى يۈز نۆكەر ئەۋەتىپتۇ. ئىككى يۈز ئەمەس، ئىككى مىڭ نۆكەر ئەۋەتسىمۇ ئەۋەتكۈچىلىكى بار ئىدى. پەرمانىمغا سەركەشلىك قىلىشقا پېتىنالمايئاشۇ يوق ھېسابىدىكى لەشكەرنى ئەۋەتكىنىگە قارىغاندا، يەنىلا ئۆز غېمى بىلەن قالغان ئوخشايدۇ. قېرىنداش دېگەن شۇنداق بولامدۇ؟ ھەممە لەشكەرلىرىنى ئەۋەتىپ قويسا، لەشكەرسىز قېلىشىدىن، پەرغانە ۋادىسىدىن ئايرىلىپ قېلىشىدىن قورققان گەپ. ھەرقانچە بولسىمۇ ئۆز ئىنىمغا شۇنچىلىك نامەردلىكنى قىلارمەنمۇ؟ پۇتكۈل پەرغانىنى تولۇق بېرىۋەتسەممۇ يەنىلا ماڭا ئىشەنمەپتۇ. ئاغامنى بالا ـ قازادىن قۇتۇلدۇراي دېگەننى ئويلىماپتۇ. ئەھۋالدىن قارىغاندا، ئۇنىڭ مېنىڭ ئۆلۈك ـ تىرىكىم بىلەن كارى يوق ئوخشايدۇ. يەنە كېلىپ ئۇنىڭ ئەھمەد تەنبەلدەك تۇزكور بىلەن يارىشىۋالغىنى نېمىسى؟ بەلكىم ئۇنىڭغا مۇشۇ ئەقىلنىمۇ ئەھمەد تەنبەل ئۆگەتكەندۇ تايىنلىق. مەندىن ئەيمەنمەسە، ئەھمەد تەنبەل ئۇنىڭ تەختىنى بايىلا تارتىۋالاتتى. ئىشقىلىپ جاھانگىر مىرزا بۆرىنى قوتانغا باشلاپتۇ...»

بابۇر ھەسرەتلىك بىر ئۇھ تارتىۋېلىپ، يەنە خىيالغا پېتىپ كەتتى.

«ئەڭ چوڭ ياردەمنى ھىراتتىكى سۇلتان ھۈسەيىن بايقارادىن كۈتكەنىدىم، ئۇ ئارىمىزدىكى ئۇرۇق ـ تۇغقاندارچىلىقىنىمۇ، ئىنساب شەيباقتىن كېلىدىغان خەۋپ ـ تەھلىكىلەرنىمۇ چۈشەندۈرۈپ يازغان خېتىمنى جاۋابسىز قالدۇردى. شەيباق مەندىن سەرقەنتنى تارتىۋالسا كۆزىنى خۇراسانغا ـــ شانۇشەۋكىتى سەرقەنتتىن قېلىشمايدىغان ھىراتقا تىكىدىغانلىقىنى نېمىشقا ئويلىمايدىغاندۇ؟ ئەمەلىيەتتە شەيباق تۆمۈرىيلەر ئەۋلادى ئۇچۇن ئورتاق دۈشمەن ئىدىغۇ؟ ئۇ شەيباقنىڭ ئەھۋالىنى، مەقسەت ـ مۇددىئاسىنى مەندىنمۇ ئوبدان بىلەتتىغۇ؟ ئاشۇنداق تەجرىبىلىك پادىشاھ پات يېقىندا بېشىغا كېلىدىغان خەۋپنى نېمىشقا ئويلىمايدىكىنە؟ ماقۇل، ئۇغۇ ئويلىمىسۇن، ئەلىشىر نەۋايى ھەزرەتلىرىدەك دانىشمەن ئۇستازنىڭ قولىدا تەربىيەلەنگەن ئوغلى ـــ بەدىئۇززامان مىرزا ئويلىشى كېرەك ئىدى. لېكىن ئۇمۇ جىم. ئاشۇ ئاتا ـ بالىلار ھىرات تەختىگاھى ئۇچۇن بىر ـ بىرىگە قىلىچ يالىغاچلىشىپ، مىڭلىغان لەشكەرلەرنىڭ بېشىغا چىقىشتىن ھايا قىلىشمىدى. ئەمما، ئورتاق دۈشمىنىگە تاقابىل تۇرۇش ئۇچۇن بىر ئادەمنىمۇ ياردەمگە ئەۋەتمىدى. خۇسرەۋ شاھ بولسا ئۆز ئاقىدىلىرىدىن قورقۇپ ھەمدەمگە لەشكەر ئەۋەتمىدى. كۆڭلۈم تۇيۇپ تۇرۇپتۇ، ئۇ مېنىڭ روناق تېپىشىمنى ئەمەس، خانىۋەيران بولۇشۇمنى تىلەيدۇ. كۈنلەرنىڭ بىرىدە نەۋرە قېرىنداشلىرىم بولمىش مەسئۇد مىرزا بىلەن بايسۇنغۇر مىرزىنىڭ خۇن ـ قىساسىنى ئېلىشمىدىن ئەنسىرەيدۇ. قىلغان ھەربىر قىلمىشى ئۆزىگە ئايان. ئەسلىدە ئەقلى بولسا گۇناھىنى يۇيۇش پۇرسىتى دېگەن مانا مۇشۇ ئىدى. بولدىلا، بىر قورساق ئىنىمنىڭ ئەھۋالى شۇ تۇرسا، ئۇلار دىن رەنجىپ نېمە قىلاي. تاغام سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ يولغا سالغان ھەمدەمچى قوشۇنى نېمىشقا تېخىچىلا يېتىپ كەلمەيدىغاندۇ؟ يازغان خېتىدە سەييىد مۇھەممەد مىرزىنى باش قىلىپ ماڭدۇر

غانلىقىنى ئېيتقانىكەن. ھەممىدىن سەيىيد مۇھەممەد مىرزىنى ئەۋەتكىنى بەك ياخشى بوپتۇ. ئۇنىڭ پەم ـ پاراسىتى ھەم جاسارىتى بىر قوشۇن لەشكەرگە تەڭ كېلىدۇ. يېنىمدا ئۇلا بولسا شەيباقنى مەغلۇپ قىلىشتىن ۋايىم يېمىسەممۇ بولىدۇ. ئۆرەتۆپىدىن مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان كەلگەن بولسا تېخىمۇ ياخشى بولاتتى. توۋا، ئادەمگە ئامەتنىڭ قوشلاپ كەلمىكى تەسكەن. لېكىن بالا كەلسە، ھەرقاچان قوشلاپ كېلىدىكەن...»

بابۇر ئۆركەشلەپ ئېقىۋاتقان كۆھەك سۇيىگە مەيۇسلۇك بىلەن قارىدى. سۇ دولقۇنلىرى باستۇرۇپ كېلىۋاتقان ياۋ قوشۇنىدەك قىرغاقتا شالاپشۇپ ئۇرۇلاتتى ـ دە، ھەمساتتىلا يەنە ئارقىسىغا چېكىنەتتى. دەريا دولقۇنلىرىدىن ھەرخىل شەكىللەر ھاسىل بولاتتى. ئەنە، ئايال كىشىنىڭ تولغان كۆكسىنى ئەسلىتىدىغان دولقۇنلار...

ئۆركەشلەۋاتقان سۇ بېتىنى ئايال كىشىنىڭ كۆكسىگە ئوخشاتقان بابۇرنىڭ ئېسىگە بىردىنلا سەمەرقەنتتە مومىلىرى، ئانىسى بىلەن بىللە قالغان ئايالى ئايشە سۇلتان بېگىم كېلىشى بىلەن ئىچى ئاچچىق ھېسلارغا تولۇپ، يۇرىكى تىلىم ـ تىلىم بولۇپ كەتتى، كۆزىگە غىل ـ غىل ياش كەلدى. ھەئە، خوتۇنى ئېسىگە كېلىش بىلەن، تېخى قىرقى توشماي تۇرۇپلا چاچراپ كەتكەن تۇنجى پەرزەنتى ـــ قىزى پەخرۇنىسا كۆز ئالدىغا كېلىۋالغانىدى.

بابۇر سەمەرقەنتنى ئالغاندىن كېيىن، ئۆرەتۆپىدىكى مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگاننىڭ ئوردىسىدا ـــ ھاممىسى خوبنىگار خېنىمنىڭ يېنىدا تۇرۇۋاتقان ئىككى مومىسى، ئانىسى ۋە ئايالىنى ئەكەلدۈرۈۋالغانىدى. شۇ چاغدا ئايشە سۇلتان بېگىمنىڭ قورساق كۆتۈرگىنىگە ئالتە ئاي بولغانىدى. قىش ئاخىرىدا مەڭ بىر تولغاق ئازابىنى يەپ يەڭگىدى. تۇنجى پەرزەنتىنى كۆرگەن بابۇر سەمەرقەنتنى ئالغان پەخرلىك غەلىبىسىنى خاتىرىلەش يۈزىسىدىن قىزىغا «پەخرۇنىسا» دەپ ئىسىم قويغانىدى. ئەپسۇس، بوۋاق قىز

قى توشماي تۇرۇپلا چاچراپ كەتتى. ئۇنىڭ تۇنجى ئايالىغا ئانچە مېھرى چۈشمىگەن بىلەن، تۇنجى پەرزەنتىگە باشقىچە مېھرى چۈشۈپ قالغانىدى. قىزىنى كۆرۈۋېلىش ئۈچۈن تۇغۇتلۇق ياتقان ئايالىنى كۈندە ئىككى ـ ئۈچ قېتىم يوقلايتتى. قىزىنى قولىغا ئېلىپ كۆتۈرەتتى، مەڭزىگە سۆيەتتى، يۈمران تاپىنىغا، ئالىقاذ-لىرىغا يىرىك ساقاللىرىنى سۈركەيتتى. ئاشۇ پەرزەنتى بابۇرغا ئاتىلىق مەسئۇلىيەتنى، پەرزەنت مېھرىنى، ئاتا ـ ئانا قەدرىنى تونۇتقانىدى.

بارگاھنىڭ دەرياغا يېقىن تەرىپىدىن ئاڭلانغان چۇقان ـ سۈرەن ساداسى بابۇرنى قايغۇلۇق تۇيغۇلاردىن تارتىپ چىقاردى:

«يەنە شۇ شەيباقنىڭ لەشكەرلىرى جەڭگە ئۈندەۋاتىدۇ، ـــ دەپ ئويلىدى بابۇر سۈرەن ئاۋازى چىققان تەرەپكە قاراپ ماڭغاچ، ـــ ئەسلىدە بۇنداق جەڭگە چىقمايلا تۇرۇۋېلىشمۇ ياخشى ئىش ئەمەس ئىدى. بۇنىڭ بىلەن دۈشمەننىڭ خورىكى ئۆسسە، لەشكەرلىرىنىڭ جاسارىتى سۇناتتى. قانداق قىلسام بولار؟ ھەمدەمگە كېلىدىغانلارنى يەنە بىرنەچچە كۈن ساقلايمىكىن، ئىشەنچلىك خەۋەرگە قارىغاندا باقى چاغانىيانى ئىككى مىڭ يارامسىز نۆكەرى بىلەن كېشكە كېلىپ بوپتۇ، ئاشۇ سۈرئەتتە ماڭسا يەنە ئىككى كۈن ئىچىدە بىزگە قوشۇلىدۇ. خان تاغام يارىدەمگە ئەۋەتكەن سەييىد مۇھەممەد مىرزىمۇ بىر يېرىم مىڭ لەشكىرى بىلەن دېيۇلدىن ئۆتۈپتۇ. دېيۇل بىلەن سەرپولىنىڭ ئارىلىقى ئانچە يىراق ئەمەس، ئاشۇ ئىككى سەركەردە قوشۇلسا...»

ـــ بابۇر دېگەن توخۇ يۈرەك، ئوغۇل بالا بولساڭ مەيدانغا چىق!

بۇ ھاقارەتلىك ساداغا بابۇرنىڭ خىيالىنى چورتلا ئۈزۈپ قويدى. ئۇ بارگاھنىڭ ياۋ لەشكىرى جەڭگە ئۈندەۋاتقان تەرىپىگە يېقىنلاپ قالغانىدى. بۇ ھاقارەتنى ئۇنىڭ تۇنجى قېتىم ئىشتىشى ئەمەس ئىدى. نەچچە كۈندىن بېرى چىشىنى چىشلەپ چىداپ كېلىۋاتاتتى. ھاقارەتكە چىدىمايلا جەڭگە چىقىشقا تەمشەلگەن سەر-

كەردىلىرىنىمۇ توسۇپ قويغانىدى. بىراق، ھازىر چىداشلىق بەرەلمىدى، ياۋ لەشكەرلىرى بابۇرنى كۆرۈپ قالغانىدەك بىر ــ بىردىن چىدىغۇسىز ھاقارەتلەرنى يامغۇردەك ياغدۇرۇۋاتاتتى:

ــ ھوي پەرغانە ھىز[1] لىرى، كۆرۈك توخۇدەك تۇخۇم بېسىپ يېتىۋالغان پادىشاھىڭنى قىچقىرىش!

ــ ئىسمى بابۇرمىش تېخى. نەدىكى شىر، يولۋاس بولسۇن، تالاشقا يارىمايدىغان قانجۇقكەن ئەمەسمۇ؟!

ــ بارگاھتىن چىقماي خاتۇن كىشىدەك چاچ تاراۋاتامدۇ ــ نېمە؟

ــ بابۇرۇڭنى بەك كېلىشكەن دەيدۇ. شەيبانىخان ئالىيلىرىغا ياراپ قالسا ئۆزىگە چۆھرە قىلىۋالار!

ــ ئالدىمىزغا خاتۇن كىشىنىڭ تاۋار تامبىلىنى كىيىپ چىقسۇن!

ــ تىرنىقىغا خېنە يېقىپ چىقسۇن!

ــ پەرغانىلىكلەرنى تۆت پۇتلۇق قىلىپ ئۆمىلىتىمىز!

ــ ئىنجىقلاتمىساق ھېساب ئەمەس!

ــ ...

بابۇر بۇ ھاقارەتلەرنى ئاڭلاپ تۇرۇشقا بەرداشلىق بېرەلمىدى. لەشكەرلىرىنىڭ جاۋابىن قايتۇرغان ھاقارەتلىرى قۇلىقىغا پەقەتلا كىرمەيتتى. ئۇ شارتتىدە كەينىگە ئۆرۈلۈپ شاھ چېدىرىغا قاراپ ماڭدى.

ــ بارلىق سەركەردىلەر يىغىلسۇن! ــ دېدى ئۇ شاھ چېدىرىنىڭ ئىشىكى تۈۋىدە دوقۇرۇشۇپ قالغان نويان كۆكۈلداشقا قاپىقىنى تۇرۇپ.

بابۇرنىڭ چىرايىدىكى قەھر ــ غەزەپنى كۆرگەن نويان كۆكۈلداش گەپ سوراشقا پېتىنالماي پەرمان يەتكۈزۈشكە ئالدىرىدى.

سەركەردىلەر ھايال قالمايلا شاھ چېدىرىغا يىغىلىشتى ۋە بابۇرنىڭ تۈتۈلۈپ كەتكەن چىرايىغا قاراپ، ئەدەپ ساقلاپ جىم

① ھىز ــ ھەزىلەك.

ئولتۇرۇشتى.

ـــ ئەمدى بارگاھنى ساقلاپ يېتىۋەرمەيلى، ـــ دېدى بابۇر بوغۇلغان ھالدا، ـــ پۇختا تەييارلىق كۆرۈڭلار، ئەتە ناشتىدىن كېيىن جەڭگە چىقىمىز. لەشكەرلەر ناشتىلىقنى تويغۇچە يەپ، چۈشلۈك غىزاسىنى يېنىدا ئېلىۋالغاي.

ـــ پەرمانبەردارمىز! ـــ دېدى قەمبەر ئەلى دەس ئورنىدىن تۇرۇپ، ـــ ھېلىمۇ كۆپ ساقلاپ كەتتۇق. مۇناپىق شەيباقنىڭ ئول ياۋايىلىرى خۇددى بىشەم خاتۇنلارغىلا ئوخشايدىكەن. ئۇلارنىڭ تىل ـ ھاقارەتلىرىنى كۆنگە نەچچە ۋاق ئاڭلاۋېرىپ ئۆتىمىز يېرىلىپ كەتمىدى، لېكىن ئۇنىڭ بېرىسى بولدۇق.

باشقا سەركەردىلەرمۇ ئاران تۇرۇشقانىدى. قەمبەر ئەلىنىڭ سۆزى بىلەن خۇددى ئۇۋۇسى بۇزۇلغان ھەربەك ۋاژىلدىشىپ كەتتى:

ـــ شۇنداق قىلايلى. كىمنىڭ ھەقىقىي ئوغۇل بالا، ئەركەك ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ قويايلى ئول دەشتى قىپچاق ئېشەكلىرىگە!

ـــ ئادەمنى شۇنداقمۇ ھاقارەتلىگەن بارمۇ؟!

ـــ ئول شەيباقنىڭ مەخسۇس ئادەم تىللايدىغان بىر قوشۇن لەشكىرى بارمىكىن دەپ قالدىم.

ـــ ئاغزى بېزەپ بىر نېمىلەركەن.

ـــ ئامالسىز قۇلىقىمغا ماز تېقىۋالدىم دېسىلە.

ـــ مېنىڭمۇ سەۋر قاچام تاشايلا دەپ قالغان.

ـــ پادىشاھ ئالىيلىرى يەنە ئىجازەت بەرمىگەن بولسا، ئۆز ئالدىمغا جەڭگە چىقىپ، بېشىمغا كەلگىنىنى كۆرەي دەپ تۇرغانىدىم.

ـــ كىم چىدايدۇ بۇنداق ھاقارەتكە.

ـــ لەشكەرلىرىمىزنىڭ جاسارىتى سۇسلاشمىغىيدى دەپ ئەنسىرەپلا يۈرىمەن.

ـــ ...

پەقەت قاسىمبەگ قاۋچىن بىلەن نويان كۆكۈلداشلا نەمە ئۇچۇندۇر ئۇنچىقماي ئولتۇراتتى.

ــ خەپشۇك جانابلار، ــ دېدى قاسىمبەگ قاۋچىن ئاخىر ئېغىز ئېچىپ، ــ كۆڭلۈڭلەرنى چۈشىنىپ تۇرۇپتىمەن. ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ ھاقارىتىنى مەنمۇ ئىشىتتىم. بۇنداق تىل ــ ھا-قارەتكە چىدىماق ئەلۋەتتە تەس. ئەمما تەكلىپىم شولكى، يەنە ئىككى كۈن سەۋر قىلساق، ــ قاسىمبەگ قاۋچىن ئەمىرلەرنىڭ نارازىلىق چىقىپ تۇرغان چىرايىغا تېزلا قارىۋالغاندىن كېيىن با-شۇرغا يۈزلىنىپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى، ــ باقى چاغانىيانى بە-لەن سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ يارەمگە لەشكەر باشلاپ كې-لىۋاتقانلىقى ھەممىزگە ئايان. ھېسابىمچە، سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئەتە ئەتىگەن سەرپولغا يېتىپ كېلىدۇ. باقى چاغانىيانىمۇ كېچىككەندە ئۆگۈنلۈككە چۈش پېشىن بىلەن يېتىپ كېلىدۇ، مېنىڭچە ئۇلار يېتىپ كەلگۈچە سەۋر قىلساق.

ــ سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئەتە ئەتىگەن يېتىپ كېلىدىغان بولسا باقى چاغانىيانىنى ساقلىمايلى، ــ دېدى قەمبەر ئەلى، ــ ئەتە بىز جەڭ سېپى تۈزۈپ بولغۇچە سەييىد مۇھەممەد مىرزا يې-تىپ كەلسە، ياۋنى ئىككى تەرەپتىن قىسماققا ئالمايمىزمۇ. ئەمىر لەشكەر جانابلىرى ئەتىكى جەڭدىن رايىمىزنى ياندۇرمىسلا.

قاسىمبەگ قاۋچىن يەنە گەپ قىلىشقا تەمشىلىپ بولۇپ با-شۇرنىڭ چىرايىغا قارىدى. بابۇرنىڭ چىرايى سۈرلۈك ھەم قەتئىي ئىدى، تۇرقىدىن كۆڭلىدىكىنى پەرەز قىلغىلى بولمايتتى.

ــ پادىشاھ ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، ــ دېدى بىر چەتتە ئولتۇرغان شىرىم تاغايى دەس ئورنىدىن تۇرۇپ، ــ مەۋلانە شاھا-بىدىن كېچىدىن يولتۇزلارنى كۆزىتىپ دىم كۆرۈپتۇ. جەڭ قىلىش سۈرۈكى يەنە كەينىگە سۈرۈلۈپ كەتسە ۋەزىيەت بىزگە پايدىسىز بولغۇدەك.

بابۇر شىرىم تاغايىنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان ئوردا مۇنەججىمى مەۋلانە شاھابىدىنغا يالت ئېتىپ قارىدى. بابۇرمۇ باشقا خان ــ

سۈلتانلارغا ئوخشاش دىم كۆرۈش، مۇنەججىملىك، يادىكەشلىك، پالچىلىقلارغا ئىشىنەتتى. يېنىدىن بىرقانچە مۇنەججىملەرنى ئايرىمايتتى. ھەرقانداق چوڭ ئىشلاردا، جەڭ ــ يۈرۈشلەردە ئۇلارنىڭ پىكرىنى ئالاتتى. مەۋلانە شاھابىدىن سەمەرقەنتتىكى مۇنەججىملەرنىڭ ئەڭ ئابرۇيلۇقى ھېسابلىناتتى. شۇڭا بابۇر ئۇنى سەرپولغا بىللە ئېلىپ كەلگەنىدى.

ــ شۇنداق ئالىيلىرى، ــ دېدى مەۋلانە شاھابىدىن ھاسىسىغا تايانغىنىچە ئۆرە تۇرۇپ، قازانداق سەللە ئورىۋالغان بېشىنى گىلدىڭلاتقىنىچە، ــ تۇنۇگۈن كېچە تۇن نىسپىدە يۇلتۇزلارنى كۆزەتتىم. ئامەت ــ قۇت بەلگىسى بولغان زۆھرە يۇلتۇزى ھەمراھى بولمىش نۇسرەتكە مۇئەككەل سەككىز باھادىر يۇلتۇزنىڭ دەل ئوتتۇرىسىدا چاقناپ تۇرۇپتۇ. زۆھرە يۇلتۇزنىڭ ئارىلىقتا كۆرۈنۈشى ئەڭ ئاخىرقى چەك ھېسابلىنۇر. ئۇنى ئوراپ تۇرغان سەككىز يۇلتۇزمۇ بىز تەرەپتە كۆرىنۇر. بۇ غەلىبە ــ نۇسرەتنىڭ بەشارىتىدۇر. ئەتە كەچتە ئۈچىنچى كۆزەد[1]دىن كېيىن زۆھرە يۇلتۇزى سەككىز باھادىر يۇلتۇزنىڭ ئوتتۇرىسىدىن چىقىپ كېتىدۇ ــ دە، يەنە ئون ــ ئون بەش كۈنگىچە ياۋۇنىڭ كەينى تەرىپىدە كۆرۈنىدۇ. سەككىز باھادىر يۇلتۇزمۇ دۈشمەن تەرەپكە ئېغىپ كېتىدۇ. ناۋادا ئالىيلىرى جەڭ قىلىشنى تايىن تاپقان بولسىلا، ئەتىدىن كېچىكتۈرمىگەيلا. ئەتىدىن قېپقالسا يەنە ئون ــ ئون بەش كۈن ساقلىماقتىن ئۆزگە چارە يوقتۇر.

بابۇر ئاللىقاچان جەڭ قىلىش قارارىغا كېلىپ بولغانىدى. مەۋلانە شاھابىدىننىڭ بۇ بېشارىتى بىلەن قارارى تېخىمۇ مۇستەھكەملەندى:

ــ ئارتۇقچە ئەندىشىلەرنى قويۇپ، ھازىرلىق كۆرۈڭلەر، ــ دېدى قاپىقىنى تۇرگىنىچە، ــ ئەتە چوقۇم جەڭگە چىقىمىز. تەييارلىقلار پۈختا بولسۇن. نەدىكى يېتىپ كەلمىگەن لەشكىرىي

① كۆزەد ــ بىر كېچە بەشكە بۆلۈنۈپ، ھەربىر بۆلۈكى بىر كۆزەد ھېسابلىنىدۇ. بىر كۆزەد تەخمىنەن ئىككى سائەتكە تەڭ.

يارده‌مگه قاراپ ئولتۇرماي، قۇدره‌تلىك تەڭرىدىن مەدەت تىلەيلى.
قاسىمبەگ قاۋچىن ئەمدى بابۇرنى پەرمانىدىن ياندۇرۇۋالغـ
ـلى بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ بېشىنى تۆۋەن سالدى. ئەمـر ـ
لەر بابۇرغا ئامانلىق تىلەپ شاھ چېدىرىدىن يېنىپ چىقىشتى.

※ ※ ※

تاڭ سەھەر. شەرقىي ئۇپۇق قان چېچىۋەتكەندەك قىزارغانـ
ـدى. كۆھەك دەريا‌سىنىڭ سۇيىمۇ قان رەڭده جىمىرلايتتى. سەر ـ
پول دالىسى بىر ـ بىرىنىڭ قېنىنى تۆكۈشكه ھازىرلىنىپ قـ
ـلىچ يالىڭاچلىغان تۇمەنلىگەن لەشكەرلەر بىلەن تولـۇپ كەتكەنـ
ـدى.

بابۇر سەپنىڭ ئالدىغا ئاتلىق قىلىچۋازلارنى ئورۇنلاشتۇرغان بولۇپ، ياۋنىڭ ئوقىدىن مۇداپىئەلىنىش ئۈچۈن ئاتلارنىڭ ھەمـ
ـمىسىگه گىجىم[1] ياپقۇزغانىدى. ئالدى سەپكه قەمبەرئەلى، بەنـده ئەلى، خوجا ئەلى، مىرشاھ قاۋچىن، سەئىد قاسىم، خالدار مىرزا، قۇچ بەگلەرنى، سەپنىڭ ئوڭ قانىتىغا ئىبراھىم سارۇ، ئىبراھىم جانۇ، ئىبراھىم تارخان، ئوبۇلقاسىم كۆھبەرنى، سەپنىڭ سول قا ـ نىتىغا سەمەرقەنتنىڭ ئەل بولغان بەگلىرىدىن سۇلتان ھۈسەيىـن ئارغۇن، قارا بارلاس، پىر ئەھمەد، خوجا ھۈسەينىلەرنى سەركـەر ـ دىلىككه تەينىلىدى. غولدا ئۆزى قاسىمبەگ قاۋچىن، شىرىم تاغا ـ يى، مىرزا ئابدۇلۋاھاپ موغۇل، نۆكـەر بېشى نـويان كۆكۈلـداش، خۇسرەۋ كۆكۈلداشلار بىلەن بىللە تۇردى.

بابۇر لەشكەرلىرىنىڭ ئاللىقاچان جەڭ سېپى تۈزۈپ بولغانـ
ـلىقىدىن خەۋەر تاپقان شەيبانىخانمۇ ئوڭ قانىتىغا ئىنىسى مەھمـۇد سۇلتان، كۈيۈئوغلى جانىبەك سۇلتان، ئوغلى تۆمۇر سـۇلتانىنى، سول قانىتىغا ھەمزە سۇلتان، مەھدى سۇلتان، جانۋاپا بەگ قاتارلىق ئەمىرلىرىنى سەركەردىلىككه تەينىلەپ سەپ تۈزدى.

① گىجىم ـــ جەڭ ئاتلىرىغا يېپىلىدىغان ئوقتىن مۇداپىئەلىنىش يۇپۇقى.

ئۇچىسىغا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا تەقلىد قىلىپ قىيقىد-
زىل تون كىيىپ، بېشىغا سىمابتەك ئاپئاق شايىدا چاققان سەللە
ئورىۋالغان شەيبانىخان تۇم قارا ئەرەب ئېتىنىڭ ئۈستىدە مەغرۇر
ئولتۇراتتى. ئۇ بابۇر قوشۇنىنىڭ جەڭ سېپىنى ئىنچىكىلىك بە-
لەن كۆزەتكەندىن كېيىن، قىلچىلىك قۇسۇر تاپالماي ئىچىدە قا-
يىل بولدى. سەپنىڭ ئالدىدا ھازىرلا ئېتىلىدىغانداەك چاپچىپ
تۇرغان چىلان توروق ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ تۇرغان بابۇرغا
ھەۋەس بىلەن قارىدى.

«بۇيۇك ئەمىر تۆمۇرنىڭ جۇلتى[1] مۇشۇ كاساپەتكە چۈشۈپ-
تىكەن ـ دە. ياشلىقىغا قارىماي ئۆزىنى تەمكىن تۇتۇشلىرىغا قا-
رىمامدىغان. ئوغلۇم تۆمۇر سۇلتان ئۇنىڭ يېرىمىنىمۇ دوريالمە-
غۇدەك. ئەمىر تۆمۇردەك جاھانگىر بولسۇن دەپ ئارزۇلاپ ئىسمە-
نى «تۆمۇر» قويغىنىم تېخى. «بابۇر» دېگەن ئىسىمغا لايىق ھەقە-
قىي شىر پەنجىنىڭ ئۆزىكەنغۇ بۇ بەدرەك. ئىشقىلىپ نېمىلا دې-
گەنبىلەن ئاخىرى ئۇنى جەڭگە چىقىرالىدىم. بالا بەربىر بالىلە-
قىنى قىلدى. كېچە ـ كۈندۈز ئارام بەرمەي جەڭگە ئۇندەپ ناغرا
چالدۇرۇشۇم، لەشكەرلەرنى ئەۋەتىپ تىللاتقۇزۇشۇم ئاخىرى ئۇنۇم
بەردى. ناۋادا بۇ ھاقارەتلەرگە يەنە ئىككى كۈن بەرداشلىق بېرەلە-
گەن بولسا ئىدى، كېشتىن باقى تارخان چاغانىيانى، دىيۇلدىن
سەييىد مۇھەممەد مىرزا يېتىپ كېلەتتى. ھەئە، ھەممىدىن ئەن-
دىشە قىلىدىغىنىم ئاشۇ سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئىدى. ناۋادا با-
بۇرغا ئۇ كېلىپ قوشۇلغان بولسا، بارگاھنى بېكىتىۋېلىپ يېتە-
ۋېلىش نۆۋىتى ماڭا كەلگەن بولاتتى. بەلكىم بۇخاراغا چېكىنىشكە
مەجبۇر بولاتتىم. قۇدرەتلىك ئالاھنىڭ ئىنايىتىگە كۆپ رەھ-
مەت. بابۇرنىڭ قوشۇنىنى شۇنداق تىرىپىرەن قىلايكى، ئىككىنە-
چىلەپ ماڭا قارشى لەشكەر تارتىشقا پېتىنالماس بولۇپ قال-
سۇن...»

شەيبانىخان خىياللىرىنى يىغىشتۇرۇپ ئىككى تەرىپىدە غاز

① جۇلتى ـــ ئىرسىيەت.

قانىتى بولۇپ تۇرغان سەركەردىلىرىگە قارىدى:

ـــ ھەممىڭلەر كۆردۈڭلەر. دۈشمەن ئاساسلىق كۈچىنى ئوتتۇرىغا مەركەزلەشتۈرۈپ تاغسىمان سەپ تۈزۈپتۇ. بۇنداق سەپكە ئۇدۇلدىن ھۇجۇم قىلىش پايدىسىز. بىز يەنىلا تولغىما سەپ ئۇسۇلىنى ئىشلىتەيلى. ئوڭ قانات بىلەن سول قانات غولدىن ئايرىلىپ كەتمەي ئارىلىق ساقلاپ ئىككى تەرەپتىن قاپسىڭلار. خۇددى تاغقا ياماشقاندەك ھەربىرىڭلار غولدىكىلەر يالغاندىن ھۇجۇم قىلغان بولۇپ راستتىن مۇداپىئەدە تۇرۇپ، تولغىمىنىڭ ئىككى قانىتىنى ھىمات قىلسۇن. كىمكى بابۇرنى تىرىك تۇتسا، بويى بىلەن تەڭ ئالتۇن ئىنئام قىلىمەن. ئېسىڭلەردا بولسۇن، بابۇرغا يارىمگە كېلىۋاتقان سەييىد مۇھەممەد مىرزا يېقىنلاپ قالدى. ئۇ يېتىپ كېلىپ بولغۇچە جەڭنى ئاخىرلاشتۇرۇشىمىز كېرەك.

شۇ ئەسنادا بابۇر قوشۇنىدىن جەڭ دۇمبىقى گۈمبۈرلەپ، قوشۇن ھۇجۇمغا ئۆتتى. شەيبانىخانمۇ ھۇجۇمغا ئۆتۈش بۇيرۇقى بەردى. قىقاس ـ چۇقان سادالىرى بىلەن مىڭلىغان ئاتلارنىڭ تۇياقلىرىدىن چىققان ئاۋاز پۈتكۈل سەرپول دالىسىنى لەرزىگە سالدى. قىلىچ ـ نەيزىلەر جارانلايتتى. تىغ زەربىسىدىن كىملەردۇر ئېچىنىشلىق ئىڭرايتتى.

بابۇر ياۋ قوشۇنىنىڭ ئوڭ، سول قانىتىنىڭ ئۇدۇل ھۇجۇم قىلماي، ئەگىپ ئارقا تەرەپكە ئۆتۈشكە ھەربىرىدە قىلىۋاتقانلىقىنى، غول قىسمىنىڭ ئىزىدا مىدىرلىماي ئوقيا ئېتىپ مۇداپىئە قىلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، قاسىمبەگ قاۋچىنغا بۇيرۇق بەردى:

ـــ سىلى ئارقا تەرەپنى ھىمات قىلسىلا، مەن ياۋنىڭ غولىغا ھۇجۇم قىلاي.

ـــ ئالىيلىرى، غول خەتەرلىك، ئوق يامغۇرىدەك...

بابۇر قاسىمبەگ قاۋچىنىڭ گېپىگە قۇلاق سالماي ئېتىغا قامچا سالدى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن نويان كۆكۈلداش، خۇسرەۋ كۆكۈلداش قاتارلىق سەركەردىلىرى ئەگەشتى.

شەيبانىخان تولغىما سەپ شەكلى بىلەن بابۇرنىڭ جەڭ سەپ-
پىنى پارچىلاپ، ئۇنى تۆت تەرىپىگە يېتىشەلمەس قىلىپ قويۇش-
نى كۆزلىگەن پۈككەنىدى. كۈتمىگەندە بابۇرنىڭ يامغۇردەك يېغ-
ىۋاتقان ئوققا پەرۋا قىلماي شىردەك نەرە تارتقىنىچە ئۇدۇللا ئې-
تىلىپ كەلگىنىنى كۆرۈپ تەمتىرەپ قالدى. شۇ تاپتا بابۇر سەر-
كەردە ـ نۆكەرلىرى بىلەن ياۋنىڭ غولىغا ئەجەللىك زەربە بې-
رىپ، ئۇلارنى چېكىنىشكە مەجبۇرلىماقتا ئىدى. سېپىل تېمىدەك
مەزمۇت دەپ زور ئىشەنچ قىلغان غولنىڭ يىمىرىلىپ كېتىۋاتقا-
نىنى كۆرگەن شەيبانىخاننىڭ پېشقەدەم سەركەردىلىرىنىڭ ۋۇجۇ-
دىنى تەۋرەش چۇلغىۋالدى. ئۇلار دېلىغۇللۇق ئىلكىدە شەيبانە-
خانغا قاراپ قويۇپ ئاخىر ئېغىز ئاچتى:

ـــ قاراپ تۇرماي ماڭماق كېرەك ئالىيلىرى. تۇرماقنىڭ
ۋاقتى ئۆتتى.

شەيبانىخان ئۇلارنىڭ تەشۋىش چىقىپ تۇرغان كۆزلىرىگە
نەشتەردەك تىكىلدى:

ـــ تولا ۋالاقشىماڭلار! يەنە كاپشىيدىغان بولساڭلار تىلىڭلار-
نى كېسىۋالىمەن! ـــ ئۇ ئەمدى نۆكەرلىرىگە قاراپ جان ـ جەھلى
بىلەن ۋارقىرىدى، ـــ ھېچكىمنىڭ بىر قەدەم كەينىگە چېكىنە-
شىگە رۇخسەت يوق، كىمدىكىم بوشاڭلىق قىلىدىكەن، كاللىسى
ئېلىنىدۇ!

شەيبانىخاننىڭ مەت قىلماي تۇرغىنىنى كۆرۈپ تەۋرىنىپ
قالغان سەركەردە ـ لەشكەرلىرى قايتىدىن غەيرەتكە كەلدى.

گەرچە بابۇر جاسارەت بىلەن جەڭ قىلىپ ياۋنىڭ غول قىس-
مىنى چېكىندۈرۈۋاتقان بولسىمۇ، ئەمما سەمەرقەنت بەگلىرىدىن
تەشكىللەنگەن سولقانات قىسمى ياۋغا تەڭ كېلەلمەي، سېپى بۇ-
زۇلۇپ پاتىپاراق بولۇشقا باشلىغانىدى. تولغىما سەپنىڭ ئۇچىنى
ئېگىپ ئارقا تەرەپكە ئۆتۈۋالغان ياۋ قوشۇنى ئالدى ـ ئارقا تەرەپ-
تىن تەڭ ھۇجۇم تەشكىللىگەنىدى. قوشۇننىڭ ئىككى تەرەپتىن
كەلگەن ھۇجۇمىغا بەرداشلىق بېرەلمەي تەۋرىنىپ قالغانلىقىنى

كۆرگەن بابۇر ئالدىراپ قالدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ لەشكەرلىرى كۆ-ھەك دەريا‌سى تەرەپكە قاپسىلىپ قالغانىدى. دەل شۇ چاغدا تاش-كەنتتىن يارەمگە كەلگەن سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئەيىۋپ بەگ-چەك، قاشقا مەھمۇد قاتارلىق سەركەردىلەر بىلەن يېتىپ كەلدى.

ــ ھېلىمۇ ياخشى ۋاقتىدا ئۇلۇگۇرۇپ كەپتىمىز، ــ دېدى بىر دۆڭنىڭ ئۈستىگە چىقىپ جەڭ ۋەزىيىتىنى كۆزەتكەن سەييد مۇھەممەد مىرزا ئىككى ھەمراھىغا قاراپ، ــ ئىككىلىرى بەش يۈزدىن لەشكەر بىلەن ياۋنىڭ ئوڭ ـ سول قانىتىغا تېگىش قىلسىلا. مەن ياۋنىڭ غول قىسمىنى پارچىلىغاچ بابۇر پادىشاھقا يېقىنلىشاي. مۇشۇنداق قىلساق، ئىتتىپاقچىلىرىمىزغا بۇزۇلغان جەڭ سىپىنى تۈزۈۋېلىشقا پۇرسەت چىقىدۇ.

ــ پەرمانبەردارمىز!

ئىككى سەركەردە دەرھال دۆڭدىن پەسكە چۈشۈپ كەتتى.

سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ بۇ جەڭ تەدبىرى ئىنتايىن توغرا بولغانىدى. ناۋادا ئۇ ئەيىۋپ بەگچەك بىلەن قاشقا مەھمۇد-نىڭ كۆڭلىدىكى رەزىل خىيالىنى بىلگىنىدە ھەرگىزمۇ ئۇلارغا بەش يۈزدىن لەشكەرنى ئايرىپ بەرمىگەن، بەلكىم ھەر ئىككىلىسىنى يېنىدىن ئايرىماي، شەيبانىخان لەشكەرلىرىگە بىرلىكتە ھۇجۇم قىلغان بولاتتى.

ــ ئەھمەدبەگ تەلبە جانابلىرىنىڭ كالامى ئەسلىدىن كۆ-تۈرۈلۈپ قالمىغاندۇ سەركەردە؟ ــ دەپ سورىدى ئەيىۋپ بەگچەك دۆڭدىن چۈشۈۋېتىپ.

قاشقا مەھمۇد كۆزىنى قىسقىنچە ھىجايدى:

ــ يادىمدا. قانداقمۇ ئۇنتۇپ قالاي. قالدىسىغا سىلىنىڭ پەرمانلىرىنى ئاڭلايمەن.

ئەيىۋپ بەگچەكنىڭ كۆز ئالدىدىن تاشكەنتتە قالغان ئەھمەد-بەگ تەلبە، نىغمەت مىرزا، سۇلتان جۇنەيدى بارلاسلارنىڭ سىيـ-ماسى لىپ قىلىپ ئۆتتى.

ــ شەيبانىخاننىڭ سەلتەنەتكە ئاسىيلىق قىلىپ، خان ئا-

لىيلىرىغا سەركەشلىك قىلغىنى راست، ـــ دېگەنىدى ئەھمەدبەگ تەلبە ئەيىۋپ بەگچەك بىلەن قاشقا مەھمۇدنى ئۇزىتىپ قويۇش با- ھانىسى بىلەن قەسىرىگە ئايرىم چاقىرىپ، ـــ ئەمما ھازىر ئىك- كىلىرى سەييىد مۇھەممەد مىرزا بىلەن بىرلىكتە بابۇر پادىشاھقا ھەمدەم بولۇپ، شەيبانىخاننى جازالاشقا كېتىپ بېرىشۋاتىدىلا. ئۆز ۋاقتىدا شەيبانىخاننىڭ سەمەرقەنت يۇرۇشىنى قوللاپ، خان لەشكەرلىرىنى ئۇنىڭ ئىختىيارىغا تاپشۇرۇشنى خان ئالىيلىرىغا تەۋسىيە قىلغىنىمىزدا سەييىد مۇھەممەد مىرزا قارشى چىققان بولسىمۇ، ئىككىلىرى بىزنى قوللىغانىدىلە. ھالا بۇگۈنكى كۈنده شەيبانىخان بۇخارا، سەمەرقەنتنى ئىشغال قىلىپ، لەشكىرىي كۈچى زورايغاندىن كېيىن، سەلتەنەت قەستىدە ئىسيان تۇغىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ، خان ئالىيلىرىنىڭ ئالدىدا بىزنى مات قىلدى. ھازىر ئوردىدا ئىككى ئىلىك تىلمىز بىر ئىلىك قالمىدى. سەي- يىد مۇھەممەد مىرزا قايتىدىن باش كۆتۈرۈپ، ھەممە گەپ شۇ- نىڭلا بولۇپ كەتتى. كۆرۈپ تۇرۇشقانلا، خان ئالىيلىرى ھازىر بىزگە ئىلگىرىكىدەك ئېتىبار قىلماس بولۇۋالدى. بۇ قېتىم سەييىد مۇھەممەد مىرزا بابۇر پادىشاھ بىلەن كۆمەكلىشىپ شەيبا- نىخاننى يوقىتىدىغان بولسا، خان ئالىيلىرىنىڭ ئالدىدىكى ئابرۇ- يىمىز بىراقلا تۆكۈلىدۇ. بەلكىم ئۇ نۇسرەت قازىنىپ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، بىزدىن كونا ـ يېڭى ھېسابنى بىراقلا ئېلىشى مۇمكىن. شۇڭا ئىككىلىرىگە تەۋسىيە قىلىدىغىنىم شولكى، بۇ قېتىمقى جەڭدە شەيبانىخان زىنھار يېڭىلىپ قالمىغاي.

ـــ ناۋادا بۇ قېتىمقى جەڭدە نۇسرەت قازىنىشسىلىمۇ تۆھپە يەنىلا سەييىد مۇھەممەد مىرزىغا بولىدۇ، ـــ دېدى نىغمەت مىرزا.

ـــ سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ ئەزەلدىن ئىككىلىرى بىلەن خۇشى يوق ئىدى، ـــ دېدى سۇلتان جۇنەيدى بارلاس، ـــ پەقەت بىز ياخشى گەپلىرىنى قىلىپ تۇرغاچقا نەشتىرىنى سانجىشقا پې- تىنالمىغان. ئۇ توسقۇنلۇق قىلمىغان بولسا ھازىرغىچە ئورۇنبا- سار بولۇپ تۇرۇۋېرىشمايتتىلە.

ھەئە، ئەيىۋپ بەگچەك بىلەن قاشقا مەھمۇد يول بويى پۇرسەت تاپسىلا مۇشۇ تېمىدا سۆزلىشىپ، ئوردىدا قالغان ئۇچ ئەمىرنىڭ تاپشۇرۇقىنى قانداق قىلىپ سەييىد مۇھەممەد مىرزىغا تۇيدۇرماي ئورۇنلاش ھەققىدە مەسلىھەتلىشىپ كەلگەنىدى.

ـــ جەڭنى سەييىد مۇھەممەد مىرزا قىلىۋەرسۇن، بىز ئول-جىغا تۇرايلى، ـــ دېدى ئەيىۋپ بەگچەك، ـــ ھېچبولمىغاندا تۆھ-پىگە ئۇ ئېرىشسە، بىز ئاز ـ تولا مال ـ دۇنياغا ئېرىشسەك، يول رىيازىتى چەككىنىمىز بىكارغا كەتمىگەن بولىدۇ.

ـــ شۇنداق قىلساق بولارمۇ؟ ـــ سورىدى قاشقا مەھمۇد ئېھتىيات قىلىپ.

ـــ ئۇرۇش مالىمانچىلىقىدا كىم بىلەن كىمنىڭ كارى. ئە-شەنچلىك سەرۋازلارنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلاپ قويسىلا، ئۇلار باشلاپ بەرسە باشقىلار ئەگىشىدۇ. مال ـ دۇنيانى تاشلاپ جېنىنى سېلىپ بەرگۈسى بار ئەخمەقلەر بولسا ئۇرۇشۇۋەرسۇن.

ـــ شۇنداق قىلايلى ئەمىسە.

جەڭ مەيدانىدا تۇيۇقسىز يەردىن ئۇنگەندەكلا پەيدا بولۇپ قالغان ئىككى توپ لەشكەر ئاۋۋال ئۆلۈك، يارىدارلارنىڭ يېنىنى ئاختۇرۇشقا، كېيىن قايسى تەرەپنىڭ بولسۇن، بەلبېغىدا ئېغىراق ھەمىيىنى پۇلاڭلاپ تۇرغان لەشكەرلەرگە ئېسىلىپ، ئاتتىن يىقىتىپ بۇلاشقا باشلىدى. ئەزەلدىن جەڭنى مال ـ دۇنيا توپلاش-نىڭ ۋاستىسى دەپ چۈشىنىدىغان بۇ لەشكەرلەرگە بىرقانچە سەرۋازنىڭ باش بولۇپ بېرىشى كۆپايە ئىدى. ئادەتتە جەڭ مەيدا-نىدا جەڭنى قايرىپ قويۇپ بۇلاڭچىلىق قىلىش ئاز كۆرۈلىدىغان ھادىسە ئىدى. پەقەت سەييىد مۇھەممەد مىرزىلا ياۋ قوشۇنىنىڭ غولىغا ئارقا تەرىپىدىن شىددەتلىك ھۇجۇم باشلىغانىدى. يارەمـ-چى قوشۇنىنىڭ دەل ۋاقتىدا يېتىپ كەلگەنلىكىنى ھېس قىلغان بابۇر، ئۇلارنىڭ ياۋغا ھۇجۇم قىلماي ھە دەپ ئولجا ئىزدەۋاتقانلا-رىنى، ھەتتا لەشكەرلىرىنى ئاتتىن يىقىتىپ بۇلاۋاتقانلىرىنى كۆرۈپ قاتتىق تەئەججۇپلەندى.

«مۇنۇ بەتبەختلەرنىڭ قىلغان قىلىقىنى. جەڭ ئاخىرلاشقاندا ئولجا ئىزدىسىمۇ ئۇلگۈرەتتىغۇ. بەلكىم ئۇلارغا سەمەرقەنت خەزىنىسىنى ئېچىپ بېرىشكىمۇ رازى ئىدىم. ئۇلار بۇلاڭچىلىققا نېمىدېگەن كۆنۈپ كەتكەن ــ ھە؟! ئۇلارنى يەڭسىمۇ ئولجا ئالىدۇ، يېڭىلسىمۇ ئۆز ئادەملىرىنى تالاپ ئولجا ئالىدۇ دەپ ئاڭلىۋىدىم. ئەمما، جەڭ بىلەن كارى بولماي بۇلاڭچىلىق قىلغىنىنى كۆرمەپتىكەنمەن. خان تاغام ماڭا ياردەمچى ئەمەس، بىر توپ بۇلاڭچى ئەۋەتكەن ئوخشايدۇ. ئىسىت، تېخى ئۇلارنىڭ يولىغا زور ئۇمىد بىلەن تەلمۇرگىنىم...»

بابۇر جەڭ قىلغاچ دەريا تەرەپكە چېكىندى. شۇ تاپىتا ئۇنىڭ يېنىدا ئاران ئون ــ ئون بەش نۆكىرىلا قالغانىدى. دۇشمەن ئۇنى نويان كۆكۇلداش، خۇسرەۋ كۆكۇلداش قاتارلىق سەركەردىلىرىدىن ئايرىۋەتكەنىدى. شۇ تاپتا ئۇ ئىككى سەركەردىمۇ بىرقانچە نۆكەر-لەر بىلەن ياۋنىڭ ھۇجۇمىغا باھادىرلىق بىلەن تاقابىل تۇرۇۋاتاتتى.

ــ پادىشاھ ئالىيلىرى ئېھتىيات قىلسىلا!

خۇددى ئاسماندىن سەكرەپ چۈشكەندەك پەيدا بولغان خېلىل تەنبەل بەستىلىك گەۋدىسى بىلەن بابۇرنى دالدىغا ئالدى. ئۇنىڭغا-چە ئۇنىڭ بوينى ۋە كۆكرىكىگە ئوچ تال يا ئوقى سانجىلدى. ھەئە، بۇ بابۇرغا ئېتىلغان ئوق ئىدى. بابۇر ئاتتىن سەكرەپ چۈشۈپ، ئاتتىن يىقىلىپ چۈشكەن خېلىل تەنبەلنى يۆلىدى. ئۇنىڭغىچە ئون نەچچە ياۋ لەشكىرى ئۇنىڭغا بىراقلا تاشلاندى. كۆزنى يۇمۇپ ــ ئاچقۇچە بولغان شۇ دەقىقىدە بابۇر ياۋنىڭ قولىغا تىرىك چۈشۈپ قېلىشىمۇ مۇمكىن ئىدى. ئەمما مىرزا ئابدۇلۋاھاپ موغۇل ئوندەك نۆكىرى بىلەن دەل ۋاقتىدا يېتىپ كېلىپ بابۇرنى مۇداپىئە قىلدى.

ــ سىلى چېكىنسىلە ئالىيلىرى. ئۇلارنىڭ ئىشىنى مەن بىر تەرەپ قىلاي.

كۈچلۈك ياۋ ئۇلارنى كۆھەك دەرياسىنىڭ بويىغا قىستاپ

كەلگەندى. دەريا سۇيى ئىككى كۇندىن بېرى خېلىلا سوغۇلۇپ قالغاندى. ياۋغا ئەمدى تاقابىل تۇرالمايدىغانلىقىنى پەملىگەن بىلەن بۇر سەركەردە ـ لەشكەرلىرىگە قاراپ ۋارقىرىدى:

ـــ بولۇڭلار، دەرھال دەريانىڭ ئۇ قېتىغا ئۆتۈۋالايلى!

سەركەردە ـ لەشكەرلەر دەرياغا قورالسىز، ساۋۇتلۇق سەكرەدى. دەريانىڭ قارشى قىرغاق تەرىپى خېلىلا چوڭقۇر ئىدى. سۇ ئۇزەلەيدىغانلار سۇ ئۇزۇپ، ئۇزەلمەيدىغانلار ئاتلارغا ئېسىلىپ ئۆتۈشكە باشلىدى. ئېغىر يارىلىنىپ ماغدۇرىدىن كەتكەنلەر سۇغا غەرق بولدى. مىرزا ئابدۇلۋاھاپ موغۇلنىڭ ئون نەچچە ياۋ لەشكىرىنىڭ ئارىسىدا تەنھا قالغانلىقىنى كۆرگەن بابۇرنىڭ يۇرىكى ئېچىشىپ كەتتى.

شەيبانىخان لەشكەرلىرىنىڭ سۇغا غەرق بولۇپ كېتىشىدىن قورقتىمۇ ياكى ئارقا تەرىپىدىن سەييىد مۇھەممەد مىرزا قاتتىق ھۇجۇم قىلىۋاتقان بولغاچقا، دەرياغا كىرسە ئالدى تەرەپتىن بابۇرنىڭ قايتارما ھۇجۇمىغا، ئارقا تەرەپتىن سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچراپ زور تالاپەت تارتىشىدىن ۋايىم يەدىمۇ ئەيتاۋۇر، قوغلاپ كېلىۋاتقان لەشكەرلىرىنى دەريا بويىدىن قايتۇرۇۋالدى. ئۇنىڭسىزمۇ ئۇ بابۇرغا ياردەمگە كەلگەن سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ ئەمەلىي كۈچىنى مۆلچەرلىيەلمىگەنىدى. بابۇرغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن كېشتىن يولغا چىققان باقى تارخان چاغانىيانىنىڭمۇ ھە دېگەندە يېتىپ كېلىش ئېھتىمالى بار ئىدى. شۇڭا ئۇ مۇشۇنچىلىك غەلىبىگە قانائەت قىلدى ـ دە، بارلىق كۈچىنى سەييىد مۇھەممەد مىرزىغا زەربە بېرىشكە قاراتتى.

غەلىبە خۇشاللىقىغا چۆمگەن ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ جاسارىتى ئۇرغۇپ تۇراتتى. ئۇلار شەيبانىخانىنىڭ پەرمانى بىلەن تەڭ تاشكەنت لەشكەرلىرىگە بىراقلا تاشلاندى. سەييىد مۇھەممەد مىرزا كۆزىنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە قورشاۋغا چۈشۈپ قالدى. ئولجا ۋەسۋەسىدە جەڭنى ئېسىدىن چىقىرىپ ھە دەپ ئۆلۈكلەرنىڭ، يا-

رىدارلارنىڭ يېنىنى ئاختۇرۇۋاتقان ئەيىۋۇپ بەگچەك بىلەن قاشقا مەھمۇدنىڭ لەشكەرلىرى ئەمدى جېنىنى، ئولجا ئالغان مېلىنى قوغداش ئۈچۈن جەڭ قىلىشقا مەجبۇر بولدى. ئۇلارنىڭ ئۇرۇشقا رايى يوق، جاسارىتى سۇس ئىدى. شۇڭا ھۇجۇم قىلىپ كەلگەن ياۋ لەشكەرلىرى ئالدىدا ھودۇقۇپ، قايسى تەرەپكە قېچىشنى بىلەلمەي تەمتىرەپ قالدى ۋە ھايت ـ ھۇيت دېگۈچە تەڭدىن تولىسى قىرىلىپ كەتتى. سەييىد مۇھەممەد مىرزا كۆچىنى مەركەزلەشتۈرۈپ، قورشاۋنى بۆسۈپ چىقىش ئۈچۈن ئىمكان بار ئىككى سەركەردىسى تەرەپكە چېكىنىشكە باشلىدى. بۇ چاغدا قاشقا مەھمۇد ئاللىقاچان جېنىدىن ئايرىلىپ، ئات تۇياقلىرى ئاستىدا مىجىلىپ كەتكەنىدى. بوينىغا يا ئوقى تېگىپ جېنى تۇمشۇقىغا كېلىپ قالغان ئەيىۋۇپ بەگچەك بولسا جەڭ قىلىش ئۇياقتا تۇرسۇن، ئات ئۈستىدە ئاران ئولتۇراتتى.

ـــ سىلەر سەركەردە ئەيىۋۇپ بەگچەكنى قوغداپ مېڭىڭلار، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا نۆكەرلىرىگە قاراپ، ـــ قالغانلىرىڭلار جەڭ قىلغاچ چېكىنىڭلار. ئاۋۇ دۆڭدىن ئېشىۋالساق قورشاۋنى بۆسۈپ چىقالايمىز.

شەيبانىخان سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ باھادىرلىقىنى، ئۇنى ئاسانلىقچە يەڭگىلى بولمايدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى ھەمدە تاشكەنت لەشكەرلىرىنىڭ ئازلىقىنى كۆرۈپ شۇبھىلىنىپ قالغانىدى.

«سەييىد مۇھەممەد مىرزا سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ ئەمىر لەشكىرى، ئەتىۋارلىق مەھرىمى. ئۇ ھەرگىزمۇ بۇنچىلىك ئاز لەشكەر بىلەن كەلمەيدۇ. بەلكىم ئاساسلىق قوشۇنى كەينىدىن كېلىۋاتقان بولۇشى مۇمكىن. بەلكىم ھازىر ئاساسلىق قوشۇنى بىلەن بىرلىشىۋېلىش ئۈچۈن، چېكىنىش ھېيلىسىنى ئىشلىتىپ بىزنى ئالداۋاتقاندۇ. ناۋادا شۇنداق بولۇپ قالسا، ئەتىگەندىن بېرى جەڭ قىلىپ ھېرىپ قالغان لەشكەرلىرىمىنىڭ ئىشى تەس بولىدۇ.

تېخى باقى تارخان چاغانىيانىنىڭمۇ ھەرقاچان يېتىپ كېلىش ئېھتىمالى بار. ئەگەر ياخشىسى ئۇنى قوغلىمىغىنىم تۈزۈك...»

ئۇ خىيالىنى يىغىشتۇرۇپ، يېنىدىكى ئىنىسى مەھمۇد سۇلتانغا پەرمان بەردى:

ــ سەركەردە ـ لەشكەرلەر قوغلاشنى توختاتسۇن. بۈگۈن كەچ بابۇرنىڭ سۇ قارارگاھىنى قوناق[1] قىلىمىز.

ياۋنىڭ ھۇجۇمنى توختاتقانلىقىنى كۆرگەن سەييىد مۇھەممەد مىرزا سەل خاتىرجەم بولۇپ، نۆكەرلەر يۆلەپ كېلىۋاتقان ئەييۇپ بەگچەكنىڭ يېنىغا كەلدى.

ــ سەركەردىنى ئاۋايلاپ ئاتتىن چۈشۈرۈڭلار.

قانسىراپ كەتكەنلىكتىنمۇ ئەيتاۋۇر، ئەييۇپ بەگچەكنىڭ چىرايى تاتىرىپ كەتكەندى. يا ئوقى تېخىچىلا بويىندا سانجىقلىق تۇراتتى. نۆكەرلەر ئوقنى سۈغۇرۇۋالسا بويۇن تومۇرلىرى يېرىلىپ ھاياتىغا خەۋپ يېتىشىدىن ئەنسىرەپ، ئوقنى قوشۇپ تېڭىۋەتكەنىدى.

ــ سۇ كەلتۈرۈڭلەر! ــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا.

بىر نۆكەر ئېتىغا غانجۇغىلىۋالغان چاناشنى ئۈزاتتى.

سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئەييۇپ بەگچەكنىڭ ئاغزىغا ئاستا سۇ تېمىتتى. ئەييۇپ بەگچەك لەۋلىرىنى يالىغىنىچە ئاستا كۆزىنى ئاچتى ۋە بېشىدا مېھرىبانلىق بىلەن قاراپ تۇرغان سەييىد مۇھەممەد مىرزىنى كۆرۈپ كۆزىگە مۆللىدە ياش ئالدى.

ــ ئەنسىرىمىسىلە سەركەردە، يەنە بىرئاز ماڭساق، يۇرت ئىچىگە بېرىۋالىمىز، ئاندىن تېۋىپ تېپىپ جاراھەتلىرىنى ئەملىتىمىز. ساقىيىپ كېتىدىلا.

سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ كۆيۈمچانلىق بىلەن بەرگەن تەسەللىسى ئەييۇپ بەگچەكنىڭ ۋىجدان ئازابىنى ھەسسىلەپ ئاشۇرۇۋەتكەندى. ئۇ قولىنى تەستە مىدىرلىتىپ، سەييىد مۇھەم-

① قوناق ــ قونۇپ قېلىش، يېتىپ قېلىش.

مەد مىرزىنىڭ قولىنى تۇتۇۋالدى ـ دە، ئاستا ئۆزىگە تارتتى. سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئۇنىڭ گەپ قىلماقچى بولغانلىقىنى پەملەپ قولىنى يېقىن ئەكەلدى. ئەيىۋپ بەگچەك زەئىپ ئاۋازدا پىچىرلىدى:

ــ ئە... ئەمىرلەشكەر جانابلىرى... مېنى... كەچۈرسىلە. ئا... ئالدىلىرىدا... كۆپ خىجىلمەن... ماڭا... شەيبانىخانىنىڭ ئە ـ مەس... ئە... ئەھمەدبەگ... تەلىبەنىڭ... ئوقى... تەگدى... ئۆ... ئۆزۈمگە ئاز... خۇمسىلىقمىنىڭ جازاسىنى... تا... رتتىم. ئەھ ـ مەدبەگ تەلىبەدىن... ئېھتىيات...

ئەيىۋپ بەگچەك گېپىنىڭ ئاخىرىنى داۋاملاشتۇرالماي زۇۋاندىن قالدى. كۆزلىرى چانىقىدىن چاچراپ چىققۇدەك چەكچەيىپ، ئاغزى ھاڭدەك ئېچىلىپ قالدى. ئۇ گەپ قىلىشقا زىيادە كۈچەپ كەتكەنلىكتىن جاراھەت ئورنى قايتىدىن قاناپ كەتكەندى. جىددىيلەشكەن سەييىد مۇھەممەد مىرزا بېشىدا قاراپ تۇرغان نۆكەرلىرىگە ۋارقىرىدى:

ــ بولۇڭلار، يارا ئېغىزىغا سۇ قۇيۇپ قانىنى توختىتىڭلار!

ــ ئەمىرلەشكەر جانابلىرى، ئەمدى ئەلھۆكمىللاھ دەيلى، ــ دېدى ئەيىۋپ بەگچەكنىڭ بېشىنى قۇچىقىغا ئېلىپ ئولتۇرغان ئوتتۇرا ياشلىق سەرۋاز، ــ سەركەردە ئاللىقاچان تىنىقىدىن قالدى.

سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئىشەنمىگەن ھالدا ئەيىۋپ بەگچەكنىڭ بۇرنىغا قولىنى تەگكۈزۈپ باقتى، قۇلىقىنى كۆكرىكىگە يېقىپ يۈرەك سوقۇشىنى تىڭشىدى. ھەئە، ئەيىۋپ بەگچەك پۈشايمان ئىلكىدە نۇرغۇن سىرلارنى ئاشكارىلاشقا ئۇلگۈرمەي قازا قىلغاندى.

ــ قازا ئوقىغا قالقان يوقتۇر، ئەلھۆكمىللاھ، ــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئېچىنغان ھالدا.

لەشكەرلەر ئەيىۋپ بەگچەكنىڭ روھىغا ئاتاپ دۇئاغا قول كۆتۈرۈشتى.

※ ※ ※

بابۇر شۇ چېكىنگىنىچە قۇلبە ئوتلىقىغا كېلىپ، كۆھەك دەريا سىدىن يەنە بىر قېتىم كېچىپ ئۆتتى ـ دە، پېشىن بىلەن دېگەر ئارىلىقىدا شەيخزادە دەرۋازىسىدىن سەمەرقەنت شەھىرىگە كىرىۋالدى.

لەشكەرلىرىنىڭ يېرىمى تالاپەتكە ئۇچرىغانىدى. سەركەردە ـ لىرىدىن ئىبراھىم تارخان، ئىبراھىم سارۇ ۋە ئىبراھىم جانۇدىن ئىبارەت ئىبراھىم ئاتلىق ئۇچ چوڭ سەركەردىسى، مىرزا ئابدۇل ـ ۋاھھاپ موغۇل، ئوبۇلقاسىم كۆھبەر، خۇدا بەردى تۇغچى قاتارلىق ئۇچ ئورۇنباسار سەركەردىسى قازا قىلغانىدى. ئۇ ئىنىسى جاھاز ـ گىر مىرزا يارەمگە ئەۋەتكەن خەلىل تەنبەلنىڭ ئۆلۈمىگە خېلىلا قايغۇردى. ئاكىسى ئەھمەد تەنبەلگە بولغان ئاداۋىتى سەۋەبىدىن ئۇنىڭغا ياخشى مۇئامىلە قىلمىغىنىغا كۆپ پۇشايمان يېدى. ئۆزد ـ گە ئېتىلغان ئەجەل ئوقىغا خەلىل تەنبەلنىڭ مەردانلىق بىلەن ئۆزىنى تۇتۇپ بەرگەنلىكى ئېسىگە كېلىپ، كۆزىدىن تارامىلاپ ياش تۆكۈلدى.

ـــ ئاشۇ ساداقەتمەن، باھادىر سەركەردىلەرنىڭ ئۆلۈمىگە مەن سەۋەبچى بولدۇم، ـــ دېدى بابۇر ئاھ ئۇرۇپ.

ـــ ئۇنداق دېمىسىلە ئالىيلىرى، ـــ دېدى قاسىمبەگ قاۋ ـ چىن تەسەللى بېرىپ، ـــ ياغى دېگەن ئۆلۈم ـ يېتىمسىز بول ـ ماس. ھەممىمىز ئۆلۈمنىڭ شەربىتىنى تېتىغۇچىلارمىز. پەقەت نۆۋەتنىڭ ئىلگىرى ـ كېيىنلىكى بار، خالاس. ئەمدىكى گەپ، قازاغا رىزالىق بېرىپ، تىرىكلىكنىڭ غېمىنى يېيىش. شول تاپتا شەيباق سەمەرقەنتنى ئېلىشنىڭ تەدبىرى ئۇستىدە باش قاتۇرۇۋا ـ تىدۇ.

بابۇر ئاستا بېشىنى كۆتۈرۈپ قاسىمبەگ قاۋچىنغا قارىدى. ئۇنىڭ ئەمەلىي، راست سۆزلىرى بابۇرنى سەگەكلەشتۈرگەنىدى.

ـــ تاشكەنتتىن كەلگەن سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ ھەمـ
ـدەمچى لەشكەرلىرىنىڭ ئەھۋالى ھازىر نېچۇككىن؟
ـــ ئول بۇلاڭچىلاردىن ئەمدى ئۇمىد كۈتمەيلى، ـــ دېدى شىرىم تاغايى غەزەپلەنگەن ھالدا.
ـــ سەييىد مۇھەممەد مىرزىنى بەكمۇ تەدبىرلىك، ئاقىل سەركەردە دەپ ئويلايتتىم، ـــ دېدى قاسىمبەگ قاۋچىن ئەپـ
ـسۇسلانغان ھالدا، ـــ قانداق بەتبەختىنى ئوڭ ـ سول قانانتقا تۇرـ
شاۋۇل قىلدىكىن تاڭ. بىزگە ھەمدەملىشىشىنى قويۇپ، مال ـ دۇنيا يىغىش بىلەنلا قالدى، ھەتتا لەشكەرلىرىمىزنىمۇ بۇلاپ ـ تالىدى. پەقەت سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ ئۆزىلا ئەتراپىدىكى نۆكەرلىرى بىلەن جاسارەت كۆرسەتتى.
ـــ سەركەردىلىرىنىڭ بۇ رەزىللىكىدىن سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ خەۋىرى يوق ئەتمالىم، ـــ دېدى بابۇر.
ـــ ئەلۋەتتە شۇنداق. خەۋىرى بولسا يول قويامدىغان. خوش، ئەمدى بىز قاراپ ئولتۇرمايلى ئالىيلىرى، سەركەردىلەر ھەرقايسى دەرۋازىلارنى بېكىتىپ، پۇختا مۇداپىئە كۆرسۇن. شەھەردىكى رەـ ئىيەتنىمۇ ھەربىكەتلەندۇرەيلى، بىز ئۇچۇن ئەمدى بىر مەزگىل شەھەرنى بېكىتىپ پۇرسەت كۈتمەكتىن باشقا چارە يوقتۇر.
بابۇر شۇنداق قىلايلى، دېگەننى قىلىپ بېشىنى لىكشىتتى.

118

تاشكەنت.
سۇلتان مەھمۇدخاندىن تارتىپ بارلىق ئەمىر ـ بەگلەرنىڭ باشلىرى غەمدىن ساڭگىلىغان، سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ سەرـ پولدىكى ئېغىر مەغلۇبىيىتى، شەيبانىخانىنىڭ كۈندىن ـ كۈنگە

كۇچىيىپ كېتىشى ئۇلارنى ئەندىشىگە سېلىپ قويغانىدى. ھەئە، ئۇلار بابۇرنىڭ سەمەرقەنتنى ئۇزاق تۇتۇپ تۇرالمايدىغانلىقىنى، شەيبانىخاننىڭ سەمەرقەنتكىلا قانائەت قىلمايدىغانلىقىنى، ماۋەرا-ئۇننەھرنى تولۇق بويسۇندۇرغاندىن كېيىن، پەرغانە، تاشكەنتكە قاراپ لەشكەر تارتىدىغانلىقىنى پەرەز قىلىشقانىدى.

ـــ ئەمدى يەنە ساقلاپ تۇرۇۋەرسەك بولمايدۇ ئالىيلىرى، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئاردىكى ئېغىر سۈكۈناتنى بۇزۇپ، ـــ تۇرپاندىكى ئالاچەخان ئالىيلىرغا رەسمىي يوسۇندا جىددىي يارلىق ماڭغۇزغايلا. ئۆتكەندە ئەۋەتكەن مەكتۇپلىرى ھېلىغىچە قولىغا تەگمەكتىدۇ. ئەمما، بول تەرەپتىكى ئەھۋالنىڭ قانچىلىك دەرىجىدە ئېغىرلىقىنى پەرەز قىلالىشى ناتايىن. ھازىر كۈز كىرىپ قالدى. يارلىق تۇرپانغا تېز بولغاندىمۇ قىشقا ئولگۇرۇپ ئاران يېتىپ بارالايدۇ. قىشچە لەشكەر باشلاپ كېلەلىشى تەس. كېلەر يىلى ئەتىيازغا ئولگۇرۇپ كېلەلىسىمۇ چوڭ ئىش. ئۇنىڭغىچە بىز ئەندىجاندىكى جاھانگىر مىرزا بىلەن بىرلىكتە ھازىرلىق كۆرگەچ تۇرايلى.

ـــ جاھانگىر مىرزىنىڭ بىزگە ياردەم بېرىشىدە گەپ يوق، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان تىلىنى چاينىپ، ـــ ئەمما پەرغانىنىڭ لەشكىرىي ھوقۇقى ئەھمەد تەنبەلدە. ئاۋۋال ئۇنى گەپكە كىرگۈزۈشىمىز كېرەك.

سەييىد مۇھەممەد مىرزا يالت ئېتىپ ئەھمەدبەگ تەلبەگە قارىدى. ئۇ سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ بۇ قاراشلىرىدىكى مەنانى چۈشىنىپ، قىزارغىنچە كۆزىنى ئېپقاچتى. سۇلتان مەھمۇدخان بەخىرامان گېپىنى داۋاملاشتۇردى:

ـــ ئەھمەد تەنبەلنى كۆندۈرەلمىسەك ئاردا نىزا پەيدا بولىدۇ، ئول چاغدا ئۇنىڭ شەيبانىخانغا ئەل بولۇپ كېتىشى ئېھتىمالغا يېقىن. ناۋادا شۇنداق بولۇپ قالسا، بىر ئەمەس ئىككى دۈشمەنگە تاقابىل تۇرۇشمىزغا توغرا كېلىدۇ.

ھېچكىم سۇلتان مەھمۇدخانىڭ بۇ ئەندىشىسىنى تۇگەتكۈ-

دەك مۇڭاپىق تەدبىر كۆرسىتەلمىدى. شاھنىشىننىڭ ئىچىنى يەنە سۇكۇت قاپلىدى.

ـــ شۇنچىلىك ھودۇقۇپ كەتكۇدەك ئول تەنبەل قانچىلىك ئادەم ئىدى، ـــ تۇيۇقسىز ئېغىز ئاچتى ئەھمەدبەگ تەلبە ئۆزىگە زور غەيرەت بېرىپ تۇرۇپ، ـــ ئۇ ناھايىتى بىر دەرگاھلىرىدىكى ئەرزىمەس نۆكەر ئىدى. مۇھەممەد ھۇسەين كۆرەگان جانابلىرى كۆكۇلداشلىقىنىڭ يۈزىنى قىلىپ مەرھۇم ئۆمەر شەيخ مىرزىغا تو- نۇشتۇردى. ئۆمەر شەيخ مىرزا ئۇنى ئەندىجانغا ئەكېتىپ ئىچكى بەگلىك مەرتىۋىسىنى بەردى. كېيىنكى ۋاقىتلاردا بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرى ئۇنىڭ مەرتىۋىسىنى چوڭ بەگلىككە كۆتۇردى. ئۇزۇن ھەسەننىڭ قۇترىتىشى بىلەن بابۇر پادىشاھقا سەركەشلىك قى- لىپ، خانزادە جاھانگىر مىرزىنى ئەندىجان تەختىدە ئولتۇرغۇزۇش كويىغا چۈشتى. ئۆز ۋاقتىدا بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرىغا ھەمدەم- لىشىپ ئوشقا لەشكەر تارتقانلىرىدا خانزادە جاھانگىر مىرزىغا يۇز ـ خاتىر قىلىپ ئاياپ قويمىغان بولسىلا، ئول ئەھمەد تەنبەل- گە بۇنچىلىك يۇز ـ ئابرۇي، مەرتىۋە نەدە ئىدى، ـــ ئەھمەدبەگ تەلبە ئۆزىگە ھەيرانلىق بىلەن قاراۋاتقان ئەمىرلەرگە تەكشى بىر قارىۋېلىپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى، ـــ ئول بەتبەخت تۇزكورنىڭ كەمىنلىرىنىڭ ئىنىسى ـــ قېرىندىشى ئىكەنلىكى ھەربىرلىرى- گە ئايان. شول تاپتا مېنىڭمۇ كۆپ خىجىلچىلىقىم بار. ھەربىر- لىرىدىن يوشۇرمايمەن، مۇشۇ بىر ھەپتە ئىچىدە ئۇنىڭغا پايدا ـ زىيانىنى چۈشەندۈرۈپ، ساداقەت، ۋاپادارلىققا ئۇندەپ ئىككى قې- تىم خەت ئەۋەتتىم، لېكىن، جاۋابىنى ئالالماي سەۋر قاچام يې- رىلدى. ئەمدى ئۇنىڭغا يەنە يۇز ـ خاتىر قىلمايلى. جاھانگىر مىرزا بولسا خانىمزىنىڭ جىيەنى، پەرمانلىرىغا ئەلۋەتتە بويسۇنە- دۇ. ئىنىم ئەھمەد تەنبەل ھۆرمەت شارابىنى ئىچىشتىن باش تارتسا، جازا شارابىنى ئىنئام قىلغايلا. ناۋادا ئۇ بىزگە ھەمدەم بو- لۇشنى خالمساي، ئول مۇناپىق شەيبانىخاندىن ئۇمىد كۆتىدىكەن، قۇدرەتلىك تەڭرىم گۇۋاھ بولسۇنكى، ئاشۇ قاپاق كاللىسىنى ئۆز

قولۇم بىلەن كېسىپ ئەكېلىپ ئالدىلىرىغا تاشلىغايمەن.

بايا ئەھمەدبەگ تەلبەگە گۇمانىي نەزەر بىلەن قارىغان سەيىيد مۇھەممەد مىرزا شۇ تاپتا ئۇنىڭ بۇ سۆزلەرنى چىن يۈرىكىدىن چىقىرىپ دەۋاتقانلىقىغا شەكسىز ئىشەندى. ئەمما ئۇنىڭ نىمە ئۈچۈن بۇنداق كەسكىن قارارغا كەلگەنلىكىنىڭ تېگىگە ھەر قانچە قىلىپمۇ يېتەلمىدى.

«بۇ ئەھمەدبەگ تەلبەنى چۈشەنمەك ئەجەبمۇ تەسكەن. لېكىن نىمىلا بولمىسۇن، ئۇنىڭ ھازىر دەۋاتقان گېپى توغرا. ئەمدى ئەھمەد تەنبەلگە زىيادە يول قويماسلىق كېرەك. پەرغانىنىڭ لەشكىرىي كۈچىنى زورلۇق بىلەن بولسىمۇ تارتىۋېلىپ، ئۇنى تاشكەنت لەشكىرىي كۈچلىرى بىلەن بىرلەشتۈرۈش كېرەك. چۈنكى، شەيبانىخان ھەر ئىككىلا تەرەپكە ئورتاق دۈشمەن...»

دەسلەپتە مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگان، سەييىد مۇھەممەد مىرزىلارنىڭ سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ ئالدىدىكى ئابرۇيىنى تۆۋەنلىتىش مەقسىتىدە ھە دەپ شەيبانىخانغا يان باسقان، سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ ئالدىدا ئۇنى كۆككە كۆتۈرۈپ، لەشكەرلەرنى پۈتۈنلەي تارتقۇزۇپ قويغان ئەھمەدبەگ تەلبە، نىغمەت مىرزا، سۇلتان جۈنەيدى بارلاسلار كېيىنكى ۋاقىتتا شەيبانىخانىنىڭ بىراقلا يۇز ئۆرۈپ، سۇلتان مەھمۇدخانغا قارشى چىقىشىنى خىيالىغا كەلتۈرۈشمىگەنىدى. بولۇپمۇ بۇ قېتىمقى سەرپول جېڭىدىن كېيىن، ناۋادا شەيبانىخان پەرغانە، تاشكەنتنىمۇ ئىلكىگە ئالسا ئۆزلىرىگە قىلچىلىك رەھىم ـ شەپقەت قىلمايدىغانلىقىنى، پەقەت سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ ئوردىسىدا ھۆرمەت ـ ئەتىۋارىنىڭ بولمىدىغانلىقىنى، ئەمىر ـ بەگلىك مەرتىۋىسىنىڭ ساقلىنىپ قالمىدىغانلىقىنى، شەيبانىخانىنىڭ ئالدىدا ھوقۇق ـ مەرتىۋىسىنى ئەمەس، جېنىنىمۇ ساقلاپ قالالمايدىغانلىقىنى ھېس قىلىشقانىدى. نىمىلا بولمىسۇن ئۇلارنىڭ سۇلتان مەھمۇدخانغا يەنىلا ساداقىتى بار ئىدى. شۇڭا ئەھمەدبەگ تەلبە ئىنىسى ئەھمەد تەنبەلگە خەت ئەۋەتىپ، دەرھال سۇلتان مەھمۇدخان بىلەن يارىشىۋېلىش، بىر

لىكتە شەيبانىخانغا قارشى تۇرۇش تەكلىپىنى بەرگەنىدى. كۇتمەگەن يەردىن، ئۇنىڭ بۇ تەكلىپىنى ئىنىسى رەت قىلىۋەتتى. گەرچە سەرپولدىكى جەڭدە ئەيىۋپ بەگچەك بىلەن قاشقا مەھمۇد ئۆلۈپ ئۇلارنىڭ ساتقىنلىق قىلىش سۇيىقەستى ئاشكارلىنىپ قالمىغان بولسىمۇ، ئەھمەد تەنبەل مۇشۇنداق بويۇنتاۋلىق قىلىۋېرىدىغان بولسا، سىر ھامان ئاشكارلىنىپ قالاتتى. بۇنى ئاز دەپ سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ سەلتەنەتىمۇ تۇگىشەتتى. چۇنكى، شەيبانىخانىنىڭ قانچىلىك كۇچىيىپ كەتكەنلىكى ئۇلارغا ئايان ئىدى. شەيبانىخانىنىڭ ئىسيان تۇغىنى كۆتۈرۈپ چىقىشىنى ئۇلار خىيالىغىمۇ كەلتۈرۈشمىگەنىدى، سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ ئابرۇي ــ ئىناۋىتىنى تۆكۈشنىلا خىيال قىلىپ، ئاخىرقى ھېسابتا ئۆزلىرىنىڭمۇ ئۇلىنى كولاپ قويغانلىقىنى ھېس قىلمىشىپ، كۆپ پۇشايمان يېيىشكەنىدى. سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئۇلارنىڭ بۇ پۇشايمانلىق تۇيغۇسىنى پەقەتلا چۇشەنمەيتتى.

ــ ئالىيلىرى پەرمان بەرسىلە، ــ دېدى ئەھمەدبەگ تەلبە يەنە ئىلتىجا قىلىپ، ــ ئول ئەھمەد تەنبەلنىڭ ئىشىنى كەمىنە نۆكەرلىرى بىر تەرەپ قىلاي.

سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئەھمەدبەگ تەلبەنىڭ بۇ جاسارىتىگە قايىل بولغان ھالدا ېيشىنى لىكشىتتى:

ــ ئوردىدا بۇ ئىشقا سىلىدىنمۇ مۇڭاپىق كىشى يوق، ــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا، ــ ئىمكان بار ئەھمەد تەنبەلگە ئاغىلىق ھۆرمەتلىرى بىلەن تەسىر كۆرسىتىپ، سۆز بىلەن قايىل قىلغايلا. نېمىلا دېگەنبىلەن ئۇمۇ لەشكىرىي ماھارەتتە كامالەتكە يەتكەن سەركەردە. شەيبانىخانىنىڭ مۇقابىلىسىگە چىقىشقا ئاشۇنداق ماھارەتلىك سىپاھلار كۆپرەك بولۇشى كېرەك.

ــ ئەمىر لەشكەر جانابلىرىنىڭ كالامىنى ئېسىمدە مەھكەم تۇتىمەن، ــ دېدى ئەھمەدبەگ تەلبە تەۋازۇ بىلەن.

ئەزەلدىن گېپى بىر يەردىن چىقمايدىغان ئىككى ئەمىرنىڭ بىر ــ بىرىگە كۆرسەتكەن ھۆرمەت ــ ئىشەنچىنى كۆرۈپ، ئوردا

ئەھلى تېڭىرقىغان ھالدا بىر ـ بىرىگە قاراشتى.

ـــ بولىدۇ، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان مەنۇنلۇق بىلەن، ـــ ئەھمەد تەنبەلنىڭ ئىشىنى ئۆزلىرى بىلگەنچە بىر تەرەپ قىلسىلا، ـــ سۇلتان مەھمۇدخان مىرزا دۇاننىڭ ئەمىرىگە قارىدى، ـــ دەرھال تۇرپاندىكى ئىنىم سۇلتان ئەھمەدخانغا قارىتىپ يارلىق تەييارلانسۇن. باشقا ئەمىر ـ سەركەردىلەر داۋاملىق ئوزۇق ـ تۇلۇك، قورال ـ ياراغ تەييارلاش ئىشلىرىغا مەشغۇل بولغاي. لەشكىرى دۇان يېڭىدىن چېرىك يىغىپ مەشقلەندۇرۇش ئىشىنى تېزلەتكەي.

※ ※ ※

سەمەرقەنت قاتمۇقات مۇھاسىرىدە قالغانىدى. شەيبانىخان توختىماي ھۇجۇم قوزغايتتى. ھەر كۈنى دېگۈدەك ھېلى شەيخزادە دەرۋازىسى تەرەپتە، ھېلى ئاھەنىن دەرۋازىسى تەرەپتە، ھېلى گازىرۇستان دەرۋازىسى تەرەپتە، ھېلى سۆزەنگەران دەرۋازىسى تەرەپتە، ھېلى فىرۇزە دەرۋازىسى تەرەپتە چۇقان ـ سۇرەن كۆتۈرۈلەتتى. ئۇ ئۇچ ئادەم قاتارلىشىپ چىقالمىغۇدەك دەرىجىدە يوغان قىلىپ يىگىرمە بەش شوتا تەييارلاتقۇزغانىدى. سەركەردە ـ لەشكەرلىرى ئەنە ئاشۇ شوتا بىلەن سېپىل ئۈستىگە يامىشىپ چىقىشقا تىرىشاتتى. ئەمما سېپىلنى قاتتىق مۇداپىئە قىلىۋاتقان باھادۇرنىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرى جان پىدالىق بىلەن قارشىلىق كۆرسىتەتتى. يا ئوقى، زەمبىرەك، مەنجانىق، تاش ـ كۆتەك، قايناتقان ياغ بىلەن شوتىغا يامىشىۋاتقان ياۋ لەشكەرلىرىنى چېكىندۈرەتتى. ھەر قېتىملىق ھۇجۇمدا ياۋنىڭ نەچچە ئونلىغان لەشكەرلىرىنىڭ ئۆلۈكى سېپىل تۈۋىدە قالاتتى. بابۇر كۈندۈزى بىرەر ـ يېرىمدەم ئۇخلىۋالغىنىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، كېچىسى ئاساسەن ئۇخلىمايتتى. بەزىدە قاسىمبەگ قاۋچىن بىلەن، بەزىدە باشقا سەركەردىلىرى بىلەن سېپىلنى چارلايتتى. فىرۇزە دەرۋازا

زىسى بىلەن شەيخزادە دەرۋازىسىغىچە بولغان ئارىلىقتا سەپىل ئۈستىدە ئاتلىق ماڭغىلى بولاتتى. باشقا تەرەپلەردە پىيادە مېڭىشقا توغرا كېلەتتى. سەپىلنى تولۇق ئايلىنىپ، لەشكەرلەرنىڭ مۇداپىئەسىنى تەكشۈرۈپ چىقىپ بولغۇچە تاڭ ئېتىپ كېتەتتى. ئۇ سەمەرقەنتنى جان تىكىپ قوغداشقا قەسەم قىلغانىدى.

گەرچە بۇغدايلار پىشقان خامان پەسلى بولسىمۇ، سەمەرقەنت شەھىرىدە ئاچارچىلىق كۈندىن ـ كۈنگە ئېغىرلىشىپ كەتكەنىدى. شەھەر خەلقى مېۋىلىك دەرەخلەرنىڭ مېۋىلىرىنى غورا پېتى يەپ بولغان، ھەتتا ئۇجمە، ئۆرۈك، ئامۇت، نەشپۈت دەرەخلىرىنىڭ غازاڭلىرىمۇ قالمىغانىدى. ئاتلارغا بوغۇز ئورنىدا تېرەك غازاڭلىرىنى بېرىۋاتاتتى. ھەتتا غازاڭ تاپالمىغانلار قۇرۇق ياغاچنى رەندىلەپ، ياغاچ قىرىندىسىنى سۇدا ئىۋىتىپ ئاتلارنى بېقىۋاتاتتى.

بابۇر سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا، خۇسرەۋ شاھ، زۇنۇن ئارغۇن، بەدىئۇززامان مىرزىلارغا توختىماي ئەلچى ئەۋەتىپ يارەدەم سورايتتى. لېكىن ئۇلارنىڭ ھېچقايسىسىدىن نە بىر لەشكەر، نە بىر تاغار ئاشلىق چاغلىق يارەدەم كەلمەيتتى.

ـــ بۇگۈن ۋەيس لاغەرىمۇ قېچىپتۇ، ـــ دېدى قاسىمبەگ قاۋچىن بابۇرنىڭ قولىدىكى بىر پارچە كېپەك ئارىلاشتۇرۇپ يېقىلغان زاغرىغا قاراپ قويۇپ، ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنغان ھالدا، ـــ شەھەر ئاھالىسى سەپىلدىن سىيرىلىپ چۈشۈپ قېچىۋاتىدۇ. شەيبانىخاننىڭ لەشكەرلىرى سەپىلغا يېقىن جايدا يوغان ـ يوغان داشلارغا پولۇ دۇملەپ، رەئىيەتنى قېچىپ كېلىشكە قۇتراتقۇزاتىدۇ.

بابۇر ئازابلىق كۈلۈمسىرىدى. كۈلكە تەسىرىدىن ئورۇقلاپ ئىچىگە كىرىپ كەتكەن ياڭاقلىرى پۈرۈلۈپ كەتتى. شۇنداقتىمۇ ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن كۆزلىرىدىكى مۇڭ ـ ھەسرەتنى يوشۇرالمىدى.

ـــ لەشكەرلەر قېچىۋاتقانلارنى توسمىسۇن، ـــ دېدى ئۇ قولىدىكى زاغرىنى داستىخانغا قويۇپ، ـــ ئۇلارنى توسۇۋالساق ئۆزىمىزنىڭ

لۇمگە قىستىغان بولۇپ قالىمىز. ھېلىمۇ كۆپ بەرداشلىق بەردى. شەھەردە ھازىر يېگۈدەك ھېچنېمە قالمىدى.

ـــ ئاڭلىشىمچە، بەزى پەقىر ـ مىسكىنلەر جاننى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن، ئامالسىز ئىت ـ ئېشەكلەرنىڭ گۆشىنى يېيىشكە مەجبۇر بولۇپتۇ.

بابۇر كۆزىگە مۆللىدە ياش ئالدى. ئۆپكىسى قازاندەك ئېسىلىپ، لەۋلىرى تىترەپ، ئاغزى گەپكە كەلمىدى.

ـــ بۇنىڭ گۇناھى ماڭا ھېساب جانابى ئەمىر، ـــ دېدى ئۇ تەستە ئېغىز ئېچىپ، ـــ ئۇلارنىڭ ئاشۇ ھارام نېمەتلەرنى يېيىشىگە مەن سەۋەبچى بولدۇم. تەڭرى ئالدىدا گۇناھىم ئېغىر. ئەمما، شەھەرنى تاكى ئۆزۈم يالغۇز قالغۇچە قوغدايمەن. ئول مۇناپىق شەيباقنا ھەرگىز تىز پۈكمەيمەن.

قاسىمبەگ قاۋچىن قېچىپ كېتىۋاتقان شەھەر ئاھالىسىنى توسمىسا، لەشكەرلەرنىڭمۇ قاچىدىغانلىقىنى دېمەكچى ئىدى. لېكىن، بابۇرنىڭ تۇرقىغا قاراپ ئويلىغانلىرىنى ئاغزىدىن چىقىرىشقا جۈرئەت قىلالمىدى.

«بۇگۈن ۋەيس لاغەرى قاچتى. ئەتە باشقىلارمۇ ئەگىشىدۇ. ئەگەر بۇ ئىش تارىلىپ كەتسە...»

قاسىمبەگ قاۋچىن خىيالىنىڭ ئاخىرىنى داۋاملاشتۇرۇشقا پېتىنالمىدى.

ـــ قورغاننىڭ مۇداپىئەسىنى يەنە بىر تەكشۈرۈپ كېلەي.

بابۇر ساداقەتمەن، ۋاپادار، خۇددى ئاتىسىدەك كۆيۈمچان بۇ پېشقەدەم ئەمىرنىڭ كەينىدىن ھۆرمەت بىلەن قارىدى.

«ئەندىشىلىرىنى بىلىپ تۇرۇپتىمەن ئەمىر، ئەمما نە چارە؟ شول تاپتا سىلىمۇ ئاچ يۇرۇۋاتىدىلا. نۆكەرلەرنى قارىتىپ قويۇپ قورساق توقلاشقا ھەرگىز ۋىجدانلىرى كۆتۈرمەيدۇ. سەركەردە ـ لەشكەرلەرنى بۇنداق قىينىغۇچە هەممىسىگە ئىجازەت بېرەيمىكىن. ھامىنى بىر ئۆلۈم. تاينىلىق شەيباقنىڭ قىلىچىدا ئۆلمەمدىمەن...»

ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا يالت قىلىپ ئىككى مومىسى، ئانىسى، ئايالى، ئاچىسى كەلدى. شۇ كۈنلەردە ئۇلارمۇ ئاچلىق ئازابى تارتىۋاتاتتى.

«توغرا، مەنغۇ ئۆلۈپ تۈگىشەرمەن. لېكىن ئۇلار قانداق قىلىدۇ؟ مەن ئۇلارنىڭ ئىشەنگەن، يۆلەنگەن تېغى ئەمەسمۇ؟ ئۇلارنى ۋەھشىي ياۋغا تاشلاپ بېرىپ ئۆلسەم، يىگىتلىك نامىمغا داغ چۈشمەمدۇ؟ شۇ چاغقىچە ئۇلار قىينالغانلىقىنى دەپ باقمىدى، ۋايسىمىدى، قاقشىمىدى؛ ئاداپتىن پەرقسىز ئۇماچ ئىچىشكە، پوم[1] دىن پەرقسىز زاغرا يېيىشكە رازى بولدىكى، مېنى ياۋغا تەسلىم بولۇشقا دەۋەت قىلمىدى. مومىلىرىم نېمىدېگەن جاسارەتلىك ــ ھەي! تېنى ئاجىزلاپ كەتسىمۇ بەرداشلىق بېرىۋاتىدۇ. ‹بابۇر جانىم غەيرەتلىك بولسىلا. تەڭرى بەندىسىنى ھەرگىز نائۈمىد قويمايدۇ. بۇ قىيىنچىلىقلاردىن قۇتۇلۇشنىڭ بىرەر ئامالى بولۇپ قالار› دەپ تەسەللى بېرىدۇ تېخى. نېمىشقىمۇ ئۇلارنى بۇرۇنراق ئۆرەتۈپە، ئەندىجان ياكى تاشكەنتكە يولغا سېلىۋەتمىگەن بولغىيدىم. ئەمدى بولغاندا شۇنچە دەۋەت قىلسامۇ، مېنى تاشلاپ كېتىشكە كۈنىمايۋاتىدۇ. شەيباق ھەرقانچە رەزىل بولۇپ كەتسىمۇ ئايالالرغا چەقىلماس بولغىيدى. ئەتراپتىكى سۇلتانلارنىڭ ياردىمىدىن ئۈمىد كۈتمىسەممۇ بولىدۇ. باشقىلىرىنى دېمىگەندىمۇ سۇلتان ھۈسەيىن بايقارادەك مەردانە، جاسارەتلىك، ئاقىل پادىشاھقا زور ئۈمىد باغلىغانىدىم. ياردەم بەرمىسىمۇ، ئادەمگەرچىلىك يۈزىسىدىن تەسەللى قىلىپ بىرەر پارچە خەتمۇ ئەۋەتىپ قويمىدى. راست، ئۆتكەنده ئەھۋالىم بۈنىڭدىن بەتتەر چاغدىمۇ ھېچكىم ياردەم قولىنى سۇنمىغانىدى. مانا ئەمدى بۇ ئەھۋالدا تېخىمۇ ياردەم بەرمەيدۇ. ئۇلارنىڭ ياردىمىگە تايىنىپ، سەمەرقەنتنى مۇداپىئە قىلىشىم بىر خام خىيال ئىكەن. ئاقىللار: ‹قورغاننى بېكىتمەك ئۈچۈن باش كېرەك، ئىككى قول كېرەك، ئىككى پۇت كېرەك› دېگەنىكەن. بۇنىڭ مەنىسىنى ئەمدى چۈشىنىۋاتىمەن. باش دېمەك ــ سەردار

① پوم ــ تۆگىگە بېرىلىدىغان يېمەكلىك.

دېمەكتۇر. ئىككى قول دېگىنى ئىككى تەرەپتىن كېلىدىغان يار - دەمنى كۆرسىتىدىكەن. ئىككى پۇت دېگىنى بولسا، سۇ بىلەن ئاشلىقنى كۆرسىتىدۇ. ئەمما مەندە ھازىر باشتىن باشقا ھېچنېمە يوق. شەيباق قورغان مۇداپىئەسىنىڭ ئاجىزلاشقانلىقىدىن ئاللا - قاچان خەۋەر تاپتى. شۇڭا سېپىل تۈۋىدە قازان ئېسىپ، تاماق ئېتىپ ئاۋام ـ رەئىيەتنى، سەركەردە ـ لەشكەرلەرنى قېچىشقا قۇتراتقۇزاتىدۇ. ئۇنىڭ ھېيلە ـ مىكىرى نېمىدېگەن كۆپ ـ ھە؟ ئەمدى بۇ ئەھۋالدا ئۇنىڭ بىلەن روبىرو جەڭ قىلىمەن دېسەم سەركەردە ـ لەشكەرلىرىمنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بېرىمەن. ئۇلارنىڭ ئاچلىقتا ئىلىكى قۇرىدى. ماغدۇرىدىن كەتتى. بىلىكىدە قىلىچ كۆتەرگۈدەك قۇۋۋىتى قالمىدى. زادى قانداق قىلسام بولاركىن؟...»

ـــ كەچۈرگەيلا ئالىيلىرى.

بابۇر يېنىدا قاراپ تۇرغان قاسىمبەگ قاۋچىنىنى كۆرۈپ ھەيران قالدى. بىر ئاش پىشىم ۋاقىتتىن بېرى گادىرماچ خىيالارغا ئەسىر بولۇپ، ئۇنىڭ كىرگىنىنى سەزمىگەنىدى.

ـــ خوش، ـــ دېدى ئۇ پېشقەدەم ئەمىرنىڭ پاراسەت چاقناپ تۇرغان ئورا كۆزلىرىگە تىكىلىپ.

ـــ بۇزرۇك خانىش مومىلىرى دەرگاھىغا چىللاۋاتىدۇ.

بابۇر دەس ئورنىدىن تۇردى، مومىسىنىڭ چاقىرتىش سەۋەبىنى سورىمىدى.

ـــ مەسلىھەتلىشىدىغان مۇھىم ئىشى بارەك قىلىدۇ. كەمىنىلىرىنىمۇ ئالىيلىرى بىلەن بىللە كېلىشىمنى تاپىلىغانىدى.

ـــ ئۇنداق بولسا دەرھال بارايلى.

«مەسلىھەتلىشىدىغان قانداق زۆرۈر ئىشى بار بولغىيدى...»

بابۇر دېلىغۇل خىياللار ئىلكىدە مومىلىرىنىڭ سارىيىغا كەلدى. سارايدا ئانىسى قۇتلۇقنىگار خېنىمىمۇ بار ئىدى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم. بۇزرۇكۇارلىرىمنىڭ ئالتۇن بويلىرى ئېسەنمىكىن؟ ئىككى كۈندىن بېرى سالامغا كېلەلمىدىم، بەئەدەپلىكىمنى كەچۈرگەيلا.

ــ كەچۈرۈم سوراشلىرى بىھاجەت ھۇما قۇشۇم[1]، ــ دېدى سەل مۇكچىيىپ قالغان بولسىمۇ يەنىلا تېتىكلىكىنى يوقاتمىغان ئىسان دۆلەت خېنىم كۆڭگەن ئادىتى بويىچە بابۇرنى مېھرى بىلەن ئەركىلىتىپ، ــ سىلىگە باشتىلا ئېيتقانمەن، ياۋنىڭ تەھلىكىسىدە تۇرۇۋاتقاندا بىزگە كۆڭۈل بۆلىمەن دەپ زېھنىلىرىنى چاچمىسىلا، ــ ئۇ بابۇرغا يېنىدىن جاي كۆرسەتتى، ــ كەلسىلە، يېنىمدا ئولتۇرسىلا.

بابۇر مومىسىنىڭ يېنىدا ئولتۇرغاچ، ئىندىمەي تۇرغان ئانىسىنىڭ چىرايىغا سەپسالدى. ئانىسىنىڭ يىغىدىن قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرىگە شۇنداقلا قاراپ يۇرىكى ئېچىشىپ كەتتى. ۋۇجۇدىنى خىجىللىق، ئىزتىراپ تۇيغۇلىرى چىرمىۋالدى.

«ئانام بۇ قىينىچىلىق، جاپالارغا بەرداشلىق بېرەلمىگەن ئوخشايدۇ...»

ــ سىلىمۇ جاي ئالسىلا قاسىمبەگ، ــ دېدى ئىسان دۆلەت خېنىم ئارىدىكى جىملىقنى بۇزۇپ، ــ قورغاندىكى ئەھۋال ھەممىزگە ئايان. بىچارە رەئىيەت دەل ــ دەرەخلەرنىڭ غازىڭى، قوۋزىقىنى يېگەننى ئاز دەپ، جېنىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ھەتتا ئىت ــ ئېشەكلەرنىڭ گۆشىنىمۇ يېيىشكە مەجبۇر بولۇپتۇ. شەپقەتلىك تەڭرى گۇناھىمىزنى مەغپىرەت قىلغاي ئىگەكىم. بەش ــ ئالتە ئايدىن بېرى، ئول شەيباقخان قامالنى كۈندىن ــ كۈنگە چىڭىتىۋاتىدۇ. ئەمدىلىكتە ئۈچار قۇشلارمۇ سەمەرقەنت ئاسمىنىدىن ئۈچۈپ ئۆتمەس بولدى. مۇشۇ ھالەتتە يەنە قانچە كۈن بەرداشلىق بېرەلىشىمىز ئۆزىمىزگە ئايان، ــ ئىسان دۆلەت خېنىم كۆرپىنىڭ تېگىدىن بىر پارچە خەتنى ئېلىپ بابۇرغا ئۇزاتتى، ــ سىلىنى چاقىرتىشىم ئۇشبۇ مەكتۇپنىڭ بائىسىدىندۇر. دۇشمەنلىرى سۇلھى تەلەپ قىلىپتۇ.

سۇلھىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ، بابۇرنىڭ يۈرىكى ھاياجانلىق دۈپۈرلەپ كەتتى. خەتكە ئالدىراش كۆز يۈگۈرتتى.

[1] ھۇما قۇشۇم ــ بەخت قۇشۇم.

ـــ مۇمكىن ئەمەس! ـــ داۋامىنى ئوقۇشقا بەرداشلىق بېرەلـ
مىگەن بابۇر خەتنى پۈرلەپ يەرگە ئاتتى. غەزەپتىن چىرايى تاتـ
رىپ كەتكەندى. خەتنىڭ مەزمۇنىدىن بايا ئىسان دۆلەت خېنىم
چاقىرتقاندا خەۋەر تاپقان قاسىمبەگ قاۋچىن بابۇرنىڭ چىرايىغا
لاپپىدە قارىۋېلىپ يەنە يەرگە قارىۋالدى. ھەئە، شەيبانىخان خەتتە
بابۇرنىڭ ئاچىسى مەلىكە خانزادە خېنىمنى خوتۇنلۇققا سورىغان.
خانزادە خېنىمنى نىكاھىغا ئېلىشقا قوشۇلسا، بابۇرنىڭ شەھەردىن
ئامان ـ ئېسەن چىقىپ كېتىشىگە كاپالەتلىك قىلىدىغانلىقىنى
بىلدۈرگەنىدى.

ـــ سەمەرقەنتنى بەرگەننى ئاز دەپ، ئىگىچەمىنىمۇ ئۇستەڭ
بېرىدىكەنمەن تېخى! كىمنى ھاقارەتلىمەكچى ئول ياۋايى مەلـ
ئۇن! ـــ دېدى بابۇر بوغۇلغان ھالدا، ـــ چۆچۈرىنى خام سانىمـ
سۇن! ئۆلۈشكە رازىمەنكى، شەرتىگە ھەرگىز رازىلىق بەرمەيمەن!

قۇتلۇقنىگار خېنىم بۇقۇلداپ يىغلىۋەتتى:

ـــ سىلىگە ئەندىجانىنىڭ تەختى يېتىپ ئاشاتتى، سەمەرـ
قەنتكە لەشكەر تارتقانلىرى ئەسلىدىنلا خاتا بولغان...

ئانىسىنىڭ تاپا ـ تەنىسى يۈرىكىگە خەنجەر بولۇپ سانجىـ
لىپ، ئېچىشقان يېرىگە تۇز سەپكەندەك ئازابلانغان بولسىمۇ، باـ
بۇر ئاڭلىمىغانغا سېلىپ بېشىنى كۆتۈرمىدى. شۇ تاپتا ۋۇجۇدى
تىترەپ، مېڭىسى پارتلاپ كېتەيلا دەپ قالغانىدى.

ـــ بىزغۇ مەيلى، ئەما گۇناھسىز خەلق بىزنىڭ سەۋەبـ
مىزدىن ئاچلىقتىن ئۆلۈپ كەتسە، ئۇنىڭ ۋابالىدىن چىقىپ
بولالمايمىز ئوغلۇم، ـــ دېدى ئىسان دۆلەت خېنىم تەمكىنلىك
بىلەن، ـــ مەنغۇ ياشايدىغان ئۆمرۈمنى ياشاپ بولغان، ئىككى پۇـ
تۇم گۆرگە ساڭگىلىغان قېرىمەن. ھەر ۋاقىلىق نامىزىمدا جانابى
ئاللاھتىن تېزرەك رەھمەتلىك مۇرەببىمنىڭ قېشىغا يولغا سېلىـ
شىنى تىلەيمەن. ئەما سىلى ئانىلىرىنى ئۈيلىـ
سىلا. قاراملىق قىلىپ ياش ئۆمۈرلىرىنى دوغا تىكمىسىلە. تەقـ
دىر ـ ئىرادە پېشانىمىزگە شۇنداق يازغان بولسا، قېچىپ قۇتۇلـ

مىقمىز بەسىي مۇشكۇل.

ھىيلىگەر شەيبانىخان بۇ شەرتىگە بابۇرنىڭ قەتئىي قوشۇلـ مايدىغانلىقىنى پەملەپ، مەكتۇپنى ئىسان دۆلەت خېنىمغا ئەۋەتـ كەندى. ھەئە، ئۇنىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرى بەش ـ ئالتە ئايـ دىن بېرى سەمەرقەنت مۇھاسىرىسىدىن زېرىككەندى. يەنە ۋاقىتنى سوزسا سەركەردىلىرى باشقا تەرەپلەرگە كېتىپ قېلىـ شى، ھەتتا بابۇرغا ئەل بولۇپ كېتىشمۇ مۇمكىن ئىدى. چۈنكى ئۇنىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنىڭ يېرىمىنى ئۆز ۋاقتىدا سۇلـ تان مەھمۇدخان ئەۋەتكەن سەركەردە ـ لەشكەرلەر ئىگىلەيتتى. ئۇلار مەنپەئەتىنى كۆزلەپلا شەيبانىخانىنىڭ ئەتراپىدىن كەتمەگەنـ دى. شۇ سەۋەبتىن شەيبانىخان ئۇلارغا ئانچە ئىشەنچ قىلالمايتتى. ئۇ پۈتكۈل ماۋەرائۇننەھر، پەرغانە ۋە خۇراسانغا يېگانە سۇلتان بو ـ لۇش قارا نىيىتىنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى. شۇڭا يەرلىك بەگ ـ تۆرىلەرنىڭ قوللىشىغا، خەلقنىڭ ئېتىراپ قىلىشىغا ئېرىشىش ئۈچۈن، ئەمىر تۆمۇر ئەۋلادىدىن بىرەر مەلىكىگە ئۆيلىنىش ئار ـ قىلىق، ئۆزىنى ئەل ـ يۇرتقا تۆمۇرىيلەر جەمەتىدىن قىلىپ كۆرسىتىشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى. بابۇرنىڭ ئاچىسى مەلىكە خانزادە خېنىمنىڭ تېخىچە ياتلىق بولمىغانلىقىنى، ھۆسن ـ جا ـ مالىنىڭ تەڭداشسىز ئىكەنلىكىنى ئاڭلاپ، ئالتە ئايلىق مۇھاسىـ رىدە ھالىدىن كېتىپ، جېنى تۇمشۇقىغا كېلىپ قالغان بابۇرغا ھاياتلىق يولى بېرىش ئارقىلىق، بۇ نىيىتىنى ئەملىگە ئاشۇرۇشـ نى كۆڭلىگە پۈككەنىدى.

ـــ ئول ھىيلىگەر شەيباق مەقسىتىگە يېتىش ئۈچۈن ۋاسـ تە تاللاپ ئولتۇرمايدۇ، ـــ دېدى بابۇر ئۆزىنى سەل تۇتۇۋېلىپ، ـــ ئالدىنقى نۆۋەتمۇ سەمەرقەنتنى ئېلىش ئۈچۈن، سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭ ئانىسى زۆھرە بېگىمگە مۇشۇنداق مۇھەببەت مەكتۇپى ئەۋەتكەن. ئاخىرقى ھېسابتا زۆھرە بېگىمنى نىكاھىغا ئېلىش ئۈـ ياقتا تۇرسۇن، سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭ بېشىغا چىقتى.

ـــ زۆھرە بېگىم بىلەن خانزادە خېنىمنى قانداقمۇ سېلىشـ

تۇرغىلى بولسۇن ئوغلۇم.

ئىسان دۆلەت خېنىم قەتئىي قارارغا كەلگەندەك قىلاتتى. باـ بۇر مومىسىنىڭ سۆزلىرىدىن بۇنى ئوچۇق ھېس قىلدى. ئانىسى قۇتلۇقنىگار خېنىممۇ ئۇنسىز ياش تۆكۈپ ئولتۇرغاندەك قىلغان بىلەن، بۇ رەھىمسىز رېئاللىقنى قوبۇل قىلىشقا مەجبۇر بولغاندەك قىلاتتى. بابۇر مەدەت تىلەپ، بايانتىن بېرى ئۇنچىقماي ئولـ تۇرغان مومىسى شاھ بېگىمگە قارىدى. ئەمما شاھ بېگىم قولىدىكى تەسۋىنى تىنىمسىز سىيرىغىنچە كۆزىنى يۇمۇپ ئولتۇراتتى. بابۇر نەزەرىنى قاسىمبەگ قاۋچىنغا ئاغدۇردى. بىراق، قاسىمبەگ قاۋچىنمۇ يەردىن ئۈستۈن قارىماي ئولتۇراتتى.

«ئەجەبا قاسىمبەگ قاۋچىنمۇ بۇ شەرتكە قوشۇلۇش قارارىغا كەلگەنمىدۇ؟ توغرا، بۇ چاغقىچە ھېچكىم بۇزرۇك مومامنىڭ گېپىنى يىرالمىغان ئەمەس. بەلكىم قاسىمبەگ قاۋچىن شۇ سەۋەبتىن گەپ قىلىشقا پېتىنالمىغاندۇ. چىڭ تۇرۇۋالسام مېنىڭ تەرىپىمنى ئېلىپ سۆزلىشى مۇمكىن...»

تەڭقىسلىقتا قالغان بابۇر يەنە تىركەشتى. ئۇنىڭ ئۇچۇن ئاچىسىنى شەيبانىخانغا بېرىش ئۆلۈم بىلەن باراۋەر ئىدى. شۇنچە ئەقىللىق، تەدبىرلىك مومىسى نېمىشقا ئۇنىڭ كۆڭلىنى چۈشەنمەيدىغاندۇ؟

ــ خانزادە خېنىمنى ئەلۋەتتە زۆھرە بېگىم بىلەن سېلىشتۇرغىلى بولمايدۇ، ــ دېدى بابۇر تەلەپپۇزىنى يۇمشىتىپ، ــ ئويلاپ باقسىلا موما، ئول شەيباق نەچچە ياشتا؟ خانزادە خېنىم نەچچە ياشتا؟

ــ جاھىللىق قىلماي ئەقىل بىلەن ئويلانسىلا ئوغلۇم، ــ دېدى شاھ بېگىم بىردىنلا تەسۋى سىيرىشتىن توختاپ، ــ سىلى دېگەن بىر سەلتەنەتنىڭ پاسىبانى. گەرچە ئىگىچىلىرىگە ئاتا يولـ لۇق بولسىلىمۇ يەنە ئەل ــ يۇرتنىڭ، ئاۋام ــ رەئىيەتنىڭمۇ غېمىنى يېيىشلىرى كېرەك. بۇنىڭ ئۈچۈن سىلى ھايات بولمىسىلا بولمايدۇ. بىزگە تىرىك تۇرغۇزۇپ كۆز گۆھىرىمىزنىڭ تۆكۈلۈپ

كەتكىنىنى كۆرسىتەي دەمدىلا...

شاھ بېگىم بۇقۇلداپ يىغلىۋەتتى.

بابۇرنىڭ يۈرىكى يەنە قايتىدىن تىلىندى. ئۇ ئادەتتە بۇ كەم سۆز، مۇلايىم مومىسىنى تولىمۇ ھۆرمەتلەيتتى، ئۇنىڭغا ئەركىلىسىمۇ مومىسى ئىسان دۆلەت خېنىمغا قىلغان شوخلۇقىنى قىلمايتتى. كۆپىنچە ئۇنىڭ تىزىغا بېشىنى قويۇۋېلىپ يېتىشقا ئامراق ئىدى.

«ئەل ــ يۇرت، ئاۋام ــ رەئىيەتنىڭ غېمى ئۈچۈن، ئەلۋەتتە ئىگىچەمدىن كېچىشىم كېرەك، ئۇنى ئاشۇ مەلئۇننىڭ چاڭگىلىغا تاشلاپ بېرىشىم كېرەك. ياق! تاجۇتەخت، سەلتەنەتتىن كەچسەم كېچىمەنكى، بۇ خورلۇقنى ئۆزۈمگىمۇ، ئىگىچەمگىمۇ راۋا كۆرمەيمەن! ئى قۇدرەتلىك ئاللاھ! ئاجىز بەندەڭنى بۇ تەڭقىسلىقتىن ئۆزۈڭ خالاس قىلغايسەن...»

مومىلىرنىڭ قارارىغا قارشى چىقىشقا پېتىنالمىغان بابۇر ئامالسىز ئىندىمەي تۇرۇۋالدى.

ــ بولدى تالاشماڭلار! ــ تۇيۇقسىز ياندىكى ھۇجرىدىن مەلىكە خانزادە خېنىمنىڭ يىغلامسىرىغان ئاۋازى ئاڭلاندى. ئۇ ئىنىسىغا كۆرۈنۈشتىن خىجىل بولۇپ يان ھۇجرىغا كىرىۋالغاندى، ــ كىچىك ۋاقتىمدا، جەننەتماكان بۇزرۇكۋار بوۋام سۇلتان ئۇۋەيسخان ئالىيلىرى ئىلى دەريا‌سى بويىدا موڭغۇللارنىڭ قولىغا ئەسىرگە چۈشۈپ قالغىنىدا، سىڭلىسى مەختۇمسۇلۇ خېنىمنىڭ ئاغىسى ۋە تەخت ــ سەلتەنەتنى قوتۇلدۇرۇپ قېلىش ئۈچۈن ئوغۇل موڭغۇل خانىغا ياتلىق بولۇشقا ماقۇل بولغانلىقىنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭ جاسارىتىگە بىر تەرەپتىن قايىل بولسام، يەنە بىر تەرەپتىن تولىمۇ ئەپسۇسلانغانىدىم. ھالا بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە مەلىكە مەختۇمسۇلۇ خېنىمنىڭ بېشىغا چۈشكەن قارا قىسمەتنىڭ مېنىڭمۇ بېشىمغا كېلىشىنى ئويلىمىغانىكەنمەن. سۆيۈملۈك بابۇرجانىم، كۆڭۈللىرىنى زىنھار يېرىم قىلمىسىلا. ئاتا ــ بابىلىرىمىزدىن قالغان تاجۇ تەختنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن سىلى ئامان بولمى-

سىلا بولمايدۇ. ھېلىمۇ كۆپ جەبر ـ جاپالارنى تارتتىلا. سىلى تارتقان ئاشۇ جەبر ـ جاپالار، مۇشكۈلاتلارنىڭ ئالدىدا ماڭا كەلگەن بۇ قىسمەت ھېچنېمە ئەمەس. تەخت ـ سەلتەنەت ئۈچۈن، ئەزىز بېشىڭلارنىڭ ئامانلىقى ئۈچۈن، شەھەردىكى ئاچلىقتىن قىينىلىپ ئاھ ئۇرۇۋاتقان ئاۋام ـ رەئىيەتنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن، مەن بۇ نىكاھقا رازى. ئەمدى بۇ ھەقتە دەتالاش قىلماي، شەھەردىن ئامان ـ ئېسەن چىقىپ كېتىشىنىڭ ھازىرلىقىنى كۆرۈڭلەر.

قۇتلۇقنىگار خېنىم ئادەمنىڭ يۈرىكى ئېزىلگۈدەك ھۆركىرەپ يىغلىۋەتتى. بىئىلاجلىقتا قەپەزگە چۈشۈپ قالغان شىردەك قىينالغان بابۇر لەۋلىرىنى چىشلىدى. ئىسان دۆلەت خېنىم بىلەن شاھ بېگىم كۆزىنى يۇمۇۋالغاندى. ھەئە، ئاچچىق رېئاللىققا بابۇر ئاخىر تەن بېرىشكە مەجبۇر بولدى.

بابۇر شۇ كۈنى تۈن نىسپىدىن ئاشقاندا مومىسى شاھ بېگىم، ئانىسى قۇتلۇقنىگار خېنىم، ئايالى ئايشە سۇلتان بېگمىنى خىزمەتكارلىرى بىلەن ئېلىپ، قاسىمبەگ قاۋچىن قاتارلىق سەركەردە ـ نۆكەرلىرىنى باشلاپ، شەيخزادە دەرۋازىسى ئارقىلىق سەمەرقەنت شەھىرىدىن چىقىپ كەتتى. بۇ چاغدا مومىسى ئىسان دۆلەت خېنىم مەلىكە خانزادە خېنىمنى ئېلىپ ئاللىقاچان شەيبانىخانىنىڭ بارگاھىغا بېرىپ بولغانىدى. شۇڭا بابۇرنىڭ ئالدىنى شەيبانىخانىنىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرى توسمىدى.

119

مىلادىيە 1503 ـ يىلى، باش باھار. تۇرپان.

سۇلتان ئەھمەدخانىنىڭ ئوردىسى كىشىگە تولمۇ ۋەھىمىلىك تۇيغۇ بېرەتتى. ئوردا سېپىلىنمۇ شەھەر سېپىلىغا ئوخشاشلا

مىڭلىغان ياساۋۇللار مۇھاپىزەت قىلاتتى. مەھكەم يېپىلغىنىغا قارىماي قىلىچلىرىنى يالتىڭاچلىغان ياساۋۇللار مۇھاپىزەت قىلىپ تۇرىدىغان ئوردا دەرۋازىسىنىڭ ئالدىدىن ئاددىي شەھەر ئاھالىسى ئېھتىيات بىلەن تەشۋىشلىك تۇيغۇلار ئىلكىدە ئەگىپ ئۆتۈشەتتى. تۇغلۇق تۆمۈرخاندىن تارتىپ نەچچە ئەۋلاد خان ـ سۇلتانلار يارلىق، پەرمان جاكارلاپ كەلگەن شاھانىشىنىڭ ئەتراپىنىمۇ ئونلىغان ياساۋۇللار كېچە ـ كۈندۈز مۇھاپىزەت قىلاتتى. تۆۋەن دەرىجىلىك ئوردا مەھرەملىرى ۋە خىزمەتكارلار بۇ ئالىي سارايغا خالىغانچە يېقىنلىشالمايتتى. شۇڭلاشقىمۇ شاھانىشىن كىشىگە خۇددى ئوردىغا ئوخشاش ھەم سىرلىق، ھەم ۋەھىمىلىك تۇيغۇ بەغىشلايتتى.

بۇگۈن شاھانىشىنغا ئوتتۇرا دەرىجىلىكتىن يۇقىرى ئەمىر ـ سەركەردىلەر تولۇق يىغىلغان بولۇپ، ئىككى سەپ بولۇپ ئۆرە تۇرۇشقىنىچە خانىنىڭ قوبۇلىنى كۈتۈۋاتاتتى.

ـــ ئالىيلىرى كەلدى! ـــ باش مەھرەم بېگىنىڭ ئىنچىكە، جاراڭلىق ئاۋازى بىلەن تەڭ، سۇلتان ئەھمەدخان شاھانىشىنىڭ تەختكە يېقىن تەرىپىگە قويۇلغان خاس ئىشىكىدىن مەغرۇر قەدەملەر بىلەن كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭغىچە قول باغلاشقىنىچە قەدىللىرىنى پۈككەن ئەمىرلەر سالام بېرىشتى:

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم. ئالىيلىرىنىڭ ئالتۇن بويى ئېسەن، دۆلەتلىرى زىيادە بولغاي!

سۇلتان ئەھمەدخان ئالدىرىماي كېلىپ، يولۋاس تېرىسى سېلىنغان ئالتۇن تەختكە جايلىشىپ ئولتۇرۇۋالغاندىن كېيىن، ئەمىرلەرنىڭ سالىمىنى ئىلىك ئالدى:

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ئىجازەت!

ـــ قۇدرەتلىك شاھىمىز مەرھەمەتلىكتۇر!

ئەمىرلەر خانىغا يەنە بىر قېتىم ئېھتىرام بىلدۈرگەندىن كېيىن، مەنسەپ ـ دەرىجىسى بويىچە ئۆز ئورۇنلىرىدىن جاي ئېلىشتى.

ـــ خانزادىلەر كىرگەي!

باش مەھرەم بېگنىڭ ئۇنى ئۆچۈشى ھامان شاھنىشىنغا چوڭ ئىشىكتىن مەنسۇرخان، ئىسكەندەرخان، سەئىدخان، بابا-چاقخان، شەيخ مۇھەممەدخان، ئابدۇخېلىلخان، ئىمىن خوجاخان، چىن تۆمۈرخان، يۈسۈنتۆمۈرخان ۋە توختە بۇغاخان قاتارلىق ئون نەپەر خانزادە بويسىرى كىرىپ كەلدى ـ دە، تەختىنىڭ ئالدىغا كېلىپ قوللىرىنى كۆكسىگە ئالغىنىچە سۇلتان ئەھمەدخانغا سالام بەردى:

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم خان ئاتا!

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ـــ دېدى سۇلتان ئەھمەدخان ئۇغۇللىرىغا ئىچكۆيەرلىك بىلەن قاراپ.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، مۆھتەرەم ئۇستازلار! ـــ دېدى خانزادىلەر ئەمىرلەرگە قاراپ.

ئەمىرلەر دۇررىدە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ خانزادىلەرنىڭ سالامىنى ئېلىشتى:

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام. خانزادىلەرنىڭ مۇرادى ھاسىل بولغاي!

سۇلتان ئەھمەدخان چوڭ خانزادىسى مەنسۇرخانغا تەختىنىڭ ئوڭ تەرىپىگە قويۇلغان كۇرسىدىن، باشقا خانزادىلىرىگە تۆۋەن تەرەپتىن ئورۇن بەردى.

چوڭ خانزادە مەنسۇرخاندىن باشقا خانزادىلەرنىڭمۇ بۇگۈنكى ئوردا كېڭىشىگە ئالاھىدە تەكلىپ قىلىنغانلىقىنى كۆرگەن ئەمىرلەر مۇھىم بىر ئىش ئۈستىدە كېڭەش بولىدىغانلىقىنى پەملەشتى ـ دە، بىر ـ بىرىگە يەر تېگىدىن قارىشىپ قويدى. دېمىسىمۇ بىرنەچچە يۈزىرى مەرتىۋىلىك ئەمىرلەردىن باشقا ئەمىرلەرنىڭ بۇ قېتىمقى كېڭەشنىڭ مەقسىتىدىن خەۋىرى يوق ئىدى.

ـــ جانابى ئەمىرلەر، ـــ دېدى سۇلتان ئەھمەدخان شاھنىشىندىكى سۆكۈناتنى بۇزۇپ، ئەمىرلەرگە تەكشى نەزەر تاشلاپ تۇرۇپ، ـــ يېقىندا ئاغام سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىدىن جىددي

يارلىق تاپشۇرۇپ ئالدۇق. شول كۈنلەردە خان ئاغامنىڭ بىھىساب ھىممەت ـ شەپقىتىگە نائىل بولغان شەيبانىخان تۈزكورلۇق قىلىپ، بۇخارا، سەمەرقەنتتەك كاتتا شەھەرلەرنى بىسۇئالغىنىغا شۇكۈر ـ قانائەت قىلماي، ئىسيان ناغرىسىنى چېلىپ، پەرغانە ۋادىسى بىلەن تاشكەنتكە تەھدىت سېلىۋاتىپتۇ. شول سەۋەبتىن ئول رەزىل ياۋغا بىرلىكتە تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن باھادىر سەركەردە ـ لەشكەرلىرىمىزنى دەرھال ئېلىپ بېرىشىمغا پەرمان بېرىپتۇ، ئەلۋەتتە، خان يارلىقى مۇقەددەستۇر. ئول ئاسىي شەيبانىخان بۇيۇك سەلتەنەتىمىز ئۈچۈن خەتەرلىك دۇشمەندۇر. ئۇنى جازالاش ھەممىمىزنىڭ بۇرچىمىزدۇر.

سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ بۇ يىل يازدا يارکەنتكە لەشكەر تارتىپ بېرىپ، مىرزا ئابابەكرىنى تەلتۆكۈس يوقىتىش مۇددىئاسىنىڭ بارلىقىدىن ھەممە ئەمىرلەرنىڭ خەۋىرى بار ئىدى. كۈتۈلمىگەندە ئۇنىڭ يارکەنتكە ئەمەس، تاشكەنتكە لەشكەر تارتىپ بارماقچى بولغانلىقىنى ئاڭلاپ ئەمىرلەر گاڭگىراپ قالدى. چۈنكى ئۇلار ئۇچۈن مىرزا ئابابەكرىمۇ شەيبانىخانغا ئوخشاشلا كۈچلۈك تەھدىت ئىدى. شۇ تاپتا ھەممە ئەمىرلەرنىڭ ئاۋۋال مىرزا ئابابەكرىنى يوقىتىپ، ماڭلايسۇيەنى قايتۇرۇۋېلىپ، زېمىنىنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ ئەل ـ يۇرت، تەخت ـ سەلتەنەتنى خاتىرجەم قىلىش ئارزۇسى بار ئىدى.

ـــ ئۇنداقتا ماڭلايسۇيەگە لەشكەر تارتىش ئىشى يەنە ئارقىغا سۈرۈلەمدۇ ئالىيلىرى؟

ـــ ئاگاھ مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئىشىنى بىر تەرەپ قىلساق ياخشى بولاتتى.

ـــ يەنە تەخىر قىلساق، بەك ھەددىدىن ئېشىپ كېتەرمىكىن؟

ـــ ناۋادا خان ئالىيلىرىنىڭ تاشكەنتكە ھەمدەمگە كەتكىنىدىن خەۋەر تاپسا ئاقسۇغا ھۇجۇم قىلىپ تىنچىتماسمىكىن؟

ـــ ھېلىمۇ لەشكەر ئەۋەتىپ پات ـ پات پاراكەندە قىلىۋاتى-

دۇ.

سۇلتان ئەھمەدخان ئەسىرلەرنىڭ ئەندىشىسىنى چۈشىنەتتى. ئەسلىدە ئۇنىڭمۇ ئاۋۇال يارکەنتكە لەشكەر تارتقۇسى بار ئىدى. ئەمما ئاكىسى سۇلتان مەھمۇدخان يارلىقىنى تاپشۇرۇپ ئالغان ھامان دەرھال يولغا چىقىشىنى تەلەپ قىلغانىدى. شۇڭا ئاكىسىنى خەتەرگە تاشلاپ قويۇپ، قەشقەرگە لەشكەر تارتىشقا كۆڭلى ئۇنىمىدى. ئۇنىڭسىزمۇ ئانىسى، ئىگىچىلىرى بىلەن كۆرۈشمىگىلى ئۇزۇن يىللار بولغانىدى، ھەتتا دادىسى سۇلتان يۇنۇسخاننىڭ تۇپراق بېشىنمۇ يوقلاپ بېرىپ باقمىغانىدى. مۇشۇنداق خەتەرلىك ئەھۋالدا ئانىسى، ئاكىسى ۋە ئاچىلىرى بىلەن كارى بولمىسا بولمايتتى.

ـــ ئاقسۇ ـ ئۇچ ئەسىرى مىرجاپپار بەردى بەگ جانابلىرىنىڭ مىرزا ئاباباەكرىنىڭ ھوجۇمىنى ئۇنۇملۇك توسۇشقا قۇربى يېتىدۇ. يەنە مارالبېشى، پىچاق سۇندى بەگلىرىنى ھەمدەمدە بولۇشقا پەرمان بەردۇق. چوڭ خانزادە مەنسۇرخان بىرنەچچە يىلدىن بېرى تۇرپان، قومۇللاردا يۇرتدارچىلىق قىلىپ سەلتەنەت ئىشلىرىغا خېلى ئوبدان پىشىپ قالدى، ـــ ئۇ ئەسىرلەرگە تەكشى بىر نەزەر تاشلىۋېتىپ داۋام قىلدى، ـــ ئەلۋەتتە ھەربىرلىرىنىڭ ئەندىشىسىنمۇ ئورۇنسىز ئەمەس. ئەمما ئاقسۇ، ئۇچتا مىرجاپپار بەردى بەگدەك ساداقەتمەن، ئىستېداتلىق ئەمىر ـ سەركەردىلىرىمىز باردۇر. ئۇلارغا كۈچار، قاراشھەھر ئەسىرلىرى ھەمدەمدە بولىدۇ. مېنىڭچە، مىرزا ئاباباەكرىنىڭ ئاقسۇنىڭ بۇ تەرىپىگە ئۆتۈشكە ماغدۇرى يەتمەيدۇ. شۇڭلاشقا، تەختكە چوڭ خانزادە مەنسۇرخاننى نائىب خان قىلىپ سەلتەنەت تىزگىنىنى تاپشۇرماقچىمەن. چوڭ خانزادىگە ھازىردىن باشلاپ سۇلتانلىق مەرتىۋىسى بېرىلگەي.

مەنسۇرخان دەس ئورنىدىن تۇرۇپ تەختىنىڭ ئالدىغا كېلىپ يۇكۇندى:

ـــ خان ئالىيلىرى مەرھەمەتلىكتۇر. كەمىنە ئوغۇللىرىگە ۋاكالىتەن سەلتەنەتكە قارانچۇق بولۇپ، كۈتكەن ئۇ

مىدلىرىنى ئاقلايمەن. بۇيۇك سەلتەنەت ئۈچۈن بارلىقىمنى پىدا قىلىمەن.

سۇلتان ئەھمەدخان سەلتەنەت ھوقۇقىنىڭ سىمۋولى بولغان چاسا شەكىللىك قاشتېشى مۆھۈرنى مەنسۇرخانغا تاپشۇرۇپ بەر - گەندىن كېيىن گېپىنى داۋاملاشتۇردى:

ــ خانزادە باباچاقخان، شەيخ مۇھەممەدخان، ئىمىن خوجا - خانلار ئاستانىدە قېپقېلىپ، سەلتەنەت ئىشلىرىغا ھەمدەمدە بو - لىدۇ. خانزادە ئىسكەندەرخان ئالمالىق، ئىلىبالىق، بېشبالىق ۋىلايەتلىرىگە، خانزادە ئابدۇخېلىلخان يەتتە سۇ، سايرام ۋىلايەتلە - رىگە قايتىپ ئۆز سۈيۇرغاللىقلىرىغا پاسىبان بولغاي.

ــ پەرمانبەردارمىز! ئاغام سۇلتان مەنسۇرخان ئالىيلىرىنىڭ پەرمانىغا ئىتائەت قىلىپ، سەلتەنەت ئۈچۈن كۈچ قوشمىز، ــ دېدى پەرمان تاپشۇرۇۋالغان خانزادىلەر يۈكۈنۈپ تۇرۇپ.

ــ خانزادە سەئىدخان بىلەن خانزادە باباچاقخان تاشكەنت يۇرۇشىگە قاتنىشىدۇ.

دادىسى بىلەن بىللە تاشكەنتكە باردىغانلىقىنى ئاڭلىغان سەئىدخان بىلەن باباچاقخان ھاياجانلانغان ھالدا دەس ئورنىدىن تۇرۇپ تەختىنىڭ ئالدىغا يۈكۈندى:

ــ پەرمانبەردارمىز!

ئىككى خانزادىسىنىڭ چىرايىدىكى خۇشاللىقنى كۆرگەن سۇلتان ئەھمەدخان قاپىقىنى تۇردى:

ــ بىز تاشكەنتكە مېھماندارچىلىققا بارمايمىز. سەلتەنەت دۇشمەنلىرى بىلەن ئۇرۇش قىلىش دېگەن سۆز ھەرقاچان يا - دىكلاردا بولسۇن.

ئىككى خانزادە جاراڭلىق ئاۋازدا جاۋاب بەردى:

ــ خان ئاتامنىڭ كالامىنى ئېسىمىزدە تۇتىمىز. سەلتەنەت دۇشمەنلىرىنى يەر بىلەن يەكسان قىلىشقا تەييارمىز!

سۇلتان ئەھمەدخان ئەمدىلا يىگىتلىككە قەدەم قويغان ئو - غۇللىرىغا مەمنۇنلۇق بىلەن قاراپ قويدى. باشقا خانزادىلەر تېخى

كىچىك ئىدى. شۇڭا ئۇلارغا ۋەزىپە تاپشۇرۇلمىدى.

لەشكىرىي دىۋانىنىڭ مىرزىسى بۇ قېتىمقى لەشكىرىي يۈرۈشكە بېكىتىلگەن ئەمىر ـ سەركەردىلەرنىڭ رويخېتىنى ئوقۇپ ئۆتتى.

ـــ لەشكىرىي يۈرۈشكە بۇيرۇلغان ئەمىر ـ سەركەردىلەر ئىلكىدىكى لەشكەرلەرنىڭ سانىنى لەشكىرىي دىۋانغا تىزىمغا ئالدۇرۇپ، خەزىنىدىن ئالتە ئايلىق تەمىناتىنى ئالدىن ئېلىۋالغاي. ئاللاھ خالىسا يەنە ئۈچ كۈندىن كېيىن يولغا چىقىمىز.

سۇلتان ئەھمەدخان كېڭەشنىڭ تامام بولغانلىقىنى بىلدۈرۈپ ئورنىدىن تۇردى. بارلىق ئەمىرلەر دۈرىدە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ، خانىنى ئېھتىرام بىلەن ئۇزىتىپ قويدى.

※ ※ ※

ئۈچ كۈندىن كېيىن سۇلتان ئەھمەدخان مىرزا ھەسەن، ئەلى سەردار قاتارلىق يىگىرمە نەپەر ئەمىر ـ سەركەردىلىرى بىلەن ئون بەش مىڭ كىشىلىك خىللانغان ئاتلىق قوشۇننى باشلاپ تاشكەنتكە قاراپ يولغا چىقتى. ئۇ، ئايازبېك قۇشچى، مەۋلانە جالالىددىن تۇرپانى قاتارلىق خانلىق مەدرىسەنىڭ بىرقانچە مۇدەررىسلىرىنى مۇ لەشكىرىي مۇشاۋىرلار قاتارىدا ئېلىۋالغانىدى.

سەئىدخان ئات ئۈستىدە قىن ـ قىنىغا پاتماي كېتىۋاتاتتى. شۇ تاپتا ئۇ نامىنى تولا ئاڭلاپ، خۇددى چۆچەكلەردىكى ساماۋى شەھەرلەردەك ھېس قىلىدىغان تاشكەنت، سەمەرقەنت، بۇخارا، ئەندىجانلارنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرىدىغانلىقىدىن خۇش بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن تېخىچە چىرايىنى كۆرۈپ باقمىغان خان تاغىسى سۇلتان مەھمۇدخان، پەھلىۋانلىق داڭقىنى تولا ئاڭلىغان مەشھۇر سەركەردە مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگان، سەييىد مۇھەممەد مىرزا، بولۇپمۇ ئون ئىككى ياش ۋاقتىدىلا دادىسىنىڭ ئورنىغا پادىشاھ بولۇپ، ئاجايىپ كاتتا جەڭلەرنى قىلغان، باھادىرلىق نامى

تىللاردا داستان بولغان نەۋرە ئاكىسى زەھىرىددىن مۇھەممەد بابۇر مىرزا بىلەن كۆرۈشىدىغانلىقىدىن ھەمدە ئۇلار بىلەن بىرلىكتە تەخت ــ سەلتەنەت دۇشمەنلىرى بىلەن جەڭ قىلىدىغانلىقىدىن ھاياجانلىناتتى. ئۇلارنىڭ چىراي ــ تۇرقىنى غايىبانە تەسەۋۋۇر قىلاتتى. باھادىرلىق نامى خېلىدىن بېرى تونۇش بولغان نەۋرە ئاكىسى بابۇر ئۇنىڭ قەلبىدىكى رۇستەمى داستاندىنمۇ ئار-تۇق قەھرىمان ئىدى. شۇڭلاشقىمۇ ئۇ تاشكەنتكە تېزرەك يېتىپ بېرىشقا ئالدىرايتتى. كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە بابۇرنىڭ ئالدىدا پەيدا بولۇشنى ئارزۇ قىلاتتى. ئېتىغا توختىماي قامچا سېلىپ قوشۇننىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ كېتەتتى. تۇغچى بەگ[1] ئارقىسىدىن قوغلاپ كېلىپ ئۇنى ئۆز نۆكەرلىرى بىلەن بەلگىلەنگەن سەپتە مېڭىشقا جورۇيتتى. ئىلاجسىز سەپكە قايتىشقا مەجبۇر بولغان سەئىدخان ھېلى ئىنىسى باباچاقخاننى ياۋاش، ئېزىلەڭگۈلۈكتە ئەيىبلەپ چىشىغا تەگسە، ھېلى خانلىق مەدرىسەدىكى ھەمساۋاق دوستى تاھىر بەگ بىلەن بەسلىشىپ ئات چېپىشاتتى. تاھىر بەگ-مۇ دادىسىغا ئەگىشىپ بۇ لەشكىرىي يۇرۇشكە قاتناشقانىدى. چۈنكى، ئەمىر ــ سەركەردىلەرنىڭ خوتۇن ــ بالىلىرىنى بىللە ئېلىپ مېڭىشىغا يول قويۇلاتتى. ئۇلار پەقەت سۇلتان ئەھمەدخان بىلەن ئۇستازى ئايازبېك قۇشچىنىڭ ئالدىدا شوخلۇق قىلىشقا پېتىنالمايتتى. تاشكەنت، سەمەرقەنت، بۇخارا، ئەندىجان، ئوش...ھەققىدە ئۆزلىرى بىلگەنچە سۆزلىشەتتى. ھەرقانداق پاراڭ-نىڭ تېمىسى ئاخىرى بېرىپ بابۇردا توختايتتى.

ــ ئاغام بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرى ئىككى قولتۇقىغا بىردىن نۆكەرنى قولتۇقلىتىپ يۇگۇرەيدىغان بولسا، سايات نۆكەرلەرمۇ پېتىشەلمەيمىش. ئاتقان ئوقى ئاسماندا ئۇچۇپ كېتىپ بارغان قۇشنىڭ بېشىغا تېگەرمىش. قىلىچۇازلىقتا تەڭدىشى يوقمىش، ــ دەيتتى سەئىدخان.

ــ ئاشۇنداق باھادىرلىقى بولمىسا، سەمەرقەنتتەك كاتتا

① تۇغچى بەگ ــ يۇرۇشتە قوشۇننىڭ تەرتىپىگە مەسئۇل بەگ.

شەھەرنى ئىككى قېتىم ئالالامتى، ـــ دەيتى تاھىر بەگ قايىللىـ
قىنى بىلدۇرۇپ، ـــ ئادەم زاتى ھەرقانچە پەھلىۋان بولسا شۇنچە
لىك بولار.

زور قوشۇن يوللاردا ئاۋامنى چۆچۈتۈپ قويماسلىق، ئاشلىق ـ
زىرائەتلەرگە زىيان ـ زەخمەت يەتكۈزمەسلىك ئۈچۈن بوستانلىق،
ئېكىنلەرنى، يۇرت ـ مەھەللە ئىچىنى تاشلاپ، خەتەرلىك، قىيىن
بولسىمۇ ئۇدۇل بولغان تاغ ۋە چۆل يوللىرى بىلەن ماڭاتتى. بەـ
سىپ ئۆتمىسە بولمايدىغان يېزا ـ قىشلاقلارغا توغرا كەلگەندە
تەرتىپكە ئالاھىدە دىققەت قىلاتتى. پۇقرالارغا قىلچىلىك زىيان ـ
زەخمەت يەتكۈزمەيتتى. ھەئە، سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ لەشكىرىـ
تۈزۈمى ئىنتايىن قاتتىق ئىدى. سەل ـ پەللا سەۋەنلىك كۆرۈلسە
يۈز ـ خاتىر قىلماي قاتتىق جازالايتتى.

※ ※ ※

زور ئۇمىد بىلەن نجاتلىق ئىزدەپ تاشكەنتكە كەلگەن باـ
بۇرنى يەنە ئۇمىدسىزلىك تۇمانلىرى چىرمىۋالدى. گەرچە تاغىسى
سۇلتان مەھمۇدخان ئۇنى خان ـ سۇلتانلارغا خاس كاتتا ھەشەم
بىلەن كۈتۈۋالغان بولسىمۇ، تېخىچىلا سەلتەنەت ئىشلىرىغا ئاـ
رىلاشتۇرماي، خۇددى مېھمانغا ئوخشاش مۇئامىلە قىلىۋاتاتتى.
ئەمما بابۇرنىڭ تاشكەنتكە كېلىشتىكى مەقسىتى مېھمان بۇـ
لۇپ، قورساق بېقىش ئەمەس، خان تاغىسى بىلەن بىرلىكتە پەرغاـ
نىنى ئەھمەد تەنبەلدىن تارتىۋېلىپ، قايتىدىن لەشكىرىي كۈچ
توپلاپ شەيبانىخانغا تاقابىل تۇرۇش ئىدى. بۇ مۇددىئاسىنى بىرـ
قانچە قېتىم پۇرتىپ باقتى. ئەمما سۇلتان مەھمۇدخان بابۇرنىڭ
مەقسىتىنى چۈشەنمىدىمۇ ياكى قەستەن گالۋاڭلىق قىلىۋالدىمۇ
ئېيتاۋۇر، ئۇدۇل جاۋاب بېرىشتىن ئۆزىنى قاچۇردى.

شۇ كۈنلەردە ئەھمەد تەنبەلنىڭ خورىكى بارغانسېرى ئۆسۈپ
ئۆرەتۆپىگە لەشكەر تارتىۋاتاتتى. ئۇ ئۆتكەن يىلى كۈزدە سۇلتان

مەھمۇدخاننىڭ پەرمانى بىلەن ئۆزىنى ئەل بولۇشقا ئۈندەپ كەلگەن ئاكىسى ئەھمەدبەگ تەلبەنى ئۆلتۈرۈپ، خان لەشكەرلىرىنى تىرە-پىرەن قىلىۋەتكەندىن كېيىن، يۈرىكى يوغىناپ، ھەددىدىن ئېشىپ كەتكەنىدى. خانزادە جاھانگىر مىرزىنىمۇ نەزەربەنت قىلىپ، پەر-غانىنىڭ بارلىق ھوقۇقىنى قولىغا ئېلىۋالغانىدى. تاشكەنتتە «ئەھمەد تەنبەل شەيبانىخان بىلەن ئىتتىپاق تۈزۈپتۇيەي، شەيبا-نىخان لەشكەر تارتىپ كەلسە، ئەندىجان بىلەن ئۆرەتۆپىنى ئەھمەد تەنبەلگە بېرىشكە ۋەدە قىلىپتۇيەي» دېگەندەك مىش ـ مىش گەپ-لەر ئاۋۇپ قالغانىدى. بابۇر ھەر كۈنى دېگۈدەك تاغىسى سۇلتان مەھمۇدخاننىڭ ئالدىغا سالامغا باراتتى. بىراق، سۇلتان مەھمۇد-خان ئۇنى قىزغىن كۈتۈۋالغاندەك، ئىززىتىنى قىلىۋاتقاندەك، كۆيۈمچانلىق بىلەن ئەھۋال سوراۋاتقاندەك قىلسىمۇ، ئەمما ئوردا كېڭەشلىرىگە قاتناشتۇرمايتتى. سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ ئۆ-رەتۆپىنى ئەھمەد تەنبەلنىڭ ھوجۇمىدىن قوغداش ئۈچۈن، ئاكىسى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانغا ھەمدەم بولغىلى كەتكەنلىكىنىمۇ، ئىككى كۈندىن كېيىن سەييىد مۇھەممەد مىرزىنى ئىزدەپ، ئۇنىڭ قەسىرىگە بارغىنىدا ئاندىن بىلدى. خان تاغىسىنىڭ مۇشۇنچىۋالا چوڭ ئىشنىمۇ ئۆزىدىن سىر تۇتقانلىقىنى بىلىپ كۆڭلى تولىمۇ يېرىم بولدى. ئەسلىدە سۇلتان مەھمۇدخانغا مۇددىئاسىنى ئۈدۈللا دېيىشنى بىئەپ كۆرۈپ، ئاۋۇال سەييىد مۇھەممەد مىرزا بىلەن سۆزلىشىشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى. ئەمدى سەييىد مۇھەممەد مىرزىنمۇ ئۆرەتۆپىگە كەتكەن، تاشكەنتتە كۆڭۈل سىرىنى ئېيتقۇ-دەك ئىچ كۆيەر ئادىمى قالمىغانىدى.

«ھېچبولمىغاندا مومام ئىسان دۆلەت خېنىم بولغان بولسا-مۇ كاشكى...»

بابۇر سېغىنىش ئىلكىدە تەدبىرلىك، ئۆز سۆزلۈك مومىسا-نى ئېسىگە ئالدى. ھەئە، ئۇ سەمەرقەنتنى تاشلاپ چىققىنىدا مو-مىسى ئىسان دۆلەت خېنىم ئاچىسى خانزادە خېنىمنى شەيبانە-خانغا تاپشۇرۇپ بېرىش ئۈچۈن قېيىقالغانىدى. ئۇ ئۆرەتۆپىگە كەل-

گەندە مومىسى ئىسان دۆلەت خېنىمىمۇ ئۇنىڭغا يېتىشۋالدى. بۇ چاغدا ئۆرەتۆپە ئەمىرى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانىنىڭ ئاغچىسى بولغان ھاممىسى خۇبنىگار خېنىمنىڭ ۋاپات بولغىنىغا يېرىم يىل بولۇپ قالغانىدى. شۇ سەۋەبتىن مومىسى قىزى خۇبنىگار خېنىمنىڭ تۇيراق بېشىدا بىر مەزگىل قۇرئان تىلاۋەت قىلىش ھەم ئەمدىلا ئىككى ياشقا كىرگەن نەۋرىسى مىرزا مۇھەممەد ھەيدەرنى ئۆز قولى بىلەن پەرۋىش قىلىش ئۈچۈن ئۆرەتۆپىدە قالغانىدى. يەنە بىر مومىسى شاھ بېگىم، ئانىسى قۇتلۇقنىگار خېنىم، ھاممىسى مېھرىنىگار خېنىم ۋە دۆلەتسۇلتان خېنىملارمۇ ئۆرەتۆپىدە ئىدى. شۇڭا بابۇر ئۆزىنى تىكەندەك يالغۇز سېزەتتى. تاشكەنتكە كېلىشنىڭ ئالدىدا قاسىمبەگ قاۋچىنىڭ ھىسارغا كېتىشىگە ئىجازەت بەرگىنىگە پۇشايمان قىلاتتى. سۆيۈملۈك نۆكىرى نويان كۆكۈلداشنىڭ ئۆلۈمىنى ئېسىگە ئالسا ۋۇجۇدىغا قايتىدىن يىغا ئولىشاتتى.

«تاشكەنتكە قانداق ئارمانلار بىلەن كەلگەنىدىم ـ ھە؟! ئەمدى پۈت قويغۇدەك ۋىلايىتىممۇ يوق. بېشىمدىن دوپپام چۈشۈپ كەتسە باشقىلارنىڭ زېمىنىغا چۈشىدۇ. ماڭا ئەگەشكەن سەركەردە ـ نۆكىرلىرىمنىڭ كەتكىنى كېتىپ، قاچقىنى قاچتى. خان تاغامنىڭ مېھمانەدەك ئەزىزلەشلىرىدىن جاق تويدۇم. نۆكىرى قاتارىدا كۆرگەن بولسا كاشكى، ئادەمدىن بەخت ـ ئامەت قاچقاندا ھەممە ئىشى تەتۈرسىگە ماڭىدىكەن. ھېلىمۇ ياخشى مومام شاھ بېگىم، ھاممىلىرىم ئوغلۇم دېسە ئوغلۇم، دەپ ئەركىلىتىپ كۆڭلۈمنى ئاۋۇتۇدۇرغانىدى، ئەمدىلىكتە ئۇلارمۇ ئۆرەتۆپىدە. ئۇلارنىڭ يېنىغا باراي دېسەم خان تاغامنىڭ ئىجازەت بېرىشى مۇمكىن ئەمەس، جىمجىتلا كېتىۋېرەي دېسەم رەنجىپ قالىدۇ. ئۇنى رەنجىتسەم شەيبانىقا تاقابىل تۇرىدىغان چوڭ ئىشقا دەخلى يېتىپ قالىدۇ. قاسىمبەگ قاۋچىن بىلەن نويان كۆكۈلداش يېنىمدا بولغان بولسا قانداق ياخشى بولاتتى ـ ھە؟...»

بابۇر ئېپسۇسلۇق ئىلكىدە ئەسلىمىلەر قوينىغا شۇڭغۇدى.

ھەئە، ئۇ سەمەرقەنتنى تاشلاپ چىققاندىن كېيىن، ئۇدۇل ئۆرەتۆپىگە كېلىپ توختىدى. مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان ئىستىقبالىغا شەخسەن ئۆزى چىقىپ قارشى ئالدى ۋە ئۆرەتۆپىدىكى چوڭ تۈمەنلەردىن بىرى بولغان دەخكەتنى بابۇرغا ۋاقتىلىق پاناھگاھ قىلىپ بەردى.

ــ سىلى سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىنىڭ دەرگاھىغا بېرىۋەرسىلە، كەمىنىلىرى ھىسارغا باراي، ــ دېدى بىر كۈنى قاسىمبەگ قاۋچىن بابۇرنىڭ تاشكەنتكە بېرىش خىيالىنى بىلگەندىن كېيىن.

ــ خان تاغامنىڭ ئالدىغا مەن بىللە بارمامدىلا؟ ــ دەپ سوردى بابۇر ئەجەبلىنىپ، ــ ھىساردا خۇسرەۋ شاھ بار. ئۇ سىلىنى قارشى ئالارمۇ؟

ــ خۇسرەۋ شاھنىڭ بىزنى قارشى ئالمايدىغانلىقى ئېنىق، ــ دېدى قاسىمبەگ قاۋچىن بىرئاز ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن، ــ ئالىيلىرىغا راست گەپنى قىلسام، كەمىنىلىرىنى خۇسرەۋ شاھ ئەمەس، ئىنىسى باقى تارخان چاغانىيانى تەكلىپ قىلغانىدى.

بابۇر ياقتۇرمىغان ھالدا چىرايىنى پۈرۈشتۇردى. باقى چاغانىيانىڭ كۆمەكلىشىشكە ۋەدە بېرىپ قويۇپ سەرپولدىكى جەڭگە كەلمىگەنلىكى تېخىچىلا كۆڭلىدىن چىقمىغانىدى.

ــ ئۇمۇ ئاغىسى خۇسرەۋ شاھقا ئوخشاش تۇتۇرۇقسىز ئادەمىكىن دەيمەن.

ــ سەمەرقەنتتىن چىققاندىن بېرى كۆڭۈللىرىنىڭ ئارامى بولمىغاچقا، غەش قىلماي دەپ يوشۇرۇپ كەلگەنىدىم. ھازىرغىچە ئۇنىڭدىن بىرنەچچە پارچە مەكتۇپ تاپشۇرۇپ ئالدىم. سەرپولدىكى جەڭگە ئۇلۇغۇرۇپ كېلەلمىگەنلىكىدىن كۆپ خجالىتى بار ئىكەن. بىزنىڭمۇ جەڭگە ئالدىراپ قالغان يېرىمىز بار. كېيىن سەمەرقەنتنىڭ قاتمۇقات قورشاۋىدا قالغىنىنى كۆرۈپ، ئازغىنە لەشكەر

لىرى بىلەن ھۇجۇم قىلىشقا پېتىنالماپتۇ. بىز بىلەن ئالاقىلىشەي دەپ تۇرسا، ئاغىسى خۇسرەۋ شاھنىڭ غەيرىي نىيىتىدىن خەۋەر بېرىپ ئايغاقچى كەپتۇ. ئول پاسىق، ئاچكۆز، بەتنىيەت خۇسرەۋ شاھنىڭ مال ـ دۇنيا، زېمىن ئۈچۈن، دوست ـ دۇشمەن، قېرىنداش، ئۇرۇق ـ تۇغقان دەپ ئايرىمايدىغانلىقى ئۆزلىرىگمۇ ئايان. شۇنىڭ بىلەن چاغانىيانىغا قايتىپ كېتىشكە مەجبۇر بولغانىكەن. ھازىر ھىساردىكى كۆپ قىسىم ئەمىر ـ بەگلەرنىڭ خۇسرەۋ شاھتىن رايى قايتىپتۇ. باقى چاغانىيانى يازغان خېتىدە ئاۋۋال سىلى كەلسىلە، بەگلەر بىلەن خۇپىيانە كېڭىشىپ بار مەسلىھەت ئىش كۆرەيلى، پۇرسەت پىشىپ يېتىلگەندە بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرىنى ھىسار تەختىگە تەكلىپ قىلايلى، دەپ مۇددىئا سىنى ئىزھار قىلىپتۇ. ھازىر ئىلكىمىزدە نە ۋىلايەت، نە لەشكەر نىڭ تايىنى يوق. سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىنىڭ سىلىگە بىرەر ۋىلايەتنى بېرىشى تېخى نائېنىق. شۇڭا ھىسارغا بېرىشقا تەۋەككۇل قىلىشنى لايىق تاپتىم.

گەرچە بابۇرنىڭ قاسىمبەگ قاۋچىنىنى يېنىدىن ئايرىغۇسى بولمىسىمۇ، لېكىن كۆرسەتكەن ئورۇنلۇق سەۋەبلىرى ئالدىدا ياق دېيىشكە باھانە تاپالماي، ئىجازەت بېرىشكە مەجبۇر بولدى. تېخى بىر ئاي ئىلگىرى ئاھەنگەران تەۋەسىگە كېلىپ ئۈچ ـ تۆت كۈن تۇرۇپ قالغىنىدا، مۇمىن ئىسىملىك بىر تونۇشنىڭ كەچلىك زىياپىتىگە كەتكەن نويان كۆكۇلداشنىڭ جەستىنى ئەتىسى نۆكەرلىرى بىر يارنىڭ تېگىدىن تېپىپ كەلدى. گەرچە نۆكەرلىرى «مۇمىن مىرزا سەمەرقەنتتىكى ۋاقتىدا نويان كۆكۇلداش بىلەن بىر قېتىم خېلى بەك سەتلىشىپ قالغانىدى. مۇمىن مىرزا مۇشۇ ئۆچىنى ئېلىش ئۈچۈن نويان كۆكۇلداشنى زىياپەتكە چاقىرىپ، مەست قىلىپ قويۇپ، ياردىن ئېتتىرىۋەتكەن بولۇشى مۇمكىن» دەپ پەرەز قىلىشقان بولسىمۇ، لېكىن بۇنى دەللىلەيدىغان پاكىت بولمىغانلىقى ئۈچۈن، «ئەلھۆكمىللاھ» دېيىشكە مەجبۇر بولغا-

ندى.

كىچىكىدىن تارتىپ خىزمەتنىڭ قىلىپ، ھالىدىن خەۋەر ئېلىپ كەلگەن نويان كۆكۈلداشنىڭ ئۆلۈمى بابۇرغا بەكلا ئېغىر كەلگەندى. ئاردىدىن بىرنەچچە ئاي ئۆتكەن بولسىمۇ، ھەر قېتىم ئۇنى ئېسىگە ئالسا يىغىدىن ئۆزىنى تۇتۇۋالالمايتتى.

بابۇر كۆز ياشلىرىنى سۈرتۈۋېتىپ، قايسى كۈنى تاغىسى سۇلتان مەھمۇدخان بىلەن غىزالانغاچ كۆڭلىدىكى ئەندىشىسىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن ئوقۇغان رۇبائىيسىنى ئېسىگە ئالدى.

ياد ئېتمەس ئىمىش كىشىنى مېھنەتتە كىشى،
شاد ئېتمەس ئىمىش كۆڭۈلنى غۇربەتتە كىشى.
كۆڭلۇم بۇ غېرىبلىقتا شاد بولمادى ھېچ،
غۇربەتتە سېۋىنمەس[1] ئىمىش ئەلبەتتە كىشى.

ھەئە، سۇلتان مەھمۇدخان شېئىر ــ سەنئەتكە قىزىقاتتى. گەرچە يازغانلىرى ئانچە مۇۋەپپەقىيەتلىك چىقمىسىمۇ، ئانچە ــ مۇنچە شېئىر يېزىپ تۇراتتى. خۇشى تۇتسا بەزمە ــ باراۋەتلەردە يازغانلىرىنى ئوقۇپ بېرەتتى. بابۇر ئۇنى شېئىرنى ئوبدان چۈشەنمىدۇ دەپ ئويلىغىنى ئۈچۈن، بۇ رۇبائىينى ئالايىتەن ئوقۇغاندى. لېكىن، سۇلتان مەھمۇدخان رۇبائىينىڭ پاساھىتىنى ھە دەپ ماختاپ، يوشۇرۇنغان مەزمۇنى ھەققىدە ئېغىز ئاچمىغانىدى.

«خان تاغام مەقسەت ــ مۇددىئايىمنى قەستەنگە بىلمەسكە سېلىۋاتامدىغاندۇ ياكى باشقا خىيالى بارمىدۇ؟ سەييىد مۇھەممەد مىرزىنى ئاغىسى مۇھەممەد ھۈسەين مىرزىغا ھەمدەمدە بولۇپ ئۆرەتۆپىنى مۇھاپىزەت قىلىشقا ئەۋەتىپتۇ ــ يۇ، ئەمما كۆپرەك لەشكەر بىلەن يولغا سالماپتۇ. ئۆز ۋاقتىدا شەيباقا زىيادە ئىشەنمىپ كېتىپ، ھەممە لەشكىرىنى ئەۋەتىپ قويغىنى ئۈچۈن، ئەمدىلىكتە ئىشەنچلىك، ساداقەتمەن سەركەردىلىرىدىنمۇ گۇمانلىنىپ

① سېۋىنمەس ــ سۆيۈنمەس.

ئېھتىيات قىلىۋاتامدۇ ـ يا؟ لەشكەر دېمەكلىكنىڭ ئۆزى سەلتە-نەت، ھاكىمىيەت دېمەكلىكتۇر. ئەلۋەتتە ئۇنى چىڭ تۇتۇش كې-رەك. چۈنكى، لەشكەر كىمنىڭ ئىلكىگە ئۆتسە، سەلتەنەت شۇنىڭ قولىغا ئۆتىدۇ. ئەمما ئاتا ـ بابىلىرىدىن تارتىپ، بۇ خانىدانغا ساداقەتمەنلىك بىلەن خىزمەت قىلىپ كەلگەن سەييىد مۇھەممەد مىرزىدىن ئۇنچىۋالا گۇمانلىنىشنىڭ ھاجىتى يوق ئىدىغۇ؟ ئۇنىڭ ئاغىسى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان بولسا تاغامنىڭ يېقىن دوستى، ئاداش ئاغىنىسى. ئول ئاغا ـ ئىنىلەرنىڭ تاغامغا ئاسىي-لىق قىلىشى ھەرگىز مۇمكىن ئەمەس. بەلكىم مەندىنمۇ ئاشۇنداق گۇمانلار بىلەن ئېھتىيات قىلغاندۇ. ئۇنىڭغا بۇ مۇددىئايىمنى قانداق چۈشەندۈرسەم بولاركىن؟ مۇناپىق شەيباق بىلەن تۈزكور ئەھمەد تەنبەلنى يوقىتىپ ئاتا ـ ئەجدادىمىزدىن قالغان تەخت ـ سەلتەنەتنى ساقلاپ قالالىساملا، ماڭا تاجۇ تەختنىڭ كېرىكى يوق ئىدى. خان تاغامدىن ھەرگىزمۇ تەخت ـ سەلتەنەت تالاشمايتتىم. ھەممىدىن ئەل ـ يۇرتنىڭ خاتىرجەملىكى، بايىاشادلىقى، ئاسايىش-لىقى ئۆزەل. ھەئە، بارچە خان ـ سۇلتانلار ھەۋەس قىلىدىغان سەمەرقەنت تەختىدە بىر ئەمەس ئىككى قېتىم ئولتۇردۇم. ئا-خىرقى ھېسابتا نېمىگە ئېرىشتىم؟ ماۋەرائۇننەھرنى ئۇرۇش تەھ-لىكىسىدىن قۇتۇلدۇرالمىدىم. تاجۇ تەختنى دەپ ئاۋام ـ رەئىيەت-نى ئاچارچىلىق ئاپىتىگە دۇچار قىلدىم. نۇرغۇن ئايالار تۇل، نۇرغۇن پەرزەنتلەر يېتىم بولدى. ھەتتا جېنىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن دەل ـ دەرەخلەرنىڭ غازاڭلىرىنى، قوۋزاقلىرىنى يېدى، شەرىئەتتە يېيىش قەتئىي چەكلەنگەن، يېسە گۇناھى كەبىر سانە-لىدىغان ئىت ـ ئېشەكلەرنىڭ گۆشىنى يېيىشكە مەجبۇر بولدى. ئەل ـ ئاۋامنى ئاشۇنچىلىك بالالارغا مۇپتىلا قىلىپ نېمىگە ئې-رىشتىم؟ ھېچنېمىگە! ھەتتا پۇت قويغۇدەك زېمىنى يوق سايا‌قلا-ئايلاندىم. بۇ دۇنيانىڭ كارى شۇنچىلىككەنغۇ ئاخىر. تاغام سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرى بۇنى چۈشەنسە ئىدى كاشكى...»

بابۇر دەخكەتتە تۇرۇۋاتقان چېغىدا مەسىلە تېغى باغرىدىكى بۇلاقنىڭ بېشىدا ئارام ئېلىپ ئولتۇرۇپ، نۆكەرلىرىنى بۇيرۇپ تاشقا ئويدۇرۇپ قويغان شېئىرنى پارس تىلىدا پەس ئاۋازدا يادلىدى:

شۇنىدەم كى جەمشىدى فەررۇخ سىرىشت،
بۇ سەرچەشمەئى بەر سەنگى نەۋىشت،
بەرىن چەشمەچۇن مابەسى دەم زەدەند،
بىرەفتەند تا چەشمى بەرھەم زەدەند،
گىرىفتىم ئالەم بەمەردىيۇ زور،
ۋە لېكىن، نە بۇردىم باخۇد بەگۇر[1].

بابۇرغا بۇ شېئىرنىڭ «مەردلىك ۋە كۇچ بىلەن بۇ دۇنيانى ئالدۇق، لېكىن ئۆزىمىز بىلەن بىللە گۆرگە ئېلىپ كېتەلمىدۇق» دېگەن ئاخىرقى ئىككى مىسراسى بەكمۇ يارايتتى. يېقىندىن بېرى كۆڭۈل غەشلىكىنى ئاشۇ مىسرالار بىلەن بېسىپ، ئۆزىگە تەسەللى بېرىپ كېلىۋاتاتتى.

«بۇنداق دىشۋارچىلىق بىلەن ياشىغۇچە، بېشىمنى ئېلىپ كەتكىنىم ياخشى. بۇنداق خارلىق ۋە زارلىق بىلەن كىشىلەرگە دوقۇرۇپ يۈرگۈچە، ئايىغىم يەتكەن يەرگە كەتكىنىم ياخشى. ئەمما نەگە كەتسەم بولۇر؟ ھە راست، كېچىكمىدىن رەھمەتلىك بۇزرۇكۇار بابام سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرىنىڭ تەسەررۇپىدىكى جايلارغا بېرىش، تۇرپان، قەشقەر، ياركەنت، ئاقسۇ، كۇچار، قاتمال، خوتەن، ئارتبالىق، بېشبالىق، ئىلىبالىق، ئالمالىق... قاتمال

① يەشمسى: ئاكلىدىمكى، قۇتلۇق تەبىئەتلىك جەمشىد بىر بۇلاق بېشىدا تاش ئۇستىگە شۇنداق دەپ يېزىپتۇ: «بۇ بۇلاق بويىدا بىزدەك نۇرغۇن ئادەم دەم ئالغان. كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە ھەممىسى كېتىشتى. مەردلىك ۋە كۇچ بىلەن بۇ دۇنيانى ئالدۇق، لېكىن ئۆزىمىز بىلەن بىللە گۆرگە ئېلىپ كېتەلمىدۇق.

تارلىق مەشھۇر شەھەرلەرنى زىيارەت قىلىش ئارزۇيۇم بار ئىدىغۇ. ئويلاپ باقسام پەقەت سەلتەنەتتىن ۋاز كېچەلمەي، تۇغقانلىرىمدىن ئايرىلىشقا قىيماي بۇ ئارزۇيۇمغا يېتىشكە مۇيەسسەر بولالمىغان ئىكەنمەن. ئەمدى قولۇمدىن سەلتەنەت كەتتى. ئانام ئانىلىرى، ئىگىچە ـ سىڭىللىرى ۋە ئىنىلىرىغا قوشۇلدى. ئەمدى ئۇلارنىڭ غېمىنى يېمىسەممۇ بولىدۇ. ئالدىمنى توسۇپ تۇرغان توسالغۇلار ـ مۇ تۈگىدى. بۇرۇنقى سەلتەنەت ھەققىدىكى ئارزۇ ـ غايىلىرىممۇ قالمىدى. چوڭ خان تاغام بىلەن كىچىك خان تاغامنىڭ كۆرۈشىمگىنىگە يىگىرمە تۆت ـ يىگىرمە بەش يىلچە بولۇپتۇ. كىچىك خان تاغامنىڭ باھادىرلىقى ھەققىدە نۇرغۇن ھېكايىلەرنى ئاڭلىغان بولساممۇ تېخىچە ئۇنى كۆرۈپ باقماپتىمەن. ھازىر شەيباقەتنىڭ بىر دۇشمەن پەيدا بولدى. ئۇنىڭ زىيىنى ھەممىمىزگە ئوخشاش. ئۇ تامامەن ھاكىمۇتلەق بولۇۋالىشتىن ۋە بەك زورىيىپ كېتىشتىن بۇرۇن، جىددىي ئامالىنى قىلىش زۆرۈر ئىدى. چۈنكى دانىشمەنلەر: «قولۇڭدىن كەلسە ئوتنى بۇگۈن ئۆچۈر، ناۋادا ئوت ئۇلغىيىپ كەتسە جاھاننى كۆيدۈرىدۇ. دۇشمەننى بىر ئوق بىلەن مىخلاپ قويۇش مۇمكىن ئىكەن، ئۇنىڭ ئۆز ياسىنى كېرىشكە ئىمكان بەرمە» دەپ ئاگاھلاندۇرغان. ئەمما ھازىر ئول شەيباقنى كىچىك خان تاغامنىڭ ياردىمىسىز يوقىتىش مۇمكىن ئەمەس. ئەجبا مېنىڭ تۇرپانغا بېرىپ كىچىك خان تاغام بىلەن كۆرۈشۈپ ئاغا ـ ئىنىلەرنىڭ ئۇچرىشىشىغا ۋاستە، ئۇلارنىڭ بىرلىكتە رەزىل دۇشمەننى يوقىتىشىغا تۇرتكە بولۇشۇمنىڭ ئىمكانىيىتى يوقمىدۇر زادى؟...»

ھەئە، بابۇر قەتئىي نىيەتكە كېلىپ بۇ مۇددىئاسىنى سۇلتان مەھمۇدخانغا بىلدۈردى. ئۇنىڭ تاجۇ تەخت، سەلتەنەتتىن ۋاز كېچىش خىيالىغا كەلگىنىمۇ، تۇرپانغا بېرىپ كىچىك خان تاغىسى سۇلتان ئەھمەدخاننى باشلاپ كەلمەكچى بولغىنىمۇ راست ئىدى. ئەمما سۇلتان مەھمۇدخان ئۇنىڭ بۇ مەقسىتىنى: «ئوردامدا ئېتىبارغا ئېرىشەلمىگىنىدىن رەنجىپ، مۇشۇنداق باھانە بىلەن كەتـ

مەكچى بولغان ئوخشايدۇ» دەپ چۈشەندى. بابۇرنىڭ مەيلى تۇرپاندىغا، مەيلى باشقا يەرگە كېتىشى ئوخشاشلا سۇلتان مەھمۇدخان ئۈچۈن نومۇسلۇق ئىش ئىدى. ئاڭلىغان كىشىلەر جىمىنى پاتقۇزماپتۇ، دەپ پىتنە قىلىشاتتى.

ــ يەنە بىرئاز تەخىر قىلسىلا قەدىرلىك ئوغلۇم، ــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان سىپايىلىك بىلەن، ــ ھەقىقەتەنمۇ مېنىڭ كۆڭلۈمدىكىدەك بىر مۇددىئانى كۆڭۈللىرىگە پۈككەن ئىكەنلا. بىراق، ئۆتكەن يىلى كۈزدە تۇرپانغا يارلىق ماڭدۇرۇپ ئىنىم ئالا چەخانىنى سەركەردە ــ لەشكەرلىرى بىلەن تاشكەنتكە چىللىغاندىمەن. بەلكىم پات يېقىندا كېلىپ قالار. ناۋادا يەنە كەلمەي قالسا ئاندىن بارسىلىمۇ كېچىكىپ قالمايدىلا. ئول ھەمدەمچى قوشۇنىمىز كېلىپ بولغۇچە بىز پەرغانىنى چاڭگىلىغا ئېلىۋالغان رىيا كار ئەھمەد تەنبەلنىڭ ئىشىنى بىر تەرەپ قىلغاچ تۇرايلى.

بابۇرغا تاغىسىنىڭ مۇشۇنچىلىك گېپى كۈپايە قىلاتتى. سۇلتان مەھمۇدخان ئاخىر ئۇنى لەشكىرىي ئىشلارغا ئارىلاشتۇرۇشقا مەجبۇر بولغانىدى.

شۇ ئەسنادا سەييىد مۇھەممەد مىرزا بابۇرنىڭ ئىككى مومىسى، ئانىسى ۋە ھامىلىرىنى ئېلىپ ئۆرەتۆپىدىن تاشكەنتكە قايتىپ كەلدى. مومىسى ئىسان دۆلەت خېنىمنىڭ ئاغرىپ خېلىلا ئاجىزلاپ قالغىنىنى كۆرۈپ بابۇرنىڭ كۆڭلى يېرىم بولغان بولسىمۇ، سەييىد مۇھەممەد مىرزىنى كۆرۈپ باشقىچە جانلاندى. ئۇ شەيبانىخانغا قارشى جازا يۈرۈشىنىڭ ئۈمىدىنى سەييىد مۇھەممەد مىرزىغا باغلىغانىدى. شۇڭا پۈرسەت تېپىپ ئۇنىڭ بىلەن ئايرىم سۆزلىشىشنى كۆڭلىگە پۈكتى.

بۈگۈن تاڭ سەھەردە ئىككى مومىسىنى، ئانىسىنى ۋە ھامىلىرىنى يوقلاپ، ئۇلاردىن ئېسىنلىك سورىۋەتكەندىن كېيىن، سەييىد مۇھەممەد مىرزا بىلەن ئايرىم كۆرۈشۈش ئۈچۈن ئوردىغا كىرگەن بابۇر ئوردا پەرمانچىسى بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدى.

ــ ھەرنېمە بولسا يولۇمنى قىسقارتتىلا پادىشاھ ئالىيلىرى.

رى، ـــ دېدى پەرمانچى بەگ، ـــ خان ئالىيلىرى دەرگاھىغا چىللايدۇ.

بابۇر ئالدىراش شاھنىشىنغا كىردى.

ـــ ئىنىم سۇلتان ئەھمەدخاندىن چاپارمەن كەلدى، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇد خان ھاياجانلانغان ھالدا، ـــ ئۇلار ھازىر تاشكەنتكە يېقىنلاپ قاپتۇ. سىلى بۇزرۇك مومىلىرى شاھ بېگىم، ھاممىلىرى سۇلتانىنىگار خېنىم، دۆلەتسۇلتان خېنىم ھەمدە چوڭ خانزادە سۇلتان مۇھەممەد خانىكە ۋە مىرزاخانلار بىلەن بىرلىكتە ياغا قىشلىقىغا بېرىپ، كىچىك خان تاغلىرىدىن ھاردۇق سوردى. سىلا. بۇزرۇك ئانام ئىسان دۆلەت خېنىمنىڭ سالامەتلىكى تازا ياخشى ئەمەس، ئىگىچەم قۇتلۇقنىگار خېنىم بىلەن مېھرىنىگار خېنىم ئۇنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالسۇن. مەن سەييىد مۇھەممەد مىرزا قاتارلىق ئوردا ئەركانلىرى بىلەن شەھەر سىرتىدا ئىستىقبالىغا چىقاي.

كىچىك خان تاغىسىنىڭ خەۋىرىنى ئاڭلىغان بابۇر خۇشاللىقتىن ئۆزىنى قويغىلى يەر تاپالماي قالدى:

ـــ پەرمانبەردارمەن! ھازىرلا بۇزرۇك مومام شاھ بېگىمگە خەۋەر يەتكۈزۈپ يولغا چىقىشنىڭ تەييارلىقىنى قىلاي.

بابۇر تاغىسىدىن ئىجازەت كۈتمەيلا ئۆزىنى سىرتقا ئاتتى.

※ ※ ※

بابۇر ئىككى كۈندىن بېرى ياغا قىشلىقىدا تاغىسى سۇلتان ئەھمەد خاننى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈۋاتاتتى. ئوغلىنى كۆرمىگىلى يىگىرمە بەش يىل بولغان شاھ بېگىممۇ پات ـ پات چېدىرىنىڭ ئالدىغا چىقىپ، قولىنى پېشانىسىگە سايىۋەن قىلغىنىچە يىراق ـ يىراقلارغا تەلمۈرۈپ قارايتتى. ئۇلارنىڭ بۇ تەقەززالىقى چوڭ خانزادە سۇلتان مۇھەممەد خانىكەگە پەقەتلا ياقمايتتى.

ـــ بۇنداق قاراپ قانچىلىك يىراقنى كۆرەلەيدىلا موما؟ ـــ

دەيتتى ئۇ شاھ بېگمنى زاڭلىق قىلىپ، ـــ تاغام يېقىنلاپ قالسا ھامىنى خەۋەر تاپمىز. بابۇرجانىنىڭ كۈنىگە ئىككى ـ ئۈچ قېتىم ئون بەش ـ يىگىرمە چاقىرىم يىراقلىققا ئات چاپتۇرۇپ بېرىپ ـ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرگەنلا. بۇنداق تەقەززا بولماي خاتىرجەم ئارام ئالسىلا.

ـــ كۆزۈم كۆرەلمىگىنى بىلەن كۆڭلۈم كۆرىدۇ، ـــ دەيتتى شاھ بېگىم چوڭ نەۋرىسىنىڭ ئەدەپسىزلىكىنى پىسەنتىگە ئالماي، ـــ سىلىمۇ ئوغۇللىرىدىن ئۈزاق زامان ئايرىلىسىلا ئاندىن بىلىدىلا. كىچىك خان تاغىلىرى خۇددى خان ئاتىلىرىغا ئوخشاشلا كۆزۈمنىڭ ئاقۇ ھەم قارىسى ئىدى. ئۇنى كۆرمىگىلى مانا تۆت ئوغرا يىگىرمە بەش يىل بولۇپتۇ. پەرزەنت ۋىسالىغىمۇ يېتىدىكەن كىشى. ئول يۈرەك پارەمنى باغرىمغا بىر بېسۋېلىپ ئۆلۈپ كەتسەم ئارمىنىم يوق.

شاھ بېگىم لىچكىنىڭ ئۈچى بىلەن كۆز ياشلىرىنى سۈرتتى ـ دە، يەنە يىراقلارغا نەزەر تاشلىدى.

ـــ مەن يەنە بىر خەۋەر ئېلىپ كېلەي موما.

بابۇر مومىسىغا شۇنداق دېدى ـ دە، بەخىرامان تۇرغان سۇلتان مۇھەممەد خانىكەگە لاپپىدە قاراپ قويۇپ، ئېتىغا لىككىدە مىندى، ھايال ئۆتمەي بىر بەلدىن ئېشىپ كۆزدىن غايىب بولدى.

بابۇر كىشىلەردىن ياغا قىشلىقىغا سايرامدىن كېلىدىغان بۇنىڭدىن باشقا يول يوقلۇقىنى سوراپ بىلىۋالغاندى. كۈنىگە نەچچە قېتىم مېڭىۋېرىپ، بۇ يول مىنىۋالغان ئېتىغىمۇ يادقا بولۇپ كەتكەنىدى.

ئاتنى بولۇشىغا چاپتۇرۇپ خىيال سۈرۈپ كېتىپ بارغان بابۇر تۇيۇقسىز بېشىنى كۆتۈرۈپ ئالدى تەرەپتىن بىر توپ ئاتلىقلارنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆردى. ئاتلىقلارنىڭ ئارقا تەرىپىدىن ئاسمانپەلەك چاڭ ـ توزان كۆتۈرۈلگەنىدى. ئاشۇ چاڭ ـ توزانلار توسۇۋالغانلىقى ئۈچۈن، ئاتلىقلارنىڭ كەينىدىن كېلىۋاتقانلارنى ئېنىق كۆرەلمىدى. ئەمما، ئات تۇياقلىرى ئاستىدىن ئۆرلەپ پۈر-

قىراپ ئاسمانغا كۆتۈرۈلگەن چاڭ ـ توزانلارنىڭ قويۇقلۇقىدىن، ئاتلىقلارغا ئەگىشىپ كېلىۋاتقانلارنىڭ سانىنىڭ تۈمەندىن ئاشىدىغانلىقىنى پەملىدى. دېمىسىمۇ تۈمەنلىگەن ئاتلارنىڭ تۇياقلىرىدىن ئاڭلانغان دۈپۈرلىگەن ئاۋازلار بارغانسېرى يېقىنلاشماقتا ئىدى.

«كېلىۋاتقانلارنىڭ كىيىنىشىدىن، سالاپىتىدىن قارىغاندا، ئۇلار چوقۇم كىچىك خان تاغام ھەم ئۇنىڭ سىپاھلىرى. كىچىك خان تاغام قايسىدۇر. ھە، ئاۋۇ ئوتتۇرىسىدىكى كىشىكەن ـ دە. پاھ، ئۇنىڭ ئاتتا ئولتۇرۇشىمۇ، ئەتراپىغا مەغرۇر قاراشلىرىمۇ نېمىدېگەن سۆلەتلىك. بىر قاراشتىلا باھادىرلىقى مانا مەن دەپ چىقىپ تۇرىدىكەن. ھەقىقىي جاھانگىرلارغا خاس سۈر ـ ھەيۋىسى بار ئىكەن...»

ئاتلىقلار يېقىنلىشىپ قالغاندى. بابۇر خىيالىنى يىغىشتۇرۇپ دەرھال ئاتتىن چۈشتى. ئاللىقانداق خىياللارغا ئەسىر بولۇپ كېتىپ بارغان سۇلتان ئەھمەدخان ھۆكۈمدارلارغا خاس كىيىنگەن يۈزچە نۆكەر ئەگەشتۈرۈۋالغان بىر ياش يىگىتنىڭ ئاتتىن چۈشۈپ ئېھتىرام بىلدۈرگىنىنى كۆرۈپ بىرئاز تەئەججۈپلەندى، ھېلىمۇ ياخشى ئاكىسى سۇلتان مەھمۇدخانغا خەۋەر يەتكۈزۈشكە تاشكەنتكە ئۆزەتكەن چاپارمىنى يېنىدا بار ئىدى. ئۇ بىر قاراپلا بابۇرنى تونۇدى ـ دە، دەرھال ئۇنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلىدى:

ـــ بۇ جىيەن ئوغۇللىرى بابۇر پادىشاھ بولىدۇ ئالىيلىرى.

سۇلتان ئەھمەدخان شاققىدە ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتتى ـ دە، ئاتتىن سەكرەپ چۈشتى. ئۇنىڭغىچە بابۇر يۈگۈرگەن پېتى ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ بولغانىدى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، جاھان باھادىرلىرىنىڭ سۇلتانىغا كەمىنە جىيەنلىرى زەھىرىددىن مۇھەممەد بابۇردىن ئېھتىرام بولغاي! ھارمىغايلا خان تاغا. قۇتلۇق قەدەملىرىگە مۇبارەك بولسۇن!

بابۇر يۈكۈنمەكچى بولۇۋىدى، ئۇنى سۇلتان ئەھمەدخان چاقـ

قانلىق بىلەن يۆلىۋالدى ۋە ئاتىلارچە مېھرىبانلىق بىلەن باغرىغا مەھكەم باستى.

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام ئوغلۇم، ـــ سۇلتان ئەھمەدخان با-بۇرنىڭ بەستىگە قايىللىق بىلەن نەزەر تاشلىدى، ـــ كۆز تەگمە-سۇن. ئاڭلىغىنىمدىن ئارتۇق ئوغلان بولۇپلا. كۆزۈمنىڭ كورلۇ-قىدىن جىيەن ئوغلۇمنى تونۇماپتىمەن ئەمەسمۇ؟ رەھمەتلىك ئا-تىلىرىنىڭ ۋاپاتىدىن خەۋەر تاپقان بولساممۇ، ئەھۋال سوراپ كې-لەلمىدىم.

ـــ ئۇنداق دېمىسىلە تاغا. ئاتا مىراس زېمىنلىرىمىزنى مۇنا-پىق شەيباقنىڭ تەھلىكىسىدىن قوغداش ئۈچۈن، شۇنچە يىراق يەردىن لەشكەر تارتىپ كەلگەنلىكلىرىنىڭ ئۆزى بىز ئۈچۈن ئەڭ چوڭ تەسەللى، ـــ دېدى بابۇر.

ـــ بۇزرۇكۋار ئانىلىرىم، خان ئاغام، ئىگىچە ـ سىڭىللىرىم تىنچلىقمۇ؟

ـــ خۇداغا شۈكۈر، ھەممىسى ئامان ئېسەن. تۇرپاندىكى قان-قېرىنداش، ئۇرۇق ـ تۇغقانلارمۇ تىنچلىقتۇ؟

ـــ خۇداغا شۈكۈر، سالامەتچىلىك، ـــ سۇلتان ئەھمەدخان كەينىگە قايرىلىپ ئەمىر ـ سەركەردىلەر ئارىسىدا تۇرغان ئىككى ئوغلىنى چاقىردى.

ـــ سالام بېرىڭلار. مانا بۇياق سىلەر كېچە ـ كۈندۈز كۆ-رۈشنى ئارزۇ قىلغان باھادىر ئاغاڭلار بابۇر پادىشاھ بولىدۇ.

سەئىدخان بىلەن باباچاقخان موككىدە تىزلاندى:

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، باھادىر ئاغام بابۇر پادىشاھ ئالىي-لىرىغا ئېھتىرام بولغاي.

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام. ئىككى ئىنىمنى كۆرۈپ خۇددى قا-نات كۆكلەپ چىققاندەك بولدۇم، ـــ دېدى بابۇر ئىككى نەۋرە ئى-نىسىنى يۆلەپ تۇرغۇزغاچ.

سۇلتان ئەھمەدخان بابۇرغا ئىككى ئوغلىنى تونۇشتۇردى:

ـــ بۇ ئۇچىنچى خانزادەم سەئىدخان بولىدۇ، بۇ تۆتىنچى

خانزادەم باباچاقخان بولىدۇ.

ـــ قەدىرلىك ئىنىلىرىم بىلەن دىدارلاشقىنىمدىن تولىمۇ بەختىيارمەن، ـــ دېدى بابۇر، گەرچە ئەمدىلا ئون بەش ـ ئون ئالتە ياشلارغا كىرگەن بولسىمۇ، ئون سەككىز ـ يىگىرمە ياشلىق يىگىتلەردەك بويلۇق ھەم تەمكىن كۆرۈنىدىغان نەۋرە ئىنىلىرىغا مېھرى بىلەن قاراپ، ـــ ھازىردىن ئېتىبارەن بىر قورساق قېرىنداشلاردەك ئۆتۈپ، سەلتەنەت دۈشمەنلىرىنىڭ بېشىغا تەڭ قىلىچ چاپايلى، ـــ دېدى.

ـــ ئىنشائاللاھ، ـــ دېدى ئىككى خانزادە.

سەئىدخاننىڭ شۇ تاپتا نېرىراقتا قاراپ تۇرغان دوستى تاھىر بەگنى بابۇر بىلەن كۆرۈشتۇرگۈسى بار ئىدى. بىراق ئۇنىڭ نەسەبى، مەرتىۋىسى توغرا كەلمىگەچكە كۆرۈشتۈرۈشكە ئامالسىز قالدى.

ـــ بۇزرۇك مومام شاھ بېگىم، ھامىلىرىم سۇلتانىنىگار خېنىم، دۆلەتسۇلتان خېنىم، نەۋرە ئاغام خانىكە سۇلتان، نەۋرە ئىنىم مىرزاخانلار ئالىيلىرىدىن ھاردۇق سوراش ئۈچۈن ساقلاۋاتىدۇ، ـــ دېدى بابۇر تەۋازۇ بىلەن بېشىنى ئېگىپ تۇرۇپ، ـــ ئىجازەت بەرسىلە، ئۇلارغا خۇش خەۋەر يەتكۈزەي.

ئانىسى شاھ بېگىمنىڭ ئالايىتەن ئالدىغا چىققانلىقىنى ئاڭلىغان سۇلتان ئەھمەدخان ھاياجاندىن تۇرالمايلا قالدى:

ـــ ماقۇل، سىلى بېرىۋەرسىلە ئوغلۇم، بىزمۇ ئارقىلىرىدىن تاپ باستۇرۇپ يېتىپ بارىمىز.

بابۇر چوڭقۇر بىر تەزىم قىلىۋەتكەندىن كېيىن، ئېتىغا مىنىپ قامچا سالدى. ئانىسى بىلەن كۆرۈشۈشكە ئالدىراپ قالغان سۇلتان ئەھمەدخانمۇ بابۇرنىڭ كەينىدىنلا ئېتىغا قامچا سالدى. ئۇلار بىرنەچچە مىنۇت ئىلگىرى ـ ئاخىر بولۇپ ياغادىكى شاھ بېگىمنىڭ چېدىرىغا يېتىپ كەلدى.

چېدىردىن ئېتىلىپ چىققان شاھ بېگىم: «ئانام بالام!» دەپ ھۆركىرەپ يىغلىغىنىچە سۇلتان ئەھمەدخانىنىڭ بوينىغا ئېسىلـ

دى. ئاندىن ئۇنىڭ كۆزىگە، مەڭزىگە، پېشانىسىگە يېنىش ـ يېنىشلاپ سۆيدى. شۇ تاپتا سۇلتان ئەھمەدخانىڭ كۆزىدىنمۇ بوراندەك ياش كەتكەنىدى. بۇ تەسىرلىك كۆرۈنۈشكە گۇۋاھ بولۇپ تۇرغانلارمۇ ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي كۆز يېشى قىلىشتى.

سۇلتان ئەھمەدخان سىڭىللىرى سۇلتانىنىگار خېنىم، دۆلەتسۇلتان خېنىم بىلەنمۇ قۇچاقلىشىپ، كۆز يېشى قىلىپ كۆرۈشتى. جىيەنى خانىكە سۇلتان، مىرزاخانلارنى قۇچاقلاپ تۇرۇپ پېشانىسىدىن سۆيدى، ئاندىن ئۇلارغا بىللە ئېلىپ كەلگەن خوتۇنلىرىنى ۋە ئىككى خانزادىسىنى تونۇشتۇردى. ئۇلارنى ئانىسىدىن باشلاپ بىر ـ بىرلەپ سالام بەرگۈزدى ۋە بۇ كېچە ئانىسىنىڭ چېدىرىدا قونۇپ قالدى.

※ ※ ※

بابۇر ئەتىسى بامدات نامىزىنى ئوقۇپ بولۇپلا، مومىسى بىلەن تاغىسىغا سالام بېرىش ئۈچۈن شاھ بېگىمنىڭ چېدىرىغا كىردى ۋە ھەر ئىككىلىسىگە تىزلىنىپ سالام بەردى.

ـــ تۇنۇگۈن يول ئۈستىدە مۇمكىن بولماي قالدى، كېيىن ئانامنى كۆرۈپ ئېسىمدىن چىقىرىپ قويۇپتىمەن، ـــ دېدى سۆلتان ئەھمەدخان ۋە نۆكىرىنى بۇيرۇپ بىر ياقلىق شاھانە تون ـ تامبال، كالۇۋۇتۇنلۇق بۆك، قونچى نەقىشلەنگەن ئۆتۈك ئەكەلدۈردى، ـــ ئالا قاشقا يورغامنى توقۇپ ئەپكەل، ـــ دېدى ئاختىچىسىغا قاراپ، ئاندىن بېلىدىن قاشتېشى، ياقۇتلاردىن كۆز قويۇلغان ئالتۇن كەمىرىنى يېشىپ بابۇرغا ئۆزاتتى، ـــ بۇ سوۋغاتلارنى قوبۇل قىلسىلا ئوغلۇم، ئۈستىبېشىمدىكىلەردىن پەقەت مۇشۇ كەمەرلا ھۆرمەتلىرىگە لايىقتەك قىلىدۇ.

بابۇر كىچىك خان تاغىسىنىڭ بۇ قەدەر كۆرسەتكەن ھۆرمەت، ئىنئاملىرىنى كۆرۈپ ھاياجاندىن كۆزىگە لىققىدە ياش ئالدى. چۈنكى، چوڭ تاغىسى سۇلتان مەھمۇدخانمۇ بۇ چاغقىچە ئۇ

نىڭغا ئۆتۈك چاغلىق كىيىمىنى بېرىپ ئىززەت كۆرسەتمىگەنـ
دى. بابۇر ئالتۇن كەمەرنى ئىككى قوللاپ ئېلىپ، ئاۋۋال پېشانـ
سىگە تەگكۈزۈپ تاۋاپ قىلدى، ئاندىن سۆيدى ـ دە، دەرھال بېلـ
دىكى كەمىرىنى يېشىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا تاغىسى ئىنئىام قىلغان
كەمەرنى باغلىۋالدى.

تۇركىي يوسۇن بويىچە خان ـ پادىشاھلار ئەڭ ھۆرمەتلىك
كىشىلىرىگە، جەڭدە ئالاھىدە چوڭ تۆھپە كۆرسەتكەن باھادىر
سەركەردىلىرىگە ئۇچسىدىكى كىيىملىرىنى ئىنئام قىلاتتى.
خان ـ سۇلتانلارنىڭ مۇبارەك بەدىنى تەگكەن بۇ كىيىملەر كاتتا
ئىنئام ھېسابلىناتتى. كەمەر بولسا ئاشۇ ئىنئاملارنىڭ كاتتىسى
ئىدى. كەمەردىن قالسا بېشىدىكى بۆرك ـ دوپپىسى، قىلىچ ـ
خەنجىرى، ئاندىن تونى، كۆڭلىكى، ئەڭ ئاخىرىدا ئۆتۈكى تۇراتـ
تى. بابۇر بۇ ئىنئاملارنىڭ ئەڭ كاتتىسىغا ئېرىشكەنىدى.

ـــ ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، ئالا يورغا تەييار بولدى، ـــ
دېدى ئاختىچى بەگ.

سۇلتان ئەھمەدخان بابۇرنى باشلاپ چېدىرنىڭ ئالدىغا چىقـ
تى.

ـــ قوبۇل قىلسىلا ئوغلۇم، ئالا يورغا سىلىگە قانات بولـ
غاي، ـــ دېدى ئۇ ئاتىنىڭ تىزگىنىنى بابۇرنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ.

ـــ بۇنچىلىك ئىززەت كۆرسىتىشلىرىگە لايىق ئەمەس ئىدىم
تاغا، ـــ دېدى بابۇر ھاياجىنىنى باسالماي.

ـــ سىلىدەك باھادىر ئەزىمەتكە ھەرقانچە ئىززەت ئازلىق
قىلۇر. يۇرسىلە بىللە ناشتا قىلايلى.

ئۇلار شاھ بېگىمنىڭ قېشىغا يەنە قايتىپ كىرىشتى.

ـــ كەمەر بىلەن ئات مۇبارەك بولسۇن جىگىرىم، ـــ دېدى
شاھ بېگىم بابۇرنى قۇتلۇقلاپ، ـــ مەن سىلىگە نېمە بەرسەم بو-
لۇر ئەمدى؟

ـــ مۇبارەك تىزلىرىغا بېشىمنى قويۇپ يېتىۋېلىش بەختـ

دىن مەھرۇم قالمىساملا بولىدۇ موما. قالدىسىغا دۇئالىرىنى ئايە-
مىغايلا.

ـــ ئەلۋەتتە دۇئا قىلىپ تۇرىمەن. ھەر ۋاقىتلىق نامىزىمدىكى دۇئالىرىمىنىڭ ھەممىسى سىلىدەك پەرزەنتلىرىمىنىڭ بەختى ـ دۆلىتى ئۈچۈن. ئەمما ئەل ـ رەئىيەتنىڭ دۇئاسىنى ئېلىشقىمۇ تىرىشقايلا. چۈنكى، ئەلنىڭ دۇئاسى بىلەن ئەر كۆكىرىدۇ، يامغۇر بىلەن يەر دەيدۇ ئەمەسمۇ.

ـــ بۇزرۇكۋارىمنىڭ كالامىنى قەلبىمگە نەقىشلىۋالغايمەن.

بابۇر گېپىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ تۇرۇشىغا، شاھ چېدىرىغا سەئىدخان بىلەن باباچاقخان كىرىپ كەلدى ـ دە، ئاۋۋال مومىسىغا، ئاندىن دادىسى بىلەن نەۋرە ئاكىسى بابۇرغا سالام بەردى. با-بۇر بايا بېلىدىن يېشىۋەتكەن كەمىرىنى سەئىدخانغا، يېنىغا ئېسىۋالغان قىسقا ساپلىق خەنجىرىنى باباچاقخانغا تەقدىم قىلدى.

سۇلتان ئەھمەدخان باھادىرلىق شۆھرىتىنى خېلىدىن بېرى ئاڭلاپ كەلگەن بۇ جىيەن ئوغلىنىڭ پەزىلىتىنىڭ تەسەۋۋۇرىدىن كېدىنمۇ نەچچە ھەسسە ئارتۇق ئىكەنلىكىنى، چوڭلارغا ھۆرمەت كۆرسىتىشتە ئەمەس، كىچىكلەرگە ئىززەت بىلدۈرۈشتىمۇ قا-ئىدە ـ يوسۇنلارغا ئالاھىدە ئېتىبار بېرىدىغانلىقىنى كۆرۈپ تو-لىمۇ مەمنۇن بولدى.

«ئەجدادىمىزدىن قالغان بۇيۇك سەلتەنەت مۇشۇنداق پەرزەنت-لەر بىلەن تېخىمۇ شۆھرەت تاپىدۇ. بابۇر پادىشاھنىڭ ۋۇجۇدىدىن ئانا تەرەپ ئەجدادى تۇغلۇق تۆمۇر بىلەن ئاتا تەرەپ ئەجدادى ئە-مىر تۆمۇرنىڭ باھادىرلىق جاسارىتى تەڭ نامايان بولۇپتۇ. كەل-گۈسىدە ئول بابائى بۇزرۇكلىرىدىنمۇ ئېشىپ چۈشكۈدەك جاھاز-گىر بولۇشىدا گەپ يوق. قۇدرەتلىك تەڭرىم ماڭا ئون ئوغۇل ئە-نايەت قىلىپتۇ. ئۇلاردىن قايسىسى بابۇر مىرزىغا تەڭلىشەلەر-كىن؟ ئى، يېگانە ئاللاھ ئىنايىتىڭدىن ئۈمىدۋارمەن...»

چېدىرغا مىرزاخان بىلەن بىللە سۇلتانىنىگار خېنىم، دۆ-

لەتسۇلتان خېنىم قاتارلىق ھەمشىرىلىرىنىڭ كىرىپ كېلىشى سۇلتان ئەھمەدخانىنىڭ خىيالىنى ئۈزۈپ قويدى. مىرزاخان سۇلتان ئەھمەدخانىنىڭ سىڭلىسى سۇلتانىنىگار خېنىمنىڭ مەرھۇم سۇلتان مەھمۇد مىرزىدىن تۇغۇلغان ئوغلى ئىدى. گەرچە ئۇنىڭ يېشى بابۇردىن خېلى كىچىك بولسىمۇ، سۇلتان ئەھمەدخان ئۇنىڭغىمۇ بىرقۇر كىيىم ـ كېچەك ۋە بېشىدىكى كالۇۋتۇنلۇق دوپپىسىنى سوۋغا قىلدى.

ـــ خانىكە سۇلتان كۆرۈنمەيدىغۇ؟

نەۋرىلىرىنىڭ قاتاردا چوڭ نەۋرىسىنىڭ يوقلۇقىنى بايقىغان شاھ بېگىم بىكاۋۇل بەگدىن سورىدى.

ـــ چوڭ خانزادە تېخى ئورنىدىن تۇرمىدىمكىن؟

ـــ ئويغىتىڭلار! ـــ دېدى شاھ بېگىم قاپىقىنى تۇرۇپ، ـــ تېزدىن كېلىپ خان تاغىسىغا سالام بەرسۇن.

بىر چۆگۈن چاي قايناممچىلىك ۋاقىت ئۆتكەندە سۇلتان مۇھەممەد خانىكە چېدىرغا ئەسنىگەن ھالدا كىرىپ كەلدى. تۇر ـ قىدىن ئۈيقۇسىغا قانمىغانلىقى چىقىپ تۇراتتى. ئۇ ئاۋۋال شاھ بېگىمگە، ئاندىن سۇلتان ئەھمەدخانغا، ئاخىرىدا ئىككى ھامما ـ سىغا سالام بەردى. بابۇرغا شۇنداقلا قاراپ، بېشىنى لىڭشىتىپ قويۇش بىلەن كۆپايىلەندى. سەئىدخان، باباچاقخان، مىرزاخان قا ـ تارلىق نەۋرە ئىنىلىرىنىڭ سالامىنى «ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام» دەپ ئاغزىنىڭ ئۈچىدا ئىلىك ئېلىپ بولدى قىلدى. جاۋابەن ئەھۋال سوراپ قويمىدى. گەرچە بابۇرنىڭ يېشى ئۇنىڭدىن كىچىك بول ـ سىمۇ، لېكىن پادىشاھلىق مەرتىۋىسى بولغاچقا سالاھىيىتىنى ساقلاپ سالام بەرمىدى. سۇلتان ئەھمەدخان ئۇنىڭ ئۆزىنى چوڭ تۇتۇپ، ھاكاۋۇرلۇق قىلىۋاتقانلىقىنى سەزگەن بولسىمۇ، چاندۇر ـ مىدى ۋە ئۆز لايىقىدا ئۇنىڭغىمۇ سوۋغا بەردى.

كۆرۈشۈش، سالام ـ سەھەتلەر ئاخىرلاشقاندىن كېيىن بىر ـ لىكتە ناشتا قىلىشىپ، تاشكەنتكە قاراپ يولغا چىقىشتى.

※ ※ ※

سۇلتان مەھمۇدخان خانىش ـ بانۇلىرىنى ۋە چوڭ ـ كىچىك ئەمىر ـ سىپاھلىرىنى ئېلىپ تاشكەنت شەھىرىدىن يىگىرمە بەش ـ ئوتتۇز چاقىرىم يىراقلىقتا چېدىر تىكىپ، پايانداز سېلىپ ساقلاپ تۇرغانىدى. سۇلتان ئەھمەدخان ئاكىسىنىڭ چىرايىنى ئېنىق كۆرگىلى بولمىغان يەرگە كەلگەندە ئاتتىن سەكرەپ چۈشتى ـ دە، توققۇز قېتىم يۇكۇنۇپ ھۆرمەت بىلدۇرگەندىن كېيىن، ئاندىن ئورنىدىن تۇرۇپ، ئاكىسىنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ كەلدى، سۇلتان مەھمۇدخانمۇ دەس ئورنىدىن تۇرۇپ، غۇلاچلىرىنى كەڭرى يايغىنچە ئىنىسىغا باغرىنى ئاچتى. ئاغا ـ ئىنىلەر مەھكەم قۇچاقلاشتى، ھال ـ ئەھۋال سوراشتى. بۇ چاغدا شاھ بېگىم ئىككى ئوغلىنىڭ خانىشلىرىنى ئايرىم بىر چېدىردا تونۇشتۇرۇۋاتاتتى.

سۇلتان ئەھمەدخان ئاۋۋال ئىككى ئوغلىنى، ئاندىن يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمىر ـ بەگلىرىنى بىر ـ بىرلەپ چاقىرىپ، ئاكىسىغا سالام بەرگۈزدى. سۇلتان مەھمۇدخانمۇ سەييىد مۇھەممەد مىرزا قاتارلىق ئالىي دەرىجىلىك ئەمىرلىرىنى ئىنىسىغا سالام بەرگۈزۈپ تونۇشتۇردى.

كۆرۈشۈش، سالام بېرىش رەسمىيىتى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، سۇلتان ئەھمەدخان ئاكىسىغا تۇرپاندىن ئېلىپ كەلگەن توققۇز ساندۇق ئالتۇن ـ كۈمۈش، قاشتېشى، ياقۇت، ئۇنچە ـ مەرۋايىت، توققۇز تۆگىلىك ئەتلەس، توققۇز تۆگىلىك شايى، توققۇز تۆگىلىك كىمخاپ، توققۇز تۆگىلىك گەزلىمە، توققۇز تۆگىلىك گىلەم، توققۇز تۆگىلىك قۇرۇق ئۈزۈم، ئېگەر ـ جابدۇقلىرى بىلەن توققۇز يۈز ئات سوۋغا قىلدى.

سوۋغا تەقدىم قىلىش ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ ئىشارىتى بىلەن باش كاناياچى كاناي چالدى. ئۇنىڭغا ئۇلاپلا ناغرا ـ دۇمباقلار چېلىندى. شۇ ھامان سۇلتان

ئەھمەدخان باشلاپ كەلگەن ئون بەش مىڭ لەشكەر ئاتلىرىدىن چۈشۈپ، يەرگە يۈكۈنگىنىچە سۇلتان مەھمۇدخانغا ھۆرمەت بىلدۈردى:

ــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم! قۇدرەتلىك سۇلتان مەھمۇدخان ئالىلىرىغا ئېھتىرام بولغاي. سەلتەنەت ـ دۆلەتلىرى زىيادە، دۈشمەنلىرى خار ـ زەبۇن بولغاي!

ئون بەش مىڭ لەشكەرنىڭ ھۆرمەت سادالىرىدىن پۈتكۈل دالا لەرزىگە كەلدى.

ــ ئىجازەت! ــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان لەشكەرلەرنىڭ ئورنىدىن تۇرۇشىغا رۇخسەت بېرىپ، ــ سەركەردە ـ لەشكەرلەر يول جاپاسى تارتتىڭلار!

ــ شاھىمىز ئۈچۈن جېنىمىز پىدا!

لەشكەرلەر گۈررىدە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ يەنە ئاتلىرىغا مىنىشتى.

ئون بەش مىڭ لەشكەر ئوخشاش رەڭدە كىيىنگەنىدى. بەشىدىكى بۆكلىرى، ئۇچىسىدىكى كەشتىلىك تونلار، كۆن ئۆتۈك-لىرى، يېشىل چەمدىن ئىشلەنگەن ساداقلار ئوپمۇئوخشاش ئىدى. مىنىۋالغان ئاتلىرى بىلەن ئاجايىپ كۆركەم، ھەيۋەتلىك كۆرۈنەتتى. بابۇر بۇ لەشكەرلەرنىڭ قىلىچۋازلىرى ئايرىم، نەيزىۋازلىرى ئايرىم، كامانداز‌لىرى ئايرىم، سۇپەرچىلىرى ئايرىم سەپ تۈزگەنلىكىنى، بىر ـ بىرى بىلەن پاراڭلاشماي، تەرتىپ ساقلاپ ئات ئۈستىدە قەددىنى رۇسلاپ، ھەيۋەت بىلەن تۇرۇشلىرىنى كۆرۈپ ھەم مەمنۇن بولدى، ھەم ھەۋەس قىلدى.

«كىچىك خان تاغام لەشكىرىي ماھارەتتىلا ئەمەس، لەشكەرنى قانداق تۈتۈش، لەشكىرىي تۈزۈك، سەپ تۈزەش، يۈرۈش ـ تۇرۇش قاتارلىق ئىنچىكە ئىشلارىدىمۇ ئالاھىدە ئىستېداد ئىگىسى ئىدىكەن. موڭغۇللارنىڭ ئۈنىڭغا ‹ئالاچەخان› دەپ لەقەم قويۇشى بىكار ئەمەس ئىكەن. پۈرسەت تېپىپ ئۈنىڭدىن كۆپرەك ماھارەت، پەزىلەت ئۆگىنىۋالسام بولغۇدەك...»

شۇ تاپتا بابۇر كىچىك تاغىسىنىڭ لەشكەرلىرىگە ھەۋەس بىلەن قاراۋاتقاندەك، سەئىدخانمۇ بابۇرغا ھەۋەس بىلەن قاراپ قالغاندى. بابۇرنىڭ شۇنچە ياشلىقىغا قارىماي، ئۆزىنى سالاپەتلىك تۇتۇشى، گەپ ـ سۆز، ھەرىكەتلىرىدىكى تەمكىنلىكى، ھەر قانداق نەرسىگە سالقىن نەزەر بىلەن قاراشلىرى سەئىدخانىنىڭ قەلبىدە ھەسسىلەپ ھۆرمەت، قايىللىق قوزغىغاندى. شۇ دەقىقىدە ئۇلارنىڭ كۆزى ئۇچرىشىپ قالدى. سەئىدخانىنىڭ ئۆزىگە ھەۋەس بىلەن قاراۋاتقانلىقىنى سەزگەن بابۇر بۇ نەۋرە ئىنىسىغا چوڭقۇر بىر نەزەر تاشلىدى ـ دە، بېشىنى سەل ئېگىپ سۆس كۇلۇمسىرىدى.

كۆرۈشۈش مۇراسىمى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، سۇلتان مەھمۇدخان بىلەن سۇلتان ئەھمەدخان تاشكەنتكە قاراپ ماڭدى. سۇلتان ئەھمەدخان ئون بەش مىڭ كىشىلىك زور قوشۇننى مۇشۇ يەردە بارگاھ تىكىپ، پەرمان كۇتۇشكە بۇيرۇپ، يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمىر ـ سەركەردىلىرىنى ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىۋالغاندى.

شەھەرگە كىرىپ ئاۋۋال بۇزرۇك خانىش ئىسان دۆلەت خانىمغا سالام بەردى. گەرچە سۇلتان مەھمۇدخان بىلەن سۇلتان ئەھمەدخان شاھ بېگىمدىن تۇغۇلغان بولسىمۇ، ئىسان دۆلەت خانىم چوڭ خانىش بولغاچقا، ئۇنى ئانىسىدىن بەكرەك ھۆرمەتلەيتتى. ئۇنىڭسىزمۇ ئىسان دۆلەت خېنىم بۇ ئىككى خانزادىنى شاھ بېگىم بىلەن بىللە ھەقىقىي ئانىلىق مېھرىنى بېرىپ چوڭ قىلغاندى. بۇ ئاكا ـ ئۇكىلار توققۇز ـ ئون ياشقا كىرگۈچە ئىككى خانىشتىن قايىسىنىڭ ئۆزلىرىنى تۇغقان ئانىسى ئىكەنلىكىنى بىلمەي چوڭ بولغاندى.

كېيىنى خېلىلا ئېغىرلىشىپ قالغان ئىسان دۆلەت خېنىم ئىش ـ ھەرىكەتتىن قالغاندى. سۇلتان ئەھمەدخان ھۇجرىغا كىرىپ ئۆمىلەپ كەلگىنىچە ئىسان دۆلەت خېنىمنىڭ ئاۋۋال پۇتىنى قۇچاقلىدى، ئاندىن باغرىغا ئۆزىنى ئاتتى. ئىسان دۆلەت خېنىم بۇقۇلداپ يىغلىغىنىچە ماغدۇرسىز قوللىرى بىلەن سۇلتان ئەھ ـ

مەدخاننىڭ يوز ـ كۆزلىرىنى سىلىدى، پىشانىسىگە ئانىلىق مېھرى بىلەن سۆيدى، نەۋرىسى سەئىدخان، باباچاقخانلار بىلەنمۇ ئاشۇ تەرىزدە كۆرۈشتى.

سۇلتان ئەھمەدخان ئاچىسى مېھرىنىگار خېنىم، قۇتلۇقنىگار خېنىملار بىلەن كۆرۈشۈپ ھال ـ ئەھۋال سوراشقاندىن كېيىن، مەرھۇم دادىسى سۇلتان يۇنۇسخان بىلەن مەرھۇم ئاچىسى خۇبنىگار خېنىمنىڭ ھازىرىنى ئاچتى. ئۇلارنىڭ روھىغا ئاتاپ دۇئا قىلدى. كۆرۈشۈش رەسمىيىتىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ ئاكىسى بىلەن بىرلىكتە ئىككى ئوغلىنى ۋە ئەمىر ـ بەگلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ دادىسى سۇلتان يۇنۇسخاننىڭ قەبرىسىنى تاۋاپ قىلدى.

تاشكەنت خەلقى كوچا ـ رەستىلەرگە چىقىپ، ئاكا ـ ئۇكا خانلارغا ھۆرمەت بىلدۈرۈشتى. پۈتكۈل شەھەر سۇلتان مەھمۇد خاننىڭ پەرمانى بىلەن بايرام تەنتەنىسىگە چۆمگەنىدى. مەسچىت ـ لەرنىڭ ئۈستىدە، ئاۋات رەستىلەرنىڭ دوقمۇشىدا، مەيدان ـ سەينالاردا كەچ كىرگۈچە ناغرا چېلىندى. سۇلتان ئەھمەدخان دادىسى بىلەن ئاچىسىنىڭ روھىغا ئاتاپ يېتىم ـ يېسىر، غېرىب ـ غۇرۇالارغا نەزىر ھېسابىدا پۇل ـ پۈچەك تارقاتتى.

※ ※ ※

كەچتە سۇلتان مەھمۇدخان ئىنىسىنىڭ شەرىپىگە كاتتا سورۇن ھازىرلىدى. داستىخانلار شورپا، تونۇر، زىخ كاۋاپلىرى، بۇغا، قىرغاۋۇل، كەكلىك، ئۇلار گۆشلىرى، پوشكال، بوغۇرساق، تۇرلۈك تاتلىق ـ تۇرۇملەر، ھۆل ـ قۇرۇق يەل ـ يېمىشلەر بىلەن تولۇپ كەتكەنىدى.

سۇلتان مەھمۇدخان، سۇلتان ئەھمەدخان ۋە بابۇرغا ئالتۇن قەدەھتە، باشقىلارغا كۈمۈش قەدەھتە شاراب كەلتۈرۈلدى. سەئىدخان بىلەن باباچاقخانغا چوڭ خانزادە سۇلتان مۇھەممەد خانكەنىڭ يېنىدىن ئورۇن بېرىلگەنىدى. ئۆتكەن يىلى كۈزدە چوڭ

ئاكىسى مەنسۇرخاننىڭ زورى بىلەن تۇنجى قېتىم شاراب ئىچىپ باققان سەئىدخان كېيىنكى كۈنلەردە دوستى تاھىر بەگلەر بىلەن ئانچە ـ مۇنچە شاراب ئىچىدىغان بولغانىدى. ئەمما، مەست بولغۇ ـ چە ئىچمىگەنىدى. گەرچە بۇگۈن دادىسى بىلەن شاراب سورۇنىدا تۇنجى ئولتۇرۇشى بولسىمۇ، ئالىي دەرىجىلىك ئەمىرلەر قاتارىدا مۇئامىلە قىلىنغانلىقى ئۈچۈن، دادىسى ۋە تاغىسىدىن ئانچە تار ـ تىنىپ، قورۇنۇپ كەتمىدى.

پەگاھتا ئولتۇرغان سازەندىلەر داپ، دۇتار، راۋاب، تەمبۇر، قالۇن، ساتار، ئۇد، چىلتار... قاتارلىق سازلارغا تەڭكەش قىلىپ لەرزان ئاۋازدا مۇقام توۋلايتتى. ئاكا ـ ئۇكا خانلار ھېلى بالىلىق چاغلىرىنى ئەسلىسە، ھېلى ئۆتكەن ـ كەچكەن ئىشلار ھەققىدە قىزغىن پاراڭغا چۈشۈپ كەتكەنىدى. ئۇلارنىڭ ئەمىر ـ سەركەر ـ دىلىرىمۇ بىر ـ بىرىگە كۆڭۈل چۈشەندۇرۇۋاتاتتى. تۆرە ئولتۇر ـ غان ئۇچ خانىنىڭ خاس شارابچىسىدىن باشقا ساقىيلار توختىماي مېڭىپ يۈرۈپ، بوشىغان قەدەھلەرگە شاراب قۇيۇاتتى.

ئىنىسى باباچاقخان بىلەن نەۋرە ئىنىسى مىرزاخان شاراب ئىچمىگەنلىكى ئۈچۈن، سەئىدخان ئۇلپەتچىلىك قىلىدىغان ئادەم تاپالمايى ئىچى پۇشۇپ كەتكەنىدى. ئۇ دادىسى بىلەن تاغىسىنىڭ پاراڭلىرىغا قۇلاق سېلىپ، گەپ قىستۇرمايى ئەدەپ ساقلاپ ئولـ ـ تۇرغان بابۇرغا پات ـ پات قاراپ قويۇاتتى. بابۇر بىلەن ئۇلپەتچە ـ لىك قىلغاچ پاراڭلىشىشنى بەكمۇ ئارزۇ قىلاتتى. يېنىدا ئولتۇر ـ غان چوڭ نەۋرە ئاغىسى خانىكە سۇلتان شارابنى سۇدەك ئىچەتتى، توختىمايى سۆزلەيتتى. سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ بۇ چوڭ خانزادىسى خېلىلا تەكەببۇر ئىدى. ئەدەپ يۇزىدىن بولسىمۇ، سەئىدخانغا ئىككى ئېغىز تۇزۇت قىلىپ، غىزا ـ شارابقا تەكلىپ قىلىپ قويمايتتى. ئۇنى كۆزىگە ئىلمىغاندەك ئانچە ئېتىبار قىلىپ كەتـ ـ مەيى، يېنىدىكى ئەمىرلەر بىلەن چاقچاقلىشىپ ئولتۇراتتى. گەپ ـ سۆزلىرى ھەم لاۋزا، ھەم تاقما ـ تۇقما ئىدى. ئەمىرلەر ئۇنىڭ تېتىقسىز پاراڭلىرىغا زورىغا قۇلاق سېلىپ، خۇشامەتگۈيلۈق بـ ـ

لەن ھەجىيىشاتتى.

ۋاقىتنىڭ ئۇزىرىشىغا ئەگىشىپ، سورۇن ئەھلى مەست بو-لۇشقا باشلىدى. ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ، كۆڭلى تارتقان كىشى-لەرگە شاراب تۇتۇشاتتى. ئاكا ـ ئۇكا خانلارغا خۇشامەت قىلىشاتتى. گاھلىرى ئوردا قىزىقچىسى بىلەن بەسلىشىپ، قىزىقچىلىق قىلىپ سورۇندىكىلەرنى كۈلدۈرەتتى. سەئىدخانىنىڭ بابۇرنىڭ ئالدىغا بېرىپ شاراب تۇتقۇسى بولسىمۇ، لېكىن دادىسى بىلەن تا-غىسىدىن ھېيىقىپ، ئورنىدىن تۇرۇشقا جۈرئەت قىلالمايتتى.

شۇ ئەسنادا بابۇر شاراب تولدۇرۇلغان ئالتۇن جامنى كۆتۈ-رۈپ سەئىدخانىنىڭ ئالدىغا كەلدى. سەئىدخان بىلەن يانمۇيان ئول-تۇرغان خانزادە سۇلتان مۇھەممەد خانىكە بابۇر شاراب تۇتۇش ئۈچۈن ئالايىتەن ئالدىمغا كەلگەن ئوغشايدۇ دەپ ئويلىدى ـ دە، ئېرىنچەكلىك بىلەن بابۇرغا قارىدى. بابۇر ئۇنىڭغا سۇس تەبەس-سۇم قىلىپ قويۇپ، قولىدىكى ئالتۇن قەدەھنى سەئىدخانغا تەڭ-لىدى:

ـــ ئالسىلا ئەزىز ئىنىم، ھازىرچە بۇ بىر جام شاراب بىلەن ئۆزلىرىدىن ھاردۇق سورىۋالغاچ تۇراي.

بابۇر سەئىدخانىنىڭ ئۆزىگە بىلدۈرگەن زىيادە ھۆرمىتىدىن تەسىرلەنگەن، يېشىنىڭ كىچىكلىكىگە قارىماي ئەدەپ ـ قائىدىگە رىئايە قىلىپ ئولتۇرۇشىدىن، كۆزلىرىدىن چىقىپ تۇرغان ئە-قىل ـ پاراسەت، ۋۇجۇدىدىن بىلىنىپ تۇرغان جاسارەتتىن قايىل بولغانىدى.

بابۇرنىڭ بۇنچىۋالا كاتتا ئىززەت كۆرسىتىشىنى خىيالىغا كەلتۈرمىگەن سەئىدخان چاچراپ ئورنىدىن تۇرۇپ، ھۆرمەت بىلەن قول باغلىدى:

ـــ بۇنچىۋالا كاتتا ئىززەت كۆرسىتىشلىرىگە لايىق ئەمەس-مەن شاھ ئاغا.

ـــ ئەزىز ئىنىم، زىنھار ئۇنداق دېمىسىلە. ھەممىمىز بىر نەسىلنىڭ پۇشتىدىنمىز. تۇزكور، مۇناپىق ياۋغا بىرلىكتە تاقابىل

تۇرمىز، دەپ جەم بولغان بۇ خاسىيەتلىك سورۇندا مەرتىۋە سۇ-رۇشتۇرۇش بىھاجەت.

بابۇرنىڭ بۇ سۆزلىرى خانزادە سۇلتان مۇھەممەد خانىكەنىڭ يۈزىنى چىمىلداتتى. ئادەتتە ئۇنىڭ ۋەلىئەھدلىكىنى پەش قىلىپ چوڭچىلىق قىلىشلىرىنى، تۆۋەن دەرىجىلىك ئەمىرلەرگە ھاكا-ۋۇرلارچە مۇئامىلە قىلىشلىرىنى، ئالدىدا ئۆزىنى قەستەن چوڭ تۇتۇشلىرىنى بابۇر ياراتمايتتى.

ــ ئىلتىپات قىلدىلا شاھ ئاغا.

سەئىدخان ئارتۇقچە تەكەللۇپ قىلىپ ئولتۇرماي، بابۇرنىڭ قولىدىن ئالتۇن قەدەھنى قوش قوللاپ ئالدى.

بابۇر سەئىدخانىنىڭ ئالدىدىكى لىق شاراب تولدۇرۇلغان كۇ-مۇش جامنى قولىغا ئېلىپ تۇرۇپ:

ــ نامەرد شەيباقنى يوقىتىپ، بۈيۈك سەلتەنەتىمىزنى رونىق تاپقۇزۇپ، ئەل ــ يۇرتنى ئاسايىشلىققا يۈزلەندۈرۈش ئۈچۈن كۆ-تۇرەيلى، ــ دېدى.

ئىككى نەۋرە قېرىندىشىنىڭ ئۈلپەتچىلىكىنى كۆرۈپ تۇر-غان خانزادە سۇلتان مۇھەممەد خانىكەنىڭ شاراب تەسىرىدىن قىزارغان ئاق پىشماق چىرايى سېزىلەرلىك تاتاردى ۋە قەستەنگە بېشىنى بۇراپ باشقا تەرەپكە قارىۋالدى.

120

بۈگۈن شاھنىشىندا بولغۇسى جەڭ ھەققىدە رەسمىي كېڭەش باشلانغانىدى. كېڭەشكە بابۇر بىلەن ئاكا ــ ئۇكا خانلارنىڭ ئالىي دەرىجىلىك ئەمىر ــ سىپاھلىرىمۇ قاتناشتى.

ــ ئايغاقچىلىرىمىزنىڭ ئىشەنچلىك مەلۇماتلىرىدىن قارا-

غاندا، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان كېڭەش ئەھلىگە ۋەزىيەتنى بىر قۇر تونۇشتۇرغاندىن كېيىن رەسمىي مەقسەتكە كۆچۈپ، ـــ نەچچە ۋاقىتتىن بېرى بىز بىلەن ئىزچىل تىركىشىپ كەلگەن ئەھمەد تەنبەل خانزادە جاھانگىر مىرزىنى نەزەربەند قىلىپ، تۇز-كور شەيبانىخانىنىڭ قېشىغا نەۋرە ئىنىسى شەيخ بايازىدنى ئەۋەتىپ ساداقەت بىلدۇرۇپتۇ. بىلىشىمىزچە، ھازىر شەيبانىخان ئىنىسى مەھمۇد سۇلتان بىلەن بىرلىكتە جۇغى جەمئىي ئاتمىش مىڭ لاۋا ـ لەشكەرلىرى بىلەن بىز تەرەپكە كېلىۋېتىپتۇ. گەردەنكەش ئەھمەد تەنبەل بولسا، ئاخسىنى شەيخ بايازىدقا تاپشۇرۇپ، ئۆزى ئەندىجاننى بېكىتىپ شەيبانىخانىنىڭ كېلىشىنى ساقلاۋېتىپتۇ. ھازىر بىزنىڭ ئالدىمىزدا ئاۋۋال ئاخسى قەلئەسىنى ئېلىپ، ئول شەيبانىخانىنىڭ ئالدىنى توسۇش ياكى ئۆرەتۆپىدە مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگانغا ھەمدەمدە بولۇپ شەيبانىخانغا زەربە بېرىپ، ئەندىجانىنى ھىمايىسىز قالدۇرۇشتىن ئىبارەت ئىككى يول بار. باشقىلارنىڭ تەدبىرى بولسا ئاڭلاپ باقساق.

سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ ئەمرلىرى سەييىد مۇھەممەد مىرزىغا قاراپ قويۇپ جىم تۇرۇشتى. ئۇلار لەشكىرىي ئىشلاردا سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ ئاغزىغا قاراپ ئادەتلىنىشكەنىدى. ئادەتتە سەييىد مۇھەممەد مىرزا باشقىچە پىكىر بىلدۇرمىسە، مەسلىھەتلىشۈالغاندەك سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ پىكرىنى بەس ـ بەستە ماختىشاتتى. چۈنكى ئۇلار سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ لەشكىرىي ئىشلاردا سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ پىكرىگە ئالاھىدە ھۆرمەت قىلىدىغانلىقىنى ئوبدان بىلىشەتتى. لېكىن شۇ تاپتا سەييىد مۇھەممەد مىرزىمۇ جىم تۇرۇۋالدى. ئۇنىڭ بۇنداق جىم تۇرۇۋېلىشىنىڭمۇ سەۋەبى بار ئىدى. ھەئە، بۇ كېڭەشتە سۇلتان مەھمۇد خاندىن قالسا سۇلتان ئەھمەدخان بىلەن بابۇرنىڭ مەرتىۋىسى ئۇستۇن ئىدى. ئۇلاردىن ئاۋۋال ئوي ـ پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويسا ئېغىز غەرىچلىغاندەك بولۇپ قالاتتى. ناۋادا ئوتتۇرىغا قويغان تەدبىرى سۇلتان ئەھمەدخان ياكى بابۇر تەرىپىدىن رەت قىلىۋې-

تىلسە يۈزى تۆكۈلەتتى.

شاھنىشىننىڭ ئىچىنى بىر پەس تىمتاسلىق باستى. سۇلتان ئەھمەدخان بۇ تەرەپنىڭ تۈپراق شارائىتى ۋە ئەھۋالىدىن تازا خەۋەرسىز بولغاچقىمۇ ئەيتاۋۇر، ئىغىز ئېچىشقا ئالدىرىمىدى.

ــ مېنىڭچە ئاۋۋال ئەندىجاننى ئالغىنىمىز ئەۋزەل، ــ دېدى بابۇر ئارتۇقچە سۆكۈتكە بەرداشلىق بېرەلمەي، ئۇ كىچىك خان تاغىسى سۇلتان ئەھمەدخان بىلەن كۆرۈشكەندىن بېرى باشقىچە تېتىكلىشىپ قالغانىدى، چۈنكى، ئەندىجاننىڭ سېپىللىرى ئېگىز ھەم مۇستەھكەم، پۇقرالىرى باي، سۈيى ئەلۋەك، ئوزۇق ـ تۆلۈكى مول. شۇڭا شەيباقخان كېلىپ بولغۇچە ئەھمەد تەنبەلگە زەربە بېرىپ ئەندىجاننى قولىمىزغا ئالساق، بىرىنچىدىن، كىچىك خان تاغامنىڭ لەشكەرلىرىگە مۇقىم تۇرۇشقا جاي چىقىدۇ؛ ئىككىنچىدىن، سەركەردە ـ لەشكەرلەرنىڭ جاسارىتى ئاشىدۇ؛ ئۇچىنچىدىن، ئەھمەد تەنبەلدەك بىر دۈشمەندىن خالاس بولغاچ تۇرىمىز. مەن ئول تۈزكورنى ئوبدان بىلىمەن، ئۇ تۈتامى يوق، ئىككى يۈزلىمىچى بىر مەلئۇن. شۇ تاپتا كىچىك خان تاغامنىڭ تۇرمەندىن ئارتۇق باھادىر سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى باشلاپ كەلگىنىنى بىلىپ چوقۇم شەيباقتىن ئۈمىدىنى ئۈزىدى. مۇشۇنداق ئەھۋالدا ئەندىجانغا ھۇجۇم قىلىدىغان بولساق، شەھەرنى چوقۇم قارشىلىقسىزلا تاپشۇرىدۇ. ناۋادا ئۇنىڭ بىلەن كارىمىز بولماي كۈچىمىزنى شەيباقنىڭ ئالدىنى توسۇشقا قارىتىدىغان بولساق، ئەھمەد تەنبەل پۈرسەت كۈتىدۇ ـ دە، قايتىدىن ئۈمىدلىنىپ، بىز بىلەن تىغمۇتىغ قارشىلىشىشقا پېتىنىدۇ، بەلكىم شەيباققا ماسلىشىپ ئارقا تەرىپىمىزدىن ھۇجۇم قىلىشى مۇمكىن. ناۋادا شۇنداق بولۇپ قالسا، ئىككى تەرەپتىن كەلگەن ھۇجۇمدا لەشكەرلىرىمىزنىڭ جاسارىتى سۇنۇپ، ئېشەنچى ئاجىزلاپ كېتىدۇ.

سۇلتان مەھمۇدخان ياقتۇرمىغانىنى قىلىپ چىرايىنى پۈرۇشتۇردى. ناۋادا بۇ تەدبىر بابۇرنىڭ ئەمەس، باشقىلارنىڭ ئاغزىدىن چىققان بولسا خېلى ئېتىبار قىلغان بولاتتى. نېمىشقىدۇر

ئۇ مۇشۇنداق بىر ھالقىلىق جەڭدە بابۇرنىڭ ساقال غېرىچلاپ، تەدبىر كۆرسىتىشىنى ئانچە خالاپ كەتمەيۋاتاتتى. چۈنكى ئۇ بۇ جىيەن ئوغلىنىڭ ئۆزى كېچە ـ كۈندۈز ئارزۇ قىلغان سەمەرقەنت تەختىدە ئۇدا ئىككى قېتىم ئولتۇرغانلىقىغا، بولۇپمۇ ئاخىرقى قېتىم سەمەرقەنت تەختىنى شەيبانىخانىدەك كۈچلۈك رەقىبتىن تارتىۋېلىپ ئولتۇرغانلىقىغا كۆڭلىدە ھەسەت قىلاتتى. ئۇنىڭدىن باشقا ئاتا جەمەتى تۆمۈرىيلەر نەسلىدىن بولغان بابۇرنىڭ كۈنلەر-نىڭ بىرىدە كۈچىيىپ كېتىپ، شەۋكىتىنىڭ ئۆز سەلتەنەتىدىن ئېشىپ كېتىشىدىن، تاجۇ تەختىگە تەھدىت بولۇپ قېلىشىدىن ۋايىم يەيتتى. زىيادە ئىشىنىپ، لەشكىرىي ھوقۇقىنى تۇتقۇزغان شەيبانىخانىنىڭ سەمەرقەنت، بۇخارادەك كاتتا شەھەرلەرگە قانائەت قىلماي، ئۆز سەلتەنەتىگە كۆز تىكىشى سەۋەبىدىن، باشقىلارنىڭ ئالدىدا يۈزى چۈشكەندەك تۇيغۇغا كېلىپ، خۇدۇكسىرەپ قالغان-دى. گەرچە سۇر ـ ھەيۋىسىنى، لەشكىرىي ئىقتىدارىنى نامايىش قىلىپ، تۆكۈلگەن ئابرۇيىنى تىكلەش ئۈچۈن، ئۆتكەن يىلى كۈز-دە ئەھمەد تەنبەلگە قارشى بىرقانچە قېتىم لەشكەر تارتقان بولـ-سىمۇ، نۇسرەت قازىنالماي تاشكەنتكە قايتىشقا مەجبۇر بولغان-دى. ئۇ بابۇرنىڭ قىلغان بىرنەچچە قېتىملىق غەلىبىلىك جېڭـ-نى تەلىيىنىڭ ئوڭدىن كېلىپ قالغانلىقىدىن، ئۆزىنىڭ مەغلۇبـ-يىتىنى بولسا، تەلىيىنىڭ تەتۇر كېلىپ قالغانلىقىدىن دەپ قارايتتى. شۇ تاپتا ئاشۇ ئوغلى دېمەتلىك جىيەنىنىڭ تەدبىر كۆرسىتىشىنى ئاشۇ ئىلگىرىكى بىرنەچچە قېتىملىق غەلىبىسـ-نى ئۆزى ئالدىدا پەش قىلىپ، ئاقساقاللىق قىلغانلىق دەپ چۇ-شىنىۋالغانىدى.

ـــ ئەزىز ئوغلۇم، سۇنى كۆرمەي تۇرۇپ ئىشتان سېلىش بىھاجەت، ـــ دېدى ئۇ ئۆزىنى تەمكىن تۇتۇشقا تىرىشىپ، ـــ ئەنـ-دىجاننى بېكىتىپ يانقان ئول ئەھمەد تەنبەل قۇدرەتلىك قوشۇنـ-ىمىز ئالدىدا بىر پىيادىدۇر، خالاس. ئەسلىرىدە بولسۇنكى، شاھمات ئويۇنىدا پىيادىگە زەرەر يەتكۈزمەي شاھنى مات قىلالىغان كىشى

ھەقىقىي غالىبتۇر. شول بائىستىن تۇزكور شەيبانىخان بولسا، ئاۋۋال مات قىلىشىمىزغا تېگىشلىك شاھتۇر. شۇڭا باستۇرۇپ كېلىۋاتقان كۈچلۈك ياۋنى تاشلاپ قويۇپ ئەندىجانىنى ئالىمىز دېسەك، تۇگمىنى دەپ تۆگىدىن قۇرۇق قالغاندەك ئىش بولۇپ قالىدۇ ـ دە، لەشكەرلىرىمىزنىڭ كۈچىنى خورىتىپ قويىمىز. ئول چاغدا كۈچلۈك ياۋغا تاقابىل تۇرمىقىمىز تەس بولۇپ قالىدۇ. پەقەت شەيبانىخاننى مەغلۇپ قىلساقلا، ئەھمەد تەنبەل، شەيخ بايازىددەك پىيادىلەر ئۆز ئايىغى بىلەن ئالدىمىزغا كېلىپ ئەل بولىدۇ.

تاغىسىنىڭ مۇلاھىزىسىگە قايىل بولمىغان بابۇر: «ناۋادا ئول شەيباقتىن يېڭىلىپ قالساقچۇ؟» دەپ سورىغۇسى كەلگەن بولسىمۇ، كىچىك تاغىسى سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ گەپ قىلمايلا ئولتۇرغىنىنى كۆرۈپ، تىركىشىشنى لايىق تاپمىدى. شۇ تاپتا سۇلتان ئەھمەدخان بولسا، بابۇرنىڭ تەدبىرىنى لايىق كۆرگەنىدى. ئەمما، ئاكىسىنىڭ تەلەپپۇزىدىكى قاتتىقلىقنى، بابۇرغا قىلچىلىك يۇز خاتىر قىلمايۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، بابۇرنىڭ تەدبىرىنى قوللىسا ئاكىسىنىڭ رەنجىپ قالىدىغانلىقىنى ھېس قىلدى. ئۇ يىگىرمە بەش يىلدىن بېرى ئاران بىر قېتىم كۆرۈشكەن ئاكىسىنى رەنجىتىشنى خالىمايتتى. يەنە بىر تەرەپتىن ئاكىسىنىڭ كۆرسەتكەن تەدبىرىنىڭمۇ ئاساسى بارەدەك ھېس قىلدى.

«بولدىلا خان تاغامنى رەنجىتمەي، ــ دەپ ئويلىدى بابۇر ئۆزىنى بېسىۋېلىپ، ــ ئۇنىڭ مۇلاھىزىسىنىڭمۇ بىر ھېسابتا ئاساسى بار. ناۋادا شەيباقنىڭ ئالدىنى توسۇپ، پەرغانىنىڭ بوسۇغىسىدىلا تۇمشۇقىغا سېلىپ مەغلۇپ قىلساق، ئول ئەھمەد تەنبەلدەك ئىككى يۈزلىمىچى، يالاقچى ئىتلار ئۆچۈن ئۆزىمىزنى ئاۋارە قىلىپ يۈرمەيمىز. گەرچە ھېنىڭ توغرا، يوللۇق بولسىمۇ، بۇنىڭدىن ئارتۇق كۈچسەم بولمايدۇ. چۈنكى ھېنىڭ ئىلكىمدە سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنىڭ تۆزۈك تايىنى يوق، ھەمىسىنى يىغسام يۈزگىمۇ يەتمەيدۇ. ئىككى تاغامنىڭ لەشكەرلىرىنىڭ سانى

بولسا ئەللىك مىڭغا يېتىدۇ. ناۋادا ئىنىم جاھانگىر مىرزا ئەھمەد تەنبەلنىڭ دامىغا چۈشۈپ، سەركەشلىك قىلمىغان بولسا، شۇ تاپ- تا يېنىمدا ھەمدەم بولۇپ تۇرغان بولسا، لەشكەرلىرىمىز تۇمەنگە يەتمىسمۇ يەتتە ـ سەككىز مىڭغا يېتەتتى، ئول چاغدا تاغلىرىم ئالدىدا تىلىم ئۈزۈنراق بولاتتى. مانا ئەمدى جاھانگىر مىرزىمۇ نەزەربەندتە. بىر نۆكەرگە ئەمەس، ئۆزىنىڭ ئىككى پۇتىغىمۇ بۇيرۇق بېرىش ئىختىيارىدا ئەمەس. شەيخ بايازىد ئۇنىڭغا قانداقراق مۇئامىلە قىلىۋاتقىدىن؟ ھەرقانچە بولسىمۇ زىندانغا تاشلاشقا پېتىنالمىغاندۇ، ماڭمۇ قىلدى، ئۆزىگىمۇ قىلدى. قېرىندىشىدىن يۇز ئۆرۈپ، ياتلار بىلەن بولۇشقاندىكىن ئۆزىگە ئاز...»

بابۇر ھەسرەت بىلەن ئۇلۇغ ـ كىچىك تىندى. ئۇنىڭ ھەر بىر چىراي ئىپادىسىنى ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزىتىپ ئولتۇرغان سەئىدخان خۇددى بابۇر ئادالەتسىزلىككە ئۇچراۋاتقاندەك تۇيغۇغا كېلىپ، بىر قىسما بولۇپ كەتتى، ئۇنىڭ كۆرسەتكەن تەدبىرىنىڭ قوبۇل قىلىنمىغانلىقىدىن تولىمۇ ئەپسۇسلاندى. شۇ دەقىقىدە دادىسىنىڭ ئادىللىق بىلەن ئىككى ئېغىز گەپ قىلىشىنى، بابۇر- نى قوللىشىنى ئارزۇ قىلاتتى. گەرچە ئۇ تاغىسى بىلەن نەۋرە ئا- كىسىنىڭ كۆرسەتكەن تەدبىرىدىن قايىسىسىنىڭ توغرا ئىكەنلە- كىنى ئاڭقىرالمىغان بولسىمۇ، ئەمما بابۇرنىڭ تەدبىرىنىڭ قوبۇل قىلىنىشىنى، بۇ قېتىمقى جەڭگە قەلبىدىكى بۇ باھادىر ئەزىمەت- نىڭ قوماندانلىق قىلىشىنى، ئۇنىڭ بىلەن يانمۇيان تۇرۇپ ياۋ بىلەن جەڭ قىلىشىنى بەكمۇ خالايتتى.

ھېچكىمنىڭ ئىنكاس بىلدۈرمىگىنىنى كۆرۈپ، كۆرسەتكەن تەدبىرىمگە ھەممەيلەن قوشۇلدى دەپ ئويلىغان سۇلتان مەھمۇد- خان ئالدىراپ پەرمان جاكارلىدى:

ــ ئەمىسە جەڭ مۇشۇ تەدبىر بويىچە بولسۇن. بابۇر پادىشاھ ئۆزىنىڭ سەركەردىلىرىگە قوشۇپ، جان ھەسەن نارىن، مۇھەممەد ھىسارى دوغلات، سۇلتان ئەھمەد دوغلات، خوجا مۇھەممەد ئەلى، ساربۇغباش مىرزا ئىتارچى قاتارلىق سەركەردىلەر بىلەن بەش مىڭ

لەشكەرنى ئېلىپ خوجەنت دەرياسىدىن ئۆتۈپ، ئوش ۋە ئۆزكەنتنى ئىشغال قىلىپ، ياۋنىڭ ئارقا تەرىپىگە ئۆتسۇن. سەييىد مۇھەممەد مىرزا مىرزا ئابدۇشۇكۇر دوغلات، قارا قاسىم چاپاۋۇل قاتارلىق سەركەردىلەر بىلەن بەش مىڭ لەشكەر ئېلىپ ئۆرەتۆپىگە بېرىپ مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگان بىلەن بىرلىكتە ياۋنىڭ مۇقابىلىسىگە چىقىشقا ھازىرلانسۇن. چوڭ خانزادە مۇھەممەد خانىكە نىغمەت مىرزا، سۇلتان جۇنەيدى بارلاسلار بىلەن بىرلىكتە تاشكەنتنى ساقلىغاچ، ئوزۇق ـ تۇلۇك يەتكۈزۈپ بېرىشكە مەسئۇل بولسۇن. مەن ئىنىم سۇلتان ئەھمەدخان ئالىيلىرى بىلەن بىللە قالغان سەركەردە ـ لەشكەرلىرىمىزنى ئېلىپ، ئۇدۇل ئاخسىغا بېرىپ شەيبانىخانىنىڭ ئالدىنى توسۇيمەن. ۋاقتى كەلگەندە ئوچ تەرەپتىن تەڭلا ياۋغا زەربە بېرىمىز.

ـــ پەرمانبەردارمىز!

بارلىق سەركەردىلەر دەس ئورنىدىن تۇرۇپ قول باغلىدى.

تاغىسىنىڭ ئۆزىگە ئىشىنىپ، بەش مىڭ لەشكەر بىلەن بىر قىسىم سەركەردىلەرنى تاپشۇرغىنىدىن مەمنۇن بولغان بابۇر بايقى كۆڭۈل غەشلىكلىرىنى ئۇنتۇپ كەتكەنىدى.

※ ※ ※

سەمەرقەنتتىن زور قوشۇننى باشلاپ يولغا چىققان شەيبانىخان تولىمۇ ھاياجان بىلەن كېتىۋاتاتتى. كۆڭلىدە پەرغانە ۋادىسى بىلەن تاشكەنتنى ئىستىلا قىلىش ھەققىدە قىلچىلىك شەك يوق ئىدى. ۋۇجۇدى ئىشەنچ بىلەن تولۇپ تاشقانىدى.

ھەئە، ئۇ سەمەرقەنتنى ئالغاندىن كېيىن نەيزىسىنىڭ ئۇچىنى قايسى تەرەپكە قارىتىش ھەققىدە ئۇزاق باش قاتۇردى. باي خۇراسان مەملىكىتى، شەۋكىتى سەمەرقەنتتىن قېلىشمايدىغان ھىراتنى شەھىرى گۈزەل بىر نازىنىنىڭ ئۇنى ئۆزىگە جەلپ قىلاتتى. ھىراتنى قولغا ئېلىپ بۇيۇك جاھانگىر ئەمىر تۆمۇر ئولـ

تۇرغان تەختتە ئولتۇرسا، بىراقلا ھاردۇقى چىقىدىغاندەك تۇ- يۇلاتتى. ئەمما، ھىرات تەختىدە سۇلتان ھۇسەيىن بايقارادەك موي- سىپىت، تەجرىبىلىك ھەم قۇدرەتلىك بىر ھۆكۈمدار پۇتكۈل خۇراسان ۋادىسىنى تىزگىنلەپ تۇراتتى. گەرچە ئۇ ئوغۇللىرى بىلەن پات ـ پات جەڭگى ـ جېدەل قىلىشىپ تۇرغان بولسىمۇ، تەختى يەنىلا مۇستەھكەم ئىدى. شۇڭا، خۇراسانغا يەڭگىللىك بە- لەن لەشكەر تارتىشقا بولمايتتى. ناۋادا خۇراسانغا لەشكەر تارتسا، ئاتا دۈشمەنلىرى بولمىش سۇلتان مەھمۇدخان بىلەن بابۇر پادە- شاھ بىرلىكتە ئارقا تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىپ كېلىشى، ھىسار، قۇندۇزنى تىزگىنلەپ تۇرغان خۇسرەۋ شاھمۇ سۇلتان ھۇسەيىن بايقاراغا ھەمدەمدە بولۇشى مۇمكىن ئىدى. مۇشۇ بىرقاتار ئېھتە- ماللىقنى نەزەرگە ئالغان شەيبانىخان ئاۋۋال ئارقا تەرىپىنى تىز- چىتىپ، ئاندىن خۇراسانغا يۈرۈش قىلىش نىيىتىگە كەلگەنىدى. كۈتمىگەندە ئەھمەد تەنبەلنىڭ نەۋرە ئىنىسى شەيخ بايازىدنى ئەۋە- تىپ ساداقەت بىلدۈرۈشى ئۇنىڭ غەلىبىگە بولغان ئىشەنچىنى تېخىمۇ چىڭىتقانىدى.

«ئەھمەد تەنبەل پەرغانىنى قولىغا ئالغان بولسا، بابۇرنىڭ ماڭا شىلتىڭ ئاتقۇدەك ماغدۇرى قالماپتۇ. ئەمدى سۇلتان مەھ- مۇدخاننى تەلتۆكۈس مەغلۇپ قىلىپ، تاشكەنتنى قولۇمغا ئالسام، ئەھمەد تەنبەلنىڭ ئىشى ئاسان. ماقۇل دېسە سەركەردىلىك مەرتە- ۋىسى بېرىپ، پەرغانىدىن ئايرىپ يېنىمدا ساقلايمەن. ناۋادا بابۇر- غا قىلغاندەك ئىككى يۈزلىمچىلىككە نىيەت قىلسا، بىر باھانە بىلەن كاللىسىنى ئالمەن. قارىغاندا شەپقەتلىك تەڭرى ماڭا مە- ۋەرائۇننەھرنىلا ئەمەس، پەرغانە بىلەن تاشكەنتنىمۇ بۇيرۇغان ئوخشايدۇ. ئاڭلىسام بىر قىسىم رەقىبلىرىم: ‹خەلىفەئى رەھمان، ئىمامى زامان، ئىسكەندەر سانى› دېگەن ئۇنۋانىمنى مەسخىرە قە- لىپ كۈلۈشكۈدەك. ئاللاھ خالىسا پات يېقىندا بارلىق مەملىكە- تىمىزنى ئول بۇيۇك جاھانگىر ئىسكەندەر زۇلقەرنەينىدەك ئىشغال قىلىپ، پۈتكۈل مۇسۇلمان ئالمىنىڭ رەھنەماسى ـــ خەلىفەئى

رەھمان بولغانلىقىمنى كۆرسىتىپ قويمايدىغان بولسام...»

ئات ئۈستىدە مەغرۇر كېتىپ بارغان شەيبانىخاننىڭ شېرىن خىياللىرى تۈگىمەيتتى. تاشكەنت ئايانقىتىكى ئاشتەكلا قولىغا چىقىدىغانلىقىغا شەكسىز ئىشىنەتتى. چۈنكى ئۇ سۈلتان مەھمۇدخاننىڭ لەشكىرىي ئىستېداتىنىڭ يوقلۇقىنى، سىپاھلىققا يارىمايدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى. پەقەت ئۇنىڭ يېنىدىكى سەييىد مۇھەممەد مىرزا بىلەن ئۆرەتۆپىدىكى مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگاندىن بىرئاز ئېھتىيات قىلاتتى.

«ئول ئاغا ـ ئىنى مىرزىلارنىڭ تەڭداشسىز باھادىر، ئەزمەتلىكى راست، سۈلتان مەھمۇدخاننىڭ سەلتەنەتىمۇ پەقەت شۇلار ئارقىلىق ئۆرە تۇرىدۇ. لېكىن ھازىر ئۇلارنىڭ ئىلكىدە تۇرۇك لەشكەر يوق. جەڭ كۆرگەن، يۈرىكى قاتقان، جەڭگە يارايدىغان تەجرىبىلىك سەرۋاز ـ لەشكەرلىرىنى ئاللىقاچان ماڭا بېرىۋەتكەن. ئاڭلىسام يېڭىدىن چېرىك يىغىپ مەشىقلەندۈرۈۋاتىپتمىش. لېكىن چېرىك دېگەن بەرىبىر چېرىك. سانغا ھېساب، لەشكەرلىككە ھېساب ئەمەس. چۈنكى ئۇلار ھەقىقىي جەڭ كۆرۈپ يۈرىكى قاتمىغان، كۆزى پىشمىغان. شۇڭا ئول ئاغا ـ ئىنى مىرزىلارنىڭ ھەرقانچە كارامىتى بولسىمۇ، يېڭى چېرىكلەر بىلەن مېنىڭ قۇدرەتلىك لەشكەرلىرىمنىڭ مۇقابىلىسىگە چىقالىشى بەسىي مۇشكۈل. بابۇر بىچارە نەلەردە قېقىندى ـ سوقۇندى بولۇپ يۈرۈيدىكىن تاڭ؟ ئاڭلىسام خۇسرەۋ شاھتىن مەدەت تىلىگەنمىش. لېكىن خۇسرەۋ شاھ ئۇنىڭغا مەرھەمەت قولىنى سۇنغان تەقدىردىمۇ ھەممە لەشكەرلىرىنى تۇتقۇزۇپ قويۇشى ناتايىن. چۈنكى، گەردىنىدە بابۇرنىڭ ئىككى نەۋرە قېرىندىشىنىڭ قان قىساسىنىڭ بارلىقىنى ئوبدان بىلىدۇ...»

ـــ جانابى خەلىفەئى رەھمان ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي.

شەيبانىخان شېرىن خىياللىرىغا دەخلى يەتكۈزگەن سەركەردىسىگە سەت ئالايدى:

ـــ نېمە گەپ؟

ـــ تاشكەنتتىن ئايغاقچى كەلدى ئالىيلىرى.
شەيبانىخان دىققىتىنى يىغدى.
ـــ خوش.
ـــ سۇلتان مەھمۇدخاننىڭ تۇرپاندىكى ئىنىسى سۇلتان ئالاچەخان ئون بەش مىڭ لەشكەر بىلەن تاشكەنتكە يېتىپ كەپتۇ.
بۇ خەۋەر شەيبانىخاننى خېلىلا چۆچۈتتى. ژۇجۇدىدىكى بايا-تىنقى تاتلىق تۇيغۇلار تارقاپ كەتتى. چۈنكى ئۇ سۇلتان مەھمۇد-خاننىڭ «ئالاچەخان» لەقەملىك بۇ ئىنىسىنىڭ مەشھۇر نامىنى خېلى بۇرۇنلا ئاڭلىغان. لەشكىرىي ماھارەتتە ئاكىسىدىن نەچچە ھەسسە ئۈستۈن تۇرىدىغانلىقىنى، لەشكەر ئىشلىتىشتە تەدبىرلىك ئىكەنلىكىنى، ئەتراپىدىكى موڭغۇل خانلىرىغا جازا يۈرۈشى قىلىپ، ئۇلارنى تەسەررۇپىغا قاراشقا پېتىنالماس قىلىپ قويغانلىقىنى ئۇنىڭغا ئايغاقچىلىرى يەتكۈزۈشكەنىدى.
«بەربىر تاشكەنتكە قاراپ يولغا چىقىپ بولدۇم. ئەمدى ئېتىمنىڭ بېشىنى كەينىگە بۇرىسام سەركەردە ـ لەشكەرلىرىم مېنى كۆزگە ئىلمايدۇ، دۈشمەنلىرىمنىڭ خورىكى ئۆسۈپ كېتىدۇ، رەقىبلىرىم مەسخىرە قىلىدۇ. ئول ئالاچەخان ئاغىسىغا كۆمەكلىشىش ئۈچۈن ئالايىتەن لەشكەر باشلاپ كەلگەن بولسا، چوقۇم سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتماي بولدى قىلمايدۇ. ھامىنى ئۇنىڭ بىلەن ئۇچراشماي قۇتۇلالمايمەن. ئۇنىڭدىن كۆرە ئالدىغا بېرىۋېرەي. ئۇ ئۆگەنگەن لەشكىرىي ئىلىم، ماھارەتنى مەنمۇ ئۆگەنگەن. شۇ چاغقىچە نۇرغۇن جەڭلەرنى قىلدىم. نۇرغۇن پەھلىۋان رەقىبلىرىمنى يەر چىشلەتتىم. ئاللاھ خالىسا ئۇنىمۇ شەرمىسار قىلىپ كەلگەن ماكانىغا ھەيدەرمەن ياكى ئالدىمدا تىزلاندۇرارمەن. رەقىب بىلەن ئېلىشماي تۇرۇپ، ئەھۋالىنى بىلگىلى بولمايدۇ. تەقدىرنىڭ پېشانىمگە پۈتكىنى باردۇر...»
ئۇ تاشكەنتكە توختىماي ئايغاقچى ماڭغۇزۇپ، رەقىبلىرىنىڭ ئەھۋالىنى تىڭشىلاپ تۇردى. ئۆرەتۆپە چېگرىسىغا كەلگەندە ئەڭ ئاخىرقى ئايغاقچىسى تاشكەنتتىن يېتىپ كەلدى.

ـــ جانابى ئىسكەندەر سانى ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي. سۇلـ
تان مەھمۇدخان قوشۇننى ئۈچ تارامغا بۆلۈپتۇ. بابۇر پادىشاھنى
بىر تارام لەشكەر بىلەن ئوش، ئۆزكەنت تەرەپلەرگە يۈرۈش قىلىپ
ئارقا تەرىپىمىزگە ئۆتۈشكە، سەييىد مۇھەممەد مىرزىنى بىر تارام
لەشكەر بىلەن ئۆرەتۆپىگە بېرىپ، ئاغىسى مۇھەممەد ھۈسەيىن
كۆرەگان بىلەن ئۈچرىشىپ، مۇقابىلىمىزگە چىقىشقا بۇيرۇپتۇ.
ئۆزى ئىنىسى ئالاچەخان بىلەن ئاساسىي قوشۇننى باشلاپ، ئاخـ
سىغا قاراپ يولغا چىقىپتۇ. مۇددىئاسى ئۇدۇلىمىزدىن توسۇپ
زەربە بېرىش ئىكەن. تاشكەنتنى قوغداشقا چوڭ خانزادىسى خانىكە
سۇلتاننى ئازغىنە لەشكەرلىرى بىلەن قالدۇرۇپتۇ.

شەيبانىخان خاتىرجەملىك بىلەن ئۈھ دەۋالدى.

«بۇ قايسى كالۋانىڭ كۆرسەتكەن تەدبىرىدۇر؟ تـوۋا، سەييىد
مۇھەممەد مىرزا، بابۇر، ھەتتا ئالاچەخانەڭ تەدبىرلىك سەركەردە
لەر تۇرۇپ، مۇشۇنداق تەدبىر تۇزگەن بولسا ـ ھە؟ ئى شەپقەتلىك
تەڭرىم، رەقىبلىرىمنى غەپلەتتە قالدۇرۇپ ئىشىمنى ئاسان قىلـ
غىنىڭغا مىڭ قەتلە شۈكۈر. سۇلتان مەھمۇدخان كـۆچىنى پار ـ
چىلاپ بابۇر، سەييىد مۇھەممەد مىرزا، مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرە ـ
گانەڭ غەيۇر سەركەردىلىرىنى ئۆزىدىن يىراقلاشتۇرغان بولسا،
ئۇنىڭ مۇقابىلىسىگە چىقماق تەس ئەمەس. شۇنداق بىر جەڭ تەد ـ
بىرى تۇزەيكى، سۇلتان مەھمۇدخان پۈشايمان ئىلكىدە بارماقلـ
رىنى گاچىلدىتىپ چىشلىسۇن...»

ئۇ ئىنىسى مەھمۇد سۇلتان، كۆيۈئوغلى جانىبەڭ سۇلتـان،
ئوغلى تۆمۇر سۇلتان قاتارلىق ئالىي دەرىجىلىك سەركەردىلىرىنى
يىغىپ جىددىي كېڭەش قىلدى.

ـــ لەشكەرلەر ئۆرەتۆپىگە يېقىنلاشماي ئايلىنىپ ئۆتسۇن.
مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان، سەييىد مۇھەممەد مىرزىلار بىلـەن
ئۈچرىشىپ قېلىشتىن ساقلىنايلى. چاقماق تېزلىكىدە يـۇرۇش
قىلىپ، ئۇدۇل ئاخسىغا بارايلى ـ دە، ئاغا ـ ئىنى خانلار بىلـەن
ئۈچرىشىپ تېزلىكتە جەڭ قىلايلى. شۇنداق قىلساق ئـۆرەتۆپىنـى

ساقلاۋاتقان ئاغا ـ ئىنى مىرزىلار بىلەن ئوش، ئۆزكەنتنى ئېلىپ ئارقا تەرىپىمىزگە ئۆتمەكچى بولغان بابۇر مىرزا ھەمدەمگە كىرىلىشكە ئۇلگۈرەلمەي قالىدۇ. ئاندىن ئۇلارنىمۇ بىر ـ بىرلەپ يوقىتىمىز. ئاللاھقا شۈكۈركى، بىز ئۇلارنىڭ كۈچىنى پارچىلاپ بولغۇچە، ئۇلار ئۆزلۈكىدىن بۆلۈنۈپتۇ. بۇ تېپىلغۇسىز پۇرسەت. بۇنى قولدىن بېرىپ قويساق، ئول ئاغا ـ ئىنى خانلارنى بۇنداق يالغۇز ئۇچرىتىش يەنە نېسىپ بولمايدۇ. لەشكەرلەرنى ئىلدام مېڭىشقا ھەيدەكچىلىك قىلىڭلار. ھېچكىمنىڭ سۆزەلمەيلىك قىلىشغا رۇخسەت يوق. ئاخسىغا ئاغا ـ ئىنى خانلاردىن بۇرۇن بېرىۋالساق ھاردۇقنى بىراقلا ئالىمىز.

شەيبانىخان پەرماننى جاكارلاپ بولۇپ، ئېتىغا زور ئىشەنچ بىلەن قامچا سالدى. يول بويى يورغىلاپ كېلىۋاتقان ئەرەب ئېتى ئاچچىق قامچا ئازابىغا چىدىماي كىشنىۋەتتى ـ دە، قۇيۇندەك ئۇچتى.

※ ※ ※

ئەندىجان.

ۋۇجۇدىنى ۋەھىمە، غەم، تەشۋىش چۇلغىۋالغان ئەھمەد تەنبەل پۇتى كۆيگەن توخۇدەك بىر ئىزىدا تۇرالماي قالغانىدى. ئۇ ئوش، ئۆزكەنتنى ئىشغال قىلىپ، ئەندىجانغا لەشكەر تارتىپ كېلىۋاتقان بابۇرغا قانداق تاقابىل تۇرۇش ھەققىدە باش قاتۇرۇپ تۇرۇۋاتقاندا، تاشكەنتتىن ئاكا ـ ئۇكا خانلارنىڭ لەشكەر تارتىپ كېلىۋاتقانلىق خەۋىرىنى ئاڭلاپ سارىسىمگە چۈشۈپ قالغانىدى.

«سۇلتان مەھمۇدخان ئىنىسى ئالاچەخان بىلەن زور قوشۇننى باشلاپ كېلىۋاتقان بولسا، ئېنىقكى ئۇلار ئەڭ ئاۋۋال ئەندىجانغا تېگىش قىلىدۇ. ئەمما ئىلكىمدە ئۇلارغا تاقابىل تۇرغۇدەك كۈچ لەشكەر يوق. بار ـ يوقى بىر تۇمەنگە يېقىن لەشكىرىم قانداقسىگە ئۆزىدىن توّت ـ بەش ھەسسە كۆپ لەشكەرگە تاقابىل تۇرالىـ

سۇن؟ ناۋادا سۇلتان مەھمۇدخان ئۆزى يالغۇز لەشكەر تارتىپ كەلگەن بولسىدى، ئەلۋەتتە تىركىشىپ بېقىشقا جۇرئەت قىلاتتىم. ئىلگىرىمۇ بىرنەچچە قېتىم لەشكەر تارتىپ كېلىپ، مېنى ھېچنېمە قىلالمىغانىدى. ئەمما ھازىر يېنىدا ئىنىسى ئالاچەخان بار. ئۇنىڭ ھەمدەمگە ئېلىپ كەلگەن ئون بەش مىڭ لەشكىرىنىڭ ھەممىسى ئاتلىق باھادىرلارمىش؛ ھەربىرى ئون ـ ئون بەش لەشكەرگە تېتىيدىغان پەھلىۋانلارمىش؛ تۇرپاندەك شۇنچە يىراق يەردىن ھەمدەمگە كەلگەندىكىن لەشكەرلىرىنمۇ ئالاھىدە تاللاپ، ئەڭ غەيۇر، جاسارەتلىك قان ئىچەرلىرىنى ئېلىپ كېلىدۇ ـ دە؛ ئۆزىنمۇ تەڭداشسىز قىلىچۋازلاردىن دەپ ئاڭلىغانىدىم، غەزەپكە كەلسە ئۆزى يالغۇزلا بىرەر مىڭ لەشكەرگە تېتىيارلارمىش. ئامەنىڭ بېشىنى خۇددى پېلەكتىن قوغۇن ئۈزگەندەك ئۇزۇپ تاشلارمىش؛ كۆزىنى مىت قىلىپمۇ قويماسمىش. بىر تەرەپتىن بۇر، بىر تەرەپتىن ئول ئاغا ـ ئىنى خانلار. ئەمدى ئۇلارنىڭ مۇقابىلىسىگە چىقالىشىم ھەرگىز مۇمكىن ئەمەس. ئاھ خۇدا! پەيمانىم توشۇپ قالدىمۇ نېمە؟ كۆزدىن ئاغام ئەھمەدبەگ تەلىبەنىڭ نەسىھىتىگە قۇلاق سېلىپ، ئەل بولسام بوپتىكەن. نەسىھەتمىنى ئاڭلىمىسامۇ پۇشايمان يەيسەن دېسە پەرۋا قىلماپتىمەن. سۆزىنى ئاڭلىمىساممۇ جېنىغا قەست قىلمىسام بوپتىكەن. شۇ چاغدا نېمىشقىمۇ ئالدىراقسانلىق قىلغان بولغىيتتىم. ئۇنى ئۆلتۈرمىگەن بولسام، بەلكىم ھازىر يەنە غېمىمنى يەر بولغىيتتى. بىرەر چارە ـ ئامال تېپىپ مېنى بۇ مۇشكۈلاتتىن قۇتۇلدۇرۇۋالار بولغىيتتى. ئىلگىرىمۇ شۇنداق قىلغان ئەمەسمىدى؟ نېمىشقا بۇنى ئويلىمىدىم؟ قېرىنداشىم، ئاغام ئىدىغۇ ئاخىر؟! شۇ چاغدا ئۆزىنى ئەمەس، مېنى ئويلىغانىكەن. مەن بولسام ئۆزىنىڭ شەيبانىخانغا يان باسقان گۇناھىنى يوشۇرۇپ قېلىش ئۈچۈن، مېنى سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ ئالدىدا تىزلاندۇرۇپ، ئۆزىنى ساقلاپ قالماقچى، دەپ ئويلاپتىمەن. مېنى ئاغامنىڭ قىساسى تۇتقان ئوخشايدۇ. شەيبانىخانغا نېمانچە ئۇمىد باغلاپ كەتكەندىمەن؟ مانا ئەمدى بېشىمغا ئە

جەل قىلىچى سايە تاشلىغاندا ئۇ يوق، بەلكىم ئول شەيبانىخانمۇ جېنىنى ساقلاپ قېلىش ھەلەكچىلىكىدە يۈرۈيدىغاندۇ؟...»

باش ـ ئاخىرى يوق، پۈشايمانلىق خىياللار ئەھمەد تەنبەلنى ئۆلۈم ۋەھىمىسىدىنمۇ بەك قىينايتتى.

«... جاھانگىر مىرزىنى ئاخسىدىن ئەندىجانغا ئەكەلدۈرۈۋالـ سام بوپتىكەن. شەيخ بايازىد ئۇنىڭغا قانداقراق مۇئامىلە قىلغاندۇ؟ ھەددىدىن ئېشىپ، ئازار بەرگەنمىدۇ؟ ھېچبولمىغاندا ئۇنىڭ پادىشاھلىق مەرتىۋىسىگە رىئايە قىلغان بولسام، مۇشۇنداق پەيتتە خان تاغلىرىغا ئىككى ئېغىز ياخشى گەپنى قىلىپ، مېنى ئۆـ لۈم خەۋپىدىن قۇتۇلدۇرۇۋالالايتتى. ھازىر ئاخسىغا چاپارمەن ئەـ ۋەتىپ ئەندىجانغا ئالدۇرۇپ كەلسەم ئۇلگۈرەلەرمەنمۇ؟ ئايىغاقچىلارـ نىڭ دېيىشىچە، ئاغا ـ ئىنى خانلار يېقىنلاپ قاپتۇ. ئەمدى ئۇلـ گۈرمەيدۇ. ئۇلگۈرگەن تەقدىردىمۇ، جاھانگىر مىرزا نەچچە ۋاقىتـ تىن بېرى نەزەربەند قىلغىنىمنى ئاداۋەت تۇتۇپ، خان تاغلىرىغا ياخشى گەپنى قىلىشقا ئۇنىماسلىقى مۇمكىن. بوپتۇلا، ئېگىلـ گەن باشنى قىلىچ كەسمەپتۇ، دەيدىغان گەپ بار. ئۇلارنىڭ ئالدىغا قىلىچىنى بوينۇمغا ئېسىپ چىقىپ گۇناھىمنى تىلەي، ئەپۇ سوراپ ئەندىجاننى تاپشۇراي، بەلكىم سىيلە ـ رەھىم قىلىپ قالار. قارشىلاشسام ئۆزۈمنىلا ئەمەس، بالا ـ چاقامنىڭ ھاياتىنـ مۇ ساقلاپ قالالمايمەن. ھېچ بولمىسا شۇلار بولسىمۇ ھايات قېلىپ كۇننىڭ سېرىقىنى كۆرەر. ئىسىت، پەرغانىگە پادىشاھ بولۇش چۈشۈم مۇشۇنداق تېز ئاخىرلاشتى دېسە...»

بىر قارارغا كەلگەن ئەھمەد تەنبەل بارلىق سەركەردىلىرى بىلەن سېپىلىنىڭ ئۈستىگە چىقىپ كۆتۈپ تۇردى. كۈن قۇزا چۈش بولاي دېگەندە ئاسمانىپەلەك توپا تۇزۇتۇپ كېلىۋاتقان قـو ـ شۇننىڭ قارىسى كۆرۈندى. ئۇ بۇيرۇق بېرىپ شەھەر دەرۋازىلىرىـ نى داغدام ئاچقۇزۇۋەتتى. بۇ ئارقىلىق ئاكا ـ ئۇكا خانلارغا ئەل بولۇش ساداقىتىنى بىلدۈرمەكچى بولدى. بىراق، چوڭ قوشۇن شەھەر تەرەپكە بۇرۇلماي ئۇدۇل ئالدىغا قاراپ كېتىۋەردى. بۇنى

كۆرۈپ ئەھمەد تەنبەل تەئەججۈپلەندى. ئاكا ـ ئۇكا خانلار بىرەر ھىيلە ئىشلىتىۋاتقان بولمىسۇن دەپ ئىزتىراپقا چۈشتى.

«نېمىشقىمۇ ساداقىتىمنى بىلدۈرۈپ، ئۇلارنىڭ ئالدىغا چا-پارمەن ئەۋەتمىگەندىمەن؟ دەرۋازىلارنى ئاچتۇرۇپ ساقلاپ تۇرغىنىمنى ئۇلار نەدىن بىلسۇن؟ ناۋادا بىپەرۋا قىياپەتكە كىرىۋېلىپ تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ كەلسە، ئەل بولۇش مۇددىئايىمنى بىلدۈرۈشكىمۇ ئۇلگۈرەلمەي قالىمەن. بەلكىم ئۇ چاغدا ئۇلار ئىشەنمەسلىكى، مېنى جېنىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ھىيلە ئىشلىتىۋاتىدۇ دەپ قېلىشى مۇمكىن. نېمانچە گالۋاڭلىق قىلغاندىمەن ــ ھە...»

ئالاھەزەل بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتكەندە، جازا يۈرۈشى قىلغۇچى چوڭ قوشۇننىڭ قارىسى پۈتۈنلەي يېتتى.

ــ مەلۇم بولغاي، ــ دېدى ئەھۋالنى تېكىتكىلاپ كېلىشكە ئەۋەتكەن ئايغاقچى مىڭ بىر خىل غەم بىلەن ئولتۇرغان ئەھمەد تەنبەلنىڭ خىيالىنى بۆلۈپ، ــ ئاغا ـ ئىنى خانلارنىڭ لەشكىرلىرى ئون نەچچە چاقىرىم ئۇزاپ كەتتى.

بىرئاز ئېسىگە كەلگەن ئەھمەد تەنبەل ئالدىراپ سورىدى:

ــ ئۇلارنىڭ نەگە ماكانلىقىنى بىلەلىدىڭمۇ؟

ــ بەندىسالار يولى بىلەن ئۇدۇل ئاخسىغا قاراپ كېتىۋاتىدۇ. شەيبانىخان ئالىيلىرىنىڭ ئالدىنى توسۇپ جەڭ قىلماقچىمىش.

ــ ھە، مۇنداق دېگىن...

ئۇ ئاكا ـ ئۇكا خانلارنىڭ نېمە ئۈچۈن ئاۋۋال ئەندىجانغا تېگىش قىلمىغانلىقىنىڭ سەۋەبىنى بىلەلمەي ئۇزاق باش قاتۇردى. ئەمما، چوڭ بىر بالا ـ قازادىن ساقلىنىپ قالغانلىقىنى، ئەندىجانىنىڭ ھېلىمۇ ئىلكىدە ئىكەنلىكىنى ئېسىگە ئېلىپ ئېيتقۇسىز خۇشاللىقا چۆمدى.

«قۇدرەتلىك تەڭرىگە يۈزمىڭ قەتلە شۈكۈر. ئاللاھ ئىگەمنىڭ پەرغانىنى ماكانا بۇيرۇغىنى راست ئوخشايدۇ...»

ئەھمەد تەنبەل خىيالىنى يىغىشتۇرۇپ چاپارمەنگە قارىدى:

ــ دەرھال شەيبانىخان ئالىيلىرىغا خەۋەر يەتكۈز. ئات قوشـ لىۋال[1]، يول بويى ھەرگىز توختاپ قالما!

ــ پەرمانبەردارمەن!

چاپارمەننى يولغا سېلىپ بىرئاز خاتىرجەم بولغان ئەھمەد تەنبەلنىڭ ئېسىگە تۈيۈقسىز بابۇر كېلىشى بىلەن، يەنە بىئارام بولۇشقا باشلىدى.

ــ بابۇر تەرەپتىن خەۋەر كەلدىمۇ؟

ــ بايىلا خەۋەر كەلدى، سەركەردە ـ لەشكەرلىرى بىلەن كەرنان تەۋەسىگە يېقىنلاپ قاپتۇ.

ــ پەرمان! ــ دېدى ئەھمەد تەنبەل، ــ بارلىق سەركەردە ـ لەشكەرلەر سېپىلغا چىقىپ قورغاننى مۇھاپىزەت قىلسۇن!

※ ※ ※

سۇلتان مەھمۇدخان بىلەن سۇلتان ئەھمەدخانىنىڭ جازا يۈـ رۈش قىلغۇچى قوشۇنى يېتىپ كەلگەندە، ئاللىقاچان ئاخسىغا كېلىپ بولغان شەيبانىخان قارارگاھلىرىنى قۇرۇپ، لەشكەرلىرىـ نى دەم ئالدۇرغاچ جەڭگە ھازىرلىنىپ بولغانىدى.

ــ ياۋ لەشكەرلىرى ئەجەب بىزدىن بۇرۇن كېلىپ بوپتۇـ يا؟ ــ دەپ سورىدى تەئەججۇپلەنگەن سۇلتان ئەھمەدخان.

ــ قەدىرلىك ئىنىم، مەنمۇ شۇ ئويدا، ــ دېدى سۇلتـان مەھمۇدخان، ــ مۇلچىرىمىزچە ئۇلار ئالدىرىغاندا ئەتە يېتىپ كەلسە توغرا بولاتتى. ئۇلارنىڭ يېتىپ كەلگەنلىكى توغرۇلۇق ئۆـ رەتۈپىدىنمۇ خەۋەر كەلمىگەنىدى.

ــ شەيبانىخان لەشكەرلىرىنى ئۆرەتۈپىدىن ئايلاندۇرۇپ ئېـ لىپ ماڭغان بولسا، مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان بىلەن سەييىد مۇھەممەد مىرزا خەۋەرسىز قالغان ئوخشايدۇ.

① ئات قوشلاش ــ زاپاس ئات يالدۇرىلىش.

ــ ئېھتىمال. بىراق ئول ئاغا ـ ئىنى مىرزىلا تولىمۇ ئەسـ
تايىدىل ھەم ئېھتىياتچان ئىدى، قانداقسىگە تۇيماي قالدىكىن؟
ئۆرەتۆپىدىن جاپارمەن كەلمىگىلىمۇ بىر كۈن بولاي دەپ قالدى.
ــ ياۋنىڭ تەييارلىقى پۈتتىدەك قىلىدۇ ئاغا، ــ دېدى سۇلتان ئەھمەدخان، ــ جەڭ قىلىشقا ئالدىرىماي، ئاۋۋال بارگاھ قۇرۇۋالايلى.
ــ بۇنداق قىلساق ئول شەيبانىخان دېگەن مەلئۇننىڭ خوـ رىكى ئۆسۈپ قالارمىكىن، ــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان. شۇ تاپتا ئۇنىڭ شەيبانىخانغا بولغان ئۆچمەنلىكى چېكىگە يەتكەنىدى. هاـ زىرلا شەيبانىخاننى تىرىك قولغا چۈشۈرۈپ، قىلغان ئاسىيلىقىنى بۇرنىدىن بۇلاق قىلىپ چىقارغۇسى بار ئىدى.
ــ ئۆرەتۆپىدىن ئاغا ـ ئىنى مىرزىلار، ئوش تەرەپتىن بابۇر پادىشاھ يېتىپ كەلسە، ئۇلار بىلەن بار مەسلىھەت جەڭ تەدبىرى تۈزەيلىمىكىن دەيمەن، ــ دېدى سۇلتان ئەھمەدخان ئاكىسىغا ئىلتىجا قىلغان تەرىزدە، ــ ياۋنىڭ ئەھۋالىدىن تېخى تولۇق خەـ ۋىرىمىز يوق. شەيبانىخان پۈتتىلاپ بارگاھ قۇرغىنىغا قارىغاندا جەڭگە ئاللىقاچان ھازىرلىنىپ بولدى.
ــ بابۇر مىرزىنىڭ ئوش، ئۆزكەنتنى ئېلىپ كېلىۋاتقانلىـ قىدىن ئەتىگەن سىلىمۇ خەۋەر تاپتىلا، ــ دېدى سۇلتان مەھمۇدـ خان جاھىللىق بىلەن، ــ پەمىچە، ئاغا ـ ئىنى مىرزىلارمۇ شەيبانىخاننىڭ ئۆرەتۆپىدىن ئايلىنىپ ئۆتۈپ كەتكەنلىكىدىن ئالـ لىقاچان خەۋەر تاپتى. بەلكىم ئۇلار ھازىر ئاخسى يولىدا بولۇشى مۇمكىن. ياۋ بىلەن روبىرو كېلىپ جەڭ قىلماي تۇرۇۋالساق، يالـ غۇز تۇزكور شەيبانىخانلا ئەمەس، ئاشۇ ئاغا ـ ئىنى مىرزىلار بىـ لەن بابۇر مىرزىمۇ بىزنى ئىچىدە قورقۇنچاقلىق قىلىپتۇ دەپ مازاق قىلىشىدۇ. ئۇلارسىزمۇ شەيبانىخاننىڭ مۇقابىلىسىگە چىـ قالىغۇچىلىكىمىز بار. دۇشمەنلىرىمىز بىزنى ئۇلارسىز ھېچ ئىش قىلالمايدىكەن دەپ قالمىسۇن يەنە.

ـــ بۇ دېگەنلىرىمۇ توغرا، ـــ دېدى سۇلتان ئەھمەدخان ئاكىسىنىڭ گېپىنى يىرالماي، ـــ ئەمما سەركەردە ـ لەشكەرلىرىمىز توختىماي يول يۈرۈپ ھېرىپ قالدى. ھېچ بولمىسا بىرەر كۈن ئارام ئالدۇرۇۋالساق ياخشى بولاتتى.

ـــ تاشكەنت بىلەن ئاخسىنىڭ ئارىلىقى لەشكەرلەرنى ھار ـ دۇرۇۋەتكۈدەك يول ئەمەس ئەزىز ئىنىم، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان چوڭ سۆزلەپ، ـــ بۇنىڭدىن نەچچە ھەسسە ئۇزاق يول يۈرۈپمۇ ھاردۇق ئالماي جەڭ قىلىدىغان ئىشلار بار. شۇڭا ئارتۇقچە تەشۋىشلەنمىگەيلا. ئۇنىڭ ئۈستىگە لەشكەرلىرىمىزمۇ يول بويى ئارام ئالغاچ ماڭدى، ھېرىپ كەتكۈدەك بولمىدى. ھازىر ئۇلارنىڭ جاسارىتى ئۇرغۇپ تۇرۇۋاتىدۇ، تۆمۈرنى قىزىقىدا سوقۇپ جەڭگە چۈشسەك، تېخىمۇ زىيادە پىداكارلىق كۆرسىتەلەيدۇ. ئاغا ـ ئىنى مىرزىلار بىلەن بابۇر مىرزا كېلىپ بولغۇچە، شەيبانىخاننىڭ ئىشىنى بىر تەرەپ قىلساق، ئۇلار بىزگە تېخىمۇ قايىل بولىدۇ. ناۋادا كۆڭۈللىرى بەك خالاپ كەتمىسە، سىلى قارارگاھ قۇرۇشنىڭ تەييارلىقىنى قىلغاچ تۇرسىلا، ياۋۇغا مەن ھۇجۇم قىلاي.

ئاكىسىغا يەنە نەسىھەت قىلىشنىڭ ئورنى قالمىغانلىقىنى ھېس قىلغان سۇلتان ئەھمەدخان ئىلاجسىز بېشىنى ئەگدى:

ـــ ئۇنداق بولسا پەرمان بەرسىلە ئاغا. ياۋۇغا بىرلىكتە ھۇجۇم قىلايلى.

ـــ ھەببەللى! ماۋۇ گەپلىرى جايىدا بولدى، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان ھاياجانلىنىپ، ـــ ئەھمەد تەنبەلدىن خاتىرجەم بولساقمۇ بولىدۇ. ئۇنىڭ ئارقىمىزدىن لەشكەر باشلاپ كەلگۈدەك جۈرئىتى يوق. ناۋادا شۇنداق خىيالدا بولسىمۇ بابۇر مىرزا ئۇنى قىمىرلاتمايدۇ. ئاخسى قەلئەسىدىكى شەيخ بايازىد بولسا تېخىمۇ توخۇ يۈرەك بىر نەمە، قورغاننىڭ سىرتىغا چىقىشقا ھەرگىز پېتىنالمايدۇ.

شۇ تاپتا سۇلتان مەھمۇدخان ئۆزىگە زىيادە ئىشىنىپ كەتـ

كەندى.

ھەر ئىككى تەرەپنىڭ لەشكەرلىرى ناغرا ـ دۇمباقلارنى چەـ لىپ بىر ـ بىرىگە ھەيۋە كۆرسەتكەچ سەپ تۈزۈشكە باشلىدى. ھاـ يال ئۆتمەي جەڭ باشلاندى. جەڭ مەيدانى نەچچە تۈمەنلىگەن لەشـ كەرلەرنىڭ قىر ـ چاپ سادالىرىدىن لەرزىگە كەلدى.

سۇلتان ئەھمەدخان ئوغلى سەئىدخان، باباچاقخان ۋە تاھىر بەگ قاتارلىق ياش سەركەردىلەرنى ھىماتچى قوشۇنغا ئايرىپ ئارقا سەپنى قوغداشقا بۇيرۇغانىدى، ئەمما، سەئىدخانىڭ ئارقا سەپتە قاراپ تۇرغۇسى كەلمىدى ـ دە، ئېتىغا قامچا سالغىنىچە ئالدىنقى سەپكە قاراپ چاپتى. ئۇنىڭ كامانداڭلىق ماھارىتى ئىنتايىن يۇـ قىرى ئىدى، ئاتقان ئوقى پەقەتلا زايا كەتمەيتتى، ھەربىر تال ئوـ قى بىردىن ياۋ لەشكىرىنى يەر چىشلىتىۋاتاتتى. شۇ تاپتا ئۇ ئۆـ لۈم ۋەھىمىسىنى پۈتۈنلەي ئۇنتۇپ كەتكەنىدى.

«بۇ جەڭدە ئاغام بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرىمۇ بولغان بولسا، ئۇنىڭ يېنىدا تۇرۇپ ياۋۇغا بىرلىكتە زەربە بەرگەن بولسام، مەرـ گەنلىكىمنى بىر كۆرسىتىپ قويغان بولسام...»

ياۋ لەشكەرلىرىگە توختىماي ئوق ئېتىپ زەربە بېرىۋاتقان سەئىدخانىڭ كۆزى تۇيۇقسىز ئۇچ نەپەر ياۋ سەركەردىسىنىڭ قورشاۋىدا قالغان دادىسىغا چۈشتى.

«نامەردلەر، بىرگە بىر كەلمەي...»

ئۇ كامانغا ئوق سېلىپ بىر ياۋ سەركەردىسىنىڭ بوينىنى بەتلىدى. ئوقنىڭ زەربىسىگە بەرداشلىق بېرەلمىگەن ياۋ سەركەرـ دىسى ئاتتىن يىقىلدى. ئۇنىڭ ئىككىنچى ئوقىمۇ يەنە بىر ياۋ سەركەردىسىنىڭ بېلىكىگە سانجىلدى. يارلانغان سەركەردە قەـ لىچنى ئوينىتىشقا ئامالسىز قالدى. ئىككى ھەمراھىدىن ئايرىلىپ قالغان يەنە بىر سەركەردە سۇلتان ئەھمەدخانىڭ شىددەت بىلەن چاپقان قىلىچى زەربىسىدە، ئۇزۇلمەي قالغان بېشى مەيدىسىگىچە ساڭگىلاپ، ئاتتىن موللاقىلىدى. ئۇنىڭغىچە ئۇچقاندەك كەلگەن

سەئىدخان بېلىكى يارىلانغان سەركەردىنىڭ بوينىغا قىلىچ چاپتى.

ئۆزىنى ياۋنىڭ قورشاۋىدىن قوتۇلدۇرۇپ قالغان سەركەردىنىڭ ئوغلى سەئىدخان ئىكەنلىكىنى كۆرگەن سۇلتان ئەھمەدخان قايىللىق بىلەن كۈلۈمسىرىدى:

ـــ جاسارىتىڭگە بارىكاللا ئوغلۇم. ئۆزۈڭگىمۇ ئاگاھ بول.

جەڭ شۇ تەرزىدە داۋاملاشماقتا. قۇياش بارا ـ بارا قىيسىمىشقا باشلىغانىدى. كەچكى شەپەق نۇرىدا توپراققا سىڭىشكە ئۈلگۈرمىگەن قانلار ئوتقاشتەك جۇلالايتتى. جەڭ مەيدانى ساينىڭ تېشىدەك ياتقان ئۆلۈكلەر بىلەن تولۇپ كەتكەنىدى. ئاكا ـ ئۇكا خانلارنىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرى ئۇستۈنلۈكنى ئىگىلەۋاتاتتى. ئۇلار شىددەت بىلەن قىر ـ چاپ قىلىپ ئىلگىرىلەپ ياۋ قارارگاھىغا يېقىنلاپ قالغانىدى. شۇ دەقىقىدە تۇيۇقسىز ياۋ قارارگاھىدىن ناغرا ـ دۇمباق ساداسى ياڭرىدى. شۇ ھامان قارارگاھنىڭ ئوڭ ـ سول تەرىپىدىكى تۆپلىكتىن مىڭلىغان لەشكەرلەر نەرە تارتقىنىچە ھۇجۇم قىلىپ كەلدى. ئەسلىدە ھېيلىگەر شەيبانىخان قارارگاھىنىڭ ئىككى تەرىپىگە بۆكتۇرمە قويغانىدى. كۈتۈلمىگەن بۇ ئەھۋال ئاكا ـ ئۇكا خانلارنىڭ لەشكەرلىرىنى تەمتىرىتىپ قويدى. ئۇلار يا ئىلگىرىلەشنى، يا چېكىنىشنى بىلەلمەي تۇرغىنىدا، قارارگاھ ئىچىدىنمۇ يامغۇردەك يا ئوقى يېغىشقا باشلىدى. شۇ ئەسنادا ئارقا تەرەپتىنمۇ قىر ـ چاپ سادالىرى ئاڭلاندى. ھەئە، شەيبانىخاننىڭ لەشكەرلىرى تولغىما سەپ تۈزۈشكە ماھىر ئىدى. ھەربىكەتچان بۇ جەڭ سېپىنىڭ شەكلىنى جەڭ قىلغاچ خىلىغانچە ئۆزگەرتكىلى بولاتتى. ئوتتۇرا قىسمى مۇداپىئەدە تۇرۇپ، باش، قۇيرۇق قىسمى ھۇجۇمغا ئۆتەلەيتتى، قارشى تەرەپنى يۆگەپ مۇھاسىرىگە ئالغىلى بولاتتى. قارىماققا بىر يىلاننىڭ تولغانغان شەكلىگە ئوخشايتتى. شۇ تاپتا ئاكا ـ ئۇكا خانلارنىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرى بۇ تولغىما سەپنىڭ ئوتتۇرىسىدا قاپسىلىپ قالغانىدى. قورشاۋدا قالغانلىقىنى سەزگەن تاشكەنت لەشكەرلىرىنىڭ

بىر دىنلا روھى چۈشۈپ، جاسارىتى سۈسلاشتى. جەڭ قىلىشقا رايى بارماي جانلىرىنى ئېلىپ قېچىشقا باشلىدى. ئۇلارنىڭ بۇ قالايمىقانچىلىقى تۇرپاندىن يارەمگە كەلگەن لەشكەرلەرگىمۇ تەسىرىنى كۆرسەتتى. ئىتتىپاقچىلىرىنىڭ قاچقىنىنى كۆرۈپ ھۇجۇمدىن مۇداپىئەگە ئۆتتى. مۇستەھكەم جەڭ سېپى بىر دىنلا قالايمىقانلاشتى. سۇلتان ئەھمەدخان تۇغچىسى ئارقىلىق لەشكەرلىرىنى جەڭ سېپىنى قايتىدىن تۈزەشكە بۇيرۇق بەرگەن بولسىمۇ ئۇنۇمى بولمىدى. جان قايغۇسىدا قالغان لەشكەرلەرنىڭ تۇغچىنىڭ بايراق ئىشارىتىگە قاراشقا ھەپسىلىسى قالمىغانىدى.

ـــ سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرى ياۋنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالدى!

چۆچۈپ كەتكەن سۇلتان ئەھمەدخان نۆكىرى كۆرسەتكەن تەرەپكە قارىدى. ئون نەچچە ياۋ لەشكىرى سۇلتان مەھمۇدخانىنى بارگاھ تەرەپكە سۆرەپ كېتىپ باراتتى.

«ئاغام ياۋنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالسا بولمايدۇ...»

ئۇ ئاغىسىنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن ئات سالدى. تېخى يېگىرمە ـ ئوتتۇز قەدەممۇ ماڭمىغانىدى، ئېتى بىر نەرسىگە پۇتلاشقانىدەك بولۇپ گۆلۈپپىدە يىقىلدى. سۇلتان ئەھمەدخان ئات ئۈستىدىن قاتقىپ موللاقلاپ چۈشتى. ئورنىدىن تۇرۇپ بولغۇچە بىر توپ ياۋ لەشكىرى يوپۇرۇلۇپ كېلىپ ھېسىۋالدى. ھەئە، ياۋ لەشكەرلىرى ئۇنىڭ ئېتىنىڭ ئايىغىغا سالما تاشلاپ يىقىتقانىدى. بار ئەس ـ يادى ئاكىسىنى قۇتقۇزۇشتا قالغان سۇلتان ئەھمەدخان بۇنىڭغا دىققەت قىلمىغانىدى.

جەڭ كۈن ئولتۇرۇشقا يېقىن شەيبانىخانىنىڭ غەلىبىسى بەلەن ئاخىرلاشتى. ھەر ئىككى تەرەپتىن ئۆلگەن لەشكەرلەرنىڭ ھەددى ـ ھېسابى يوق ئىدى. قانلار تۇپراقنى قىپقىزىل بويىۋەتكەن، قۇياش بۇ پاجىئەنى كۆرمەسلىك ئۈچۈن تاغ كەينىگە مۆكۈۋالغانىدى. كەچكى شەپەق ئۆلۈك قاپلىغان بۇ دالىنى قىپقىزىل نۇرى بىلەن ئوتقاشتەك جۇلالاندۇرۇۋەتكەنىدى.

121

ئوش بىلەن ئۆزكەنتنى بىرلا ھۇجۇم بىلەن ئالغان بابۇرنىڭ جاسارىتى ھەسسىلەپ ئاشقانىدى. شۇ تاپتا ئۇ چاقماق تېزلىكىدە ئىلگىرىلەپ ئاخسىغا بېرىپ، شەيبانىخانغا ئارقا تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىش ياكى ئاۋۋال ئەندىجانغا بېرىپ ئەھمەد تەنبەل بىلەن جەڭ قىلىپ ئەندىجاننىمۇ ئىشغال قىلغاندىن كېيىن ئاندىن ئاخسىغا بېرىش ھەققىدە بىر قارارغا كېلەلمەي قالغانىدى. ئەندىجانغا لەشكەر تارتىش ئارزۇسى بەكرەك كۈچلۈك ئىدى. چۈنكى، ئەندىجاندا ئەشەددىي رەقىبى ئەھمەد تەنبەل بار ئىدى. ئۇنى تاشلاپ قويۇپ ئاخسىغا بېرىشقا كۆڭۈل ئارزۇسى يول قويمايۋاتاتتى.

«شەيباقنىڭ خان تاغلىرىمدىن ئاۋۋال ئاخسىغا يېتىپ كېلىشى مۇمكىن ئەمەس، ئۇ ھەرقانچە تېز يۈرگەندىمۇ ئۆرەتۆپىدە مۇھەممەد ھۇسەين كۆرەگان بىلەن سەييىد مۇھەممەد مىرزىغا دۇچ كېلىدۇ. ئۇلار شەيباقنى ئاخسى تەرەپكە ئاسانلىقچە ئۆتكۈزمەيدۇ. شۇڭا ئاخسىغا ئالدىراپ بېرىشىمنىڭ ھاجىتى يوق. ھازىر ئەھمەد تەنبەل ۋەھمىدە قالدى. خان تاغلىرىمنىڭ سۇر ـ ھەيۋىسىدىن قورقۇپ ئەندىجاننى تاشلاپ قېچىشىمۇ مۇمكىن. ئىشقىلىپ ھازىر ئۇنىڭ كۆڭلى جايىدا ئەمەس، ئۆز بېشىنىڭ غېمىدە. ئەندىجان ئاھالىسىمۇ مېنى خالايدۇ. مۇشۇنداق ۋاقىتتا ئەندىجانغا تېگىش قىلمىسام پۇرسەتنى قولدىن بېرىپ قويىمەن. ئەسلىدىمۇ ئاۋۋال ئەندىجانغا تېگىش قىلىپ، ئەھمەد تەنبەلدىن ئۈزۈل ـ كېسىل خالاس بولۇش كېرەك ئىدى، لېكىن، بۇ تەكلىپىمگە تاغام قوشۇلمىدى. ئاخسىغا بېرىش ئۇچۇنمۇ ئەندىجاننىڭ يېنىدىن ئۆتۈشۈم كېرەك. شۇنداق تۇرۇقلۇق نېمىشقا تېگىش قىلمايمەن؟

ئەندىجانغا تېگىش قىلىپ، ئەھمەد تەنبەلنى يوقاتسام، خان تاغام-نىڭ پەرمانىغا خىلاپلىق قىلغىنىم بىلەن، ئەمەلىيەتتە يەنىلا تۆھپە كۆرسەتكەن بولىمەن، كىچىك خان تاغام ئالاچىخان ئالىپ-لىرىنىڭ ئالدىدىمۇ ئىززەت - ئابرۇيۇم ئاشىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەندىجان ئاتا مىراس تەختىگاھىم، ئۇنى ياتلارنىڭ قولىغا تاشلاپ قويۇش نومۇس. شۇنداق قىلاي، ئاۋۋال ئەندىجانغا تېگىش قىلاي. ئەندىجاننى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن، ئاندىن ئاخسىغا بارساممۇ كېچىكمەيمەن. ئەندىجان بىلەن ئاخسىنىڭ ئارىلىقى ناھايىتى يې-رىم كۈنلۈك يول...»

بابۇر بىر قارارغا كەلگەندىن كېيىن، قوشۇننى ئىككىگە ئايرىدى. بىر بۆلەك لەشكەرلەرگە كىچىك خان تاغىسى سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ سەركەردىسى خوجا مۇھەممەد ئەلىنى سەركەردە-لىككە بەلگىلىدى.

ــ ئەھمەد تەنبەل بەكمۇ ھىيلىگەر نەرسە، ــ دېدى ئۇ خو-جا مۇھەممەد ئەلىگە، ــ پەمىچە ئۇ ھازىر ۋەھىمىدە تۇرۇۋاتىدۇ. بەش مىڭ لەشكەر بىلەن بىراقلا يوپۇرۇلۇپ بارساق، جەڭگە چىق-قىلى ئۇنمايۋ ئەندىجان قورغىنىنى بېكىتىپ يېتىۋېلىشى مۇم-كىن. قورغاننىڭ سېپىلى مۇستەھكەم، ھۇجۇم قىلىپ ئالماق تەس. ناۋادا مۇداپىئەدە تۇرۇۋاتالسا، جەڭ سوزۇلۇپ كېتىپ خان تا-غىلىرىنىڭ يېنىغا بەلگىلەنگەن مۆھلەتتە يېتىپ بارالمايۋ قالى-مىز. شۇڭا مەن بىر بۆلەك لەشكەرلەر بىلەن تۇرشاۋۇل بولۇپ ئالدىن ماڭغاچ تۇرايۋ. سىلى ئارقىمىزدىن كېچىلەپ يېتىپ بار-سىلا. ئەھمەد تەنبەل لەشكەرلىرىنىڭ ئازلىقىنى كۆرسە چوقۇم جەڭگە چىقىدۇ. ئۇنىڭغىچە سىلى يېتىپ كەلسىلە، ئىككى تەرەپ-تىن قىسماققا ئېلىپ بىراقلا ھۇجۇم قىلىمىز. كېچىدە ئۇقۇش-ماسلىق يۈز بېرىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن ئۇچراشقاندا ئۇرانلىشايلى. ئۇران «تاشكەنت» بىلەن «سايرام» بولسۇن.

بابۇرنىڭ پەرىزى توغرا چىقىقاندى. ئەھمەد تەنبەل ئۇنىڭ ئازغىنە لەشكەر بىلەن كېلىۋاتقانلىقىدىن خەۋەر تېپىپ، دەرھال

ئەندىجان شەھىرىنىڭ سىرتىدىكى چىلدۇختەراندا بارگاھ تىكىپ ساقلاپ تۇردى.

بابۇر نامازشام بىلەن يېتىپ كەلگەنىدى. ئۇ ئەھمەد تەنبەلگە قورقاندەك تۇيغۇ بېرىش ئۈچۈن، ئارقىسىغا ئىككى چاقىرىم چېكىنىپ بارگاھ تىكتى. ئەمەلىيەتتە ۋاقىتنى كەينىگە سۈرۈپ، ئارقىسىدىن كېلىۋاتقان خوجا مۇھەممەد ئەلىنى ساقلاۋاتاتتى. قاراڭغۇ چۈشۈپ قالغانلىقى ئۈچۈن، ئەھمەد تەنبەلمۇ دەمالىلىققا ھۇجۇم قىلىشقا يېتىنالمىدى. شۇنداق قىلىپ ئىككى قوشۇن ناغرا ـ دۇمباق چىلىپ بىر ـ بىرىگە ھەيۋە كۆرسىتىش بىلەن كۈپايىلەندى.

ـــ قورۇقچىلار سەگەك بولسۇن، ـــ دەدى بابۇر تۈنقاتار بەگ[1] كە جېكىلەپ، ـــ ھاۋا تۈتۈق تۇرىدۇ، تۈن قاراڭغۇسى بولۇشى مۇمكىن. ياۋنىڭ تۈن قاراڭغۇسىدىن پايدىلىنىپ شەبخۇن[2] ئۇرۇش ئېھتىمالى بار. زىنھار بىخەستەلىككە يول قويۇلمىغاي. لەشكەر-گاھقا يېقىنلاشماقچى بولغانلاردىن ئۇران سوراڭلار.

تۈن نىسپىدىن ئاشقانىدى. بابۇرنىڭ تۇيۇقسىز شەبخۇن ئۇ-رۇشىدىن ئەنسىرىگەن ئەھمەد تەنبەلمۇ سەركەردە ـ لەشكەرلىرى-نى سەگەك تۇرۇشقا بۇيرۇغانىدى.

راستتىنلا بۇ كېچە بەكمۇ قاراڭغۇ بولدى. قولنى سوزسا بارماقلىرىنى كۆرگىلى بولمايتتى. تۈن قاراڭغۇسىدا شەپە چىقار-ماي كېلىۋاتقان خوجا مۇھەممەد ئەلىنىڭ لەشكەرلىرى بابۇرنىڭ بارگاھىغا يېقىنلىشىپ قالغانىدى. بارگاھ قورۇقچىلىرى بىر توپ ئاتلىقنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى سېزىپ بىردىنلا سەگەكلەشتى ۋە ئۇلاردىن ئۇران سورىدى:

ـــ تاشكەنت!

خوجا مۇھەممەد ئەلى ئالدىدا كېلىۋاتاتتى. ئۇ قاراۋۇللارغا

① تۈنقاتار بەگ ـــ كېچىلىك قاراۋۇللار بېگى.

② شەبخۇن ـــ كېچىسى تۇيۇقسىز قىلىنغان ھۇجۇم.

جاۋاب بېرىش ئۈچۈن ئالدىراپ ئېغىز ئاچتى:

ــ تاشكەنت!

قاراۋۇللار كېلىۋاتقانلارنىڭ ئۇرانغا خاتا جاۋاب بەرگەنلىكىنى بىلىپ بىردىنلا جىددىيلەشتى. ئەسلىدە «تاشكەنت» دەپ سورالسا «سايرام» دەپ، «سايرام» دەپ سورالسا «تاشكەنت» دەپ جاۋاب بېرىشى كېرەك ئىدى. خوجا مۇھەممەد ئەلى ئالدىراشچىلىقتا «سايرام» دېمەي، «تاشكەنت» دەپ خاتا جاۋاب بېرىپ قويغانىدى.

ياۋ لەشكەرلىرى شەبخۇن ئۇرۇشقا كەلگەن ئوخشايدۇ، دەپ ئويلىغان قاراۋۇللار دەرھال قوللىرىدىكى تەبلۇاز[1]نى چېلىپ بارگاھقا خەۋەر بەردى.

بابۇرنىڭ كۆزى ئەمدىلا ئۇيقۇغا ئىلىنىشقانىدى. تەبلۇازنىڭ ئەنسىز ئاۋازىنى ئاڭلاپ چاچراپ ئورنىدىن تۇردى، قىلىچىنى ئېلىپ ھەر ئېھتىمالغا قارشى توقۇپ تەييارلاپ، چېدىر تۇۋۈگە باغلاپ قويغان ئېتىغا مىندى. لەشكەرلىرىنىڭ ھەممىسى جەڭ كىيىمى بىلەنلا ياتقانىدى.

تەۋىلىلىزنىڭ ئاۋازى بىلەن تەڭ دۈمباقچىلار جەڭ دۈمباقلىرىنى چېلىپ، سۈرەن سېلىشقا باشلىدى. بۇ كۈتۈلمىگەن ھادىسە خوجا مۇھەممەد ئەلىنىمۇ كېچىدە ئادىشىپ، ياۋ بارگاھىغا يېقىنلاپ قالغان ئوخشايمىز دېگەن تۇيغۇغا كەلتۈرۈپ قويغانىدى. ئۇرانغا خاتا جاۋاب بېرىپ قويغانلىقى خىيالىغا كەلمەيتتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلارمۇ جەڭگە ھازىرلاندى. ئۇلار ئاۋۋال بىر ــ بىرىگە قارىسىغىلا ئوق ئېتىشتى، ئاندىن قىلىچلىشىشقا باشلىدى. شۇ دەقىقىدە ئۇلار تۆن قاراڭغۇسىدا ئۇقۇشماستىن قىرغىنچىلىققا چۈشكەنىدى. ئۇلار شۇ تەرىزدە بىر ھازا چېپىشقاندىن كېيىن، ئاندىن ئارىدا ئۇقۇشماسلىق بولغانلىقىنى ھېس قىلىشتى. بۇ چاغدا خېلى كۆپ لەشكەرلەر جېنىدىن ئايرىلغانىدى.

① تەبلۇاز ــ بەلگە بېرىدىغان مىس ئەسۋاب.

بابۇرنىڭ بارگاھىدىن ئاڭلانغان قىر ـ چاپ سادالىرى ئەھـ
ـمەد تەنبەلنىمۇ ئويغىتىۋەتكەنىدى.

«شەيبانىخان ئالىيلىرى ياردەمگە لەشكەر ئەۋەتكەن ئوخشايـ
ـدۇ. نېمىگە قاراپ تۇرىمەن. پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇپ بابۇرنى كۆزدىن يوقىتاي...»

ئۇ سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى تېزدىن ھوجۇم قىلىشقا بۇيـ
ـرۇدى.

بىر مەيدان ئۆزئارا قىرغىنىدىن كېيىن، ھالىدىن كەتكەن لەشكەرلەر ئەمدى رەسمىي ياۋغا دۇچ كەلگەندە جاسارىتىنى يوقاتـ
ـقانىدى. شۇڭلاشقا ئۇلار شىددەت بىلەن باستۇرۇپ كەلگەن ياۋغا تاقابىل تۇرالماي قېچىشقا باشلىدى.

ـــ لەشكەرلەر چېكىنسۇن! ـــ دېدى يەنە تىركەشسە تېخىمۇ كۆپ تالاپەتكە ئۇچرايدىغانلىقىنى ھېس قىلغان بابۇر.

ـــ قايسى تەرەپكە چېكىنىمىز ئالىيلىرى؟

تۇزگەن پىلاننىڭ سۇغا چىلاشقىنىنى ئاز دەپ، ئۆزئارا قىرـ
ـغىن قىلىپ نۇرغۇن لەشكەرلىرىدىن ئايرىلىپ قالغانلىقىغا جىلى بولغان بابۇر جەھلى بىلەن ۋارقىرىدى:

ـــ نەگە بولاتتى، ئوشقا!

بۇ چاغدا تاڭ سۈزۈلۈشكە باشلىغان بولۇپ، بابۇر ئاللىقاچان قورشاۋغا چۈشۈپ قالغانىدى. ئۇ سەركەردىلىرى بىلەن قورشاۋنى بۆسۈپ چىقىش ئۈچۈن جان پىدالىق بىلەن تىركەشتى. قىلىچـ
ـلىشۋېتىپ ئەھمەد تەنبەلگە روبىرو كېلىپ قالدى. ئىككى رەـ
ـقىبنىڭ كۆزلىرىدىن ئوت چاقناپ كەتتى. بىر ـ بىرىگە جەھلى بىلەن قىلىچ چېپىشتى. ئەھمەد تەنبەل چاققانلىق بىلەن پەنت ئىشلىتىپ، بابۇرنىڭ بېشىغا قىلىچ چاپتى. ھېلىمۇ ياخشى ئۇنىڭ بېشىدا پولات دۇبۇلغىسى بار ئىدى. قىلىچ دۇبۇلغىنىڭ بىر پارـ
ـچىسىنى ئۈچۈرۈپ كەتتى. بابۇرنىڭ كۆزىدىن ۋاللىدە ئوت چاقناپ سەنتۈرۈلۈپ يىقىلدى. ئۇنىڭغىچە شىرىمبەگ تاغايى ئۇنى يۆـ

لىۋالدى. نۆكەرلىرى ئەھمەد تەنبەلگە تاشلاندى. ئەھمەد تەنبەل ئۆزىگە شەيبانىخاندىن يارەمچى لەشكەر كەلمىگەنلىكىنى ئاللىقا ـ چان ھېس قىلغان ۋە بابۇر مېنى جەڭگە چىقىرىش ئۈچۈن، كېچىدە ھېيلە ئىشلەتكەن ئوخشايدۇ دەپ قالغانىدى. شۇڭا ئۇ ئۇ ـ شەنچىنى يوقىتىپ لەشكەرلىرىنى دەرھال چېكىندۈردى ۋە شۇ قاچقانچە ئەندىجان شەھىرىگە كىرىۋالدى.

گەرچە بابۇر يارىلانمىغان بولسىمۇ، بەشى توختىماي ئاغ ـ رىيىتتى. ئۇ ئەھمەد تەنبەل بېشىغا چاپقان قىلىچىنى ئۆز ۋاقتىدا ئۇنىڭغا ئۆزىنىڭ سوۋغا قىلغانلىقىنى ئېسىگە ئېلىپ ئىچى ئاچ ـ چىق بولۇپ كەتتى. ئاشۇ قىلىچتا جېنىدىن ئايرىلغىلى تاس قال ـ غانىدى.

«خان تاغام بەرگەن بەش مىڭ لەشكەرنىڭ يېرىمىدىن كۆپ ـ رەكى تالاپەتكە ئۇچراپتۇ. ئامان قالغانلىرىنىڭمۇ يېرىمىدىن كۆپ ـ رەكى يارىلىنىپتۇ. ئەمدى بۇ ئەھۋالدا تاغلىرىمنىڭ ئالدىغا قانداق بارارمەن. ئەڭ ياخشىسى ئوشقا قايتاي، بەلكىم ئوشتا لەش ـ كەر تولۇقلىۋالارمەن...»

ئۇ ئەنە شۇ خىيال بىلەن ئوشقا قاراپ ماڭدى.

※ ※ ※

تاشكەنت شەھىرىنى ۋەھىمە قاپلىغانىدى. سودىگەرلەر، دۇ ـ كانداراللار دۇكانلىرىنى تاقىغان، ھۈنەرۋەن ـ كاسىپلار ئىش توخ ـ تاتقان، ھەتتا چاربازارچى، ئۇششاق ئېلىپ ـ ساتارلارمۇ ئاللىقا ـ ياقلارغىدۇر غايىب بولۇشقان، ئاشپۇزۇل خوجايىنلىرى، ناۋاي، قاسساپ، باققال، دوغاپچىلارمۇ تىجارەتلىرىنى توختىتىشقانىدى. كوچا ـ رەستىلەردە ئادەملەر يوق دېيەرلىك ئىدى. ئاللىقانداق بىر ھاجەت بىلەن كوچىغا چىققانلارمۇ ۋەھىمە، تەشۋىش ئىلكىدە ئىككى يېنىغا قاراپ، ھودۇقۇپ، تەمتىرەپ، تام تۈۋى، دالدىلار

بىلەن مېڭىپ مەنزىلگە يېرىشقا ئالدىرايتتى. ھەئە، شەھەر ئاھالىسى ئىشىك ـ دەرۋازىلىرىنى مەھكەم تاقاپ، قاراڭغۇ قازناقلىرىغا يېكىنىۋېلىشقانىدى. پەقەت شەھەرنىڭ ئامانلىقىنى چارلاۋاتقان شەيبانخانىنىڭ غالىب لەشكەرلىرى ئاتلىرىدا گىدىيىپ ئولتۇرۇشقىنىچە، قايسى قورۇ ـ جايىنىڭ ئىچىدە جىقراق مال ـ دۇنيانىڭ بارلىقىنى دىتلاۋاتقاندەك ئەتراپقا ئالا قويماي قاراپ تەمىسقىلايتتى. شەيبانخان شەھەر ئاھالىسىنى بۇلاپ ـ تالىماس لىققا قاتتىق پەرمان چۈشۈرگەنلىكى ئۈچۈن ئۇلار ئىگىسىنىڭ باي ـ زەردارلىقىدىن دالالەت بېرىپ تۇرغان ھەشەمەتلىك قورۇ ـ جايلارغا باستۇرۇپ كىرىشتىن ئۆزلىرىنى ئاران ـ ئاران بېسىپ تۇرۇشاتتى.

ھەئە، دادىسى بىلەن تاغىسىنىڭ ئەسىرگە چۈشكەنلىكىدىن خەۋەر تاپقان خانزادە سۇلتان مۇھەممەد خانىكە شەيبانخانغا قارشىلىقسىزلا تاشكەنت شەھىرىنىڭ دەرۋازىسىنى ئېچىپ بەرگەندى. شۇ تاپتا سۇلتان مەھمۇدخان، سۇلتان ئەھمەدخان ۋە ئۇلارنىڭ ئەسىرگە چۈشكەن بارلىق سەركەردە ـ لەشكەرلىرى قاتتىق نەزەربەند قىلىنغانىدى.

شەيبانخان تاشكەنتكە كىرگەن ئۈچ كۈندىن بېرى سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى شەھەر ئاھالىسىگە ۋەھىمە سالماسلىق ھەققىدە قاتتىق پەرمان بېرىپ، بەش ۋاق نامىزىنى ۋاقتى ـ قەرەلىدە ئادا قىلغاندىن سىرت، باشقا ۋاقىتلاردا خالىسا ئۆيلاپ، خالىسا ئېسىل غىزالارنى يەپ ئارام ئېلىۋاتاتتى. بۇ جەريانىدا ئەسىرگە چۈشكەن ئاكا ـ ئۇكا خانلار بىلەنمۇ كۆرۈشمىدى. تۇرقىدىن ئۇلارنى ئېسىدىن چىقىرىۋەتكەندەك قىلاتتى.

ـــ مەلۇم بولغاي!

ئىنىسى مەھمۇد سۇلتان، ئوغلى تۆمۇر سۇلتان ۋە كۈيئوغلى جانىبەكخانلار بىلەن چۈشلۈك غىزا يەۋاتقان شەيبانخان پەگاھتا قول باغلاپ تۇرغان ھۆدەيچى بەگكە كۆزىنىڭ قىرىدا قاراپ

قويۇپ، قولىدىكى چالا غاجىلىغان قىرغاۋۇل پاچىقىنى داستىخان ـ غا قويدى.

ـــ خوش.

ـــ ئاخسىدىكى شەيخ بايازىددىن چاپارمەن كەلدى.

ئەرزىمەس بىر بەگنىڭ چاپارمىنىنى قوبۇل قىلىشنى خالـ ـمىغان شەيبانىخان ئېرىنچەكلىك بىلەن سورىدى:

ـــ مۇددىئاسى نېمىكەن؟

ـــ چاپارمەننىڭ دېيىشىچە، ئاخسىدىكى جەڭ مەيدانىنى تا ـ زىلاۋاتقان لەشكەرلىرى ئالاچەخانىنىڭ خانزادىسى سەئىدخانىنى قولغا چۈشۈرۈپتۇ.

بۇ خەۋەر شەيبانىخانىنىڭ دىققىتىنى تارتتى:

ـــ ئول خانزادىنى قانداق تۇتۇۋاپتۇ؟

ـــ جەڭدە ئول خانزادىنىڭ يوتىسىغا ئوق تېگىپ يارىلانغان چېغى. ئۆلۈكلەرنى بىر تەرەپ قىلىۋاتقانلار بىر ئازگالدا پاناھلـ ـىنىپ يېتىۋالغان يېرىدىن بايقاپتۇ.

ـــ ھازىر نەدىكەن؟

ـــ قۇدرەتلىك پاناھگاھىمىزنىڭ بىر تەرەپ قىلىشى ئۈچۈن دەرگاھلىرىغا ئەۋەتىپتۇ.

ـــ شەيخ بايازىدنىڭ بۇ تۆھپىسى ئۈچۈن بىر ياقلىق زەرباب تون ئەۋەتىپ بېرىلگەي، ـــ دېدى شەيبانىخان مەمنۇن بولغان ھالدا، ـــ جەررالھلار ئالاچەخانىنىڭ ئول خانزادىسىنىڭ جاراھىتـ ـىنى ياخشى ئەملەپ ئايرىم كۈتكەي. ئاتىسى بىلەن كۆرۈشتۈرمـ ـسۇن.

ئۇ پەرمان بېرىپ بولۇپ، قىرغاۋۇل پاچىقىنى يەنە غاجىلاشـ ـقا باشلىدى.

ـــ جانابى خان ئاتام ئول ئاغا ـ ئىنى خانلارنى قانداق بىر تەرەپ قىلىشنى ئويلاشتىكىن؟ ـــ ئېھتىيات بىلەن سورىدى تۆـ ـمۈر سۇلتان.

شەيبانىخان ئۇچ كۈندىن بېرى بۇ ھەقتە ئېغىز ئاچمىغانلىقى ئۈچۈن، ئىنىسى، ئوغلى ۋە كۆيۈئوغلى ئۇنىڭ مۇددىئاسىنى بىلىشكە قىزىقىپ قالغانىدى.

ــ سىلەرچە ئۇلارنى قانداق بىر تەرەپ قىلساق بولار؟

ئولتۇرغانلار دەسلەپتە جاۋاب بېرەلمەي بىر ـ بىرىگە قاراشتى.

ــ مېنىڭچە كاللىسىنى ئالايلى، ــ دېدى تۆمۈر سۇلتان دادىللىق بىلەن جاۋاب بېرىپ، ــ بۇ ئارقىلىق جانابى خان ئاتامىغا سەركەشلىك قىلىشقا نىيەت قىلغان ئەتراپىمىزدىكى خان ـ سۇلتانلارغا ئىبرەت قىلايلى. ئول ئاغا ـ ئىنى خانلارنىڭ كاللىسى ئېلىنغانلىقىنى ئاڭلىسا، ئۇلار ئۆزلۈكىدىن تەختىگاھلىرىغا ئىتائەت گەردىنىنى سۇنىدۇ.

شەيبانىخان ئوغلىنىڭ چىرايىغا راسا بىر قارىۋېلىپ، يەنە قولىدىكى ئۇستىخاننى غاجىلاشقا باشلىدى. ئارىنى بىر پەس سۈكۈت باستى. ئۇنىڭ ئىنكاس بىلدۈرمىگىنىنى كۆرۈپ ئىنىسى بىلەن كۆيۈئوغلى لام ـ جىم دېمىدى.

ــ مەن سىلەرگە بىر ھېكايە ئېيتىپ بېرەي، ــ دېدى شەيبانىخان بىردىنلا بېشىنى كۆتۈرۈپ، ــ قايسى بىر شەھەرده بىر مەنسەپدارىدىن گۇناھ سادىر بولغانىكەن. شەھەر ھاكىمى ئول مەنسەپدارنى جازالاش ئۈچۈن، بىرمۇنچە پۇل جەريمانە قويۇپتۇ. ئەمما ئول مەنسەپدارنىڭ بىساتىدا جەريمانىنى تۆلىگۈدەك مال ـ مۈلۈك، پۇل ـ پۇچەك يوق ئىكەن. شۇڭا ھاكىم ئۇنى قىيىن ـ قىستاققا ئېلىپ جازالاپتۇ. نەق مەيداندا بەكمۇ مېھىر ـ شەپقەتلىك ھەم زەردار بىر خوجا بار ئىكەن. ئۇنىڭ ھېلىقى مەنسەپدارغا ئىچى ئاغرىپتۇ ـ دە، ئۇنىڭغا قويۇلغان جەريمانىنى تۆلەپ بېرىپ، ئازابتىن خالاس قىلىپتۇ. ئاندىن ئۆيىگە ئېلىپ بېرىپ كۆپ مېھرىبانلىقلار بىلەن مېھمان قىلىپتۇ. بىر كۈنى ھېلىقى مەنسەپدار ئوغلى بىلەن پاراڭلىشىۋاتقانىكەن، خوجا تاسادىپىي پۇر ـ

سەتتە ئول ئاتا ـ بالىنىڭ سۆھبىتىنى دالدىدا تۇرۇپ ئاڭلاپ قاپ-تۇ. ئوغلى ئاتىسىدىن: «ئى ئاتا، خوجا ھەزرەتلىرى بىزگە كۆپ ياخشىلىق قىلدى. ئۇنىڭ قىلغان بۇ ياخشىلىق، مېھرىبانلىقىنى قانداق قايتۇرۇپ بولارمىز؟» دەپ سوراپتۇ. ھېلىقى مەنسەپدار ئوغلىغا جاۋاب بېرىپتۇكى: «ئىلگىرىكى مەنسىپىم ئەسلىگە كەل-سە بۇنىڭ چارىسى ئاسان»، ئوغلى يەنە سوراپتۇ: «بۇنچىۋالا زور ياخشىلىقنى قايتۇرۇش قانداقمۇ ئاسان بولسۇن؟». مەنسەپدار ئوغ-لىغا مۇنداق جاۋاب بېرىپتۇ: «ئىلگىرىكى مەنسىپىم قولۇمغا كەلسە، ئول خوجىغا بىر گۇناھ ئارتىپ، ناھايىتى كۆپ مال ـ دۇنيا جەرىمانە قويىمەن. بۇ جەرىمانىنى تۆلەشكە خوجىنىڭ مال ـ بىساتى يېتىشمەي قالىدۇ. شۇ چاغدا بىر رەھىمسىز نۆكەرنى ئە-ۋەتىپ، خوجىنى چىدىغۇسىز قىيىن ـ قىستاققا ئېلىپ ئازابلا-مەن. شۇنىڭ بىلەن خوجا ئىلاجسىز ماڭا بار ـ يوقىنىڭ ھەممە-سىنى بېرىدۇ. كەم قالغان جەرىمانىنى خوجىنىڭ ماڭا قىلغان ياخشىلىقىنىڭ يۈزىنى قىلغان بولۇپ كەچۈرۈم قىلىۋېتىمەن. شۇنىڭ بىلەن خوجا مەندىن چەكسىز مىننەتدار بولىدۇ ۋە ماڭا قىلغان بۇ ياخشىلىقىغا جاۋاب قايتۇرغىنىمدىن خۇشال بولىدۇ». بۇ ھېكايەتنى ئېيتىپ بېرىشىمدىكى مۇددىئا شولكى، ـــ دېدى شەيبانىخان چىرايىغا ھىيلىگەرلىك بىلەن كۈلكە يۈگۈرتۈپ، ـــ ئىلگىرىكى ھاكىم تەرىپىدىن جازالانغان ھېلىقى مەنسەپدارغا ئوخشايتتىم. سۇلتان مەھمۇدخان بولسا دەل ھېلىقى شەپقەتلىك خوجا ئىدى. مانا ھازىر ئۇنىڭ ئاشۇ شەپقىتىگە جاۋاب قايتۇرىدى-غان پۇرسەت كەلدى، ئەمدىلىكتە ئۇنى ئۆلتۈرسەم ئەل ـ يۇرتقا نامەرد دېگەن يامان ئاتىقىم تارقايدۇ. شۇڭا ئۇنىڭ ياخشىلىقىنى ھېلىقى مەنسەپدارنىڭ تەدبىرى بويىچە قايتۇرماقچىمەن.

ـــ يەنىلا خان ئاغام دانادۇر، ـــ دېدى ئىنىسى مەھمۇد سۇل-تان چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ، ـــ ئول چاغدا ئەل ـ يۇرت سە-

لىنى كەڭ قورساق، مېھرىبان، شەپقەتلىك دەپ ماختىشىدۇ. ئې-سىل پەزىلەتلىرى يۇرت ـ يۇرتقا تارايدۇ.

ـــ ئۆرەتۆپىدىن خەۋەر بارمۇ؟

شەيبانىخان ئىنىسىنىڭ ماختاشلىرىغا ئېرەن قىلماي، چالا ھەجىيىپ ئولتۇرغان كۆيۈئوغلى جانىبېك سۇلتاندىن سورىدى.

ـــ خەۋەر بار، ـــ دېدى جانىبېك سۇلتان، ـــ پاسىبانلىرى-نىڭ ئەسىرگە چۈشكەنلىكىدىن خەۋەر تاپقان ئول ئاغا ـ ئىنى مىرزىلار بىز بىلەن سۇلھى تۈزۈشكە ھازىرلىنىۋاتقانىكەن. ئالىيە-لىرىنىڭ ئەۋەتكەن مەكتۇپىنى تاپشۇرۇپ ئېلىپ، سۇلھى تۈزگۈ-دەك پۈرسەتنىڭمۇ قالمىغانلىقىنى ھېس قىلغان بولسا كېرەك. سەييىد مۇھەممەد مىرزا سالام بېرىش ئۈچۈن كېلىۋېتىپتۇ. كەچكىچە يېتىپ كېلىشى مۇمكىن.

مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان بىلەن سەييىد مۇھەممەد مىر-زىنىڭ قارشىلىق كۆرسىتىشىدىن ئەنسىرىگەن شەيبانىخان ئۆرە-تۆپىگە چاپارمەن ئەۋەتىپ، ئاكا ـ ئۇكا مىرزىلار قارشىلىق كۆر-سەتسە، سۇلتان مەھمۇدخان بىلەن سۇلتان ئەھمەدخانىنى ئۆلتۈ-رۈۋېتىدىغانلىقىنى، ناۋادا ئالدىغا چىرايلىقچە سالامغا كەلسە، ئىشلارنى چىرايلىقچە ھەل قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ خەت يازغا-نىدى.

ـــ مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان كەلمەي قويۇپتۇ ـ دە، ـــ دېدى شەيبانىخان ئەپسۇسلانغان ھالدا، ـــ بوپتۇ، ئىنىسى بولسە-مۇ كەپتۇ. ئول سەييىد مۇھەممەد مىرزىنى بوش چاغلىغىلى بول-مايدۇ. تاشكەنتكە كەلسە ياخشى مۇئامىلە بىلەن كۈتۈۋېلىڭلار.

ـــ ئايرىم سولامدۇق؟

ـــ ياق. ئول ئاغا ـ ئىنى خانلارنىڭ قېشىغا ئاپىرىڭلار. پا-سىبانلىرىنىڭ ئەھۋالىنى كۆرۈپ قويسۇن. ئايغاقچىلار بابۇرنىڭ دېرىكىنى ئالالاپتىمۇ؟

ـــ تېخىچە خەۋەر يوق، ـــ دېدى جانىبېك سۇلتان، ـــ ئەنە دېجاندا ئەھمەد تەنبەل بىلەن ئۇرۇش قىلىپ يېڭىلگەندىن كېيىن، ئوش تەرەپكە كەتكەنمىش. بىراق، بېرىپ بولغۇچە ئوشقا قالدۇرۇپ قويغان سەركەردە ـ لەشكەرلىرى ئاھالىنى بۇلاپ ـ تالىغاچقا، ئوش ئاھالىسى قوزغىلىپ ئۇلارنى ئۇر ـ ئۇر قىلىپ قوغلاپ چىقىرىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئوشتىمۇ تۇرالماي بەراكۇھ تاغلىرىغا قېچىپ كېتىپتۇ. دېرىكىنى ئېلىشقا يەنە چاپارمەن ماڭغۇزدۇم.

شەيبانىخان ئارتۇقچە ئىپادە بىلدۇرمىدى. ئەمما، بابۇرنىڭ قېچىپ كەتكەنلىكىدىن ئەپسۇسلىنىۋاتقانلىقى چىرايىدىن بىلىنىپ قالغانىدى. قۇچىقى كەڭرى، ئۆۋ نېمەتلىرى مول بەراكۇھ تاغلىرىدىن بىر قاچقۇننى ئىزدەپ تېپىشنىڭ تەسلىكى ئۇنىڭغا ئايان ئىدى.

※ ※ ※

ئەسىرگە چۈشكەندىن بېرى ئۆلۈم ۋەھىمىسىدە تەقدىرىدىن قايغۇرۇپ، غەم ـ ئەندىشە ئىچىدە قالغان سۇلتان مەھمۇدخان خۇددى شىلىۋالغاندەكلا ياداپ كەتكەنىدى. قاراڭغۇ، زەي ئىچكىرى قازناقنىڭ تۆڭلۈكىدىن كۈنبويى كۆز ئۈزمەيتتى. تىرىققىدە قىلىغان شەپىدىنمۇ چۆچۈيتتى. تاماق كۆتۈرۈپ كىرگەن خىزمەتكارلارغىمۇ ھىجىيىپ خۇشامەت قىلاتتى. «شەيبانىخان ئالىيلىرىنىڭ ھىممىتىگە تەشەككۈر. مىننەتدارلىقىمنى يەتكۈزۈپ قويغايلا» دېيىشنى ئۇنتۇپ قالمايتتى. ھەر ۋاقىلىق نامىزىدا بۇقۇلداپ يىغلىغىنىچە ئۇزۇندىن ـ ئۇزۇن دۇئا قىلاتتى. تەڭرىدىن شەيبانىخاننىڭ كۆڭلىگە ئىنساب ـ تەۋپىق تىلەيتتى. ئاكسىنىڭ بۇقەدەر قورقۇنچاقلىقىنى، ئاددىي خىزمەتكارلارغا قىلىۋاتقان

قوللارچە خۇشامەتنى كۆرگەن سۇلتان ئەھمەدخان نومۇستىن يىرىلغۇدەك بولاتتى. ئەمما، ئاكىسىغا چىش يېرىپ بىر ئېغىز نەسىھەت قىلمايتتى، تەسەللىمۇ بەرمەيتتى. نومۇس، خورلۇق، ئەركسىزلىك يۇرىكىگە نەشتەردەك سانجىلىپ، قىيناپ ئارام بەر ـ مەيتتى. كۇنبويى قاپقىنى تۇرۇپ، ھېچكىمگە گەپ قىلماي ئول ـ تۇرغىنى ئولتۇرغاندى. ھەئە، تېخىچىلا ئۆلۈك ـ تىرىكلىكى ھەققىدە خەۋەر ئالالمىغان ئوغلى سەئىدخاندىن ۋايىم يەيتتى. ئاللاھتىن ئوغلىغا ئامان ـ ئېسەنلىك تىلەيتتى.

بۇگۇن ناشتىدىن كېيىن، شەيبانىخاننىڭ چاقىرتقانلىقىنى ئاڭلاپ سۇلتان مەھمۇدخان باشقىچە جانلىنىپ كەتتى.

ـــ شەيبانىخان ئالىيلىرى بىزگە چوقۇم رەھىم ـ شەپ ـ قەت قىلىدۇ دېمىگەنمىدىم، ـــ دېدى ئۇ ئەمىر ـ سەركەردىلىرىنىڭ تەشۋىشلىك كۆزلىرىگە قاراپ، ـــ ئۆلتۇرۇش نىيىتى بولسا، دەرگاھىغا چىللاپ يۇرمەيتتى. بۇ ياخشىلىقنىڭ ئالامىتى. ئۆز ۋاقتىدا مەنمۇ ئۇنىڭغا ياخشىلىق قىلغان. مېنىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرىم بىلەن بۇخارا، سەمەرقەنتلەرنى بويسۇندۇرغان...

ـــ بولدى قىلسىلا خان ئالىيلىرى، ـــ سەييىد مۇھەممەد مىرزا ھەرقانچە قىلىپمۇ ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي زەردە قىلدى، ـــ شۇنىمۇ ئەسلىرىدە تۇتسىلا، ئول شەيبانىخان ئاشۇ سەركەردە ـ لەشكەرلىرىمىز بىلەن ئاخىرقى ھېسابتا سىلىنىمۇ ئەسىرگە ئالدى، تاجۇتەخت، سەلتەنەتلىرىنى تارتىۋالدى. سىلى ھازىرمۇ ھەم بىزنىڭ پاسىبانىمىز. خانلىق ھۆرمەتلىرىنى ساقلىغايلا.

سۇلتان مەھمۇدخان سەييىد مۇھەممەد مىرزىغا يەرنىڭ تەگىدىن ئالىيىپ قاراپ قويۇپ، ئۇلۇغ ـ كىچىك تىندى.

ـــ قېنى جانابلار، شەپقەتلىك خانىمىز، قۇدرەتلىك ئىسكەندەر سانى شەيبانىخان ئالىيلىرىنىڭ دەرگاھىغا مەرھەممەت قە ـ

لمشسلا.

ئىشىك تۇۋىدە پەيدا بولغان جانىۋېك سۇلتان ئۇلارغا قاراپ مەغرۇرلۇق بىلەن گەدەيدى. تەلەپپۇزىدىن قىلچىلىك ھۆرمەت، تەۋازۇ يوق ئىدى. كۆزلىرىدىن كۇچلۇك مەسخىرە چىقىپ تۇراتتى. سۇلتان مەھمۇدخان ئۇنىڭغا ئېگىلىپ سالام بېرىۋەتكەندىن كېيىن، بىرىنچى بولۇپ ئىشكتىن چىقتى. سۇلتان ئەھمەدخانىنىڭ شەيبانىخانىنىڭ ئالدىغا بارغۇسى، بولۇپمۇ ئاكسىنىڭ ئۇنىڭغا قىلغان خۇشامەتنى، ئۇنىڭ ئالدىدىكى بىچارە تۇرقىنى كۆرگۈسى يوق ئىدى. ناۋادا جازا مەيدانىغا ئېلىپ ماڭغان بولسا، بېشىنى تىك تۇتۇپ باراتتى. ئۇ جانىۋېك سۇلتانىنىڭ ئەلپازىغا قاراپ، تىرەجەپ تۇرۇۋالسا مەجبۇرىي ئېلىپ بارىدىغانلىقىنى پەملىدى ـ دە، ئىلاجسىز ئىشىك تەرەپكە قاراپ ماڭدى. ئۇنىڭغا سەييىد مۇھەممەد مىرزا، سۇلتان مۇھەممەد خانكە، نىغمەت مىرزا، سۇلتان جۇنەيدى بارلاس ۋە باشقا سەركەردىلەر ئەگەشتى.

شەيبانىخان ئۇلارنى ھەشەمەتلىك ئوردىسىدا ساقلاپ تۇرغىنىدى. نەچچە يىللاردىن بېرى ئۆزى ئولتۇرغان تەختتە شەيبانىخانىنىڭ سۇر ـ ھەيۋە بىلەن گىدىيىپ ئولتۇرغىنىنى كۆرۈپ، سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ يۈرىكى چايان چاققاندەك ۋىژىلدە ئېچىشىتى. غەزەپتىنمۇ، خورلۇقتىنمۇ ئەيتاۋۇر، پۇت ـ قولىدا جان قالمىدى. بىراق يەنىلا ئۆلۈم ۋەھىمىسى، جېنىنى ساقلاپ قېلىش تەمەسى غالىب كەلدى ـ دە، پايپاسلاپ كەلگىنىچە تەختىنىڭ ئالدىغا كېلىپ يۇكۇندى:

ـــ مۆھتەرەم سۇلتان شەيبانىخان ئالىيلىرىغا ئېھتىرام بولغاي!

شەيبانىخان غالىبلارچە قىياپەت بىلەن سۇلتان مەھمۇدخانغا بىر قارىۋەتكەندىن كېيىن، شاھنشىنىنىڭ ئوتتۇرىسىدا تېخىچە

ئۆرە تۇرغان سۇلتان ئەھمەدخان، سەييىد مۇھەممەد مىرزىلارغا نەزەرىنى ئاغدۇردى. كۆڭلىدە ئۇلارمۇ سۇلتان مەھمۇدخاننى دوراپ يۈكۈندۇ دەپ ئويلىغانىدى. ئەمما ئۇلارنىڭ يا يۈكۈنمەي، يا قول باغلىماي تۇرغىنىنى كۆرۈپ غۇرۇرىدە ئاچچىقى كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ بىچارە تۇرقىدىن بىرئاز تەسەللى تېپىپ، ئاچچىقىنى بېسىۋالدى.

ـــ ئورۇنلىرىدىن تۇرسىلا ئالىيلىرى، ـــ دېدى شەيبانىخان «ئالىيلىرى» دېگەن سۆزنى مەسخىرىلىك تەلەپپۇزدا قىلىپ، ـــ شول تاپتا بول دەرگاھتا ئىككىمىزنىڭ ئورنىنىڭ ئالمىشىپ قېلىشى پۈتۈنلەي تەقدىرنىڭ ئىرادىسى. نېمىلا دېگەنبىلەن يەنىلا سىلىگە رەھمەت ئېيتىسام بولىدۇ. ناۋادا ئەينى ۋاقىتتا ياردەملىرىگە ئېرىشەلمىگەن بولسام بۇ تەخت ـ سەلتەنەت ماڭا نەدە تۇرۇپتۇ. ھەرقانچە ياخشىلىقنى بىلمەيدىغان ئادەم بولۇپ كەتسەممۇ، سىلىنىڭ قىلغان ئول ياخشىلىقلىرىنى ياندۇرۇش مەجبۇرىيىتىم باردۇر.

ـــ ئالىيلىرى مەرھەمەتلىكتۇر، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ.

ـــ سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىغا كۆرسى قويۇپ بېرىڭلار.

ساراي بېگى بىر ياغاچ كۆرسىنى كۆتۈرۈپ كېلىپ، تەختنىڭ ئالدىغا قويۇپ بەردى.

ـــ قېنى جاي ئالسىلا، ـــ دېدى شەيبانىخان سۇلتان مەھمۇدخانغا ئولتۇرۇشقا ئىجازەت بېرىپ.

ياغاچ كۆرسى بەكمۇ كونا ئىدى. ئۇنى شەيبانىخان مەخسۇس سۇلتان مەھمۇدخانىنى ئولتۇرغۇزۇش ئۈچۈن نەدىندۇر تاپتۇرۇپ كەلگەندەك قىلاتتى. ياغاچ كۆرسى سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ بەستىلىك گەۋدىسىنى كۆتۈرەلمەي نالىلىك غىچىرلاپ كەتتى. شۇ ھامان

ئىككى تەرەپتە غادىيىپ ئولتۇرۇشقان شەيبانىخانىنىڭ سەركەردىلىرى پىخىلداپ مەسخىرىلىك كۈلۈشتى. سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ ئولتۇرغان بۇ ئورنى شاھنىشىننىڭ يا تۆرىگە، يا پەگاھ تەرىپىگە توغرا كەلمەيتتى. ئوڭ ــ سول تەرەپتە ئولتۇرغان ئەمىر ــ سەر-كەردىلەرنىڭ ئورنىغمۇ تەۋە ئەمەس ئىدى. خۇددى سوراق قوبۇل قىلىۋاتقان جىنايەتچىنىڭ ئولتۇرىدىغان جايىدىن پەرقلەنمەيتتى. ھەئە، شەيبانىخان ئولتۇرغان ئالتۇن تەخت بىلەن سۇلتان مەھ-مۇدخان ئولتۇرغان ئەجىقى چىقىپ كەتكەن بۇ ياغاچ كۇرسى رو-شەن سىلىشتۇرما بولۇپ قالغانىدى. ئاكسىسىنىڭ بۇقەدەر ھاقارەت-لىك مەسخىرىگە ئۇچراۋاتقانلىقىنى ھېس قىلغان سۇلتان ئەھ-مەدخان غەزەپتىن يېرىلغۇدەك بولۇپ كەتكەنىدى. لېكىن، شاھ-نىشىننىڭ ئىشىك تۆۋىدە قىلىچ يالىڭاچلاپ تۇرغان بىر توپ جاللاتلارنىڭ ھەيۋىسى بىلەن قولىنى مەھكەم تۇتقىنىچە سوغۇق تەرلەپ تۇرغان ئوغلى باباچاقخان ئۇنىڭ غەزىپىنى بېسىپ قويدى. شۇنداق، دۇنيادىكى ھەرقانداق بىر ئاتا ئوغلىنىڭ كۆز ئالدىدا خورلىنىشىنى، ھاقارەتلىنىشىنى ياكى ئۆزىنىڭ كۆز ئالدىدا ئوغ-لىنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشىنى خالىمايدۇ. شۇ تاپتا غەزىپىنى باسالمىسا شەيبانىخان بۇ ئىككى ئېھتىماللىقنىڭ خالىغان بىرىنى قىلىشى مۇمكىن ئىدى. شۇڭا غەزىپىنى زورىغا بېسىۋېلىپ ئوغلىنىڭ قو-لىنى مەھكەم قىستى.

ــ گەپنى ئۇزارتمايلى، ــ دېدى شەيبانىخان ئاردىدىكى ئې-غىر سۈكۈتنى بۇزۇپ، ــ جانابى ئاغا ــ ئىنى سۇلتانلارنىڭ سە-مىگە ئاۋۋال شۇنى سېلىپ قويايكى، كۆڭلۈڭلارنى توق تۇتۇڭلار. سىلەرنى زىنھار ئۆلتۈرۈش خىيالىم يوق. لېكىن، ھەرقانداق مې-ھىر ــ شەپقەتنىڭمۇ ئاز ــ تولا مۇددىئاسى بولىدۇ. تا مۇشۇ كەم-گىچە خانلار نەسلىدىن بىرەر مەلىكىگە نىكاھلىنىشنى ئارزۇ قى-لىپ كەلگەنىدىم، سەمەرقەنتنى ئالغىنىمدا، بابۇر مىرزا مۇرادىم-

نى ھاسىل قىلىپ، ئىگىچىسى خانزادە خېنىمنى نىكاھىمغا بەر-
دى. دېمەك، ئەمىر تۆمۇر نەسلىگە ئۆيلىنىش ئارزۇيۇم ئەمەلگە
ئاشتى. ئەمدى تۇغلۇق تۆمۇر ئەۋلادىغىمۇ ئۆيلەنگۈم بار. ئەمەلـ-
يەتتە بۇ نىكاھ بىزنى تۇغقاندارچىلىققا باشلايدۇ. ئۇرۇق ـ تۇغقان
بولۇپ ئۆتسەك، كېيىنكى ئەۋلادلىرىمىز دۇشمەنلىكنى تاشلاپ،
ئۆم، ئىتتىپاق ياشايدۇ. شۇڭا سىلەردىن ئۆزۈمگە، ئوغلۇم تۆمۇر
سۇلتانغا ۋە كۈيئوغلۇم جانىبەك سۇلتانغا ئۇچ خاتۇننى سورايـ-
مەن.

ـــ ئادالەتپاناھ خان ئالىيلىرىنىڭ ئوتتۇرىمىزدىكى ئاداۋەتـ-
نى كۆتۈرۈۋېتىپ، دۇشمەنلىكنى نىكاھ يولى بىلەن تۇغقاندارچە-
لىققا ئالماشتۇرماق بولغانلىقى بىز ئۈچۈن كاتتا شەرەپتۇر، ـــ
دېدى سۇلتان مەھمۇدخان قول باغلاپ تۇرۇپ، ـــ ئالىيلىرى
شۇنچىلىك شەپقەت قولىنى سۇنغان يەردە ھېلىغۇ ئۇچ خاتۇنكەن،
ئوتتۇز خاتۇن سورىسىلىمۇ قولىمىز كۆكسىمىزدە.

ئاكىسىنىڭ بۇ جاۋابىنى ئاڭلاپ سۇلتان ئەھمەدخان نومۇس-
تىن يەرگە كىرىپ كەتكۈدەك بولدى.

ـــ سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرى ئەزەلدىن مەرھەمەتلىكـ-
تۇر، ـــ دېدى شەيبانىخان مەغرۇرلۇق بىلەن، ـــ ئەمىسە سىلى
شۇنداق دەپ رازىلىق بەرگەندىكىن، مەنمۇ كۆڭلۈمگە پۈككىنىمنى
دەۋېرەي. ئالىيلىرىنىڭ كىچىك سىڭلىسى مەلىكە دۆلەتسۇلتان
خېنىمنى ئوغلۇم تۆمۇر سۇلتانغا نىكاھلاپ قويايلى. جاھانداـ
ياتلارنى تۇغقان قىلىش ئۈچۈن قۇدا بولۇشتىنمۇ ياخشى يول يوقـ-
تۇر. ئەمدى ئۆزۈم بىلەن جانىبەك سۇلتانغا كەلسەك، جانابى خان
ئالىيلىرىنىڭ ھەرىمىدە بىر ـ بىردىن گۈزەل، ئاي مەسەللىك
خانىش ـ بانۇلار كۆپتۇر. ناۋادا ئالىيلىرىغا ماقۇل كەلسە، ئاـ-
شۇلاردىن خانىش ئايشە سۇلتان خېنىم بىلەن خانىش قۇتنىگار
خېنىمنى تالاق قىلغان بولسىلا، ئۇلارنى بىردىن نىكاھىمىزغا

ئالغان بولساق، ھەم بۇنى ئالىيلىرىنىڭ بىزگە كۆرسەتكەن چەكسىز ھىممىتى دەپ بىلسەك.

«ھايۋان! مۇناپىق! بۇنداق خورلىغىچە ئۆلتۈرۈپلىۋەتسەك بولماسمىدى؟!...»

شەيبانىخاننىڭ تەپ تارتماي ئاكسىنىڭ خانىشلىرىنى خوتۇنلۇققا سورىشى سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ قاتتىق غۇرۇرىغا تەگكەندى. غەزەپتىن دىر ـ دىر تىترىدى، كۆزلىرى قانغا تولدى.

ـــ قۇدرەتلىك خان ئالىيلىرىنىڭ تەلىپى ئىجابەت بولغاي، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان ئىگىزىغاندەك بىر ئاۋازدا، ـــ ھازىردىن باشلاپ خانىش ئايشە سۇلتان خېنىم بىلەن خانىش قۇتلۇغ خېنىم ئۈچ تالاق.

«ئاھ تەكرىم، يەنە قانداق خورلۇقلارغا گۇۋاھ قىلارسەن؟!...»

ئاكسىنىڭ بۇ شەرمەندىلەرچە جاۋابىنى ئاڭلاپ، سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ ۋۇجۇدىدىكى قانىنىڭ ھەممىسى مېڭىسىگە ئۆرلىدى. ئەمدى ئۇنىڭ سەۋر قاچىسى پۈتۈنلەي تولغانىدى. گەپ قىلماقچى بولۇپ ئاغزىنى ئۆمەللەپ تۇرۇشىغا، بىردىنلا مېڭىسىگە پىچاق سانجىلغاندەك بولۇپ، كۆز ئالدى قاراڭغۇلاشتى ـ دە، سەنتۈرۈلۈپ يىقىلدى. سەييىد مۇھەممەد مىرزا قاتارلىق بىرقانچە ئەمىرلەر دەرھال ئۇنى يۆلەشكە تۇتۇندى. بۇ خورلۇق، ھاقارەتكە بەرداشلىق بېرەلمىگەن سۇلتان ئەھمەدخان غەزەپتىن بوغۇلۇپ ھوشىدىن كەتكەنىدى.

شەيبانىخان بۇنىڭغا پەرۋا قىلمىغان ھالدا، ئۆزىگە ھاماقەتلەرچە قاراپ تۇرغان سۇلتان مەھمۇدخانغا تەشەككۇر بىلدۈردى:

ـــ ئالىيلىرىنىڭ كۆڭلى ـ كۆكسى ھەقسىزەتەن دەريادەك كەڭرى ئىكەن، كۇللى ئىنسان قېرىنداشتۇر، دەيدىغان گەپ بار. بىزلەرگە دۈشمەنلىشىش نە ھاجەت. بىردەمدىلا تۇغقان بولۇپ قالدۇق مانا. شول تاپتا كىممۇ بىزنى رەقىبلەر دەپ پىتنە قىلا-

لىسۇن. خالىسلا بىرنەچچە كۈن تۇرسلا، مېھماندارچىلىق قىلىشايلى. سىلىگە ساھىبخانلىق قىلىپ، ئۆز قولۇم بىلەن بىر پىيالە چاي تۇتۇۋالاي.

ـــ ئالىيلىرىنىڭ ھەممىتىگە تەشەككۈر، ـــ دېدى بېشىنىڭ ئامان قالغىنىغا خوش بولغان سۇلتان مەھمۇدخان شەيبانىخانىنىڭ قېشىدىن تېزرەك كېتىشكە ئالدىراپ، ـــ كۆڭۈللىرىگە كەلمىسە مېھماندارچىلىقتىن ئۆزرە سورايمەن.

ـــ ئۇنداق بولسا مەنمۇ تۇتۇۋالماي، ھەرقاچان سىلىمۇ ئاتا مىراس زېمىنلىرىنى سېغىندىلا. بۇنىڭدىن كېيىن بۇ تەسەررۇپقا مېھمان تەرىقىسىدە كەلسىلە، ھەرقاچان قولۇم كۆكسۈمدە. شەرت شۇكى، يالغۇز كەلسىلە. ھە راست، ئىنىلىرى ئالاچىخانىنىڭ خانزادىسى سەئىدخاننى ئاخىسى ئەمىرى شەيخ بايازىد جەڭ مەيداندىن جاراھەتلەنگەن ھالەتتە تېپىۋېلىپ دەرگاھىمغا ئەۋەتىپتۇ. ھازىر جەرراھلار ئەملەۋاتىدۇ. ئول خانزادىنىڭ ئاخسىدىكى جەڭدە كۆرسەتكەن باھادىرلىقىنى كۆرۈپ، بەكلا قايىل بولۇپ قالغانىدىم. شۇڭا ئۇنى تەربىيەمگە ئېلىپ، بىرنەچچە ۋاق يېنىمدا تۇرغۇزماقچىمەن.

ـــ شۇنداق قىلسىلا. ئۇمۇ پەرزەنتلىرىگە ئوخشاش، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان خۇشامەتگۈيلۇق بىلەن، ـــ يانلىرىدا تۇرسا پەزىلەت ئۆگىنىدۇ، باھادىرلىقلىرى ئۇدۇم بولىدۇ.

شەيبانىخان سۇلتان ئەھمەدخانىنىڭ تۇرپانغا قايتقاندىن كېيىن قايتا لەشكەر تارتىپ كېلىشىدىن ئەنسىرەپ، سەئىدخانىنى تۇرغاق قىلىۋېلىشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى.

شۇنداق قىلىپ سۇلتان مەھمۇدخان بېشىنىڭ ئامان قالغىنىغا شۈكۈر قىلىپ، ھوشسىز ياتقان ئىنىسى سۇلتان ئەھمەدخانىنى مەپىگە سېلىپ تاشكەنتتىن چىقىپ كەتتى.

122

كەچ كۈزنىڭ ئاچچىق شامىلى شەپقەتسىزلىك بىلەن نەشتەر سانجىيتتى. بابۇر ئوت ـ چۆپلىرى قۇرۇپ، گۈزەللىكىنى يوقاتقان ئىلەك يايلىقىدا قەلبىدىكى ئازاب، ھەسرەت، قايغۇ، تەشۋىشلىرىگە قىلچىلىك تەسەللى تاپالمىدى. شۇ كۈنلەردە ئۇنىڭ ئىچىمۇ مۇشۇ يايلاقتەك قۇپقۇرۇق ئىدى. ئاچچىق شامال ھۇشقىتىپ تۇرغان دالىدا ئېغىرلاشقان قەدەملىرىنى ئاستا يۆتكەپ يالغۇز ئايلىناتتى. گاھ ئۇمىد، گاھ ئۇمىدسىزلىك ئارىلاشقان تۇيغۇلار يۈرىكىنى قۇرتتەك غاجىلاپ ئارام بەرمەيتتى. يىراق ـ يىراقلارغا تىكىلگەن كۆزلىرىدىن مۇڭ ـ ھەسرەت تۆكۈلەتتى. توختىماي ئۇلۇغ ـ كىچىك تىناتتى. نۆكەرلىرى ئۆۋلاپ كەلگەن ياۋا توشقان، كېيىك، جەرەنلەرنىڭ كاۋاپلىرى ئاغزىغا تېتىمايتتى. ئانىسى قۇتلۇقىنگار خېنىمنىڭ چېدىرىغا ئۆزىنى زورلاپ تۇرۇپ كىرەتتى. گەرچە ئانىسى قاقشىمىغان، دەرد تۆكمىگەن بولسىمۇ، بۇ ۋەيرانچىلىق، سەرگەردانلىقنىڭ سەۋەبچىسى ئۆزىدەك تۇيغۇغا كېلىپ، ئانىسىنىڭ ھەسرەتلىك كۆزلىرىگە، غەمكىن چىرايىغا قاراشقا جۈرئەت قىلالمايتتى.

ھەئە، ئەندىجاندىكى مەغلۇبىيەتتىن كېيىن، ئوشتا تۇرۇشقىمۇ ئامال بولماي، بەراكۇھ تاغلىرىغا قېچىپ كەلگەن بابۇر ئايغاقچىلىرى يەتكۈزگەن بىر ـ بىرىدىن دەھشەتلىك خەۋەرلەرنى ئاڭلاپ، ئىشەنچىنى پۈتۈنلەي يوقاتقانىدى. ئىككى تاغىسىنىڭ ئەسىرگە چۈشۈپ تەلتۆكۈس مەغلۇپ بولۇشى، شەيبانىخانىنىڭ ئۇلارنى ھاقارەتلەپ، خوتۇنلىرىنى مەجبۇرىي تالاق قىلدۇرۇپ، كۆز ئالدىدىلا نىكاھىغا ئېلىۋېلىشى، سۆيۈملۈك مومىسى ئىسان

دۆلەت خېنىمنىڭ قازا قىلىشى...ئۇنىڭغا قاتتىق ئېغىر كەلگەندى. ئاخىردا نەزەربەند قىلىنغان ئىنىسى جاھانگىر مىرزىنىڭ شەيخ بايازىدنىڭ كۆزىنى غەلەت قىلىپ قېچىپ كېلىشى ئۇنىڭغا ئاز ـ تولا تەسەللى بولدى. گەرچە بۇ ۋەيرانچىلىق، سەرسانلىقنىڭ تۇنجى سەۋەبچىسى ئاشۇ ئەقىلسىز، ۋاپاسىز ئىنىسى بولسىمۇ، يەنىلا ئۇنىڭغا قۇچاق ئېچىپ كۆرۈشتى. قىلغان ـ ئەتكەنلىرىنى يۈزىگە سېلىپ خىجىل قىلمىدى.

«خۇداغا يۈزمىڭ قەتلە شۈكۈر. ھەرنە بولسا ئانامنى يېنىمدىن ئايرىمىغانىكەنمەن. بولمىسا شەيباقىنىڭ تاغلىرىمغا قىلغان ھاقارەتلىرىگە ھەرگىز بەرداشلىق بېرەلمەيتتى. بۈزرۈك مومام ئىسان دۆلەت خېنىمۇ دەرد ئىچىدە ئۆلۈپ كەتتى. ئىگىچەم خانزادە خېنىمنىڭ ئەھۋالى قانداقراقكەن؟ ئايغاقچىلارنىڭ دېيىشچە بويىدا بارمىش. بەلكىم قورسقىدىكى بالىسىغا تارتىشىپ، ئول شەيباقىنىڭ ھەرىمىدە ئازاب تارتىشقا رازى بولغاندۇر. ھەر قانداق بىر ئانا پەرزەنتىنىڭ يېتىم بولۇپ قېلىشىنى خالىمايدۇ. ئىگىچەمۇ شۇنداق، ئۇ مېنى دەپ ئاشۇ ئازابنى، خورلۇقلارنى تارتىشقا رازى بولغاندى. ئەمدى قورسقىدىكى بالىسى ئۈچۈن يا شايدۇ. نېمىلا بولمىسۇن، ئىنىم جاھانگىر مىرزىنىڭ يېنىمغا قايتىپ كەلگىنى ياخشى بولدى. گەرچە قولىمىزدا نە سەلتەنەت، نە زېمىنىمىز بولمىسىمۇ، ئاشۇ شور پېشانە ئىگىچەمدىن باشقا قېرىنداشلار بىللە تۇرۇپتىمىز. شەپقەتلىك ئاللاھنىڭ بۇ ئىنايىتىگىمۇ شۈكۈر...»

ئېگىز بىر دۆڭگە چىقىۋالغان بابۇر ھىسار تەرەپكە ئۇمىد بىلەن نەزەر تاشلايتتى. چەت ـ چۆرىسىگە كۆز يەتكۈسىز ئىلىك يايلىقى تېپتىنچ بولۇپ، نە ئاتلىق، نە پىيادە بىرەر ئادەمنىڭ قارىسى كۆرۈنمەيتتى.

«... خۇسرەۋ شاھنىڭ نامەردلىكىنى بىلىپ تۇرۇپ، زىيادە ئۇمىد باغلاپ كەتتىمۇ نېمە؟ قاسىمبەگ قاۋچىن مېنى ھىسار تەرەپكە كېلىشكە چاپارمەن ئەۋەتىشىدە نېمىنى كۆزدە تۇتقان بولـ

غىيدى؟ ئۇ خۇسرەۋ شاھتىن ئېنىق جاۋاب ئالماي تۇرۇپلا ماڭا خەۋەر بەرمىگەندۇ ھەقىچان؟ خۇسرەۋ شاھ ئىشەنچلىك ئادەم ئە-مەس. گەرچە ئۇنىڭ تەۋەلىكىدىن ئىككى نۆۋەت ئۆتكەن بولسا-مۇ، باشقىلارغا قىلغان ئادەمگەرچىلىكىنى ماڭا قىلمىدى. ئەمىر ـ سەركەردىلەرنىڭ نىيىتى قانداقراكەن؟ قاسىمبەگ قاۋچىن پۇخ-تا، تەدبىرلىك ئادەم. بىرەر ئاساسى بولمىسا، ھىسار تەۋەسىگە كېلىشمىنى تەلەپ قىلمايتتى. مەيلى، يەنە بىرنەچچە كۈن سەۋر قىلاي. ياخشى خەۋەر كېلىپ قالار...»

ئۇ دۆڭدىن چۈشۈپ چېدىر تەرەپكە قاراپ ماڭدى. ئۇ ئەندىجاز-دىكى جەڭدە بار بىساتىدىن تامامەن ئايرىلغاندى، نۆكەرلىرى ئۇنىڭ شاھانە چېدىرىنىلا ساقلاپ قالغانىدى. ھازىر ئاشۇ چېدىردا ئانىسى قۇتلۇقىنىگار خېنىم تۇرۇۋاتاتتى. نۆكەرلەر ئۇنىڭغا ئالچۇق[1] ياساپ بەرگەنىدى.

«تەقدىر ـ قىسمەت دېگەن ئاجايىپ بولىدىكەن. ھەشمەتلىك ئوردىلاردا، كاتتا قەسىرلەردىمۇ ياشاپتىمەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە ۋەيرانە بىر ئالچۇقنىڭ پاناھگاھىم بولۇپ قالىدىغانلىقىنى زىنھار ئويلىمىغانىكەنمەن. بۇنىڭغىمۇ شۈكۈر. باشتا بەرگەن ئىگىسى كېيىنمۇ بېرەر...»

ئالچۇققا كىرگەن بابۇر ئەنە شۇلارنى خىيال قىلغاچ، يۈمشاق تۆشەككە يانپاشلىدى.

ـــ ئالىيلىرىغا مەلۇم قىل، كۆرۈشمەن!

بابۇر شىرىم تاغايىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ لىككىدە بېشىنى كۆتەردى:

ـــ تاغا كىرىۋەرسىلە.

شىرىم تاغايى كىرىپ سالام بەردى.

ـــ يۇقىرى ئۆتسىلە تاغا.

شىرىم تاغايى «بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم» دېگىنىچە با-بۇرنىڭ ئاياغ تەرىپىدە ئولتۇردى. گەرچە كوت ـ كوت، چېقىمچى

① ئالچۇق ـــ كەپە.

بولسىمۇ، يېنىدىن ئايرىلماي خىزمىتىنى قىلىپ كېلىۋاتقان بۇ ئانا جەمئەت شىرەم تۇغقىنىنى بابۇر خېلىلا ھۆرمەتلەيتتى. ئەمىر ـ سەركەردىلىرى ئارىسىدا يېشى ئەڭ چوڭ كىشىمۇ مۇشۇ ئىدى. بابۇر ئۇنىڭ ئاپئاق ساقاللىرىغا، جۇدەڭگۈ چىرايىغا ھۆرمەت بىلەن نەزەر تاشلىدى.

ـــ مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانىنى دېرەكلىگىلى كەتكەن ئايغاقچى قايتىپ كەلدى ئالىيلىرى.

ـــ كۆرەگان جانابلىرى ھازىر نەدىكەن؟

ـــ قارا تىگىن تەرەپتىكى تاغلاردا قېچىپ يۈرۈپتۇ، ـــ دېدى شىرىم تاغايى چىرايىنى پۈرۈشتۈرۈپ، ـــ ئىلكىدە شۇنچە كۆپ نۆكىرى تۇرۇپمۇ، شەيبانىخان بىلەن روبىرو كېلىشكە پېتىنالماي چېغى، ياكى سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىنىڭ ئارقىسىدىن بارماپتۇ. خېلى باھادىرلاردىن دەپ ھېسابلايتتىم. ئەسلىدە بىر توخۇ يۇرەك ئادەم ئوخشايدۇ...

شىرىم تاغايى ئادەتتە ھەرقانداق بىر ئادەمنى يامانلاپ، قىلىغان ئىشىدىن قۇسۇر چىقىرىپ تۇرۇپ گېپىنى قىلاتتى. بابۇر ئۇنىڭ بۇ خۇيىنى ئوبدان بىلگەچكە، مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانىنى يامانلاشلىرىغا ئانچە ئېتىبار قىلىپ كەتمىدى:

ـــ مۇددىئاسىنى بىلەلەپتىمۇ؟ قارا تىگىن ئۇزاق جان ساقلاشقا مۇڭاپىق جاي ئەمەس.

ـــ خۇسرەۋ شاھ بىلەن خەت ـ ئالاقە قىلىشقان چېغى. مۇددىئاسى ھازىرچە ئېنىق ئەمەس. ئەمما، ئايغاقچىمىز خۇسرەۋ شاھ ئەلچىسىنىڭ ئۇنىڭ دەرگاھىغا كەلگەنلىكىنى كۆرۈپتۇ. ئەھۋالدىن قارىغاندا خۇسرەۋ شاھتىن پاناھلىق تىلىگەن ئوخشايدۇ. ئەسلىدە سىلىنىڭ دەرگاھلىرىغا سالامغا كېلىشى كېرەك ئىدى...

بابۇرنىڭ قۇلىقىغا شىرىم تاغايىنىڭ كېيىنكى سۆزلىرى كىرمىدى.

«مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان خۇسرەۋ شاھ بىلەن ئالاقە قىلىشقان بولسا، مەن ھىسارغا ئۈمىد باغلىمىسامۇ بولغۇدەك. خۇسرەۋ شاھ ئەزەلدىن مەندىن ئېھتىيات قىلىپ كەلگەن. ئۇ ئۆز زىگە ئىتتىپاقچى ئىزدىسە چوقۇم مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگانىنى تاللايدۇ. قاسىمبەگ قاۋچىنىڭ قېشىمغا دەرھال چاپارمەن ئەۋەتىمەسلىكى مۇشۇ سەۋەبتىن ئىكەن ـ دە. بوپتۇلا، خۇسرەۋ شاھ بىلەن مېنىڭ كۆمەكلەشكىنىمدىن، مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگانىڭ كۆمەكلەشكىنىڭ يولى بار. چۈنكى، خۇسرەۋ شاھ ماڭا ئىشەنمەيدۇ. مېنى ھامان بىر كۈنى ئىككى نەۋرە قېرىندىشىنىڭ قىساسىنى ئالىدۇ دەپ ئويلايدۇ. كۆرەگان جانابلىرى ئۇنىڭ كۆز چىدىن پايدىلىنىپ شەيبانىخانغا تاقابىل تۇرسا مەيلى ئەمەسمۇ. ماڭىمۇ باشقا بىر يول چىقار. قاسىمبەگ قاۋچىندىن تېزرەك چاپارمەن كەلسە بولاتتى...»

كوتۇلداشلىرىغا بابۇرنىڭ ئىپادە بىلدۈرمىگىنىنى كۆرگەن شېرىم تاغايى ئاستا سورىدى:

ــ ئىلەك يايلىقىدا تۇرۇۋەرمەي، يۇرت ئىچىگە يۆتكىلەيلى مىكىن. ھېچبولمىغاندا خوجا ئىماد تەۋەسىگە بارساق ھىسارغىمۇ يېقىن. قاسىمبەگ قاۋچىن بىلەن ئالاقىلاشماقمۇ ئاسان بولاتتى. ئول قاۋچىنبەگ جانابلىرىمۇ خۇددى ئالتىنچى ئاينىڭ پاقىسىدەك يوقاپلا كەتتى. يا ھالال، يا ھارام دەپ جۆيلۈسە بولاتتى. سوغۇق بارغانسېرى كۈچەيىپ كېتىپ باردۇ. ئالچۇق ئەمدى بۇ سوغۇققا دالدا بولالمايدۇ. قاۋچىنبەگ ھىسارنىڭ ئىسسىق سارايلىرىدا راھەتلىنىپ ئولتۇرىدىغاندۇ بەلكىم.

ــ يەنە بىر ـ ئىككى كۈن ساقلاپ باقايلى، ــ دېدى بابۇر، ــ قاسىمبەگ قاۋچىنىڭ چاپارمىنىگە مۇشۇ يەردە كۆرۈشەيلى دەپ قويۇپتىمىز. قوزغىلىپ كەتسەك ئۇچرىشالماي قالىمىز.

بابۇر توغرا پەرەز قىلغانىدى. ئەتىسى چاشگاھ ۋاقتىدا قاسىمبەگ قاۋچىنىڭ چاپارمىنى يېتىپ كەلدى. بەگ سۆيەت بىر

ئادەم يەتتە ـ سەككىز نۆكەر بىلەن بىللە كەلگەنىدى.

ـــ بۇ كىشى خۇسرەۋ شاھنىڭ ئىنىسى باقى چاغانىيانى تارخانىڭ سەركەردىلىرىدىن خەتىپ قارشى بولىدۇ، ـــ دەپ تۇنۇشتۇردى چاپارمەن.

ـــ پادىشاھ ئالىيلىرىغا ئېھتىرام بولغاي، ـــ دېدى خەتىپ قارشى بابۇرغا سالام بېرىپ، ـــ كەمىنلىرىنى باقى چاغانىيانى جانابلىرى بىلەن قاسىمبەگ قاۋچىن جانابلىرى ئەۋەتتى. شۇل تاپتا ئۇلار يوللىرىغا مۇنتەزىر بولۇپ تۇرۇۋاتىدۇ.

ـــ ئۇلار ھازىر نەدە؟ ـــ ئالدىراپ سورىدى بابۇر.

ـــ ئۇلار پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ ئىستىقبالىغا تىرمىزدا چىقماقچى.

ـــ بولىدۇ، بېرىپ جاۋابىمنى يەتكۈزسۇنلا. تىرمىزدا كۆرۈشەيلى.

خەتىپ قارشى بابۇر بىلەن خوشلىشىپ كېتىپ قالدى. چاپارمەن يول باشلايدىغان بولۇپ قېپقالدى.

ـــ ئول باقى چاغانىيانى ئىشەنچلىكمىدۇر، ـــ دېدى شىرىم تاغايى خەتىپ قارشىنى ئۇزىتىپ قويغاندىن كېيىن، ـــ ئاغىسىنىڭ ئىرادىسىگە باقماي بىز بىلەن ئىتتىپاقلىشىشقا ئىختىيار قىلغىنىغا ھېچ ئىشەنگۈم كەلمەيدۇ. ئوشۇق ـ تۆشۈك يول مېڭىپ يۈرمىسەك بولاتتى دەيمىنا. سەرپولدىكى جەڭدىمۇ ھەمدەم بولۇشقا ۋەدە قىلىپ قويۇپ كەلمىگەنىدى.

بابۇر ئۇنىڭ كوتۇلداشلىرىغا پەرۋا قىلماي، نۆكەرلىرىنى يۈك ـ تاقلارنى يىغىشتۇرۇپ سەپەر تەييارلىقى قىلىشقا بۇيرۇدى.

※ ※ ※

مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگان سۇلتان مەھمۇدخان بىلەن سۇلتان ئەھمەدخانىڭ ئارقىسىدىن بېرىشنى ياكى شەيبانىخان بىلەن كۈچىنىڭ پېتىشچە تىركىشىشنى بىلەلمەي، باش قېتىنـ

چىلىقتا قالغانىدى. ئاكا ـ ئۇكا خانلارنىڭ ئارقىسىدىن بارسا، ئۇلارنىڭ ھامان لەشكەر توپلاپ قايتىپ كېلىدىغانلىقى ئۇنىڭغا ئايان ئىدى.

«خانلارنىڭ يېنىدا ئىنىم سەييىد مۇھەممەد مىرزا بار. مېنىڭ بېرىشىم ھاجەتسىز. ئۇ لەشكىرىي ئىشلارنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالايدۇ. ئەگەر ياخشىسى ئۇلارنىڭ قايتا لەشكەر تارتىپ كېلىشىنى ساقلاپ تۇراي. بىراق، قارا تېگىن ئۇزاق مۇددەت پاناھلانغۇدەك جاي ئەمەسكەن. ئۆرەتۆپىدىن ئالدىراپ يېنىپ چىقمىسام بوپتىكەن. مۇناپىق شەيبانىخاننى خانلارنىڭ جېنىغا قەست قىلمىسۇن دەپ قاپتىكەنمەن. ئۇنىڭ خانلارنى يولغا سېلىۋېتىدىغانلىقىنى بىلگەن بولسام، ئۆرەتۆپىنى مەھكەم بېكىتىپ تۇرارکەنمەن. مانا ئەمدى ئۆرەتۆپىمۇ شەيبانىخانىنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كەتتى. قارا تېگىن بولسا چوڭراق ئىش تەۋرىتىشنى كۆڭلىگە پۈككەن ئادەمگە پاناھلانغۇدەك جاي ئەمەس. بابۇر پادىشاھنىڭ ئىلكىدە نە لەشكەر، نە ۋىلايەتنىڭ تايىنى يوق. ئەھۋالى مەندىنمۇ بەتتەر. ياخشىراق بىرەر ۋىلايەتنى قولۇمغا كىرگۈزۈۋالسام، ئاغا ـ ئىنى خانلار قايتىدىن لەشكەر تارتىپ كېلىپ بولغۇچە، شەيبانىخان بىلەن تېرىكەشكەچ تۇراتتىم. ئەمدى تەنبەل بىلەن ئالاقىلىشىپ كۆرەيمۇ ـ يا؟ نېمىلا دېگەنبىلەن ئۇ مېنىڭ كۆكۈلدىشىم، تەلىپىمنى يەردە قويماس...»

ئۇنىڭ ئەمدى تەنبەل بىلەن بىرلىشىش پىلانى تېزلا بەربات بولدى. ئەمدى تەنبەل ئۇنىڭ تەكلىپىنى كەسكىنلىك بىلەن رەت قىلغانىدى. شۇ كۈنلەردە شەيبانىخان بابۇر بىلەن مۇھەممەد ھۇسەين كۆرەگانىنى تۈتۈپ، تولۇق خاتىرجەم بولۇش ئۈچۈن ئۇلارنى ھەر تەرەپتىن ئىزدەۋاتاتتى. شەيبانىخان بىلەن ئۇچرىشىپ قالسا تەڭ كېلەلمەيدىغانلىقى مۇھەممەد ھۇسەين كۆرەگانىغا ئايان ئىدى.

ئۇ نېمە قىلارىنى بىلەلمەي تازا غەمگە پېتىپ تۇرغىنىدا،

ئويلىمىغان يەردىن خۇسرەۋ شاھنىڭ چاپارمىنى يېتىپ كەلدى.

ھەئە، شۇ كۈنلەردە شەيبانىخان تەرەپ ـ تەرەپكە پايلاقچى، لەشكەر ئەۋەتىپ، بابۇر بىلەن مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانىنىڭ دېرىكىنى قىلغاچ، خۇسرەۋ شاھنى يوقىتىپ ھىسار بىلەن قۇندۇزنى ئېلىشنىڭ تەييارلىقىنى قىلىۋاتاتتى. خۇسرەۋ شاھ شۇ سەۋەبتىن مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانغا چاپارمەن ئەۋەتكەنىدى.

ئۇ خۇسرەۋ شاھنىڭ خېتىنى ئېچىپ ئوقۇدى:

«ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم!

ھۆرمەت ئېتىبارى پادىشاھ سۈيەتلىك، مەردۇ مەردا ـ نىلىقى باھادىر سۈيەتلىك، پەزىلەت ۋە پاراسىتى دانىشمەن سۈيەتلىك مىرزا مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان جانابلىرىغا كەمىنە خۇسرەۋ شاھتىن بەھىساپ سالاملار بولغاي.

ئۇشبۇ كۈنلەردە مۆھتەرەم سۇلتان مەھمۇدخان ئا ـ لىيلىرىنىڭ ئۆزى پەرۋىش قىلغان تۈركور شەيبانىخانغا تۇتقۇن بولۇپ، سەلتەنەت، تاجۇتەختتىن ئايرىلىپ ئاتا مىراس زېمىنىغا ھەيدەلگەنلىكىدىن خەۋەر تېپىپ تولىمۇ ئەپسۇسلاندىم. كۆڭۈل ئارامىم بۇزۇلۇپ، ئۇيقۇم ھارام، تا ـ ئاملىرىم زوقۇم[1] بولدى. نامەردكە كۆڭۈل بېرىش خۇددى توڭلاپ قالغان يىلانغا ئىچ ئاغرىتىپ قويىنىغا سالغانەك ئىبرەتلىك ئىش ئىكەنلىكىنى يەنە بىر قېتىم ھېس قىلـ ـدىم. خەيرىيەت، بۇ گەپلەرنى دەپ كۆڭۈل جاراھەتلىرىنى تاتلىماي. ئايغاقچىلاردىن خەۋەر تاپتىمكى، ئول مۇناپىق شەيبانىخان مۇشۇ نېسىۋىسىگىمۇ شۈكۈر قىلماي، بابۇر پا ـ دىشاھ بىلەن جانابلىرىنىڭ جېنىغا قەست قىلىش ئۈچۈن تەرەپ ـ تەرەپكە لەشكەر ماڭدۇرۇپ ئىزدەتكۈزۈۋېتىپتۇ. سىلىنىڭ رەقىبلىرى ئەلۋەتتە بىزنىڭمۇ رەقىبلىرىمىز ـ دۇر. بەلكىم مەرھۇم سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ ئىككى

① زوقۇم ـــ زەھەر.

خانزادىسى ئۇچۇن مەندىن رەنجىگەن بولۇشلىرى مۇمكىن. ئەلۋەتتە ئول ئىككى خانزادە ئۆز پەرزەنتىم بىلەن ئوخشاش ئىدى. بەلكىم ئۇلاردىنمۇ چارە كۆرەتتىم. ئەمما ئۇلار سۇ-خەنچى ئەمىرلەرنىڭ پىتنىسىگە ئىشىنىپ، مېنى دۇشمەن قاتاردا كۆرۈپ، ئاۋۋال چوڭ خانزادە مەسئۇد مىرزا، كېيىن ئوتتۇرانچى خانزادە بايسۇنغۇر مىرزا ئارقا ـ ئارقىدىن مې-نى ئۆلتۈرۈشنىڭ قەستىگە چۈشكەنىدى، شۇڭا ۋەھىمە تۈ-پەيلىدىن ئىلاجسىز ئاشۇ ناچار قىلىقنى قىلىپ، ئۇلاردىن ئاۋۋال قول سالدىم. چۈنكى ئۆلتۈرىمەن دېسە توشقان جې-نىدىمۇ ئادەم چىشلەيدۇ ئەمەسمۇ. ئەمدى ئاشۇ گۇناھىمنى يۇيۇش ئۈچۈن سىلىگە بولغان ساداقىتىمنى شۇ دەرىجىدە تىرىشچانلىق بىلەن ئادا قىلىمەنكى، ئول قەبىھ ئىشىمغا ئەل ـ جامائەت تەنە ۋە لەنەت ياغدۇرغان بولسا، سىلىگە بىلدۇرگەن ساداقىتىم ئۈچۈن، جاھان ئەھلى ئاپىرىن ئېيتقاي. شول سەۋەبتىن، سىلىنى دەرگاھىمغا تۆۋەنچىلىك بىلەن تەكلىپ قىلىمەن.

سىلىنىڭ ھىسارغا قەدەم كەلتۈرۈشلىرى مەن ئۈچۈن تەڭرىنىڭ چەكسىز ھىممىتىدۇر. ئۆزلىرىگىمۇ ئاياقتىكى ئاشتەكلا ئايانكى، ھازىر شەيبانخانىنىڭ ھەيۋىتى ـ ھەشە-مىتى ئەڭ يۇكسەكلىككە كۆتۈرۈلدى، سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىنىڭ تەختىدە ئولتۇرۇپ تېرىسىگە سىغماي قالدى ۋە ئەتراپىدىكى خان ـ سۇلتانلارنىڭ سەلتەنەت ـ زېمىنلە-رىغا كۆز تىكىشكە باشلىدى. شۇڭا ئۇنىڭ بۇ يىل بىزنىڭ ئۇستىمىزگە، ئاندىن خۇراسانغا لەشكەر تارتىش ئېھتىمالى بار دەپ گۇمانلىنىمەن. سىلىدىن قىلچىلىك يوشۇرمايمەن. بىز ھازىرغىچە شەيبانخان باشچىلىقىدىكى ئول ئۆزبەك تا-ئىپىسى بىلەن جەڭ قىلىپ باقمىغانمىز. ئۇلارنىڭ ئەھۋا-لىنى، جەڭ ئادەتلىرىنىڭ قانداق داۋاملىشىدىغانلىقىنى بىلمەيمىز. ھەربىر قوۋم، ھەربىر تائىپەنىڭ رەسىم ـ قا-

ئىدىسى، جەڭ ئۇسۇللىرى باشقىچە بولىدۇ. مەيلى جەڭگى ـ جېدەل، مەيلى سۇلھى ۋە دوستلۇق قىلىشتا بولسۇن، ئادەت ۋە قانۇنلىرى باشقىچە بولىدۇ. ھەربىر تائىپىنىڭ ئادەتتىنى بىلمىگۈچە ئول تائىپە بىلەن قارشىلىشىش مۇشكۈلدۇر. دەرگاھىمدا خېلى كۆپ سىپاھلار بولسىمۇ، لېكىن ھېچ ـ قايسىسىنىڭ ئىستېداتى سىلىگە يەتمەيدۇ. سىلى ئۆزبېكلەر بىلەن نۇرغۇن قېتىم جەڭ ۋە سۇلھى قىلىشقان. ئارىلىرىدا نۇرغۇن غەلىبە ۋە مەغلۇبىيەتلەر بولغان. نۇرغۇن تەرەپلەر ـ دە ئول تائىپە بىلەن ئوخشاشلىقىڭلار ھەم باردۇر. شۇڭا دەرگاھىمغا كەلسىلە. لەشكىرى ئىشلارغا مۇئەككەل بو ـ لۇپ، شەيبانىخاننىڭ مۇقابىلىسىگە چىقىشتا رەھنەما بول ـ سىلا. قايسى ئىشنى مۇۋاپىق كۆرسىلە ئۇنى ماڭا بىلدۇر ـ گەيلا. سىلى كۆرسەتكەن يولنىڭ سىرتىغا قىلچىلىك چىق ـ مايمەن. چۈنكى مېنىڭ ھۆكۈمەت ۋە سەلتەنەتىمنىڭ بىنا ـ سى سىلىنىڭ ئاقىلانە پىكىر ـ تەدبىرلىرىنىڭ تۈۋرۈكى بىلەن ئۆرە تۇرغۇسىدۇر.

يوللىرىغا كېچە ـ كۈندۈز مۇنتەزىر بولۇپ تۇرغۇچى خۇسرەۋ شاھتىن دەپ بىلۇرلا.»

خۇسرەۋ شاھنىڭ بۇ تەكلىپى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانغا خۇددى چاڭقىغاندا دوغاپ ئىچكەندەكلا ياقتى ۋە بۇنى تەڭرىنىڭ ئۆزىگە قىلغان چەكسىز ئىنايىتى دەپ چۈشەندى.

※ ※ ※

ھىسار شەھرىنىڭ سىرتىدىكى چىنارباغ قارىماقىغا باستۇ ـ رۇپ كېلىۋاتقان ياۋغا تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن ھازىرلانغان لەش ـ كەرگاھقا ئەمەس، بەلكى كۆڭۈل ئېچىش ئۈچۈن تۈزۈلگەن باراۋەت سورۇنىغا ئوخشاپ قالغانىدى. مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانىنىڭ

مەسلىھەتى بىلەن بارلىق لەشكەرلىرىنى شەھەردىن ئېلىپ چىققان خۇسرەۋ شاھ بارگاھىنى مۇشۇ چىناربېغىغا ئورۇنلاشتۇرۇۋالغانىدى. مۇھەممەد ھۇسەين كۆرەگان ئۇنىڭغا بارگاھىنى شەيبانىخان كېلىدىغان يول ئۇستىگە قۇرۇش، ئەتراپىدىكى مۇۋاپىق جايلارغا بىر قىسىم لەشكەرلەرنى بۆكتۈرمە قىلىش مەسلىھەتىنى بەرگەن بولسىمۇ، كار قىلمايۋاتاتتى. تېخى ئىككى ئاي بۇرۇن ئۇنى تەكلىپ قىلىپ، كاتتا ھەشەمەت بىلەن كۇتۇۋالغان خۇسرەۋ شاھنىڭ ئىلگىرىكى قىزغىنلىقىدىن ھازىر ئەسەرمۇ قالمىغانىدى. مۇھەممەد ھۇسەين كۆرەگانغا قىزغىن مۇئامىلە قىلمايتتى. كۆرسەتكەن ھەربىر مەسلىھەتىدىن گۇمانلىناتتى. ھازىر ئۇ نامدا ئەمىر لەشكەر بولغىنى بىلەن، ئەمەلىيەتتە قىلچىلىك ھوقۇقى يوق ئىدى. خۇسرەۋ شاھنىڭ بۇ تۇتۇرۇقسىزلىقى مۇھەممەد ھۇسەين كۆرەگانىنمۇ ئاللىقاچان بىزار قىلىپ قويغانىدى.

ھەئە، ئىنىسى باقى چاغانىيانىنىڭ بابۇر بىلەن بىرلىشىۋېلىپ، ئەتراپىغا ھە دەپ لەشكەر جۇغلاۋاتقانلىقىنى، بىر قىسىم ئەمىر ـ بەگلەرنىڭ بابۇرنىڭ ئەتراپىغا توپلىنىۋاتقانلىقىنى بىلگەن خۇسرەۋ شاھ بىردىنلا ۋەسۋەسىگە چۈشۈپ، مۇھەممەد ھۇسەين كۆرەگاندىن ئېھتىيات قىلىپ قالغانىدى.

خۇسرەۋ شاھ كۆرسەتكەن مەسلىھەتىنى قوبۇل قىلمىغاندىن كېيىن، مۇھەممەد ھۇسەين كۆرەگان ئۆزىنىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرى بىلەن چىنار باغنىڭ سىرتىغا قارارگاھ تىكتى. ئايغاق چىلار ھەر كۈنى دېگۈدەك ياۋنىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەر يەتكۈزۈپ تۇراتتى. بۈگۈن ئۇ خۇسرەۋ شاھنىڭ قېشىغا يەنە كەلدى.

ـــ ياۋ لەشكەرلىرى كېچىككەندىمۇ بۈگۈن كەچتە يېتىپ كېلىدۇ، ـــ دېدى ئۇ پەرۋاسىز ئولتۇرغان خۇسرەۋ شاھقا قاراپ، ـــ قارارگاھنى ئەمدى يۆتكىمىسەك كېچىكىپ قالىمىز.

ـــ خاتىرجەم بولسىلا كۆرەگان جانابلىرى. سەركەردە ـ لەشكەرلىرىمىز ئاللىقاچان ھازىرلىنىپ بولدى. بىر ئېغىز پەرما-

نىمىز بىلەن ھەممىسى تەق بولىدۇ. سىلى تۇرشاۋۇل[1] بولۇشنى خالىمىسلا چاغداۋۇل[2] بولسىلىمۇ مەيلى.

ـــ كەمىنلىرى گەرچە تەكلىپلىرى بىلەن ھىسارغا كەلگەن بولسامۇ، ئول مۇناپىق شەيبانىخان بىلەن ھەرقاچان تىغمۇتىغ ئىلىشىشقا ئانت ئىچكەنمەن. شۇڭا تۇرشاۋۇللۇقنى ئەلۋەتتە ئۆزۈم زىممەمگە ئالىمەن. ئەمما، ئايغاقچىلارنىڭ يەتكۈزۈشچە، ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ سانى خېلى بار ئىمىش. شۇڭا تۇرشاۋۇللاردىن باشقا ئىلغار[3]، جەۋەنغار[4]، بەرانغار[5] قوشۇنلارنىمۇ تەشكىللەش كېرەك. بۇ قوشۇنلار ئۆزئارا ماسلاشقاندىلا ئاندىن ياۋنىڭ مۇقابىلىسىگە مۇۋاپىقلىيەتلىك چىقالايمىز. شەيبانىخانىنىڭ قوشۇنلىرى تولغىما سەپ تۈزۈپ ھۇجۇم قىلىشقا ماھىر. تولغىما سەپ قارماقتا ئاجىز، كالامپايدەك كۆرۈنگىنى بىلەن تولىمۇ ھەربىكەتچان، جەڭ قىلىۋېتىپ شەكلىنى ئۆزگەرتەلەيدۇ. باش تەرىپى قۇيرۇقى تەرەپكە، ئوتتۇرا قىسمى خالىغان تەرەپكە ھەمدەمدە بولالايدۇ. بۇ نىڭغا تاقابىل تۇرۇشنىڭ ئەڭ ئۈنۈملۈك ئۇسۇلى بۆكتۈرمە قويۇش ۋە تۈيۇقسىز چاناش.

ـــ چاناش دېگەنلىرىنى چۈشىنەلمىدىم جانابلىرى.

ـــ چاناش دېگىنىمىز پالتا بىلەن يىلانىڭ خالىغان يېرىنى چاناپ، پۈتۈن تېنىنىڭ ھەربىكەتلىنىشىگە زەرەر يەتكۈزمەككە تەقىلىد قىلىنغان ھۇجۇم قىلىش ئۇسۇلىدۇر. بۆكتۈرمىلىرىمىز ئاشۇ يىلاننى چانايدىغان پالتىنىڭ دەل ئۆزىدۇر.

خۇسرەۋ شاۋ «چۈشەندىم» دېگەننى قىلىپ بېشىنى لىڭشىتتى، ئەمما گەپ قىلمىدى.

ـــ سىلى غولدا تۇرۇپ سەركەردە ـ لەشكەرلەرگە مەدەت

① تۇرشاۋۇل ـــ ھۇجۇمچى.
② چاغداۋۇل ـــ مۇھاپىزەتچى.
③ ئىلغار ـــ ئالدىن يۇرگۈچى.
④ جەۋەنغار ـــ ئوڭ قانات.
⑤ بەرانغار ـــ سول قانات.

بەرسىلە. مەن قالغان سەركەردىلەر بىلەن بىرلىكتە ياۋنىڭ مۇقا-
بىلىسىگە چىقاي. شۇڭا بۇگۈن سەركەردە ـ لەشكەرلەرنى مۇڭاپىق
جايلارغا ئورۇنلاشتۇرۇڭبلىش زۆرۈر. ياۋنى كۆرگەندىن كېيىن،
ئاندىن لەشكەر ئورۇنلاشتۇرىمىز دېسەك ئالدىراپ قالىمىز. جەڭ
تەدبىرىمىز پۈختا بولمايدۇ.

ـــ بولىدۇ. سىلى ئاۋۋال قايتىپ تۇرسىلا، ـــ دېدى خۇسرەۋ
شاھ بىر پەس ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن.

خۇسرەۋ شاھنىڭ يەنە ئالدىرىمايۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، مۇ-
ھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان ئۆز قارارگاھىغا قايتىشقا مەجبۇر
بولدى.

«ئۇ نېمىشقا ماڭا كۆڭلىدىكىنى بىلدۈرمەيدۇ؟ شەيبانىخان
بىلەن جەڭ قىلىشقا رايى بارمىسا، ئوچۇق دېسە بولاتتىغۇ؟ ياۋ
بۇرنىمىزنىڭ ئاستىغا كېلىپ قالغاندىمۇ يەنە لامزللىلىك قە-
لىپ، تىلىنى چاينايدۇ ـ يا. ئۇنىڭ زادى قانداق مەقسىتى باردۇر.
شەيبانىخان بىلەن جەڭ قىلغۇسى بولمىسا، مېنى چىللاپمۇ يۈر-
مەستى. مەيلى، يەنە ساقلاپ باقاي...»

شۇ دەقىقىدە خۇسرەۋ شاھنىڭ كاللىسىمۇ زىددىيەت بىلەن
تولۇپ كەتكەندى. شەيبانىخاننىڭ قانچىلىك زور لەشكەر بىلەن
كېلىۋاتقانلىقىنى ئايغاقچىلىرى ئارقىلىق ئاللىقاچان خەۋەر تاپقا-
نىدى. ھىسار بىلەن قۇندۇزنى شەيبانىخانغا تارتىۋېرىپ قويسا،
خۇددى مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان بىلەن بابۇرغا ئوخشاش قاچ-
قۇن، سەرگەردان بولىدىغانلىقى ئۆزىگە ئايان ئىدى. ئىلكىدىكى
بارلىق سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگانغا
تاپشۇرۇشنى ئەلۋەتتە خالايتتى. لېكىن ئۇنىڭ لەشكىرىي ھوقۇق-
نى چاڭگىلىغا ئېلىۋېلىپلا، ئۆزىگە قارشى چىقىشىدىن ئەندىشە
قىلاتتى. كۆڭلىگە سايە تاشلاپ تۇرغان بۇ گۇمان باشتىكى كۆڭۈل
خاھىشىنى پۈتۈنلەي رەت قىلاتتى. ئىنىسى باقى چاغانىيانىڭ
بابۇر بىلەن بىرلىشىۋېلىشى ئەسلىدىنلا تۇتۇرۇقسىز خۇسرەۋ
شاھنى تېخىمۇ گۇمانخور قىلىۋەتكەندى.

«ئىنىم دېگەن ئەقىلسىز بەدرەكنى قاسىمبەگ قاۋچىن ئاز-دۇرۇپ كەتتى. مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگان بابۇرنىڭ ھاممىسىنىڭ ئېرى. ئۇلار نېمىلا دېگەنبىلەن تۇغقان. ۋاقتى كەلگەندە مەندىن يۈز ئۆرۈپ، بابۇرغا قۇچاق ئاچماي قالمايدۇ. ئۇ چاغدا ئىلكىمدە لەشكىرىي ھوقۇق بولمىسا بارماق چىشلەپ قالمەن. شۇنداق، لەشكىرىي ھوقۇقنى ئۇنىڭغا تۇنقۇزۇشقا ھەرگىز بولمايدۇ. بىراق، كەلكۈندەك باستۇرۇپ كېلىۋاتقان ياۋغا تاقابىل تۇرىمسام لەشكەردىنمۇ، شۇنچە يىل يىغقان دەپنە ـ دۇنيايىمدىنمۇ، تەخت ـ سەلتەنەتتىنمۇ ئايرىلىپ قالمەن. ھىسار بىلەن قۇندۇز ماڭا ھارام بولىدۇ. ناۋادا شەيبانىخانغا ئىتائەت گەردىنىمنى سۇنساممۇ؟ ئۇ مېنىڭ ھازىرقى مەرتىۋەمگە رىئايە قىلارمۇ؟ ھىسار بىلەن قۇندۇزنى ئۆز ئالدىمغا باشقۇرۇشۇمغا يول قويارمۇ؟ سۇلتان مەھمۇدخاندەك شەپقەتچىسىگە ۋاپا قىلمىغان ئادەم ماڭا ھەرگىز ۋاپا قىلمايدۇ. بەلكىم مېنى ئاددىي نۆكەرلىرىچىلىكىمۇ كۆرمەسلىكى مۇمكىن. خانزادە سۇلتان ئەلى مىرزىنىمۇ يوقىلاڭ باھانىلەر بىلەن ئۆلتۈرۈپ، سەمەرقەنتنى ئوڭچە ئىگىلىۋالدىغۇ ئاخىر. ئۇنىڭدىن ياخشىلىق كۈتۈش توشقانىنىڭ يولۋاستىن ياخشىلىق كۈتكىنى بىلەن ئوخشاش. بايا مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگان ياشى تەدبىر كۆرسەتتى. شەيبانىخانغا تاقابىل تۇرىمەن، تەخت ـ سەلتەنەتىمنى ساقلاپ قالمەن دەيدىكەنمەن، ھازىرلا سەركەردە ـ لەشكەرلىرىمنى ئۇنىڭ دېگىنىدەك ئورۇنلاشتۇرۇشۇم كېرەك. لېكىن، بۇ ئىش مېنىڭ قولۇمدىن كەلمەيدۇ. يەنىلا ئۇنىڭ ئاغزىغا قارىشىم كېرەك. قانداق قىلسام بولىدىكىن؟...»

ئۇ ئېنىق بىر قارارغا كېلەلمەي، كۈننى كەچ قىلىۋەتتى. مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگان بولسا ئۇنىڭ قېشىغا قايتا كەلمىدى.

«بولدىلا، مۇشۇ چاغقىچە شەيبانىخاندىن تېخىچە شەپە يوق. ئەتە مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگان بىلەن بىللە تۇرۇپ بۈيرۇق چۈشۈرەي. شۇنداق قىلسام لەشكىرىي ھوقۇقنىمۇ قولۇمدا تۇتۇپ

تۇرالايمەن، لەشكەرلەرنىمۇ ئۇنىڭ كۆرسەتكەن تەدبىرى بويىچە جەڭگە ئورۇنلاشتۇرالايمەن...»

مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانىنىڭ خۇسرەۋ شاھنىڭ يېنىدا ئىكەنلىكىدىن خەۋەر تاپقان شەيبانىخان باشقىچە ئېھتىياتچان بو ـ لۇپ كەتكەنىدى. شۇڭا ئۇ ۋاقىتنى قەستەن كەينىگە سۈرەپ، كۆزلىگەن مەنزىلگە يېرىم كېچىدە يېتىپ كەلدى ـ دە، ئالدىراش بارگاھ تىكىپ لەشكەرلىرىنى ئارام ئالدۇرۇۋالدى. ئۇنىڭ ئۇستى ـ گە ئۇنىڭ بۇ قېتىمقى لەشكەر تارتىشىمۇ خۇسرەۋ شاھنىڭ ئەمە ـ لىي لەشكىرىي كۈچىنى سىناپ بېقىش ئىدى. ناۋادا خۇسرەۋ شاھنىڭ كۈچى پەرىزىدىكىدىن كۈچلۈك بولسا، پەم بىلەن چېكى ـ نىپ، باشقىچە تەدبىر قوللىنىشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى.

※ ※ ※

تاڭ سەھەردە گۈمبۇرلىگەن جەڭ دۇمبىقى چىنار باغدىكى شەرىن ئۈيقۇدا ياتقان خۇسرەۋ شاھنى قاتتىق ئالاقزادە قىلىۋەتـ تى. شەيبانىخان بېشىدىلا قىلىچ تەڭلەپ تۇرۇۋاتقاندەك ۋەھىمىگە چۈشتى. دەستارپىچىنىڭ كۆتۈرۈپ كەلگەن تون، سەللىلىرىگىمۇ پەرۋا قىلماي لاغ ـ لاغ تىترىگىنىچە سىرتقا يۈگۈردى. شۇ تاپتا ھەيلىگەر شەيبانىخانىنىڭ رەقىبىنىڭ يۈرىكىنى مۇجۇش ئۈچۈن ئىشلەتكەن ۋەھىمە سېلىش ھەيلىسى خۇسرەۋ شاھقا تولۇق ئۈنۈ ـ مىنى كۆرسەتكەنىدى.

ـــ سەركەردىلەرگە خەۋەر قىل!

ـــ سەركەردىلەر ئاللىقاچان جەڭگە ھازىرلىنىپ بولدى ئا ـ لىيلىرى.

چىرايى ئۆلۈكتەك تاتىرىپ كەتكەن خۇسرەۋ شاھ جان ـ جەھلى بىلەن ۋارقىرىدى:

ـــ مېنى شەيبانىخانغا تۇتۇپ بېرەي دەمسەن بەتبەخت! جەڭ ـ پەڭنى قوي. سەركەردە ـ لەشكەرلەر دەرھال قورغانغا چېكىنىپ،

سېپىل ـ دەرۋازىلارنى بېكىتسۇن!
قورقۇپ كەتكەن پەرمانچى بەگ دەرھال ئۆزىنى سىرتقا ئاتـ
تى.
«خۇداغا شۈكۈر. ھەرنېمە بولسا چىنار باغقا قارارگاھ جايلاشتۇرۇپتىكەنمەن. بولمىسا شەھەرگە كىرىۋېلىشقىمۇ ئۇلگۈـ رەلمەي قالار بولغىيدىم...»
چىنار باغ بىلەن ھىسار شەھىرىنىڭ ئارىلىقى ئىككى چاقـ رىمۇ كەلمەيتتى. خۇسرەۋ شاھ ئەڭ ئاۋۋال شەھەرگە قاراپ ئات سالدى.
جەڭگە ھازىرلانغان مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان ھىسار لەشكەرلىرىنىڭ ھە دەپ شەھەرگە قاراپ قېچىۋاتقىنىنى كۆرۈپ، نېمە بولغانلىقىنى بىلەلمەي بىر پەس گاڭگىراپ قالدى.
«بۇ نېمە ئىش؟ خۇسرەۋ شاھ دۈشمەنلىنىڭ قارىسىنى كۆرە ـ كۆرمەي قېچىپ كېتىپ بارامدۇ قانداق؟...»
چىنار باغقا ئەۋەتكەن چاپارمىنى ھايال ئۆتمەي قايتىپ كەلـ دى.
ــ خۇسرەۋ شاھ ئاللىقاچان شەھەرگە كىرىۋاپتۇ. سەركەر ـ دە ـ لەشكەرلىرىمۇ خۇددى ھۈركىگەن توشقاندەك قورغانغا قاراپ قېچىۋاتىدۇ.
مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان ئەلەم بىلەن پىچىرلىدى:
ــ ھۇ توخۇ يۈرەك ئەبلەخ! چۆھرە قۇچاقلاپ ياتقىنىدىن پەـ خىرلىنىپ، ئۆزىنى ئەركەك ھېسابلايدۇ تېخى. مۇشۇنداق پەيتتە ئاشۇ بىچارە چۆھرىلىرىڭمۇ سەندىن ياخشىراق ئىدى. سەندەك بەچىۋاز نامەردكە ئۈمىد باغلاپ يۈرگەندىكىن مەنمۇ بىر مازپايـ نەك![1]
ــ بىزمۇ شەھەرگە چېكىنەمدۇق جانابلىرى؟
ئۇ سەركەردىسىگە زەردە بىلەن قارىدى:

① مازپاينەك ــ تۇخۇمنىڭ چېكىشكە سالغىلى بولمايدىغان تەرىپى، يەنى پەينىكىنى دېمەكچى.

ــ بولدى ھىسارنىمۇ، خۇسرەۋ شاھنىمۇ كۆزۈم كۆرمىسۇن، چېكىنىڭلى!

ــ نەگە چېكىنىمىز جانابلىرى؟

ــ قارا تىگىنگە، ــ دېدى مۇھەممەد ھۇسەين كۆرەگان.

شۇ تاپتا ئۇنىڭ يۈرىكى ئېچىشىپ كېتىپ باراتتى. چۈنكى ئۇنىڭ يېڭىدىن ئۆيلەنگەن خوتۇنى سۈلتان بېگىم بىلەن يۈرەك پارىسى بولغان تۆت ياشلىق ئوغلى مۇھەممەد ھەيدەر ھىسار شەھىرىدە قالغانىدى.

«ئاللاھ سىلەرنى ئۆز پاناھىدا ساقلىغاي!» دەپ پىچىرلىدى ئۇ قىيمىغان ھالدا كەينىگە قاراپ.

※ ※ ※

دۇشمەنلىرىنىڭ ئۇۋىسى بۇزۇلغان چۈمۈلىدەك قېچىپ كەتكەنلىكىدىن خەۋەر تاپقان شەيبانىخاننىڭ كۆڭلىگە شۇبھى پەيدا بولدى:

ــ يېنىدا مۇھەممەد ھۇسەين كۆرەگان بولمىسا ئىدى، خۇسرەۋ شاھنىڭ بۇ قاچقىنىدىن زىنھار شەكلەنمەيتتىم، ــ دېدى ئۇ بۈيرۇق كۈتۈپ تۇرغان سەركەردىلىرىگە قاراپ، ــ بىراق، مۇھەممەد ھۇسەين كۆرەگان بەكمۇ تەدبىرلىك ئادەم. بەلكىم بىزگە ھىيلە ئىشلىتىۋاتقان بولۇشى مۇمكىن. شۇڭا ھۇجۇم قىلىشقا ئالدىرىمايلى. يەزەكلەر[1] ئەھۋالنى بىلىپ كەلسۇن.

بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتكەندە چارلاشقا كەتكەن سەركەردىسى قايتىپ كەلدى.

ــ خۇسرەۋ شاھنىڭ بارلىق لەشكەرلىرى بىلەن قورغانغا قېچىپ كىرىۋالغىنى راست ئىكەن. ئۇلارنىڭ جەڭ قىلىشقا رايى يوقلۇقىنى كۆرگەن مۇھەممەد ھۇسەين كۆرەگانمۇ قارا تىگىن تەرەپكە قېچىپتۇ.

① يەزەكلەر ــ چارلىغۇچىلار.

ـــ ھەي، ئىسىت، ـــ دېدى شەيبانىخان ئەپسۇسلانغان ھالدا، ـــ ئەجەبمۇ بىر ياخشى پۇرسەتنى قولدىن بېرىپ قويۇپتىمىز ـ دە، خۇسرەۋ شاھنىڭ مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانىنى تاشلاپ قويۇپ قورغانغا كىرىۋالغىنىنى قارىمامدىغان. بۇنىڭ سەۋەبىنى بىلەلمىدىڭلارمۇ؟

ـــ كەچۈرگەيلا ئالىيلىرى، پەقەتلا بىلەلمىدۇق.

ـــ ئىشقىلىپ بۇ ئىشنىڭ بىر سەۋەبى بار. مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانىنى خۇسرەۋ شاھ بىزنىڭ مۇقابىلىمىزگە قويۇش ئۈچۈن چىللاپ كەلگەن ئەمەسمىدى؟ يا بۇرۇن، يا كېيىن ئەمەس، دەل بىزنىڭ كېلىشىمىزگە ئۇلگۈرۈپ ئايرىلىپ كەتكىنىگە ھېچ ئەقلىم يەتمەيۋاتىدۇ.

ـــ قورغانغا ھۇجۇم قىلامدۇق ئالىيلىرى؟

ـــ بولدى. خۇسرەۋ شاھ ھىساردا يەنە بىرنەچچە ئاي ئارتۇق ياشىۋالسۇن. ئۇنىڭ كۈچىنى بەكمۇ يۇقىرى چاغلاپ كېتىپتىمەن. ئەسلىدە ئۇنىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرى داستىخانغا يېغلغان چۈشنىگە ئوخشاش بىر ئىشارەت بىلەن توزۇپ كېتىدىكەن ئەمەسمۇ.

ـــ ئەمىسە نېمىشقا؟...

شەيبانىخان ئوغلى تۆمۈر سۇلتاننىڭ گېپىنى ئۈزۈۋەتتى.

ـــ مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان تېخى ئۇزاپ كەتمىدى. خۇسرەۋ شاھ مەيدان جېڭى قىلىشتىن قورققان بىلەن قورغاننى جان ـ جەھلى بىلەن قوغدايدۇ. قورغانغا ھۇجۇم قىلساق، مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان يېنىپ كېلىپ، ئارقا تەرىپىمىزدىن ھۇجۇم قىلىشى مۇمكىن. ئۇنىڭ ئۇستىگە بابۇرمۇ خۇسرەۋ شاھنىڭ ئىنىسى باقى چاغانىيانى بىلەن بىرلىشىپ قايتىدىن كۈچىيىپ كەتتى. ھازىر ئۇ چاغانىياندا، ھىسار بىلەن بولغان ئارىلىقى ئانچە يىراق ئەمەس. ناۋادا ئۇمۇ لەشكەر تارتىپ كېلىپ قالسا، بىراقلا ئۈچ دۈشمەنگە تاقابىل تۇرۇشمىزغا توغرا كېلىدۇ. شۇڭا ھىسارغا ھازىرچە تەگمەيلى.

ــ ئەمسە سەمەرقەنتكە قايتامدۇق ئاتا؟

ــ ياق، بەلكە بارىمىز، ــ ئۇ جاۋابىدىن تەئەججۇپلەنگەن سەركەردىلىرىگە مۇددىئاسىنى چۈشەندۈردى، ــ بۇ نۆۋەت خۇسۇسىي شاھنىڭ قانچىلىك كۈچى بارلىقىنى بىلىۋالدۇق. ئەمدى بەلكە خىرىس قىلىپ، تاينىلىق خۇراسان ھۆكۈمدارى سۇلتان ھۈسەيىن بايقارانىمۇ بىر سىناپ باقايلى. خۇسرەۋ شاھنىڭ ئىشىنى بىر تەرەپ قىلىپ بولغاندىن كېيىن، خۇراسانغىمۇ لەشكەر تارتىمىز ئەمەسمۇ، شۇڭا ئاۋۋال ئۇلارنىڭمۇ ئەھۋالىنى بىلىپ باقايلى. كېيىن رەسمىي جەڭ قىلغىنىمىزدا تەمتىرەپ قالمايمىز.

ــ دەريادىن ئۆتۈشتىن ئاۋۋال كېچىك ئىزدەپ باقمىدىكەنمىز ــ دە، ئاتا؟

ئوغلىنىڭ بۇ ئوخشىتىشى شەيبانىخانغا بەكلا ياراپ كەتتى.

ــ ھەببەللى! جايىدا گەپ قىلدىلا. ئۆزىمىزنىمۇ، ئۆزگىنەمۇ بىلگەندە ئاندىن نۇسرەت قازانغىلى بولىدۇ. سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا سۇلتان مەھمۇدخانغىمۇ، خۇسرەۋ شاھقىمۇ ئوخشىمايدۇ. بۇ چاغقىچە ئۇنىڭ بىلەن تۇتۇشۇپمۇ باقمىدۇق. شۇڭا قارامىلىق قىلىشتىن ھەزەر ئەيلەش كېرەك. ئاقىللار يەتتە ئۆلچەپ بىر كەس، دەيدۇ ئەمەسمۇ.

ــ خان ئالىيلىرى دانادۇر، ــ دەپ ماختاشتى سەركەردىلىرى خۇشامەتگۇيلۇق بىلەن.

※ ※ ※

ئەجەر قورغىنى.

خۇسرەۋ شاھنىڭ ئىنىسى باقى تارخان چاغانىيانى بابۇرغا تولۇق ئىتائەت قىلىپ چاغانىيان، سەفا، تىرمىزدىكى بارلىق سەركەردە ــ لەشكەرلىرىنى ئۇنىڭ ئىختىيارىغا تاپشۇردى. ئەلۋەتتە، بۇ لەشكەرلەر بىلەن شەيبانىخاننىڭ مۇقابىلىسىگە چىققىلى بولمايتتى. شۇڭا بابۇر سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا بىلەن ئىتتىپاق

تۇزۇش قارارىغا كەلگەنىدى. تەرەپ ـ تەرەپتىن كېلىپ، ئەتراپىغا توپلاشقان سەركەردىلەر ئۇنىڭ قولىدىن كەتكەن تەخت ـ سەلتەنەتنى قايتۇرۇۋېلىش ئىشەنچىنى تۇرغۇزغانىدى.

بابۇرنىڭ ئەجەر قورغىنىدا تۇرۇۋاتقىنىغا ئىككى ھەپتە بولاي دەپ قالغانىدى. بۇ، باقى چاغانىيانىنىڭ ئوغلى ئەھمەد قاسىم بەگنىڭ ئىلكىدىكى كەھمەرد ۋە بامىيان تەۋەسىگە جايلاشقان مۇستەھكەم بىر قورغان ئىدى. بابۇر بۇ قورغانغا ئانسى ۋە باشقا ئاياللار ـ بالىلارنى ئورۇنلاشتۇرۇپ قويغاچ، سۇلتان ھۈسەين بايقارا بىلەن ئالاقىلىشىۋاتاتتى.

بۇگۈن ئەجەر قورغىنىدا توي بولۇۋاتاتتى. ھەئە، بابۇر ئەنسى جاھانگىر مىرزىغا ئاتا بولۇپ، مەرھۇم تاغىسى سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ قىزى بىلەن ئۇنىڭ تويىنى قىلىپ قويغانىدى.

ـــ بۇ نىكاھ ئىشىنى ۋۇجۇدقا چىقىرىپ ياخشى قىلدىلا ئوغلۇم. مەرھۇم ئاتىلىرى بىلەن مەرھۇم تاغىلىرىنىڭ روھىمۇ خۇش بولىدىغان بولدى، ـــ دېدى ئانىسى قۇتلۇقنىگار خېنىم كۆزىگە لىققىدە ياش ئېلىپ، ـــ ئۆز ۋاقتىدا بۇ نىكاھنى ئاتىلىرى بىلەن تاغىلىرى پۈتۈشۈپ قويغانىدى. ھايات بولغان بولسا ئۆزى باش بولاتتى.

ـــ ئاغىلىقنى ۋايىغا يەتكۈزدىلە ئوغلۇم، ـــ دېدى جاھانگىر مىرزىنىڭ ئانىسى پاتمە سۇلتان بېگىمۇ ھاياجانلانغان ھالدا، ـــ جاھانگىر مىرزا كىچىك، قىلغان ئەقىلسىزلىقلىرىنى كۆڭۈللىرىدىن چىقىرىۋەتسىلە. مانا ئەمدى سىلى ئۇنىڭغا يالغۇز ئاغىلا ئەمەس، ئاتا بولدىلا. ئاللاھ ئىگەم مەرتىۋىلىرىنى تېخىمۇ زىيادە قىلار، مۇرادلىرى ھاسىل بولغاي.

ئۆز ۋاقتىدا ئەھمەد تەنبەل، ئۇزۇن ھەسەنلەر بىلەن بىرلىشىپ ئوغلى جاھانگىر مىرزىنى بابۇرغا قارشى چىقىشقا، پەرغانە تەختىدە ئولتۇرۇشقا قۇتراتقان پاتمە سۇلتان بېگىم شۇ تاپتا ئاشۇ قىلغانلىرىنى ئېسىگە ئېلىپ، خىجىلچىلىقتا ئۆزىنى قويغىلى يەر تاپالماي قالغانىدى.

جاھانگىر مىرزا بولسا تويىنى قىزىتىۋاتقان ھەيىار يىگىت ـ لەردىن كۆزىنى ئۇزمەيتتى، يېنىدا ئولتۇرغان قولداشلىرىغا ئوسۇل ئويناۋاتقانلارنىڭ بېشىدىن ئالتۇن، كۈمۈش، ئونچە ـ مارجانلارنى چاچقۇ قىلىشقا بۇيرۇيتتى. ئاكىسى بابۇرغا رەھمەت ئېيتىپ، كۆڭۈل ئىزھار قىلىش ئېسىگە كەلمەيتتى.

ــ ھىراتتىن چاپارمەن كەلدى ئالىيلىرى، ــ دېدى قاسىم ـ بەگ قاۋچىن، جاھانگىر مىرزىنىڭ يېنىدا خىيال سۈرۈپ ئولـ تۇرغان بابۇرنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلاپ.

«سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئالىيلىرىدىن خەۋەر كەلگەن ئوخشىمامدۇ...»

بابۇر خىيالىنى يىغىشتۇرۇپ ئاستا قوزغالدى. ئارقىسىدىن قاسىمبەگ قاۋچىن، باقى چاغانىيانى ئەگەشتى.

ــ چاپارمەن قېنى؟ ــ سورىدى بابۇر ھۈجرىسىغا كىرگەـ ندىن كېيىن.

ــ تەكىيخانىدا ئارام ئېلىۋاتىدۇ، ــ قاسىمبەگ قاۋچىن قويىنىدىن بىر پارچە خەتنى ئېلىپ بابۇرغا تەڭلىدى، ــ بۇ سۇلـ تان ھۈسەيىن بايقارا ئالىيلىرىنىڭ مەكتۇپى.

بابۇر خەتكە ئالدىراش كۆز يۈگۈرتتى. ئۇنىڭ سۇلتان ھۈسە ـ يىن بايقاراغا بىرلىكتە شەيبانىخانغا قارشى تۇرۇش مۇددىئاسىنى بىلدۈرۈپ خەت ئەۋەتكىنىگە خېلى بولغاندى. بۇ ئاشۇ خېتىنىڭ جاۋابى ئىدى.

خەتنى ئوقۇپ تۈگەتكەن بابۇر بىردىنلا قاپىقىنى تۈردى. تۇرقىدىن سۇلتان ھۈسەيىن بايقارانىڭ خېتىدىن ئانچە رازى بولـ مىغانلىقى چىقىپ تۇراتتى. قوشۇملىرىنى تۇرۇپ، بىر پەس خە ـ يال سۈرۈشۈالغاندىن كېيىن، خەتكە قايتىدىن نەزەرىنى ئاغدۇردى:

«... ئول شەيبانىخانىنىڭ ئۆز شەپەتچىسى بولمىش سۇلتان مەھمۇدخانغا بۇ دەرىجىدە قىلغان تۇزكورلۇقىدىن ئۇ ھەددىدىن ئېشىپ ئەترايىدىكى خان ـ سۇلتانلارغا جا ـ

ھانگىرلىك قىلىچىنى شىلتىۋاتقانلىقىدىن خەۋىرىم بار... لېكىن، ئۇنىڭدىن ئۇنچە تەشۋىشلىنىپ كېتىشنىڭ ھاجىتى يوق... ئەينى يىلى سۇلتان ئەھمەد مىرزا، سۇلتان مەھمۇد مىرزا قاتارلىق ئاغا ـ ئىنىلەر بىرلىشىپ تەسەررۇپۇمغا ھۇجۇم قىلغاندا، مەن مۇرغاپ ياقىسىنى بېكىتكەنىدىم. ئول ئاغا ـ ئىنى مىرزىلار يېقىنلىشىپ كەلگەن بولسىمۇ، ھېچ ئىش قىلالماي يانغانىدى. ھازىرمۇ ئەگەر ئۆزبېكلەر كەلسە مەن مۇرغاپ ياقىسىنى بېكىتەي. ئوغلۇم بەدىئۇززامان مىرزا بەلخ، سەبۇرغان، ئەندىغور قورغانلىرىغا كۇچلۇك سەركەردىلىرىنى قويۇپ، ئۆزى گۇرزۇۋان، دەرە ئىزەڭ قا ـ تارلىق تاغ ئۆتكەللىرىنى بېكىتسۇن. سىلى كاھمەرد، ئە ـ جەر ۋە شۇ تەرەپتىكى تاغ ئۆتكەللىرىنى بېكىتسىلە. خۇس ـ رەۋ شاھ ھىسار، قۇندۇز قورغانلىرىغا ئىشەنچلىك كىشى ـ لىرىنى قويۇپ، ئۆزى ئىنىسى بىلەن خەتلان تاغلىرىنى بې ـ كىتسۇن. شۇنداق قىلساق، ئول ئۆزبېكلەر ھېچ ئىش قىلالماي ئارقىسىغا يانىدۇ...»

بابۇر بېشىنى كۆتۈرۈپ ھەم ئاچچىق، ھەم مەسخىرە ئارىلاش كۈلۈمسىرىدى.

ـــ سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئۆزىنى كىم چاغلاپ قالدى ـ كەن، ـــ دېدى ئۇ خەتنى قاسىمبەگ قاۋچىن بىلەن باقى چاغانە ـ يانىغا ئۈزىتىپ تۇرۇپ، ـــ ھىراتتىن مىدىرلىمای بۇيرۇق چۈ ـ شۈرۈپ كېتىپتۇ تېخى. كۆرۈپ بېقىڭلار، ئەھۋالدىن قارىغاندا، ئۇنىڭ ئول شەيباق بىلەن جەڭ قىلغۇسى يوقتەك قىلىدۇ. بىز ئۇنىڭ زېمىنىنى قوغداپ بەرگۈدەكمىز.

ـــ توۋا، ـــ دېدى باقى چاغانىيانى خەتنى ئوقۇپ بولۇپ، ـــ سۇلتان ھۈسەيىن بايقارادەك چوڭ پادىشاھ تەخت ـ سەلتەنەتىگە خىرىس قىلىۋاتقان دۈشمەنگە قارشى يۈرۈش قىلىش ئۈستىدە سۆزلىمەي، مۇداپىئەدە تۇرۇش ئۈستىدە سۆزلىسە، سەركەردە ـ

لەشكەرلىرىدە نېمە ئۇمىدۋارلىق بولسۇن؟!

ـــ توغرا، ـــ دېدى قاسىمبەگ قاۋچىن ئۇمىدسىزلەنگەن ھالدا، ـــ ھازىر زېمىن ۋە لەشكەر جەھەتتە ئۇنىڭغا يېتىدىغان پا- دىشاھ يوق. ئۇ ئاشۇ كۈچ - قۇدرىتى بىلەن بىزگە مەدەت بېرىشى كېرەك ئىدى.

ـــ ئاغام خۇسرەۋ شاھتا ئۇمىد قالمىدى، ئۇ شەيبانىخانغا تىكىلىپ قاراشقىمۇ جۈرئەت قىلالمايۋە بەدەر قېچىپتۇ. ئىشەنچ- لىك ئادىمى ـــ قۇندۇز ھاكىمى موللا مۇھەممەد تۇركىستانى ئا- غامدىن يۈز ئۆرۈپتۇ. مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان جانابلىرىدىن تېخىچە خەۋەر يوق.

ـــ بەلكىم ئۇمىدسىزلىنىپ قارا تېگىن تەرەپكە كەتكەندۇ، ـــ دېدى قاسىمبەگ قاۋچىن، ـــ ھەي ئىسىت، تېزرەك خەۋەرلەشكەن بولساق يېنىمىزغا تەكلىپ قىلاركەنمىز. جاسارەتلىك ئادەم ئىدى. ھىسارغا ئالايىتەن كېلىپ، ھېچ ئىش قىلالمايۋە ياندى.

ـــ شەيباق مۇشۇنىڭ بىلەن بولدى قىلمايدۇ، پەمىچە، كېـ- لەر يىلى باھاردا خۇراسانغا ھۈجۇم قىلىشى مۇمكىن، ـــ دېدى با- بۇر ئويلانغان ھالدا، ـــ سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ھازىر ئول شەي- باقنىڭ مۇقابىلىسىگە چىقىشقا ئالدىرىمىغىنى بىلەن، كېلەر يە- لى جەڭ قىلىشقا مەجبۇر بولىدۇ. ئۇنىڭغىچە بىزمۇ مۇقىم تۇر- غۇدەك چوڭراق بىر جاينى قولىمىزغا ئېلىپ ھازىرلىق كۆرەيلى.

ـــ مېنىڭچە كـــابۇل ئەڭ مۇۋاپىق، ـــ دېدى باقى چاغانـ- يانى، ـــ ھىراتقىمۇ يېقىن. ئەتراپىدا قەندىھار، لەمغان، خارەزىم، ئەدىنەپۇر، غەزنىدەك باي تۇمەنلىرى بار. چېرىك يىغىشقىمۇ بو- لىدۇ، ھازىر كابۇلدا سۇلتان ھۈسەيىن بايقارانىڭ چوڭ ئەمىرى بولمىش زۇنۇن ئارغۇننىڭ ئوغلى مۇقىمي بار. ئۇنىڭدىن كابۇل- نى تارتىۋالماق تەس ئەمەس.

ـــ شۇنداق قىلايلى. كەلگۈسىدىكى بۇيۇك ئىشلىرىمىزنى ئاشۇ يەردىن باشلايلى، ـــ دېدى بابۇر قەتئىي نىيەتكە كېلىپ، ـــ كابۇل ئىشلىرىمىزنى خەيرلىك قىلىپ ئەجەب ئەمەس.

123

مىلادىيە 1504 ـ يىلى، ئاقسۇ.

تارىم دەرياسىنىڭ ئىككى قىرغىقى نېپىز مۇز تۇتۇپ، قىش پەسلىنىڭ باشلانغانلىقىدىن دېرەك بېرەتتى. ھەپتىدىن بېرى ھاۋا تۇتۇلۇپ، جۇدۇن كۇچىيىپ كەتكەن بولسىمۇ، ئانچە ـ مۇنچە قار ئۇچقۇندىغىنىنى ھېسابقا ئالمىغاندا قار رەسمىي ياغمىغانىدى. ئاقسۇ شەھىرىدە تەلپەك، قۇلاقچا، پاختىلىق تون، جۇۋا، ئۆتۈك، پىيما كىيىۋالغان كىشىلەر كۆپىيىپ قالغانىدى.

تاشكەنتتىن قايتىپ كەلگەندىن بېرى، سۇلتان ئەھمەدخانىڭ كېسىلى بارغانسېرى ئېغىرلىشىپ كەتكەنىدى. تېۋىپلار ئاتا ـ بوۋىلىرىدىن قالغان مۇجەررەپ نۇسخىلار ۋە تېبابەت كىتابلىرىدىن پايدىلىنىپ، ھەرخىل دورىلارنى تەييارلايتتى. ئەمما، بۇ دورىلارنىڭ قىلچىلىك ئۈنۈمى بولمايۋاتاتتى.

ـــ ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي. مىرزا جاپپار بەردى بەگ قاتارلىق ئەمىرلەر ئېسەنلىك سوراپ كەپتۇ.

پەر ياستۇققا يۆلىنىپ ئولتۇرغان سۇلتان ئەھمەدخان پەگاھتا قول باغلاپ تۇرغان خاس مەھرىمگە ئاستا جاۋاب قايتۇردى:

ـــ كۆرۈشمەيمەن، مىننەتدارلىقىمنى يەتكۈز.

تېۋىپلار قاينىتىپ ئەكىرگەن دورىنى قوشۇق بىلەن سورۇپ سوۋۇتۇۋاتقان شەيخۇلئىسلام خوجا تاجىدىن مۇھەممەد مەۋلانە ئايازبېك قۇشچى بىلەن كۆز ئۇرۇشتۇرۇۋېلىپ، سۇلتان ئەھمەدخانغا يۈزلەندى:

ـــ ئالىيلىرىنىڭ ئاقسۇدىكى ئەمىرلەر بىلەن كۆرۈشمىگە-

ىنگە خېلى ئۇزۇن بولدى، كۆرۈشۈپ قويسىلا بولاتتى.

سۇلتان ئەھمەدخان سوغۇق كۈلۈمسىرىدى:

ـــ بۇ بىچارە تۇرقۇمنى ئۇلارغا كۆرسەتكۈم يوق ھەزرىتىم، ـــ ئۇ بىر ئېغىز گەپنىمۇ ھاسىراپ ـ ھۆمىدەپ تەستە قىلاتتى. دېمى كېسىلگەندەك بولۇپ بىرئاز تۇرۇۋالغاندىن كېيىن داۋام قىلدى، ـــ كۆرۈشسەم، ئىككى ئېغىز پاراڭلىشىشمىغا توغرا كېلىدۇ. ھازىر مەن ئۇچۇن بىر ئېغىز گەپ قىلىشمۇ بەسىي مۇشكۈل.

سۇلتان ئەھمەدخان گېپىنى تۇگىتىپ بولغۇچە خىرىلداپ كەتتى. چېكىلىرىدە مونچاق ـ مونچاق تەر پەيدا بولدى. ئۇنىڭ يېقىندىن بېرى ئادەم خالىمايدىغان بولۇپ قالغانلىقى ئىككى ئەمىرگە ئايان ئىدى. شۇڭلاشقا قايتا زورلىمىدى.

ـــ ئىككى قوشۇق دورا ئىچىۋالامدىلا ئالىيلىرى، ـــ دېدى ئايازبېك قۇشچى ئېھتىيات بىلەن.

ـــ بىكار ئاۋارە بولۇشىۋاتىدىلا، ـــ دېدى سۇلتان ئەھمەدخان چىرايىنى پۈرۈشتۇرۇپ، ـــ بۇ قىرتاق دورىلارنى ئىچىۋېرىشتىنمۇ جاق تويدۇم. ئەھۋالىم ئۆزۈمگە ئايان. كېسىلىم پىشىپ قالدى. ھەكىملەر ئەمدى ئاۋارە بولمىسۇن.

ئايازبېك قۇشچى ئۇنى دورا ئىچىشكە يەنە زورلاشقا جۇرئەت قىلالمىدى.

سۇلتان ئەھمەدخان ئاقسۇغا كەلگەندىن بېرى ھالىدىن مۇشۇ ئىككىيلەن خەۋەر ئېلىۋاتاتتى. ئاكىسى سۇلتان مەھمۇدخان دەسلەپتە كۈندە يوقلاپ كېلەتتى. يېقىندىن بېرى ئىككى ـ ئۈچ كۈندە بىر قېتىم كېلىدىغان بولۇپ قالغانىدى.

ـــ پەرمانىمنى ئەمىرلەرگە يەتكۈزسىلە، ـــ دېدى سۇلتان ئەھمەدخان ئايازبېك قۇشچىغا قاراپ، ـــ ئۇلار ھەرقانداق مەلۇماتلارنى ئاغام سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىغا يەتكۈزسۇن.

ـــ خاتىرجەم بولسىلا ئالىيلىرى. سۇلتان مەھمۇدخان ئا-

لىيلىرى كۈندە ئوردىغا چىقىۋاتىدۇ.

ـــ ياخشى بوپتۇ. ئاغامنىڭ كۆڭلى چىگىلىپ قالىدىغان ئىش بولۇپ قالمىسۇن. ھېلىمۇ دەردى يېتىپ ئاشقۇچە بار. تەخت ـ سەلتەنەتتىن ئايرىلىپ قېلىش ئازابىنى باشقىلارنىڭ ھېس قىلمىقى تەس.

سۇلتان ئەھمەدخانىنىڭ ئېغىر كېسەل ئازابى تارتىۋېتىپمۇ ئاكسىنىڭ غېمىنى يەۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، خوجا تاجىدىن مۇ ـ ھەممەد بىلەن ئايازبېك قۇشچى تەسىرلەنگىنىدىن كۆزىگە لىق ياش ئالدى.

ـــ ھە راست، ـــ دېدى ئايازبېك قۇشچى مەلۇم قىلماقچى بولغان مۇھىم بىر ئىشنى ئېسىگە ئېلىپ، ـــ تاشكەنتكە ئەۋەتكەن ئايغاقچىلار قايتىپ كەلدى. خانزادە سەئىدخان ئامان ـ ئېسەن تۇرۇۋېتىپتۇ. شەيبانىخان گەرچە خانزادىنىڭ ئىختىيارىنى چەكلەپ قويغان بولسىمۇ، لېكىن يېنىدىن ئايرىمايدىكەن. سا ـ رىيىدا ئىچكى بەگلەر قاتارىدىن ئورۇن بېرىپتۇدەك. بۇ قېتىم ـ قى ھېسار، قۇندۇز يۇرۇشىگىمۇ خانزادىنى بىللە ئېلىپ كې ـ تىپتۇ. خانزادىنىڭ ئەتراپىغا ئورۇنلاشتۇرغان پايلاقچىلار بەك ئېھتىياتچان بولغاچقا، ئايغاقچىلار خانزادە بىلەن ئالاقىلىشىشقا ئامال قىلالماپتۇ.

سۇلتان ئەھمەدخان بىلدىم دېگەننى قىلىپ، بېشىنى لىڭ ـ شىتتى. ئوغلى كۆز ئالدىغا كېلىشى ھامان يۈرىكى ئېچىشىپ كەتتى.

«ئىشقىلىپ قۇدرەتلىك تەڭرىم ئامان ـ ئېسەنلىك بىرەر، شەيبانىخانىنىڭ چاڭگىلىدىن قۇتۇلۇپ چىقىشىنىڭ ئامالىنى ئۆزى قىلار. ئەقلى ـ ھوشى جايىدا، جاسارىتىگە تۇشلۇق پاراسىتىمۇ بار بالا بولغانىدى. مېنىڭ ئەھۋالىم بۇ. ئۆزۈمنىڭ ھاجىتىمدىنمۇ چىقالمايمەن. تېنىم ساق بولغان بولسا قايتىدىن لەشكەر تارتىپ بېرىپ ئوغلۇمنىمۇ قۇتۇلدۇراتتىم. قولدىن كەتكەن تەخت ـ

سەلتەنەتنىمۇ قايتۇرۇۋالاتتىم. پايخان بولغان غۇرۇر ـ ئابرۇيىمىزنىمۇ تىكلىۋالاتتىم...»

ـــ ئايغاقچىلار ئەسىرگە چۈشۈپ قالغان سەرۋازلىرىمىزدىن خوجا ئەلى باھادىر ئاتلىق بىر كىشى بىلەن كۆرۈشەلەپتۇ، ـــ دېدى ئايازبېك قۇشچى، ـــ ئول خوجا ئەلى باھادىر: «خان ئالىيلىرى خاتىرجەم بولسۇن. مۇۋاپىق پۇرسەت كۈتۈۋاتىمەن. ھازىر شەيبانىخانىڭ ئىنىسى مەھمۇد سۇلتاننىڭ ئوبدانلا ئىشەنچىگە ئېرىشىپ قالدىم. شۇنداقتىمۇ خانزادە بىلەن كۆرۈشۈشكە ئامال بولمايۋاتىدۇ. بىر ئامالالارنى قىلىپ خانزادىنى چوقۇم قۇتۇلدۇرۇپ چىقىمەن» دەپ دۇئايى سالام ئەۋەتىپتۇ.

سۇلتان ئەھمەدخانىڭ چىرايىدا سۇس مىننەتدارلىق تۇيغۇلىرى جىلۋىلەندى.

ـــ خانزادىنى ئاللاھ ئىگەم ئۆز پاناھىدا ساقلىغاي، ـــ دېدى شەيخۇلئىسلام خوجا تاجىدىن مۇھەممەد، ـــ خانزادىمۇ پەم ـ پاراسەتلىك، ئىستېداتلىق يىگىت بولدى، ـــ ئۇ پىيالىدىكى سۇ ـ ۋۇپ قالغان دورىنى قولىغا ئېلىپ تۇرۇپ ، ـــ ئىككى قوشۇق دورا ئىچسىلە بولاتتى ئالىيلىرى. سۇۋۇپ قاپتۇ، قايتا ئىللىتسۇنمىكىن، ـــ دېدى.

سۇلتان ئەھمەدخان ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن گۇنسىز كۆزلىرىنى شەيخۇلئىسلامغا تىكتى، ئەمما، يا ماقۇل، يا ياق دېمىدى.

ـــ كىشىلەر ئاغزىدا، ئانھەزرىتىمگە ئول شەيبانىخان زەھەر بېرىپتۇ، دېگەندەك سۆزلەر تارقىلىپتۇ. مەگەركى شۇنداق بولسا، زەھەرنى قايتۇرۇش ئۈچۈن تەرياق ئىشلىتىش لازىم بولىدۇ.

سۇلتان ئەھمەدخان ئەمدىلا يۇمغان كۆزىنى لاپپىدە ئېچىپ شەيخۇلئىسلامغا يالت ئېتىپ قارىدى. شەيخۇلئىسلام سۇلتان ئەھمەدخانىڭ كۆزلىرىدىكى غەزەپكىمۇ، ئازابقىمۇ ئوخشىمايدىغان ئىپادىنى كۆرۈپ كۆزلىرىنى ئەپقاچتى.

«ماۋۇ ئادەم ئالجىدىمۇ نېمە؟! ـــ ئايازبېك قۇشچى شەيخۇل ـ

ئىسلامغا نارازىلىق بىلەن قارىدى، ــ نەدىكى بىر قاملاشمىغان گەپنى سوراپ يۈرىدۇ ـ يا، ئېچىشقان يېرىگە تۇز سېپىپ...»

ــ توغرا، شەيبانىخان ماڭا زەھەر بەردى، ــ دېدى سۇلتان ئەھمەدخان چىشلىرىنىڭ ئارىسىدىن چىقىرىپ سۆزلەپ، ــ بەر-گەن زەھىرى شولكى: ئول بەتبەخت ئاغامنىڭ چەكسىز ھىممىتى بىلەن كۆچىيىپ، مەرتىۋىسى شۇقەدەر يۇقىرى دەرىجىگە يەتتە-كى... ئاخىرقى ھېسابتا تۆزكورلۇق قىلىپ، ئاغامنى ۋە مېنى ئەسىرگە ئالدى. ئاندىن ئاغامنىڭ قۇياش سۈپەت، ئىپپەتلىك خا-نىشىنى نىكاھىغا ئېلىش بەدىلىگە بىزنى تۇنۇلۇقتىن ئازاد قىلدى. بۇ قەدەر ئار ـ نومۇس ۋە ھاقارەت تۇپەيلىدىن خۇددى زە-ھەر يۇتقاندەك بولدۇم. ناۋادا مۇشۇنداق زەھەرگە تەرياق تېپىلمىد-غان بولسا، كېسىلمگە مەنپەئەت قىلار.

ھۇجرىنىڭ ئىچىدە سۇلتان ئەھمەدخانىنىڭ نەپەس يېتىشمەي خىرىلداشلىرىدىن بۆلەك ھېچقانداق تىۋىش ئاڭلانمايتتى. قاتتىق ئوڭايسىزلانغان شەيخۇلئىسلام خوجا تاجىدىن مۇھەممەد خىجالەت-تىن يەرگە كىرىپ كەتكۈدەك بولدى:

ــ كەچۈرسىلە ئالىيلىرى. شۆپۈك ئېغىزلىق قىلىپ قو-يۇپتىمەن.

سۇلتان ئەھمەدخان ئۇندىمىدى.

ئايازبېك قۇشچى يەنە گەپ قىلىشقا تەمشىلىپ تۇرغان شەي-خۇلئىسلامنى ئاستا نوقۇپ پىچىرلىدى:

ــ ئەمدى گەپ قىلمىسىلا تەقسىر.

بىر چۆگۈن چاي قاينىمچىلىك ۋاقىت ئەنە شۇنداق تىم-تاسلىقتا ئۆتۈپ كەتتى.

ــ ئايازبېك ھەزرەتلىرى.

ئايازبېك قۇشچى قول باغلىغىنىچە بېشىنى ئەگدى:

ــ لەببەي قىبلىگاھىم!

ــ كۆرىدىغان كۈنۈم، يەيدىغان رىزقىم ئاخىرلىشىپ قال-

غاندەك قىلىدۇ. دەرھال تۇرپانغا چاپارمەن ماڭدۇرسىلا. چوڭ خانزادە مەنسۇرخان ھەممە ئىنىلىرىنى ئېلىپ، ئاقسۇغا تېزدىن يېتىپ كەلسۇن. كۆزۈمنىڭ ئوچۇق ۋاقتىدا...

سۇلتان ئەھمەدخان تۇيۇقسىز قاتتىق يۆتىلىپ كەتتى. يۆتەل شۇنچىلىك قاتتىق تۇتتىكى، بىر ھازا تېلىقىپ كەتتى. ئايازبېگ قۇشچى بىلەن شەيخۇلئىسلام ئۇنى يۆلەپ، گەجگىسىگە يەڭگىل شاپىلاقلىدى. سۇلتان ئەھمەدخان بىردىنلا ھۆ بولدى. شۇ ھامان ئاغزى ـ بۇرنىدىن ئوقتەك قان ئېتىلىپ چىقتى. جىددىيلەشكەن ئايازبېگ قۇشچى ئىشىككە قاراپ توۋلىدى:

ـــ قايسىڭلار بار؟ ھەكىمنى توۋلاڭلار!

ـــ ئالىيلىرى... ئالىيلىرى...

شەيخۇلئىسلام سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ بىر يانغا قىيسىيىپ قالغان بېشىنى تىترىگەن قوللىرى بىلەن يۆلىدى.

ـــ ئايازبېگ ھەزرەتلىرى قارىسىلا، خان ئالىيلىرىنىڭ نەپەسى توختاپ قالغانەك قىلىدۇ.

ئايازبېگ قۇشچى سۇلتان ئەھمەدخاننى ئاستا ياتقۇزۇپ، نەپەس ئېلىشىنى تەكشىدى ـ دە، كۆزىدىن تارامىلاپ ياش تۆكۈلۈۋاتقانلىقىنى ئۆزىمۇ سەزمەي قالدى.

ـــ قىبلىگاھىمىز سەلتەنەت بېغىدىن جەننەت بېغىغا سەپەر قىلىپتۇ تەقسىر.

شەيخۇلئىسلام ئىشەنمىگەن ھالدا سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ باقتى. ئۇنىڭغىچە ئالدىراپ كىرگەن ئوردا تېۋىپى خانىنىڭ يېرىم ئوچۇق تۇرغان كۆزىنىڭ جىيەكلىرىنى ئېچىپ كۆرۈپ بېقىپ، ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنغىنىچە ئاستا پىچىرلىدى:

ـــ قالۇ ئىننالىللاھى ۋە ئىننا ئىلەيھى راجىئۇن[1]...

① مەنىسى: «بىز ئەلۋەتتە ئاللاھنىڭ ئىگىدارچىلىقىدا، چوقۇم ئاللاھنىڭ دەرگاھىغا قايتىمىز». «قۇرئان كەرىم»، سۈرە بەقەر 156 ـ ئايەت.

※ ※ ※

بەلخ.

گەرچە قىش پەسلى ئاخىرلىشىپ قالاي دېگەن بولسىمۇ، قار لەپىلدەپ يېغىۋاتاتتى. بەلخنى ئۇزۇكنىڭ كۆزىدەك قاتمۇقات مۇ ـ ھاسىرىگە ئالغان شەيبانىخاننىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرى ئوتۇن تېرىپ كېلىپ گۈلخان يېقىپ ئىسسىنىش، ئەتراپتىكى ئاھالىدىن بۇلاپ كەلگەن قوي ـ ئۆچكە، توخۇ ـ ئۈردەكلەرنى زىخقا تارتىپ كاۋاپ قىلىپ يېيىش بىلەن مەشغۇل ئىدى. ھەئە، شەھەرگە پات ـ پات قىلىپ تۇرغان نۇسرەتسىز ھۇجۇملاردىن زېرىككەن سەر ـ كەردە ـ لەشكەرلەرنىڭ ئىلگىرىكى جەڭگىۋارلىقى، جاسارىتى سۇسلاشقانىدى. قېرىشقاندەك قىشتىن بېرى تۇزۇك ياغمىغان قار كۆكلەمنىڭ شەپسى كېلىشى بىلەن ئەدەپ كەتكەنىدى.

شەيبانىخاننىڭ يېنىدا تۇرغاق بولۇپ ياشاۋاتقان خانزادە سە ـ ئىدخان ئەركسىزلىككە كۆنۈپ قالغاندەك قىلاتتى. ھەر كۈنى سە ـ ھەردە باشقا ئەمىر ـ سەركەردىلەر بىلەن بىرلىكتە شەيبانىخاننىڭ چېدىرىغا بىر قېتىم سالامغا كىرەتتى. شەيبانىخان ئەتىگەنلىك قوبۇلدىن كېيىن، خۇشى تۇتسا ئۇنى باشقا ئەمىر ـ سەركەردە ـ لىرى بىلەن بىللە ئىپتېلىپ، غىزا ياكى باشقا سۆھبەتلەرگە داخىل قىلاتتى. ئەلۋەتتە، مۇھىم كېڭەشلەرگە قاتناشتۇرمايتتى. سىلىق ـ سىپايە مۇئامىلە قىلاتتى. باشقىلارغا ھۈرپەيگەندەك ھۈرپەيمەيتتى. ئاھانەت قىلمايتتى. ئەمما، ئانچە ئىززەت كۆرسە ـ تمىمۇ كەتمەيتتى. سەئىدخان ئەتىگەنلىك قوبۇلدىن كېيىن، قا ـ تىشقا ئىجازەت ئالسا رەھمەت، تەشەككۈر يوسۇنلىرىنى بەجا كەل ـ تۈرۈپ ئۆزىنىڭ چېدىرىغا قايتىپ كېتەتتى. مەيلى نەگىلا بارمە ـ سۇن، ھەتتا ھاجەتكە چىقسىمۇ شەيبانىخان مەخسۇس تەيىنلىگەن ئەللىك نۆكەر ئۇنىڭ يېنىدىن بىر قەدەم نېرى بولمايتتى. ئۇلارنى نۆكەر دېگەندىن كۆرە، ئۇنى نازارەت قىلىشقا تەيىنلەنگەن پايلاق ـ

چىلار دېگەن تۇزۇك ئىدى. چۈنكى ئۇ ھەرقانداق كىچىك ئىشلار ـ دىمۇ نۆكەر بېشىنى خەۋەرلەندۈرەتتى. ئۇنىڭ نۆكەرلەر بىلەن دوستلىشىپ، چىقىشىپ قېلىشىدىن ئېھتىيات قىلغان ھېيلىگەر شەيبانخان نۆكەرلىرىنى ئايدا بىر قېتىم ئالماشتۇرۇپ تۇراتتى. ھەربىر ئىش ـ ھەرىكىتىگە ئاشۇ ئەللىك جۈپ كۆزنىڭ تىكىلىپ تۇرغانلىقى سەئىدخانغا ئايان ئىدى. شۇڭا ھەرقانداق ئادەم بىلەن خالىغانچە پاراڭلىشىشتىن ئېھتىيات قىلاتتى. كۈنلىرىنى كىتاب ئوقۇش، شېئىر يېزىش، جەڭبازلىق ماھارىتى مەشىق قىلىش بىلەن ئۆتكۈزەتتى. ئاتا ـ ئانا، قېرىنداش، يۇرت سېغىنچى يۇرىكىنى قاماللىۋالغاندى. نەۋرە ئاكىسى بابۇر بىلەن ھاممىسىنىڭ ئېرى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانىنىڭ شەيبانخانغا تۇتۇق بەرمەي قېچىپ يۇرۇۋاتقانلىقىدىن خەۋىرى بار ئىدى. ئۇلارنىڭ لەشكەر توپلاپ كېلىپ شەيبانخان بىلەن جەڭ قىلىشىنى ئارزۇ قىلاتتى. دادىسىنىڭ نۇرغۇن لەشكەرلەر بىلەن كېلىپ ئۆزىنى بۇ تۇتقۇنلۇقتىن قۇتۇلدۇرۇۋالىدىغانلىقىغا ئىشەنچى بار ئىدى.

«ئاتام ھازىر تۇرپاندىمىدۇر، ئاقسۇدىمىدۇر؟ بۇ تەرەپكە ئەكىچىككەندىمۇ ئورما ۋاقتىغىچە لەشكەر تارتىپ كېلىشى ئېنىق. ھېيلىگەر شەيبانخانىنىڭ بۇ ئالتۇن قەپىزىدە تۇرۇۋۇرمەي قېچىشىنىڭ ئامالىنى قىلسام بولاتتى. شەيبانخانىنىڭ قولىدىلا بولىدىكەنمەن، ئاتامنىڭ لەشكەر تارتىپ كەلمىكى تەسكە توختايدۇ. ھېچبولمىغاندا ئاغام بابۇر پادىشاھ بىلەن ئۇچرىشۇالسام ياخشى بولاتتى. مۇمكىن بولسا نەۋرە ئىگىچەم خانزادە خېنىمىنىمۇ قۇتۇلدۇرۇپ بىللە ئېلىپ كەتسەم... ئۇ مەن بىلەن بىللە ماڭغىلى ئۇنارمۇ؟ ياكى يېڭىلا كۆز ئاچقان ئوغلى خۇررەم شاھنى ئاتىسىز يېتىمغا ئايلاندۇرۇپ قويماسلىق ئۈچۈن، ئۆزى ياقتۇرمايدىغان دۈشمىنى بىلەن بىللە ياشاشقا رازى بولارمۇ؟ ئۆتكەندە شەيبانخان مېنى ئۇنىڭ بىلەن نېمە مەقسەتتە كۆرۈشتۇردىكىن تاڭ؟ خانزادە خېنىم كۈلۈپ تۇرغاندەك قىلغان بىلەن كۆزلىرىدىكى مۇڭ ـ ھەسرىتىنى يوشۇرالمىدى. چىرايىدىن ماڭا بىر نەرسە دېگۈسى

باردەك قىلغان، لېكىن، سۆزلىشىشكە ئىمكان بولمىدى. بىر ئامال قىلىپ ئوي ـ خىيالىنى بىلىۋالسام بولاتتى. ھېچ بولمىسا قېچىپ كېتىشىمگە بولسىمۇ ياردىمى تېگىپ قالاتتى. بەلكى بىر قىش قورشاۋدا تۇردى. سۇلتان ھۈسەيىن بايقارامۇ لەشكەر تارتىپ كەل ـ مىدى. ئۇنىڭ سەلتەنەتىنى بەكمۇ قۇدرەتلىك، ئۆزىنى قالتىس جاسارەتلىك دەپ ئاڭلىۋىدىم. بەلكىتەك كاتتا شەھىرى تەھلىكىدە تۇرسا كارى بولمىدىغۇ ئەجەب ياكى ئۇمۇ شەيبانىخاندىن قورقۇپ قالدىمىكىن؟...»

سەئىدخاننىڭ خىيالىنى ئالدىراپ كىرىپ كەلگەن نۆكەر بېشى ئۇزۇپ قويدى:

ـــ خانزادەمگە مەلۇم بولغاي. قۇدرەتلىك پاناھگاھىمىز دەر ـ گاھىغا چىللاپتۇ.

ـــ سەئىدخان دورداي كالپۇك، قىيسىق كۆز نۆكەر بېشىغا ياقتۇرمىغان ھالەتتە قاراپ قويۇپ ئورنىدىن قوزغالدى.

«نېمە گېپى بار بولغىيدى؟ ئەجەب بۇ چاغ بولغاندا چاقىرىپ قاپتا...»

شاھ چېدىرىغا چوڭ ـ كىچىك ئەمىر ـ سەركەردىلەرنىڭ ھەممىسى جۇغلىشىپ بولغانىدى. سەئىدخان قولىنى كۆكرىكىگە ئېلىپ تۇرۇپ ئاۋۇال تۆرە كېرىلىپ ئولتۇرغان شەيبانىخانغا، ئاندىن باشقا ئەمىر ـ سەركەردىلەرگە تەۋازۇ بىلەن سالام بەردى:

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم خان ئالىيلىرى، ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم مۆھتەرەم جانابلار!

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام!

شەيبانىخاندىن باشقىلار باشلىرىنى سەل ئېگىپ سالامغا جاۋاب قايتۇرۇشتى.

شەيبانىخان ئارقا رەتتىكى تۆۋەن دەرىجىلىك سەركەردىلەر قاتارىدىكى ئورنىغا ئولتۇرۇش ئۈچۈن كېتىپ بارغان سەئىدخانغا مەسخىرىلىك قاراپ قويۇپ ئېغىز ئاچتى:

ـــ خانزادە ئەتىگەندىن بېرى غىزالانمىدىلىمۇ قانداق، قە ـ

دەملىرى ئەجەب جانسىزغۇ؟

سەئىدخان تاقەتسىزلىنىپ تەۋازۇ بىلەن ئېگىپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى:

ـــ يوقسۇ ئالىيلىرى، ئوبدان غىزالىنىۋاتىمەن. ئاياغلىرىمۇ قۇۋۇەتلىك. كۆزلىرىگە شۇنداق كۆرۈنۈپ قالغان چېغى.

ـــ مۇنداق دېمىسلە. دەرگاھىمىزدا يەپ ـ ئىچىدىغان نېمەتلەر تولا. تويۇنۇپ غىزالىنىپ تۇرسىلا.

ـــ ھېممەتلىرىگە كۆپ رەھمەت ئالىيلىرى، ـــ دېدى سەئىدخان تەمكىنلىك بىلەن، ـــ بىر قېسىم ئادەملەر بۇ دۇنيادا ياشاشنى يەپ ـ ئىچىش ئۈچۈن دەپ قارايدۇ، ئەمما مەن بولسام بۇ دۇنيادا ياشاش ئۈچۈن يەپ ـ ئىچىمەن.

ـــ ھېكمەت! ھېكمەت! ـــ شەيبانىخان چىرايىغا زوربىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ ھېجايدى، ـــ خانزادە كىچىك بولغىنى بىلەن ئوي ـ پىكرى ئاجايىپ ئۆتكۈر ئىكەن. شۇنىڭغا قارىغاندا موغۇلستاندىمۇ پازىل كىشىلەر بار ئوخشايدۇ.

ـــ ئول جاي گەرچە سەمەرقەنت، ھىرات، بۇخارادەك ئالىم ـ ئۆلىمالار توپلاشقان شەھەرلەردىن بىراق بولسىمۇ، لېكىن مال ـ دۇنيادىن كۆرە ئىلىم ـ پەزىلەتنى دۇنيانىڭ ئىززىتى، ئىنسانىي كامىللىقنىڭ نىشانى دەپ بىلىدىغان پازىللار نۇرغۇن. كەمىنىلىرى بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ سەمەرقەنت، ھىرات، بۇخارادەك كاتتا پازىللار جۇغلاشقان شەھەرلەرنىڭ ئەتراپىدا ياشاپ يۈرۈپمۇ قىلچىلىك ئىلىم ـ پەزىلەت ئۆگەنمىگىنىگە ھەيرانمەن.

سەئىدخاننىڭ بۇ گەپنى كىمگە ئىشارە قىلىپ سۆزلەۋاتقانلىقىنى چۈشەنگەن شەيبانىخاننىڭ غۇرۇرىدە ئاچچىقى كەلگەن بولسىمۇ، چاندۇرمىدى:

ـــ راست ئېيتىدىلا خانزادە. مەدرىسەدە خەرمۇ بولىدۇ ئەمەسمۇ؟

ـــ شۇنداق ئالىيلىرى. بىراق، ئىلىم ـ پەزىلەت ئۆگەنمەـ

گەن ئول كىشىلەردىن ئالىم ـ ئۆلىمالارنى كۆتۈرۈپ مەدرىسەگە ئېلىپ كەلگەن خەر ياخشىراقتۇر.

سەئىدخاننى مەسخىرە قىلىش مۇددىئاسىغا يېتەلمىگەن شەيبانىخان گەپنىڭ تېمىسىنى باشقا تەرەپكە يۆتكەشكە مەجبۇر بولدى:

ـــ جاي ئالسۇنلا، ـــ دېدى ئۇ چىرايىغا سۈرلۈك تۈس بېرىپ، ـــ ھەربىرلىرىنى دەرگاھىمغا چىللاشتىكى مۇددىئا شۇلكى، قىشتىن بېرى بەلخنى مۇھاسىرىگە ئالغان بولۇپ، خۇراسان ھۆكۈمدارى ھۈسەيىن بايقارا مىرزىنى ئىمتىھان قىلىپ كۆردۇق. ئاقىۋەتتە مەلۇم بولدىكى، ئول ھۈسەيىن بايقارامۇ خۇسرەۋ شاھقا ئوخشاش خۇددى داستىخانغا چۈشكەن چۈۋىندەك بىر ئىشارىگىمۇ يارىمىغۇدەك. ئەسلىدە بۇ يىل ئۇنىڭ ئىشىنى بىر تەرەپ قىلىپ ئاندىن ئىران ـ ئەجەم زېمىنلىرىغا يۈرۈش قىلىشنى كۆڭلىمىز. گە پۈككەنىدۇق. ئويلاپ باقسام، ئارقىمىزغا خەتەرلىك بىر دۈشمەننى تاشلاپ قويۇپتىمىز. گەرچە پەرغانىنى ئوڭچى ئىگىلىۋالغان ئول ئەھمەد تەنبەل بىزگە ساداقەت ئىزھار قىلىپ ئىتائەت گەردىنىنى سۈنغان بولسىمۇ، لېكىن ۋەدىسىگە زىنھار ئىشەنگىلى بولمايدۇ. ئۆز پاسىبانلىرى بولمىش بابۇر مىرزا بىلەن جاھانگىر مىرزىغا ئارقا ـ ئارقىدىن خائىنلىق قىلغان ئول تۇزكوردىن بىزگە قانچىلىك ۋاپا كېلەر؟ شۇڭا دەرھال كەينىمىزگە يېنىپ، ئاۋۋال ئەھمەد تەنبەلدىن تەلتۆكۈس خالاس بولايلى. خۇسرەۋ شاھ بىلەن ھۈسەيىن بايقارانىڭ ئىشىنى ئاندىن بىر تەرەپ قىلساقمۇ كېچىككەن بولمايمىز. شۇڭا، بارلىق سەركەردىلەر ئۆز لەشكەرلىرىنى ئېلىپ، بۇگۈنلا ئەندىجانغا قاراپ يولغا چىققاي.

ـــ پەرمانبەردارمىز! ـــ دېدى ئەمىر ـ سەركەردىلەر دۈررىدە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ.

«ئەھمەد تەنبەل بىلەن شەيبانىخاننىڭ ئارىسىنىڭ بۇزۇلغىنى بىلەن بوپتۇ، ـــ دەپ ئويلىدى سەئىدخان ئۆز چېدىرىغا كېتىپ بېرىپ، ـــ ئەھمەد تەنبەل ئاغام بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭمۇ

ئەشەددىي دۈشمىنى ئىدى. ئەمدى شەيبانىخان ئارقا تەرىپىنىڭ بىخەتەرلىكىنى كۆزلەپ ئول تۈزكورنى يوقىتىدىغان بولدى. ئىكىكى سەگ تالاشسا، خىرىس قىلىدىغان سەگدىن بىرى ئازىيىدۇ دېگەن گەپ. ئاغام بابۇر پادىشاھ ھازىر نەدىكىن؟ بۇنداق مەلۇماتلارنى شەيبانىخان مەندىن سىر تۈتىدۇ. بۇ قېتىمقى يۈرۈشتە قېچىشنىڭ ئامالىنى قىلغىلى بولارمىكىن...»

※ ※ ※

قارا تىگىننىڭ شەرقى تەرىپىدىكى تاغنىڭ ئىچكىرىسىگە جايلاشقان تۈرقىشاران جىلغىسىنىڭ كىرىش ئېغىزى ھەم تار، ھەم ئېگىز قىيا ئىدى. جىلغىنىڭ ئىچىدە بىرەر يۈز ئۆيلۈك چەگرەك[1]لەر چارۋىچىلىق بىلەن تىرىكچىلىك قىلاتتى. خىلىدىن بېرى قارا تىگىن تاغلىرىدا قېچىپ يۈرگەن مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان تۈرقىشاران جىلغىسىنىڭ مۇداپىئەگە ئەپلىك، پاناھلىنىشقا ياخشى جاي ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ كۆڭلىدە: «جىلغىنىڭ ئېغىزىغا يۈز لەشكەر تۈرغۇزۇپ قويسا، تۈمەن لەشكەر كىرەلمەيدىغان دەپ ئويلىغانىدى. مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان ئەھمەد تەنبەلنىڭ ھۇجۇم قىلىپ كەلگەن تۈمەن كىشىلىك قوشۇنىغا تاقابىل تۇرالمايدۇ، ئۇچ كۈندىن بېرى مۇشۇ جىلغىدا پاناھلىنىۋاتاتتى. ئۇنىڭ دەسلەپكى ئويى خاتا چىقمىغانىدى. ئۇچ كۈندىن بېرى ئەھمەد تەنبەلنىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرى توختىماي ھۇجۇم قىلىپمۇ، جىلغىغا كىرەلمىگەنىدى.

ئەھمەد تەنبەل قارا تىگىن تاغلىرىدا ياشايدىغان چەگرەكلەرنى باج ـ سېلىق تاپشۇرمىدى دېگەن باھانە بىلەن لەشكەر باشلاپ كېلىپ بۇلاپ ـ تالىغان، ئۆلتۈرگەن، ھەتتا ئۇلارغا قاتتىق ئېغىر ھەت قىلىش ئۈچۈن چەگرەك ئەرلىرىنىڭ كاللىسىنى كېسىۋېلىپ، لىق بىر تاغار ئادەم بېشىنى قېچىرغا ئارتىپ سازايى قىلغا-

① چەگرەك ـــ يەرلىك قوۋۇم.

نىدى. شۇ سەۋەبتىن چەگرەكلەر ئەھمەد تەنبەلگە چىش ـ تىرنـ ـ قىغىچە ئۆچ ئىدى. شۇڭلاشقا ئۇلار ئۇچ كۈندىن بېرى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانغا ياردەم بېرىۋاتاتتى. ئۇنىڭ لەشكەرلىرى بىلەن بىرلىكتە ھۈجۇم قىلىپ كەلگەن ياۋغا قىيانىڭ ئۈستىدىن تاش دومىلىتاتتى. گەرچە ئۇلار دۈشمەننىڭ ھۈجۈمىنى ئۇنۈملۈك چېـ كىندۈرۈپ تۇرۇۋاتقان بولسىمۇ، ئەمما مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەـ گانىنى يەنىلا غەم بېسىۋالغانىدى.

«ئۇچ كۈندىن بېرى جان پىدالىق بىلەن ئۆزىمىزنى قوغداۋاـ تىمىز. تەنبەل ھۈجۈمنى توختاتمىسا ئەھۋالىمىز قانداق بولار؟ جىلغىدىكى چەگرەكلەرنىڭ مال ـ چارۋىلىرىمۇ تايىنلىق. ھېلىـ مۇ ئۇچ كۈندىن بېرى ھېچنېمىسىنى ئايماي بىزنى بېقىۋاتىدۇ. قوتىنىدىكى مال ـ چارۋىلىرى كۈندىن ـ كۈنگە ئازلاۋاتىدۇ. خېـ لى كۆپ ئائىلىنىڭ قوتانلىرى قۇرۇقدىلىپ بولدى. جىلغىنىڭ ئارقىسى تاغ، ئۇ يەردىن يامىشىپ چىقىش بەسىي مۇشكۈل. يەنە ئىككى ـ ئۇچ كۈندىن كېيىن ئۇلارنىڭ ھەممە چارۋىلىرى تۈگەيـ دۇ. بەلكىم ئاتلىرىمىزنى ئۆلتۈرۈپ يەپ، بىرەر ـ ئىككى ھەپتە جان ساقلىيالارمىز. ئۇنىڭدىن كېيىنچۇ؟ بۇ جىلغىدا سۇ، ئوت ـ چۆپتىن باشقا ھېچنېمە يوق. تۇزۇك ئوۋ تېپىشمۇ مۇمكىن ئەـ مەس. ناۋادا ئەھمەد تەنبەل چېكىنمەي تۇرۇۋېرىدىغان بولسا، ئاچـ لىقتىن ئۆلۈپ كېتىمىز. بىزغۇ مەيلى، جاننى ئاللىقاچان ئالـ قانغا ئېلىپ قويغانمىز. ئەمما، ئاق كۆڭۈل، مەرد چەگرەكلەر بىزـ نىڭ ۋابالىمىزغا كەتمىسە بولاتتى. يېڭىلىپ قالىدىغان بولساق، ئەھمەد تەنبەل ئۇلارغا ھەرگىز رەھىم ـ شەپقەت قىلمايدۇ. ئەينى يىلىمۇ بىر تاغارغا لىق ئادەم كاللىسىنى قاچىلاپ كەتكەنىكەن ئول قانخور. ياكى بولمىسا سۇلھى تەلەپ قىلايمىكىن. ئىشقىلىپ بىگۇناھ چەگرەكلەر ئامان قالىدىغان ئىش بولسا، مېنى نېمە قىلسا مەيلىتى. ھامىنى بىر ئۆلۈم. تەقدىر ـ پېشانەمگە شۇنداق پۈتكەن ئوخشايدۇ. ئىسىت، سۆيۈملۈك ئوغلۇم مۇھەممەد ھەيدەرنى ئەمدى كۆرەلمەيدىغان بولدۇم ـ دە، ھىساردىكى چاغدا نېمىشقىمۇ

ئۇنى ئاغىچام سۇلتان بېگىم بىللەن بىللە تۇخۇ يۇرەك خۇسرەۋ شاھنىڭ ھەرىمىدە قويۇپ قويغان بولغىيدىم؟ بارگاھتا ئۆزۈم بىلەن بىللە تۇرغۇزغان بولسام... راست، ئۇلارنىڭ شۇ يەردە قالغىنىمۇ ياخشى بوپتىكەن. بولمىسا مېنى ئۆلتۈرۈشكە پېتىنغان ئەھمەد تەنبەل ئوغلۇمنى ئامان قويمايتتى. شەپقەتلىك تەڭرىنىڭ ھىممىتىگە يۈز مىڭ قەتلە شۈكۈر. ھەر ھالدا ئوغلۇم ھايات قالغۇدەك. ئەسلىدە شەيبانىخاننىڭ بەلختىكى ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ پەرغانىنى ئەھمەد تەنبەلدىن تارتىۋالارمەن، ئاندىن سۇلتان مەھمۇدخان، سۇلتان ئەھمەدخان ھەمدە ئىنىم سەييىد مۇھەممەد مىرزىغا چاپارمەن ئەۋەتىپ، بىرلىكتە شەيبانىخانغا لەشكەر تارتارمەن دەپ ئويلىغانىكەنمەن. ئاللاھ ئىگەم بۇ مەقسەتكە يەتكۈزمەيدىغان ئوخشايدۇ. ئوغلۇم كىچىك تۇرۇپ قارا يېتىم بولۇپ قالارمۇ ئەمدى؟ ھېچبولمىغاندا سۆيۈملۈك رەپىقەم خۇبنىگار خېنىم ھايات بولغان بولسىمۇ خاتىرجەم بولاتتىم. سۇلتان بېگىم ئۇنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالالارمىكىن؟ پەقەت بولمىغاندا بابۇر مىرزىغا تاپشۇرۇپ بەرسىمۇ بولاتتى. نەۋرە ئىنىسى بولغاندىكىن، ئۆز ئىنىسى ياكى ئوغلى قاتارىدا كۆرۈپ پەرۋىش قىلاتتى...»

ئۇ مانا مۇشۇنداق تەگسىز، ھەسرەتلىك خىياللار ئىلكىدە كىرپىك قاقماي تۇننى تاڭغا ئۇلىدى، بامدات ۋاقتى بولۇپ قالغىنىدى، تاھارەت ئېلىپ بامدات نامىزىنى ئوقۇدى. ئۇنىڭغىچە سۇبھى كۆتۈرۈلۈپ تۇرقىشاران جىلغىسى سۈزۈلدى. تاغ چوققىلىرىدىكى ئېرىمىگەن قارلار شەرقىي ئۈپۈقتىن كۆتۈرۈلگەن قۇياش نۇرىدا پارقىراشقا باشلىدى.

ئۇ تاغ چوققىلىرىغا بىر پەس قاراپ تۇرغاندىن كېيىن، جىلغىنىڭ ئاغزىغا قاراپ ماڭدى. تۇرقىدىن قەتئىي بىر قارارغا كەلگەندەك قىلاتتى. ياۋ ئەھۋالىنى كۆزىتىشكە ئاسان بولسۇن ئۈچۈن، ئېگىزگە چىدىر تىككۈزگەنىدى. شۇنداقلا پەسكە قاراپ ھەيران قالدى. جىلغىنىڭ ئېغىزىدىن ئىككى چاقىرىم نېرىدا بارگاھ تىككەن ياۋ لەشكەرلىرى توپ ـ توپ بولۇپ چېكىنىۋاتاتـ

تى. چېدىر ـ قارارگاھلىرىمۇ كۆرۈنمەيتتى.

«بۇ نېمە ئىش، ئەھمەد تەنبەل لەشكەرلىرىنى چېكىنىدۈرۈپ ـ تۇ ـ يا؟ ئۇچ كۈندىن بېرى شۇنچە قاتتىق ھۇجۇم قىلىپمۇ جىلـ غىغا كىرەلمەي زېرىكتىمۇ ـ يا؟ ھەرقانچە بولسىمۇ بۇنچە ئاسان بەل قويۇۋەتمەس. شۇنداق، ئۇ ئۇنچە ئەخمەق ئەمەس. بىزنىڭ ھاـ زىرقى ئەھۋالىمىز ئۇنىڭغا بەش قولدەك ئايان. يەنە بىرنەچچە كۈندىن كېيىن يېگۈدەك ھېچنېمىمىز قالمايدىغانلىقىنى ئۇ ئوبدان بىلىدۇ. ئەجەبا، چېكىنىش ھېيلىسى ئىشلىتىپ، بىزنى جىلغىدىن ئالداپ چىقارماقچىمىدۇ ـ يا؟ ئىشقىلىپ نېمىلا بولـ مىسۇن، بۇ تەڭرىنىڭ قىلغان ئىنايىتى. ھەرقانداق بەدەل تۆلەپمۇ بولسا جىلغىدىن چىقىپ كېتىش كېرەك. توختا، ئاۋۇال ئەھۋالنى تېڭتىڭلاپ كېلىشكە ئادەم ئەۋەتەي...»

شۇ دەقىقىدە مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان ئۈستىدىن تاغ غۇلاپ چۈشكەندەك يەڭگىللەپ قالغاندى.

بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتكەندە ئەھۋالنى بىلىپ كېلىشكە ئەۋەتكەن ئىككى نۆكىرى ئېغىر يارىلانغان بىر لەشكەرنى ئېلىپ كەلدى. ئەھمەد تەنبەل يارىلانغان لەشكەرلىرىنى تاشلاپ قويۇپ، ئالدىراپ چېكىنگەندەك قىلاتتى.

ـــ بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچكەيلا ئالىيلىرى، ـــ دېدى يارىلانغان لەشكەر لاغ ـ لاغ تىترىگىنىچە.

ـــ ئېيتە، ئەھمەد تەنبەل نېمىشقا لەشكەر چېكىندۈردى؟

ـــ ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، تەڭ كېچىدە ئەندىجاندىن چاـ پارمەن كەلدى. شەيبانىخان لەشكەر تارتىپ كەندىبادامغا يېتىپ كەپتۇدەك. شۇڭا ئەھمەد تەنبەل جانابلىرى ئالدىراش ئارقىسىغا ياندى. مەن ئېغىر يارىلانغانلىقىم ئۈچۈن تاشلاپ قويۇپ كەتتىـ بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچكەيلا ئالىيلىرى.

ـــ ئۇنىڭغا يېگۈدەك بىر نەرسە بېرىڭلار. جەرراھلار يارىسىـ نى ئەملەپ قويسۇن.

لەشكەرلەر يارىلانغان ياۋ لەشكىرىنى ئېلىپ چىقىپ كەتتى.

چېدىردا يالغۇز قالغان مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان قايتىدىن خىيال سۈرۈشكە باشلىدى.

«ئەمدى قانداق قىلسام بولار؟ بابۇر پادىشاھنىڭ نەدىلىكىنى بىلمەيمەن. ئۇنىڭ بىلەن ئۇچراشقان تەقدىردىمۇ، قولىدا تۈزۈك لەشكەر يوق. شەيبانىخان بولسا كۈندىن ـ كۈنگە كۈچىيىپ كېتىپ بارىدۇ. ھازىر بۇ ئىقلىمدا خۇراسان ھۆكۈمدارى سۈلتان ھۈسەيىن بايقارادىن باشقا، ئۇنىڭ مۇقابىلىسىگە چىقالمىغۇدەك خان ـ سۈلتانلار قالمىدى. لېكىن ئۇنىڭمۇ نىيەت ـ ئىقبالىنى بىلمەك تەس. بەلكىم ئۇمۇ تەخت ـ سەلتەنەتىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن شەيبانىخان بىلەن سۈلھى قىلار. مېنىڭ ئەھۋالىم بولسا مۇشۇنچىلىك، ھەتتا ئەھمەد تەنبەلگىمۇ تەڭ كېلەلمىدىم. بۇنداق ئەھۋالدا شەيبانىخان بىلەن يەنە تىركەشسەم، بىلىپ تۇرۇپ تۈـ خۇمنى تاشقا ئۇرغان بولىمەن. بىر ئۆمۈر قاچقۇنلۇقتا ياشاشمۇ مۇمكىن ئەمەس، ياكى بولمىسا ھازىرچە شەيبانىخانغا ئىتائەت بىلدۈرگەچ تۇرايمىكىن. شۇنداق، ياۋغا تاقابىل تۇرالمىغاندا سۈلـ ھى قىلىش كېرەك. ئەلۋەتتە بۇ بويسۇنۇشتىن دېرەك بەرمەيدۇ. پۈرسەت پىشىپ يېتىلگەندە باشقىچە يول تۇتمايمەنمۇ. سۈلتان ئەھمەدخان ئالىيلىرىنىڭ خانزادىسى سەئىدخانمۇ شەيبانىخانىنىڭ قولىدا، مۇشۇ باھاندا ئۇنى قۇتۇلدۇرۇپ چىقسامۇ ھېساب. ئەھـ مەد تەنبەلنىڭ شەيبانىخانىنىڭ خەۋىرىنى ئاڭلاپ ئالدىراش چېـ كىنگىنىگە قارىغاندا، ئۇلارنىڭ ئارىسى چوقۇم بۇزۇلغان گەپ. مۇشۇنداق ۋاقىتتا شەيبانىخاندىن ئەپۇ سوراپ، ئىتائەت بىلدۈر ـ سەم چوقۇم قوبۇل قىلىدۇ. بۇ پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ شەيبانىخان بىلەن ئەھمەد تەنبەلنىڭ ئارىسىنى بۇزاي. ئىككىسىنىڭ قايتىدىن ئىتتىپاق تۈزۈۋېلىشىنىڭ ئالدىنى ئالاي. ئىككىسى ئېلىشسا ھا ـ مان بىرى مەغلۇپ بولىدۇ. بۇنى دۈشمەنلىكى قولى بىلەن دۈشمەنـ نى يوقىتىش دەيمىز. شەيبانىخانىنىڭ ئىنىسى مەھمۇد سۈلتان خېلى تۈزۈك ئادەم، ئاغىسىغا ھەرگىز ئوخشىمايدۇ. ئوتتۇرىمىزدا يامان ئەمەس دوستلۇق بار ئىدى. بەلكىم ئۇمۇ يارەم قىلىشى

مۇمكىن...»

بىر قارارغا كەلگەن مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان قەغەز ـ قەلەم ئەكەلدۈرۈپ، شەيبانىخانغا ئالدىراش خەت يېزىشقا باشلىدى.

«ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم!

جانابى ئىسكەندەر سانى، خەلىپەئى رەھمان، ئىمامى زامان مۇھەممەد شەيبانىخان ئالىيلىرىغا كەمىنە مىرزا مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان قۇدرەتلىك ئاللاھتىن تەن ساقلىق، ئۇزۇن ئۆمۈر، تېخىمۇ زىيادە تەخت ـ سەلتەنەت تىلەش بىلەن بىللە بىھىساب دوستلۇق سالىمى يوللايمەن.

مۇتلەق دانا ۋە ھەقىقىي ھۆكۈمران بولغان تەڭرى ئۇلۇغلۇقى، روشەن ھېكمىتى ۋە غالىب ھۆكمىنىڭ تەقەززاسى بىلەن خالىسا بىراۋغا تاج ۋە سەلتەنەت بېرىپ ئەزىز لەپ، ئۇنى زامانداشلىرى ئارىسىدا يېگانە قىلىدۇ ۋە جايجايلاردىكى قولىدىن ئىش كېلىدىغان مەرد ـ ئەزىمەتلەرنى، جاھان تۇتالايدىغان ئاقىللارنى بىر باھانە ـ سەۋەبلەر بىلەن ئۇنىڭ قېشىغا كەلتۈرىدۇ. ئۇنىڭ دۈشمەنلىرىنى غەپلەت، مەغرۇرلۇق، خاتالىق ۋە بۇزۇقلۇق ئىللەتلىرىگە دۇچار قىلىدۇ، كۆزلىرىنى كور، قۇلاقلىرىنى گاس قىلىدۇ.

جانابى خان ئالىيلىرىنىڭ ھازىرقى يۈكسەك مەرتىۋىلىرى ئالدى بىلەن جانابى ھەقتائاللاھنىڭ ئىنايىتى، ئاندىن قالسا ئۆزلىرىنىڭ دانىشمەنلەرگە خاس ئەقىل ـ پاراسىتى، جاھان مەردلىرىگە خاس جاسارىتى بىلەن قولغا كەلدى. ئۇشبۇ قۇياش كەبى پاكىتنى كۆرگەن كەمىنلىرىنىڭ شانۇ شەۋكەتلىرىگە قايىل بولماي، چىن يۈرىكىدىن تەھسىن ئېيتماي ھېچ ئىلاجى يوقتۇر.

نەچچەن ۋاقىتتىن بېرى زامانىنىڭ قالايمىقانچىلىقى تۈپەيلىدىن، شەيئىنىم شەۋكەتلىرىنى كىچىك كۆرسىتىپ، بويۇنتاۋلىق قىلىپ يۈرگەنىدىم. گەرچە نەچچە قېتىملاپ

دەرگاھلىرىغا بېرىپ، ئەپۇ سوراپ، گۇناھىمنى تىلەش نىيىتىگە كەلگەن بولساممۇ، ئەۋۋەلمىبار مۇۋاپىق پۇرسەت تاپالماي، ئىككىنەنچىدىن غەزەپ قىلىشلىرىدىن ئەندىشە قىلىپ، ئىككى تايىن بولۇپ يۈردۈم. مانا ئەمدى قۇلىقىمغا مۇبارەك قەدەملىرىنىڭ پەرغانە ۋادىسىغا يەتكەنلىكى ئىشىتىلدى. شۇ ھامان جېنىمغا جان قوشۇلغاندەك بولدى. ئۆز ـ ئۆزۈمنى: ئەمدى يەنە نېمىگە قاراپ تۇرىسەن. دەرھال قەلبىچىنى بوينۇڭغا ئېسىپ گۇناھىڭنى تىلە ۋە ئەپۇ قىلىشىنى ئۆتۈن، يەنە ئىككىلەنسەڭ پۇرسەت كېتىدۇ. كەڭ قورساق، ئەپۇچان خان ئالىيلىرىنىڭ مېھىر ـ شەپقىتىدىن ئەبەدىي مەھرۇم قالىسەن، دەپ ئاگاھلاندۇردۇم ـ دە، ئۇشبۇ مەكتۇپنى يېزىشقا پېتىندىم.

شۇ كۈنلەردە ئالىيلىرىنىڭ چەكسىز مەرھىمىتىگە ئېرىشكەن ئەھمەد تەنبەل كىچىككىنە پەرغانە ۋادىسى ۋە ئازغىنە لەشكەرلىرىگە تەمەننا قويۇپ، قۇدرەتلىك سەلتەنەتلىرىنى كۆزگە ئىلماي، پات يېقىندا شەيبانىخاننى بابىسى ئوبۇلخەيرىخانىنىڭ يېنىغا ئەۋەتىپ، تەختىمنى ئاۋۋال تاشكەنتكە، ئاندىن سەمەرقەنتكە تىكلەيمەن دەپ داۋراڭ سېلىپ يۈرگەنىدى. ناۋادا ئالىيلىرى كەمىنە مىرزا مۇھەممەد ھۇسەين كۆرەگانىنىڭ بىلدۈرگەن ساداقىتىگە ئىشەنسە، سەركەشلىك قىلغان گۇناھىمنى يۇيۇشقا بىر قېتىم پۇرسەت بەرسە، ئول تۆزكورنى ئۆز قولۇم بىلەن باغلاپ كېلىپ تەختلىرى ئالدىغا يۆكۈندۈرىمەن. بۇ ئالىيلىرىغا كۆرسەتكەن تۆھپەم بولۇپ قالسا ئەجەب ئەمەس. بۇنداق دېيىشىمدىكى مەقسەت ـــ ھەرگىزمۇ ئالىيلىرىدىن مەنسەپ، مەرتىۋە، ئىمتىياز تەلەپ قىلىش ئەمەس، نەزەرلىرىگە ئىلىنىپ دەرگاھلىرىدا ئاددىي نۆكەر بولالىسام شۇ كۈپايە. قالدىسى ئالىيلىرىنىڭ جاھانىنى يورۇتقۇچى يارلىقى قانداق بېرىلسە

خىزمەتكە بېشىم بىلەن تەييارمەن.
كامالى ئېھتىرام بىلەن نۆكەرلىرى مىرزا مۇھەممەد
ھۈسەيىن كۆرەگاندىن دەپ بىلۈرلا.
نامە تامام ۋەسسالام»

خەتنى ئېلىپ كەتكەن سەركەردە مەۋلانە مۇھەممەد ئۇچىنچى كۈنى شەيبانخاننىڭ جاۋاب خېتىنى ئېلىپ كەلدى.

دېلىغۇللۇق ئىچىدە ئولتۇرغان مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان خەتنى ئالدىراش ئېچىپ ئوقۇدى. شەيبانىخان خېتىدە نۇرغۇن ھۆرمەت ئىبارىلىرىنى ئىشلىتىپ، مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانىڭ ساداقىتىنى ماختىغاندىن كېيىن، ئۇنى تېزرەك يېنىغا كېلىشكە تەكلىپ قىلغانىدى.

ـــ ئەندىجان تەرەپتىكى ئەھۋال قانداقراق؟ ـــ دەپ سورىدى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان سەركەردىسى مەۋلانە مۇھەممەدكە قاراپ.

ـــ ئەھمەد تەنبەل شەھەرنى بېكىتىپ قاتتىق مۇداپىئەدە تۇرۇۋېتىپتۇ. شەيبانخان ئىككى كۈندىن بېرى توختىماي تېگىش قىلىپمۇ سېپىل تۈۋىگە يېقىنلىشالماپتۇ. جانابلىرىغا مەلۇملۇق، ئەندىجان شەھىرىنىڭ سېپىللىرى ئېگىز ھەم مۇستەھكەم، قورال ـ ياراغ ئەسلىھەلىرى خىل. ئۇنىڭ ئۈستىگە سۇ، ئوزۇق ـ تۈلۈكمۇ مول. شەيبانخاننىڭ ئەھمەد تەنبەلنى ئاسانلىقچە بويسۇندۇرالىشى تەس.

ـــ شۇنداق، ـــ دېدى ئۇ مەۋلانە مۇھەممەدنىڭ سۆزىنى تەستىقلاپ، ـــ شەيبانخان ھازىر ئەندىجان شەھىرىنى ئېلىشقا ئالدىراۋاتىدۇ. چۈنكى ئۇ ئەھمەد تەنبەلنى تېزدىن بويسۇندۇرالمىسا، نەچچەن ۋاقىتتىن بېرى تىكلىگەن شانۇ شەۋكىتىگە نۇقسان يېتىدۇ. شۇڭا ئۇ ئەندىجان شەھىرىنىڭ ئەھۋالىنى بەش قولدەك بىلىدىغان مەندەك سەركەردىگە تولىمۇ موھتاج.

ـــ ئەينى مۇددىئا، ـــ دېدى مەۋلانە مۇھەممەد، ـــ شەيبانى

خان مەكتۇپلىرىنى كۆرۈپ بەكمۇ خۇش بولۇپ كەتتى. «تېز بېرىپ كۆرەگان جانابلىرىغا يەتكۈز. تېزرەك يېتىپ كەلسۇن. ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈشنى ناھايىتى ئارزۇ قىلىمەن» دېدى.

«ئەندىجانغا بېرىشىم يولۇاس ئۇۋۇسىغا ئۆز ئايىغىم بىلەن بارغانغا باراۋەر. مېنى قانداق قىسمەتلەر كۈتۈۋاتىدىكىن؟ شەيبانىخان تولىمۇ ھىيلىگەر، گۇمانخور ئادەم. ئەھۋالغا قاراپ ئېھتىياتلىق بىلەن ئىش قىلارمەن. ئىشقىلىپ نېمىلا بولمىسۇن ئەھمەد تەنبەلنى ھەرگىز بوش قويۇۋەتمەيمەن...»

ئۇ خىيالدىن باش كۆتۈرۈپ سەركەردە ـ لەشكەرلىرىگە ئەندىجانغا قاراپ يولغا چىقىشقا بۇيرۇق بەردى.

※ ※ ※

ئادەتتە ھەرقانداق ئادەمنى بىر ئاش پىشىم ساقلىتىپ ئاندىن قوبۇل قىلىدىغان شەيبانىخان، مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانىنىڭ ئىستىقبالىغا بارلىق ئەمىر ـ سەركەردىلىرى بىلەن چىقىپ، ئاتەتتىن تاشقىرى ھەشەم بىلەن كۈتۈۋالدى ۋە ھۆرمىتىگە شاھانە داستىخان راسلاپ ئوڭ يېنىدا ئولتۇرغۇزدى.

ـــ ھەممىڭلار بىر ـ بىرلەپ كېلىپ، كۆرەگان جانابلىرىغا شاراب تۇتۇڭلار، ـــ دېدى ئۇ ئەمىرلىرىگە بۇيرۇق بېرىپ.

شەيبانىخانىنىڭ ئىنىسى مەھمۇد سۇلتاندىن باشلاپ بارلىق ئەمىر ـ سەركەردىلەر بىر ـ بىرلەپ كېلىپ مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانغا شاراب تۇتتى، كۆڭلىنى ئىزھار قىلىشتى. پەقەت سەئىدخانلا تېخى بۇگۈنگىچە چىرايىنى كۆرۈپ باقمىغان بۇ ھاممەسىنىڭ ئېرىغا مەنسىتمەسلىك بىلەن قاراپ قويۇپ، سوغۇققان كەيپىياتتا ئولتۇرۇۋەردى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ ۋۇجۇدى زىددىيەتلىك خىياللار بىلەن تولۇپ كەتكەنىدى.

«... ئۆز ۋاقتىدا خان ئاتام ئۇنى پات ـ پات تىلغا ئېلىپ ئۇنداق جاسارەتلىكەي، مۇنداق ساداقەتلىكەي دەپ ماختايتتى. ئەـ

جەبا، خان ئاتام ئۇنى چۈشەنمىگەن بولغىيمىدى؟ ئۇنىڭغا ھېلىغىچە ئۈمىد باغلاپ يۈرۈپتىمەن تېخى. تايىنلىقلا ئادەم ئىكەنغۇ. ئۆز ئىختىيارلىقى بىلەن كېلىپ، شەيبانىخانىنىڭ ئايىغىغا باش قويىدى مانا. تېخى ئۇنىڭ ئىنىسى مەھمۇد سۇلتان بىلەنمۇ ئوبدانلا بۇرادەرچىلىكى باردەك قىلىدۇ. قەدىناسلاردەك كۆرۈشۈپ، ئەھۋال سورىشىپ كەتتى. ئۇنى تاغام سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرى بىلەن كىچىكىدىن ئاداش ـ ئاغىنە بولۇپ، بىللە ئوينىپ چوڭ بولغان، ئول تاغامنىڭ چەكسىز قەدىرلىشىگە، ئەتىۋارلىشىغا نائىل بولغان دەپ ئاڭلىتۇبدىم. ھامماما مەلىكە خۇبنىگار خېنىمنى نىكاھلاپ بېرىپ، كۆرەگانلىق مەرتىۋىسىگە يەتكۈزگەنىكەن. شۇنچىۋالا ئالىي ھىممەتلەرگە قايتۇرغان تەشەككۇرى مۇشۇ بولدىغۇ ئاخىر. ئۆز پاسىبانىنىڭ تەخت ـ سەلتەنەتنى تارتىۋالغان ئادەمگە ساداقەت بىلدۈرگەن ئادەمنى قانداقسىگە ۋاپا ئەھلى دېگىلى بولسۇن؟! ئىسىت، نەچچەن ۋاقىتتىن بېرى ئۇنى غايىبانە ياد ئەتكىنىم، سېغىنىپ، ئۈمىد باغلىغىنىم. ھەربىر ئېغىز سۆزىدە ئول شەيبانىخانغا تەۋازۇ قىلىپ كەتكەنلىرىچۇ تېخى. ئەسلىدە بىر خۇشامەتچى ئىكەن ئەمەسمۇ؟...»

ـــ خانزادە تېخىچىلا كۆرەگان جانابلىرىغا شاراب تۇتاي دېمەيلىغۇ؟ ـــ دېدى شەيبانىخان سەئىدخانىنىڭ ئاچچىق خىياللىرىنى بۆلۈپ، ـــ تونۇشۇپ قويسىلا، ئۇ دېگەن مەرھۇم ھامىلىرى مەلىكە خۇبنىگار خېنىمنىڭ كۈيۈسى بولىدۇ. بىر ھېسابتا تاغىلىرى بىلەن ئوخشاش.

سەئىدخان مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانغا مەنسىتمەسلىك بىلەن يالت ئېتىپ قاراپ قويۇپ ئېغىز ئاچتى:

ـــ كۆرەگان جانابلىرىنىڭ قورسىقى خان ئالىيلىرى بىلەن ئەمىر ـ سەركەردىلەرنىڭ تۇتقان ھۆرمەت شارابىدا ئاللىقاچان شالاقلاپ كەتتى، كەمىنىلىرى بولسىمۇ بىر قەدەھ شارابنى ئىسراپ قىلماي دەيمەن.

شەيبانىخان قاقاھلاپ كۈلۈپ كەتتى:

ـــ كۆردىلىمۇ كۆرەگان جانابلىرى، ئالاچەخان ئالىيلىرىنىڭ بۇ خانزادىسى مانا مۇشۇنداق گەپدان. يۇز ـ خاتىر دېگەنىنمۇ بىلـ مەيدۇ.

ـــ خانزادە ھەقىقەتەن ئوچۇق سۆزلـۈك ئىكـەن، ـــ دېدى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان سەئىدخانغا مېھرى بىلەن قاراپ، ـــ مېنى مەست بولۇپ قالمىسۇن دەپ ئاياۋاتىدۇ.

ھەئە، شۇ تاپتا سەئىدخانىنىڭ ئاچچىق كىنايىسىنى پەقەت مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانلا چۈشەنگەنىدى.

«سۇلتان ئەھمەدخان ئالىيلىرىنىڭ بۇ خانزادىسى ھەقىقەتەن شىر يۈرەك ئەزىمەت بولـۇپتۇ. بىلىپ تۇرۇپتىمەن، ئـۇ مېنىڭ شەيبانخانىنىڭ ئالدىغا بويۇن ئېگىپ كەلگىنىمگە قانتتىق رەنجـىدى. شۇڭا كۆزىگە ئىلمايۋاتىدۇ. شەيبانخانىنىڭ ئايىغىدا سەگـدەك ئۆمىلەپ، قۇيۇپ بەرگەن يۈندىسىنى ئېچىۋاتىسەن دەپ تەنە قـىلىۋاتىدۇ. مەيلىلا، ھازىرچە رەنجىگـەچ تۇرسۇن، كېيىن پۇرسـەت تېپىپ چۈشەندۈرۈپ قويارمەن. شەيبانخان تولىمۇ ھېيلىگەر ئـادەم، كۆڭلىدىكىنى بىلمەك تەس. ھەتتا ئىنىسى مەھـمۇد سۇلتـان بىلەن ئوغلى تۆمۇر سۇلتاندىنمۇ سىر يوشۇرىدۇ. ھەر ھالدا ئېھـتىيات قىلاي...»

ـــ جانابى ئەمىرلەر، ـــ دېدى شەيبانخان ئەمىر ـ سەركـەر ـ دىلىرىگە تەكشى قاراپ، ـــ مۇھەممـەد ھۈسەيىـن كۆرەگان جانابـ لىرى مېنىڭ ئەزىز مېھمىنىمدۇر. ھەممىڭلار ئۇنىڭغا مېھماندار ـ چىلىق قىلغايسىلەر.

ـــ باش ئۈستىگە! ـــ دېدى ئەمىرلەر دەس ئورنىدىن تۇرۇپ.

سورۇن تۈن نىسپىگىچە داۋاملاشتـى. شەيبانـخان سورۇنـدا ئەندىجان مۇھاسىرىسى، ئەھمەد تەنبەل ھەققىدە بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلمىدى.

ئەتىسىدىن باشلاپ ئەمىر ـ سەركەردىلەر مۇھـەممەد ھۈسـەـ يىن كۆرەگاننى نۆۋەت بويىچە زىياپەتكە تەكلىپ قىـلدى. بۇ بىر ـ نەچچە كۈندە ئەندىجان شەھىرىگە پەقەتلا تېگـىش قىلـمىدى. گويـا

ئۇلار بۇ چوڭ ئىشنى پۈتۈنلەي ئېسىدىن چىقىرىپ قويغانىدەك قىلاتتى.

مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان سەئىدخان بىلەن ئايرىم ئۇچرىشىشقا پەقەتلا پۇرسەت تاپالمىدى. ئەللىك نەپەر نۆكىرىنىڭ سەئىدخان نەگە بارسا بىر قەدەم ئايرىلماي يۈرۈۋاتقىنىنى كۆرۈپ ئۆزىمۇ ئېھتىيات قىلىپ قالغانىدى. ئۇنىڭ شەيبانىخانىنىڭ ئىنسى مەھمۇد سۇلتان بىلەن خېلى ئوبدان دوستلۇقى بار ئىدى. شەيبانىخانىنىڭ يېنىغا كەلگەندىن تارتىپ، مەھمۇد سۇلتان ئۇنىڭغا كۈندە دېگۈدەك ھەمراھ بولۇۋاتاتتى.

ــ تۈرپان تەرەپتىكىلەر بىلەن ئالاقىلىشىپ تۇرۇۋاتامدىلا كۆرەگان جانابلىرى؟ ــ بىر كۈنى تۇيۇقسىز سوراپ قالدى مەھمۇد سۇلتان.

ــ يوقسۇ، تېخىچە خەۋەرلىشەلمىدىم، ــ دېدى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان، ــ ئەسلىدە چاپارمەن ئەۋەتىپ خەۋەرلىشىش خىيالىم بار ئىدى. لېكىن، مۇقىم بىر جايدا تۇرالمىغانلىقىم ئۈچۈن مۇمكىن بولمىدى. ئۇلاردىنمۇ چاپارمەن كەلمىدى.

ــ بەلكىم كەلگەن بولسىمۇ سىلىنى تاپالمىغاندۇ؟

ــ بۇمۇ ئېھتىمال. ھېچبولمىغاندا ئىنىم سەييىد مۇھەممەد مىرزا دېرىكىمنى قىلاتتى.

ــ سۇلتان ئەھمەدخان ئالىيلىرىنىڭ مۇسىبىتى بىلەن بولۇپ، بۇ ئىشقا چولىسى تەگمىگەن بولۇشى مۇمكىن.

مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان تۇرۇپلا قالدى:

ــ نېمە دېدىلە جانابلىرى؟ سۇلتان ئەھمەدخان ئالىيلىرى قازا قىلىپ كەتتىمۇ؟

مەھمۇد سۇلتان ئۇنىڭ چىرايىغا سىنچىلاپ قارىۋېتىپ جاۋاب بەردى:

ــ بول مۇسىبەتتىن تېخىچىلا خەۋەرسىز ئوخشىمامدىلا؟

ــ زىنھار خەۋەرسىزمەن. قانداق بولۇپ قازا قىلغانىدۇ؟

ــ تەپسىلاتىنى بىزمۇ بىلمىدۇق. ئاقسۇغا ئەۋەتكەن ئايغاق-

چى ئاشۇنداق خەۋەر ئېلىپ كەلدى. كېسەللىك سەۋەبى بىلەن قازا قىلىپ كېتىپتۇدەك. خانزادە سەئىدخان ئاتىسىنىڭ مۇسىبىتىدىن تېخىچە خەۋەرسىز. ئاغام شەيبانىخان ئالىيلىرى بۇ ئىشنى ئۇنىڭدىن سىر تۇتۇشىمىزنى جېكىلىگەن بولغاچقا، ھازىرغىچە بىلدۇرمىدۇق. سىلىمۇ بىر مەزگىل سىر تۇتقايلا.

ــ ئاڭى، خانزادە ھازىرچە مۇسىبەتتىن خەۋەر تاپمىغىنى تۈزۈك. كېيىنچە بىلدۇرەرمىز.

مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانىنىڭ ۋۇجۇدىنى بىردىنلا ئۇمىدسىزلىك چۈلغىۋالدى.

«سۇلتان ئەھمەدخان ئالىيلىرى قازا قىلغان بولسا، ئول تەرەپتىن ئەمدى زىيادە ئۈمىد كۈتمىسەممۇ بولغۇدەك. ئۇنىڭ چوڭ خانزادىسى تۇرپاندا نائىب خان بولۇپ سەلتەنەتكە پاسىبانلىق قىلىۋاتىدۇ دەپ ئاڭلىۋىدىم. ئۇ تاغىسى سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىغا قانداقراق مۇئامىلە قىلارکىن؟ ياكى تەخت ــ سەلتەنەتتىن ئەنسىرەپ تاغىسىغا ئېتىبار قىلماسمىكىن؟ ئەمدى سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىنىڭ كۈنى تېخىمۇ تەس بولغۇدەك. ئامەت قاچسا كېلىشمەسلىك ئارقىمۇئارقا كېلىدىكەن. جىيەن بىلەن تاغىنىڭ مېھرى ھەرگىزمۇ ئاغا ــ ئىنىنىڭ مېھرىدەك بولمايدۇ. شۇڭىمۇ كونىلار تاغاڭدىن تاغار ياخشى، ھامماڭدىن باداڭ ياخشى دەيدۇ ئەمەسمۇ. خان ئالىيلىرى ئەمدىلىكتە جىيەنىنىڭ قولىغا قاراپ قالارمۇ؟ ئەگەر شۇنداق بولۇپ قالسا، بۇ ئىش ئۇنىڭغا تەخت ــ سەلتەنەتنى تارتتۇرۇپ قويغاندىنمۇ ئېغىر كېلىدۇ. مۇڭاپىق پۇرسەت تېپىپ قېشىغا چاپارمەن ئەۋەتەي. ھېلىمۇ ياخشى يېنىدا ئىنىم سەييىد مۇھەممەد مىرزا بار. تەسەللى بېرىپ، كۆڭلىنى ياساپ تۇرغاندۇ بەلكىم...»

ئۇنىڭ جىمىپ كەتكىنىنى كۆرۈپ مەھمۇد سۇلتان ئاستا ئېغىز ئاچتى:

ــ كۆڭۈللىرىنى يېرىم قىلمىسىلا، ئۆلۈم ھەممىمىزنىڭ بېشىدا بار.

ـــ تەسەللى بەرگەنلىرىگە كۆپ رەھمەت، ـــ دېدى مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان خىيالدىن باش كۆتۈرۈپ، ـــ سۇلتان ئەھمەد خان ئالىيلىرى ياش ئىدى. تېخى ئەمدىلا ئوتتۇز توقۇز ياشقا كىرگەنىدى.

ـــ قانداق قىلىمىز. ئۆلۈم دېگەن ياش ـ قېرىغا باقمايدىكەن. جان تەنده ئامانەت دەيدۇ ئەمەسمۇ. ھەرقانداق بەنده ئەجەل يەتكەنده ئول ئامانەتنى تاپشۇرماي ئامالى يوق. ئەمدى تىرىكلىكنىڭ غېمىنى يېسىلە.

ـــ سىلىدىن بىر ئۆتۈنۈشۈم بار ئىدى، ـــ دېدى مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان مەھمۇد سۇلتاننىڭ كۆزىگە قاراپ تۇرۇپ، ـــ خانزاده سەئىدخان بىلەن ئايرىم پاراڭلىشىپ باقسام بولاتتى. لېكىن نۆكەرلەر ئۇنىڭ يېنىدىن نېرى بولمىغاچقا، پەقەت پۇرسەت بولمايۋاتىدۇ.

ـــ خانزاده سەئىدخان بىلەن كۆرۈشۈش ئىشىغا ھازىرچە ئالدىرىمىسىلا، پۇرستىنى مەن كەلتۈرۈپ بېرەي. راستىنى دېسەم، ـــ دېدى مەھمۇد سۇلتان سەممىيلىك بىلەن، ـــ ئاغام شەيبانىخان ئالىيلىرى مەندەك بىر قورساق ئىنسىغىمۇ ئىشەنمەيدۇ، سىلىگىمۇ مەلۇملۇق، ئەينى ۋاقىتتا ئىلكىمدىكى ئىككى تۇمەن لەشكەر بىلەن كېلىپ ئاغامغا ھەمدەمده بولمىغان بولسام، ئۇنىڭ بۇخارا بىلەن سەمەرقەنتنى ئېلىشى ھەرگىز مۇمكىن ئەمەس ئىدى. چۈنكى ئۇنىڭ ئىلكىدىكى سەرکەرده ـ لەشكەرلەرنىڭ ھەممىسىنى سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرى بەرگەن. چىڭ يېرىگە كەلگەنده ئۇلار ئاغامنىڭ پەرمانىنى ئاڭلىمايتتى. پەقەت مېنىڭ ئاشۇ ئىككى تۇمەن سەركەرده ـ لەشكەرلىرىم بىلەن ئۇلارنى تۇتۇپ تۇرالىدى. شۇڭا بۇنىڭدىن خەۋەردار خالايىقنىڭ ھەممىسى: «شەيبانىخانىنىڭ دۆلىتى ئىنىسى مەھمۇد سۇلتان بىلەن ئۆرە تۇرىدۇ. ئۇنىڭ ھەممە ئىشى مەھمۇد سۇلتاننىڭ تەرتىپ ـ ئىنتىزامى بىلەن بولىدۇ» دېيىشىدۇ. سەمەرقەنتنى ئالغاندىن كېيىن، ئاغام مۇخالىپەتچىلىك بايرىقىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ، سۇلتان مەھمۇدخان

ئالىيلىرىدىن يۈز ئۆرۈدى. شۇ چاغدا پەقەت بىر ئىشتىن ــ جا-نابلىرى بىلەن جەڭگاھتا ئۇچرىشىپ قېلىشتىن ۋايىم يېدىم. چۈنكى، ئاغام سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىنىڭ ئوردىسىدا خىز-مەت قىلغاندىن بېرى بېرىپ - كېلىپ يۈرۈپ، سىلى بىلەن ئۇت-تۇرىمىزدا دوستلۇق رىشتىسى پەيدا بولغانىدى. سىلى قانداق قارايدىلا بىلمەيمەن، ئەمما مەن بۇ دوستلۇقنى بەكمۇ قەدىرلەيت-تىم. ئۇچۇق سۆزلۈك، مەردۇ مەردانە، ساداقەتمەنلىكلىرىنى ياق-تۇراتتىم. گەرچە ئاغامنى ئانچە ياقتۇرۇپ كەتمىسلىمۇ، ماڭا چىن يۈرەكلىرىدىن ئىززەت كۆرسىتەتتىلە. ئالدىمدا ئاغامنىڭ زىنھار يامان گېپىنى قىلمايتتىلە. يېقىن دوستى بىلەن جەڭگاھ-تا رەقىبلەردىن بولۇپ قېلىش ھەقىقەتەن دەھشەتلىك ئىش ئىدى. خۇداغا شۈكۈر، بۇ ھايات دەھشەتى بىزگە نېسىپ بولمىدى. كېـ-يىن تۆرەتۆپىنى تاشلاپ چىقىپ كەتكەنلىرىنى ئاڭلىدىم. ھەردا-ئىم غەملىرىنى يەپ تۇردۇم، ئامانلىقلىرىنى تىلىدىم. ھۆ-كۈمدارلارنىڭ تەخت - سەلتەنەت، زېمىن تالىشىشى ئەزەلدىن بار ئىش. ھەتتا ئاتا - بالا، ئاغا - ئىنىلەرمۇ بۇنىڭدىن مۇستەسنا بولغان ئەمەس. شۇڭا ئاغام شەيبانىخانىنىڭ سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىدىن تاشكەنتنى تارتىۋېلىپ، تەخت - سەلتەنەتنى ئە-گىلىۋېلىشىنى خاتا ئىش دەپ قارىمايمەن. بىراق، ئۇنىڭ سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىنىڭ خانىشىنى نىكاھىغا ئېلىۋېلىشى ھە-قىقەتەن چەكتىن ئېشىپ كەتتى. ئەسلىدە شۇ چاغدا سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىنىڭ سۆيۈملۈك خانىشى قارا كۆز بېگىمنى ماڭا نىكاھلاپ بەرمەكچى بولغانىدى. لېكىن، كەسكىن رەت قىلە-ۋەتتىم ھەم ئۇنى توستۇم. مۇشۇ ئىش سەۋەبلىك ئاغا - ئىنى رەنجىشىپمۇ قالدۇق. ئۇ ھەم ئاغا، ھەم خان بولغانلىقى ئۈچۈن، ھۆكمىدىن تاشقىرى چىقىشىمغا ئىمكان يوق ئىدى. بۇ ئىشلارنى ھەر قېتىم ئويلىسام ئالدىلىرىدا خىجىل بولىمەن.

ــ جانابلىرىنى ئەزەلدىن ۋىجدانلىق، مەرد، ۋاپا ئەھلى ھې-سابلاپ كەلگەنىدىم، ھەر ھالدا خاتالاشماپتىمەن. بىر مۇسۇلمان

ئەركەكنى نىكاھىدىكى ھالال خوتۇننىڭ تالاق قىلىشقا مەجبۇرلاپ ئاندىن ئۆزىنىڭ نىكاھىغا ئېلىۋېلىش ئىسلام شەرىئىتىگىمۇ خىلاپ، لېكىن ئۆزىنى خەلىفەئى رەھمان، ئىمامى زامان دەپ ئاتىۋالغان شەيبانىخان ئالىيلىرى بۇ ئىشنى يا بەندىدىن، يا ئاللاھ تىن ھايا قىلماي قىلدى. ئاڭلاپ تولىمۇ خورلۇق ھېس قىلدىم. ھەر بەندىنىڭ گۇناھى ئۆزىگە. بۇ قىلمىۋالدىم ــ ئېتىۋالدىم دەيدىغان جاھان ئەمەس. بۇ ئالەمدە بولمىسا ئۇ ئالەمدە بولسىمۇ سوراقى بولىدۇ. گەپنىڭ ئوچۇقىنى ئېيتسام، كەمىنىلىرىمۇ ئامالىنىڭ يوقىدىن شەيبانىخان ئالىيلىرىنىڭ ئالدىغا ئىتائەت گەردىنىمنى سۇنۇپ كەلدىم. ۋاقتى كەلگەندە بول دەرگاھتىن ئامان ــ ئېسەن كېتىشىمگە ياردەم قىلغايلا.

ــ ئاللاھ خالىسا چوقۇم شۇنداق قىلىمەن. ماڭا ئىشەنگەنلىرىگە كۆپ تەشەككۇر، ــ دېدى مەھمۇد سۇلتان، ــ بەلكىم مەنمۇ پات يېقىندا ئاغامدىن ئايرىلىپ، كېتىپ قېلىشىم مۇمكىن. ۋاقتىدا ئۆز يولۇمنى تېپىۋالمىسام، ئاغا ــ ئىنى ئوتتۇرىدا ئاداۋەت كۆچىيىپ كېتىشى مۇمكىن. چۇنكى ئاغام سەركەردە ــ لەشكەرلەر ئارىسىدىكى ئابرۇي ــ ئىناۋىتىمگە ھەسەت قىلىدۇ. كۇنلەرنىڭ بىرىدە تەخت ــ سەلتەنەتىمنى تارتىۋالارمىكىن دەپ ئەندىشە قىلىدۇ.

ــ ئاۋۋال ئەھمەد تەنبەلنىڭ ئىشىنى تېزرەك بىر تەرەپ قىلايلى، قالدى ئىشلارنى ئاندىن مەسلىھەت قىلارمىز، ــ دېدى مۇھەممەد ھۇسەين كۆرەگان.

ــ ئەھمەد تەنبەل ئەندىجانىنى قاتتىق مۇداپىئە قىلىۋاتىدۇ، ــ دېدى مەھمۇد سۇلتان ئويلانغان ھالدا، ــ پەمىچە، قورغاندا بىر يىل يەتكۇدەك ئاشلىق زاپىسى بار ئىكەن. ئۇنى ئاساسلىقچە باش ئەگدۇرۇش تەسكە توختارمىكىن.

ــ كەلگىنىمدىن بېرى نېمە ئۇچۇندۇر شەيبانىخان ئالىيلىرى مېنى ئەندىجان مۇھاسىرىسىگە قاتناشتۇرمايۋاتىدۇ. ئاۋۋال بىر تېگىش قىلىپ باقساق، ئاندىن مۇناسىپ تەدبىر كۆرسەتكەن

بولاتتىم.

ـــ ئاغامنىڭ كۆڭلىگە كىرىپ چىقسام، ئۇنىڭ ئەھمەد تەنـ بەلنى جانابلىرىنىڭ ياردەمسىز بويسۇندۇرۇش نىيىتى بار. لېكىن ھازىرغىچە بۇ مۇمكىن بولمايۋاتىدۇ. ئەتە ئىككىمىز بىرلىكتە تېگىش قىلايلى.

ـــ شەيبانىخان ئالىلىرىدىن ئىجازەت ئالامدۇق قانداق؟ چۈنكى ماڭا نەچچە كۈندىن بېرى بول دەرگاھتا مېھمان تەرىقەسىدە مۇئامىلە قىلىنىۋاتىدۇ...

ـــ بۇنچە ئىنچىكىلەپ كېتىشلىرى ھاجەتسىز، ـــ دېدى مەھمۇد سۇلتان، ـــ قوشۇننىڭ ئەمىر لەشكەرلىك مەرتىۋىسى مېنىڭ قولۇمدا، شۇڭا ئاغامدىن ئىجازەت ئېلىشىم ھاجەتسىز. يەنە بىر تەرەپتىن، ئاغام جانابلىرىغا ئۆز ئاغزىم بىلەن ئەندىجانغا تېگىش قىلىش پەرمانى بەرسەم، باشقىلار شەيبانىخان ئەھمەد تەنـ بەلگە كۇچى يەتمەي، مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگانغا مۇراجىئەت قىلىپتۇ دەپ قالىدۇ، دەپ خۇدۇكسىرەيدۇ.

ـــ مۇنداق دېسىلە. كۆڭلۇمدىكى تۇگۇچ ئەمدى يېشىلدى.

ـــ لېكىن، ئاغامدىن ھەرھالدا ئېھتىيات قىلسىلا.

ـــ ئاگاھلاندۇرغانلىرىغا رەھمەت.

شۇنداق قىلىپ ئەتىسى مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان مەھـ مۇد سۇلتان بىلەن بىرلىكتە ئەندىجان شەھىرىگە شىددەتلىك ھۇجۇم قوزغىدى. مەھمۇد سۇلتانىنىڭ پەرىزى توغرا چىقتى. شەيـ بانىخان مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگانىنىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلـ رى بىلەن ئەندىجان ھۇجۇمىغا قاتناشقىنىنى كۆرۈپ ئاق ـ كۆك دېمىدى. شەھەرگە ھۇجۇم قىلىش ئۈچىنچى كۈنىگە قەدەم قويـ غاندا، بەرداشلىق بېرەلمەسلىكىگە كۆزى يەتكەن ئەھمەد تەنبەل مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان بىلەن سۆزلىشىدىغانلىقىنى بىلدۇ ـ رۇپ ئەلچى چىقاردى. مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگانىنىڭ شەيبانـ خانغا ئەل بولغانلىقى ئۈنىڭغا قاتتىق زەربە بولغانىدى. مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان ئەلچىنىڭ مۇددىئاسىنى بىلگەندىن كېيىن،

مەھمۇد سۇلتان بىلەن مەسلىھەتلىشىپ: «ئەھمەد تەنبەل ئەتە ئە-تىگەن سۇبھى ۋاقتى بىلەن سېپىلىنىڭ ئۇستىگە چىقسۇن، شۇ يەردە سۆزلىشەيلى» دەپ جاۋاب بەردى.

ئەتىسى ئۇلار دېيىشكەن مۆھلەتتە ئۇچراشتى.

ــ ئەي مىرزام! ــ دەپ ۋارقىرىدى سېپىلنىڭ ئۈستىگە چىققان ئەھمەد تەنبەل مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانغا تەۋازۇ بىلەن ئېگىلىپ سالام بەرگەندىن كېيىن، ــ ھازىرقى ئەھۋالىمنى سۆز-لىمىسەممۇ ئۆزلىرىگە ئايان. ئارىمىزدا يۇز بەرگەن ئارازچىلىقلار-نى ئەڭ ياخشىسى تەگەشمەيلى. ئىككىمىزنىڭ ئېمىلداشلىقىنى ھەم مېنىڭ خىزمەتكارلىقىمنى يادىلىرىغا كەلتۈرۈپ ھۆكۈم قىلسىلا. مەن ھازىر قانداق قىلسام بولار؟ مەسلىھەتلىرىگە مۇھ-تاجمەن.

ھەئە، ئەھمەد تەنبەل مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانىنىڭ كۆ-كۈلدىشى ئىدى. چۈنكى ئۇنىڭ ئانىسى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرە-گانغا ئىنىك ئانا بولغانىدى. شۇ سەۋەبتىن سۇلتان مەھمۇدخان مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانغا بولغان دوستلۇق ئەقىدىسى يۈزە-سىدىن، ئۇنىڭغا ئوردىدا ئىچكىلىك مەرتىۋىسى بەرگەنىدى. كې-يىن ئۆمەر شەيخ مىرزا ئۇنىڭ جەڭبازلىق ماھارىتىگە قايىل بو-لۇپ، سۇلتان مەھمۇدخاندىن سوراپ ئەندىجانغا ئالدۇرۇپ كەلگە-نىدى. ئۆمەر شەيخ مىرزا ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن، دادىسىنىڭ تەختىگە ئولتۇرغان بابۇر ئۇنىڭغا ياخشى مۇئامىلە قىلدى، مەرتە-ۋىسىنى ئىچكىلىكتىن چوڭ ئەمىرلىككە ئۆستۇردى ۋە نۆكەر بېشى نويان كۆكۇلداشنىڭ قىلىچىنى ئۇنىڭغا سوۋغا قىلدى. ئەمما ئەھمەد تەنبەل بۇ قەدەر قىلغان ئەتىۋارىنى بىلمەي، ئۇزۇن ھەسەن بىلەن بىرلىشىپ، جاھانگىر مىرزىنى قۇتراتىپ بابۇرغا قارشى چىقتى. ھەتتا بابۇر سوۋغا قىلغان ئاشۇ قىلىچتا بابۇرنىڭ كاللىسىنى ئالغىلى تاس قالدى. تېخى يېقىندىلا بىر ئەمچەكنى تارتىشىپ ئەمگەن ئېمىلدىشى بولغان مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرە-گانىنى تۇرقىشاران جىلغىسىغا قاپسۇلىپ ئۆلتۈرمەكچى بولدى.

ناۋادا شەيبانىخان لەشكەر تارتىپ كەلمىگەن بولسا مۇھەممەد ھۇ ـ سەيىن كۆرەگان مۇشۇ كۆكۈلدىشىنىڭ قولىدا ئۆلۈپ كەتكەنمۇ بولاتتى.

دەقىقە ئىچىدە مۇشۇلارنى خىيالىدىن ئۆتكۈزگەن مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان بەشىنى كۆتۈرۈپ، ئەممەد تەنبەلنىڭ بىچارە تۇرقىغا مەغرۇر نەزەر تاشلىدى.

«تېخى نەچچە كۈن ئاۋۋال كۆكۈلداشلىقنى ئېسىڭگىمۇ ئال ـ مىغانىدىڭ تۈزكور ئەبلەخ! ئەمدى ئەجەب تىلىڭ كۆيمەيۋاتىدۇ. سەندەك ۋاپاسىز كۆكۈلداشتىن ئاللىقاچان كەچكەنمەن...»

ئۇ خىيالىنى يىغىشتۇرۇپ ئەممەد تەنبەلنى قەستەن گەپكە سالدى:

ـــ ئەمدى ساڭا نېمە بولدى؟ قەلئەنى مەھكەم ساقلىساڭ بولمىدىمۇ؟

ئەممەد تەنبەل دەقىقە تۇرۇۋېلىپ جاۋاب بەردى:

ـــ ھازىر ئاچچىقلىنىپ مالامەت قىلىدىغان ۋاقىت ئەمەس مىرزام. راست گەپنى قىلسىلا، ھازىرقى ئەڭ ياخشى چارە ـ تەدبىر نېمە؟

مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان ئەمدى ئۇنى ئارتۇقچە گەپكە سېلىشنى لايىق كۆرمىدى:

ـــ ياخشى چارە شولكى، قىلىچىڭنى بوينۇڭغا ئېسىپ، بىدىر چارىلىك بىلەن تۆۋەنگە چۈشكىن ـ دە، قۇدرەتلىك سۇلتان شەيبانىخان ئالىيلىرىدىن گۇناھىڭنى تىلە. رەھىم قىلىپ بىر قوشۇق قېنىڭدىن كېچىپ قالسا ئەجەب ئەمەس.

ئەممەد تەنبەل بىر ھازا ئۇن ـ تىنسىز تۇرغاندىن كېيىن، ئاستا سېپىلدىن چۈشۈپ كەتتى.

ـــ ھۇجۇم قىلامدۇق قانداق؟ ـــ دەپ سورىدى تۆمۇر سۇلتان.

ـــ ئالدىرىمىسىلا، ـــ دېدى مەھمۇد سۇلتان بۇ جىيەنگە قاپىقىنى تۇرۇپ، ـــ بىر ئاز ساقلاپ باقايلى.

ــ يەنە نېمىگە ساقلايمىز تاغا؟ نەچچەن ۋاقىتتىن بېرى بىزگە باش ئەگمىگەن ئول تەنبەل، كۆرەگان جانابلىرىنىڭ ئاشۇ ئىككى ئېغىز گېپىگە كىرىپ ئالدىمىزغا ھەرگىز چىقمايدۇ.

ــ سىلى نېمىنى بىلىدىلا؟! ــ مەھمۇد سۇلتان ئۇنىڭغا غەزەپ بىلەن گۆلەيدى، ــ ئىچىلىرى پۈشۈپ كەتكەن بولسا، بارگاھقا قايتىپ كەتسىلە.

تۆمۈر سۇلتان جىم بولدى.

بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتكەندە خاقان دەرۋازىسىنىڭ ئات سۆرىتىپ ئېچىلىدىغان ئېغىر قاناتلىرى ئەنسىز غىچىرلاپ ئېچىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە لىق سۇ تولدۇرۇلغان خەندەكنىڭ ئاسما كۆۋرۈكىمۇ چۈشۈرۈلدى. ھايال ئۆتمەي قىلىچىنى بوينىغا ئاسقان ئەھمەد تەنبەل بىر توپ ئەمىر ــ سەركەردىلىرىنى باشلاپ دەرۋازىدىن پىيادە چىقىپ كەلدى.

مەھمۇد سۇلتان: «ئەمدى قانداق قىلىمىز؟» دېگەننى قىلىپ مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانغا قارىدى.

ــ ئۆزلىرى بىلسىلە، ــ دېدى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان، ــ توخۇ يېگەك ئىتنىڭ قۇيرۇقىنى كېسىۋەتسىمۇ خۇيىنى ئۆزگەرتمەيدۇ، دەيدىغان گەپ بار. تۈزكورلۇق ئول تەنبەلنىڭ ئۆزگەرمەس خۇيى.

مەھمۇد سۇلتان يېنىدىكى جىيەنى تۆمۈر سۇلتاننىڭ قۇلقىغا پىچىرلىدى. بۇ چاغدا ئەھمەد تەنبەل ئۇلارنىڭ ئالدىغا مىڭ بىر خىل غەم ــ تەشۋىش بىلەن يېتىپ كەلدى ــ دە، مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشۈش ئۇچۇن غۇلجىنى سار قانىتىدەك ئاچتى.

ــ يېڭىلىشتىڭ كۆكۈلدىشىم، ــ دېدى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان ئۇنىڭغا سوغۇق نەزەر تاشلاپ، ــ ئاۋۋال مەن بىلەن ئەمەس، مەھمۇد سۇلتان جانابلىرى بىلەن كۆرۈش. قېنى ئۇ سېنى باغرىغا باسارمىكىن.

ئەھمەد تەنبەلنىڭ يۈرىكى قارت قىلىپ كەتتى. ئالدىراپ ئەل

بولغىلى چىققىنىغا پۇشايمان قىلدى.

«كۆرەگانىڭ نېمە دېگىنى بۇ؟ مەن تېخى ئۇنى ئارىغا چۈشۈپ ئىككى ئېغىز ياخشى گەپنى قىلىدۇ دەپ ئويلىغانىدىم. ئەجەب بىر گەپ قىلدى ـ يا...»

تاغىسى مەھمۇد سۇلتانىڭ كۆز ئىشارىتىنى كۆرگەن تۆمۈر سۇلتان قىلىچىنى شارتتىدە قىنىدىن چىقىرىپ ئەھمەد تەنبەلگە ۋارقىرىدى:

ـــ كىمىڭنى كۆزۈڭگە ئىلماي غادىيىسەن مەلئۇن! ئۆتكەن يىلى خان ئاتامغا تولا يېلىنىپ تۇرۇۋالمىغان بولساڭ، ئاللىقاچان تەختى ـ بەختىڭنىڭ كۈلى سورۇلاتتى. شۇنچە ۋاقىتتىن بېرى ئەدەپسىزلىك قىلىپ قورغاننى بېكىتىۋالدىڭ. مۇشۇ گۇناھىڭ ئۈچۈنلا ئۆلۈمگە مەھكۇمسەن!

ئەھمەد تەنبەل خىيالىنى داۋاملاشتۇرالمىدى. ئۆلۈم ۋەھىمىسىدە كۆز ئالدى قاراڭغۇلىشىپ، پۇت ـ قولىدا جان قالمىدى. كۆزىگە بىر نەرسىنىڭ سوغۇق يالتىرىغانلىقى غىل ـ پال كۆرۈندى. ئەمما، ئاڭقىرىپ بولغۇچە بېشى يەرگە پوككىدە چۈشتى. ھەئە، تۆمۈر سۇلتان كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە ئۇنى چېپىپ تاشلىغانىدى.

ئەھمەد تەنبەلنىڭ كېسىلگەن بېشىنى كۆرۈپ، ئەمىر ـ سەركەردىلىرى دەرھال تىزلاندى:

ـــ بىر قوشۇق قېنىمىزدىن كەچكەيلا! ئىختىيارىمىز ئىلكىمىزدە ئەمەس ئىدى.

ـــ ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى باغلاڭلار. سەركەردە ـ لەشكەرلەر دەرھال قورغانغا كىرسۇن، ـــ دېدى مەھمۇد سۇلتان.

شەيبانىخاننىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرى كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە ئەندىجان شەھىرىگە سەلدەك ئاقتى ۋە بولدى دېگۈچە بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلدى.

چۈشتىن كېيىن شەھەرگە دەبدەبە بىلەن كىرىپ كەلگەن

شەيبانىخان مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانغا ئۆزىنىڭ بىردىنبىر ھۆكۈمدار ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ قويماقچى بولدىمۇ ئەيتاۋۇر، ئىنىسى مەھمۇد سۇلتاننى: «مەندىن بىسوراق لەشكەرلەرگە پەرمان بەرسىڭ» دەپ باشباشتاقلىقتا ئەيبلىدى. ئەمما، مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانىنىڭ تۆھپىسىنى ئالاھىدە تىلغا ئالدى.

ــ ئاۋۋال قۇدرەتلىك تەڭرىنىڭ ئىنايىتى، ئاندىن قالسا مىرزا مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان جانابلىرىنىڭ تۆھپىسى بىلەن ئەندىجان شەھىرىنى قولىمىزغا ئېلىپ، پەرغانە ۋادىسىنى تولۇق ئىستىلا قىلدۇق، ــ دېدى ئۇ مەغرۇر قىياپەتتە، ــ ئەمدى ئارقا تەرىپىمىزدىكى يوشۇرۇن خەۋپىتىن پۈتۈنلەي خالاس بولدۇق. ئەندىجان شەھىرىدە سەركەردە جانىبېك سۇلتان قېلىپ، پەرغانە ۋىلايىتىگە شىقدار[1] بولسۇن ھەمدە ئارقىمىزدىن ئوزۇق ــ تۇلۇك، قورال ــ ياراغ تەمىن ئەتسۇن. قالغان سەركەردىلەر دەرھال سەمەرقەنتكە قايتقاي. ئەمدىلىكتە قۇندۇز بىلەن ھىسارنى ئىشغال قىلىپ، خۇراسانغا لەشكەر تارتىشقا ئاساس سالغايمىز.

ــ پەرمانبەردارمىز! ــ ئەمىر ــ سەركەردىلەر دەس ئورنىدىن تۇرۇپ قوللۇق بىلدۇرۇشتى، ــ قۇدرەتلىك ئىسكەندەر سانى ئالىيلىرىنىڭ شانۇ شەۋكىتى ئۇچۇن جېنىمىز پىدا!

124

ئاقسۇ.

تېخى كۇن چۇش بولمىغانىدى. سۇلتان مەھمۇدخان دەريا بويىدىكى ئارامگاھتا ئاللىقاچان بىر كۇنلۇك باراۋەتنى باشلىۋەتكەنىدى. گەرچە ئىنىسى سۇلتان ئەھمەدخانىنىڭ ۋاپاتى مۇناسىۋىتى

① شىقدار ــ ۋاكالىتەن باشقۇرغۇچى، ۋالىي.

بىلەن پۈتكۈل ئەل ـ يۇرتقا بىر يىللىق مۇسىبەت جاكارلىغان، ئاددىي ئاۋامدىن تارتىپ چوڭ ـ كىچىك ئەمىر ـ بەگلەرگىچە، باي ـ زەردارلارغىچە قارىلىق كىيىملەرنى سالماي، ئويۇن ـ تاماشا، كۈلكە ـ چاقچاق، ناخشا ـ ئۇسسۇل، مەي ـ شارابلار ـ دىن ئېھتىيات قىلىپ يۇرگەن بولسىمۇ، ئەمما ئۇ ئۆزى جاكارلىغان بۇ پەرمانىنى ئاللىقاچان بۇزۇۋەتكەنىدى. ھەئە، شۇ كۈنلەردە سۇلتان مەھمۇدخان يۇرىكىدىكى دەرد ـ ھەسرەتلىرىنى پەقەت شاراب بىلەنلا بېسىۋاتقاندەك، كۆڭۈل غەشلىكلىرىگە، نادامەت، ئىچ پۈشۈقلىرىغا شاراب بىلەن تەسەللى تېپىۋاتقاندەك قىلاتتى. نىغمەت مىرزا، سۇلتان جۈنەيدى بارلاس قاتارلىق بىرقانچە كونا ئەمىرلىرى بىلەنلا ئۇلپەتچىلىك قىلاتتى. خۇسۇسەن ئىنىسىنىڭ ئەمىرلىرى بىلەن كۆرۈشمەيتتى. ئۇلار كۆرۈشۈشنى تەلەپ قىلسىمۇ قوبۇل قىلمايتتى. تەكلىپ قىلغان مېھماندارچىلىقلارغىمۇ بارمايتتى. سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ نەسەبھەتلىرىگە، سۇنغان مەلۇماتلىرىغا پەرۋا قىلمايتتى. ئۇنىڭدىن ئۆزىنى قاچۇراتتى. ئىچىپ غەرق مەست بولغاندا ھۆركىرەپ يىغلايتتى. بىلمىگەنلەر ئۇنى ئىنىسىنىڭ ئىچ ئاغرىقىنى تارتىۋاتىدۇ دەپ پەرەز قىلىشاتتى. ئەمەلىيەتتە ئۇنىڭ ئۆزى قاتتىق ئىشەنگەن شەيبانىخانىنىڭ قىلغان چىدىغۇسىز مەسخىرە، ھاقارەتى ھار كېلىپ، يۇرىكىدىكى ئاشۇ خورلۇق، پۇشايمان، ھەسرەتلەرنى كۆز يېشى ئارقىلىق چىقىرىۋاتقانلىقىنى تاشكەنتتىن بىللە كەلگەن بىرقانچە ئەمىرلىرىلا بىلەتتى. ئەمما ئۇلارمۇ ئۇنىڭ غۇرۇرىغا تېگىپ قويۇشتىن ئەنسىرەپ، تەسەللى بېرىشكە پېتىنالمايتتى. شۇ كۈنلەردە سۇلتان مەھمۇدخان تاشكەنت شەھىرىنى، ھەشەمەتلىك ئوردىسىنى، تەخت ـ سەلتەنەتىنى سېغىنغانغا ئوخشاش، ئاقسۇغا كۆنەلمىگەن نىغمەت مىرزا، سۇلتان جۈنەيدى بارلاسلارمۇ تاشكەنتتىكى پارا ـ غەتلىك، ئەيش ـ ئىشرەتلىك تۇرمۇشنى، ئوردىدىكى تۆۋەن دەرىجىلىك ئەمىر ـ بەگلەر خوش ـ خوش دەپ قول باغلاپ تۇرىدىغان مەنسەپ ـ مەرتىۋىسىنى ياد ئېتەتتى. چۈنكى ئۇلار ھازىر

ئاقسۇدا ئېتى ئۇلۇغ، سۈپرىسى قۇرۇق ئەمىرلەرگە ئايلىنىپ قالغا-نىدى. ئۇلار بىلەن ھېچكىمنىڭ كارى يوق ئىدى. خاس نۆكەرلىرى، خىزمەتكارلىرىدىن باشقا ھېچكىمگە بۇيرۇق چۈشۈرەلمەيتتى.

ــ ئاڭلىسام ئالىيلىرىنى يارکەنتتىكى مىرزا ئاباباەكىرى ئۈستىگە لەشكەر تارتىپ بارغۇدەك دېيىشىدۇ، ــ دەپ سورىدى نىغمەت مىرزا ئېھتىياتچانلىق بىلەن.

ــ بۇ گەپنى كىمدىن ئاڭلىدىلا؟ ــ دەپ پەرۋاسىزلىق بىلەن سورىدى سۇلتان مەھمۇدخان.

ــ شۇنداقراق بىر مىش ـ مىش گەپلەر قۇلىقىمغا كىرىپ قالدى.

ــ بۇ سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ خىيالى، ــ دېدى سۇل-تان مەھمۇدخان، ــ تېخىچە ئېنىق جاۋابىنى بەرگىنىم يوق.

ــ مىرزا ئاباباەكىرى ئۈستىگە جازا يۈرۈشى قىلىپ قەشقەر، يارکەنت، خوتەنلەرنى ئىلكىمىزگە ئېلىش ئەلۋەتتە ياخشى ئىش، ــ دېدى سۇلتان جۇنەيدى بارلاس ئېغىز ئېچىپ، ــ بىلىشىمچە، بۇ رەھمەتلىك سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرىنىڭمۇ ئارمىنى ئىدى. ئەمما، جانابى پاسىبانىمىز لەشكەر تارتىپ بارسا، سەلتەنەت يو-سۇنغا توغرا كەلمەسمىكىن.

سۇلتان مەھمۇدخان يالت ئېتىپ سۇلتان جۇنەيدى بارلاسقا قارىدى. ئۇنىڭ ئاخىرقى سۆزلىرى دىققىتىنى تارتقانىدى.

ــ دەيمىنا ئەمدى، ــ دېدى سۇلتان جۇنەيدى بارلاس تىلىنى چاينap، ــ ھازىر بۇيۇك سەلتەنەتىمىزنىڭ ئاستانىسى تۇرپان بو-لۇپ قالدى. خانىمىز ئەزەلدىن بول سەلتەنەتنىڭ چوڭ خانى بولۇپ كەلگەن. ئەمما ھازىر تۇرپان تەختىگاھىدا جىيەنلىرى خانزادە مەنسۇرخان ئولتۇرۇۋاتىدۇ. جەننەتماكان سۇلتان ئەھمەدخان ئا-لىيلىرى تاشكەنتكە يۈرۈش قىلىش ئالدىدا بۇ چوڭ خانزادىسىگە نائىب خانلىق مەرتىۋىسىنى بەرگەنكەن. ھازىر ئالىيلىرى ئاق-سۇدا تۇرۇۋاتىدىلا. سەلتەنەت يوسۇنى بويىچە، ئالىيلىرى يا تۇر-پانغا بېرىشلىرى ياكى ئاستانىنى ئاقسۇغا كۆچۈرۈپ سەلتەنەت

تەختىنى بول دەرگاھقا تىكلەشلىرى كېرەك ئىدى. شۇنداق بولغاندا مىرزا ئاباباەكرىگە جازا يۈرۈش قىلىش يارلىقىنى ئالىيلىرى جاكارلاشلىرى، ئول نائىب خان بولمىش جىيەنلىرى يارلىقلىرىغا بويسۇنۇپ، يارىكەنتكە لەشكەر تارتىشى كېرەك ئىدى. ناۋادا ئالىيلىرى لەشكەر تارتسا، خان بىلەن نائىب خانىنىڭ ئورنى ئالمىشىپ قالغاندەك ئىش بولۇپ قالارمىكىن دەيمەن.

ـــ بەرھەق، سۇلتان جۇنەيدى بارلاس جانابلىرى نەق گەپنى قىلدى، ـــ دېدى نىغمەت مىرزا، ـــ دۆلەت قانۇنى، سەلتەنەت يولى ئاستىن ـ ئۈستۈن بولۇپ كەتسە زىنھار بولمايدۇ. گەرچە مىرزا ئاباباەكرىگە جازا يۈرۈشى قىلىش ياخشى ئىش بولسىمۇ، لېكىن ئىشنىڭ ئوڭ ـ تەتۈرىنى ئايرىش كېرەك. خانزادە مەزسۇرخان مەرھۇم ئاتىسىنىڭ تەزىيىسىگە كەلگەندە، قارىماققا جانابى خانىمىزغا ھۆرمەت ـ ئېھتىرام كۆرسەتكەندەك قىلغىنى بىلەن، ھە دېسىلا ئۆز ئالدىغا پەرمان چۈشۈرۈپ خانلارغا خاس كىبىر كۆرسەتتى. ھېچقانداق بىر ئىشنى ئالىيلىرىنىڭ مەسلىھەتىگە سالمىدى. ئالىيلىرى مۇسىبەت، ھازا بىلەن بولۇپ بول ئىشلارغا ئېتىبار قىلىپ كەتمىدىلە، ئەمما بىزنىڭ كۆڭلىمىزگە خىلىلا كەلدى. ئاقسۇ، ئۇچنىڭ ئەمىرى مىر جاپپار بەردى بەگكە: «مىرزا ئاباباەكرى ئاتامنىڭ ۋاپاتىدىن پايدىلىنىپ، ئاقسۇغا لەشكەر تارتىشى مۇمكىن. قاتتىق ئېھتىيات قىلسۇنلار» دەپ جېكىلەپ قويۇپ، يەنە دەرھال تۇرپانغا ياندى. ئەسلىدە ئالىيلىرىنى تۇرپانغا تەكلىپ قىلىشى ياكى ئاستانە بىلەن تەختىنى ئاقسۇغا يۆتكەش ئىشىنى سەمىلىرىگە سېلىشى كېرەك ئىدى.

ئەسلىدىنلا قورسىقى كۆپۈپ تۇرغان سۇلتان مەھمۇدخانغا ئوتقۇيروقلۇق بىلەن دېيىلگەن بۇ سۆزلەر تېخىمۇ ھار كەلدى:

ـــ مەيلى تۇرپان، مەيلى ئاقسۇ تەختىگاھىدىن تەمەيىم يوقتۇر، ـــ دېدى ئۇ قاپىقىنى تۇرۇپ.

ـــ راست ئېيتتىلا ئالىيلىرى، ئاقسۇنى تاشكەنتكە قانداقمۇ سېلىشتۇرغىلى بولسۇن.

ـــ خانزادە مەنسۇرخاننىڭ قىلچىلىك ئادەمگەرچىلىكى يوق ئىكەن. ئۇنىڭغا سېلىشتۇرغاندا شەيبانىخان ئالىيجانابلىرىغا خېلىلا ئادەمگەرچىلىك، ھۆرمەت قىلىدۇ.

نىغمەت مىرزىنىڭ ئادەمگەرچىلىك ھەققىدىكى گېپىنىڭ تېگىگە يەتمىگەن سۇلتان مەھمۇدخان ئۇنىڭ كۆزىگە تىكىلىپ قارىدى. نىغمەت مىرزا بولسا ئۇنىڭ بۇ قاراشلىرىنى باشقىچە چۈشىنىپ ۋۇجۇدىنى بىردىنلا ۋەھىمە باستى ـ دە، قورقۇنچتىن تۇگۈلۈپ كەتتى. سۇلتان جۇنەيدى بارلاس بولسا دەماللىقا خانىڭ دىققىتىنى چالغىتقۇدەك گەپ تاپالماي تىپىرلىدى.

دەل شۇ چاغدا سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ يېتىپ كېلىشى ئۇلارنى بۇ ئوڭايسىز ئەھۋالدىن قۇتۇلدۇردى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم. ئانھەزرىتىمگە ئېھتىرام بولغاي، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا تەۋازۇ بىلەن ئېگىلىپ.

سۇلتان مەھمۇدخان:

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ـــ دېگىنىچە قىمىرلاپ قويدى. باش قىلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ھۆرمەت بىلدۇرۇشتى.

ـــ پاسىبانىمىزغا مەلۇم بولغاي، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا جايلىشىپ ئولتۇرۇۋالغاندىن كېيىن، ـــ يارىكەنتكە ئەۋەتكەن ئايغاقچىلار قايتىپ كەلدى. مىرزا ئابابەكرى ھېلىمۇ كاشغەر، يارىكەنت، خوتەنلىك كوناشەھەر خارابلىرىغا ھاشار سېلىپ قازدۇرۇپ، ئالتۇن ـ كۈمۈش، دەپىنە ـ دۇنيا ئىزدەش بىلەن ئاۋارە ئىكەن. قازىقا سالغان ھاشارچىلىرىنىڭ كۆپىنچىسى ئۇنىڭ زۇلمىغا چىدىماي، نارازىلىق بىلدۇرگەن بىچارە ئاۋام ئىكەن. مىرزا ئابابەكرى ئۇلارنى ئېغىر گۇناھكارلار قاتارىدا بىر ـ بىرىگە زەنجىر بىلەن چېتىپ، قىشمۇ ياز ئىشقا سالدىكەن. ئۇ ئاشۇ ئاچكۆزلۈكىگە يارىشا كونا قەلئەلەردىن خېلى كۆپ خەزىنە تاپقاندىمىش. شۇڭا ھازىر ئول شەھەرلەردىكى ئوردا ـ ئىمارەتلەرنىڭ ھەممىسىنى چۈۋۈپ، ئاستىنى كولاپ ـ قېزىپ، ۋەيران قىلىپ، توختىماي مال ـ دۇنيا ئىزدەتكۈزۈۋېتىپتۇ. ئۇنىڭدىن باشقا لەشـ

كىرىپ ھازىرلىقلارنىمۇ كۆرۈۋېتىپتۇ. پات يېقىندا ئاقسۇغا لەشكەر تارتقۇدەك دېگۈچىلەرمۇ، بەدەخشان، ئەندىجان تەرەپكە لەشكەر تارتقۇدەك دېگۈچىلەرمۇ بار ئىكەن. لېكىن، ھەقىقىي مۇددىئاسىنى ھېچكىم بىلمەيدىكەن. ئەمما ئول ۋىلايەتلەردىكى ئاۋام ــ رەئىيەتنىڭ ئاھ ــ زارى پەلەككە يېتىپتۇ. بۇ ئەھۋال بىزنىڭ لەشكەر تارتىپ بېرىشىمىزغا تولىمۇ پايدىلىق. ئۇنىڭ زۇلمىدىن جاق تويغان ئاۋام چوقۇم بىزنى قوللايدۇ. قەشقەر، ياركەنت، خوتەننىڭ ئىشغال قىلىپ تەسەررۇپىمىزغا ئالساق، جانابى ئالىيلىرى خالىسا ئول شەھەرلەرنىڭ بىرىدە ياكى ئاقسۇدا سەلتەنەت تەختلىرىنى مۇستەھكەملەپ، ئاندىن مۇناپىق شەيبانىخانغا تارتىتۇرۇپ قويغان تاشكەنت، پەرغانە، ھەتتا سەمەرقەنتلەرنى بىر ــ بىرلەپ قايتۇرۇۋالالايمىز. شۇڭا خانىمىزنىڭ مىرزا ئابابەكرىگە جازا يۈرۈشى قىلىش ئىشىدا تېزرەك بىر قارارغا كېلىشىنى سورايمەن.

بايانتىن نىغمەت مىرزا بىلەن سۇلتان جۇنەيدى بارلاسلار سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ بۇ ھەقتىكى رايىنى پۈتۈنلەي قايتۇرۇۋەتكەندى. شۇڭا مىرزا ئابابەكرىگە لەشكەر تارتسا جىيەن ئوغلى خانزادە مەنسۇرخانىنىڭ پەرمانىغا بويسۇنغاندەك، ئۆزىنىڭ چوڭ خانلىق سالاھىيىتىنى يوقىتىپ قويىدىغاندەك تۇيغۇغا كېلىپ قالغان سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ قۇلىقىغا سەيىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ بۇ سۆزلىرى پەقەتلا ياقمىدى.

ــ مېنى مۇشۇ كىچىككىنە ئاقسۇ شەھىرىنى تەختگاھ قىلسىلا دېمەكچىمۇ سىلى، ــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان قاپقىنى تۇرۇپ، ــ گەرچە تەخت ــ سەلتەنەتىمدىن ئايرىلىپ قازاق لىقتا ياشاۋاتقان بولساممۇ، يەنىلا شەۋكەتلىك نامىم سۇلتان مەھمۇدخاندۇر. خاھىرزادىلەر[1]نىڭ ھامىيلىقىدا ياشىغاندىن كۆرە، مازارغا شەيخلىق قىلغىنىم مىڭ ئەۋزەل.

سەيىد مۇھەممەد مىرزا گاڭگىرىدى. تەئەججۇپلۇك كۆزلىرى

① خاھىرزادىلەر ــ «جىيەنىم» دېگەن مەنىدە.

رىنى يالت ئېتىپ ئۇنىڭغا تىكتى:

ــ بۇ نېمىدېگەنلىرى ئالىيلىرى؟ ئاقسۇمۇ ئۆزلىرىنىڭ ئاتا مىراس شەھەرلىرىدۇر. تېخى سەلتەنەتىمىزگە بىر مەزگىل ئاستا-نە بولغان.

سۇلتان مەھمۇدخان چىرايىنى مەسخىرىلىك پۇرۇشتۇردى:

ــ تولا ئاقسۇ، ئاقسۇ دەۋەرمىسىلە. مەنچە ئاقسۇنىڭ پادىشاھلىقىدىن تاشكەنتنىڭ ئۇشتىگەرلىكى[1] ياخشىراق.

سۇلتان مەھمۇدخاننىڭ تەتۈرلۈكى سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ بىردىنلا جەھلىنى قاتۇردى. ئۇ تا ھازىرغىچە ئاخىسى، تاشكەنتتىكى مەغلۇبىيەتنى سۇلتان مەھمۇدخاندىن كۆرەتتى. شۇ سەۋەبتىن ئۇنىڭغا قورساق كۆپۈكى، نارازىلىقى بار ئىدى.

«بۇ خان ئالىيلىرىنىڭ نېمە دېگىنى ئەمدى؟ ئۇ تەرەپتىكى تەخت ــ سەلتەنەتقۇ قولدىن كەتتى. ئەمدى ئىلكىدە بار زېمىن، تەخت ــ سەلتەنەتنى مۇستەھكەملەشنىڭ كويىغا چۈشمەي ئەجەب ئالاجوقا سۆزلەيدۇ ــ يا؟ ئۆز ۋاقتىدا شەيبانىخاندىن گۇمانلىنىپ قىلغان نەسىھەتلىرىم قۇلىقىغا زىنھار كىرمىگەندى. شۇنى ئويلاپمۇ بولسا خىجىل بولۇشى كېرەك ئىدىغۇ. شۇنچىۋالا تەئەددى قىلغۇدەك ئالدىدا نېمە گۇناھ قىلدىم؟...»

قورسىقى كۆپكەن سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئۆزىنى تۇتۇالالماي قالدى:

ــ توغرا ئېيتتىلا ئالىيلىرى. شۇنداق، ئاقسۇنىڭ پادىشاھلىقىدىن تاشكەنتنىڭ ئۇشتىگەرلىكى ياخشىراقتۇر. شەرت شۇكى، خەق ئۇشتىگەرلىك قىلغىلى قويسا.

سۇلتان مەھمۇدخان سەييىد مۇھەممەد مىرزىنى ئۆزىگە بۇنداق جاۋاب ياندۇرىدۇ دەپ ئويلىمىغانىدى. بۇ سۆز يۈرىكىگە خۇددى ئېچىشقان يېرىگە تۇز سەپكەندەك تەسىر قىلىپ، جان ــ

① ئۇشتىگەرلىك ــ باپكارلار توقۇغان بۆز ــ ماتانى پاتلايدىغان، نۆشتە قويىدىغان ھۈنەر.

جېنىدىن ئۆتۈپ كەتتى. غەزەپتىن لەۋلىرى تىترەپ، تىلى بىر-نەچچە دەقىقە گەپكە كەلمىدى.

ـــ سىلى ماڭا تۇرپاندىكى مەنسۇرخانىڭ پەرمانىنى يەتكۈز-مەيۋاتقاندىلا مىرزا؟ ـــ دېدى ئۇ بىردە تاتىرىپ، بىردە قارىدىغان ھالدا نەشتەردەك تىكىلىپ.

ـــ يوقسۇ ئالىيلىرى، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا بېشىنى ئېگىپ، ـــ قۇدرەتلىك پاناھگاھىمىزغا پەرمان چۈشۈ-رۈشكە ھېچكىمنىڭ ھەددى ئەمەس.

ـــ شۇنى بىلسىلە بولدى. مىرزا ئاباباكرىگە لەشكەر تارتىش-قا مېنى دەۋەت قىلىۋەرمەي، ئول مەنسۇرخانىنى دەۋەت قىلسىلا. ئاقسۇغا كەلگەندىن بېرى ئەقىللىرىدىن ئېزىپ، سەلتەنەتىمىزنىڭ پاسىبانىنى ئالماشتۇرۇپ قويۇۋاتامدىلا نېمە؟ نەدىمۇ نائىب خان تەختتە ئولتۇرۇپ، چوڭ خان لەشكەر تارتىدىغان ئىش بار ئىكەن؟ شۇنداق بولغاندىمۇ يولى بىلەن بولار.

سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ مۇددىئاسىنى چۈشەنگەن سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئالدىراپ قىلغان گېپىگە پۇشايمان يېدى:

ـــ كەچۈرسىلە ئالىيلىرى. كەمىنىلىرى گۇناھكارمەن.

سۇلتان مەھمۇدخان باتىنغانىنى قىلىپ تەتۇر قارىۋالدى:

ـــ باشقا ئىشلىرى بولمىسا يانسىلا بولىدۇ.

ـــ ئالىيلىرىنىڭ ھىممىتىگە رەھمەت. ئامان بولسىلا.

سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئورنىدىن تۇرۇپ، سۇلتان مەھمۇد-خانغا چوڭقۇر بىر سالام بېرىۋەتكەندىن كېيىن ئاستا چېقىپ كەتتى. بۇ ئۇنىڭ سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ داستىخىنىدىن تۇنجى قېتىم قوغلىنىشى ئىدى.

نىغمەت مىرزا بىلەن سۇلتان جۇنەيدى بارلاس سەييىد مۇ-ھەممەد مىرزىنىڭ ئوسال ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغىنىدىن ئىچىدە خۇش بولغان بولسىمۇ، لېكىن كۆڭلىدىكىنى ئاشكارىلاشقا پېتى-نالمىدى ھەمدە دەرھال سۇلتان مەھمۇدخانغا تەسەللى بېرىشكە ئالدىرىدى.

※ ※ ※

ھىسار شەھىرىنىڭ دەرۋازىسىنى بىرلا ھۇجۇم بىلەن ئېچىش خام خىيالى بىلەن كەلگەن شەيبانىخانغا بىر ھەپتىلىك مۇھاسىرە بەكمۇ ئۇزۇن تۇيۇلۇپ كەتكەنىدى. خۇسرەۋ شاھنىڭ ھىسارغا قويغان ئەمىرى شىرىم چۆھرە بەگ بىر ھەپتىدىن بېرى جاھىلىق بىلەن قارشىلىق كۆرسىتۋاتاتتى. شەھەرنىڭ سېپىلى ئېگىز ھەم مۇستەھكەم، لېق سۇ تولدۇرۇلغان خەندەكلىرى كەڭ ھەم چوڭقۇر ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئوق ـ تاشلارنى زىيادە كۆپ تەييارلىۋالغانىدى. ھەرقېتىم ھۇجۇم قىلىپ كەلگەن شەيبانىخانىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرى مەنچاناق، ئوقيالاردىن يامغۇردەك يېغىۋاتقان تاش، ئوقلارغا بەرداشلىق بېرەلمەي كۆپلەپ تالاپەت يەپ چېكىنىشكە مەجبۇر بولاتتى. خېلى قاتتىق ھۇجۇم قىلىپمۇ تەييارلىغان شوتىلىرىنى سېپىلغا تىرەشكە مۇۋەپپەق بولالمىغانىدى.

ـــ ئېيت! قۇندۇزنىڭ ئەھۋالى قانداقراق؟ ـــ دەپ سورىدى شەيبانىخان ئەمدىلا يېتىپ كەلگەن ئايغاقچىسىغا ھازىرلا چېپىپ تاشلايدىغاندەك ئەلپازدا گۆلىيىپ.

ـــ قۇدرەتلىك پاناھگاھىمغا مەلۇم بولغاي، ـــ دېدى ئايغاقچى تىترەپ تۇرۇپ، ـــ خۇسرەۋ شاھ لەشكەرلىرىنىلا ئەمەس، شەھەردىكى رەئىيەتنىمۇ سېپىل مۇداپىئەسىگە چىقىرىپتۇ. سېپىل ئېچىگە دۆۋىلىۋالغان تاشلارنىڭ ھەددى ـ ھېسابى يوق. باغلام ـ باغلام يا ئوقلىرى تاغدەك كۆرۈنىدۇ. ئاشلىق، يەم ـ خەشەك زاپىسىنىڭ موللۇقىدىن سانىنى ئېنىقلاش مۇمكىن ئەمەس. ئول خۇسرەۋ شاھ: «قەلئەگە يېگىرمە يىللىق ئەسلىھە تەييار قىلىدىم. شەيبانىخاننى چېكىنىدۇرۇشكە قۇربىم يەتمىسە، قەلئەنى بېكىتىپ ياتمەن. يېگىرمە يىلغىچە كىم بار، كىم يوق. شەيبانىخاننىڭ ئۆمرى يار بەرسە قۇندۇز شەھىرىنى يېگىرمە يىل مۇھاسىرە

سىرە قىلسۇن. بۇنىڭدىن زىنھار غېمىم يوق» دەپ داۋراڭ سېلىپ يۈرىدۇ.

ـــ ئول قېرى ئەبلەخ يىگىرمە يىل ئەمەس، ئىككى يىل يا-شىيالايمەنمۇ يوق، دېگەننى ئويلىماي مېنىڭ ئۆمرۈم بىلەن قا-تىغۇ.

شاھ چېدىرىنىڭ ئىچىنى ئېغىر تىمتاسلىق قاپلىدى. شەي-بانىخان غەزەپلەنگەندە ئەمىرلەر ئالدىراپ ئېغىز ئېچىشقا پېتى-نالمايتتى. چۈنكى، گەپتىن قېيىق كەتسىلا، شەيبانىخان ئۇلارنىڭ كاللىسىنى ئېلىپ ئاچچىقىنى باساتتى.

ـــ ئالىيلىرى پەرمان بەرسىلە. قوشۇنىمىزنى ئىككى تارام-غا بۆلەيلى، ـــ دېدى ئىنىسى مەھمۇد سۇلتان ئېھتىيات بىلەن سۆزلەپ، ـــ كەمىنلىرى بىر تارام لەشكەرنى باشلاپ قۇندۇزغا تېگىش قىلاي. ئول قېرى ئەبلەخنىڭ قانچىلىك كارامىتى بار-كىن، قېنى بىر كۆرەي.

ئىنىسىنىڭ تەكلىپى شەيبانىخاننى ئويلاندۇرۇپ قويدى.

«ھىسارنىڭ قورال ـ ياراغ، ئوزۇق ـ تۈلۈك ئەسلىھەلىرد-نىڭ موللۇقىغا قارىغاندا، قۇندۇزنىڭ ئەسلىھەلىرى ئۇنىڭدىنمۇ مول. ھىسارنى تېخىچە ئالالمىغىنىمنى بىلىپ خۇسرەۋ شاھ ئا-شۇنداق چوڭ سۆزلىگەن گەپ. مەھمۇد سۇلتاننى قۇندۇزغا ئەۋەت-سەم ئەۋەتەي. ئۆزۈم لەشكەر تارتىپ بارسام، مۇھاسىرە مۇددىتى ئۇزىراپ كەتسە شەۋكىتىمگە تەسىر يېتىدۇ. ئۇنىڭغىچە ھىسارنى ئىشغال قىلسام، قۇندۇزغا بېرىپ ھەمدەمدە بولارمەن. شۇنچە كۆپ لەشكەر بىلەن ھىسارنى مۇھاسىرە قىلغاندىن كۆرە، ئىككى تەرەپ-كە تەڭ ھۇجۇم قىلىش مۇۋاپىقتەك قىلىدۇ. بەلكىم دۇشمەنگە ۋە-ھىمە پەيدا قىلغىلى، ئۆزئارا خەۋەرلىشىش يولىنى ئۇزۇپ تاشلا-غىلى بولار...»

ئۇ خىيالىنى يىغىشتۇرۇپ بېشىنى كۆتۈردى:

ـــ بولىدۇ، سەركەردە ـ لەشكەرلەردىن خالىغىنىڭچە ئېلىپ دەرھال قۇندۇزغا يۈرۈش قىل.

ـــ پەرمانبەردارمەن! ـــ دېدى مەھمۇد سۇلتان.

ـــ خان ئالىيلىرىدىن كىچىككىنە بىر ئۆتۈنۈشۈم بار ئىدى، ـــ دېدى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان قول باغلىغىنىچە.

ـــ خوش، ـــ دېدى شەيبانىخان.

ـــ ئالىيلىرىغا مەلۇم بولسا كېرەك، ئۆتكەن يىلى خۇسرەۋ شاھ قۇدرەتلىك قوشۇنلىرىنىڭ شەپسىنى ئاڭلاپلا قېلىشىغا چىدىمىغاندە، كەينىلىرىنىڭ ئاغچىسى بىلەن ئەمىرزادىسىمۇ قېلىشىغا سولىنىپ قالغانىدى. ئۇلار ھازىر خۇسرەۋ شاھنىڭ ھامىيلىقىدا قۇندۇزدا تۇرۇۋاتىدۇ. ئىجازەت بەرسىلە، ئەمىر لەشكەر مەھمۇد سۇلتان جانابلىرى بىلەن بىللە قۇندۇزغا يۈرۈش قىلىپ، بالا ـ چاقىلىرىمنىڭ ئەھۋالىنى دېرەكلىسەم.

ـــ سەركەردە ـ لەشكەر تاللاش مەھمۇد سۇلتانىنىڭ ئىختىيارىدا. ئۆزىدىن ئۆتۈنگەيلا، ـــ دېدى شەيبانىخان ۋە ئىنىسىغا قاراپ سۆزىنى داۋام قىلدى، ـــ چوڭ خانزادە تۆمۈر سۇلتان بىلەن ئالاچەخانىنىڭ خانزادىسى سەئىدخان يېنىمدا قالسۇن.

مەھمۇد سۇلتان بىلەن مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان بىر بۆلەك سەركەردە ـ لەشكەرلەرنى ئېلىپ، شۇ كۈنىلا قۇندۇزغا قاراپ يولغا چىقتى.

ـــ ئەسلىدە خانزادە سەئىدخانىمۇ قۇندۇز يۈرۈشىگە ھەمراھ قىلىۋالاي دېگەنىدىم، ـــ دېدى مەھمۇد سۇلتان يولدا كېتىۋېتىپ، ـــ ئاغام نېمىنى ئويلىدىكىن تاڭ، ئۇنى يېنىدىن ئايرىغۇسى كەلمىدى.

ـــ بەلكىم سەئىدخان بىلەن ئىككىمىزنىڭ تەڭلا قۇندۇزغا بېرىشىمىزنى خالىمىغاندۇ، ـــ دېدى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان، ـــ سەئىدخاننى يېنىدا ساقلىسا مەندىنمۇ، ئاقسۇدىكى سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىدىنمۇ خاتىرجەم بولىدۇ. بۇنداق ئىشلاردا شەيبانىخان ئالىيلىرى تولىمۇ ئېھتىياتچان.

ـــ توغرا، ـــ دېدى مەھمۇد سۇلتان، ـــ باشقىلار تاش سىنغۇچە ئاغام قۇم سانايدۇ. ئەسلىدە سەئىدخاننى ئېلىۋالغان بولۇ-

سام، ئىككىلىرىگە سۆزلىشىشكە پۇرسەت چىقىرىپ بېرەرمەن دېگەن ئويۇم بار ئىدى. ئاغام بۇ خىيالىمنى بىلىپ قالدىمىكىن تاڭ. گاھى ۋاقىتلاردا يېنىدا ئولتۇرسام كۆڭلۈمدىكى ئوي ـ خىياللىرىمنى بىلىپ قالارمىكىن دەپ تەشۋىشلىنىپ كېتىمەن.

مەھمۇد سۇلتاننىڭ سەمىمىيىتىگە قايىل بولغان مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان بېشىنى لىڭشىتتى:

ـــ جانابلىرى تۈز، ئاق كۆڭۈل تۈرسىلا، قانداقمۇ غەيرىي ئوي ـ خىياللاردا بولىدىلا.

ـــ شۇنى دېسىلە. لېكىن ئاغام تولىمۇ گۇمانخور. ئۇ شۇ كۈنلەردە ئىككىمىزنىڭ زىيادە يېقىنلىقىدىن گۇمانلىنىپ قالغانىدەك قىلىدۇ. قۇندۇزدا ئاغىچىلىرى بىلەن ئەمىرزادىلىرىنىڭ بار ـ لىقىنى بىلگەنلىكى ئۈچۈنلا ئىجازەت بەردى، بولمىسا ھەرگىز ئىجازەت بەرمەيتتى. يەنە بىر تەرەپتىن، ھە دېگەندە ھىسارنى ئالالماي ئىچى پۇشۇپ كەتتى. شۇڭا ئىككىمىز بىرلىكتە قۇندۇز ـ نى ئالساق، ھىسارنى ئالمىقى ئاسانغا توختايدىغانلىقىنى پەرەز قىلدى ئەتىمالىم. بۇنىڭدىن كېيىن ئاغامنىڭ دىققىتىنى تارتىش ـ تىن ئېھتىيات قىلايلى.

ـــ بولىدۇ، ئىككى قېتىم كۆرۈشكەنىنىڭ ئورنىدا بىر قېتىم كۆرۈشەيلى. خاس مۇلاقاتنى ئاز قىلايلى.

ئۇلار قۇندۇزغا يېتىپ كەلگەندە، توخۇ يۇرەك خۇسرەۋ شاھ ئاللىقاچان قېچىپ كەتكەنىدى.

ـــ توۋا، جاھانغا پاتماي داۋراڭ سالغان خۇسرەۋ شاھنىڭ كارامىتى شۇنچىلىك بولغىيمىدى؟ ـــ دېدى مەھمۇد سۇلتان قۇندۇز شەھىرىنىڭ مۇھاپىزەتسىز دەرۋازىسىدىن كىرىۋېتىپ.

ـــ گەپنى يوغان قىلغان بىلەن ئاشۇنداق توخۇ يۇرەك ئادەم ئۇ، ـــ دېدى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان، ـــ ھېلىقى تەمسىلنى ئاڭلىغان بولغىيتتىلە؟

ـــ قايسى تەمسىلنى دەيدىلا جانابلىرى؟

ـــ بۇقا ھۆكىرەيدۇ، كۆتى تىترەيدۇ، دېگەن تەمسىلنى دەي ـ

مىنا. بۇ دەل خۇسرەۋ شاھقا ماس كېلىدۇ.

مەھمۇد سۇلتان قاقاھلاپ كۈلۈپ كەتتى.

ـــ سىلى ئوردىغا كىرگەچ تۇرسىلا، مەن ئاغىچام بىلەن ئە-مىرزادەمنىڭ دېرىكىنى قىلاي، ـــ دېدى مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆ-رەگان.

ـــ بولىدۇ، ئوردىدىكى بەگلەردىن دېرىكىنى ئالالىسام، يا-لغۇز چاپارمەن ئەۋەتەرمەن.

ھەئە، ئايغاقچىلىرىدىن مەھمۇد سۇلتان بىلەن مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگانىنىڭ زور قوشۇن بىلەن قۇندۇزغا قاراپ كې-لىۋاتقانلىق خەۋىرىنى ئاڭلاپ، بۇ ئىككى مەشھۇر سەركەردىگە تەڭ كېلەلمەيدىغانلىقىنى ئويلاپ ئىچىگە ۋەھىمە كىرىۋالغان خۇسرەۋ شاھ، شەھەرنى مۇداپىئە قىلىپ ساقلاشقا كۆزى يەتمەي، مال ـ دۇنيالىرىنىڭ ھەممىسىنى ئېلىپ، سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى ئەگەشتۇرگىنىچە بەدەر قاچقانىدى.

مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان خۇسرەۋ شاھنىڭ چۆلدەرەپ قالغان ھەربىدىن ئايالى سۇلتان بېگىم بىلەن ئەمدىلا بەش ياشقا كىرگەن ئوغلى مۇھەممەد ھەيدەرنى ئاسانلا تاپتى. سۇلتان بېگىم-نىڭ قۇچىقىدا تۇغۇلغىنىغا بىر ئاي بولغان ئوغۇل بوۋاق بار ئى-دى. ھەئە، ئۇ ئۆتكەن يىلى خۇسرەۋ شاھنىڭ قېشىغا كەلگىنىدە سۇلتان بېگىمنى نىكاھىغا ئالغانىدى. ئەمما ئۇنىڭ بويىدا قالغا-لىقىدىن خەۋىرى يوق ئىدى. ئۇ قۇچاقتا تاتلىق ئۇخلاۋاتقان بوۋاقنى مېھرى بىلەن قاراپ قويۇپ، ئوغلى مۇھەممەد ھەيدەرنى دەس كۆتۈرۈپ قۇچىقىغا ئالدى ـ دە، باغرىغا مەھكەم باسقىنىچە مەكىزگە يېنىش ـ يېنىشلاپ سۆيدى.

ـــ كۆپ رىيازەت چەكتىلە، ـــ دېدى ئۇ خوتۇنىغا قاراپ، ـــ ئەمىرزادەمنىڭ ھالىدىن ئوبدان خەۋەر ئاپتىلا. تېخى يەنە پاقلا-دەك بىر ئوغۇل تۇغۇپ بېرىپتىلا. سىلىنى جاپادا قويدۇم.

ئەتىسى مەھمۇد سۇلتان بىلەن مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان

شەيبانىخانغا چاپارمەن ماڭغۇزۇشقا تەييارلىنىپ تۇرۇشىغا، ھەسارداىن چاپارمەن كەلدى.

ـــ خان ئالىيلىرى ھىسارنى پەتھى قىلدى، ـــ دەپ چاپارمەن، ـــ خۇسرەۋ شاھنىڭ قۇندۇزنى تاشلاپ قاچقانلىقىدىن خەۋەر تاپقان شىرىم چۆھرەبەگ خان ئالىيلىرىدىن گۇناھىنى تىلەپ قورغاننى تاپشۇردى. ئىككىلىرىنى دەرھال خۇراسانغا قاراپ يولغا چىقسۇن، تىرمىز يولىدا ئۇچرىشايلى دەپ پەرمان بەردى.

ـــ خۇراسانغا لەشكەر تارتىشقا نېمانچە ئالدىرايدىغاندۇ؟ ـــ دەپ غۇدۇرىدى مەھمۇد سۇلتان چاپارمەننى چىقىرىۋەتكەندىن كېيىن، ـــ ھېلىمۇ توختىماي يۇرۇش قىلىۋاتىمىز. ئەندىجانىنىمۇ، ھىسار، قۇندۇزنىمۇ ئالدۇق. ئەمدى بىرەر ئاي ئارام ئېلىشىمىز كېرەك ئىدى. ئالدىرىسا ماڭغاچ تۇرسۇن. بىز قۇندۇزدا بىرەر ھەپتە ئارام ئېلىۋېلىپ ئاندىن يولغا چىقايلى.

ـــ شەيبانىخان ئالىيلىرىنىڭ خۇراسانغا لەشكەر تارتىشقا ئالدىرىشىنىڭ سەۋەبىنى بىلەمدىلا جانابلىرى؟

ـــ ئاغام كۆڭلىدىكىنى ئەزەلدىن بىر كىمگە بىلدۈرمەيدۇ، ـــ دەدى مەھمۇد سۇلتان، ـــ بەلكىم ئەندىجان بىلەن ھىساردىكى غەلىبىسىدىن مەغرۇرلىنىپ كەتكەن بولسا كېرەك. بىراق، خۇراسان ھۆكۈمدارى سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا خۇسرەۋ شاھقا ھەرگىز ئوخشىمايدۇ. ئۇ دېگەن نۇرغۇن جەڭلەرنى كۆرگەن، لەشكىرىي ئىلىمدە، جەڭبازلىق ماھارىتىدە كامالەتكە يەتكەن تەجرىبىلىك پادىشاھ. بىزنىڭ دەبدەبىمىزدىن ئەندىشە قىلىپ كېتىشى ناتايىن. ئۇنىڭ ئۈستىگە بابۇر پادىشاھ ھازىر كابۇلنى قولغا ئېلىپ، ئەتراپىغا نۇرغۇن سەركەردە ـ لەشكەرلەرنى جۇغلىدى. ئاڭلىشىمچە لەشكەرلىرىنىڭ سانى ئىككى تۈمەندىن ئاشارمىش. ئۇ سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا بىلەن بىرلەشسە ئىشىمىز تېخىمۇ تەسلىشىدۇ. ئاغام ئەمدى ئىلكىدىكى زېمىنلارغا قانائەت قىلسا بولاتتى. ئۆزىنى «ئىسكەندەر سانى» دەپ ئاتىۋېلىپ، ئەمدىلىكتە ئۆزىدە

نى راستتىنلا ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىن چاغلاپ قالغان چېغى.

مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان مەھمۇد سۇلتاننىڭ ئاكىسى شەيبانىخان بىلەن ئانچە چىقىشالمايدىغانلىقىنى يېقىندىن بېرى ھېس قىلىپ يەتكەنىدى. ئاكىسىنىڭ سىياسەت ـ پەرمانلىرىدىن ئىزچىل نارازى بولۇپ كەلگەن مەھمۇد سۇلتان كۆڭلىدىكىنى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگاندىن يوشۇرمايتتى. ئۇلارنىڭ ئوتتۇ ـ رىسىدىكى دوستلۇق سىر يوشۇرمىغۇدەك دەرىجىدە كۈچەيگەنىدى.

ـــ كەمىنىلىرىنى دوستۇم دەپ بىلىپ كۆڭۈللىرىدىكىنى دېگەن يەردە، جانابلىرىدىن سىر يوشۇرۇپ يۈرسەمۇ بولماس، ـــ دېدى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان، ـــ ھازىر ئېغىز ئاچمىسام سىلىگە يۈز كېلەلمىگۈدەكمەن.

ـــ جانابلىرىنىڭ مەندىن يوشۇرغۇدەك سىرلىرىمۇ بارمـ ـدى؟ ـــ سورىدى مەھمۇد سۇلتان كۈلۈپ.

مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان خىجىللىق ئىلكىدە سۈس كۈ ـ لۈمسىرىدى:

ـــ ئامالىنىڭ يوقىدىن شەيبانىخان ئالىيلىرىغا ئىتائەت گەردىنىمنى سۇنغىنىم ئۆزلىرىگىمۇ ئايان. ھازىر ئەھمەد تەنبەل بىلەن خۇسرەۋ شاھلاردەك رەقىبلىرىمدىن خالاس بولدۇم. دېمەكـ چىمەنكى، شەيبانىخانغا ھاجىتىم قالمىدى. ئۇنىڭ يېنىدا يەنە تۇ ـ رۇۋەرسەم، بىر بولسا ئۆز قېرىنداشلىرىم بىلەن دۈشمەنلىشىشكە مەجبۇر بولىمەن، بىر بولسا شەيبانىخان ئالىيلىرىنىڭ قىلىچىدا ئۆلىمەن. بۇ دورەم قۇندۇزغا كېلىشنى تەلەپ قىلىشمىدا، خاتۇن ـ بالىلىرىمنى ئىزدەش زۆرۈرىيىتى بولسىمۇ، مۇھىمى مۇشۇ باھا ـ نىدە ئاستا ئۆز يولۇمنى تېپىۋېلىش ئىدى. سىلىگە بۇ مۇددىئا ـ يىمنى بىلدۈرمەي، جىم ـ جىملا كېتىپ قالسام نامەردلىك بول ـ غۇدەك. شۇڭا ئىجازەت بەرسىلە، ئاستا كېتىۋالاي دەيمەن.

ـــ نەگە باراي دەيدىلا؟

ـــ ئېنىق بىر قارارغا تېخى كەلگىنىم يوق. يا سۇلتان ھۇ ـ

سەيىن بايقارانىڭ دەرگاھىغا، يا بابۇر پادىشاھنىڭ يېنىغا بېرىشىم مۇمكىن.

ــ توغرا ئويلاپتىلا، ــ دېدى مەھمۇد سۇلتان، ــ مېنىڭمۇ ئاغامدىن ئاللىقاچان رايىم قايتقان. دەشتى قىپچاق دالىسىغا، ئاتا ـ بابامنىڭ ئەسلىي ماكانىغا قايتىپ ئارامخۇدا ياشاي دەيمەن. تەخت ـ سەلتەنەت، زېمىن دەپ شۇنچىۋالا قان تۆككىنىم يېتەر ئەمدى.

ــ بىر پارچە مەكتۇپ تەييارلاپ قويغانىدىم. ئىشەنچلىك نۆكەرلىرىدىن بىرەرى ئارقىلىق خانزادە سەئىدخانغا يەتكۈزۈپ بەرگەن بولسىلا.

ــ ئەلۋەتتە بولىدۇ، ــ دېدى مەھمۇد سۇلتان.

ــ ئەسلىدە خانزادە سەئىدخاننى ئۆزۈم بىللە ئېلىپ كېتەرمەن دېگەن ئويۇم بار ئىدى. بۇ مۇمكىن بولمىدى. شەيبانى-خان ئالىيلىرى مېنىڭ قاچقىنىمنى بىلسە، خانزادىنمۇ بوش قويۇۋەتمەسلىكى مۇمكىن. شۇڭا ئۇنىمۇ پۈرسەت تېپىپ دەرھال قېچىشقا دەۋەت قىلماقچىمەن.

ــ بۇ ئىشنى ماڭا تاپشۇرسىلا. خوجا ئەلى باھادىر ئىسىملىك بىر يىگىت بار. مەرھۇم ئالاچەخان ئالىيلىرىنىڭ ئاخسىدىكى جەڭدە ئەسىرگە چۈشكەن سەرۋازلىرىدىن بولىدۇ. پەم ـ پاراسىتى ۋە جەڭبازلىق ماھارىتىنىڭ يېگانىلىقىنى كۆرۈپ، خاس نۆكەر-لىرىم قاتارىغا قېتىۋالغانىدىم. كېيىن مەرتۋىسىنى ئۆستۈرۈپ ئورۇنباسار ياتىش بەگلىككە تەيىنلىگەنىدىم. ھازىر ئاغامنىڭ بارگاھىدا، بۇ ئىشلارنى شۇنىڭغا تاپشۇرساق، خانزادە سەئىدخا-نىڭ ئامان ـ ئېسەن قېچىشىغا ھەمدەمدە بولىدۇ. ئەمما، خانزادە-نىڭ بىخەتەرلىكى ئۈچۈن، سىلى يەنە بىرنەچچە كۈن قۇندۇزدىن ئايرىلمىسىلا.

ــ ھىممەتلىرىگە كۆپ رەھمەت، ــ دېدى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان مىننەتدارلىق بىلدۈرۈپ، ــ ئول خوجا ئەلى باھا-دىر مەرھۇم ئالاچەخان ئالىيلىرىنىڭ سەرۋازلىرىدىن بولسا، بۇ

ئىشىنىڭ رويابقا چىقىشىغا ئىشەنچ قىلسام بولغۇدەك. خانزادە سەـ ئىدخان چوقۇم سىلىدىن مىنەتدار بولىدۇ.

ـــ بۇ ھاجەت ئەمەس كۆرەگان جانابلىرى، ـــ دېدى مەھمۇد سۇلتان، ـــ ئەزەل ـ ئەزەلدىن بىراۋ يەنە بىراۋنىڭ زېمىنىنى، تەخت ـ سەلتەنەتىنى تارتىۋېلىپ ئۇزاق ھۆكۈمرانلىق قىلالىغان ئەمەس. ھەركىم ئۆز زېمىنىدا ياشىغىنى ئەۋزەل. مەيلى تاشكەنت، مەيلى پەرغانە، ماۋەرائۇننەھر بولسۇن بىزنىڭ زېمىنىمىز ئەمەس. گەرچە ھازىر بىز كۈچ ـ ھوقۇقىمىز بىلەن ھۆكۈمرانلىق قىلساقمۇ، بۇ يەرلەرنىڭ ئەسلىي ئىگىلىرى ھامان بىر كۈنى باش كۆتۈرۈپ چىقىدۇ. بۇ زېمىنلار تۇغلۇق تۆمۈر بىلەن ئەمىر تۆمۈرنىڭ ئەۋلادىغا تەئەللۇق. كەمىنلىرىنىڭ دەشتى قىپچاق دالىسىغا كېتىش قارارىغا كېلىشىمىنىڭ سەۋەبىمۇ مۇشۇ، بۇ ھەقىقەتنى تولۇمۇ كېچىكىپ ھېس قىلغىنىمدىن ئۆكۈنىمەن.

ئۇلار خېلى ئۇزاق پاراڭلاشتى.

※ ※ ※

ھاۋا تۇتۇلۇپ يامغۇرنىڭ شەپىسى كېلىۋاتاتتى. لايقىلاپ ئېقىۋاتقان ئەندەراب دەرياسى ھەيۋەتلىك شارقىرايتتى. دەريا بويىدىكى چىنارنىڭ ئاستىغا ۋاقىتلىق ياسالغان شاھ سۇپىدا ئولتۇرغان بابۇر تەگسىز خىياللارغا ئەسىر بولغانىدى.

«خۇسرەۋ شاھ توخۇ يۇرەك، پاسىق، مەرەز ئادەم، ئۇنىڭ بىلەن ئىتتىپاق تۈزسەم ئىشلىرىم ھەرگىز ئىلگىرى باسمايدۇ. بەلكىم نەس بېسىشىمۇ مۇمكىن. ئۇنىڭ ئىنىسى باقى چاغانىيانىڭ ساداقىتىدىن ھەرگىز گۇمانلانمايمەن. بوپتۇ، شۇنىڭ يۈزىنى قىلاي. نېمىلا دېگەنبىلەن خۇسرەۋ شاھ ئۇنىڭ بىر تۇغقان ئاغىسى، قېرىندىشى ئەمەسمۇ. ماڭا ھەرقانچە ۋاپادارلىق كۆرسەتسىمۇ قېرىنداش دېگەن بەربىر قېرىنداش. خۇسرەۋ شاھ بىلەن كۆرۈشمەيمەن دېسەم ئاغزىدا بىرنېمە دېمىگىنى بىلەن كۆڭلىدە يۇ-

زۇمنى قىلمىدى دەپ رەنجىپ قېلىشى مۇمكىن. خۇسرەۋ شاھنىڭ ئالدىمغا كېلىشكە ئەجەب يۇزى چىداپتۇ دېسە... ماڭا بىرنەچچە مەرتەم يۇزسىزلىك قىلغىنى ئېسىدە بارمىكىن؟ شۇ چاغدا مەرد-لىك قىلىپ، دوستلۇق قۇچىقىنى ئاچقان بولسا بەلكىم ھازىر شەيباققا بىرلىكتە تاقابىل تۇرغان بولارىدۇق. بېلى باغلاقلىق ئەر كىشى بولغاندىكىن، شەيباق بىلەن بىر مەرتەم ئېلىشىپ كۆر-مەي، خۇددى بۆرىنىڭ شەپىسىنى سەزگەن توشقاندەك شەھەرنى تاشلاپ بەدەر قېچىپتۇ...»

ھەئە، خۇسرەۋ شاھ قۇندۇزنى تاشلاپ قاچقاندىن كېيىن، ئۇ-نىڭدىن قاتتىق رايى قايتقان بىر بۆلۈك سەركەردە ـ لەشكەرلىرى ئۇدۇل بابۇرنىڭ قېشىغا كەلگەنىدى. بۇ ئىش خۇسرەۋ شاھنى تې-خىمۇ ئالاقزادە قىلىۋەتتى ـ دە، جېنىنى ساقلاپ قېلىش ئۇچۇن، بابۇردىن پاناھلىق تىلەشتىن باشقا چارە تاپالمىدى. كۆيۈئوغلى ياقۇپبەگنى نۇرغۇن سوۋغا ـ سالاملار بىلەن ئەۋەتىپ، قۇللۇق ۋە ساداقەت ئىزھار قىلدى. بابۇرنىڭ خۇسرەۋ شاھ بىلەن پەقەت كۆ-رۈشكۈسى يوق ئىدى. ئەمما ئېغىر كۈنلەردە ئۆزىگە ھەمراھ بول-غان باقى چاغانىيانىنىڭ يۇزىنى قىلىشقا مەجبۇر بولدى.

ـــ پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ مەردلىكىنى ئەلا بىلىپ، ئاداۋەت ساقلىمايلى ئول ساداقەتسىز ئاغام بىلەن كۆرۈشمەكچى بولغانلىق-لىرىغا كۆپ تەسەننا، ـــ دېدى باقى چاغانىيانى مىننەتدارلىقىنى بىلدۇرۇپ، ـــ ئاغامغا دەرگاھلىرىدا پاناھلىق بېرىش ـ بەرمەس-لىك ئۆزلىرىنىڭ ئىختىيارلىرى. مېنىڭچە ئۇنىڭ بول دەرگاھتا تۇرغىنىدىن تۇرمىغىنى ياخشىراق. ئىشقىلىپ ئۇنىڭغا مۇۋاپىق بىر ھاياتلىق يولى كۆرسەتكەيلا.

ـــ مېنى چۈشەنگەنلىكلىرىگە كۆپ تەشەككۇر، ـــ دېدى با-بۇر، ـــ سىلىگىمۇ مەلۇملۇق، مەسئۇد مىرزا بىلەن بايسۇنغۇر مىرزىلار مېنىڭ نەۋرە قېرىنداشلىرىم ئىدى، خۇسرەۋ شاھ ئول خانزادىلەرگە ساداقەتمەنلىك بىلەن خىزمەت قىلماقتا يوق، ئۇلار-نى ئۆلتۈرۈپ، تەخت ـ سەلتەنەتىنى تارتىۋالدى. ماڭا قىلغان

ھۆرمەتسىزلىكىنى كۆڭلۈمدىن تامامەن چىقىرىۋېتەلمىشىم مۇمكىن، ئەمما يېنىمدا رەھمەتلىك ئول ئىككى خانزادىنىڭ ئىنىسى مىرزاخان بار. مەن كەچۈرگەن تەقدىردىمۇ مىرزاخان ھەرگىز كەچۈرمەيدۇ. خۇسرەۋ شاھقا دەرگاھىمدىن پاناھلىق بەرسەم مىرزاخان رەنجىيدۇ، ئاغىلىرىدىن ئايرىلىپ، مېنىڭ خىزمىتىمگە كەلگەن سەركەردىلەرمۇ ئىزتىراپتا قالىدۇ، بەلكىم مەندىن رايى يېنىپ قېلىشىمۇ مۇمكىن.

ـــ دانا پىكىر قىلدىلا ئالىيلىرى. پەقەت ئول ئاغامنىڭ ھايات ياتى ئامان قالسىلا بولدى. نېمىلا دېگەنبىلەن مەن ئۇنىڭ ئانا باشقا ئىنىسى. شۇڭا ئۇنىڭ ھاياتىغا كۆڭۈل بۆلۈش مەجبۇرىيىتىم بار.

ـــ بۇ تەرەپتىن خاتىرجەم بولسىلا. ئاغىلىرىنىڭ ھاياتى ۋە مېلىغا زىنھار خەۋپ يەتكۈزمەسلىككە كېپىللىك قىلىمەن. چۈنكى، دەرگاھىمغا پاناھلىق تىلەپ كەلگەن ئادەمنىڭ ھاياتىنى قوغداپ قالالمىسام، نامەرد دېگەن ئاتاقتا قالىمەن، باشقىلارمۇ ئۇستۇمدىن سۆز ـ چۆچەك قىلىشىدۇ.

ـــ مەن ئاغام بىلەن كۆرۈشمەي، ـــ دېدى باقى چاغانىيانى، ـــ يانلىرىدا تۇرسام سىلىنى تەڭقىسلىقتا قالدۇرۇپ قويۇشۇم مۇمكىن، شۇڭا ئۆزۈمنى دالدىغا ئالاي دەيمەن.

ـــ توغرا ئويلاپتىلا.

ـــ ناۋادا مېنى سوراپ قالسا، مۇۋاپىق جاۋابىنى بېرەرلا.

بۇگۈن باقى چاغانىيانى ئاكىسى خۇسرەۋ شاھنىڭ ئۆزى بىلەن بولغان قېرىنداشلىقىنى شېپى كەلتۈرۈپ، بابۇرنى تەڭقىسلىقتا قويۇشىدىن ئەنسىرەپ ئۆزىنى دالدىغا ئالغانىدى. شۇ تاپتا بابۇر خۇسرەۋ شاھنى قوبۇل قىلىش ئۈچۈن ساقلاپ ئولتۇراتتى.

«نامەردلىك ۋە تۇزكورلۇقتا ئۇچىغا چىققان بۇ ئەبلەخ مەن بىلەن قايسى يوسۇندا كۆرۈشەر. ئۇنىڭ ئىشەنگەن ۋە ئېتىبار قىلغان سەركەردە ـ نۆكەرلىرى تامامى دېگۈدەك كېلىپ ماڭا نۆكەر بولدى. بىرنەچچە مۇددەت جاھانغا پاتماي ھۆكۈمرانلىق قىلىپ

يۈرگەن بۇ مۇناپىق بۇگۈنكى كۈندە مۇشۇنداق خارۇ زارلىقتا قېـ
لمىشىنى ئويلىغان بولغىيمىدى؟ تەقدىرنىڭ ئويۇنلىرى نېمىدېگەن
قىزىق ـ ھە؟ ئاتا ـ بابىلارنىڭ بول دۆلەت سەندە تۇرماس، ئول
مەينەت مەندە، دېگىنى مۇشۇ بولسا كېرەك...»

يىراقتىن بىر توپ ئاتلىقلارنىڭ قارىسى كۆرۈندى، بابۇر
خىيالىنى يېغىشتۇرۇپ قەددىنى رۇسلىدى.

خۇسرەۋ شاھ يىراقتىن ئاتتىن چۈشۈپ، يۈگۈرۈپ دېگۈدەك
بابۇرنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئۇچ قەدەم ئارىلىق قالغاندا توختاپ ئۇچ
قېتىم يۈكۈندى:

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم قۇدرەتلىك پادىشاھ ئالىيلىرى، كە
مىنە نۆكەرلىرىنىڭ ئەرزىمەس ئېھتىرامىنى قوبۇل قىلغايلا!

بابۇر ئۇنىڭ چىرايىغا تىكىلىپ قارىۋەتكەندىن كېيىن، ئول
تۇرغان جايىدىن قىمىرلاپمۇ قويماي، چىرايىغا سۇس كۈلكە يۈ
گۈرتتى:

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام.

بابۇر ئۇنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلماي، بويۇن قىسىپ تۇر
غان بىچارە تۇرقىغا قايتىدىن نەزەر تاشلىدى.

«تەڭرى نېمىدېگەن قۇدرەتلىك ـ ھە؟ يىگىرمە ـ ئوتتۇز
مىڭ لەشكەرنىڭ ئىگىسى بولغان، قەھلۇغەدىن تارتىپ ھىندىقۇش
تېغىغىچە بولغان ۋىلايەتلەرنىڭ ھەممىسىنى ئۆز ئىدارىسى ئاس
تىغا ئالغان، شول سەۋەبتىن ھېچكىمنى كۆزىگە ئىلماي تەكەبـ
بۇرانە ياشىغان بۇ تۇزكور ئەبلەخنى مەندەك دۇشمەنلىرى تەرىپە
دىن مەغلۇپ بولۇپ، ۋەتىنىدىن ئايرىلىپ قالغان ھۆكۈمدارنىڭ
ئالدىغا شۇنچە خار، شۇنچە ئاجىز، شۇنچە بىچارە ھالەتتە ئەكىلىپ
قويدى. مانا شۇ تاپتا ئۇنىڭ نە ئۆز نۆكىرىگە، نە مىلىغا، نە جە
نىغا ئىگە بولغۇدەك ئىقتىدارى بولسۇن؟! ھە توغرا، ئۇنىڭ ئەس
لىي ئىسمى ھەسەن بارلاس ئەمەسمىدى؟ مەرھۇم تاغام سۇلتان
مەھمۇد مىرزىنىڭ ئوردىسىدا باجگىر ئىدى، كېيىن ئۆزىنى
خۇسرەۋ شاھ دەپ ئاتىۋالغان...»

بابۇر خىيالىنى يىغىشتۇرۇپ، تېخىچە ئۆرە تۇرغان خۇسرەۋ شاھقا مەسخىرىلىك قارىدى:

ـــ قېنى ئولتۇرسىلا ھەسەن بارلاس.

خۇسرەۋ شاھ بابۇرنىڭ ئۆزىنىڭ سەلتەنەت نامىنى ئەمەس، ئەسلىي ئىسمىنى ئاتاپ تۇرۇپ، ئولتۇرۇشقا بۇيرۇغىنىدىن گەڭ-گىسىگىچە قىزىرىپ كەتتى:

ـــ پادىشاھ ئالىيلىرى شەپقەتلىكتۇر.

ئۇ چوڭقۇر ئېگىلىپ مىننەتدارلىق بىلدۈرگەندىن كېيىن، شاھ سۇپىنىڭ تۆۋەن تەرىپىگە كېلىپ يۈكۈنۈپ ئولتۇردى، ئاندىن بىللە كەلگەن خىزمەتكارلىرىنى بۇيرۇپ بابۇرغا كۆرۈشۈش سۇۋ-غىسى ئۇچۇن تۆت تۆگە، تۆت قېچىرغا ئارتىپ ئېلىپ كەلگەن سوۋغاتلارنى تارتۇق قىلدى. بۇ جەريانداا بابۇرغا يەنە بىرنەچچە قېتىم يۈكۈندى.

ـــ لايىقلىرىدا بولمىسىمۇ قوبۇل قىلغايلا، ـــ دېدى قول باغلاپ تۇرۇپ.

«بۇ پىخسىق ئوغرىنىڭ بارلىق ئالتۇن ـ كۈمۈش، ئۇنچە ـ مەرۋايىتلىرىنى توققۇز قاتار تۆگە، توققۇز قاتار قېچىر[1]غا ئارتىپ چىقىپتۇ دەپ ئاڭلىدىم. ئېلىپ كەلگەن پېشكەشلىرىنى قارا-مامدىغان، كۆڭلىدە بابۇرغا كاتتا سوۋغات تارتۇق قىلدىم دەپ ئويلاۋاتقاندۇ ھەرقاچان. ئەسلىدە بۇ مال ـ دۇنيالارنىڭ ھەممىسى مەرھۇم تاغلىرىمنىڭ ئىدى. بوپتۇلا، ئىت بىلەن سۆڭەك تالاش-قاندەك بولۇپ قالماي...»

بابۇر سوۋغاتلارغا كۆزىنىڭ قىرىنىمۇ سېلىپ قويماي يېنىدىكى خەزىنىچى بەگكە قارىدى:

ـــ تاپشۇرۇۋالغايلا.

بابۇرنىڭ رەھمەت ـ ھەشقاللا ئېيتىش ئۇيىاقتا تۇرسۇن، سوۋغاتلارغا قاراپمۇ قويمىغىنىنى كۆرۈپ خۇسرەۋ شاھنىڭ يۈرە-

① توققۇز قاتار قېچىر ـــ توققۇز تۆگە ياكى توققۇز قېچىر بىر قاتار ھېسابلىنىدۇ.

كىگە ۋەھىمە ئولاشتى.

«بەرگەن سوۋغاتلىرىمدىن تازا رازى بولمىغانىدەك قىلىدۇ. ئۆمۈر بويى جۇغلىغان دەپىنە ـ دۇنيالىرىنىڭ ھەممىسىدىن ئايرىلىپ قالامدىمەن نېمە؟ ئىشقىلىپ جېنىم ئامان قالسىلا بولاتتى. شەيبانىخاندىن قېچىپ، خاتا قىلمىغانىدىمەن ـ ھە؟ ئاۋۇ سەركەردىلەرنىڭ كۆزلىرىدە ساپلا شۇملۇق ئەلەڭگىيدۇ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئىنىم باقى بەگ كۆرۈنمەيدىغۇ؟ بابۇر ئۇنى قەستەن بىر يەرگە ئەۋەتىۋەتكەن ئوخشايدۇ، ئۇنى بار دەپ بول دەرگاھقا كۆڭلۈم توق كەلگەن ئەمەسمىدىم. ئول بەدرەكمۇ ئىلگىرىكى ئاداۋەتنى كۆڭلىدىن چىقىرىۋېتەلمەي ئۆزىنى چەتكە ئالدىمۇ ـ يا؟ خەپ باقى، ئىت ئۆلۈمىدە ئۆلەرسەن. ئاۋۇ بىرنەچچە تۈزكورلارنىڭ ماڭىات ئادەمگە قارىغاندەك قاراۋاتقىنىنى. ئۇلارغا يۇقىرى مەرتىۋە، تەمىنات بېرىپ ئەتىۋارلىغان ئەمەسمىدىم. ھەپتە بولار ـ بولمايلا بابۇرنىڭ يېقىن ئادىمى بولۇپ كېتىپتۇ. كۆرىمىز تېخى، قانچىلىك ئەتىۋارلىنىپ كېتىدىغىنىنى...»

بابۇر خۇسرەۋ شاھتىن ئايرىلىپ، يېنىغا قېچىپ كەلگەن بىرقانچە سەركەردىنى قەستەن شاھ سۇپىنىڭ تۆر تەرىپىدە ئولتۇرغۇزغانىدى. خۇسرەۋ شاھنىڭ ئۇلارغا يەر تېگىدىن قاراۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، گېلىنى قىرىپ قويۇپ ئېغىز ئاچتى:

ـــ بول سەركەردىلەر ئۆز ئىختىيارلىقى بىلەن ساداقەت ئىزھار قىلغانلىقى ئۈچۈن خىزمىتىمگە ئالدىم، ـــ دېدى ئۇ خۇسرەۋ شاھنىڭ خىيالىنى بۆلۈپ، ـــ چۈنكى، دوستلۇق، سادا-قەتنى قەدىرلەش، مەردلىكنى ئەلا بىلىش بىزنىڭ مىزانىمىز.

خۇسرەۋ شاھ تاتارغان ھالدا ئۆزىنى كۈلكىگە زورلىدى:

ـــ ھېچقىسى يوق. ئۇلار ئىلگىرىمۇ مەندىن تۆت قېتىم ئايرىلىپ، دەرگاھىمغا يەنە قايتىپ كەلگەنىدى.

بابۇر سوغۇق كۈلۈمسىرىدى.

«ھېيلىگەر مۇناپىق، سەركەردىلىرىڭنى ساداقەتسىزلىكتە ئەيىبلەپ، ماڭا چېقىشتۇرۇۋاتىسەنغۇ تاينىلىق. بۇ چاندۇرماي قىلـ

غان پىتنەڭگە مېنى ئىشىنىدۇ، دەپ ئويلىغان بولساڭ خاتالاشقان بولىسەن...»

ــ مال ئىگىسىنى دورىمىسا ھارام، دەيدىغان گەپ بار، ــ دېدى بابۇر تەمكىنلىك بىلەن، ــ بەلكىم ئۇلارمۇ ئىلگىرى سىلىنى دورىغان بولغىيدى. ئەمدى ھەرگىز ئۇنداق قىلمايدۇ. چۈنكى، ئۇلۇغ ئەللامە بابىمىز يۈسۈپ خاس ھاجىپ ھەزرەتلىرى «قۇتاتغۇبىلىك» ناملىق شاھانە كىتابىدا: «ئارسلانلارغا ئىت باش بولسا، ئارسلانلار ئىتسىمان بولۇر، ئىتلارغا ئارسلان باش بولسا، ئىتلار ئارسلانسىمان بولۇر» دەپ قەيت قىلغان. ھازىر بول سەركەردىلەرنىڭ پاسىبانى مەن، ھەرگىز سىلى ئەمەس.

ــ شۇنداق، شۇنداق، ــ دېدى خۇسرەۋ شاھ خىجىللىقىنى يالغان كۈلكىسى بىلەن يوشۇرۇشقا تىرىشىپ.

سۆھبەت بىر ئاش پىشىم داۋاملاشتى. خۇسرەۋ شاھنىڭ نامەردلىك، تۆزكورلۇقىغا يارىشا سۆزلىرىمۇ پۇچەك ھەم لاۋزا ئىدى. يەنە سۆھبەتلىشىشكە بابۇرنىڭ تاقىتى قالمىغانىدى.

ــ مەن پات يېقىندا مۇناپىق شەيباق بىلەن جەڭ قىلىمەن، ــ دېدى ئۇ خۇسرەۋ شاھقا قاراپ، ــ سىلىنىڭ سىپاھلىق بىلەن ئەزەلدىن خۇشلىرى يوق. خۇسۇسەن ئول شەيباقتا روبىرو كېلىشتىن خەۋپسىرەيدىلا، شۇڭا سىلىنى ئول ياغىغا تەۋسىيە قىلماي. ھازىرچە سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئالىيلىرىنىڭ تەسىرىۋپى بولغان خۇراسان تەرەپ تىنچ، شول تەرەپلەرگە بېرىپ توپلىغان مال ــ دۇنيالىرىنىڭ راھىتىنى كۆرگەيلا. بەلكىم سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئالىيلىرى بىرەر شەھەرنى بېرىپ قالار. شىرىم تاغايى جانابلىرى سىلىنى غۇرى ۋە دەھانە ئۆتكەللىرىدىن ئۆتكۈزۈپ قويسۇن.

خۇسرەۋ شاھ گەپ قىلىشقا ئاغزىنى ئۆمەللىۋىدى، بابۇر پۇرسەت بەرمىدى:

ــ ھازىر شەيباقنىڭ ئىلغار[1] لىرى غۇرى تاغلىرى، تىرمىز

① ئىلغار ــ ئالدىن يۇرگۈچى قوشۇن.

يوللىرىدىكى ئۆتكەللەرنى ئىگىلەپ بولاي دېدى. چاپسان يولغا چىقمىسلا ئۇلگۈرەلمەي قالىدىلا. ئول چاغدا جانلىرىغا ئارا تۇ- رۇشقا مېنىڭمۇ ئامالىم قالمايدۇ.

شەيبانىخاننىڭ ئىسمىنى ئاڭلاپ، خۇسرەۋ شاھنى يەنە ئۆلۈم ۋەھىمىسى باستى. شۇ دەقىقىدە بابۇرغا باغلىغان ئۇمىدىنى پۈتۈن- لەي ئۈزگەنىدى.

«بابۇرنىڭ قېشىدا تۇرساممۇ ماڭا ئامانلىق يوق ئوخشايدۇ، ئۇنىڭ قېشىغا خاتا كەپتىمەن، ئۇدۇللا خۇراسانغا بارسام بوپتى- كەن. ھېلىمۇ كېچىكمەسمەن. دەرھال يولغا چىقاي، ناۋادا شەيبا- نىخانىڭ لەشكەرلىرى يوللارنى تولۇق ئىگىلىۋالسا ئالدى ــ كەي- نىمگە ماڭالماي قالماي يەنە. ئىسىت، بابۇرغا بىكاردىن ــ بىكار بىرمۇنچە ئالتۇن ــ كۈمۈش تاشلاپ بەردىم...»

ــ پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ ھېممىتىگە ھەشقاللا.

خۇسرەۋ شاھ ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ بابۇرغا سالام بەردى.

ــ ھەسەن بارلاسنى ئۈزىتىپ قويۇڭلار، ــ دېدى بابۇر مە- دىرلىماي ئولتۇرۇپ.

خۇسرەۋ شاھ كېتىشى ھامان، خانزادە مىرزاخان بابۇرنىڭ ئالدىغا كېلىپ يۈكۈندى.

ــ گەپلىرى بولسا ئولتۇرۇپ دېسىلە ئەزىز ئىنىم، يۈكۈ- نۈشلىرى ھاجەتسىز.

بابۇر مىرزاخاننىڭ مەقسىتىنى ئاللىقاچان پەرەز قىلىپ بولغانىدى.

ــ قىبلىگاھىمىزغا مەلۇملۇق، ــ دېدى مىرزاخان غەزەپ- تىن بوغۇلغان ھالدا، ــ مۇناپىق خۇسرەۋ شاھ مەرھۇم ئاغىلە- رىم مەسئۇد مىرزا بىلەن بايسۇنغۇر مىرزىنى ئۆلتۈرۈۋەتكەن، ئۇ- نىڭدا ئاشۇ ئاغىلىرىمنىڭ خۇن ــ قىساسى بار. شۇڭا پەرمان بەرسىلە، بىگۇناھ ئۆلتۈرۈلگەن ئاغىلىرىمنىڭ قىساسى ئۇچۇن ئۇنى ئۆلتۈرۈشۈم كېرەك.

بابۇر بۇرۇتلىرى ئەمدىلا خەت تارتىشقا باشلىغان نەۋرە ئە-

ئىسىغا مېھرىبانلىق بىلەن قارىدى:

ــ تەلەپلىرى يوللۇق، قەدىرلىك ئىنىم. ئەمما ئويلاپ باقسىلا، ئىككى پاك پەرىشتىنى بىر ناپاك دۇنيگە تەڭلەشتۇرسەك، بۇ بىز ئۈچۈن يۈزمىڭ ئەيىب ئەمەسمۇ؟

مىرزاخان گەپ قىلماي يەرگە قارىۋالدى. تۇرقىدىن نىيىتىدىن ئاسانلىقچە يانمايدىغاندەك قىلاتتى. بابۇر يەنە ئېغىز ئاچتى:

ــ ناۋادا ئول تۇزكور مۇناپىق دەرگاھىمىزغا پاناھلىق تىلەپ كەلمىگەن بولسىدى، ئەلۋەتتە تۇتۇپ ئۆلتۈرسەك تامامەن بولاتتى، ئەمما، ئۆز ئايىغى بىلەن كېلىپ پاناھلىق تىلىگۈچىنى ئۆلتۈرۈۋەتسەك، ئەل ــ يۇرتقا نامەرد دېگەن ئاتىقىمىز تارايدۇ، جاھاندىكى مەرد ــ باھادىرلارنىڭ مەسخىرىسىگە قالىمىز، ئۇنىڭ ئۈستىگە بالا ئۇنىڭغا ئامان ــ ئېسىنلىك ۋەدە قىلدۇق. ئەمدى ۋەدىمىزدىن يېنىۋالساق، ئول تۇزكوردىن نېمە پەرقىمىز قالىدۇ؟ تەڭرى ئەڭ ئادىل ھۆكۈم چىقارغۇچىدۇر. ھېچكىم تەڭرىنىڭ جازاسىدىن قۇتۇلالىغان ئەمەس. ئەڭ ياخشىسى مېنى تەڭقىسلىقتا قويمىسىلا.

مىرزاخان يەنە جاھىللىق قىلىشقا جۈرئەت قىلالماي، ئىلاجسىز بېشىنى تۆۋەن سالدى.

ھەئە، بابۇر راست ئېيتقانىدى. ئۇزاق ئۆتمەي خۇسرەۋ شاھنىڭ يول ئۈستىدە شەيبانىخانىنىڭ ھەمزە سۇلتان ئىسىملىك سەركەردىسى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلۈپ، مال ــ مۈلكىنىڭ بۇلانغاز-لىق خەۋىرى كەلدى.

«ئى قۇدرەتلىك تەڭرىم، ــ دەپ ھەمدۇ سانا ئېيتتى بۇ خەۋىرنى ئاڭلىغان بابۇر، ــ جاھاندىكى جەمى پادىشاھلارنىڭ ئەڭ ئۇلۇغى ئۆزۈڭسەن، خالىغان ئادەمگە پادىشاھلىقنى بېرىسەن، خالىغان ئادەمدىن پادىشاھلىقنى تارتىۋالىسەن، خالىغان ئادەمنى ئەزىز، خالىغان ئادەمنى خار قىلىسەن. ھېچكىمنىڭ قىساسىنى ھېچكىمدە قويمايسەن. ھەممە ياخشىلىق، ئادالەت سېنىڭ قولۇڭدىدۇر. سەن ھەقىقەتەن ھەممىگە قادىرسەن...»

※ ※ ※

مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانىڭ خېتىنى تېزلا ئوقۇپ تۈ-گەتكەن خانزادە سەئىدخان خوجا ئەلى باھادىرنىڭ كۆزىگە گۈمان بىلەن تىكىلدى. ئەمما ئۆزىگە ھۆرمەت، ئىشەنچ بىلدۈرۈپ تۇرغان بۇ كۆزلەردىن ھېچقانداق بىر سۆيىقەست، ساختىلىقنى تاپالمىدى. خەت ئۇنىڭغا قانچىلىك تاسادىپىي تۇيۇلغان بولسا، دادىسىنىڭ ئۆلۈمى توغرۇلۇق يېزىلغان قۇرلارمۇ شۇنچىلىك تاسادىپىي تۇيۇلدى.

«بۇ خەت راستتىنلا مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانىڭمىدۇر. شەيبانخان بىرەر شۇملۇق پىلانلاپ، مېنى سىناۋاتامايدىغاندۇ ـ ھە؟...»

سەئىدخان خەتنىڭ ئاخىرقى قۇرلىرىغا قايتىدىن نەزەر تاشلىدى:

«... خانزادەم، مەرھۇم ئاتىلىرىنىڭ ۋاپاتىدىن تولا قايغۇرۇپ ئۆزلىرىنى يوقىتىپ قويمىسىلا. ئۆلۈم ھەممىمىزنىڭ بېشىدا بار. بەندە تۇغۇلغان ئىكەن، ھامان بىر كۈنى ئول رەھمەت دەرياسىنىڭ شەربىتىنى تېتىماي قويمايدۇ. ھازىرقى مۇھىم ئىش شەيبانخانىنىڭ دەرگاھىدىن جانلىرىنى ياقىغا ئېلىش. نەچچەن ۋاقىتتىن بېرى ھەرقانچە تىرىشچانلىق كۆرسەتكەن بولسامۇ، ئۆزلىرى بىلەن خاس مۇلاقاتتا بولۇش پۇرستىنى تاپالمىدىم. شەيبانخانىنىڭ گۈمانىنى قوزغاپ قويماسلىق ئۈچۈن تەۋەككۈل قىلىشتىن ئېھتىيات قىلدىم. بىلىشلىرى كېرەككى، كەمىنلىرىمۇ ئامالىنىڭ يوقىدىن شەيبانخانغا ئىتائەت گەردىنىمنى ۋاقتىلىق سۇنغانمەن. مانا ئەمدى پۇرسەت كەلدى. بەلكىم سۇلتان ھۈسەيىن بايقارانىڭ ياكى بابۇر پادىشاھنىڭ دەرگاھىغا بارارمەن، مەيلى قايسىسىنىڭ قېشىغا بارماي، شەيبا-

نىخاننىڭ مۇقابىلىسىگە چىقىپ قولىدىن كەتكەن تەخت ـ سەلتەنەتنى قايتۇرۇۋېلىش ئۈچۈن تىرىشچانلىق كۆرسىتىدىغان. سىلى ئول شەيبانىخاننىڭ دەرگاھىدىن قۇتۇلۇپ چىقىپ قاندىن كېيىن ئۇدۇل ئاقسۇغا بارغايلا. سىلى ئول تەرەپتىن باھادىر سەركەردە ـ لەشكەرلەرنى باشلاپ كەلسىلە، مەن بۇ تەرەپتىن بابۇر پادىشاھ ۋە سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا بىلەن شەيبانىخاننىڭ ئالدىنى توسسام، چوقۇمكى بۇيۇك مەقسەتلىرىمىز مۇراد تاپۇر...»

مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان خەتنىڭ تېگىگە تۆۋەندىكىدەك ئىزاھات قوشۇپ قويغاندى:

«بابا مەھمۇد سۇلتان جانابلىرى بىلەن مۇلاقاتتا بولۇپ مۇددىئايىمنى بايان قىلدىم. ئۇ ماڭا ئىجازەت بەردى ھەمدە سىلىنىڭ ئول دەرگاھتىن ئامان ـ ئېسەن قۇتۇلۇپ چىقىشلىرى ئۈچۈن خوجا ئەلى باھادىر ئىسىملىك ياتىش بېگى ئارقىلىق ياردەم قولىنى سۇنۇدىغانلىقىنى بىلدۈردى. بەلكىم سىلى مەھمۇد سۇلتان شەيبانىخاننىڭ ئىنىسى تۇرسا، ئۆز ئاغىسىنىڭ دۈشمەنلىرىگە ياردەم قولىنى سۇنۇشى مۇمكىن ئەمەس، دەپ ئىككىلىنىپ قېلىشلىرى مۇمكىن. ئول ئاغا ـ ئىنىلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئارازچىلىق بار. لېكىن، خۇسۇسەن مەھمۇد سۇلتاننىڭ ئاغىسى شەيبانى خاننىڭ سىياسەت ـ پەرمانلىرىدىن نارازى ئىكەنلىكىدىن سىلىنىڭمۇ ئاز ـ تولا خەۋەرلىرى باردۇر. ھازىرچە گەپنى ئۇزارتماي، قالدى گەپلەرنى ئاللاھ خالىسا كېيىن كۆرۈشكەندە تەپسىلىي مۇڭدىشارمىز.»

شۇ تاپتا سەئىدخاننىڭ ۋۇجۇدىنى دادىسىنىڭ ئۆلۈم خەۋىرىدىن پەيدا بولغان ئازاب بەكرەك ئىسكەنجىگە ئالغاندى.

«تاغدەك ئىشەنگەن، ئۈمىد باغلىغان ئاتامدىنمۇ ئايرىلىپتىمەن

مەن، شۇنچە ۋاقىت خەۋەرسىز يۈرۈپتىمەن تېخى، ئەمدى بۇ دەر-گاھتا تۇرسام بولمايدۇ. ھامىنى بىر ئۆلۈم دەپتىكەن. بوپتۇ، بۇ مەكتۇپقىمۇ، ئالدىمدىكى مۇنۇ ئەزىمەتكىمۇ ئىشىنەي، يامىنى كەلسە شەيبانىخانىنىڭ قىلىچىدا ئۆلۈپ كېتەرمەن...»

ــ بىر قارارغا كەلدىلىمۇ خانزادەم؟ ــ سورىدى خوجا ئەلى باھادىر سەئىدخانىنىڭ خىيالىنى بۆلۈپ.

سەئىدخان ئۇنىڭ كۆزىگە يالت ئېتىپ قارىدى.

ــ ماڭا ئىشەنمەيۋاتىدىلا ھەقىچان،كەمىنىلىرى مەرھۇم ئالاچەخان ئالىيلىرىنىڭ سەرۋازلىرىدىن بولىمەن. يۈرتۇم پىچاق-دىن. مېنى تونۇماسلىقلىرى تەبىئىي، ئەمما ئۆزلىرىنى ئوبدان تونۇيمەن، بولۇپمۇ تاشكەنتكە يۈرۈش قىلغاندا ھەمراۋاق دوست-لىرى تاھىربەگ بىلەن يول بويى قىلىپ ماڭغان شوخلۇقلىرى...

ــ قاچان ماڭىمىز؟ ــ سورىدى سەئىدخان خوجا ئەلى باھا-دىرنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ. ھەئە، دوستى تاھىر بەگنىڭ ئىسمىنى ئاڭلاش بىلەن سەئىدخانىنىڭ ئۇنىڭدىن گۇمانلىنىشقا ئاساسى قال-مىغانىدى.

ــ ئاللاھ خالىسا بۈگۈن كېچە تۇن نىسپىدىن كېيىن.

ــ چېدىردىن ھەرقانداق ۋاقىتتا يالغۇز چىقالمايدىغانلىقىم ئۆزلىرىگە ئايان.

ــ بىلىمەن. بۇ تەرەپلەردىن خاتىرجەم بولسىلا، قوللىرىدا-كى مەكتۇپ ماڭا تۇنۇگۈن كەلگەن. ھېلىغىچە ھەممە تەييارلىقلار-نى پۈتتۈرۈپ بولدۇم، بىز يالغۇز ئەمەس.

خوجا ئەلى باھادىرنىڭ: «بىز يالغۇز ئەمەس» دېگەن سۆزلىرى سەئىدخانغا باشقىچە يېقىملىق ئاڭلاندى.

ــ كەچلىك غىزانى يېمىسىلە، ــ دەپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى خوجا ئەلى باھادىر، ــ ئەمما، نۆكەرلەرنى تويغۇچە يېيىشكە زورلىسىلا. ئۇلار تاڭ ئاتقۇچە بېشىدا ناغرا چالسىمۇ تۇيماي ئۇخلايدۇ.

ــ نەدە ئۇچرىشىمىز؟

ـــ مەن دېگەن ياتىش بېگى. كېچىدە نەگە بارسام ھېچكىم مەندىن گۇمانلانمايدۇ. سىلى نۆكەرلەردىن بىرنىڭ كىيىمىنى سالدۇرۇپ، نۆكەرچە كىيىنىپ تۇرسىلا. يانلىرىغا ئۆزۈم كېلىمەن ـ دە، چارلىغۇچى نۆكەرلىرىمگە قوشۇپ ئېلىپ كېتىمەن.

ـــ بولىدۇ ئەمىسە، سىلىنى كۈتىمەن.

※ ※ ※

بۈگۈن ئەتىگەنلىك ناشتىغا شەيبانىخاننىڭ پەقەتلا ئىشتىھاسى تارتمىدى. خۇددى بىرەر مۇھىم خەۋەر كۈتۈۋاتقاندەك پات ـ پات سىرتقا قارايتتى. سالامغا كەلگەن ئەمىر ـ سەركەردىلىرىنىڭ قوبۇل قىلمىدى. لەشكىرىي يۇرۇشنى داۋاملاشتۇرۇش پەرمانىنىمۇ بەرمىدى. نېمە ئۈچۈندۇر بۈگۈن يولغا چىقىشقا ئالدىرىمايۋاتقاندەك قىلاتتى. ئۇنى ناشتىغا زورلاشقا پېتىنالمىغان بىكا ـ ۋۇل ئەمىر سوۋۇپ كەتكەن ناشتىلىقلارنى يىغدۇرۇۋېتىشكە مەجبۇر بولدى.

ـــ قىبلىگاھىمىزغا مەلۇم بولغاي، قابىلشاھ ئوغلان قايتىپ كەلدى.

ـــ دەرھال يېنىمغا كىرسۇن، ـــ دېدى شەيبانىخان مەھرىمىگە قاراپ.

قابىلشاھ ئوغلان شەيبانىخاننىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك مەھرىمى ھەم يوشۇرۇن كاللا كېسەرلىرىنىڭ بىرى ئىدى. ئۇنى مەخپىي پەرمان بېرىپ قۇندۇزغا ئەۋەتكەنىدى.

ـــ قانداق بولدى؟ ـــ سورىدى ئۇ، قابىلشاھ ئوغلانغا سالام قىلىشقىمۇ پۇرسەت بەرمەي.

ـــ ئانھەزرىتىمنىڭ پەرمانى تولۇق ئادا بولدى، ـــ دېدى قابىلشاھ ئوغلان يەر سۆيۈپ تۇرۇپ.

ـــ ئول ئىككىسىنىڭ زوقۇم سېلىنغان غىزانى يېگىنىنى ئۆز كۆزۈڭ بىلەن كۆردۈڭمۇ؟

ـــ بىر ئاي ئىلگىرى مەھمۇد سۇلتاننىڭ خاس غىزاخانىسىغا كىرگۈزۈۋەتكەن بىكاۋۇل ئىشلارنى كۆڭلىمىزدىكىدەك بەجا كەلتۈرۈپ ئالىيلىرى ئىلتىپات قىلغان زوقۇمنى غىزاغا پەم بىلەن ئارىلاشتۇرۇۋەتتى. بىراق، ـــ قابىلشاھ ئوغلان بىر پەس تۇرۇۋېلىپ داۋام قىلدى، ـــ غىزانى مەھمۇد سۇلتان ئۆزى يالغۇز يېدى. نېمە ئۈچۈندۇر مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان ئۇنىڭغا غىزادا ھەمراھ بولمىدى. كەمىنىلىرى سوراشنى بىئەپ كۆردۇم.

ـــ دېمەك، مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان قۇتۇلۇپ قاپتۇ ـ دە؟

شەيبانخاننىڭ دەھشەتلىك قاراشلىرىغا بەرداشلىق بېرەلمىگەن قابىلشاھ ئوغلان ۋەھىمىدىن تۇتۇلۇپ كەتتى:

ـــ شۇ... شۇنداق بولدى... ئا... ئانھەزرىتىم، كەمىنىلىرى كېچىلەپ بۇياققا ماڭدىم. مەھمۇد سۇلتاننىڭ مۇسىبەت خەۋىرىنى ھېلىغىچە كېلىپ قالار.

ـــ بولدى. كۆپ جاپا چېكىپسەن، ئاۋۇ بىر پىيالە چاينى ئىچىۋېلىپ ئارام ئال، ـــ شەيبانخان بىر ھەمىيان تىللانى ئۇنىڭ ئالدىغا تاشلىدى، ـــ مە، بۇ سۇيۇنچەڭ. ئېسىڭدە تۇت، بۇ سىرنى ئىنسانغا تىنما.

ـــ ھەددىم ئەمەس!

قابىلشاھ ئوغلان شەيبانخان ئىلتىپات قىلغان بىر پىيالە چاينى غۇرتۇلدىتىپ ئىچىۋەتكەندىن كېيىن، ئاغزىنى قولىنىڭ دۇمبىسى بىلەن ئېرتىۋېتىپ، چىقىپ كېتىش ئۈچۈن ئاستا ماڭدى، تېخى چېدىرنىڭ ئىشىكى تۇۋىگە بارمايلا بەدىنى تۇيۇقسىز تارتىشقاندەك بولۇپ گۆلۈپپىدە يىقىلدى ـ دە، ئاغزى، بۇرنى، قۇلىقىدىن ئوقتەك قان كەتتى.

ھەئە، ئىنىسى مەھمۇد سۇلتان بىلەن مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگاننىڭ زىيادە يېقىنلىقىدىن گۇمانلىنىپ يۈرگەن شەيبانخان، ئەزەلدىن پەرمانىغا بويۇنتاۋلىق قىلىپ كېلىۋاتقان ئىنىسى مەھمۇد سۇلتان بىلەن ئۆزى ئۈچۈن يوشۇرۇن ئاپەت ھېسابلىغان

مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگانىنى كۆزدىن يوقىتىش ئۈچۈن، قۇدۇزغا قاتىل ئەۋەتكەنىدى. شۇ تاپتا مەھمۇد سۇلتاننىڭ غىزاسىغا زەھەر سېلىۋەتكەن شور پېشانە قابىلشاھ ئوغلان شەيبانىخان ئىلىتىپات قىلغان بىر پىيالە سوغۇق چايدىمۇ ئۆتكۈر زەھەر بارلىقىنى پەقەتلا خىيالىغا كەلتۈرمىگەنىدى.

«كىمكى مەن بىلەن قارشىلىشىشقا، تەخت ــ سەلتەنەتىمنىڭ ئۇلىنى كولاشقا پېتىنىدىكەن، ھەرگىز ئاياپ ئولتۇرمايمەن. ھەتتا ئۆز پۇشتۇمدىن تامغان پەرزەنتىم بولسىمۇ ئوخشاش. مەھمۇد سۇلتان ئۆزىگە ئۆزى قىلدى. مەندەك ئاغىسىنى قايرىپ قويۇپ، رەقىبلىرىم بىلەن ئېغىز ــ بۇرۇن يالاشتى. ھېلىمۇ كۆپ سەۋر قىلدىم، بولمىسا ئىككى يىل ئاۋۇالال جېنىمدىن ئايرىلاتتى... ئەمدى ئوغلۇم تۆمۇر سۇلتاندىنمۇ ئېھتىيات قىلاي. خۇپىيەلىرىمنىڭ يەتكۈزۈشىچە، ھە دېسە ئەمىر ــ سەركەردىلەرنى ئۆز ئالدىغا زىيافەتكە چىللاپ، ئۇلارغا يېقىنچىلىق قىلارمىش. تاجۇ تەختىمنى كۆزلىمىسە شۇنداق قىلارمىدى. مەقسىتى ئاۋۇال ئەمىر ــ سەركەردىلەرنى يېنىغا تارتىپ، ئاندىن ماڭا قول سالماقچى. ئەينى يىللىرى خانزادە ئابدۇللەتىپخانمۇ سەمەرقەنت تەختىنى دەپ ئاتىسى مىرزا ئۇلۇغبەگنى قەستلىگەنىكەن. تۆمۇر سۇلتانىنمۇ ئۇنداق قىلمايدۇ دېگىلى بولمايدۇ. بۇنىڭدىن كېيىن قاتتىق ئېھتىيات قىلاي...»

شەيبانىخان خىيالىنى يىغىشتۇرۇپ، تاپسىدا سۇنايلىنىپ ياتقان قابىلشاھ ئوغلانىنىڭ جەستىگە قاراپ قويۇپ ۋارقىرىدى:

ــ قايسىڭ بار؟

ــ لەببەي ئالىيلىرى!

ــ ئاۋۇنى ئاچىقىپ يىغىشتۇرۇۋەت.

مەھرەملەر قابىلشاھ ئوغلانىنىڭ جەستىنى سۆرەپ ئېلىپ چىقىپ كەتتى. شۇ ئەسنادا قورۇقچى بەگ پايپاسلاپ كىرىپ كەلدى، چىرايىنىڭ ئۆڭ ــ سولى قالمىغانىدى:

ــ قۇدرەتلىك شاھىمىزغا مەلۇم بولغاي، خانزادە سەئىدخان

قېچىپتۇ.

بۇ كۈتمىگەن خەۋەر شەيبانىخاننى چۆچۈتۈۋەتتى:

ــ قاچان؟

ــ ۋاقتى مەلۇم ئەمەس. بايا ناشتىلىق ئېلىپ كىرگەن مۇلازىملار نۆكەرلەرنىڭ ھېچنېمىنى تۈيماي، قاتتىق ئۇخلاپ ياتقانلىقىنى سېزىپتۇ. بېرىپ تەكشۈرسەك سەئىدخان يوق. نۆكەر-لەرگە بىھۇش دورىسى بېرىپ ئۇخلىتىۋەتكەن چېغى. يەنە ئۇرۇنباسار ياتىش بېگى خوجا ئەلى باھادىرمۇ ئون بەش نۆكەر بىلەن ئىز ـ دېرەكسىز غايىب بولۇپتۇ. پەممىچە ئۇلار بىرلىكتە...

ــ بەس! زۇۋانىڭنى يىغ! ــ قورۇقچى بەگنىڭ سۆزلىرىنى يەنە ئاڭلاشقا تاقىتى قالمىغان شەيبانىخان كۆكۈيۈن چاققان بايتالدەك چىچاڭشىدى، ــ ئۇلار قاچقان بولسا، سەن نېمە ئىش قىلدىڭ بەتبەختا! كېچىدىن قارارگاھنى ئۆزۈڭ چارلىماي خاتۇنۇڭنىڭ ئاشنىسىغا سۇ ئىسسىتىپ بەرگەنمىدىڭ؟!

بېشىدا ئۆلۈم ۋەھىمىسى ئەلەڭگىگەن قورۇقچى بەگنىڭ چىرايىدا قان قالمىدى.

ــ نېمىگە ھاڭۋېقىپ تۇرىسەن، دەرھال دېرىكىنى قىل! كېچىدىن بېرى توڭگۇزدەك ئۇخلاپ ياتقان ھېلىقى ئەللىك نۆكەرنى جاللاتقا تاپشۇر، تايىنلىق گۆردىلا ئۇخلىسۇن.

قورۇقچى بەگ ئۆمىلىگەندەك چىقىپ كەتتى.

شۇ دەقىقىدە شەيبانىخان سەئىدخاننى بۇرۇنراق ئۆلتۈرۈۋەتمىگىنىگە قاتتىق پۇشايمان قىلىۋاتاتتى.

چاشگاھ ۋاقتى بولۇپ قالغانىدى. شاھ چېدىرىغا جۇغلاشقان ئەمىرلەر ۋەھىمە ئىلكىدە قاتتىقراق تىنىشقىنىچە پېتىنالماي ئولتۇرۇشاتتى.

شۇ ئەسنادا ھۆدەيچى بەگ پۇتىنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ كىرىپ كەلدى:

ــ قۇدرەتلىك پاناھگاھىمغا مەلۇم بولغايكى، قۇندۇزدىن چاپارمەن كەلدى.

شەيبانىخان ھۆدەيچى بەگ قوش قوللاپ ئۇزاتقان مەلۇماتنامىنى يۇلۇپ دېگۈدەك ئېلىپ، شۇنداقلا كۆز يۈگۈرتتى. ئۇنىڭ چىرايى ئىپادىسىز ئىدى:

ـــ ئاختىچىغا يەتكۈز، ئات تەييارلىغاچ تۇرسۇن.

ئۇ شۇنداق دەپ ياندىكى ھۇجرا چېدىرىغا كىرىپ كەتتى.

ئەمىر ـ سەركەردىلەر يەڭگىل تىنىشىپ بىر ـ بىرىگە قاراشتى.

ـــ مەھمۇد سۇلتان قازا قىلىپتۇ جانابلار، ـــ دېدى ھۆدەيچى بەگ پەس ئاۋازدا، ـــ مېيىتىنى بۇ تەرەپكە ئېلىپ كېلىۋېتىپتۇ.

ـــ مەھمۇد سۇلتان ساپساقلا تۇراتتا؟

ـــ ئەجەب بىر تاسادىپىي ئۆلۈپ كېتىپتۇ.

ـــ بىرەرى قەست قىلمىغاندۇ ـ ھە؟

ـــ ئۆز ئەجىلى بىلەن ئۆلۈپتىمىش.

ـــ ئۆلۈم دېگەن بىر سىر.

ـــ شۇنى دېسىلە، ھېلى بار ئادەم ھېلى يوق.

ـــ بۇ دۇنيا ھېچكىمگە باقىۋەندە ئەمەس.

بىرىنىڭ ئارقىسىدىن بىرى ئۇلىشىپ كەلگەن شۇم خەۋەرلەر ئەمىرلەرنى سارىاسىمىگە سېلىپ قويغانىدى. شەيبانىخان ئۇلارغا قايتىشقا ئىجازەت بەرمىگەنلىكى ئۈچۈن، قورساقلىرى ئاچسىمۇ چىداپ ئولتۇرۇشاتتى. شۇ تاپتا ھەممىسى ئۆز كاللىسىنىڭ غېمىدە قالغانىدى. چۈنكى شەيبانىخان غەزەپكە كەلسە، بەرەر ئادەمنىڭ كاللىسىنى ئالماي بولدى قىلمايتتى. ھېلىقى ئەلچىلىك نەپەر شور پېشانە نۆكەرنىڭ كاللىسىنى ئالدۇرۇپمۇ غەزىپى بېسىلمىغانىدى. مانا ئەمدى مەھمۇد سۇلتاننىڭ ئۆلۈم خەۋىرى ئۇلارنىڭ ۋەھىمسىنى تېخىمۇ ئاشۇرۇۋەتكەنىدى.

شەيبانىخان نامازپېشىندىن كېيىن ھۇجرىدىن چىقتى ـ دە، ساقلاپ ئولتۇرغان ئەمىر ـ سەركەردىلىرىگە قاراپمۇ قويماي چېدىردىن چىقىپ، توقۇپ تەييارلاپ قويۇلغان ئېتىغا مىندى. ئەـ

مىرلەر ئالمان ـ تالمان ئورنىدىن تۇرۇپ ئۇنىڭغا ئەگەشتى. ئۇلار شۇ تاپتا شەيبانىخاننىڭ ئىنىسى مەھمۇد سۇلتاننىڭ مېيىتىنىڭ ئالدىغا ماڭغانلىقىنى پەرەز قىلىشقانىدى. ئالاھەزەل يىگىرمە ـ ئوتتۇز چاقىرىم يول ماڭغاندىن كېيىن، ئالدى تەرەپتىن بىر توپ كىشىلەر كۆرۈندى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى قارىلىق كىيىۋېلىشقان بو ـ لۇپ، مەيگە سېلىنغان تاۋۇتقا ھەمراھ بولۇپ كېلىۋاتاتتى. شەيبا ـ نىخاننىڭ بىرلا ئىشارىتى بىلەن ئەگىشىپ كەلگەن ئەمىر ـ سەر ـ كەردىلەر ئاتلىرىدىن چۈشۈشتى. پەقەت شەيبانىخانلا ئاتتىن چۈشـ ـمىدى. ئۇنى كۆرۈپ مېيىتنى ئېلىپ كېلىۋاتقانلار قايتىدىن ھازا باشلىۋىدى، شەيبانىخان بىرلا ئىشارەت بىلەن ئۇلارنى ھازىدىن توختاتتى. ئېتىنى دېۋىتىپ مەيىنىڭ يېنىغا يېقىنلاشتى. ئاتنىڭ بېشى تاۋۇتنىڭ ئۈستى بىلەن تەڭ ھالاتتە ئىدى. شەيبانىخان ئاشۇ تەرىزدە بىر ھازا ئۇنچىقماي تۇردى. چىرايى تولىمۇ خاتىرجەم ئـ ـدى. كىشىلەرنىڭ پەرەز قىلغىنىدەك يىغا ـ زارىمۇ قىلمىدى، ئۇ ـ نىڭ بۇ تۇرقىنى كۆرۈپ ھېچكىم ھازا ئېچىشقا پېتىنالمىدى.

ئۇ ئەنە ئاشۇ ھالەتتە بىر پەس تۇرغاندىن كېيىن، بېشىنى ئاستا كۆتۈرۈپ ئەتراپىدىكىلەرگە يۈزلەندى:

ــ مەھمۇد سۇلتاننىڭ ئۆلگىنى ناھايىتى ئوبدان بولدى. چۈنكى خالايىقنىڭ ھەممىسى: «شاھىبەخان[1]نىڭ دۆلىتى ئىنـ ـسى مەھمۇد سۇلتان بىلەن ئۆرە تۇرىدۇ. ئۇنىڭ ھەممە ئىشى مەھمۇد سۇلتاننىڭ تەرتىپ ـ ئىنتىزامى بىلەن بولىدۇ. ناۋادا مەھمۇد سۇلتان ھەمدەمدە بولمىغان بولسا، شاھىبەخان بۇنچە ـ لىك شانۇ شەۋكەتلەرگە، غەلىبە ـ نۇسرەتلەرگە نائىل بولالمايت ـ تى» دېيىشەتتى. بۇنىڭدىن كېيىن شۇ نەرسە مەلۇم بولىدۇكى، مەن شاھىبەخاننىڭ ھېچ نەرسىسى مەھمۇد سۇلتانغا باغلىق ئە ـ مەس. ئەمدى ئاشۇنداق پىتنە قىلغۇچىلار ئۇنىڭسىزمۇ قانداق كاتتا ئىشلارنى تەۋرەتكىنىمنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ قويۇش ـ

① شاھىبەخان ــ شەيبانىخان.

سۇن. مېيىتنى يۆتكەپ يۇرمەي دەرھال دەپنە قىلىۋېتىڭلار.

ئەمىر ـ سەركەردىلەر بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ، قۇلاقلىرىغا ئىشەنمەيلا قالدى. شەيبانىخان ئات ئۈستىدە تېخىچە مىدىرلىمايلا تۇرغاچقا، مېيىت نامىزى ئوقۇش ئۈچۈن تاھارەت ئېلىشقا ھېچ‌كىم پېتىنالمىدى.

ـــ مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان كۆرۈنمەيدىغۇ؟ ـــ سورىدى ئۇ قۇندۇزدىن كەلگەن ئەمىرلەرگە قاراپ.

ـــ ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، ـــ دېدى قۇندۇزدىن كەلگەن سەركەردىلەردىن بىرى ئالدىراپ جاۋاب بېرىپ، ـــ مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان تۇنۇگۈن ئەتىگەن مەرھۇم ئەمىر لەشكەر جانابلىرىدىن ئىجازەت سوراپ نۆكەرلىرى بىلەن خاتۇن ـ بالىلىرىنى ئېلىپ كېتىپ قالغان. نەگە بارىدىغانلىقىنى بىزمۇ بىلمىدۇق.

«مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانمۇ قېچىپتۇ ـ دە، ئۇ سەئىدخان بىلەن ئاللىقاچان تىل بىرىكتۈرۈۋالغان، ئەمما مەن بولسام ھېچنېمىدىن خەۋەرسىز يۈرۈپتىمەن...»

غەزىپىنى باسالمىغان شەيبانىخان قىلىچىنى قىنىدىن شارتتىدە چىقىرىپ، جاۋاب بەرگەن ھېلىقى سەركەردىنىڭ بوينىغا قەھرى بىلەن چاپتى. بۇ دەھشەتلىك پاجىئەنى كۆرگەن ئەمىر ـ سەركەردىلەر ۋەھىمىدىن غال ـ غال تىترەشتى.

ئەينى يىللىرى مەرھۇم سۇلتان يۇنۇسخانغا بىر مەزگىل پاناھ جاي بولغانلىقى سەۋەبلىك نامى مەشھۇر بولغان يەتتەكەنت يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئاۋاتلىشىپ، بۇگۈنكى كۈندە كىچىكرەك

بىر شەھەرگە ئايلانغانىدى. خوجا ئەلى باھادىرنىڭ ياردىمى بىلەن قېچىپ چىققان سەئىدخان سايرامدىن ئۆتۈپ، ئۇزۇن ئەھمەد يولى بىلەن مېڭىپ يەتتەكەنتكە كەلگەندە تاغىسى سۇلتان مەھمۇدخان بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىشىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمىگەنىدى. ھەـ ئە، سۇلتان مەھمۇدخان ئاقسۇدا نىغمەت مىرزا بىلەن سۇلتان جۇنەيدى بارلاسلارنىڭ پىتنىسىگە ئىشىنىپ، سەييىد مۇھەممەد مىرزا بىلەن قاتتىق ئارازلىشىپ قالغاندىن كېيىن، تۇرپاندىكى جىمەنى سۇلتان مەنسۇرخاندىنمۇ رەنجىپ قالغانىدى. ئۇنىڭغا سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ قايتا ـ قايتا كەچۈرۈم سوراشلىرىـ مۇ كار قىلمىدى. مىرزا ئاباباكرى ئۇستىگە لەشكەر تارتىپ بېـ رىش ئىشىغىمۇ كۆڭۈلىشمىدى، تۇرپاندىكى سۇلتان مەنسۇرخاذـ نىڭ بولسا نېمە ئۇچۇندۇر تاغىسى بىلەن پەقەتلا كارى بولمىدى. ئەڭ ئاددىيسى سۇلتان مەھمۇدخاندىن ئەھۋال سوراپ بىرەر پارچە خەت ياكى سەلتەنەت ئىشلىرىدىن مەسلىھەت سوراپ بىرەر پارچە مەلۇماتنامىمۇ ئەۋەتمىدى. ئۇ تۇرپانغا بىر كەتكەنچە ئاقسۇدا قالـ غان بۇ تاغىسىنى پۈتۈنلەي ئۇنتۇپ كەتكەندەك قىلاتتى. يا مەذـ سەپ ـ مەرتىۋىسى، يا مال ـ دۇنياسى، يا يۈز ـ ئابرۇيى بولـ مايۋاتقان نىغمەت مىرزا، سۇلتان جۇنەيدى بارلاس قاتارلىق بىرـ نەچچە ئەمىرلەر ئاقسۇدا تۇرۇۋېرىشتىن پۈتۈنلەي زېرىككەنىدى. شۇ سەۋەبتىن ئۇلار پۇرسەت تاپسىلا سۇلتان مەھمۇدخانغا ھېلى جىمەنى مەنسۇرخانىنى، ھېلى سەييىد مۇھەممەد مىرزىنى، ھېلى ئاقسۇ ـ ئۇچنىڭ ئەمىرى مىرجاپپار بەردى بەگنى توختىماي چېـ قىشتۇراتتى. قۇلىقىغا شۇنداقلا كىرىپ قالغان پىتنە ـ پاساتلارنى بىرنى ئون قىلىپ يەتكۈزەتتى ياكى يېڭىدىن يېڭى پىتنە ـ پاـ ساتلارنى ئويدۇرۇپ تارقىتاتتى. سۇلتان مەھمۇدخانىنى ئاقسۇدىن كېتىشكە ئۇندەيتتى. شۇ سەۋەبتىن سۇلتان مەھمۇدخان ئاخىر يامانلىغان ھېسابتا ئاقسۇدىن چىقىپ يەتتەكەنتكە كەلگەنىدى.

يول بويى تاغىسىنى ئەتراپىغا نۇرغۇن سەركەردە ـ لەشكەرـ لەرنى توپلاپ، قولدىن كەتكەن تەخت ـ سەلتەنەتىنى قايتۇرۇۋېـ

لمش ئۇچۇن شەيبانىخانغا قارشى لەشكەر تارتىشقا ھازىرلىنىۋاتقان ھالەتتە تەسەۋۋۇر قىلىپ كەلگەن سەئىدخان ئۇنى يەتتەكەنتتەك كىچىككىنە بىر يۇرتتا كۆرۈپ تولىمۇ ھەيران قالدى. نەزەربدىكى كاتتا خاقانلىق ئادەتتىكى سەھرا بەگلىربدەك ھەشەم ـ دىرەمسىز ياشىشىنى تەسەۋۋۇرىغا پەقەتلا سىغدۇرالمىدى. ئەمما، كۆرۈشۈپلا بۇنىڭ سەۋەبىنى سوراشقا پېتىنالمىدى.

«بەلكىم خان تاغام ئالدىدىراق يۇرۇپ يەتتەكەنتتە ساقلاپ تۇرغان بولۇشى مۇمكىن. ئاغام مەنسۇرخان بىلەن سەييىد مۇھەمەد مەد مىرزا ئاساسلىق قوشۇننى باشلاپ كېلىۋاتقاندۇ ھەرقاچان. ئۇلار يېتىپ كەلسە بىرلىكتە تاشكەنتكە يۇرۇش قىلىمىز. ئۇ تەرەپتىن ئاغام بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرى بىلەن مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان لەشكەر تارتىپ كېلىدۇ. مۇناپىق شەيبانىخانغا ئىككى تەرەپتىن تەڭ تېگىش قىلىپ، پەرغانە، ماۋەرائۇننەھرنى قايتىدىن ئىلكىمىزگە ئالىمىز...»

ئۇ ئىككى ھەپتە ۋاقتىنى ئەنە ئاشۇنداق تاتلىق خىياللار بىلەن ئۆزىنى بەزلەپ ئۆتكۈزۈۋەتتى. بۇ جەريانداا سۇلتان مەھمۇدخان بۇ ھەقتە بىرەر قېتىممۇ ئېغىز ئاچمىدى. ھەتتا سەئىدخانلىق شەيبانىخانلىق يېنىدا قانداق كۈن كەچۈرگەنلىكىنى، قانداق قېچىپ چىقىپ قانلىقىنىمۇ سوراپ قويمىدى. تاسادىپىي شەيبانىخانلىق ياكى بابۇرنىڭ، ياكى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانلىق گېپى چىقىپ قالسا، گەپنى دەرھال باشقا ياققا بۇرۇۋەتتى. سۆھبەتلەردە سەئىدخان ئاڭلاشنى تەمە قىلغان تاشكەنتكە لەشكەر تارتىش، ئاكىسى مەنسۇرخان بىلەن سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ لەشكەر باشلاپ كېلىشى ھەققىدە بىر ئېغىزمۇ گەپ بولۇنمايتتى. ئۇنىڭغا تاغىسى بارا ـ بارا تولىمۇ بىپەرۋا، تەخت ـ سەلتەنەت ئارزۇسىدىن تولۇق ۋاز كەچكەندەك تۇيۇلۇشقا باشلىدى. ھەئە، ئۇ ئەمدى يەتتەكەنتتىنمۇ، تاغىسىنىڭ يېنىدا تۇرۇۋېرىشتىنمۇ زېرىككەنىدى.

«ئەمدى تاغامنىڭ ئېغىز ئېچىشىنى كۈتۈپ تۇرۇۋەرمەي، ئۆزى ئېغىز ئاچمىغاندىن كېيىن سوراپ باقمايمەنمۇ؟ بەلكىم مېنى

كىچىك كۆرۈپ سەلتەنەت ئىشلىرىنى دېگۈسى كەلمىگەندۇ. سو - رىسام چوقۇم دەپ بېرىدۇ ...»

سەئىدخاننىڭ زېرىكىشلىك خىياللىرىنى ئالدىراش كىرىپ كەلگەن خوجا ئەلى باھادىر ئۈزۈپ قويدى:

ــ ئەمدى سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىدىن ئۇمىد كۈتمەسلىمۇ بولغۇدەك خانزادەم.

سەئىدخان ئۇنىڭغا تەئەججۈپ بىلەن تىكىلدى:

ــ قانداق دەيدىلا باھادىر؟

ــ بايا بىر قىسىم ئەھۋاللاردىن ئاز ــ تولا خەۋەر تاپتىم. سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرى ئاغىلىرى مەنسۇرخان بىلەن سەيىد مۇھەممەد مىرزىدىن قاتتىق رەنجىپ، ئاقسۇدىن بۇ تەرەپكە يېنىپ كەلگەنكەن. بىز بولساق ئۇلارنى زور قوشۇن باشلاپ كەلمىدۇ دەپ ئۇمىدلىنىپ يۈرۈپتىمىز.

ــ نېمە دەيدىغانلا، بۇ مۇمكىنمۇ؟

سەئىدخان ئىشەنمىگەن ھالدا خوجا ئەلى باھادىرنىڭ كۆزىگە تىكىلدى.

ــ بۇ گەپلەرگە ئىشەنمەي ئامالىمىز يوق خانزادەم. بولمىسا سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىدىن سوراپ باقاملا ــ يا؟

سەئىدخان گەپ قىلماي بېشىنى تۆۋەن سالدى. شۇ تاپتا ۋۇجۇدىنى ئۇمىدسىزلىك تۇيغۇلىرى چىرمىۋالغانىدى.

«ئاغام مەنسۇرخاندىن خان تاغام راستتىنلا رەنجىپ قالغامدۇ؟ ماقۇل، رەنجىپ قالدىمۇ دەيلى، ئۇ دېگەن ئاتا يوللۇق تاغا، ئۇنىڭ ئۇستىگە بۇيۇك سەلتەنەتنىڭ سۇلتانى بولغاندىكىن، ئاغامغا ئىككى ئېغىز تەنبىھ بېرىپ، باشلىۋالسا بولۇۋېرەتتىغۇ؟ چوڭ ئىشلارغا كۆڭۈل بۆلمەي، باتناپ كېچىككىنە يەتتەكەنتەكىلىۋېلىشنىڭ زۆرۈرىيىتى بارمۇ؟ بەلكىم خوجا ئەلى باھادىرنىڭ ئاڭلىغانلىرى يالغاندۇر. خەق دېگەن گەپنى كۆپتۈرۈپ قىلىشقا ئامراق. ئەڭ ياخشىسى ئۆزىدىن سوراپ باقاي...»

كەچلىك غىزادا سۇلتان مەھمۇدخان سەئىدخاننىڭ ئېھتىيات

بىلەن ئەگىتىپ بىلدۇرگەن مۇددىئاسىنى ئاڭلاپ قاپىقىنى تۇر-دى:

ـــ مۇددىئالىرىنى چۈشەندىم. ئەمدى بۇ گەپلەرنى ئېغىزغا ئالمىسىلا. مېنى قولدىن كەتكەن تەخت ـ سەلتەنەتنى قايتۇ-رۇۋالغۇسى يوق دەملا؟ بىراق، ھازىر ئول شەيبانىخان بەك كۈچ-لىپ كەتتى. بۇنى مەندىن سىلى ئوبدان بىلىدىلا. ھەرقانچە قىل-ساقمۇ ئۇنىڭغا تەڭ كېلەلمەيمىز.

سەئىدخان پاتىڭغىچە قىزىرىپ كەتتى. ئۇ شۇنچە چوڭ بە-لىپ، كاتتا ئۈمىد باغلاپ كەلگەن تاغىسىنىڭ بۇنچىلىك قورقۇ-چاق، ئىرادىسىز، گالۋاڭ ئىكەنلىكىنى خىيالىغا كەلتۈرمىگەن-دى. مەيلى تۇرغاقلىقتىكى ۋاقىتىدا، مەيلى قۇتۇلۇپ بۇ تەرەپكە قاچقىنىدا بولسۇن، قەلبىگە قانچىلىك ئازرۇ ـ ئارمانلارنى پۈك-كەندى ـ ھە؟ ئاشۇ ئازرۇ ـ ئارمانلىرىنىڭ مەنىۋى تۈۋرۈكى مۇشۇ تاغىسى ئەمەسمىدى؟

ـــ ئۆزلىرىنى بۇنچىۋالا كەمسۈندۈرمىسىلا خان تاغا، ـــ دېدى ئۇ تەمكىنلىك بىلەن، ـــ شەيبانىخانىنىڭ كۈچىيىپ كەتكە-نى راست. لېكىن، ئۇنچىۋالا قۇدرەتلىكمۇ ئەمەس. شۇ كۈنلەردە شەيبانىخان بىلەن ئىننىسى مەھمۇد سۇلتانىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئې-غىر ئىختىلاپ بار. مېنىڭ ئول دەرگاھتىن قېچىشىمغىمۇ ئاشۇ مەھمۇد سۇلتان ھەمدەمدە بولغان. ئۇنىڭ ئۈستىگە شەيبانىخانىنىڭ لەشكەرلىرى ئارىسىدا سىلى بىلەن مەرھۇم ئاتامنىڭ تۇمەنلىگەن ساداقەتمەن لەشكەرلىرى بار. بىز لەشكەر تارتىپ بارساقلا ئۇلار چوقۇم بىز تەرەپكە ئۆتىدۇ. يەنە تېخى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرە-گان بىلەن بابۇر پادىشاھمۇ ئەتراپىغا لەشكەر جۇغلاپ پۈرسەت كۈ-تۈۋاتىدۇ.

ـــ بالام، بۇ سىلىنىڭ خىياللىرى. مەنمۇ ئىشلارنىڭ شۇنداق بولۇشىنى ئازرۇ قىلىمەن، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان راسا بىر ئەسنۈپتىپ، ـــ مەھمۇد سۇلتان نېمىلا بولمىسۇن شەيبانىخا-نىڭ بىر تۇغقان قېرىندىشى. سىلىنىڭ قېچىپ كېتىشلىرىگە

ياردەم بەرگەنلىكىنى ئەزەردە تۇتۇپلا ئۇنىڭغا ئىشەنگىلى بولمايدۇ. سىلى بىلمەيدىلا، سۇلتان مەھمۇد بىلەن مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانىڭ ئوتتۇرىسىدا خېلى بۇرۇندىنلا دوستلۇق بار ئىدى. بىرىكسىم ئۇ مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانغا يۇز كېلەلمەي سىلىنى تۇرغاقلىقتىن ئازاد قىلىشقا ھەمدەمدە بولغان چېغى. شەيبانىخانغا ئەسىرگە چۈشكەن ئول سەركەردە ـ لەشكەرلىرىمىزنىڭ بىزنى ھىمات قىلىدىغان خىيالى بولسا، شۇنچە ۋاقىتتىن بېرى بىز بىلەن خەۋەرلىشەر ئىدى. تا بۈگۈنگىچە ئۇلاردىن بىرەر ئېغىزمۇ خەت ـ خەۋەر كەلمىدى. سەركەردە ـ لەشكەر دېگەن كىم ھاكىمىيەت تۇتسا، كىم نەپ بەرسە شۇنى ھىمات قىلىۋېرىدۇ. تەخت ـ سەلتەنەت ئۇلار ئۈچۈن بەربىر. بابۇر مىرزىغا كەلسەك، ئۇ مەندىن تولىمۇ خاپا. ئۇنى كابۇلدىكەن دېگەن خەۋەرنى سىلى يەتكۈزىدىلە. يۇرت ـ ماكانىنى تاشلاپ يىراق كابۇلغا بېرىۋېلىشىدىمۇ چوقۇم بىر سەۋەب بار. بەلكىم ئاران جېنىنى ساقلاپ يۈرگەندۇ. مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگاندىن زور ئۈمىد كۈتەتتىم، بىراق ئۇمۇ ئاخىرقى ھېسابتا شەيبانىخانغا ئىتائەت گەردىنىنى سۇنۇشقا مەجبۇر بوپتۇ.

ـــ مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان جانابلىرى ماڭا يازغان خېتىدە ئۆزىنىڭمۇ قېچىشقا ھازىرلانغانلىقىنى دېگەنىكەن. بەلكىم بۇ چاغقا ياكى بابۇر پادىشاھنىڭ قېشىغا ياكى ھىراتتىكى سۇلتان ھۈسەيىن بايقارانىڭ قېشىغا بېرىپ بولغاندۇ، ـــ دېدى سەئىدخان.

ـــ قاچقان ئادەمنىڭ ئىلكىدە قانچىلىك نۆكەر بولاتتى. ئۇنداق سەركەردە بىلەن كۆمەكلىشىشنى كىمۇ خالار، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان ئۆز گېپىنى يورغىلىتىپ، ـــ ئەڭ مۇھىم ئىش تۇرپان تەختگاھىدا ئولتۇرۇۋاتقان ئاغىلىرى مەنسۇرخان بۇ تەكلىپلىرىگە ھەرگىز قوشۇلمايدۇ. ئۇ ھازىر قولدىن كەتكەن تەخت ـ سەلتەنەتنى قايتۇرۇۋېلىش ئەمەس، بەلكىم ئىلكىدىكى تەخت ـ سەلتەنەتنى باشقىلارغا بەرمەسلىكنىڭ كويىدا. نىيىتى

دۇرۇس بولسا ئىدى، مەندەك ئاتا يوللۇق تاغسىغا، يەنە كېلىپ ئاتا مىراس سەلتەنەتىمىزنىڭ چوڭ خاقانىغا بول دەرىجىدە سوغۇق مۇئامىلە قىلماس ئىدى. ئويلاپ باقسىلا، مەن قانداقسىگە جىيەدىلىرىمدىن تەخت ـ سەلتەنەت تالىشاي. ئۇنداق مۇددىئايىم بولسا، ئۇ تۇرپاندىن مەرھۇم ئاتىلىرىنىڭ تەزىيەسى ئۈچۈن ئاقسۇغا كەلگىنىدە مۇددىئايىمنى ئاشكارىلىماسمىدىم. ئۇ خانلىق مەرتەۋەمگىلا ئەمەس، ھەتتا ئاتا يوللۇق تاغلىق ھۆرمىتىمگىمۇ رىئايە قىلمىدى. تۇرپانغا كېتىۋېلىپ مەن بىلەن كارى بولمىدى، ھەتتا مېنى سەلتەنەت ئىشلىرىغىمۇ يېقىن يولاتمىدى.

ـــ بۇنىڭدا چوقۇم بىر ئۇقۇشماسلىق بار، ـــ دېدى سەئىدخان ئويچانلىق بىلەن، ـــ تۇرپانغا بېرىپ ئاغام بىلەن سۆزلىشىپ كەلسەم بولغۇدەك.

ـــ ھاجەتسىز، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان قولىنى سىلكىپ، ـــ ئاغىلىرى سىلىنىڭ ئول زېمىنلارغا دەسسەشلىرىنى ھەرگىز خالىمايدۇ. سىلىنى ئۆزىنىڭ خانلىق سەلتەنەتىگە تەھدىت دەپ قارايدۇ. قېشىغا باردىغان بولسىلا بىر باھانە بىلەن نەزەربەند قىلىشتىن يانمايدۇ. ئەڭ ياخشىسى بۇ نىيەتلىرىدىن يانسىلا.

سەئىدخان كۆڭلىدە تاغسىنىڭ سۆزلىرىگە قايىل بولمىغان بولسىمۇ، ئوچۇق ـ ئاشكارا ئېتىراز بىلدۈرۈشكە پېتىنالمىدى.

ـــ ئۇنداقتا يەتتە سۇغا بېرىپ ئالماتىدىكى ئىنىم ئابدۇخېلىلخان بىلەن كۆرۈشۈپ باقاي، ـــ دېدى ئۇ بىر پەس ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن.

ـــ ئابدۇخېلىلخانىنىڭ قولىدا تۇزۇك لەشكەر يوق. مەنسۇر خان ئۇنىڭدىن ئېھتىيات قىلىپ، ئىلكىدىكى لەشكەرلەرنى ئاللىقاچان تۇرپانغا يۆتكىۋالغانىكەن، ـــ سۇلتان مەھمۇدخان چىرايىنى پۈرۈشتۈردى، ـــ بولدىلا، ئارتۇقچە خىيالىلارنى ئاز قىلسىلا بالام. ئەمەلىي ئەھۋالىمىزغا باقايلى. كونىلار ھالىڭغا بېقىپ ھال تارت، خالتاڭغا بېقىپ ئۇن، دەيدۇ ئەمەسمۇ. ھازىر شەيبانىخانغا جازا يۇرۇش قىلىدىغان چاغ ئەمەس. ئۆزىمىزنى چاغلىمىساق تۇ-

خۇمنى تاشقا ئۇرغاندەك بولمىز. ئۆيلىنىدىغان ۋاقىتلىرىمۇ بو-لۇپ قاپتۇ. يەتتەكەنتتىكى تۆرىلەرنىڭ قىزلىرىدىن بىرەرىنى تاللاپ ئۆيلەپ قويايلى. ھازىرچە مۇشۇ پەرزىنى بولسىمۇ ئادا قىلغاچ تۇرايلى. ھېچ بولمىسا مەرھۇم ئاتىلىرىنىڭ روھى خۇش بولۇپ قالار. كېيىنچە ئاغىلىرى مەنسۇرخان ئىنسابقا كېلىپ قالسا بە-رەر ۋىلايەتنى بېرىپ قالار.

سەئىدخان تاغىسىنىڭ يېنىدىن ئۇمىدسىزلەنگەن ھالدا يې-نىپ چىقتى. ئۇ مەيلى ئاخىسىدىكى جەڭدە ئەسىرگە چۈشۈپ زىندانىدا ياتقاندا بولسۇن، مەيلى شەيبانىخانىنىڭ يېنىدا تۇرغاق بو-لۇپ تۇرۇۋاتقاندا بولسۇن، بۇنچىلىك ئۇمىدسىزلىنىپ باقمىغان-دى. كۈنلەرنىڭ بىرىدە قېچىپ بېرىپ، دادىسى، تاغىسى، ئاكا ـ ئىنىلىرى بىلەن بىرلىكتە لەشكەر تارتىپ كېلىپ، شەيبانىخانغا جازا يۈرۈش قىلىشنى، ئەجدادىنىڭ تەخت ـ سەلتەنەتىنى قايتۇ-رۇۋېلىشنى بىر كۈنمۇ كۆڭلىدىن نېرى قىلمىغانىدى. مانا ئەم-دى، تاغىسى ئۇنىڭ بۇ ئارزۇسىغا سوغۇق سۇ چېچىۋاتاتتى.

«رەھىمەتلىك ئاتام ھايات بولغان بولسا، ئىشلار ھەرگىز بۇنداق بولمايتتى. مەن تاغامنى خاتا مۆلچەرلىۋاپتىمەن. ئەسلىدە ئۇ توخۇ يۈرەك، گالۋاڭ، سەلتەنەتكە پاسىبان بولۇشقا لايىقتى يوق ئادەم ئىكەن. ئۇنىڭ يېنىدا تۇرۇۋەرسەم، چوڭ ئىشلارنى ھەرگىز رويابقا چىقىرالمىغۇدەكمەن...»

ـــ ئالىيلىرى بىلەن سۆزلەشتىلىمۇ خانزادەم؟

سەئىدخان خىيالىدىن باش كۆتۈرۈپ، خوجا ئەلى باھادىرغا قارىدى:

ـــ سۆزلەشتىم. ئاڭلىغانلىرى تامامەن راست ئىكەن.

ـــ ئەمدى قانداق قىلاي دەيدىلا؟

سەئىدخان ئاللىقاچان بىر قارارغا كېلىپ بولغانىدى. شۇڭا، ئويلىشىپ تۇرمايلا جاۋاب بەردى:

ـــ ئىنىم ئابدۇخېلىلخانىنىڭ قېشىغا بارىمەن. بىلمىدىم، باھادىرنىڭ مەن بىلەن بىللە بېرىشقا رايى بارمىكىن؟

خوجا ئەلى باھادىر سەئىدخانىڭ كۆزىگە قاراپ تۇرۇپ كەسكىن جاۋاب بەردى:

ــ خانزادەم بولمىغان دەرگاھتا ماڭا نېمە بار؟ كەمىنىلىرى شەيبانىخانىڭ دەرگاھىدىن قاچقاندىلا تەقدىرىمنى سىلىگە باغلىغانمەن. تىرىكمىمۇ، ئۆلۈكۈممۇ سىلى بىلەن بىللە بولىدۇ. نۆكەرلىرى دەپ بىلسىلە، ئاتقان ئوقلىرى بولۇشقا رازىمەن.

سەئىدخان ھاياجانلانغان ھالدا خوجا ئەلى باھادىرنىڭ قولىنى مەھكەم قىستى:

ــ سىلىگە كۆپ تەشەككۈر باھادىر.

ــ يەتتە سۇغا قاچان يولغا چىقىمىز؟

ــ بۈگۈن كېچىدە.

ــ خان ئالىيلىرىدىن ئىجازەت ئالدىلىمۇ؟

ــ تاغام ئىجازەت بېرىدىغاندەك ئەمەس. پەم بىلەن كېتىۋالايلى. كېيىنچە چۈشەندۈرۈپ قويارمەن.

ــ ئەمىسە مەن باشقا نۆكەرلەرگە خەۋەر بېرىپ، يول ھازىرلىقىنى قىلغاچ تۇراي.

※ ※ ※

ئەتىسى ئەتىگەن ناشتىدىن كېيىن سەئىدخانىڭ يەتتە سۇغا كەتكەنلىكىدىن خەۋەر تاپقان سۇلتان مەھمۇدخان قاتتىق رەنجىدى.

«ئوغرىدەك قاچمىسىمۇ چىرايلىقچە ئىجازەت سوراپ، خوشلىشىپ ماڭسا پۈتىغا ئېسىلىۋالارمىدىم، خۇددى دەرگاھىمدا نەزەربەندتە تۇرغاندەك قاچقىنىنى كۆرمەمدىغان؟ بۇمۇ ئاغىسى مەسۇرخانغا ئوخشاش ئىززىتىنى قىلغانىنى بىلمەيدىغان تۇزكور ئوخشايدۇ. بۇ قىلىقى مەندەك ئاتا يوللۇق تاغىسىنى كۆزگە ئىلمىغانلىقى بولماي نېمە؟ تۈتۈپ كېلىپ راسا بىر تاناۋىنى تارتاي. ھېچبولمىغاندا باشقىلارغا ئىبرەت بولسۇن...»

ــ مەخسۇد ئەلى! ــ دەپ ۋارقىرىدى سۇلتان مەھمۇدخان

خىيالىنى يىغىشتۇرۇپ.

ــ لەببەي ئالىيلىرى! ــ دېدى مەخسۇد ئەلى دەس ئورنىدىن تۇرۇپ.

ــ دەرھال ئەللىك نۆكەر ئېلىپ خانزادە سەئىدخاننىڭ ئار-قىسىدىن قوغلاپ يەت. تۆتۇۋالغان يېرىگىدىن باغلاپ دەرگاھىمغا ئېلىپ كەل. ئۇنىڭغا چوڭلارغا بەۋرمەتلىك قىلسا قانداق بولىدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ قويماي.

ــ باش ئۈستىگە!

مەخسۇد ئەلى سۇلتان مەھمۇدخاننىڭ نۆكەر بېشى بولۇپ، تولىمۇ جاسارەتلىك، جەڭبازلىق ماھارىتى كامالەتكە يەتكەن ئادەم ئىدى. ئۇ نۆكەرلىرى بىلەن ئۇچ كۈندىن كېيىن سەئىدخانغا يېتىشۋالدى.

ــ خانزادە ئارقىلىرىغا ياندىلا، ــ دەپ توۋلىدى مەخسۇد ئەلى سەئىدخانغا ئات ئۈستىدە سالام بېرىۋېتىپ، ــ خان ئالىيلىرى سىلىنى دەرھال قايتىپ كەلسۇن دەپ پەرمان بەردى.

ــ خان تاغامغا ئېيتقىن، ــ دېدى سەئىدخان جاۋاب بېرىپ، ــ ھازىرچە قايتالمايمەن. ئىجازەت سورىمىغان ئەدەپسىزلىكىمنى كەچۈرسۇن. ئىنىم ئابدۇخىلىلخان بىلەن كۆرۈشۈپلا قايتىپ بېرىپ خىزمىتىدە بولىمەن.

ــ پەرمانىنى يەتكۈزۈپ بولدۇم، يەنە سەركەشلىك قىلسىلا زورلۇق ئىشلەتمەي ئامالىم يوق.

ــ ھەددىلىرىدىن ئاشمىسىلا! ــ دەپ ۋارقىرىدى خوجا ئەلى باھادىر، ــ كىمنىڭ ئالدىدا تۇرۇۋاتقانلىرىنى بىلىپ سۆزلىسىلە. ئالدىلىرىدا تۇرۇۋاتقىنى بۇيۇك سەلتەنەتنىڭ خانزادىسىدۇر.

ــ بۇنى بىلىمەن باھادىر. ئەمما كەمىنلىرىدە بۇيۇك سەلتەنەت پاسىبانىنىڭ پەرمانى بار.

ــ ئەدەپ يېمىگۇچە ھوشلىرىنى تاپمايدىغان ئوخشايدىلا، ــ خوجا ئەلى باھادىر شۇنداق دېگىنىچە شارتتىدە قىلىچىنى چىقاردى.

ـــ ھەيۋە كۆرسەتمىسلە باھادىر. قىلىچنىڭ سېپى بىزنىڭ قولىمىزدىمۇ تۇرىدۇ. ئەگەر ياخشىسى خانزادىگە نەسىھەت قىلسىلا. ھېلى بىكار پۇشايمانىنى ئالىدىغانغا قاچا تاپالماي قالمىسلا يەنە!

مەخسۇد ئەلىنىڭ ئاخىرقى بىر جۈملە سۆزى ئەسلىدىنلا ئۆزىنى ئاران بېسىۋېلىپ تۇرغان سەئىدخاننىڭ ئوغسىنى قايناتىپ قويغانىدى. شۇڭا ئۇ گەپ ـ سۆز قىلمايلا قىلىچىنى سۇغۇرۇپ مەخسۇد ئەلىگە قاراپ ئات سالدى.

ـــ خانزادىنى قوغداڭلار!

خوجا ئەلى باھادىر تۆت نۆكەرنى سەئىدخاننى مۇھاپىزەت قىلىشقا بۇيرۇپ، قالغان نۆكەرلەر بىلەن قوغلاپ كەلگەنلەرگە قاراپ ئېتىلدى. كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە شىددەتلىك جەڭ باشلاندى. سەئىدخان بىلەن بىللە قېچىپ كەلگەن بۇ ئون بەش نۆكەر كۆپ جەڭلەرنى كۆرگەن، جەڭ ماھارىتىگە پىشقان، تەجرىبىلىك يىگىتلەر ئىدى. شۇڭا قوغلاپ كەلگەن ئەللىك نۆكەرنى بىر چۆگۈن چاي قاينىمىچىلىك ۋاقىت ئىچىدە پۈتۈنلەي تىرىپىرەن قىلىۋەتتى. شۇ تاپتا سەئىدخان مەخسۇد ئەلى بىلەن تۆتۇشۇۋاتاتتى. ھە دېگەندە نۆكەرلىرىنىڭ يېڭىلىپ قېلىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن مەخسۇد ئەلى ئېتىنىڭ بېشىنى ئارقىسىغا بۇرىدى. ئۇنىڭ سەئىدخان بىلەن تېغمۇتىغ ئېلىشىشقا رايى بارمىغانىدى. مەخسۇد ئەلىنىڭ قەستەن ئاياۋاتقانلىقىنى بىلمىگەن سەئىدخان ئۇنىڭ ئارقىسىدىن تاپ باستۇرۇپ قوغلىدى. شۇ دەقىقىدە مەخسۇد ئەلى تەڭلىكتە قالغانىدى. گەرچە سەئىدخاننى تامامەن يېڭىۋالالايدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن بولسىمۇ، سۇلتان مەھمۇدخانىڭ قېشىغا ئېلىپ بارالىشىغا ئىشەنچ قىلالمايۋاتاتتى. سەئىدخاننىڭ كەينىدىن قوغلىماسلىقىنى تولىمۇ ئۈمىد قىلاتتى. ئەمما، ئاچچىقى تېخىچىلا بېسىلمىغان سەئىدخان ئۇنى تىرىك تۇتۇپ راسا بىر ئەدەپلەش كويىغا چۈشكەنىدى.

«ئەمدى بولمىدى. ئوق ئېتىپ خانزادىنى چۆچۈتۈپ قويماي...»

مەخسۇد ئەلى ئېتىنى راسا بىر دېۋىتىپ، قولىغا يانى چاقـ
قانلىق بىلەن ئالدى ــ دە، كىرىچقا ئوقنى بېسىپ ئارقىسىغا
شارتتىدە بۇرۇلۇپ، سەئىدخانىنىڭ بېشىدىكى دۇبۇلغىنىڭ پۇپۇـ
كىنى چەنلەپ ئاتتى. ئۇ نىشانىنى خاتا قارىغا ئالدىمۇ ياكى ئوق
قېيىپ كەتتىمۇ ئەيتاۋۇر، ۋىزىلداپ ئۇچۇپ كەلگەن ئوق سەئىدـ
خانىنىڭ ئوڭ دولىسىغا تىگىپ تاغىقىغا بېرىپ توختىدى.

«ئاپلا، خانزادىنى يارىلاندۇرۇپ قويدۇممۇ نېمە؟..»

مەخسۇد ئەلى ئېنىق كۆرۈپ بېقىش ئۈچۈن دەرھال ئېتىنىڭ
تىزگىنىنى تارتتى. بۇ چاغدا سەئىدخانىنىڭ جان ــ جەھلى بىلەن
چېپىپ كېلىۋاتقان ئېتى مەخسۇد ئەلىنىڭ قېشىغا كېلىپ قالغاـ
نىدى. سەئىدخان قىلىچىنى كۆتۈرەلمەي قالغانىدى.

«خۇداغا شۈكۈر، خانزادىنىڭ زەخمىسى ئانچە ئېغىر ئەمەسـ
كەن. ئەمدى ئۆزۈمنىڭ جېنى بىلەن بولاي...»

ئۇ ئەللىك قەدەم يىراقلىقتا خوجا ئەلى باھادىرنىڭ ئېتىنىـ
قامچىلاپ كېلىۋاتقىنىنى كۆرۈپ دەرھال قېچىشقا ئالدىرىدى.

ــ كەچۈرسىلە خانزادەم، ئەسلىدە سىلىنى زەخمىلەندۇرۇش
نىيىتىم يوق ئىدى.

مەخسۇد ئەلى شۇنداق دېگىنىچە ئېتىغا قامچا سالدى.

سەئىدخانىنىڭ يارىلانغانلىقىنى كۆرگەن خوجا ئەلى باھادىر
مەخسۇد ئەلىنى قوغلاش نىيىتىدىن يالتايدى.

※ ※ ※

شۇ كۈنلەردە ئاكىسى مەنسۇرخاندىن دىلى رەنجىپ كۈنلىرىـ
نى شاراب ئىچىش بىلەن ئۆتكۈزۈۋاتقان خانزادە ئابدۇخېلىلخان
ئاكىسى سەئىدخانىنىڭ خۇددى ئاسماندىن چۈشكەندەكلا پەيدا بولۇپ
قالغانلىقىنى كۆرۈپ چەكسىز خۇشاللىقتا چۆمدى. ئاكا ــ ئىنىـ
لەر قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى، ھال ــ ئەھۋال سوراشتى، ۋاقىتسىز
ئۆلۈپ كەتكەن دادىسىنى ئەسلەپ كۆز يېشى قىلىشتى.

ـــ ئاللاھقا يۈزمىڭ قەتلە شۈكۈر! خەت ـ خەۋەرلىرىنى ئالالماي ئەنسىرەپلا يۈرگەنىدىم، ـــ دېدى ئابدۇخېلىلخان ئۆپكىدىگەن ھالدا، ـــ شۇ تاپتا جەننەتماكان خان ئاتام تىرىلىپ كەلگەندەكلا بولدۇم.

ـــ ئانامنىڭ ئەھۋالى قانداقراق، ھازىر نەدە؟ ـــ دەپ سورىدى سەئىدخان.

ھەئە، سەئىدخان بىلەن ئابدۇخېلىلخان بىر ئانىدىن تۇغۇلغانىدى.

ـــ خان ئانام بۈزرۈك مومام شاھ بېگىمنىڭ يېنىدا، ـــ دېدى ئابدۇخېلىلخان، ـــ ئاقسۇغا ئەۋەتكەن چاپارمەن تېخى تۇنۇگۈن خەۋەر ئېلىپ كەلدى. تاغام سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرى ئاغام مەنسۇرخاندىن يامانلاپ ئاقسۇدىن كەتكەندىن كېيىن، بۈزرۈك مومۇ ئاغام مەنسۇرخاندىن رەنجىپ قالغان چېغى. ئانام ۋە ھامىلىرىمىزنى ئېلىپ سەمەرقەنت تەرەپكە كېتىپتۇدەك. بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ قېشىغا بارىدىغان ئوخشايدۇ. خان ئاتامنىڭ ۋاپاتى بىلەن تەڭ قان ـ قېرىنداش، ئۇرۇق ـ تۇغقانلار تېرىقتەك چېچىلىپ كېتىپ بارىدۇ.

ـــ كۆڭۈللىرىنى يېرىم قىلمىسلا ئىنىم، ـــ دېدى سەئىدخان ئىنىسىنى بەزلەپ، ـــ بالاغا سەۋر، قازاغا رىزا دەپتىكەن. مانا تەڭرىنىڭ شاپائىتى بىلەن ئامان ـ ئېسەن كۆرۈشتۇق. مەرھۇم خان ئاتىمىز ھەقىقەتەن ئارماندا كەتتى. ئەمما بىز ئوغۇللىرى تېخى ھايات. ئاغىمىز سۇلتان مەنسۇرخاننىڭ قولىدا تەخت ـ سەلتەنەت ۋە تۇمەنلىگەن باھادىر سەركەردە ـ لەشكەرلەر بارىدۇر. ئاغا ـ ئىنىلەر بىرلىشىپ تەڭ كۈچ چىقىرىدىغانلا بولساق، مىرزا ئابابەكرىدىن ماڭلايسۆيەنى تارتىۋېلىپ، ئاتىمىزنى ئۆمۈرلۈك ھەسرەتتە قالدۇرغان تۇزكور شەيبانىخاننىمۇ يوقىتىپ، ئەجدادىمىزنىڭ شان ـ شۆھرىتىنى قايتا تىكلىيەلەيمىز.

ـــ ئاغام مەنسۇرخانغا ئۇنچە چوڭ ئۇمىد باغلاپ كەتمىسىلە، ـــ دېدى ئابدۇخېلىلخان ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ، ـــ ئۇ ھا-

زىر ئەينى چاغدا قۇمتاغ چۆلىدىكى قارا بوراندا يوقاپ كەتكەن ئىنسانلاق دېرىكىنى ئېلىش ئۈچۈن تاڭ ئاتقۇچە ئات ئۈستىدىن چۈشمەي، ئاغزىغا بىر يۇتۇم سۇمۇ ئالماي ئىزدىگەن، ئامان ـ ئېسەن كۆرۈشكەنلىكى ئۈچۈن كۆز يېشى قىلغان كۆيۈمچان، مېھرىبان قېرىندىشىمىزغا ھەرگىز ئوخشىمايدۇ. ئۇ ھازىر بىزنى تەخت ـ سەلتەنەت ئۈچۈن تەھدىت ھېسابلايدۇ...

ـــ يوقىلاڭ خىيالىلاردا بولمىسىلا ئەزىز ئىنىم، ـــ دېدى سەئىدخان ئىنىسىنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ. شۇ تاپتا ئۇ ئىنىسى بىلەن تاغىسىنىڭ ئاكىسى مەنسۇرخان ھەققىدىكى قاراشلىرىنىڭ بىر يەردىن چىقىۋاتقانلىقىنى بىلىپ تۇرسىمۇ پەقەتلا ئىشەنگۈسى كەلمەيۋاتاتتى، ـــ بىز دېگەن بىر ئاتىنىڭ پۇشتىدىن تامغان قېرىنداشلارمىز. ئاغىمىز مەنسۇرخان ئەينى يىلى مەرھۇم ئاتىمىز ئۆز قولى بىلەن سەلتەنەت تەختىگە ئولتۇرغۇزۇپ قويغان تاج ئىگىسىدۇر. بىزلەرنىڭ ئۇنىڭغا پەرمانبەردارچىلىق قىلىش بۇرچىمىز باردۇر. پەقەت مۇناپىق مىرزا ئاباباكرى بىلەن تۇزكور شەيبانىنىڭ يوقىتىپ، سەلتەنەتنىمىزنى مۇستەھكەملىسەكلا، شۇ كۇپايە. تەخت ـ سەلتەنەتتىن زىنھار تەمەيمىز يوقتۇر.

ـــ ئەزىز ئاغا، كەمىنە ئىنىلىرىنىڭمۇ ھەم باشقىچە خىيالى يوقتۇر، ـــ دېدى ئابدۇخېلىلخان كۆزىگە لىققىدە ياش ئېلىپ، ـــ بولدىلا، ئاران بىر كۆرۈشكەنىدە بۇ گەپلەرنى دەپ كۆڭۈللىرىنى غەش قىلماي. قالدى ئىشلارنى ئاستا ـ ئاستا چۈشىنىپ قالۇرلا. ھە راست، جاراھەتلىرى خېلىلا ئېغىردەك قىلىدۇ. دەرگاھىمىدا ئۇستا جەررالار بار، ئەملەپ قويسۇن.

مەخسۇد ئەلىنىڭ ئاتقان ئوقى سەئىدخانىنىڭ تاغىقىنى چەقۇتكەن بولۇپ، يارا ئېغىزى يىرىڭداشقا باشلىغانىدى. ئەمما شۇ دەقىقىدە ئۇنى تەن ئازابىدىن كۆڭۈل ئازابى بەكرەك قىيناۋاتاتتى.

دادىسىنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن، سۇلتان مەنسۇرخان ئىنىسى ئابدۇخېلىلخانىنىڭ ئىلكىدىكى چېگرانى قوغدىغۇچى لەشكەرلەرنى تۇرپانغا قايتۇرۇپ كەتكەن ۋە ئۇنىڭغا سوغۇق مۇئامىلە قىلغانلىقى

دى. بىر ئىنىسى ئىمىن خوجا سۇلتاننى مىرزا ئاباباكرىنىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرى تولا پاراكەندىچىلىك سېلىپ تۇرىدىغان ئاقسۇغا، يەنە بىر ئىنىسى باباچاق سۇلتاننى موڭغۇللار تولا پارا-كەندىچىلىك سېلىپ تۇرىدىغان قومۇلغا نائىب ئەمىرلىككە بەل-گىلەپ ئەۋەتىۋەتكەنىدى. بۇنىڭدىن مەنسۇرخانىنىڭ ئىنىلىرىنى ئوردا ئىشلىرىدىن چەتلەشتۇرۇپ، چەت ۋىلايەتلەرگە ئەۋەتىۋەتكەن-لىكىنى بىلىۋالماق تەس ئەمەس ئىدى. سەئىدخان ئاكىسىنىڭ بۇ مۇددىئاسىنى ھېس قىلغان بولسىمۇ، ئەمما نېمە ئۈچۈندۇر ئې-تىراپ قىلغۇسى كەلمەيۋاتاتتى. دادىسىنىڭ ۋاپاتى بىلەن تەڭلا ئاكىسىنىڭ بۇنچە تېز ئۆزگىرىپ كېتىشىگە ئىشەنمەيۋاتاتتى.

ــ ئىلكىلىرىدە قانچىلىك لەشكەر بار؟

ــ ئەسلىدە مەرھۇم خان ئاتام يەتتىسۇدا چېگرانى قوغداش مۇددىئاسى بىلەن بىر تۇمەن لەشكەر تۇرغۇزغانىدى. ئاغام ئۇلارنى بىرلا پەرمان بىلەن تۇرپانغا يۆتكەپ كەتتى. ھازىر يېنىمدا بەش يۈزچە نۆكىرىم بار.

ــ بەكلا ئازكەن، ــ دېدى سەئىدخان ئۈمىدسىزلەنگەن ھالدا، ــ دەرھال چېرىك يىغىپ مەشقلەندۈرەيلى. پەمىمچە، با-بۇر پادىشاھ بىلەن مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگانمۇ شەيبانىخانىنىڭ مۇقابىلىسىگە چىقىشقا ھازىرلىنىۋاتقان بولۇشى مۇمكىن. بىزمۇ ئىمكانىيىتىمىزنىڭ يېتىشىچە تەييارلىق قىلايلى. ھە راست، سەييىد مۇھەممەد مىرزا بىلەن خەۋەرلەشكىلى بولۇرمۇ؟

ــ ئاڭلىشىمچە، سەييىد مۇھەممەد مىرزا بۇزرۇك مومام شاھ بېگىم بىلەن بىللە ئىمىش. بۇ يېقىندا خەۋەرلەشكىلى بول-ماسمىكىن.

بۇ جاۋاب سەئىدخاننى تېخىمۇ ئۈمىدسىزلەندۈرۈپ قويدى. ئۇ بىرئاز خىيال سۈرۈۋالغاندىن كېيىن ئىنىسىغا قارىدى:

ــ مۇنداق قىلايلى، مەن ئاغام مەنسۇرخانغا بىر پارچە مەك-تۇپ ئەۋەتەي. ھەرھالدا ئۇنىڭ مۇددىئاسىنى ئېنىق بىلىپ باقاي-لى. نېمىلا بولمىسۇن ئاغامغا تىرىكلىكىمدىن نىشانە بېرىش

مەجبۇرىيىتىم بار ئەمەسمۇ؟

ـــ ئىختىيارلىرى، ـــ دېدى ئابدۇخېلىلخان خالىمىغان ھالدا.

سەئىدخان ئاكىسى مەنسۇرخانغا قېرىنداشلىق مېھرىنى ئەسكەرتىپ، دادىسىنىڭ ئارمانلىرىنى ئورۇنلاش ئۈچۈن مىرزا ئا-بابەكرى بىلەن شەيبانخاننى يوقىتىپ، قولدىن بېرىپ قويغان زېمىن، سەلتەنەتنى قايتۇرۇۋېلىش توغرىسىدىكى كۆز قاراش، تەد-بىرلىرىنى تەپسىلىي بايان قىلىپ بىر پارچە مەكتۇپ يازدى. ئاند-ىن ئىنىسى ئابدۇخېلىلخان بىلەن بىرلىكتە يەتتە سۇ ۋادىسىدىن چېرىك يېغىپ، مەشقىلەندۈرۈشكە كىرىشتى.

※ ※ ※

ھىرات شەھىرىگە قىرىق ـ ئەللىك چاقىرىم يول قالغاند-ى. ھىراتقا تېزرەك يېتىپ بېرىش ئۈچۈن، كېچە ـ كۈندۈز توختىماي دېگۈدەك يول ماڭغان مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانىڭ خىياللىرى تولىمۇ چىگىش ئىدى. ۋۇجۇدىدا سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا بىلەن بىرلىكتە شەيبانخانغا قارشى لەشكەر تارتىش ئۈمىد-ى بىلەن شەيبانخانىڭ ھەرىمىدە قالغان ئىككى قىزى ـــ ھە-بىبە سۇلتان خېنىم بىلەن گەۋھەر شاد خېنىمنىڭ تەقدىرى ھەق-قىدىكى ئەندىشىلىرى توختىماي تىركىشىپ كۆڭۈل ئارامىنى بۇزاتتى.

ھەئە، ئۇ مەھمۇد سۇلتان بىلەن قۇندۇزغا لەشكەر تارتىپ ماڭغاندا، شەيبانخانىڭ كىچىك خانىشى خانزادە خېنىم: «نەۋرە سىڭىللىرىم سىلى بىلەن بىللە يۈرسە جاپا تارتىپ قالىدۇ. ئۇلار-نى ئۇرۇش، يول جاپاسىغا مۇپتىلا قىلماي قالدۇرۇپ قويسىلا، ما-ڭا ھەمراھ بولسۇن» دەپ تۇرۇۋالغاندى. شەيبانخان ئەندىجانىنى ئالغان ۋاقتىدا مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانىڭ بۇ ئىككى قىزىغا خانزادە خېنىم ھامىيلىق قىلىپ، يېنىغا ئەكېلىۋالغان بولۇپ، بۇ

نەۋرە قېرىنداشلار ئوبدانلا ئىچەكىشىپ قالغانىدى. خانزادە خېـ
نىمنىڭ تەكلىپى ئورۇنلۇق ئىدى. قىزلىرىنىڭمۇ بۇ نەۋرە ئاچـ
سىدىن ئايرىلغۇسى كەلمىدى. خانزادە خېنىمدىن باشقا، شەيباند
خانىنىڭ سۇلتان مەھمۇدخاندىن تالاق قىلدۇرۇپ ئالغان يەنە بىر
خانىشى ئايشە سۇلتان خېنىممۇ بۇ قىزلارغا ئوبدان قاراۋاتاتتى.
يەنە بىر تەرەپتىن بۇ قىزلارنىڭ كىچىك ھاممىسى مەلىكە دۆلەتـ
سۇلتان خېنىم شەيبانىخانىنىڭ ئوغلى تۆمۇر سۇلتانىنىڭ ئەمرىدە
ئىدى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ قىزلىرىنىڭ ھالىدىن ئوبدان
خەۋەر ئالاتتى. ئەڭ مۇھىمى قىزلىرىنى بىللە ئېلىپ ماڭسا،
شەيبانىخانىنىڭ گۇمانىنى قوزغاپ قويماتتى. شۇڭا ئىلاجسىز ھـ
سارداً قالدۇرۇپ قويغانىدى.

«شەيبانىخانىنىڭ يېنىدىن كېتىش خىيالىم بولغاندىكىن نې
مىشقىمۇ قىزلىرىمنى ئۇ يەردە قالدۇرۇپ قويغان بولغىيتتىم؟
شەيبانىخان مەندىن ئالالمىغان ئۆچىنى قىزلىرىمدىن ئالارمۇ
ئەمدى؟ ھەرقانچە بولسىمۇ ئۇنداق قىلماس. ئۇنداق نامەردلىك
قىلسا خان ـ سۇلتانلىق شەۋكىتىگە نۇقسان يېتىدىغانلىقىنى
بىلەر. ئۇ يۇز ـ ئابرۇيىغا بەك ئېتىبار بېرىدىغان ئادەم. ئەل ـ
يۇرتقا يامان ئاتقىنىڭ تارقىلىپ كېتىشىدىن ۋايىم يەپ بولسىمۇ
قىزلىرىمغا بەتنىيەتلىك قىلماسلىقى مۇمكىن. مەلىكە خانزادە
خېنىم، ئايشە سۇلتان خېنىم، مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىملارمۇ
قاراپ تۇرماس. ئەڭ ياخشىسى شەيبانىخانىنىڭ كۆڭلىگە ئىنساب،
قىزلىرىمغا ئامانلىق تىلەي...»

مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان ھەسرەتلىك ئۇھسىندى.
ھىراتقا يېقىنلاپ قالغانسېرى يېزا ـ قىشلاقلار، كۆجۈم مەھەللـ
لەر، باغلار كۆپىيىشكە باشلىغانىدى.

«ھىراتقا ئەۋەتكەن چاپارمەن نېمىشقا ھازىرغىچە خەۋەر ئې
لىپ كەلمەيدىغاندۇ؟ سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئۇنى قوبۇل قىلمـ
ىغانمىدۇ ياكى مەن بىلەن كۆرۈشۈشنى رەت قىلغانمىدۇ؟ ئىشقـ
لىپ بىر خەۋەر كەلسە بولاتتى...»

ئۇ خىيالىدىن باش كۆتۈرۈپ نۆكەرلىرىگە قارىدى. توختىماي يول يۈرگەنلىكى ئۈچۈن، ھەممىسىنىڭ ئۇستىباشلىرى توپا ـ چاڭ بىلەن بۇلغانغان، چاچ ـ ساقاللىرى ئۆسۈپ كەتكەنىدى.

«يول بويى كىشىلەر بىزگە نېمانچە قارايدىكەن دېسەم، ئەسلىدە ئۇستىبېشىمىز قارىغۇسىز بولۇپ كەتكەن ئىكەن ـ دە. كېچىلەپ يول يۈرۈشكە بۇيرۇغىنىمنى نۆكەرلەر نېمىدەپ چۈشىنىپ قالغاندۇ؟ مېنى شەيبانىخانىنىڭ غەزىپىدىن قورقۇپ مۇشۇنداق پەرمان بەردى دەپ ئويلاپ قالغانمىدۇ؟ ھېلىمۇ ياخشى، ئەمىر جانۇاپابەگنىڭ مەكتۇپىنى ئۇلارغا كۆرسەتمىگەنىكەنمەن...»

ئۇنىڭ كاللىسىدىن ئەمىر جانۇاپابەگنىڭ مەكتۇپىدىكى مەزمۇنلار لىپ قىلىپ ئۆتتى:

«... كۆرەگان جانابلىرى، ئۇشبۇ مەكتۇپ قوللىرىغا تەگكەن ھامان ئولتۇرغان بولسىلا تۇرسىلا، تۇرغان بولسىلا دەرھال ماڭسىلا. ھازىر شەيبانىخان ئالىيلىرىنىڭ پەيلى بۇزۇلدى. مەھمۇد سۇلتاننىڭ تۇيۇقسىز ۋاپاتىدىنمۇ قاتتىق گۇمانىم بار. چۈنكى، شەيبانىخان ئالىيلىرى ئىنىسىنىڭ جەستىنى كۆرۈپ قىلچىلىك قايغۇرمىدى. ئۆلۈمنىڭ سەۋەبىنىمۇ سورىماقتا يوق، سىلىنى سورىدى. ئىز ـ دېرەكلىرىدىن مەلۇمات ئالالمىغانلىقى ئۈچۈن غەزىپىنى ئىنسانىڭ سەركەردىسىنى ئۆلتۈرۈش بىلەن باستى. گەرچە سىلى بىلەن ئوتتۇرىمىزدا چوڭقۇر دوستلۇق بولسىمۇ، بۇنى مەرھۇم مەھمۇد سۇلتان بىلەن ئىككىلىرىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى دوستلۇققا سېلىشتۇرۇش مۇمكىن ئەمەس. ئەمما، كەمىنلىرىمۇ سىلىگە ئوخشاشلا دوستلۇققا ئەقىدە قىلىدىغان ۋاپا ئەھلىمەن.

مەقسەتكە كېلىسەم، شەيبانىخان ئالىيلىرى ئاساسىي قوشۇنغا خارەزمگە قاراپ ئىلگىرىلەش پەرمانى چۈشۈردى ھەمدە بىر بۆلۈك لەشكەرلەرگە ئەمىر جالالىدىن يۈسۈپنى

باش قىلىپ، سىلىنى قوغلاپ تۇتۇش پەرمانى بەردى. بەل- كىم كاللىلىرىنى ئېلىپ كېلىشكە بۇيرۇغان بولۇشى مۇم- كىن. ئۇ خارەزمگە مېڭىش ئالدىدا: «ئەگەر خارەزىم قولۇم- غا كىرسە ھېچبىر سەۋەب بىلەن ئۇ يەردىن يانغىلى بولماي- دۇ. ھازىرقى ئەھۋالدىن قارىغاندا مۇھاسىرە مۇددىتى ئۇزاققا سوزۇلۇشى مۇمكىن. ھازىر ئىلكىمىزدىكى ساداقەت- مەن ئۆزبېك لەشكەرلىرى ئارىسىدا بىرگە ئەسىرگە چۈشۈش- كەن ئوتتۇز مىڭغا يېقىن موغۇلستان لەشكىرى بار. ئۇلار- نىڭ ئۇلۇغلىرى ھېچ ۋاقىتتا بىزگە خاس ئەقىدە بىلەن خىزمەت قىلمايدۇ. ئەگەر پۇرسەت تاپسىلا بىز ئۇلارغا قاز- چىلىك قىلغان بولساق، بىزگىمۇ جازاسىنى شۇنچىلىك ياندۇرىدۇ. ئۇلارنىڭ ئەڭ ئالدىنقى قاتاردىكىسى مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگاندۇر. نەچچە مۇددەتتىن بېرى شۇ ھەقتە ئويلاۋاتقانىدىم. ئەپسۇس، ئۇ چاققان چېقىپ جېنىنى ياقىغا ئېلىشقا ئۇلگۈرۈپتۇ. ئەگەر ئۇنى ئۆلتۈرسەم گويا كى خانلاردىن بىرىنى ئۆلتۈرگەندەك بولىمەن...» دەپ سىلىگە بولغان مۇددىئاسىنى ئاشكارىلىدى. بەلكىم ئىنىسى مەھمۇد سۇلتاننىڭ تۇيۇقسىز ئۆلۈمىدىمۇ ئول شەيبانخاننىڭ قولى باردۇر. بىلگۈچى ئاللاھ. كۆپ ئېھتىيات قىلغايلا، زىنھار قارامىلىق قىلمىغايلار...»

مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگاننىڭ نۆكەرلىرىنى ھىراتقا قاراپ توختىماي ئىلگىرىلەشكە بۇيرۇشىغا مۇشۇ خەت سەۋەب بولغان- دى. ئۇ بىر تەرەپتىن شەيبانخاننىڭ ئۆزىنى قوغلاپ تۇتۇشقا ئە- ۋەتكەن لەشكەرلىرىنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالماسلىق، يەنە بىر تە- رەپتىن ھىراتقا تېزرەك يېتىپ بېرىپ سۇلتان ھۇسەيىن بايقارانى شەيبانخانغا قارشى لەشكەر تارتىشقا ئۈندەش ئۈچۈن، ئەنە ئا- شۇنداق تېزلىك بىلەن يول يۈرگەنىدى.

ــ بىرقانچە نۆكەر بىلەن بېرىپ، ئەتراپتىن بىرەر ئۆستەڭ

تاپقىن، ـــ دېدى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان نۆكەر بېشى مەۋلا - نە مۇھەممەدنىڭ چاڭ - توزاندا ئايئاق ئاقىرىپ كەتكەن قاش - كىرپىكلىرىگە قاراپ، ـــ يۈيۈنۇپ كېيىم يەڭگۈشلىۋالايلى. ھىراتقا بۇ ئەپتىمىز بىلەن كىرسەك ياخشى بولماس. ئۇنىڭ ئۈس - تىگە سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا كېيىنىش، ياسىنىشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىدىغان ئادەم.

ـــ شۇنداق قىلايلى، ـــ دېدى مەۋلانە مۇھەممەد، ـــ بۇ تۇر - قىمىزدا خۇددى گۆردىن قېچىپ چىققان ئۆلۈكتەكلا بولۇپ قاپ - تىمىز.

مەۋلانە مۇھەممەدنىڭ چاقچاق قىلىپ ئېيتقان بۇ سۆزلىرى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانغا باشقىچە تەسىر قىلدى.

«راست ئېيتىسەن، ئەمەلىيەتتىمۇ بىز گۆر ئاغزىدىن قېچىپ چىقتۇق. بىر قەدەم چاققان چىقمىغان بولساق شەيبانىخان بىزنى ئاللىقاچان گۆرگە كۆمۈپ بولاتتى...»

ئۇ خىيالىنى يېغىشتۇرۇپ مەۋلانە مۇھەممەدكە قارىدى:

ـــ ئىلدام بول. يەنە مېڭىۋەرسەك، ئېقىن ئۇچراتساقمۇ يۇ - يۇنۇشقا ئامالسىز قالىمىز. ئالدىمىز تەرەپ ھىراتقا بارغۇچە پۇ - تۇنلەي كۆجۈم مەھەللە.

كۈز پەسلى ئاخىرلىشاي دەپ قالغان بولغاچقا، ھاۋا خېلىلا سوغۇق ئىدى. مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان ئۆستەڭنىڭ دالدىراق بىر يېرىدە يۇيۇندى. باشقا نۆكەرلىرى يۇيۇنۇپ، كىيىم ئالماشتۇ - رۇپ بولغۇچە ساتىراش مەھرىمى ئۆسۈپ كەتكەن چېچىنى چۈشۇ - رۇپ، چاڭگىلىشىپ كەتكەن ساقال - بۇرۇتلىرىنى ياساپ ئۈلگۈر - دى.

ئەمدى پاكىز كىيىنگەن نۆكەرلەر ئاتلىرىنى بولۇشىغا چاپ - تۇرۇپ، توپا - چاڭ توزۇتۇپ ماڭماي، ئاتلىرىنى بىر خىل رد - تىمدا يورغىغا قويۇۋەتكەندى. مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان بىلەن مەۋلانە مۇھەممەد ئالدىدا يول باشلاپ ماڭغاندى. مۇھەممەد ھۈسە - يىن كۆرەگانىڭ ئۇيقۇسى ئېچىلىپ كەتكەن ئوغلى مۇھەممەد

ھەيدەر دادىسىدىن توختىماي گەپ سوراپ خيالىدىكى چالغىتاتىي:

ـــ ھىياتتا مەن بىلەن ئويناپدىغان ئاداشلا بامۇ ئاتا؟

ـــ بار ئوغلۇم. ئاللاھ خالىسا بۇنىڭدىن كېيىن نۇرغۇن ئاداشلار بىلەن بىللە مەدرىسەگە بارىسەن.

ـــ مەدىيسە دېگەن يىمە ئۇ؟

ـــ مەدرىسە دېگەن ساڭا ئوخشاش كىچىك بالىلارنى تەربىيەلەيدىغان ئوقۇل. ئۇ يەردە خەت يېزىشنى، كىتاب ئوقۇشنى، تۇرلۇك جانبازلىق ماھارىتىنى ئۆگىنىسەن.

ـــ مەدىيسەدە ئوقۇسا يىمە بولىدۇ؟

ـــ ياخشى ئادەم بولىدۇ بالام.

ـــ سىلىگە ئوخشاشما؟

مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان ئوغلىنى ئىچكۈيەرلىك بىلەن باغرىغا باستى:

ـــ شۇنداق ئوغلۇم، ياخشى ئوقۇساڭ پەزىلەتلىك ئادەم بولىسەن. ئېسىڭدە مەھكەم تۇت، ئادەمنىڭ نامى ھايات چېغىدا ئەمەس، ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن ئاۋازمنىڭ تىلىدا زىكرى قىلىنىسا، ئاندىن ياخشى ئادەم بولغان بولىدۇ. بۇنى ئول ئادەمنىڭ ئىكىكىنچى قېتىم ئۆمۈر كۆرگىنى دەيمىز.

مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگانمۇ جاھاندىكى بارلىق ئاتىلارغا ئوخشاش ئوغلىدىن نۇرغۇن ئارزۇ ـ ئارمانلارنى كۈتەتتى. مەرھۇم دادىسى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنى ياد ئېتىپ تۇرۇش ئۈچۈن، بۇ تۇنجى ئوغۇل پەرزەنتىگە دادىسىنىڭ ئىسمىنى قويغانىدى. شۇ تاپتا ئۇ ئوغلى بىلەن تاكى ھىراتقا بارغۇچە مۇشۇ تەرىزدە پاراڭلاشقانمۇ بولار ئىدى، لېكىن ھىراتقا ئەۋەتكەن چاپارمىنىدىن تېخىچە خەۋەر بولمىغانلىقى ئۈچۈنمۇ ئەيتاۋۇر، ئوغلى بىلەن يەنە سۆزلىشىشكە رايى بارمىدى.

ـــ ئەتكەڭنىڭ قۇچىقىدا بىردەم ئولتۇرۇپ تۇر ئوغلۇم. ھىراتقا بارغاندا كەڭ ـ كۈشادە مۇڭدىشۇالارمىز.

ئۇ شۇنداق دېگىنىچە ئوغلىنى ئارقىسىدىن بىر ئات بېشى ئارىلىق قالدۇرۇپ كېلىۋاتقان موللا سۈپەت يىگىتكە ئۇزاتتى.

«سۇلتان ھۈسەيىن بايقارانىڭ ئوغۇللىرى بىلەن بولغان ئاداۋەتلىرى قانداق بولدىكىن؟ ئۇزۇندىن بېرى ئوغۇللىرى ئۇنىڭغا ئىتائەتسىزلىك ۋە ئاسىيلىق قىلىشىپ، ئاتىسىنىڭ دۈشمەنلىرى بىلەن ئىتتىپاق تۈزۈپ يۈرۈپتۇ دەپ ئاڭلىۋىدىم. ھازىر قانداقراقكىن؟ ئاتا ـ بالا ئوتتۇرىسىغا چۈشكەن زىددىيەت سەلتەنەتنى زاۋال تاپقۇزىدۇ. دانىشمەن مىرزا ئۇلۇغبەگ سەلتەنەتنى ئاشۇ سەۋەبتىن زاۋاللىققا يۈزلەنگەنىدى. پەرزەنتىنىڭ ئىنسابى بولمىسا بىكار...»

يىراقتىن چېپىپ كېلىۋاتقان ئاتلىقنىڭ قارىسى ئۇنىڭ خىيالىنى بۈزۈپ قويدى. ھايال ئۆتمەي ئاتلىق ئېنىق كۆرۈندى. ئۇ ھىراتقا كەتكەن چاپارمەن ئىدى.

ـــ ئەمىر جانابلىرىغا مەلۇم بولغاي، ـــ دېدى چاپارمەن ئون نەچچە قەدەم ئارىلىق قالغاندا ئاتتىن سەكرەپ چۈشۈپ، ـــ سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئالىيلىرى يوللىرىغا مۇنتەزىر ئىكەنلىكىنى بىلدۈردى.

مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان خاتىرجەملىك بىلەن يەڭگىل نەپەس ئالدى:

ـــ نېمانچە كېچىكتىڭ؟

ـــ ئەمىر مۇھەممەد بۇرۇندۇق بارلاس جانابلىرى ھاردۇق چېيى بىلەن ئىلتىپات كۆرسىتىپ ھايال قويدى.

ئەمىر مۇھەممەد بۇرۇندۇق بارلاسنىڭ ئىسمىنى ئاڭلىغان مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان يەنە بىر قېتىم خاتىرجەم بولدى. چۈنكى ئۇ سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئوردىسىدىكى ئەمىرلەرنىڭ ئارىسىدا ياش ـ قۇرام، ئېسىلزادىلىك، تۆرىلىك مەرتىۋىسىدە ۋە ئەقىل ـ پاراسەتتە ئەڭ مۆتىۋەر كىشى ھېسابلىناتتى.

«ئەمىر مۇھەممەد بۇرۇندۇق بارلاس جانابلىرى ئاددىي چاپار ـ مىنىمگە بۇ دەرىجىدە ئىلتىپات كۆرسەتكەن بولسا ھىراتتىكى

ئىشلار ئوڭۇشلۇق بولغۇدەك...»

ئۇ ھىراتنىڭ قىپچاق دەرۋازىسىغا بەش چاقىرىم ئارىلىق قالغاندا بىر توپ بەگ ـ سىپاھلارنى ئەگەشتۈرۈپ ئىستىقبالىغا چىققان مۇھەممەد بۇرۇندۇق بارلاس بىلەن كۆرۈشتى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، قەدەم يەتتى بالا يەتمىگەي، ـــ دېدى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان تەۋازۇ بىلەن ئېگىلىپ سالام بېرىپ.

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، مۇبارەك قەدەملىرىگە مەرھابا، ـــ دېدى مۇھەممەد بۇرۇندۇق بارلاس.

سالام ـ سەھەت يوسۇنى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، مۇھەممەد بۇرۇندۇق بارلاس مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگاننى ۋاقىتلىق تەكلىگەن ھەشەمەتلىك چېدىرغا باشلاپ قايتىدىن ھاردۇق سورىدى، ئاندىن چاي قۇيۇپ، ئاش تارتقۇزدى. غىزا يېيىلىپ بولغۇچە تەكەللۇپلۇق سۆزلەردىن باشقا پاراڭ بولمىدى. ئۇ نامىنى كۆپ ئاڭلىغان بولسىمۇ، كۆرۈشۈش نېسىپ بولمىغان مۇھەممەد بۇرۇندۇق بارلاسنىڭ كەمتەر، كىچىك پېئىل، قىزغىن مۇئامىلىسىنى كۆرۈپ ياقتۇرۇپ قالغانىدى.

ـــ ئەمىر جانابلىرىنىڭ ھىراتقا قەدەم تەشرىپ قىلىش مۇدىئاسى بىزگە بەش قولدەك ئايان، ـــ دېدى مۇھەممەد بۇرۇندۇق بارلاس ئەسلىي مەقسەتكە كۆچۈپ، ـــ ئول شەيبانىخان ھەممىزگە ئورتاق دۈشمەندۇر. قۇدرەتلىك پاناھىمىز سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئالىيلىرى خېلىدىن بېرى ئۇنىڭ مۇقابىلىسىگە چىقىپ، ئۆزىنى بىلەلمەي قالغان ئول سەھرالىقنى ئەدەپلەپ قويۇشىنى كۆڭلىگە پۈككەن بولسىمۇ، سالامەتلىكى يار بەرمىگەچكە سەۋر قىلىشقا مەجبۇر بولغانىدى. مانا ئەمدى جانابلىرى بول دەرگاھقا قەدەم كەلتۈرۈپ كۆچىمىزگە كۈچ قوشتىلا.

ـــ كەمىنىلىرى ھازىر بىر قاچقۇن سایاقمەن. ئول شەيبانىخانىڭ مۇقابىلىسىگە چىقىش ئۈچۈن، سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئالىيلىرىغا نۆكەرلىك قىلىشقا رازىمەن، ـــ مۇھەممەد ھۈسەيىن

يىن كۆرەگان بىرنەچچە دەقىقە تۇرۇۋېلىپ، يەنە ئېغىز ئاچتى، ــ بىلمىدىم، بۇگۈن قۇدرەتلىك خان ئالىيلىرى بىلەن دىدار ـ مۇلا ـ قاتتا بولۇش شەرىپىگە ئېرىشكىلى بولۇرمىكىن؟

ــ شول تاپتا خان ئالىيلىرىمۇ ئەمىر جانابلىرىنى ساقلاۋا ـ تىدۇ.

ــ ئۇنداقتا ئىلتىپات قىلىپ يول باشلىغان بولسىلا.

مۇھەممەد بۇرۇندۇق بارلاس نېمە ئۈچۈندۇر بىر پەس ئارد ـ سالدى بولغاندىن كېيىن ئېغىز ئاچتى:

ــ ئەمىر جانابلىرىغا بېرىدىغان بىر تەكلىپىم بار ئىدى. بىلمىدىم، قوبۇل كۆرەرمىكىن؟

ــ جانابلىرى ھىرات ئۆلىمالىرىنىڭ پازىللىرىدىندۇر. كە ـ مىنە تالىپلىرىغا سۆزلىگەندە زىيادە تەۋازۇ قىلىشلىرى ھاجەت ـ سىز.

ــ ئىلتىپات قىلدىلا، ــ دېدى مۇھەممەد بۇرۇندۇق بارلاس، ــ ئەمىر جانابلىرىنىڭ بۇيۇك خاقان سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىنىڭ ئەمىرلەشكىرى ھەم يېقىن دوستى ئىكەنلىكى بىزگە ئايان. سەلتەنەت يوسۇنى بويىچە سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئالىيلىرى بىلەن بىر ئەلنىڭ ئەلچىسى سۈپىتىدە كۆرۈشۈشلىرى كېرەك ئىدى، ئەمما ھازىر ۋەزىيەت قىل ئۈستىدە تۇرۇۋاتىدۇ. شۇڭا خان ئالىيلىرىنىڭ دىلىنى رەنجىتىپ قويماسلىق ھەمدە كۆڭۈللىرىگە پۈككەن مۇددىئا ـ مەقسەتلىرىنى ئوڭۇشلۇق رويابقا چىقىرىش ئۈچۈن، قائىدە ـ يوسۇن سۈرۈشتۈرۈپ ئولتۇرماي، ئوردىغا كىرگەندە خان ئالىيلىرىغا تىزلىنىپ تۇرۇپ ھۆرمەت بىلدۈرگەن بولسىلا.

مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان دەماللىققا جاۋاب بېرەلمەي تۇرۇپ قالدى. چۈنكى ئۇ ئەندىجاندا شەيبانىخان بىلەن كۆرۈشكەن ـ دىمۇ تىزلانمىغانىدى. بىر ئەلنىڭ ھۆكۈمرانىغا تىزلىنىپ تۇرۇپ ھۆرمەت بىلدۈرۈش ئۆز ئېلىنىڭ ھۆكۈمرانىنىڭ ئىززەت ـ غۇ ـ رۇرىنى دەپسەندە قىلغانلىق بىلەن باراۋەر ئىدى.

«قانداق قىلسام بولۇركىن؟ ئەمىر مۇھەممەد بۇرۇندۇق بارلاس توغرا دەيدۇ. ھازىر قائىدە ـ يوسۇن سۇرۇشتۇرۇپ ئولتۇ-رىدىغان چاغ ئەمەس. ۋەھشىي ياۋ تاپ باستۇرۇپ كەلمەكتە. ئۇنىڭ ئۇستىگە خۇراسانغا سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىنىڭ پەرمانى بىلەن كەلگىنىم يوق. شۇڭا سۇلتان ھۇسەيىن بايقاراغا تىزلانسام قائىدە ـ يوسۇندىن چەتنىگەن بولۇپ قالماسمەن. ئۇنىڭ ئۇستىگە بەربىر ئۇنىڭغا بەيئەت قىلمايمەن...»

ئۇ خىيالىنى يىغىشتۇرۇپ جاۋاب كۈتۈپ ئولتۇرغان مۇھەم-مەد بۇرۇندۇق بارلاسقا قارىدى:

ـــ ماقۇل، جانابلىرىنىڭ دېگىنىدەك بولسۇن.

ـــ يەنە بىر گەپ، ـــ دېدى مۇھەممەد بۇرۇندۇق بارلاس، ـــ خان ئالىيلىرىنىڭ بىر پۇتى پالەچ بولۇپ قالغان. ھەرىكەت قى-لىشى ئەپسىز. سالاملىرىغا ئورنىدىن تۇرۇپ جاۋاب قايتۇرالماس-لىقى مۇمكىن. شۇڭا زىنھار كۆڭۈللىرىگە ئالمىغايلا.

مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان ئوردىغا كىرىپ سۇلتان ھۇ-سەيىن بايقاراغا تىزلىنىپ تۇرۇپ سالام بەردى:

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، قۇدرەتلىك خان ئالىيلىرىنىڭ ئە-زىز تېنى سالامەت، بەخت ـ دۆلىتى زىيادە، تەخت ـ سەلتەنەتى ئامان بولغاي!

كىيىنىش، ياسىنىشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىدىغان سۇلتان ھۇسەيىن بايقارا ياشىنىپ قالغىنىغا ۋە كېسەللىكىگە قارىماي بېشىغا قارا كۆرپە تۇماق كىيىپ، تۇماقنىڭ ئوڭ تەرىپىگە توز پېيى قىستۇرۇۋالغان، ئۇچىسىغا ئوتقاشتەك قىزىل يىپەك تون كىيىپ، بېلىنى ئالماس كۆز قويۇلغان ئالتۇن كەمەر بىلەن باغ-لىۋالغانىدى. ئۇ مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگانىنىڭ سالامىنى سەل قىمىرلاپ قويۇپ ئىلىك ئالدى:

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام. ئورۇنلىرىدىن تۇرسىلا كۆرەگان جانابلىرى، ـــ ئۇ مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگانىنىڭ تىزلىنىپ تۇرۇپ بىلدۇرگەن ھۆرمەت ـ ئېھتىرامىدىن تولىمۇ مەمنۇن بول-

غاندى. شۇڭا مۇھەممەد بۇرۇندۇق بارلاسقا قاراپ ئېغىز ئاچتى، ـــ كۆرەگان جانابلىرىغا خانزادە بەدئۇززامان مىرزىنىڭ يۇقىرىسىدىن ئورۇن بېرىلگەي.

مۇھەممەد بۇرۇندۇق بارلاس ئىتتىك كېلىپ، مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانىنى خانزادە بەدئۇززامان مىرزىنىڭ يۇقىرىسىدىكى تەختكە يېقىن جايدىكى كۇرسقا باشلىدى. سۇلتان ھۈسەيىن بايقارانىڭ ئۆزىنى بۇ دەرجىدە ھۆرمەتلەپ، ئوغۇللىرىنىڭ يۇقىرىسىغا ئولتۇرغۇزغانلىقىدىن تەسىرلەنگەن مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان ئۇنىڭغا تىزلىنىپ تۇرۇپ سالام بەرگىنىدىن كۆڭلىدە مەمنۇن بولدى ۋە ئۆزىگە بۇ ئەقىلنى كۆرسەتكەن مۇھەممەد بۇرۇندۇق بارلاسقا رازىمەنلىك بىلەن قاراپ قويدى.

ـــ بۇگۈن سەلتەنەت ئىشلىرىنى سۆزلەشمەيلى، ـــ دېدى سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا، ـــ غەزا ـ شاراب تارتىڭلار. ئەزىز مېھمىنىمىزدىن ئاۋۋال ھېرات قائىدىسى بويىچە ھاردۇق سورايلى.

شۇ ھامان بىكاۋۇل بەگ خىزمەتكارلارنى بۇيرۇپ، داستىخانغا ھەرخىل نازۇ نېمەتلەرنى تارتىشقا باشلىدى. ئارقىدىن سانسىز قەدەھلەرگە شاراب قۇيۇشقا كىرىشتى.

سۇلتان ھۈسەيىن بايقارانىڭ بۇ پەرمانى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانغا سەل غەلىتە تۇيۇلدى.

«توۋا، بۇ نېمە قىلىق؟ كۈچلۈك ياۋ ئاللىقاچان ئىلكىگە باستۇرۇپ كىرىپ بولغان تۇرسا، شۇ تاپتا ياۋغا قانداق تاقابىل تۇرۇش ھەققىدە باش قاتۇرماي، بەخىرامان شارابخورلۇققا مەيلى تارتىپ قالغىنى نېمىسى؟ كىشىلەرنىڭ ئۇنى خۇراسان تەختىگە چىققاندىن بېرى ھەر كۈنى پېشىندىن كېيىن شاراب ئىچمەي قويمايدۇ، دېگىنى راست ئىكەن ـ دە... ئاتىسى بۇنداق بولسا، ئوغۇللىرى قانچىلىك شارابخوردۇر؟...»

ئۇ كۆڭلىدىكىنى چاندۇرماسلىققا تىرىشىپ، تۆۋەن تەرىپىدە ئولتۇرغان بەدئۇززامان مىرزا، مۇزەپپەر مىرزا قاتارلىق خانزادە-

لەرگە يەرنىڭ تېگىدىن نەزەر تاشلىدى.

126

كابۇل.

ئانىسى قۇتلۇقنىگار خېنىمنىڭ كېسىلى كۈندىن ـ كۈنگە ئېغىرلىشىپ كەتكەنلىكى سەۋەبلىك، بابۇرنىڭ قولى ھېچ ئىشقا بارمايۋاتاتتى. ئۇنىڭسىزمۇ كۆڭلىنىڭ ئارامى يوق ئىدى. ھەئە، ئېغىر كۈنلەرنى بىر ـ بىرىگە ھەمدەم بولۇپ ئۆتكۈزگەن ئەمىر ـ سەركەردىلىرى كابۇلغا كەلگەندىن بېرى سغىشالمايۋاتاتتى. خۇ ـ سۇسەن ئىنىسى جاھانگىر مىرزا بىلەن باقى چاغانىيانى ئۇنىڭغا باش ئاغرىقى تېپىپ بېرىۋاتاتتى.

ـــ ئانامنىڭ كېسىلىگە راستىنلا تاۋۇز شېپا قىلارمۇ؟ ـــ سورىدى بابۇر ئالدىدا قول باغلاپ تۇرغان ھەكىمدىن.

ـــ ھەسەبە[1] كېسىلىگە ئادەتتە قان ئالساقلا شېپا قىلاتـ تى، ـــ دېدى ھەكىم، ـــ لېكىن، خانىش ئايىمنىڭ كېسىلىگە بۇ ئامالمۇ كار قىلمايۋاتىدۇ. خۇراسان تېۋىپلىرىنىڭ قالدۇرغان رەـ سالىلىرىدە ھەسەبەگە تاۋۇز شېپا قىلۇر دەپ يېزىلغانكەن، شۇڭا تاۋۇز بەردۇق.

ـــ ھازىر تاۋۇزنىڭ پىشىدىغان ۋاقتى ئەمەس، ـــ دېدى بـا ـ بۇر ئويلانغان ھالدا، ـــ تاۋۇزنى نەدىن تاپتىڭلار؟

ـــ كابۇلدا تاۋۇز ساقلايدىغان باققالار بار ئىكەن.

ـــ ياخشى بوپتۇ. يەنە باشقا دورا رىسالىلىرىنىمۇ ئاختۇرۇپ باققايلا.

ـــ باش ئۈستىگە.

① ھەسەبە ـــ بەدەندە ئۈششاق تاشما پەيدا قىلىدىغان بىر خىل كېسەل.

ھەكىم چىقىپ كەتتى.

ئەمدى سارايدا قاسىمبەگ قاۋچىن بىلەن بابۇر يالغۇز قالغانىدى.

ــ خوش، ــ دېدى بابۇر قاسىمبەگ قاۋچىنغا قاراپ، ــ جاھانگىر مىرزىنىڭ رەنجىشىنىڭ سەۋەبى نېمىكەن؟

ــ سۇرۇشتۇرۇپ كەلسە تىلغا ئالغۇچىلىكى يوق بىر ئىش، ــ دېدى قاسىمبەگ قاۋچىن، ــ ئالىيلىرىنغىمۇ مەلۇملۇق. جاھانگىر مىرزا غەزىنىدىن كەلگەن چاغدا پەرمانلىرىغا بىنائەن ئىستىقبالىغا چىققانىدىم. يولدا كېلىۋاتىپ جاھانگىر مىرزا بۆدۈنگە قۇش قويدى. قۇش بۆدۈنگە چاڭگال سالىدىغان چاغدا نەمە ئۇچۇندۇر بۆدۈنە ئۆزىنى يەرگە ئۇردى. ئەتراپتىكى بەگلەر: «ئالدىمۇ، ئالدىمۇ؟» دەپ سوراشتى. قۇشنىڭ بۆدۈنە ئۆۋلىشى ئادەتتىكى ئىش بولغاچقا، كەينىلىرى تۇزلا قىلىپ: «دۇشمەن شۇنچە ئاجىز تۇرسا، ئالماي قويامتى» دەپ جاۋاب بەردىم. شىرئەلى بەگ، يۈسۈپ بەگ ۋە پەھلۇل بەگلەر مېنىڭ بۇ گېپىمنى جاھانگىر مىرزىغا باشقىچە چۈشەندۈرگەن چېغى. شۇنىڭغا رەنجىپ قاپتىمىش.

ــ جاھانگىر مىرزىنىڭ بۇرنىغا پەقەتلا سۇ كىرمىدى، ــ دېدى بابۇر كۆڭلى يېرىم بولغان ھالدا، ــ ھەردائىم ئەتراپىدىكى بەگلەرنىڭ پىتنىسىگە ئىشىنىدۇ.

ــ شۇنداق ئالىيلىرى. شىرئەلى بەگنىڭ نىيىتى دۇرۇس ئەمەس. كابۇلدىكى بارلىق پىتنە ـ پاسات شۇنىڭدىن چىقىۋاتىدۇ. خۇپىيەلىرىمىزنىڭ تىڭتىكلاپ بىلىشىچە، ھازىر مۇشۇنى باھانە قىلىپ جاھانگىر مىرزىنى قېچىشقا قۇتراتقۇدەك.

«ئۆز ۋاقتىدا ئۇزۇن ھەسەن، ئەھمەد تەنبەللەرنىڭ پىتنىسى ۋە قۇتراتىشى سەۋەبىدىن پەرغانە ۋادىسىدىن ئايرىلغانىدىم. ئەمدى كابۇلدىمۇ بۇ پاجىئەلەرنىڭ تەكرارلىنىشىغا ھەرگىز يول قويماي-مەن. شىرئەلى بەگنى شۇنداق جازالايكى، باشقا پىتنىچىلەرگە قاتتىق ئىبرەت بولسۇن»

بابۇر جەھلى بىلەن ۋارقىرىدى:

ــ مىرغەزەب!

سارايىنىڭ ئىشىك تۆۋىدە تۇرغان جاللاتلارنىڭ باشلىقى ئالدىراپ دېگۈدەك كىرىپ كەلدى:

ــ لەببەي پادىشاھ ئالىيلىرى!

ــ شىرئەلى بەگ پىتنە تارقىتىپ، قۇتراتقۇلۇق قىلغانلىقى ئۈچۈن دەرھال كاللىسى ئېلىنىپ، مال ــ مۈلكى مۇسادىر قىلىنسۇن! ئائىلە تاۋابىئاتى كابۇلدىن ھەيدەپ چىقىرىلسۇن!

قاسىمبەگ قاۋچىن بابۇرنىڭ شىرئەلى بەگنى ئۆلۈمگە بۇيرۇشىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمىگەنىدى. ئۇنىڭ بۇ پەرمانىدىن تولىمۇ ئەپسۇسلاندى. ئەمما توسۇشقا ئامالسىز قالدى. شۇ تاپتا ئۇ شىرئەلى بەگنىڭ ئۆلۈمىگە ئۆزى سەۋەبچى بولغاندەك تۇيغۇغا كېلىپ قالغانىدى. سارايىنىڭ ئىچىدە بىر پەس تىمتاسلىق ھۆكۈم سۈردى.

ــ پادىشاھ ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، باقى چاغانىيانى جانابلىرى كۆرۈشۈشكە ئىجازەت سورايدۇ.

بابۇرنىڭ غەزىپى تېخىچە بېسىلمىغانىدى.

ــ كىرسۇن! ــ دېدى ئۇ قاپىقىنى تۇرۇپ.

ئادەتتە بابۇرنىڭ ئالدىغا بەخىرامان كىرىپ چىقىدىغان باقى چاغانىيانى شۇ تاپتا نېمە ئۈچۈندۇر تولىمۇ ئېھتىياتچان كۆرۈنەتتى، كۆزلىرىدىن ئاللىقانداق بىر تەشۋىش ئىلەڭگىيەتتى.

«شىرئەلى بەگنىڭ ئىشىدىن ئاللىقاچان خەۋەر تېپىپ بولۇپتۇ ــ دە، باشتىلا ئۆزىنى سورىشى كېرەك ئىدى.»

قاسىمبەگ قاۋچىن خىيال قىلغاچ باقى چاغانىيانىغا يەر تەگكىدىن قاراپ قويدى.

بابۇر باقى چاغانىيانىغا قاپىقىنى تۇرۇپ، بىر پەس قاراپ تۇرغاندىن كېيىن ئېغىز ئاچتى:

ــ خوش؟

بابۇرنىڭ ئەلپازىنى كۆرۈپ، ئەپسىز ۋاقىتتا كېلىپ قالغان

لىقىنى ھېس قىلغان باقى چاغانىيانى دەماللىقتا ئېغىز ئېچىشقا پېتىنالماي تۇرۇپ قالدى. ئەمدى بولغاندا گەپ قىلمايلا چىقىپ كېتىشنىڭ ئورنى يوق ئىدى. ئاخىر ئۆزىنى خاتىرجەم تۇتۇشقا تىرىشىپ ئېغىز ئاچتى:

ـــ قۇدرەتلىك شاھىمىزدىن بۇرناكۇنى سۇنغان ئىلتىماسىمنىڭ جاۋابىنى ئالاي دەپ كەلدىم.

بابۇر ئۇنىڭ كۆزىگە يالت ئېتىپ قارىدى. باقى چاغانىيانى بابۇرنىڭ تىكىلىپ قاراشلىرىغا بەرداشلىق بېرەلمەي، كۆزىنى ئەپقېچىشقا مەجبۇر بولدى.

«ئەمدى ئۇنىڭ نازلىنىۋېرىشلىرىگە يول قويسام بولمايدۇ. ماڭا قوشۇلغاندىن بېرى ئۇنىڭغا كۆپ يول قويدۇم. ساداقەتمەن پىشقەدەم ئەمىرىم قاسىمبەگ قاۋچىنداىنمۇ يۇقىرى مەرتىۋە بېرىپ ئەتىۋارىنى قىلدىم. ھەرقانداق ئىشتا رايىغا باقتىم. تۇرلۇك ئەدەپسىزلىك ۋە يامان خۇيىنى كۆرمەسكە سالدىم. باشقا ئەمىر ـ سەركەردىلەرنى كۆزگە ئىلمىسىمۇ، ئۇلار بىلەن ئەپ ئۆتمىسىمۇ مەيلى دېدىم. ھەتتا ھەددىدىن ئېشىپ ھەر كۈنى ئىشكى ئالدىدا ناغرا چالدۇردى. گەرچە بۇ خان ـ سۇلتانلارغا خاس ئىمتىياز ۋە ئادەت بولسىمۇ، باشقا ئەمىرلەر نارازى بولۇپ، ئەرز قىلىپ كەلىسىمۇ يەنىلا سالاۋات قىلدىم. ئەمدى ئۇنىڭغا ھەرگىز يالۋۇرمايمەن. ئۇنداق ئەركىلەشلىرىنى كۆتۈرمەيمەن. ئۇنىڭغا ئوردا ئىشىك ئاغىلىقىدىن تارتىپ كابۇل شەھرىنىڭ ھاكىملىقىغىچە، لەشكەر بېگى دېۋانىنىڭ ھەززارلىقىدىن تارتىپ چاغداۋۇللۇقىغىچە بېرىدىغان ھوقۇق ـ مەرتىۋىلەرنىڭ ھەممىسىنى بەردىم. ھەتتا تامغا بېجىنى باشقۇرىدىغان يۇقىرى كىرىملىك ئىمتىيازنىمۇ تۇنۇقۇز دۇم. قىلغان ـ ئەتكەنلىرىنى يۇزىگە سالمىدىم. يېتەر ئەمدى شۇنچىلىك قىلغانلىرىم. يولدا قوشۇلغان ھەمراھ راستىنلا ھەمراھ ئەمەسكەن...»

ـــ جانابلىرىنىڭ ئارزۇسىنى رەت قىلىۋەرسەممۇ بولماس، ـــ دېدى بابۇر تەمكىنلىك بىلەن، ـــ ھازىردىن باشلاپ سىلىگە ئى-

جازەت بېرىلدى. شەرت شۇكى، بىرىنچىدىن، ئوندىن ئارتۇق نۆ-كەرنى ھەمراھ قىلمايدىلا. ئىككىنچىدىن، ھىندىستاندىن باشقا تەرەپكە بارمايدىلا. خوش، ئەمدى چىقىپ كەتسىلە بولىدۇ.

باقى چاغانىيانى بابۇرنىڭ ئۆزىگە بۇنداق شەرت بىلەن ئىجا-زەت بېرىشىنى ئويلاپمۇ باقمىغانىدى.

ـــ پادىشاھ ئالىيلىرى ئامان بولسىلا، ـــ دېدى ئۇ تاتارغان ھالدا.

«ئۆزۈڭگە ئۆزۈڭ قىلدىڭ» ـــ دېدى بابۇر كۆڭلىدە.

قاسىمبەگ قاۋچىن باقى چاغانىيانىنىڭ ئارقىسىدىن مەس-خىرىلىك قاراپ قويدى.

ـــ پەرمانىمىز خاتا بولمىغاندۇ ئەمىر جانابلىرى؟ ـــ سورىدى بابۇر.

ـــ يوقسۇ، ھەركىم قىلسا ئۆزىگە قىلىدۇ. ھېلىمۇ ئۇنىڭغا قىلغىنىدىن ئارتۇق ھىممەت كۆرسەتكەنىدىلە، ئۆزىنى بىلەلمەي قالدى.

ـــ ئۇنىڭغا بارار يېرىنى كۆرسىتىپ بەرمىسەم، دەرگاھىمىزدىن كېتىۋېلىپ ياكى جاھانگىر مىرزىنى ئازدۇرۇشى ياكى شەيبانىنىڭ قېشىغا بېرىپ، بىزگە ساتقىنلىق قىلىشى مۇمكىن. ھە راست، شەيباق تەرەپتىن مەلۇمات بارمۇ؟

ـــ مەلۇمات بار ئالىيلىرى. شەيبانىخان ھازىر خارەزمنى قاتمۇقات ئىسكەنجىگە ئالغان بولسىمۇ، خارەزىم ھاكىمى چىن سوپى جان پىدالىق بىلەن قارشىلىق كۆرسەتكەنلىكى ئۈچۈن، تې-خىچىلا خارەزمنى ئېلىشقا مۇۋەپپەق بولالماپتۇدەك. مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگان جانابلىرى ھىراتتا ئىكەن. بەلكىم پات يېقىندا سۇلتان ھۈسەين بايقارا ئالىيلىرى بىلەن شەيبانىخانىنىڭ مۇقا-بىلىسىگە لەشكەر تارتىپ بېرىشى مۇمكىن.

ـــ كابۇلدىكى پىتنە ـ پاساتلارمۇ ھەرھالدا بېسىققان بول-دى. ئەمدى بىزمۇ دىققىتىمىزنى شەيباققا ئاغدۇرايلى. ئول مۇنا-پىقنى سۇلتان ھۈسەين بايقارا ئالىيلىرىغا يالغۇز تاشلاپ قوي-

ساقمۇ بولماس. ئاڭلىسام، بايقارا ئالىيلىرىنىڭ بىر پۇتى پالەچ بولۇپ قاپتۇدەك.

ـــ كەمىنلىرىمۇ شۇنداقراق ئاڭلىدىم.

شۇ ئەسنادا ئۆڭسۈلى ئۆچكەن چاپارمەن سارايغا ئۇسۇپلا كىردى:

ـــ گۇناھىمدىن ئۆتكەيلا ئالىيلىرى، ۋالىدەئى بۇزرۇك نەپەستىن قالدى.

ئانىسىنىڭ ئۆلۈم خەۋىرى بابۇرغا خۇددى بېشىدا چاقماق چاققاندەك تەسىر قىلدى. چاپارمەندىن يەنە گەپ سوراشقا رايى بارماي ئۆزىنى سىرتقا ئاتتى.

※ ※ ※

ـــ يۇرىكىمنى يېرىپ چىققان ئوغلۇمنىڭ ئەھۋالى شۇ تۇرسا، ئول دىيانەتسىز شاھىبېكخاندىن رەنجىپ نېمە قىلاي، ئۇنىڭ ئۇستىگە سۆيۈملۈك نەۋرە قىزىم خانزادە خېنىمنى ئۇنىڭغا ئۆزۈ رازىلىقىمىز بىلەن بەرگىنىمىز يوق. ئول نىكاھ ئامالىنىڭ يوقلۇقىدىن ئاشۇنداق رويىپقا چىقىپ قالغان. تەربىيە كۆرمىگەن سەھرالىق دېگەن بەربىر بەدەۋىيلىكىنى قىلىدىكەن. مېنى خۇددى تىلەمچىنى ھەيدىگەندەك دەرگاھىدىن قوغلىدى. بىچارە نەۋرە قىزىم خانزادە خېنىم بىر كۆزى ياش، بىر كۆزى قان يىغلاپ قالدى. تەكرى ئاشۇنداق ئادەمگىمۇ پەرزەنت ئاتا قىلىدىكەن. چەۋرەم خۇررەم شاھ ئاجايىپ تاتلىق بالا بولۇپتۇ دېسىلە. ئول شاھىبېكخان يول قويغان بولسا ئىدى، ئانا ـ بالا ئىككىسىنى بىللە ئېلىپ كېلەتتىم. ئاۋۇ كۆيۈئوغلۇم بولمىش تۆمۇر سۇلتان ئاتىسى شاھىبېكخاندىن بەتتەر خۇمپەر ئىكەن. قىزىم دۆلەتسۇلتان مەلىكە بىلەن زىنھار كۆرۈشتۈرمىدى. يەنىلا كۆيۈ ئوغۇللۇقىنى سىلى يەتكۈزدىلە بالام.

ياشىنىپ قالغان بۇزرۇك خانىش شاھ بېگىمنىڭ يول بويى

قاقشىغىنى قاقشىغاندى. ئۆزىنى ئاقسۇدا تاشلاپ قويۇپ، يەتتە-كەنتكە كېتىۋالغان ئوغلى سۇلتان مەھمۇدخاندىن رەنجىيتتى. قىلچىلىك ھۆرمىتىنى قىلماي يېنىدىن قوغلىۋەتكەن شەيبانى-خاننى قارغايتتى. مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان بۇ ياشىنىپ قال-غان قېيىنئانىسىغا ئامالىنىڭ بارىچە تەسەللى بېرىشكە، كۆڭلىنى ياساشقا تىرىشاتتى.

ھەئە، شاھ بېگىم ئاقسۇدىن يولغا چىقىپ پەرغانە تەۋەسىگە كەلگەندە، ئۇنىڭغا ھەمراھ بولۇپ بىللە كەلگەن سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئۇنىڭ شەيبانىخانىنىڭ قېشىغا بارماقچى بولغانلىقىنى بى-لىپ ئەندىجاندا قېلىپ قالغاندى. شاھ بېگىم ئۇنى كۆپ زورلە-ماي ئۇدۇل شەيبانىخانىنىڭ قېشىغا كەلگەندى. شۇ كۈنلەردە ئاخ-سىدىكى جەڭدە ئەسىرگە چۈشكەن قول ئاستىدىكى سەركەردىلە-رىنىڭ ئۆلتۈرىدىغىنىنى ئۆلتۈرۈپ، زىندانغا سولايدىغانلىرىنى سولاپ، قوشۇننى بىر قېتىم ياتلاردىن تازىلىغان شەيبانىخان تۇ-يۇقسىز پەيدا بولۇپ قالغان شاھ بېگىمدىن خۇدۇكسىرىدىمۇ ياكى ئۇنى يېنىدا ئېلىپ قېلىشنى خالىمىدىمۇ ئەيتاۋۇر، يوقلاڭ باھا-نە ـ سەۋەبلەر بىلەن يېنىدىن قوغلىغاندى. شاھ بېگىم شۇ مە-ئىشىدا ئۇدۇل ھىراتقا يېتىپ كەلگەندى. گەرچە سۇلتان ھۈسە-يىن بايقارا ئۇنىڭغا كاتتا ھۆرمەت بىلدۈرۈپ كۈتۈۋالغان بولسە-مۇ، ئەمما شاھ بېگىمنىڭ كۆڭلى كابۇلنى، نەۋرىسى بابۇرنى خالاپ قالغانىدى. ھىراتقا كەلگەندىن بېرى سۇلتان ھۈسەيىن بايقارانىڭ خانزادىلىرىنىڭ ئىناقسىزلىقىنى كۆرگەن مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانمۇ قاتتىق ئۈمىدسىزلەنگەندى. شۇڭا قېيىنئانىسىنى كا-بۇلغا قوغداپ بېرىش باھانىسى بىلەن سۇلتان ھۈسەيىن بايقارادىن ئىجازەت سورىغانىدى. شۇ كۈنلەردە ئۇلار كابۇل يولىدا ئىدى. شاھ بېگىم ئۆزى بىلەن بىللە چوڭ قىزى مېھرىنىگار خېنىمنى-مۇ ئېلىۋالغانىدى.

ئۇ ياشىنىپ قالغان بولغاچقا ئاتتا ئۇزاق ئولتۇرالمايتتى. كابۇل يولى تاغلىق، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئوڭغۇل ـ دوڭغۇل بولغاچقا

مەپە ماڭالمايتتى. كۆپىنچە تۆگىگە جايلاشتۇرۇلغان كاجۇۋ[1]دا ئولتۇراتتى. شۇڭا تۆگىنىڭ رايىغا بېقىپ يول ئاۋۇمايتتى.

مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان قېيىنئانىسىدىن شەيبانىخانىڭ ھەربىدە خانزادە خېنىمغا ھەمراھ بولۇپ قالغان ئىككى قىزىنىڭ ئەھۋالىنى بىرقانچە قېتىم سوراشنى كۆڭلىگە پۈككەن بولسىمۇ، شەيبانىخانىنىڭ ئىسمىنى ئاڭلىسىلا قېيىنئانىسىنىڭ چېچىلىپ قالىدىغانلىقىنى پەملەپ بۇ توغرىدا ئېغىز ئاچمىغانىدى. مېھرىنىگار خېنىم بولسا مەجەزى يوقمۇ ياكى سەپەر ھاردۇقى يەتتىمۇ ئەيتاۋۇر، بىر ھەپتىدىن بېرى كاجۇۋدىن چۈشەي دېمەيتتى. بۇگۈن ئۇ ئاخىر تۆگىدىن چۈشۈپ ئانقا مىندى.

ــ ئىنىم سۇلتان ئەھمەدخان ئالىيلىرى قازا قىلغاندىن كېيىن، ئىنىم سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرى بىلەن ئىنىلىرى سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئوتتۇرىسىدا ئارازچىلىق پەيدا بولدى، ــ دېدى مېھرىنىگار خېنىم ئاقسۇدىكى ئەھۋالىلارنى سۆزلەپ بېرىپ، ــ بۇ چاغدا ئىنىم سۇلتان مەھمۇدخان جىيەنىمىز خانزادە مەنسۇرخانغا قورساق كۆپۈكى بولۇپ تۇرغانىكەن. شۇڭا سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ مىرزا ئابابەكرىگە جازا يۈرۈش قىلىش ئىلىتماسىنى قوبۇل قىلمىدى ھەمدە يامانلىغان ھېسابتا يەتتەكەنتەكە كەتتى. سەييىد مۇھەممەد مىرزا بىزنى قوغداپ پەرغانە ۋادىسىغا يەتكۈزۈپ قويدى. بۇ چاغدا سىلىنىڭ خۇراسانغا، خانزادە سەئىد خانىنىڭ تۇرپانغا قاچقانلىق ھەمدە شاھىبەكخانىنىڭ قول ئاستىدىكى ئەسىرگە چۈشكەن سەركەردىلەردىن گاھىلىرىنى ئۆلتۈرۈپ، گاھىلىرىنى زىندانغا سولىغانلىق خەۋىرى ئاڭلاندى. سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئانامغا: «سىلى بىلەن بىللە شەيبانىخانىنىڭ دەرگاھىغا بارسام، ئاغامدىن ئالالمىغان ئۆچىنى مەندىن ئېلىشى، ھەتتا جېنىمغا قەست قىلىشى مۇمكىن. شۇڭا مەن ئەندىجان، ئاخسى، ئوش، ئۆرەتۆپىدىكى بەگ ــ تۆرىلەر بىلەن سۆزلىشىپ، پەرغانە ۋادىسىدا ئىسيان قىلىشقا ھازىرلىق كۆرەي» دەپ قېپقالدى.

① كاجۇۋ ــ تۆگىنىڭ ئۇستىگە جايلاشتۇرۇلغان تەختىراۋان.

ـــ مەلىكە خانزادە خېنىمغا ھەمراھ بولۇپ ئىككى قىزنىم قېپقالغانىدى. تابۇگۇنگىچە ئۇلارنىڭ خەۋىرىنى ئالالمىدىم، ـــ دېدى مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان.

ـــ تېخى سىلىنى ئۇلارنىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەردار ئوخشايدۇ دەپ ئويلاپتىمەن، ـــ دېدى مېھرىنىگار خېنىم، ـــ ئۇلار بىلەن كۆرۈشتۇم. ئوبدان تۇرۇپتۇ. شاھىبېكخان چوڭ قىزلىرى ھەببە سۇلتان خېنىمنى مەرھۇم ئىنىسى مەھمۇد سۇلتانىنىڭ ئەمىرزا. دىسى ئابدۇللاخانغا چوڭ ھەشەم بىلەن نىكاھلاپ بېرىپتۇ. ئەسلىدە كىچىك قىزلىرى گەۋھەرشاد خېنىمنى بىللە ئېلىپ كېلەيلى دېگەنىدۇق. لېكىن ئەمىر جانۇاپا بەگ: «گەۋھەرشاد خېنىمنى كىچىك ئوغلۇم مىرزا يارۇاپاغا نىكاھلاپ بېرىپ، بالا قىلىۋالغۇم بار» دەپ ۋالىدەمگە يالۋۇرۇپ تۇرۇۋالدى. ھەتتا: «بۇ مۇددىئايىمنى مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان جانابلىرى بىلسىمۇ، چوقۇم رازىلىق بېرەتتى. كۆرەگان جانابلىرى بىلەن ئوتتۇرىمىزدا چوڭقۇر دوستلۇق بار. پەرزەنتىمىزنىڭ نىكاھى بىلەن دوستلۇقىمىز تۇغقاندارچىلىققا ئۆزگەرسە» دەپ تەكىتلىتا قويۇپ تۇرۇۋالغاچقا، ۋالىدەم ئىلاجسىز ماقۇللۇق بىلدۈردى. ئەمما شاھىبېكخان بىزنى كېتىشكە مەجبۇرلاپ تۇرۇۋالغاچقا، تويىنى كۆرۈشكە نېسىپ بولمىدى.

قىزلىرىنىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان بىرئاز خاتىرجەم بولدى.

«شەيبانىخان نېمە سەۋەبتىن ئىنىسىنىڭ ئوغلىغا قىزىمنى ئېلىپ بېرىش نىيىتىگە كەلگەندۇ؟ ئەمىر جانۇاپا بەگنىڭ يەتكۈزگەن مەلۇماتىدىن قارىغاندا، خېلى كۆپ ئەمىرلەر ئاغزىدىن چىقىرالمىغىنى بىلەن مەھمۇد سۇلتانىنىڭ تۇيۇقسىز ئۆلۈمىنى ئاغىسى شەيبانىخاندىن گۇمانلىنىدىكەن، ئول ھېيلىگەر شەيبانىخان ئاشۇ گۇمانىنى تۇگىتىش ئۈچۈن مۇشۇ چارىنى ئويلاپ تاپقاندۇ ـ ياكى نېمىلا بولمىسۇن قىزىم ئامان ـ ئېسەن ئىكەن. ئابدۇللا مىرزا مەرھۇم دادىسىغا ئوخشاش دوستلۇقنىڭ قەدرىگە يەت-

تەدبىغان، مەرد، راستچىل، جىگەرلىك يىگىت. قىزىم ئۇنىڭ ھەـ
رىمىدە ھەرگىز خورلۇق تارتىپ قالمايدۇ. كىچىك قىزىمغا ئەمـ
جانۇاپا بەگنىڭ ئاتىدارچىلىق قىلغىنىمۇ ياخشى بوپتۇ. بەلكىم
ئوتتۇرىمىزدىكى دوستلۇقنى كۆزلەپ شۇ نىيەتكە كەلگەندۇ. ئوغـ
لى يارۇاپابەگ قانداقراق يىگىت بولغاندۇ؟ ئىشقىلىپ يارانقان ئـ
گەم قىزلىرىمىنىڭ بەختىنى بېرەر. ئىنىم سەييىد مۇھەممەد
مىرزىنىڭ پەرغانە ۋادىسىدا ئىسيانغا نىيەت باغلىغىنى ياخشى
بوپتۇ. ئۇنىڭ بىلەن بىر ئامال قىلىپ ئالاقىلەشسەم ياخشى بولاتـ
تى. نۆكەرلىرىمدىن بىرىنى پەرغانىگە ئەۋەتەيمىكىن. لېكىن، ئـۇ
ئىنىمنى قانداق تاپار؟ ئىنىم ھازىر پەرغانە ۋادىسىدا ھەرگىزمـۇ
ئاشكارا ھەركەت قىلالمايدۇ. بولدىلا، ھازىرچە كابۇلغا باراي. قالـ
دى ئىشلارنى بابۇر پادىشاھ بىلەن كۆرۈشكەندە مەسلىھەت قىلار ـ
مەن. كىم بىلىدۇ، ئىنىم بابۇر پادىشاھ بىلەن ئالاقىلەشتىمۇ تەـ
خى؟ ياكى خانزادە سەئىدخان بىلەن ئالاقىلەشكەندۇ ...»

ئۇلار كابۇلغا قۇتلۇقنىگار خېنىمنىڭ قىرقى نەزىرىگە ئۇلـ
گۈرۈپ يېتىپ كەلدى. بابۇر مومىسى بىلەن هاممىسىنىڭ ئېتەكـ
لىرىنى سۆيۈپ، مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگان بىلەن قۇچاقلىشىپ
كۆرۈشتى. شۇنىڭ بىلەن قۇتلۇقنىگار خېنىمنىڭ ھازىسى قايتـا
باشلاندى.

※ ※ ※

بابۇرنىڭ خىيالىنى بۆلۈۋەتمەسلىك ئۈچۈن بىرئاز ساقلاپ
تۇرغان مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگان ئۆزىنىڭ كەلگەنلىكىدىن
بېشارەت بېرىپ يۆتىلىپ قويدى.

ــ كەلسىلە جانابلىرى، ــ دېدى خىيالدىن باش كۆتۈرگـەن
بابۇر ئۇنىڭغا يېنىدىن جاي كۆرسىتىپ ۋە تاپسىدا قول باغلاپ
تۇرغان ھۆدەيچىگە قاردى، ــ قاسىمبەگ قاۋچىنغا چاپارمەن
ماڭغانمىدى؟

ـــ كېلىدىغان ۋاقتى بولدى ئالىيلىرى.

ھۆدەيچىنىڭ جاۋابى ئاخىرلىشىپ بولغۇچە، ساراي ئىشىكىدە قاسىمبەگ قاۋچىنىڭ بەستلىك گەۋدىسى كۆرۈندى.

مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان بابۇرنىڭ قاسىمبەگ قاۋچىن بىلەن ئۆزىنى خاس چاقىرغىنىنى بىلىپ، مەسلىھەتلىشىدىغان مۇھىم ئىش بارلىقىنى پەملىدى.

«ئۇ ئاخىر ھىراتقا بېرىش قارارىغا كەلگەن ئوخشايدۇ. ھېلىمۇ بۇ ئىش قۇتلۇقسىز خېنىمنىڭ ۋاپاتى بىلەن خېلىلا كېچىكتى. سۇلتان ھۈسەيىن بايقارانىڭ بابۇر پادىشاھنى شەيبانىخاننىڭ مۇقابىلىسىگە چىقىشقا تەكلىپ قىلىپ مەكتۇپ ئەۋەتكىنىگە بىرنەچچە ھەپتە بولۇپ قالغاندى...»

ـــ ئىككىلىرىنى تەرەپبالالا چاقىرتىشىمدىكى مەقسەت، ـــ دېدى بابۇر مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانىنىڭ خىيالىنى بۆلۈپ، ـــ بايىلا جاھانگىر مىرزىدىن چاپارمەن كەلدى. سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئالىيلىرى شەيبانىخانغا قارشى لەشكەر تارتىپ بابا ئىلاھىغا كەلگەندە تەڭرى رەھمىتىگە كېتىپتۇ.

بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان بىلەن قاسىمبەگ قاۋچىن ئەندىككەن ھالدا بىر ـ بىرىگە قارىشىۋالدى ۋە تەڭلا قول كۆتۈرۈپ سۇلتان ھۈسەيىن بايقارانىڭ روھىغا ئاتاپ قىسقىلا دۇئا قىلدى:

ـــ قالۇ ئىننالىللاھى ۋە ئىننا ئىلەيھى راجىئۇن، ـــ دېدى قاسىمبەگ قاۋچىن.

ـــ ئاللاھتىن كەلگەن قازا ئوقىغا قالقان يوقتۇر، بالاغا سەۋر، قازاغا رىزا دەپتىكەن. كۆڭۈللىرىنى يېرىم قىلمىسلا ئالىيلىرى، ـــ دېدى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان، ـــ شەيبانىخان چىن سوپىنى ئۆلتۈرۈپ خارەزمنى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن، قىشنى ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن سەمەرقەنتكە قايتىپتۇ دەپ ئاڭلىدىم. چاققانراق بولمىساق ھىراتنى ساقلاپ قالماقمۇ تەس بولۇپ

قالمىسۇن يەنە.

ــ ئانام رەھمىتىنىڭ مۇسىبىتى بىلەن بولۇپ، ھىراتقا بېرىش ئىشىغا تولىمۇ سۇسلۇق قىلغانىكەنمەن، ــ دېدى بابۇر ھەسرەتلەنگەن ھالدا، ــ ئەسلىدە بايقارا ئالىيلىرىنىڭ ھەمدەم بولۇش تەكلىپىنى تاپشۇرۇپ ئالغان ھامانلا يولغا چىقساق بوپتىكەن. چۈنكى، ئۇلۇغ بوۋىمىز ئەمىر تۆمۇر كۆرەگانىنىڭ نەۋرىلىرىدىن بولمىش سۇلتان ھۈسەيىن بايقارادەك چوڭ پادىشاھ ئەتراپىغا ھەممە ئوغۇللىرىنى ۋە بەگلىرىنى يىغىپ شەيباقتەك دۈشمەنگە قارشى يۈرۈش قىلماقچى بولغاندا باشقىلار ئاياغ بىلەن بارسا بىزنىڭ باش بىلەن بېرىشىمىزغا، باشقىلار تاياق بىلەن بارسا بىزنىڭ تاش بىلەن بېرىشىمىزغا توغرا كېلەتتى.

ــ ھېلىھەم كېچىكمەيمىز ئالىيلىرى، ــ دېدى قاسىمبەگ قاۋچىن.

ــ توغرا ئېيتتىلا، ــ دېدى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان، ــ شول تاپتا مەرھۇم سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئالىيلىرىنىڭ مۇسىبىتىدىن شەيبانىخان ئاللىقاچان خەۋەر تېپىپ بولدى. چاققان بولمىساق پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ ھىراتقا لەشكەر تارتىشى مۇمكىن. ناۋادا شۇنداق قىلىدىغان بولسا، ھىرات خەتەردە قالىدۇ. گەرچە خۇراسانىنىڭ خىللانغان سەركەردە ــ لەشكەرلىرى ھىراتقا توپلانغان بولسىمۇ، ئەمما مەرھۇم بايقارا ئالىيلىرىنىڭ خانزادىلىرى ئوتتۇرىسىدا ئىتتىپاقلىق، بىرلىك يوق. مەرھۇم خان ئاتىسى ھايات ۋاقتىدىمۇ ئول خانزادىلەرنىڭ پۈرچىقى پىشىشمايتتى. ئەمدىلىكتە تەپرىقىچىلىك تېخىمۇ ئەۋجىگە چىقىشى مۇمكىن.

ــ جاھانگىر مىرزىنىڭ مەكتۇپىمۇ شۇ خۇسۇستا يېزىلىپتۇ، ــ دېدى بابۇر ئالدىدىكى خەتنى ئېگىكى بىلەن ئىما قىلىپ، ــ ئىككىلىرى كۆرۈپ بېقىشسىلا.

خەتنى ئاۋۋال قاسىمبەگ قاۋچىن، ئاندىن مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان ئوقۇدى.

«... سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئالىيلىرى ئۇشبۇ كۈنـ لەردە بۇ تۇراقسىز ئالەمدىن ئاخىرەت سارىيىغا يۈرۈپ كەتتى. كۆڭلۈمگە شۇنداق بىر ئىش كېلىۋاتىدۇكى، مۇشۇ مەھەلدە سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئالىيلىرىنىڭ خانزادىلىرى بىلەن كۆمەكلەشسەك، مۇھىم ئىشلىرىمىزنىڭ ئەملگە ئېشىش ئېھتىماللىقى بار. كەمىنە ئىنىلىرى سىلىنىڭ ئىجازەتلىرىنى ئالمايلا ھىراتقا ماڭغاچ تۇردۇم. بەلكىم تېزـ رەك يولغا چىقسىلا ئارقامدىن يېتىشىۋالالايدىلا...»

يۇقىرىقى مەزمۇننى ئىككى نۆۋەت ئوقۇپ چىققان مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان كۆڭلىدە جاھانگىر مىرزىغا قايىل بولۇپ قالـ دى.

«جاھانگىر مىرزىنى تەدبىرسىز، ھاماقەت، سەلتەنەت ۋە لەشكىرىي ئىشلارغا ئانچە ئېپى يوق دەپ خاتا چۈشەنگەن ئىكەنـ مەن. تېخى يېقىندا بابۇر پادىشاھ بۇ ئىنىسى ئۈستىدىن شىرئەلى بەگ قاتارلىق بىر قىسىم سەركەردىلەرنىڭ پىتىنىسىگە ئىشىنىپ، يەنە تەپرىقچىلىك قىلىشقا ئۇرۇندى، ئۇنى چۆچۈتۈپ، پىتىنچىـ لەرگە ئىبرەت قىلىش ئۈچۈن، شىرئەلى بەگنىڭ كاللىسىنى چاپـ قۇزسام مەندىن رەنجىپ غەزىنگە بېرىۋالدى، دەپ داتلاپ بەرگەنـ دى. قارىغاندا، جاھانگىر مىرزىمۇ ئۇنچە ھاماقەت ئەمەسكەن. مانا ئاغىنى ئالدىرىمىغانغا ئالدىراپتۇ. ھە راست، بابۇر پادىشاھ نېـ مىشقا ھىراتقا بېرىشقا ئالدىرىمىغان بولغىيدى. ئاننىسى قۇتلۇقـ نىگار خېنىمنىڭ مۇسىبىتى بىر باھانە. بۇنىڭدا چوقۇم باشقا بىر سەۋەب بار...»

ـــ جاھانگىر مىرزا ئالدىراڭغۇلۇق قىلىپ قويۇپتۇ، ـــ دېدى بابۇر ئارىدىكى جىمجىتلىقنى بۇزۇپ.

ـــ قانداق دەيدىلا ئالىيلىرى؟ ـــ سورىدى مۇھەممەد ھۈسەـ يىن كۆرەگان ئەجەبلىنىپ.

ـــ سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئالىيلىرى بۇ نۆۋەت بىزگە

ھۆرمەت ـ ئېھتىرام ئىبارىلىرىنى ئىشلىتىپ تەكلىپ ئەۋەتكىنى بىلەن، ئىلگىرى بىرقانچە نۆۋەت پەرمان تەرىقىسىدە مەكتۇپ ئە-ۋەتكەنىدى. بۇ نۆۋەت تەكلىپىنى تاپشۇرۇپ ئېلىپ ئالدىراپ ـ تېنەپ بارسام، ئۆزىنى يەنە چوڭ تۇتۇپ، مېنى كۆزگە ئىلماسلە-قىدىن ئەندىشە قىلغانىدىم. مانا ئەمدى كۆتمىگەندە قازا قىلىپتۇ. خانزادىلىرىنىڭ ئەھۋالى، خۇي ـ پەيلى بولسا بىزگە قاراڭغۇ. مۇشۇنداق شارائىتتا ھىراتقا بارساق، ئول خانزادىلەر بىزدىن ئەن-دىشە قىلىپ قالارمىكىن دەيمەن. شۇڭا ئۇلاردىن قايتا تەكلىپ كەلگەندىن كېيىن، ئاندىن بارايلىمىكىن دەپ ئويلىۋىدىم.

«ھە، بابۇر پادىشاھنىڭ ھىراتقا بېرىشقا ئالدىرىماسلىقىدىكى سەۋەب مۇشۇ ئىكەن ـ دە...»

مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان بابۇرغا قارىدى:

ـــ جاھانگىر مىرزا يولغا چىقىپ بولغان بولسا، ساقلاپ تۇرمايلى ئالىيلىرى. دەرھال يولغا چىقساق ئارقىسىدىن يېتىشە-ۋېلىشىمىز مۇمكىن.

ـــ ئەمدى شۇنداق قىلمايمۇ چارە يوقتەك قىلىدۇ، ـــ دېدى بابۇر بىر قارارغا كېلىپ، ـــ ناۋادا جاھانگىر مىرزىنىڭ ئارقە-سىدىن يېتىشۋالساق، خانزادىلەردىن تەكلىپ كەلگۈچە ھىراتقا بارماي ساقلاپ تۇرارمىز، يېتىشەلمەي قالساق، ھىراتتا كۆرۈشمەي ئامالىمىز يوق.

ـــ جاھانگىر مىرزىنى ساقلاپ تۇرۇشقا بۇيرۇپ چاپارمەن ماڭغۇزامدۇق ـ ياڭ ـــ سوردى قاسىمبەگ قاۋچىن.

ـــ ھاجەتسىز، ـــ دېدى بابۇر، ـــ جاھانگىر مىرزىنىڭ خۇ-يى سىلىگىمۇ ئايان. ئۇنىڭ ماڭا بولغان رەنجىشى تېخى بېسىلغە-نى يوق. بۇنداق چاغدا چاپارمەن ماڭغۇزسام يەنە خاتا چۈشىنىپ قېلىشى مۇمكىن.

قاسىمبەگ قاۋچىن قايتا ئىپادە بىلدۈرمىدى.

ـــ ھە راست، ـــ دېدى بابۇر مۇھىم بىر ئىشنى ئېسىگە ئالغاندەك مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگانغا قاراپ، ـــ بايا جاھانگىر

مىرزىنىڭ چاپارمىنىدىن ئاۋۋالراق ماڭلايسۇيە تەرەپكە ئەۋەتكەن ئايغاقچىمىز قايتىپ كەلدى.

مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان دىققىتىنى يىغدى.

ـــ ئايغاقچىنىڭ مەلۇماتىغا قارىغاندا، ـــ دېدى بابۇر بىر-نەچچە دەقىقە تۇرۇۋالغاندىن كېيىن، ـــ مىرزا ئابابەكرى لەشكەر تارتىپ بېرىپ ئۇچنى ئىشغال قىلىپتۇ ھەمدە ئۇچتىكى ئاھالىنىڭ ھەممىسىنى قەشقەرگە كۆچۈرۈپ، ئۇچ قورغىنىدا لەشكەر تۇرغۇزۇپتۇ. ھازىر ئاقسۇغا خىرىس قىلىۋاتقان ئوخشايدۇ.

بۇ مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان ئۇچۇن يەنە بىر شۇم خەۋەر ئىدى. ئىنىسى سەييىد مۇھەممەد مىرزا ھازىر ئۇ تەرەپتە يوق ئىدى. سۇلتان مەھمۇدخانمۇ يەتتەكەنتكە بېرىۋالغانىدى. شۇ تاپتا ئۇ ئاقسۇدىن ۋايىم يەپ تۇرۇۋاتقان بولسىمۇ، قولىدىن ھېچ ئىش كەلمەيدىغانلىقىنى خىيالىغا كەلتۈرۈپ تولىمۇ ئەپسۇسلاندى.

ـــ مىرزا ئابابەكرى ئىلگىرىمۇ ئاقسۇغا بىرنەچچە نۆۋەت لەشكەر تارتىپ مەغلۇبىيەت بىلەن چېكىنىشكە مەجبۇر بولغانىدى. بەلكىم بۇ قېتىممۇ شۇنداق بولار. ئاقسۇ ئەمىرى مىرجاپپار بەردى بەگ تولىمۇ تەدبىرلىك ئادەم.

ـــ ئول مىرزا ئابابەكرىنى جانابلىرى بىلەن ئانا بىر، ئاتا بۆلەك قېرىنداش دەپ ئاڭلىۋېدىم، ـــ دېدى قاسىمبەگ قاۋچىن.

ـــ شۇنداق، ئاڭلىغانلىرى تامامەن راستتۇر، ـــ دېدى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان، ـــ ئادەمنىڭ قورسىقىدىن ئارغامچا-توقۇناقتىن باشقىسى چۈشىدۇ، دەيدىغان گەپ بار ئەمەسمۇ؟ گەرچە بىز بىر قورساق قېرىنداش بولساقمۇ، خۇي-پەيلىمىز بىر ئەمەس.

ـــ مىرزا ئابابەكرىنىڭ خۇي-پەيلى سەۋەبلىك زىنھار خىجىل بولمىغايلا، ـــ دېدى بابۇر مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانغا قاراپ، ـــ مىجەز-خۇلق ئىنسانغا تۇغما بولىدۇ. ھەركىم ئۆزىنىڭ خۇي-پەيلىگە يارىشا يول تاپىدۇ. بىر قېرىنداشنىڭ بەتخۇيى بىر قېرىندىشى ئۈچۈن زىنھار ئەيىب ئەمەستۇر. مىسالەن

ئالايلى، جاھانگىر مىرزا بىلەن ئىككىمىزمۇ ئاتا بىر، ئانا بۆلەك قېرىنداشلارمىز. ئەمما، ئۇنىڭ بەتخۇيى سەۋەبلىك ئاتا مىراس پەرغانە ۋادىسىنى ياتلارغا تارتتۇرۇپ قويغاننى ئاز دەپ، قازاقلىق ئازابىنى يەتكۈچە تارتتۇق ئەمەسمۇ.

بابۇرنىڭ جاۋابىنى ئاڭلاپ قاسىمبەگ قاۋچىن پاتىغىنچە قىزاردى. شۇ تاپتا ئۇ ئويلانمايلا مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگاندىن سورىمايدىغان سوئالنى سوراپ سالغانلىقىنى ھېس قىلىپ يەتكەنىدى.

ـــ كەچۈرسىلە كۆرەگان جانابلىرى، ـــ دېدى ئۇ چىن كۆڭلىدىن ئەپۇ سوراپ.

ـــ يوقسۇ، ئارىمىزدا كەچۈرۈم سورىغۇدەك گەپ ـ سۆز بولۇنمىدى، ـــ دېدى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ.

ـــ ئەمىسە ھىرات يۈرۈشى قارار تاپتى، ـــ دېدى بابۇر گەپنى ئەسلىي تېمىغا يۆتكەپ، ـــ ھازىرچە شەيباقنىڭ مۇقابىلىسىگە چىقىدىغان ئىشقا باش قاتۇرايلى. ئاللاھ خالىسا ماڭلايسۆيەنمۇ مىرزا ئابابەكرىنىڭ تەئەررۇزىدىن خالاس قىلارمىز، ـــ خانزادە سەئىدخانمۇ جىم ياتمىغاندۇ. بۇ چاغقىچە ئاغىسى سۇلتان مەزسۇرخان بىلەن بىرلىشىپ ئاقسۇغا كېلىپ بولدىمۇ تېخى.

ـــ بەلكىم، ـــ دېدى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان ئارتۇق سۆزلەشنى خالىمای.

ـــ كابۇلنى سىلىگە تاپشۇرايمىكىن دەيمەن، ـــ دېدى بابۇر مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانغا قاراپ، ـــ ھەممىمىز ھىراتقا كەتسەك ياخشى بولماس.

مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان بابۇرنىڭ بۇنداق تەكلىپ بېرىشىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمىگەنىدى.

ـــ كەمىنىلىرىنىڭ ئالىيلىرىغا ھەمدەمدە بولغۇم بار ئىدى، ـــ دېدى ئۇ تەۋازۇ بىلەن سۆزلەپ، ـــ كابۇلدا مۆتىۋەر ئەمىرلەر خېلى كۆپ. ئۇلار ئىشلارغا باش بولۇپ، ھۆددىسىدىن چى-

قالايدۇ.

ـــ ئۇغۇ شۇنداق. لېكىن، سىلى باش بولسىلا تېخىمۇ خاتىرجەم بولىمەن. ئەسلىدە قاسىمبەگ قاۋچىن جانابلىرىنى قالدۇرۇپ قويماي دېگەن. لېكىن، ئۇزۇندىن بېرى لەشكىرىي دۆاننى باشقۇرۇپ كەلگەن بولغاچقا، يېنىمدا بولمىسا بولمىغۇدەك. باشقا ئەمرلەرگە ئانچە ئىشەنچىم يوق. سىلى دېگەن ماڭا ھەم تاغا، ھەم ئاتا يوللۇق. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇزرۇك مومام شاھ بېگىم ئالىلىرىنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىش ئۈچۈنمۇ يەنە سىلى بولمىسىلا بولمايدۇ.

ـــ ئالىلىرى شۇنداق دەپ تۇرۇۋالسىلا، كەمىنلىرىنىڭ ياق دېيىشكە ھەددى ئەمەس. ئىمكانىيىتىمىنىڭ بارىچە ھەرقانداق ئىشلاردىن خەۋەر ئېلىپ تۇرىمەن.

ـــ ماڭا جانابلىرىنىڭ ئېنىق ۋەدىسى كېرەك، ـــ دېدى بابۇر.

ـــ ۋەدىگە ئاجىزلىق قىلمەن، ـــ دېدى مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگان گەپنى ئوچۇق قىلىپ، ـــ چۈنكى، كەمىنلىرى كابۇلغا مېھمانمەن. مېھمانىنىڭ ساھىبخانىنى باشقۇرغىنى نەدە بار؟

بابۇر ئۇنىڭ نېمىگە ئىشارە قىلىۋاتقانلىقىنى چۈشىنىپ دەرھال ئېسىنى يىغدى:

ـــ جانابلىرىنىڭ مۇددىئاسىنى چۈشەندىم، ـــ دېدى بابۇر كۈلۈمسىرەپ، ـــ مەندىن سەۋەنلىك ئۆتۈپتۇ، ـــ ئۇ سارايىنىڭ سىرتىغا قاراپ توۋلىدى، ـــ قايسىڭ بار؟

ـــ لەببەي ئالىلىرى! ـــ ھۆدەيچى بەگ يۈگۈرۈپ كىردى.

ـــ نىزامىدىن ئەلى خەلىپە، مەۋلانە بابا پەشاغەرى، ئەھمەد قاسىم كوھى، شىرىم تاغايى قاتارلىق مۆتىۋەر ئەمرلەرگە پەرمانىمنى يەتكۈز، دەرھال يېنىمغا كەلسۇن.

بىر چۆگۈن چاي قاينىمىچىلىك ۋاقىت ئىچىدە ئىسمى ئاتالغان پېشقەدەم ئەمرلەر سارايغا يىغىلىپ بولدى.

ـــ ئەتە لەشكەر تارتىپ بېرىپ، ھىرات سەركەردە ـ لەشكەرلىرى بىلەن بىرلىكتە شەيباقنىڭ مۇقابىلىسىگە چىقماقچى.

مەن، ــ دېدى بابۇر قول باغلاپ تۇرغان ئەمىرلەرگە قاراپ، ــ مەملىكەت ئىشلىرى ھەربىرلىرىگە ئامانەت قالدى. سەلتەنەت ئىشلىرىغا مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان جانابلىرى مۇئەككەل بولدۇ. ھەرقانداق ئىشلاردا كۆرەگان جانابلىرىنىڭ پەرمانىغا شەرتسىز بويسۇنغايلا.

ــ پەرمانبەردارمىز! ــ دېيىشتى ئەمىرلەر.

بابۇر مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگانغا قارىدى:

ــ مەن خۇراسانغا بېرىشتا بارلىق ئىشەنچىمنى سىلىگە باغلىدىم. كابۇلنىڭ تىنچلىقى مەن ئۇچۇن كۇچ ـ قۇۋۋەتتۇر. بۇ ھەقتە ئارتۇقچە چۈشەندۇرمىسەممۇ ئۆزلىرىگە ئايان. بۇ ئەمىرلەر ھەرقانداق ئىشلارنى سىلىنىڭ ئالدىلىرىدىن ئۆتكۈزۈپ ئاندىن بېجىرىدۇ. كىمدىكىم بويۇنتاۋلىق قىلىشقا پېتىنىدىكەن، يۇز ـ خاتىر قىلماي جازالىغايلا.

ــ ئالىيلىرىنىڭ ئىشەنچىنى جان ـ دىلىم بىلەن ئاقلايمەن، ــ دېدى مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان ئورنىدىن تۇرۇپ.

بابۇر قاسىمبەگ قاۋچىننى لەشكىرىي يۇرۇشنىڭ ھازىرلىقىنى قىلىشقا بۇيرۇپ، ئۆزى مومىسى شاھ بېگىم ۋە ھاممىلىرى بىلەن خوشلىشىش ئۇچۇن ھەرەمگە قاراپ يول ئالدى.

شۇ تاپتا مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان بابۇرغا يەنە بىر قېتىم قايىل بولۇپ قالغاندى.

تۇنۇگۇندىن بېرى سۇس ئۇچقۇنداۋاتقان قار يەتتەسۇ ۋادىسىغا ئاپئاق لىباس ياپقاندى. ئاتلىق لەشكەرلەر دۇگدىيىشكەندى، پىيادە لەشكەرلەر بولسا توڭلاپ كەتكەن پۇتلىرىنى ئىسسىتىپ

تىش ئۇچۇن توختىماي يەر تېپەتتى. شۇ تاپتا سەئىدخاننىڭمۇ پۇ-تى مۇزلاپ كەتكەنىدى.

ـــ قەددىلىرىنى رۇسلىسلا ئىنىم، ـــ دېدى ئۇ ئات ئۈس-تىدە قولىنى يېڭگە تىقىۋېلىپ، تۆگۈلۈپ ئولتۇرغان ئىنىسى ئابدۇخېلىلخانغا قاراپ، ـــ بىز بۇنداق تۆگۈلۈۋالساق لەشكەرلە-رىمىزنىڭ جاسارىتى سۇسلىشىدۇ.

ئابدۇخېلىلخان دەرھال قولىنى يېڭىدىن چىقىرىپ قەددىنى رۇسلىدى.

سەئىدخان ئالدى تەرەپتىكى بىر چاقىرىم يىراقلىقتا تېخى-چە سەپ تۈزۈپ بولالمىغان تاغىسى سۇلتان مەھمۇدخانىڭ لەش-كەرلىرىگە مەنسىتمەسلىك بىلەن نەزەر تاشلىدى.

ھەئە، سۇلتان مەھمۇدخان يەتتەكەنتتىن ئۆزى بىلەن خوشلاشمايلا كېتىپ قالغان جىيەن ئوغلىنىڭ ئەدىپىنى بېرىپ تاغىلىق ھەم خانلىق سالاھىيىتىنى بىلدۈرۈپ قويۇش ئۈچۈن، ئالايىتەن ئۆزى لەشكەر تارتىپ كەلگەنىدى. تۈنۈگۈن سەئىدخان سۇلتان مەھمۇدخانىڭ ئالدىغا چاپارمەن ئەۋەتىپ، ناماقۇلۇق بىلدۈرۈپ، ئۆزرىخاھلىق ئېيتقان بولسىمۇ، تاغىسىنى پەيلىدىن ياندۇرالمىغانىدى. سۇلتان مەھمۇدخان بۈگۈن ئەتىگەندە ناغرا چالدۇرۇپ ئۇنى جەڭگە ئۇندىدى. شۇ سەۋەبتىن سەئىدخان ئامال-سىز جەڭگە چىقىشقا مەجبۇر بولغانىدى.

«تاغامدىن ئىجازەت سورىماي كېتىپ قالغىنىم ئەلۋەتتە ئە-دەپسىزلىك ھېسابلىنىدۇ. ئەمما بۇنى گۇناھقا جورۇپ ئاتايىن لەشكەر تارتىپ كېلىشىنىڭ زۆرۈرىيىتى يوق ئىدى. ئۇنىڭ ئۈس-تىگە تاغامنىڭ دەرگاھىدىن باشقا بىرىنىڭ ئەمەس، ئىنىم ئابدۇ-خېلىلخاننىڭ قېشىغا كەلدىم. تاغامنىڭ غەزەپلىنىدىغان ئىشقا غەزەپلەنمەي، مۇشۇنچىلىك تايىنى يوق ئىشقا غەزەپلىنىپ كەتكە-نىنى كۆرمەمدىغان. ئەھۋال بۇ دەرىجىگە يەتكەندە، ئۇنىڭغا يول قويۇۋەرسەم بولمايدۇ...»

سەئىدخان قېشىغا يېتىپ كەلگەن خوجا ئەلى باھادىرغا قا-

رىدى:

ــ بۆكتۇرمىگە قويۇلغان لەشكەرلەر ئۆز جايىغا بېرىپ بولۇدىمۇ؟

ــ بېرىپ بولدى ئالىيلىرى.

ــ ئۇلارغا تاغامغا زەخىم يەتكۈزمەسلىك ھەققىدە تاپىلىغانلا؟

ــ قاتتىق جېكىلەپ قويدۇم، خاتىرجەم بولسىلا.

ــ تاغام بىلەن ئۆزۈم بىر سۆزلىشىپ باقاي دەيمەن، ــ دېدى سەئىدخان ئىنىسىغا قاراپ، ــ ئاتا يوللۇق تاغىغا قىلىچ يالىڭاچلاش پەقەتلا كاللامدىن ئۆتمەيۋاتىدۇ.

ــ ئىختىيارلىرى. لېكىن سۆزلىشىشنىڭ ئۇنۇمى بولماسمىكىن.

سەئىدخان جاۋاب بەرمەي ئېتىنى دېۋىتتى.

سوغۇققا چىدىماي توڭۇپ ــ تىترەپ تۇرغان سۇلتان مەھمۇدخان ئالدىغا سەئىدخاننىڭ ئۆزى يالغۇز كەلگىنىنى كۆرۈپ، كۆڭلىدىكى پۇشايمانلىق تۇيغۇلىرى قايتىدىن غەزەپكە ئالماشتى.

«بۇ بەدرەڭ ئالدىمغا نېمىدەپ كەلگەندۇ؟ گۇناھىنى تىلەش نىيىتى بولسا، قىلىچىنى بوينىغا ئېسىپ پىيادە كېلەتتى. ئىشقىلىپ ئۇنىڭ بۇ گەردەنكەشلىكىنى ئاسانلىقچە بولدى قىلمۇدەمەيمەن. مەن دېگەن ھېلىھەم ماڭلايسۆيە، تۇرپان، ئالمالىق مۇلكىنىڭ تاج ئىگىسىمەن. ئۆز ۋاقتىدا قوشنا ئەللەرنىڭ خان سۇلتانلىرى ئالدىمدا تىك تۇرۇشاتتى. ئەمدىلىكتە ئىنىمنىڭ بۇ ماڭقىلىرى مېنى كۆزگە ئىلمايۋاتىدۇ. ئۇلارنى راسا بىر ئەدەپلەپ قويمىسام باشقىلارنىڭ مازىقىغا قالىمەن...»

ــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم خان تاغا، ــ دېدى ئەللىك قەدەم ئارىلىق قالغاندا ئېتىنى توختاتقان سەئىدخان ئات ئۈستىدە ئېگىلىپ سالام بېرىپ، ــ كۆرۈشمىگىلى خېلى بولۇپتۇ. ئالتۇن بويلىرى ئېسەنمىكىن؟

سۇلتان مەھمۇدخان قاپىقىنى تۇرگىنىچە ۋارقىرىدى:

ـــ ئاتتىن چۈشۈپ گەپ قىل ئەدەپسىز!

ـــ چېچىلمىغايلا خان تاغا، ـــ دېدى سەئىدخان چىرايىغا زوربىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ، ـــ ئالدىلىرىدا ئەدەپسىزلىك قىلىشقا ھەددىم ئەمەس. غەزەپلىرىدىن قورققانلىقىم ئۈچۈن، ئاتتىن چۈشۈشكە پېتىنالمايۋاتىمەن. پەيلىلىرىدىن يېنىپ ئىجازەت بەرسىلە، دەرھال بېرىپ ئۈزەڭگىلىرىنى سۆيۈشكە تەييارمەن. ئويلاپ باقسىلا، مۇشۇنداق ئەھۋالدا تاغا ـ جىيەننىڭ دۇشمەنلىشىشى نەھاجەت؟ ئەسلىدە قەھر ـ غەزىپىمىزنى مۇناپىق تەخت ئوغرىسى شەيبانىخان بىلەن تۈزكور مىرزا ئاباباكرىگە كۆرسىتىشىمىز كېرەك ئىدى.

ـــ ساقلىمنى تارىشىڭنىڭ ھاجىتى يوق. سەن ئۆگەتمەسەڭمۇ قانداق قىلىشىمنى ئۆزۈم بىلىمەن. گۇناھىڭنى تونۇغان بولساڭ دەرھال ئاتتىن چۈشۈپ تىزلان.

ـــ جانابى خان تاغامنىڭ ھۆرمەت ـ مەرتىۋىسى ئۈچۈن تىزلانسام بولىدۇ، ـــ دېدى سەئىدخان تەمكىنلىك بىلەن، ـــ لېكىن گۇناھ ئۈچۈن تىزلانمايمەن. چۈنكى، ئالدىلىرىدا تىزلانغۇدەك گۇناھىم يوقتۇر.

سوغۇققا بەرداشلىق بېرەلمەي، جىلى بولۇپ تۇرغان سۇلتان مەھمۇدخانغا سەئىدخاننىڭ بۇ جاۋابى قاتتىق ھار كەلدى:

ـــ كېلىڭلار، بۇ ئەدەپسىزنى تۇتۇپ باغلاڭلار!

شۇ ھامان سۇلتان مەھمۇدخاننىڭ يېنىدىكى مەخسۇد ئەلى قاتارلىق بىرقانچە سەركەردە سەئىدخانغا قاراپ ئات سالدى. ئەھۋالنىڭ چاتاقلىقىنى سەزگەن سەئىدخان ئېتىنىڭ بېشىنى چاققانلىق بىلەن كەينىگە بۇراپ، ئۆز سېپىگە قاراپ چېپىپ كەتتى.

بۇ ئەھۋاللارنى كۆرۈپ تۇرغان ئابدۇخېلىلخان لەشكەرلىرىگە ھۇجۇمغا ئۆتۈش پەرمانى بەردى.

شۇ ھامان قارلىق دالىدا دەھشەتلىك قىرغىن باشلاندى.

ـــ بۆكتۇرمىدىكىلەر ھۇجۇمغا ئۆتسۇن! ـــ دېدى سەئىدخان

خوجا ئەلى باھادىرغا قاراپ.

ناغرا ئاۋازىنى ئاڭلىغان بۆكتۈرمىدىكىلەر ئىككى تەرەپتىن ھۇجۇمغا ئۆتتى.

جىيەن ئوغۇللىرىنىڭ لەشكەرلىرىنىڭ ئازلىقىنى كۆرۈپ، غەلىبىگە ئىشەنچ باغلىغان سۇلتان مەھمۇدخان تۈيۇقسىز ئوقۇ ـ سول تەرىپىدىكى دۆڭلۇكنىڭ كەينىدىن ھۇجۇم قىلىپ كەلگەن لەشكەرلەرنى كۆرۈپ تەمتىرەپ قالدى. ئەسلىدىنلا لەشكىرىي ئىشلارغا خام بولغانلىقى ئۈچۈن، جىيەن ئوغۇللىرىنىڭ بۆكتۈر-مە قويۇشىنى خىيالىغا كەلتۈرمىگەنىدى. لەشكەرلىرىنىڭ پاتـ-پاراق بولۇشقا باشلىغانلىقىنى كۆرۈپ ۋۇجۇدىنى ئۇمىدسىزلىك چۇلغۇۋالدى ـ دە، دەرھال ئېتىنىڭ بېشىنى ئارقىسىغا بۇرىدى.

جەڭ بىر ئاش پىشىمغا يەتمەي ئاخىرلاشتى. سەئىدخان تا-غىسىنىڭ يۈزىنى ئاياپ، سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى ناغرا چالدۇ-رۇپ قايتۇرۇۋالغانىدى.

ـــ نېمىلا دېگەنبىلەن ئۇ بىزنىڭ ئاتا يوللۇق تاغىمىز، ـــ دېدى ئۇ ئىنىسىغا قاراپ، ـــ ئۇنى ئەسىرگە ئالغان تەقدىردىمۇ نېمە قىلالايتتۇق.

ـــ توغرا ئويلاپتىلا ئاغا، ـــ دېدى ئابدۇخېلىلخان، ـــ تاغام بۇنى چۈشەنسە، قايتا لەشكەر تارتىپ يۈرمەيدۇ.

ـــ مەلۇم بولغاي، ـــ دېدى ئاغا ـ ئىنىلەرنىڭ قېشىغا يېـ-تىپ كەلگەن خوجا ئەلى باھادىر، ـــ لەشكەرلىرىمىز سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىنىڭ بىرقىسىم لەشكەرلىرىنى ئەسىرگە ئاپتۇ، ياساققا يەتكۈزەمدۇق ياكى باشقىچە بىر تەرەپ قىلامدۇق؟

ـــ ئۇلار بىزنىڭ ھەقىقىي دۈشمىنىمىز ئەمەس، ـــ دېدى سەئىدخان، ـــ شۇڭا كاللىسىنى ئېلىشنىڭ ھاجىتى يوق. تاغام-نىڭ ئارقىسىدىن يولغا سېلىپ قويۇڭلار.

ـــ ئەسىرلەرنىڭ ئارىسىدا مەخسۇد ئەلىمۇ بار، ـــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر.

ئابدۇخېلىلخان ئالدىراپ سورىدى:

ـــ ئاغامنى ئوق بىلەن يارىلاندۇرغان ھېلىقى مەخسۇد ئەلەمۇ؟

ـــ شۇنداق خانزادەم.

ـــ ئۇنىڭ كاللىسىنى ئېلىڭلار، ـــ دېدى ئابدۇخېلىلخان، ـــ ئاغامغا قىلغان قەستىنىڭ جازاسىنى تارتسۇن.

ـــ توختاپ تۇرسىلا، ـــ دېدى سەئىدخان مېڭىشقا تەمشەلگەن خوجا ئەلى باھادىرغا قاراپ، ـــ ئۇنى ئۆلتۈرمەي ئالدىمغا ئېلىپ كەلسىلە.

ـــ باش ئۈستىگە! ـــ خوجا ئەلى باھادىر كەينىگە ياندى.

ـــ ئول بەتبەختىنىڭ كاللىسىنى ئۆز قوللىرى بىلەن ئالاي دېگەن ئوخشىمامدىلا ئاغا.

سەئىدخان ئىنىسىغا قاراپ سۈس كۈلۈمسىرىگىنىچە باش چايقىدى:

ـــ ئۇنىڭغا ھاياتلىق يولى بېرەي دەيمەن.

ـــ نېمىشقا؟ ـــ ئەجەبلىنىپ سورىدى ئابدۇخېلىلخان.

سەئىدخاننىڭ ئاشۇ قېتىم مەخسۇد ئەلىنىڭ ئاتقان ئوقىدا يارىلانغان تاغىقى تېخىچىلا ساقايمىغانىدى. ئوڭ قولىنى راۋرۇس ھەرىكەتلەندۈرەلمەيتتى.

ـــ مەخسۇد ئەلىنىڭ جانبازلىق ماھارىتى بەكمۇ يۇقىرى، ـــ دېدى سەئىدخان ئىنىسىغا قاراپ، ـــ ئاشۇ چاغدا ئۇ ئوقنى قانداق يېرىمگە چەنلەپ ئاتقان بولسا دەل تەگكۈزەلەيتتى. شۇ چاغدا بەلكىم تاغىقىمنى چەنلىمىگەن بولۇشى مۇمكىن. ئوق تاغىقىمغا تەگكەندىن كېيىن قولۇمنى پەقەتلا ھەرىكەتلەندۈرەلمىدىم، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئېتىم تېز چاپقان بولغاچقا، مەخسۇد ئەلىنىڭ ئالدىغىلا بېرىپ قاپتىمەن. شۇ پەيتتە ئۇ ماڭا بىمالال تىغ ئۇرالايتتى. ئەمما، ئۇنداق قىلمىدى ۋە مەندىن كەچۈرۈم سوراپ قېچىپ كەتتى. تاغامنىڭ سەركەردىلىرى ئارىسىدا جەڭ ماھارىتىگە كامىل بۇنداق سەركەردە ئاز تېپىلىدۇ. ئەمدىلىكتە مەن ئۇنى ئۆلتۈرسەم نامەردلىك قىلغان بولۇپ قالىمەن. ئۇ قايتىپ بېرىپ يەنىلا تاغامنىڭ

خىزمىتىنى قىلسۇن.

سەئىدخانىڭ گېپى ئاخىرلىشىپ بولغۇچە، خوجا ئەلى باھادىر چەمبەرچاس باغلانغان مەخسۇد ئەلنى ئېلىپ كەلدى. چىرايى تامدەك تاتىرىپ كەتكەن مەخسۇد ئەلى سەئىدخانغا لاپپىدە بىر قاراپ قويۇپ يەرگە قارىۋالدى.

ــ ئاخىر قولۇمغا چۈشتۇڭ، ــ دېدى سەئىدخان كۈلۈمسىرىگىنىچە، ــ سېنى قولۇمغا چۈشۈرەلمەي كۆڭلۈم غەش بولۇپ يۈرەتتىم.

مەخسۇد ئەلى لام ــ جىم دېمىدى. شۇ تاپتا ۋۇجۇدىنى ئۆلۈم ۋەھىمىسى چىرمىۋالغانىدى. لەشكەرلەر ئۇنىڭ جۇۋىسىنى سالدۇرۇۋالغان بولسا كېرەك، ئۇستىبېشى يېلىڭ ئىدى. شۇ سەۋەبتىنمۇ ياكى ئۆلۈم ۋەھىمىسىدىنمۇ ئەيتاۋۇر جالاقلاپ تىترەيتتى.

ــ ئۇنى باغلاقتىن بوشىتىڭلار.

سەئىدخان جۇۋىسىنى سېلىپ، خوجا ئەلى باھادىرغا ئۇزاتتى.

ــ مەخسۇد ئەلنگە كىيدۈرۈپ قويۇڭلار.

باغلاقتىن بوشانغان مەخسۇد ئەلى موككىدە تىزلاندى:

ــ ئالىيلىرى مەرھەمەتلىكتۇر. كەمىنىلىرى ئۆلۈمگە مەھكۇم گۇناھكارمەن. بۇ كاتتا ئىلتىپاتلىرىنى قوبۇل قىلغۇدەك سالاھىيىتىم يوقتۇر.

ــ ئورۇنلىرىدىن تۇرسىلا سەركەردە، ــ دېدى سەئىدخان مەغرۇر قىياپەتتە، ــ جەڭدىكى زەخمىم ــ زەخمەتىنى كۆڭلىدە ئاداۋەت قىلىپ ساقلاش مەرد باھادىرلارنىڭ ئىشى ئەمەس. شۇ چاغدا مېنى ئاياپ قويغانلىقلىرىنى بىلىمەن. دەرھال يەتتەكەنتكە قايتىپ، خان تاغام سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالسىلا. ئاللاھ نېسىپ قىلسا يەنە كۆرۈشۈپ قالارمىز.

ــ قۇدرەتلىك تەڭرىم نېسىپ قىلسا، خانزادە ئالىيلىرىنىڭ خىزمىتىنى قىلىپ ئۆلۈشكە رازىمەن، ــ دېدى مەخسۇد ئەلى قايىل بولغان ھالدا، ــ ۋۇجۇدۇمدا قايتىدىن شۇنداق بىر ئىشەنچ

پەيدا بولدىكى، ئالىيلىرىدەك باھادىر، ئەزىمەت سەركەردە بولىدىكەن، بۇيۇك خاندانلىقىمىزنىڭ سەلتەنەت قۇياشى ھەرگىز پاتمايدۇ.

سەئىدخان خوجا ئەلى باھادىرغا قارىدى:

ــ مەخسۇد ئەلى ۋە باشقا ئەسىرگە چۈشكەنلەرگە ئات، ئوزۇق ـ تۇلۇك بېرىپ يولغا سېلىۋېتىڭلار.

ــ پەرمانبەردارمەن! ــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر.

※ ※ ※

ھىرات. ئۇجمە پىششىقى.

مۇرغاب دەرياسىغا كەلكۇن كەلمىگەن بولسىمۇ، سۇيى خېلىلا ئۇلغىيىپ قالغانىدى. دەريا ساھىلىدىكى قاراڭغۇلاشقان باغلاردىن، بوستانلىق كۆجۈم مەھەللىلەردىن كاككۇكنىڭ ئاۋازى ئاڭلىناتتى. پات يېقىندا باستۇرۇپ كېلىش ئېھتىمالى بولغان ۋەھشىي دۈشمەننىڭ تەھدىتىنى ھېسابقا ئالمىغاندا ھىرات شۇنچىلىك تىنچ، شۇنچىلىك خاتىرجەم ئىدى.

ھەئە، بابۇر ھىراتقا بېرىشقا ئانچە ئالدىراپ كەتمىگەنىدەك قىلاتتى، گەرچە ياز پەسلى باشلانغان بولسىمۇ، ھىراتقا ئېلىپ بارىدىغان غۇربەند ۋە شىبەرتۇ يولىدىكى قارلار تېخى ئېرىپ بولالمىغانىدى. بابۇر ئىمكان بار ئىنىسى جاھانگىر مىرزىغا يېتىشىۋېلىش ئۈچۈن ئوزۇق ـ تۇلۇك، چېدىر، قورال ـ ياراغ ئارتىلغان تۆگىلەرنى ۋەلى خاردىن بەگ بىلەن دۆلەت قەدەمبەگكە تاپشۇرۇپ، باشقا سەركەردىلىرى بىلەن يەڭگىل جابدۇنۇپ ماڭغانىدى. لېكىن، خېلى تېز ماڭغان بولسىمۇ، جاھانگىر مىرزىغا يېتىشەلمىدى. ئوزۇق ـ تۇلۇكلىرى ئارقىسىدا قالغان بولغاچقا، يول بويى گەرزەۋان، ئەلمار، قەيسار، چېچەكتۇ دېگەن يۇرتلاردىن ئاشلىق يىغىپ ماڭدى. ئاخىرى دەرەئى بامدا جاھانگىر مىرزا بىلەن ئۇچراشتى. ئەمما، ئۆزىدىن ئىجازەت سورىماي قىلغان باشباشتاق-

لمقىنى يۇزىگە سالمىدى.

ـــ بەدىئۇززامان مىرزا، مۇزەپپەر مىرزا قاتارلىق خانزادىلەر مۇھەممەد بۇرۇندۇق بارلاس، زۇنۇن ئارغۇن قاتارلىق چوڭ بەگلەرى بىلەن شەيبانىخاننىڭ مۇقابىلىسىگە چىقىش ئۈچۈن، ھىراتتىن چىقىپ بادغىستا لەشكەر توپلاۋاتقىنىدا، ـــ دېدى جاھانگىر مىرزا ئۆزى ئىگىلىگەن ئەھۋالدىن مەلۇمات بېرىپ، ـــ ھازىر مەرھۇم سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئالىيلىرىنىڭ خانزادىلىرى ئۆز لەشكەرلىرىنى ئېلىپ كېلىپ بوپتۇ. پەقەت مەشھەدتىكى خانزادە كېپەك مىرزىلا جەم تۇرۇۋالغان ئوخشايدۇ.

ـــ كېپەك مىرزىنىڭ كەلمەسلىكىدە بىرەر سەۋەب باردۇ؟ ـــ دېدى بابۇر قىزىقىپ.

ـــ كېپەك مىرزا بىلەن مۇزەپپەر مىرزىنىڭ ئوتتۇرىسىدا بۇرۇندىنلا ئاداۋەت بار ئىكەن. ئۇ ئاشۇ ئاداۋەتنى پەش قىلىپ: «مەن نېمىشقا مۇزەپپەر مىرزىنىڭ ئالدىغا بېرىپ، پەرمانبەردار چىلىق قىلغۇدەكمەن» دەپ كەلگىلى ئۇنىماپتۇ.

ـــ ئاغا ـ ئىنىلەر يىغىلىپ، ئىتتىپاق بولۇپ، شەيباقتەك ۋەھشىي دۈشمەننىڭ مۇقابىلىسىگە چىقىشقا ھازىرلىنىۋاتقان مۇشۇنداق پەيتتە، يوقىلاڭ ئاداۋەتنى دەپ يارىماس غۇرۇرىنى پەش قىلىشنىڭ نېمە ھاجىتى؟! ـــ دېدى بابۇر نارازى بولغان ھالدا، ـــ بۇ دېگەن غۇرۇر كۆرسەتكەنلىك ئەمەس، نامەردلىك قىلغانلىق. قارىغاندا، كېپەك مىرزا تولىمۇ چاكىنا ئادەم ئوخشايدۇ.

جاھانگىر مىرزا ئاكىسىنىڭ سۆزلىرىگە ئىپادە بىلدۈرمىدى. شۇ تاپتا ئۇ ئەينى يىلى ئاكىسى بىلەن ئوتتۇرىسىدا يۈز بەرگەن ئارازچىلىقلارنى ئەسلەپ قالغانىدى. شۇڭا ئۇ ئاكىسى بۇ سۆزلەرنى خۇددى ئۆزىگە قارىتىپ دەۋاتقاندەك تۇيغۇغا كېلىپ، گەردىنىگىچە قىزىرىپ كەتتى. ئىچكى تۇيغۇسىنى يوشۇرۇش ئۈچۈن، باشقا تەرەپكە قارىۋالدى.

ـــ خانزادىلەرگە ھىراتقا يېقىنلاپ قالغانلىقىمىزدىن خەۋەر بېرىۋېتەيلى، ـــ دېدى بابۇر قاسىمبەگ قاۋچىنغا قاراپ، ـــ سەۋەب

ئىد ئەبزەل بىلەن سۇلتان مۇھەممەد دولداي خەۋەر يەتكۈزسۇن.

ـــ بىز خەۋەر كەلگۈچە ساقلاپ تۇرىمىزمۇ ياكى ماڭغاچ تۇ-رىمىزمۇ؟ ـــ دەپ سورىدى جاھانگىر مىرزا.

ـــ ساقلاپ تۇرايلى، ـــ دېدى بابۇر، ـــ ئول ھىرات خانزادە-لىرىنىڭ دىمىقى ئۇستۇن دەپ ئاڭلىغانمەن، قائىدە بويىچە ئۇلار ئالدىمىزغا كىشى ئەۋەتىشى كېرەك.

جاھانگىر مىرزا لام ـ جىم دېمىدى.

ئۇچ كۈن ئۆتكەندە ئۇلارنىڭ ئالدىغا مۇھەممەد بۇرۇندۇق بارلاسنىڭ ئۆزى كەلدى. گەرچە ئالدىغا خانزادىلەرنىڭ بىرەرى كەلمىگەنلىكىدىن بابۇرنىڭ كۆڭلى بىرئاز يېرىم بولغان بولسا-مۇ، لېكىن مۇھەممەد بۇرۇندۇق بارلاس ھىرات ئوردىسىدىكى ئەڭ مەرتىۋىلىك ئەمىرلەردىن بولغاچقا، بۇ ئىشنى ئانچە كۆڭلىگە ئې-لىپ كەتمىدى ھەمدە ئۇنىڭغا خانزادىلەر بىلەن مۇرغاب دەريا-سى بويىدا كۆرۈشۈشكە ۋەدە بەردى.

بۇگۈن بابۇر ئاشۇ ۋەدىسى بويىچە بارلىق سەركەردە ـ لەش-كەرلىرىنى ئېلىپ مۇرغاب دەريا-سى بويىغا يېتىپ كەلگەنىدى.

سۇلتان ھۇسەيىن بايقارانىڭ تۆتىنچى خانزادىسى ئەبۇلھۇسە-يىن[1] مىرزا بابۇرنىڭ ئىستىقبالىغا چىقتى. ئاۋۋال ئەبۇلھۇسەيىن مىرزا ئاتتىن چۈشتى، ئاندىن بابۇر ئاتتىن چۈشتى. مېڭىپ كې-لىپ كۆرۈشۈپ، ئامان ـ ئېسەنلىك سوراشتى. ئاندىن ئاتقا مىنىپ يولىنى داۋاملاشتۇردى. مۇرغاب دەريا-سى بويىدىكى ھىرات خانزا-دىلىرىنىڭ كۆچمە ئوردىسى ئالدىدا مۇزەپپەر مىرزا بىلەن ئىبن ھۇسەيىن مىرزا بىر توپ ئەمىر ـ بەگلەر بىلەن كۈتۈپ تۇرغانـ-دى. ئىككى خانزادە بابۇرنى كۆرۈپ ئاتلىرىدىن چۈشمىدى.

«ئىككى خانزادىنىڭ نېمە قىلغىنى بۇ؟ مېنى كۆرۈپ تۇرۇپ

① «ئەمىر تۆمۈر تۈزۈكلىرى»دە بېرىلگەن ئەمىر تۆمۈر شەجەرىسىدە ئەبۇلھۇسەيىن مىرزىنى ھۇسەيىن بايقارانىڭ تۆتىنچى ئوغلى قاتارىدا كۆرسەتـ-كەن. «بابۇرنامە»دە بۇ ئىسىم «ئەبۇلمۇھسىن» دەپ ئېلىنغان.

ئاتتىن چۈشەيمۇ دېمەيدۇ ـ يا؟ بوپتۇ، ئۇنداقتا مەنمۇ ئاتتىن چۈشمەي...»

بابۇر ئىككى خانزادە بىلەن ئات ئوستىدىلا سالاملىشىپ كۆرۈشتى. ئىككى خانزادىنىڭ ئاغزىدىن گۈپۈلدەپ شاراب پۇرىقى كېلەتتى. كەيپ تەسىرىدىن مەڭزلىرى قىزىرىپ، كۆزلىرى خۇمارلىشىپ كەتكەنىدى.

«ھە، ئۇلارنىڭ مېنى ئاتتىن چۈشۈپ قارشى ئالمىغىنى تەكەببۇرلۇقتىن ئەمەس، كەيپلىكتىن ئىكەن. توۋا، ئاتىسى تېخى يېقىندا قازا قىلغان تۇرسا، ئۇنىڭ ئوستىگە كۈچلۈك ياۋ بۇرنى ئاستىغا كېلىپ قالغان تۇرسا، كەيپ ـ ساپا، ئەيش ـ ئىشرەتكە قانداقمۇ كۆڭلى تارتقاندۇ؟...»

بابۇر خىيالغا ئەسىر بولۇپ، چوڭ خانزادە بەدىئۇززامان مىرزىنىڭ شاھانە چېدىرىنىڭ ئالدىغا كېلىپ قالغىنىنمۇ تۇيماي قالغانىدى. ئۇ ئاتتىن چۈشۈپ بىرىنچى بولۇپ چېدىرغا قەدەم باستى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن قاسىمبەگ قاتارچىن كىردى. تۆردىكى ئوتقاشتەك گىلەم سېلىنغان شاھ سۇپىنىڭ ئوستىدىكى تەتىلا كۆرپىدە چوڭ خانزادە بەدىئۇززامان مىرزا چازا قۇرۇپ ئولتۇراتتى. بابۇر ئىشىك تۈۋىدە بىر يۈكۈنۈۋېتىپ ئالدىغا قاراپ ماڭدى. قائىدە بويىچە بابۇر يۈكۈنگەندىن كېيىن بەدىئۇززامان مىرزا ئور نىدىن تۇرۇپ، شاھ سۇپىدىن چۈشۈپ بابۇرنىڭ ئالدىغا كېلىپ كۆرۈشۈشى كېرەك ئىدى. ئەمما، بەدىئۇززامان مىرزا تولىمۇ ئالدىرىمايلا ئورنىدىن تۇردى. بۇ چاغدا بابۇر چېدىرنىڭ ئوتتۇرىسىغا كېلىپ بولغانىدى. قاسىمبەگ قاتارچىن چەبدەسلىك بىلەن بابۇرنىڭ كەمىرىدىن تۇتۇپ تارتتى. بابۇرنى توختىتۇالمىسا بەدىئۇززامان مىرزا بىلەن شاھ سۇپىنىڭ قېشىدا كۆرۈشۈپ قالىدىغانلىقىنى پەملىگەن قاسىمبەگ قاتارچىن بابۇرنىڭ غۇرۇرىنى، شۆھرەت، مەرتىۋىسىنى قوغداپ قېلىش ئۈچۈن ئاشۇنداق قىلغانىدى. ساداقەتمەن ئەمىرنىڭ مەقسىتىنى چۈشەنگەن بابۇر تۇرغان

جايىدا تاقالمىدى. ئۇنىڭغىچە بەدىئۇززامان مىرزا شاھ سۇپىدىن چۈشۈپ بابۇرنىڭ ئالدىغا كەلدى. بۇ چاغدا بابۇر بەدىئۇززامان مىرزىنىڭمۇ ئاغزىدىن شاراب پۇرىقى كېلىۋاتقانلىقىنى سەزدى.

شاھ سۇپىغا ئايرىم ـ ئايرىم قىلىپ ئىككى ئورۇن راسلاتقىنىدى. مۇزەپپەر مىرزا گەپ قىلمايلا بېرىپ، ئاكىسى بەدىئۇززامان مىرزا ئولتۇرغان كۆرپىدە ئولتۇردى.

ـــ پادىشاھ ئالىيلىرىنى تۆشەككە باشلىسىلا.

بەدىئۇززامان مىرزا ئىنىسى ئەبۇلھۇسەين مىرزىغا قاراپ شۇنداق دېگەندىن كېيىن، ئەسلىدىكى ئورنىغا بېرىپ ئولتۇردى.

ئەبۇلھۇسەين مىرزا بابۇرنى شاھ سۇپىدىكى يەنە بىر كۆرپىگە ئىھتىرام بىلەن باشلىدى. شاھ سۇپىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدىكى ئوڭ ـ سول تەرەپكە يەنە بىرقانچە تۆشەك راسلانغانىدى. باشقا خانزادىلەر جاھانگىر مىرزىنى بابۇرنىڭ ئايىغى تەرەپتىكى تۆشەككە باشلىغاندىن كېيىن، ئۆزلىرىمۇ ياش تەرتىپى بويىچە ئورۇن ئېلىشتى. قاسىمبەگ قاۋچىن مۇھەممەد بۇرۇندۇق بارلاس، زۇنۇن ئارغۇنلار بىلەن بىر تۆشەكتە ئولتۇردى.

قىسقىلا پاتىھەدىن كېيىن، قايتا تىنچلىق ـ ئامانلىق سوراشتى. چاققان مۇلازىملار ھەممەيلەننىڭ قولىغا سۇ بەردى. ئاندىن ھەربىر تۆشەكتىكىلەرنىڭ ئالدىغا بىردىن شىرە قويۇپ، ئالتۇن ـ كۈمۈشتىن ياسالغان قاچا ـ تەخسىلەردە تۈرلۈك غىزالارنى تارتىشقا باشلىدى. تېخى غىزاغا قول ئۇزاتماي تۇرۇپلا، شارابچىلار قەدەھلەرگە شاراب قۇيۇشقا باشلىدى.

بەدىئۇززامان مىرزا بىلەن مۇزەپپەر مىرزىنىڭ بىر تۆشەكتە ئولتۇرۇۋېلىشىدىن غەلىتىلىك ھېس قىلغان بابۇر، غىزا بىلەن شارابنىڭ داستىخانغا تەڭلا پەيدا بولۇشىدىن تېخىمۇ ئەجەبلەندى. چۈنكى، شاراب ھەرقانداق سورۇندا غىزادىن كېيىن ئىچىلەتتى. بولۇپمۇ بۇگۈنكىدەك چوڭ لەشكەرىي ئىشلار ھەققىدە سۆھبەت بولىدىغان سورۇندا شارابقا چەك قويۇلاتتى. ئەمما، مۇنۇ خۇراسان

خانزادىلىرى بولسا شارابنى خوددى ئۇسسۇزلۇق ئورندا ئىچىۋا-تاتتى. نە لەشكىرىي ئىشلار ھەققىدە، نە ئۆزلىرىنىڭ ھازىرقى ئەھۋالى ھەققىدە ئېغىز ئاچمايتتى. بەدىئۇززامان مىرزا خېلىلا زورلىغان بولسىمۇ، بابۇر شاراب ئىچىشنى قەتئىي رەت قىلدى. ئاچ قورساققا شاراب ئىچكەنلىكى ئۈچۈنمۇ، خانزادىلەر مەست بو-لۇشقا باشلىغانىدى. شۇڭا ھەركىم يېنىدىكىلەر بىلەن بولمىغۇر پاراڭلارغا چۈشۈپ كەتكەنىدى. بۇنى ئاز دەپ سازەندىلەر بىلەن رەققاسلارمۇ تەڭلا پەيدا بولدى.

«ئاتا ـ بابىلىرىمىز سەلتەنەت ئىشلىرىدا چىنگىز ئادىتىگە قاتتىق رىئايە قىلىپ كەلگەن. ئەمما يىغىلىش، ھېيت ـ بايرام، توي ـ تۆكۈن، باراۋەت، ئولتۇرۇش ، مېھماندارچىلىقلاردا چىن-گىز ئادىتىنى بارا ـ بارا تاشلىۋەتكەن ياكى مۇۋاپىق ئۆزگەرتكە-نىدى. لېكىن، مۇنۇ خۇراسان خانزادىلىرىنىڭ قىلىقى قايسى ئەجدادىمىزنىڭ يوسۇنىغا كىرىدىغاندۇ؟ ياكى ئۇلار چىنگىزنىڭ ئادەتلىرىنى تېخىچە داۋاملاشتۇرۇۋاتامدىغاندۇ؟ ۋە ياكى ھىراتنىڭ ئۆز ئالدىغا قائىدە ـ يوسۇنى بارمىدۇ؟ چىنگىزنىڭ ئادەتلىرىمۇ قەتئىي ئەمەل قىلمىسا بولمايدىغان قانۇن ئەمەس. ئاتا ـ بابىلە-رىمىزمۇ ئۆزگەرتىشكەنغۇ. ئەمما، بىر كىمدىن ياخشى بىر قائىدە قالغان بولسا، ئەلۋەتتە ئۇنىڭغا ئەمەل قىلىش كېرەك. ناۋادا ئاتا-يامان ئادەتكە مايىل بولغان بولسا، پەرزەنت ياخشى ئادەت بىلەن ئۇ-نى تۈزىتىپ جاۋاب قىلمىقى زۆرۈر. مەرھۇم سۇلتان ھۈسەين بايـ-قارا ئالىيلىرىنى ھەر كۈنى پىشىندىن كېيىن ئىچىدۇ، ئىچمىگەن بىرمۇ كۈنى يوق دەپ ئاڭلىۋىدىم. ئەھۋالدىن قارىغاندا ئوغۇللىرى بۈنى ھەقدادىغا يەتكۈزگەندەك قىلىدۇ. بۈنداق خانزادىلەر بىلەن شەيباقنىڭ مۇقابىلىسىگە چىققىلى بولارمىكىن تاڭ. ئەمدى ئۇلار بىلەن لەشكىرىي ئىشلارنى سۆزلىشىش مۇمكىن ئەمەس. ئەڭ ياخ-شىسى قايتىپ ئارام ئالاي. ئەتىگىچە سۆھبەتلىشەرمەن...»

بابۇر ئەدەپ ساقلاپ بىر ئاش پىشىم چىداپ ئولتۇردى. ئاندىن

بەدئۇززامان مىرزا بىلەن مۇزەپپەر مىرزىغا ئۆزرە ئېيتىپ، ئۆز قارار گاھىغا قايتىپ كەتتى. جاھانگىر مىرزا سورۇندا قېپقالدى.

※ ※ ※

ـــ بەدئۇززامان مىرزا بىلەن مۇزەپپەر مىرزىدىن يېشىم كىچىك بولسىمۇ، مەرتىۋەم يۇقىرى، ـــ دېدى بابۇر ئەتىگەندە ئالدىغا سالامغا كەلگەن مۇھەممەد بۇرۇندۇق بارلاسقا قاراپ، ـــ ئا-تا ـ بابىلىرىمىز سەلتەنەتىنىڭ ئاستانىسى بولغان سەمەرقەنتنى ئىككى قېتىم جەڭ بىلەن ئېلىپ، ئەجداد تەختىدە ئولتۇردۇم. بۇ خۇراسان خانىدانىدا كىم دۇشمەنگە قارشى مەنچىلىڭ جەڭ قىلىپتۇ؟ قائىدە بويىچە خانزادىلەر بۇگۈن ئەتىگەن ئالدىمغا سالامغا كېلىپ، ھاردۇق سورىشى كېرەك ئىدى. تېگىشلىك تەزىمىڭ بەجىرىلمەسلىكى مۇڭاپىق ئەمەس.

ـــ كەچۈرگەيلا پادىشاھ ئالىيلىرى، ـــ دېدى مۇھەممەد بۇ-رۇندۇق بارلاس ئۆزرىخاھلىق بىلدۈرۈپ، ـــ ئەسلىدە ئالدىلىرىغا خانزادىلەرنى باشلاپ كېلەرمەن دېگەن. تۇنۇگۈن سىلى قايتىپ كەتكەندىن كېيىن تۇن نىسپىغىچە ئىچىشتى. ئەتىگەن ھېچقاي-سىسى ئورنىدىن تۇرماپتۇ. شۇڭا مەن بولساممۇ كەلگەچ تۇراي دې-دىم. بۇ سۆزلىرىنى خانزادىلەرگە چوقۇم يەتكۈزىمەن.

بابۇر چىرايىغا سەل ـ پەل كۈلكە يۈگۈرتتى:

ـــ ئاڭلىسام بەدئۇززامان مىرزا بىلەن مۇزەپپەر مىرزا ھىرات تەختىگە شېرىك پادىشاھ بوپتىمىش، بۇ راستمۇ؟

ـــ ئىشتەكىنلىرى راست ئالىيلىرى، ـــ دېدى مۇھەممەد بۇ-رۇندۇق بارلاس ئوڭايسىزلانغان ھالدا، ـــ ئەسلىدە قائىدە بويىچە چوڭ خانزادە بەدئۇززامان مىرزا ۋەلىئەھد ئىدى. ئوزاقى يىلى مەرھۇم خان ئاتىسى سۇلتان ھۇسەيىن بايقارا ئالىيلىرى بىلەن زىتلىشىپ ئۇرۇش قىلغاندىن كېيىن، خان ئالىيلىرى غەزەپلە-

نىپ ئۇنىڭ ۋەلىئەھدلىكىنى بىكار قىلغان بولسىمۇ، لېكىن ۋە-لىئەھد بېكىتمىگەنىدى. كۈتمىگەندە خان ئالىيلىرى تۇيۇقسىز قازا قىلدى. ئوردىدىكى چوڭ ـ كىچىك ئەمىرلەر قايسى خانزادە-نى تەختكە چىقىرىش ئىشىدا بىرلىككە كېلەلمەي، بىرى چوڭ خانزادىنى، بىرى مۇزەپپەر مىرزىنى ياقلاپ ئىككىگە بۆلۈنۈپ كەتتى. ئاخىرى مانا مۇشۇنداق شېرىك پادىشاھلىق تايىن تاپتى. شۇنىڭ بىلەن بەدىئۇززامان مىرزا ئوردا ئىشىك ئاغىلىقىغا زۇ-نۇنبەگ ئارغۇننى، مۇزەپپەر مىرزا ئوردا ئىشىك ئاغىلىقىغا كەمە-نىلىرىنى تەينىلىدى. يەنە تېخى ھىرات شەھىرىنىڭ ھاكىملىقە-غىمۇ شەيخ ئەلى تاغايى بەدىئۇززامان مىرزا تەرىپىدىن، يۈسۈپ ئەلى كۆكۈلداش مۇزەپپەر مىرزا تەرىپىدىن تەينىلەندى.

ـــ ئاجايىپ بىر ئىش بوپتۇ، ـــ دېدى بابۇر ئىستېھزا ئا-رىلاش كۈلۈپ، ـــ بىر ئادەم قىلىدىغان خىزمەتنى ئىككى ئادەم قىلغىلى تۇرسا، ئوردىنىڭ خىراجىتى قانداق يېتىشىدۇ؟ بۇ ئا-خىر بېرىپ ئاۋام ـ رەئىيەتكە يۈك بولمامدۇ؟

بابۇر مۇشۇلارنى دەۋېتىپ شەيخ سەئىدنىڭ «گۈلىستان»دە-كى: «ئون دەرۋىش بىر پالاستا ئۇخلايدۇ، ئىككى پادىشاھ بىر ئىق-لىمغا سىغمايدۇ» دېگەن ھېكمىتىنى ئېسىگە ئالدى ـ يۇ، لېكىن ئاغزىدىن چىقارمىدى.

ـــ خانزادىلەر جەڭ تەييارلىقىنى تولۇق پۈتتۈرۈپ بولغاندۇ؟

ـــ يوقسۇ، تېخى پۈتمىدى، ـــ دېدى مۇھەممەد بۇرۇندۇق بارلاس، ـــ خانزادىلەر مەرھۇم خان ئالىيلىرىنىڭ ھايات ۋاقتە-دىكى پەرمانىغا بويسۇنۇپ مۇرغاب ياقىسىغا كەلگىنى بىلەن، كۆ-پىنچىسى لەشكەرلىرىنى تولۇق ئېلىپ كەلمىدى.

ـــ نېمىشقا؟

ـــ سەۋەبىنى كەمىنلىرىمۇ بىلمەيمەن. پەمىچە، ھەممە-سىنىڭ ئاتا تەختىدىن تەمەيى بار. شۇڭا ھېچقايسىسى جەڭدە لەش-كەرلىرىدىن ئايرىلىپ قېلىشنى خالىمايدۇ. ھەممىسى ئۆز ۋىلايەت-

لىرىگە بىر قىسىم لەشكەرلىرىنى يوشۇرۇپ قويۇشتى.

ــ ئۇنداقتا ئۇلار بىلەن ھەمكارلىشىپ جەڭ قىلغىلى بولمىغۇدەك، ــ دېدى بابۇر تەرىككەن ھالدا.

ــ پادىشاھ ئالىيلىرى خانىش خەدىچە بېگىمگە يولۇققاندا ئېغىر ئالماي بۇ ئەھۋاللارنى بىلدۇرگەن بولسىلا. خەدىچە بېگىم پەرمان بەرسە ھېچقايسىسى ياق دېيەلمەيدۇ.

«ئەمدى يەنە بىر پادىشاھ چىقتى. يەنە كېلىپ ئايال زاتى، ــ دېگەنلەرنى خىيالىدىن ئۆتكۈزدى بابۇر، ــ سۇلتان ھۇسەيىن بايقارا ئالىيلىرىنىڭ بۇ خانىشىنى تولىمۇ ھېيلىگەر، ھازازۇل، زۇۋاندار بىر خاتۇن دەپ ئاڭلىغانىدىم. ئەينى يىلى ئوغلى مۇزەپپەر مىرزىنى ۋەلىئەھد قىلىش ئۈچۈن، چوڭ خانزادە بەدىئۇززامان مىرزىنى بايقارا ئالىيلىرىغا چېقىشتۇرۇپ، ئاتا ـ بالا ئوتتۇرىسىدا تەپرىقىچىلىك پەيدا قىلغانىكەن. بايقارا ئالىيلىرىمۇ بۇ خانىشىنىڭ رايىغا بەك باقىدىكەندۇق. ئەمدىلىكتە ئوردىنىڭ ھوقۇقىنى چاڭگىلىغا ئېلىۋاپتۇ ـ دە، ئاخىر بېرىپ بىر خاتۇن كىشىگە يېلىنامدىم ئەمدى؟ ئەسلىدە ھىراتقا كەلمەي تۇرىدىغان ئىشكەن. جاھانگىر مىرزا ئالدىراقسانلىق قىلىپ قالدى. مانا ئەمدى غېمىدە يوق ئول خانزادىلەر بىلەن شارابازلىق قىلىۋاتىدۇ. كابۇلغا قايتايمۇ ـ يا؟ بۇ چاغ بولغاندا كەتسەم خەق نېمە دەر، ئۇستۇمدىن قانداق پىتىنە تارقىتىشار، خەدىچە بېگىم بىلەن كۆرۈشمەي زادى ئامال بولماسمۇ؟...»

بابۇر لەشكەرلىرىنى مۇرغاب دەرياسى بويىدا قالدۇرۇپ، قاسىمبەگ قاۋچىن قاتارلىق بىرقانچە ئەمىرلەرنى ئېلىپ ھىرات شەھىرىگە كىردى. بەدىئۇززامان مىرزا بىلەن مۇزەپپەر مىرزىنىڭ ئالاھىدە تەييارلاپ بەرگەن قەسىرىدە تۇرغۇسى كەلمەي، كېچىكىدىن بىر كۆرۈشۈشنى ئارزۇ قىلىپ كەلگەن ئەمىرى كەبىر نەۋايى ھەزرەتلىرىنىڭ قەسىرىنى ۋاقىتلىق تۇرالغۇ قىلىپ تاللىدى.

128

تۇن پەردىسى سەئىدخانىنى يوشۇرۇپ قالماقچى بولغانىدەك زېمىنغا قېلىن قارا پەردىسىنى يايغانىدى. ئاسماندا بىر تالمۇ يۇلتۇز يوق، قولىنى سوزسا بارماقنى كۆرگىلى بولمايتتى. ھېلىمۇ ياخشى سەئىدخان مىنىۋالغان ئەقىللىق ئات يولىنىڭ ئوي ـ دۆڭىنى ئاڭقىرىپ ماڭاتتى. شۇ كۈنلەردە سەئىدخانغا كېچە بىلەن كۈندۈزنىڭ پەرقى يوق ئىدى. نە بارىدىغان مەنزىلىنى، نە ئارام ئالىدىغان ماكانىنى بىلمەيتتى. پەقەت ئارقىسىدىن ئىز بېسىپ قوغلاپ كېلىۋاتقان ئاكىسى مەنسۇرخانىنىڭ لەشكەرلىرىدىن قۇتۇلۇش ئۈمىدى ۋۇجۇدىغا ھۆكۈمران ئىدى. شۇڭا كۈندۈزى يوشۇرۇنۇپ يېتىپ، كېچىسى يول يۈرەتتى.

ھەئە، سەئىدخان تاغىسى سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ ھۇجۇمىنى چېكىنىدۇرۇپ، ئۇزاق ئۆتمەي ئاكىسى مەنسۇرخانىنىڭ ھۇجۇمىغا دۇچ كەلدى. شۇ كۈنلەردە ئۇ ئىنىسى ئابدۇخېلىلخان بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، بارلىق سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى باشلاپ يەتتە سۇدىن ئالمۇتىغا كەلگەنىدى. گەرچە مەنسۇرخان ئۇنىڭ ئارقا ـ ئارقىدىن ئەۋەتكەن خەتلىرىگە پەقەتلا جاۋاب قايتۇرمىغان بولسىمۇ، ئەمما ئاكىسى بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۇنى بىرلىكتە ئاتا دۈشمىنىلىرىگە جازا يۈرۈشى قىلىشقا كۆندۈرۈش نىيىتىدىن يەنىلا ۋاز كەچمىگەنىدى. ئۇ تۇرپانغا بېرىشقا جابدۇنۇۋاتقان كۈنلەردە، ئايغاقچىلار سۇلتان مەنسۇرخانىنىڭ نۇرغۇن سەركەردە ـ لەشكەرلەر بىلەن ئالمۇتىغا قاراپ كېلىۋاتقانلىق خەۋىرىنى يەتكۈزدى.

ــ ھەرنېمە بولسا ئاغام يولۇمنى قىسقارتىپتۇ، ــ دېدى سەئىدخان خۇشاللانغان ھالدا، ــ ئۇنىڭدىن خېتىمگە جاۋاب بە-

مىدى دەپ بىھۇدە رەنجىپتىمەن. سەركەردە ـ لەشكەرلىرى بىلەن كەلگىنىگە قارىغاندا تەكلىپىمگە قوشۇلغان ئوخشايدۇ. ئاۋۋال تاشكەنتنى قايتۇرۇۋالساق، ئاندىن پەرغانە ۋادىسىغا يۈرۈش قىلىپ ئەندىجانىنى ئالساق...

ئابدۇخېلىلخان ئاكىسىنىڭ بالىلارچە خىيالىنى ئاڭلاپ ئىستېھزا ئارىلاش كۈلدى:

ــ ئالدىراپ ئاغزىلىرىنى تاتلىق قىلمىسلا ئاغا. چوڭ ئاغىنىڭ نۇرغۇن سەركەردە ـ لەشكەرلەر بىلەن كېلىشى ھەرگىز مۇ ياخشىلىقتىن بېشارەت ئەمەس.

ــ بۇ نېمىدېگەنلىرى قەدىرلىك ئىنىم؟

ــ چوڭ ئاغام مېنىڭ يەتتە سۇ ۋادىسىدا تۇرۇشۇمغا قوشۇلغان بىلەن، ئالمۇتىغا كېلىشىمگە ئىجازەت بەرمىگەن. شۇ تاپتا ئۇ سىلىنىڭ تەكلىپلىرىگە قوشۇلۇپ ئەمەس، ئۆز زېمىنىنى قوغداش ئۈچۈن كەلدى. ھەر ھالدا بىخۇد تۇرمايلى.

ــ ئاغامدىن ئۇنچىۋالا گۇمانلانمىسلا، ــ دېدى سەئىدخان ئىنىسىنىڭ سۆزىگە قوشۇلماي، ــ ئۇنىڭ سىلىگە ئاز ـ تولا ئادالەتسىزلىك قىلغىنى راست. خان تاغام بىلەن ئوتتۇرىسىدىكى ئارازچىلىقنىڭ سەۋەبىنى بىزمۇ ئېنىق بىلمەيمىز. پەقەت مۇشۇنى دەپلا ئۇنىڭدىن رەنجىسەك ياخشى بولماس. ئاغامۇ ھەر نە قىلسا سەلتەنەت، تاجۇ تەخت ئۈچۈن قىلىدۇ. لېكىن شۇنى ئۇنتۇمىسلاكى، بىز دېگەن قېرىنداش. ئۇنىڭ ئۇستىگە بىزنىڭ تاجۇ تەخت تەمەيىمىز يوق.

ئابدۇخېلىلخاننىڭ يەنە چۈشەندۈرگۈسى كەلمىدى. سەئىدخان بولسا ئاكىسى مەنسۇرخاننى داغدۇغىلىق كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن تەييارلىق قىلىشقا كىرىشتى ھەمدە ئۆزۈن يىللاردىن بېرى ئايرىلىپ كەتكەن قېرىندىشى بىلەن كۆرۈشىدىغان كۈننى ساناپ ئۆتكۈزۈشكە باشلىدى.

ھەپتە ئۆتكەندە ئابدۇخېلىلخاننىڭ ھۆكۈمى توغرا چىقتى. مەنسۇرخان قارشى ئېلىش ئۈچۈن ئىستىقبالىغا چىققان سەئىد-

خانىنى يىراقتىن كۆرۈش بىلەنلا، خۇددى ئەشەددىي دۈشمىنىنى يولۇقتۇرغاندەك پۈتۈن سەپ بويىچە ھوجۇمغا ئۆتتى. بىرنەچچە دەقىقە تېگىرقىغان سەئىدخان ئاكسىنىڭ پەيلىنىڭ راستىنلا يامانلىقىنى كۆرۈپ ئېتىنىڭ بېشىنى كەينىگە بۇراشقا مەجبۇر بولدى. تەييارلىقسىز ھالەتتە تۇرغان بولغاچقا، قارشىلىق كۆرسىتىشكىمۇ ئۇلگۈرەلمىدى. كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە ئالمۇتىدىن قاچتى. لېكىن مەنسۇرخان بۇنىڭلىق بىلەن بولدى قىلمىدى. ئۇلارنى تا يەتتىسۇ ۋادىسىنىڭ نېرىسىغىچە قوغلاپ باردى. ئىنسانىڭ لەشكەرلىرىنى ئۇچرىغان يەردە قىرىپ ـ چاپتى. سەئىد خانغا كۆرۈشۈپ، سۆزلىشىشكە پۇرسەتمۇ بەرمىدى.

سەئىدخان بىلەن ئابدۇخېلىلخانىنىڭ ئامان قالغان نۆكەرلىرىنىڭ سانى يۈزگىمۇ يەتمەيتتى.

ـــ ئاغام چوقۇم يېڭىلىشتى. بەلكىم بىرەر پىتنە ـ پاسات ئاڭلاپ قالغان چېغى.

ـــ يەنە ئاشۇ نائىنساب ئاغامدىن ئۇمىدلىرىنى ئۈزەلمەيۋاتامدىلا؟ ـــ دېدى ئابدۇخېلىلخان قاپىقىنى تۇرۇپ، ـــ ئەمدى كالىلىرىنى سىلكىۋەتسىلە ئاغا. ئۇ ھەرگىز بىزنى خۇشلىمايدۇ. ئۇنىڭ مەقسىتى بىزنى تەخت ـ سەلتەنەتىگە يېقىن كەلتۈرمەسلىك. قولىغا چۈشۈپ قالىدىغان بولساق، بىر باھانە بىلەن كاللىمىزنى ئېلىشتىن يانمايدۇ.

سەئىدخان لام ـ جىم دېمىدى. كۆز ئالدىدا يۈز بېرىۋاتقان رېئاللىقتىن ئاكسىنىڭ خۇي ـ پەيلىنى خېلى ئوبدان چۈشىنىپ قالغاندەك قىلاتتى.

ـــ ئەمدى مەن يەتتەسۇ تەۋەسىدىمۇ تۇرمايمەن، ـــ دېدى ئابدۇخېلىلخان.

ـــ ئالدىراپ يامانلىمىسىلا، بۇ دېگەن بىزنىڭ ئاتا مىراس زېمىنىمىز، كىندىك قېنىمىز تۆكۈلگەن ۋەتىنىمىز. ئاغام بۇ قىلمىشىغا ھامان بىر كۈنى پۇشايمان قىلىدۇ.

ـــ بەلكىم پۇشايمان قىلار، ئەمما ئۇ پۇشايمان قىلغان

ۋاقىتتا بىزنىڭ تېنىمىز ئاللىقاچان بۇ قارا تۇپراقتا كىرىپ كەتكەن بولىدۇ.

ـــ نېمانچە ئۇمىدسىزلىنىدىلا قەدىرلىك ئىنىم، ماقۇل، نە- گە باراي دەيدىلا، تاغام سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىنىڭ قېشى- غىمۇ ياكى شەيبانىخانىنىڭ دەرگاھىغىمۇ ۋە ياكى مىرزا ئابابەكرى- نىڭ ئالدىغىمۇ؟

ئابدۇخېلىلخان ئاكىسىنىڭ تەئەددىسىنى چۈشەندى. چۈنكى ئاكىسى تىلغا ئالغان يەرنىڭ ھېچقايسىسى ئۇلارنى قارشى ئا- ماينىتتى.

ـــ مەن ئۇچۇن جان ساقلىغۇدەك يەر بولسىلا بولدى.

ـــ ئاتا ـ بابىلىرىمىزدىن قالغان تەخت ـ سەلتەنەتچۇ؟

ئابدۇخېلىلخان جاۋاب بەرمىدى.

شۇ كۈنى بۇ ئاغا ـ ئىنىلەرمۇ كۆڭۈلسىزلا خوشلاشتى. ئەم- دى سەئىدخانىنىڭ يېنىدا ئەللىك نەپەرگە يېقىن نۆكەر قالغانىدى.

ـــ ئەمدى بىز قانداق قىلىمىز ئالىيلىرى؟

سەئىدخان خوجا ئەلى باھادىرنىڭ سوئالىغا بىرپەس خىيال سۈرۈۋالغاندىن كېيىن جاۋاب بەردى:

ـــ مەن بۇ ئاتا مىراس زېمىنىمدىن ھېچ يەرگە كەتمەيمەن. بىر ئامال قىلىپ ئاغام مەنسۇرخان بىلەن كۆرۈشىمەن. ئۇنىڭغا ئارىمىزدىكى ئۇقۇشماسلىقنى چۈشەندۈرىمەن. ئۇنىڭ ئۆز ئىنى- لىرىنىڭ جېنىغا قەست قىلىشىغا ھەرگىز ئىشەنمەيمەن.

ھەئە، سەئىدخان مۇشۇ بەش ـ ئالتە ئايدىن بېرى توختىماي قېچىۋاتاتتى. بۇ جەريانداا ئاكىسى مەنسۇرخانغا يەنە ئىككى قېتىم خەت ئەۋەتتى، لېكىن بۇ خەتلەرنىڭمۇ ھېچقانداق جاۋابى ۋە ئۇنۇ- مى بولمىدى. ئۇ ئاكىسىنىڭ قوغلاشقا ئەۋەتكەن سەركەردىلىرىگە ئەسىرگە چۈشۈشنىمۇ ئويلىدى. مۇشۇ چارە ئارقىلىق ئاكىسى بە- لەن يۈزمۇيۈز كۆرۈشۈشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى. ئەمما، قوغلاپ كەلگەن سەركەردە ـ لەشكەرلەرنىڭ ئۇنى تىرىك تۇتۇش خىيالى يوقتەك قىلاتتى. ھە دېسە ئۇنى نىشانلاپ ئەجەل ئوقى ئاتاتتى. ئۇ

ئاخىر ئاكىسىنىڭ ئۆلتۈرۈش پەرمانى بەرگەنلىكىنى ھېس قىلـ
دى ــ دە، ئاكىسى بىلەن كۆرۈشۈش ئەمەس، جېنىنى ساقلاپ قېـ
لىش كويىغا چۈشتى...

ئاچچىق، ھەسرەتلىك خىياللارغا غەرق بولغان سەئىدخان تاڭنىڭ يورۇپ قالغانلىقىنى سەزمەيلا قالغانىدى.

ــ ئەمدى يول يۈرۈشنى توختىتىپ، دالدىلانغۇدەك جاي تـا
پايلى، ــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر.

سەئىدخان خىيالىنى يىغىشتۇرۇپ ئەتراپىغا قارىدى. ئەتراپ كۆز يەتكۈسىز جاڭگاللىق ئىدى. ئېگىز ــ پەس دۆڭلەردە قومۇش، يۇلغۇنلار باشقا ئاندا ــ ساندا توغراقلار كۆزگە چېلىقاتتى.

ــ سۇ بار يەرنى تاپساق بولاتتى.

ــ ئىزدەشكە نۆكەر ماڭدۇراي، ــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر.

سەئىدخان ئاتتىن چۈشۈپ تەييەمۇم قىلىپ، نۆكەرلىرى بىـ
لەن بامدات نامىزى ئوقۇدى. تالقانمۇ، چاناشتىكى سۇمۇ ئاز قالغا
نىدى. ناشتا ھېسابىدا بىر كاپام تالقاننى كاپ ئېتىپ، ئىككى يۇ
تۇم سۇ ئىچتى.

ــ قوغلاۋاتقان لەشكەرلەردىنمۇ قۇتۇلغاندەك قىلىمىز. ئـوۋ
ئىزدەپ باقايلىمىكىن، ياۋا توشقان ئۇچراپ قالسىمۇ ھېسـاب، ــ
دېدى خوجا ئەلى باھادىر.

قوغلاۋاتقان لەشكەرلەرنى ئېزىقتۇرۇۋېتىش كويىدا يـۇرت ـ
مەھەللە ئىچىدىن ماڭمىغانلىقى ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ تالقاندىن بۆلەك غىزا يەپ باقمىغىنىغا ئىككى ھەپتىدىن ئاشقانىدى.

ــ مەيلى، ــ دېدى سەئىدخان، ــ ھەر ھالدا ئېھتىيات قى
لىشلار.

كۈن چۈشتىن قايرىلغاندا خـوجا ئەلى بـاھادىر بىـر كىيىـك بىلەن سەككىز ـ ئون توشقان ئـوۋلاپ كەلدى. نۆكـەرلەر تېرىـپ كەلگەن ئوتۇنغا چاقماقتاش ئارقىلىق ئوت ياقتى...

ئەتىسى ئەل ياتقۇ مەھەلدە ئەتراپنى چارلاشقا كەتكەن نۆكەر ـ لەر قايتىپ كەلدى.

ـــ بىز سىلەرنى ئېزىپ قالدىمىكىن دېگەندۇق، ـــ دېدى سەئىدخان نۆكەرلىرىگە قاراپ، ـــ بەكلا ھايال بولدۇڭلارغۇ؟

ـــ تۇنۇگۈن نامازدىگەر مەھەلدە جاڭگالنىڭ چېتىگە چىقىلىدۇق، ـــ دېدى نۆكەرلەر جاۋاب بېرىپ، ـــ تەلىيىمىزگە بىر ئوۋچى ئۇچراپ قالدى. ئۇنىڭ دېيىشچە، جاڭگالنىڭ چېتىدە ئۇرۇق ئاتلىق بىر يۇرت بار ئىكەن، جامائىتىمۇ خېلى كۆپ ئىكەن، شۇنىڭ بىلەن دەرھال ئارقىمىزغا يانغاندۇق، كېچىدە نىشاندىن ئادىشىپ قېلىپ ئاخىر ئارام ئالدۇق. تاڭ ئاتقاندىن بېرى يول يۇرۇپ كېلىشىمىز.

ـــ شۇ يەرگە بېرىپ باقايلىمىكىن، ـــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر، ـــ پەمىچە، بۇ يەر سۇلتان مەنسۇرخان بىلەن مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئوتتۇرىسىدا قالغان جاي بولۇشى مۇمكىن، ئاشۇ يۇرت جامائىتى بىلەن كۆرۈشۈپ ئالىيلىرىنىڭ ئەھۋالىنى بىلدۇرسەك، بىزگە ئىتائەت قىلىشى مۇمكىن، مۇشۇ باھانىدا ئاز ـ تولا كۈچ ـ قۇۋۋەت ھاسىل بولۇر.

بىرنەچچە ئايلىق قاچقۇنلۇق جەريانىدا سەئىدخان خوجا ئەلى باھادىرنىڭ تولىمۇ پەم ـ پاراسەتلىك، تەدبىرلىك كىشى ئىكەنلىكىنى قايتىدىن ھېس قىلغانىدى. شۇڭا، ئۇ كۆرسەتكەن ھەرقانداق تەكلىپكە قوشۇلاتتى.

ـــ شۇنداق قىلمايمۇ ئامال يوقتەك قىلىدۇ، ـــ دېدى سەئىدخان، ـــ مۇشۇ باھانىدە مىرزا ئاباباەكرىنىڭ ئەھۋالىدىنمۇ ئاز ـ تولا خەۋەردار بولۇپ قالارمىز.

ـــ ھە راست، ـــ دېدى ھېلىقى نۆكەرلەردىن بىرى، ـــ بۇ ئەتراپتا مىرزا ئاباباەكرىنىڭ لەشكەرلىرىمۇ بارەك قىلىدۇ. كۆپ ـ رەك ئېھتىيات قىلايلى.

ئۆزىنىڭ بىر تەرەپتىن ئاكىسىنىڭ، بىر تەرەپتىن مىرزا ئاباباەكرىنىڭ لەشكەرلىرى ئوتتۇرىسىدا قالغانلىقىنى ھېس قىلغان سەئىدخان قايتىدىن چوڭقۇر خىياللار قاينىمىغا ئەسىر بولدى.

※ ※ ※

بابۇر مەرھۇم سۇلتان ھۇسەيىن بايقارانىڭ خانزادىلىرىدىن ئۇمىدسىزلىنىپ قالغانىدى. چۈنكى، ئۇچ ـ تۆت ئايدىن بېرى ئۇلار لەشكەرلىرىنى مۇرغاب دەريا‌سى بويىغا جۇغلاپ بولالمىغانىدى. ئۇلار يا چوڭىنىڭ گېپىنى ئاڭلىمايتتى، يا كىچىكىنىڭ گېپىگە كىرمەيتتى. بىرى يەنە بىرى ئۇستىدىن: «لەشكەرلىرىنى يوشۇرۇپ قالدى، مۇددىئاسى دۇرۇس ئەمەس، جەڭ قىلىشقا رايى يوق» دەپ شىكايەت قىلىشاتتى.

ھەئە، بابۇر مۇھەممەد بۇرۇندۇق بارلاسنىڭ گېپىگە كىرىپ، ئوردىنىڭ ھوقۇقىنى چاڭگىلىغا ئېلىۋالغان خانىش خەدىچە بېگىم بىلەنمۇ كۆرۈشتى. ئەمما بۇ كۆرۈشۈشتىنمۇ ھېچقانداق نەتىجە چىقمىدى. چۈنكى، خەدىچە بېگىم ھەدىسە چوڭ خانزادە بەدىئۇززا‌مان مىرزىنى يامانلاپ، ئۆزىنىڭ ئوغلى مۇزەپپەر مىرزىنى كۆككە كۆتۈرەتتى. پۈتكۈل خۇراسان لەشكەرلىرىگە ئوغلى مۇزەپپەر مىرزىنىڭ باش بولۇشىنى تەۋسىيە قىلاتتى. باشقا خانزادىلەرنى، خۇسۇسەن چوڭ خانزادە بەدىئۇززامان مىرزىنى لايىقەتسىزلىكتە ئەيىبلەيتتى. خەدىچە سۇلتان بېگىمنىڭ سارىيىدىن يېنىپ چىقىقان بابۇر خانزادىلەرنىڭ مۇشۇنداق جىددىي پەيتتىمۇ بىرلىككە كېلەلمەسلىكىدە مۇشۇ ئايالنىڭ قولى بارلىقىنى چۈشىنىپ ھېس قىلدى.

«خۇراسان خانزادىلىرىدە كۈچ دېسە كۈچ، لەشكەر دېسە لەشكەر بار. لېكىن ئۇلارنىڭ بېشىنى بىر يەرگە جەمئىي قىلىدىغان بۈيۈك بىر سەركەردە يوق. بۇ يەرگە كېلىپ خاتا قىپتىمەن. ئۇلار شۇ ئەھۋالدا ھېلىغۇ شەيباقەتنىڭ كۈچلۈك، تەدبىرلىك سەركەردىكەن، ئادەتتىكى بىر ئوغرى ـ قاراقچىلارغىمۇ ھەرگىز تەڭ كېلەلمىگۈدەك. شۇنداق، ئۇلار مېنى ئۆزلىرىگە ھەرگىزمۇ باش قىلمايدۇ. جەڭدە پەرمانىمغا بويسۇنۇشنى خالىمايدۇ، ئۇلارنىڭ بۇ

پەيلى قايسى كۈنى تولۇق ئاشكارا بولدى. ھەئە، چىچەكتۇ تەۋەسىنى ياۋنىڭ چاپقۇن قىلغانلىق خەۋىرىنى ئاڭلاپ تۇرۇپ، خانزادىلەرنىڭ ھېچقايسىسى ياۋنىڭ مۇقابىلىسىگە چىقىشنى خالىمىدى. مۇشۇنچىۋالا زۇرۇر ئىشنىمۇ بىر ـ بىرىگە بەس سالدى. چىچەكتۇ بىلەن مۇرغاب ئارىلىقى ئاران ئون يىغاچ[1] كېلەتتى. چاپقۇن قىلىپ كەلگەن ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ سانىمۇ ئانچە كۆپ ئەمەسكەن. تۇق. بەلكىم ھېيلىگەر شەيباق ئازغىنە لەشكەر بىلەن خانزادىلەرنى چېكىپ باققان بولغيتتى. ئۇلار ئۆزلىرى تېخى بارمىدى، مېنىڭ بېرىش تەلىپىمگە تېخى قوشۇلمىدى. مېنىڭ ياۋنىڭ مۇقابىلىسىگە چىقىشىمغا قاراپ تۇرۇشتىن نومۇس قىلىشتى بولغاي. بۇ خانزادىلەر زىياپەت، باراۋەت، سۆھبەت ـ ئولتۇرۇشلارغا، ئەيش ـ ئىشرەتلەرگە چاققان بولسىمۇ، لېكىن سىپاھلىق، جاسارەت بىلەن قىلىدىغان ھايات ـ ماماتلىق جەڭلەرگە گال ئىكەن...»

بۇنداق چىگىش، ھەسرەتلىك خىياللار بابۇرنى ئارامسىز قىينايتتى. ئۇنىڭ خانزادىلەر بىلەن بولغۇسى جەڭ ھەققىدە سۆھبەتلەشكۈسى، شەيبانىخانغا تاقابىل تۇرۇش تەدبىرىنى مۇزاكىرە قىلغۇسى بار ئىدى. ئەمما، ئۆزلىرىنىڭ سېخىي، مەرد، مېھماندوست، دۆلەتمەن ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپ قويۇشقا ئالدىراشقان خانزادىلەر سەندىن مەن قالارمەنمۇ دەپ بابۇرنى بەس ـ بەستە مېھماندارچىلىققا چاقىرىشاتتى. بىر ـ بىردىن كاتتا، بىر ـ بىردىن ھەشەمەتلىك سورۇنلارنى تۈزۈشەتتى. داستىخانغا تۈرلۈك نازۇ نېمەتلەرنى تاغدەك دۆۋىلەيتتى، شارابنى بولۇشغا قۇيۇاتتى. بابۇرنىڭ ئىچىش ـ ئىچمەسلىكى بىلەن كارى بولمايتتى، ئۆزلىرى پىژغىرىم ئاپتاپتا دوغاپ ئىچكەندەك ئىچەتتى، ھەرخىل قىزىقچىلىقلار، لەتىپىلەر، ناخشىلار، ئۇسسۇللار ئۇزۇلمەيتتى. ئەمما، بۇرنى ئاستىغا كېلىپ قالغان دۈشمەنگە تاقابىل تۇرۇش ھەققىدە بىرەر ئېغىزمۇ گەپ بولۇنمايتتى. بولۇپمۇ بەدىئۈززامان مىرزا بىلەن مۇزەپپەر مىرزىنىڭ مېھماندارچىلىقى ئۇ-

① يىغاچ ـــ مۇساپە ئۆلچىمى. بىر يىغاچ سەككىز كىلومېتىرغا تەڭ.

زۇلمەي بەس ـ بەستە داۋاملىشۇاتاتتى. بەدىئۇززامان مىرزا بـا ـ بۇرغا قانداق سوۋغا بەرسە، مۇزەپپەر مىرزىمۇ شۇنداق سوۋغا بـە ـ رەتتى، ھەتتا ئاكىسىدىن ئاشۇرۇۋېتەتتى. بىلمىگـەن ئادەملەر بـۇ ھەشەمەتلىك، كۆڭۈللۈك باراۋەتلـەرنى كۆرۈپ، بۇ ئـەلگە تاجـاۋۇز قىلىپ كىرگـەن ياۋنىڭ ھىرات بوسۇغۇسىغا كېلىپ قالغانلىقىغـا زىنھار ئىشەنمەيتتى.

بابۇر دەسلەپتە بۇ سورۇنلارغا خانزادىلەرنىڭ كـۆڭلىنـى دەپ كەلگەن بولسىمۇ، كېيىـن بارا ـ بارا ئۆزىـنى تارتـۋالدى. ئەمـا ئىنىسى جاھانگىر مىرزا بۇ زىياپەتلەرگە بېشىچىلاپ كىرىپ كەتـ ـ كەندى. كۇندە ئىچەتتى، كۇندە دېگۇدەك مەست يۇرەتتى.

ئەمدى بابۇر خانزادىلەردىن قېچىپ، ھىرات شەھىرىنى ئـاتـ ـ لىق سەيلە قىلىدىغان بولۇۋالغانىدى. گەۋھەرشاد بـېگىم مـەدرـ ـ سەسى، ھۇسەيىن بايقارا مەدرىسەسى، ئەلىشىر نـەۋايى سالدۇرغـان ئىخـلاسىيە مـەدرىسەسـىدىن تارتـىپ، شەيخۇلـئىسلام خـانىقاسـى، خەلاسىيە خانىقاسىغچە، باغى زاغان، باغى نەۋ، باغى زۇبەيدە، باغى جاھانرا، باغى ئەلىشىر[1] ... قاتارلىق مەشھۇر باغ ـ سەيلىگاھلار ـ نى، سۇلتان ئەبۇ سەئىد مىرزا سالـدۇرغان ئىراق دەرۋازىسىنىڭ سىرتىدىكى ئاقسارايدىن تارتىپ، باغى جاھانرانىڭ شىمال تەرىپـ ـ ىدىكى چوڭ مەرمەر كۆلچەك ۋە كۆلچەكنىڭ تۆت تەرىپىدىكى بىر ـ بىرىگە ئوخشىمايدىغان نۇسخىدا سېلىنغان تۆت ئىمارەتنى، ھىرات شەھىرىنىڭ دەرۋازەئى مەلىك، دەرۋازەئى ئىراق، دەرۋازەئى فىرۇزە ئاباد، دەرۋازەئى خۇش ۋە دەرۋازەئى قىپچاقتىن ئىبارەت بەش دەرۋازىسىنى، سېپىلنىڭ ئۇستىدىكى بۇرجلارنى، زەمبىرەكـ ـ لەرنى، ئاۋات چارسۇلارنى تەپسىلىي كۆرۈپ تاماشا قىلدى. كـۇنـ ـ لەرنىڭ بىرىدە ئۆزى پايتەخت قىلىدىغان شەھەرگىمۇ ئاشۇنداق كاتتا، ھەشەمەتلىك، ئابىدە تۇسىنى ئالغان ئىمارەتلەرنى بىنا قىـ ـ لىشنى خىيال قىلدى. سەئىددىن كاشغەرىي، ئابدۇراخمان جـا ـ مىي، ئەلىشىر نەۋايىنىڭ مەقبەرلىرىنى تاۋاپ قىلدى، ئەلىشىر

① باغى ئەلىشىر ــ ئەلىشىر نەۋايىنىڭ بېغى.

نەۋايى ئۆزى باش بولۇپ، ئۆز يېنىدىن خراجەت چىقىرىپ ياساتقان «شىپائىيە» ناملىق ھەم تېۋىپ تەربىيەلەيدىغان، ھەم كېسەل داۋالايدىغان شىپاخانا بىلەن ھەر ساھەدىكى ئىلىم ئەھلىلىرى قەدىرلىك ئۇچرىشىپ ئىلمىي سۆھبەتلەرنى ئېلىپ بارىدىغان «ئۇنسىيە»[1] ناملىق كاتتا ئىمارەت ۋە بۇ ئىمارەتكە جايلاشقان كۇتۇپخانا بابۇرنى ھەممىدىن بەك ئۆزىگە جەلپ قىلدى. كۇتۇپخانىدىكى كىتابلارنى ۋاراقلاۋېتىپ، ئەينى يىلى سەمەرقەنتنى تۇنجى ئالغىنىدا نەۋايىغا يازغان مەكتۇپىنى ۋە نەۋايىنىڭ ئۆزىگە يازغان جاۋاب مەكتۇپىنى ئېسىگە ئالدى. مۇشۇ ئىلىم دەرگاھىدا زامانىسىنىڭ ئاشۇ بۇيۇك شائىرى، دۆلەت ئەربابى بىلەن بىر قېتىم بولسىمۇ قانغۇچە دىدار ـ مۇلاقاتتا بولۇشنى قانچىلىك ئارزۇ قىلغانىدى ـ ھە؟ ئەپسۇس، كاج پەلەك ئۇنى شائىر بىلەن كۆرۈشۈشكە نېسىپ قىلمىدى. «بۇ كىتابلارغا ئۇلۇغ شائىرنىڭ مۇبارەك قوللىرى تەگگەن، ۋاراقلىرىنى مۇبارەك بارماقلىرى تالاي قېتىملاپ ۋاراقلىغان بولغىيتتى» دېگەنلەرنى خىيالىدىن ئۆتكۈزۈپ، نەۋايى بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشكەندەك تۇيغۇغا كەلدى. كۆز ئالدىدا نەۋايىنىڭ بالىلىق، ياشلىق، قىرانلىق سىيمالىرى غايىبانە زاھىر بولدى.

ئەنە، بەش ـ ئالتە ياشلىق ئەلىشىر ئۇيغۇر باخشىلىرىدىن بولغان «كىچىك باخشى» لەقەملىك دادىسى مەۋلانە غىياسىددىننىڭ قولىغا ئېسىلىۋالغىنىچە، بويى بىلەن تەڭ كىتابلارغا تەلمۈرمەكتە. ئەنە، مەۋلانە ئەبەيدۇللا لۇتفىينىڭ ھۇزۇرىدا شېئىرىيەت ئىلمىدىن ساۋاق ئالماقتا. ئەنە، بالىلىق چاغدىكى ھەمساۋاق دوستى، خۇراسان ھۆكۈمدارى سۇلتان ھۈسەين بايقارا بىلەن سەلتەنەت ئىشلىرى ھەققىدە سۆھبەتلەشمەكتە. ئەنە، شام چىراغنىڭ يورۇقىدا «پەرھاد ـ شېرىن»نى ئىجتىھات بىلەن يازماقتا. ئەنە، بەگلەرنىڭ زۇلمى ئۈستىدىن شىكايەت قىلىپ كەلگەن ئاددىي خەلقنىڭ ئەرز ـ دادىنى سەۋرچانلىق بىلەن تىڭشىماقتا. ئاجىز ـ

① ئۇنسىيە ـــ دوستلۇق ئۆيى.

بىچارىلەرگە خەير ـ ئېھسان قىلماقتا. ئەنە، ياشىنىپ قالغان نەۋايى خۇراسان شەھەرلىرى ئارىسىدا قاتناپ، سۇلتان ھۈسەيىن بايقاراغا قارشى چىققان خانزادىلەرگە نەسىھەت قىلماقتا. ئالىملار، شائىرلار، پازىللار بىلەن ئىلمىي سۆھبەتلەردە بولماقتا. دەرگاھىغا سېغىنىپ كەلگەن ياش تالىپلارنى سەممىيلىك بىلەن قوبۇل قىلماقتا. ئۇلارغا ئادەمىيلىك، پەزىلەت، ساداقەت، ۋاپا، مەردلىك، باھادىرلىق ھەققىدىكى ھايات ھېكمەتلىرىنى چۈشەندۈرمەكتە..

ئۇنسىيەتنىڭ ئۇستىدىكى مۇنارىدا يالغۇز ئولتۇرغان بابۇرنىڭ خىياللىرى چىگىش ئىدى.

«نەۋايى ھەزرەتلىرى ھايات بولۇپ، ھىراتتىكى بۇ تەپرىقەچىلىكنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن بولسا قانداق تۇيغۇغا كېلەر بولغىيتتى؟ خانزادىلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئىتتىپاقسىزلىقنى تۈگىتىشنىڭ بىرەر چارىسىنى تاپالار بولغىيمىدى؟ ناتايىن، ئۆز ۋاقتىدىمۇ نەۋايى ھەزرەتلىرى ئول خانزادىلەرگە كۆپ نەسىھەت قىلغان، خان ئاتىسىنىڭ سەلتەنەتىگە قارشى چىقماسلىققا، ئۆز ئارا نىزا ـ ئاداۋەتلەرنى تۈگىتىپ، سەلتەنەتنى روناق تاپقۇزۇش ئۈچۈن كۈچ چىقىرىشقا دەۋەت قىلغان، لېكىن خانزادىلەر بۇ دانىشمەن ئۇستازنىڭ نەسىھەتىگە زىنھار قۇلاق سالمىغانىدى. ئاتىسى ھايات ۋاقتىدىكى ئەھۋال شۇ تۇرسا، ئەمدىكى ئەھۋال نە بولماقچىدى... مەن ھىراتقا تۆمۈرىيلەرنىڭ بېشىنى بىرلەشتۈرۈپ، شەيباقا قارشى مۇستەھكەم ئىتتىپاق تۈزگىلى كەلگەندىمەن، لېكىن نەچچە ۋاقىتتىن بېرى بۇ ھەقتە نە سۆھبەت، نە مەسلىھەت بولمىدى، ھەر كۈنى يەپ ـ ئىچىش، ھەر كۈنى بارا ـ ۋەت. ئۇلار مېھماندارچىلىق، بەزمە ـ زىياپەتلەردىن باشقا ئىشلاردا بەسلىشىشنى بىلمەمدىغاندۇ؟ ئەھۋالدىن قارىغاندا ھىرات تەختگاھىنىڭ سەلتەنەت قۇياشى تېزلا پاتىدىغان ئوخشايدۇ...»

بابۇرنىڭ ئالدىراشلىرى، ئورۇنۇشلىرى بىكارغا كەتتى. ئۇ ھەربىر خانزادىلەر بىلەن ئايرىم سۆزلىشىلىگىنى بىلەن ھەممە-

سىنى بىر يەرگە جەم قىلىپ سۆزلىشىشكە مۇيەسسەر بولالمىدى. ئۇلار بابۇر بىلەن ئايرىم سۆزلەشكەندە، ھازىرلا شەيبانىخان ئۇستىگە لەشكەر تارتىپ باردىغاندەك ئەلپازدا ۋەدە بېرەتتى، لېكىن ھەممە قېرىنداشلىرى بىلەن بىر يەرگە كەلگەندە گەپ قىلغىلى ئۇنىمايتتى. خۇسۇسەن بىرلىرى چوڭ ئاكىسى بەدىئۇززامان مىرزىنىڭ گېپىنى ياراتمايتتى، بىرلىرى خانزادە مۇزەپپەر مىرزىنىڭ گېپىگە قۇلاق سالمايتتى. باتناش، قېيىداش بىلەن قوپۇشۇپ كېتەتتى.

ھايت ـ ھۇيت دېگۈچە كۈز ئاخىرلىشىپ قىش كەلدى. شەيبانىخان بابۇرنىڭ ھىراتقا كەلگەنلىكىدىن ئاللىقاچان خەۋەر تاپقانىدى. شۇڭا ھىراتقا لەشكەر تارتىپ كېلىشكە ئالدىرىمىدى. ئۇستازىنىڭ: «ئوتتۇرىسىدىن ئەمەس، چۆرىسىدىن تېگىش قىلىش» دېگەن تەلىمى بويىچە، خۇراسانىنىڭ چەت ـ چۆرىسىدىكى شەھەر ـ ۋىلايەتلەرگە تېگىش قىلىۋاتاتتى. خانزادىلەر تېخىچە بىرلىككە كېلەلمىگەنلىكى ئۈچۈن، بابۇر شەيبانىخانغا قارشى لەشكەر تارتالمايۋاتاتتى. بۇ ئىش شەيبانىخان ئۈچۈن تېپىلغۇسىز پۇرسەت بولغانىدى.

ئىنىسى جاھانگىر مىرزىنىڭ خانزادىلەرنىڭ بەزمە ـ زىيادە پەتلىرىدە شاراب ئىچىۋېرىپ، ئېغىر كېسەلگە مۇپتىلا بولۇشى بابۇرنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ئۇمىدىنمۇ يوققا چىقاردى.

ـــ قىش پەسلى باشلىنىپ سوغۇق كۈچىيىۋاتىدۇ، قىشلاق سېلىشنىڭ ئامالىنى قىلامدۇق قانداق؟ ـــ دەپ سوردى قاسىم بەگ قاۋچىن.

ـــ سىلىچە قانداق قىلساق بولۇر؟ ـــ دېدى بابۇر ئۇنىڭغا سىنچى نەزەرى بىلەن قاراپ.

ـــ مۇھەممەد بۇرۇندۇق بارلاس بىلەن زۇنۇنبەگ ئارغۇن نەچچە كۈندىن بېرى بىزگە قىشلاق سايە قىلغان بولسىمۇ، لېكىن تېخىچىلا جاي كۆرسىتىپ بېرەيۋاتىدۇ. ئەمدى قىشلاقنىڭ ئاماللىنى قىلمىساق لەشكەرلەر سوغۇقتا قالىدۇ.

بابۇر ئوندىمەي بىرپەس تۇرۇۋالغاندىن كېيىن ئېغىز ئاچتى:
ـــ قىشلاق سېلىش ھاجەتسىز جانابى ئەمىر.
قاسىمبەگ قاۋچىن ئەجەبلەندى:
ـــ قانداق دەيدىلا ئالىيلىرى؟
ـــ ئەمدى بىز ئۇچۇن ھىرات ئەھمىيىتىنى يوقاتتى، ـــ دېدى بابۇر قەتئىيلىك بىلەن، ـــ ئول خانزادىلەرنىڭ ئەھۋالىنى دېمىسەممۇ ئۆزلىرىگە ئايان. ئۇلار بۇ پەيلى بىلەن ھەرگىز ئىتىپاقلىشالمايدۇ ھەم شەيبانىنىڭ مۇقابىلىسىگىمۇ چىقالمايدۇ، شۇنداق ئىكەن بىزنىڭ بول دەرگاھتا تۇرۇۋېرىشىمىزنىڭ نېمە ئەھمىيىتى بولسۇن؟ جاھانگىر مىرزىمۇ ئاشۇ خانزادىلەرنىڭ داستىخىنىدا شاراب ئىچىۋېرىپ ئاخىر كېسەل بولۇپ يېقىلدى. بىر قىسىم سەركەردىلىرىمىزمۇ شارابقا خېلى ئوبدانلا ئۆگىنىپ قالدى. ئۇلار كابۇلدىكى چاغدا مەندىن ھايا قىلىپ شاراب ئىچمەيتتى، ئىچسىمۇ يوشۇرۇنچە ئىچەتتى، ئەمما مەست بولغۇدەك ئىچمەيتتى. ھازىر ھەر كۈنى مەست. خانزادىلەر بەكمۇ مېھماندوست ئىكەن. ھۆرمىتىمىزنى قىلدى دېيىشىدۇ تېخى تەپتارتماي. بۇ يەردە قىشنى چىقىرىدىغان بولساق، ئاز كۈندە لەشكەرلىرىمىزمۇ شارابخور بولۇپ كېتىدىغان ئوخشايدۇ. ئەگەر ياخشىسى پەم بىلەن كابۇلغا كېتىۋالايلى.
ـــ خانزادىلەرگە قانداق سەۋەب كۆرسەتسەك بولار؟ ـــ دېدى بابۇرنىڭ گەپلىرىگە قايىل بولغان قاسىمبەگ قاۋچىن.
ـــ بادغىس تەۋەسىدە قىشلاق سېلىشنى باھانە قىلىپ ھىراتتىن چىقىپ كېتەيلى، ئۇلار بىزنى قىشلاق سېلىشقا ئالدىراتقان ئەمەسمىدى، ھەرگىز گۇمانلانمايدۇ. شەيبانىنىڭ مۇقابىلىسىگە چىقىدىغان ئىشنى كابۇلغا بارغاندىن كېيىن باشقا مەسلىھەت قىلارمىز.
ھىراتقا چوڭ ئارزۇ ـ ئارمانلار بىلەن كەلگەن بابۇر، ئەنە ئاشۇنداق ئۇمىدسىزلىك بىلەن كابۇلغا قايتىشقا مەجبۇر بولدى.

※ ※ ※

يەتتەكەنت.

بارغانسېرى قورساق سېلىپ سەمرىپ كەتكەن سۇلتان مەھ ـ مۇدخانغا ئاتقا مىنىپ ئوۋ ئوۋلاش، چەۋەندازلىق قىلىش ئەمەس، پىيادە يول مېڭىشمۇ ھار كېلىدىغان بولۇپ قالغانىدى. ئۆتكەن يىلقى قىشتا جىيەنى سەئىدخاندىن قاتتىق يېڭىلىپ، يەتتەكەنتكە قېچىپ كەلگەندىن بېرى ھېلى مەنسۇرخاندىن، ھېلى سەئىدخان ـ دىن، ھېلى ئۆزبىنى تا ھازىرغىچە ئىزدەپ كەلمىگەن سەييىد مۇ ـ ھەممەد مىرزىدىن رەنجىپ غوتۇلدايدىغان خۇيىنى تاشلاپ، خۇددى بېشىدىن ھېچقانداق دىشۋارچىلىق ئۆتمىگەندەك خاتىرجەم ئۇخلايدىغان، كۆڭلى تارتقان غىزالارنى تويغۇچە يەيدىغان، سۆيۈم ـ لۈك خانىشى قاراكۆز بېگىمگە كىتاب ئوقۇتۇپ ئاڭلايدىغان بولۇپ قالغانىدى. نەغمەت مىرزا بىلەن سۇلتان جۇنەيدى بارلاسلارنىڭ سەلتەنەت، تاجۇ تەخت ھەققىدىكى سۆزلىرىگمۇ پەرۋاسىز مۇئا ـ مىلە قىلاتتى. ئۇلار ھېلى تۇرپان، ھېلى ئاقسۇ، ھېلى تاشكەنت، ھېلى سەمەرقەنتلەرنى ماختاپ سۇلتان مەھمۇدخاننى قىزىقتۇ ـ رۇشقا، تاشكەنتتىكى ئەيش ـ ئىشرەتلىك، كەيپ ـ ساپالىق ھايا ـ تىنى ئېسىگە سېلىشقا ئۇرۇنۇپ، ئاغزى بېسىلماي سۆزلەيتتى. كۆپىنچە ھاللاردا ئۇلارنىڭ سۆزلىرى تېخى يېرىملاشماي تۇرۇپلا، سۇلتان مەھمۇدخان ھاۋا گۇلدۇرلىگەندەك خورەككە چۈشۈپ كە ـ تەتتى.

ھەئە، نەغمەت مىرزا بىلەن سۇلتان جۇنەيدى بارلاس سۇلتان مەھمۇدخاننى ئاقسۇدىن كېتىشكە كۈشكۈرتكىنىگە خېلىلا پۇشايـ ـمان يېدى. چۈنكى، سۇلتان مەھمۇدخان يەتتەكەنتكە كەلگەندىن كېيىن سەلتەنەت ھەۋىسىنى پۈتۈنلەي ئېسىدىن چىقارغانىدى. يەتتەكەنتكە سېلىشتۇرغاندا، ئاقسۇ نېمىلا دېگەنبىلەن كاتتا شە ـ ھەر ھېسابلىناتتى. يەنە كېلىپ ئاقسۇدا ئوردا، ساراي بار ئىدى.

ئۇلار سۇلتان مەھمۇدخاننى ئاقسۇغا قايتىپ كېتىشكە دەۋەت قىلمىشقا پېتىنالمىدى. شۇ ئارىلىقتا سەئىدخاننىڭ كېلىشى ئۇلارنىڭ ئۆچكەن ئۇمىدىنى قايتىدىن ياندۇردى. ئۇلار سەئىدخاننى باھانە قىلىپ، ئاقسۇغا قايتىش ۋە سۇلتان مەھمۇدخاننىڭ خانلىق ئورنىنى قايتىدىن ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، ئۆزلىرىنىڭ ئەمرلىك مەرتىۋىسىنى تېپىۋېلىشنى خام خىيال قىلغانىدى. كۈتمىگەندە سەئىدخان ئۇلارنىڭ خام خىيالىنى بىتچىت قىلىپ يەتتەسۇغا قاچتى. ئۇلار سەئىدخاننى قايتۇرۇپ كېلىش مەقسىتىدە سۇلتان مەھمۇدخانغا ئۇنى: «ئەدەپسىزلىك قىلدى، خان ئالىيلىرىنى كۆزگە ئىلمىدى، راسا بىر ئەدەپلەپ قويمىسلا بولمايدۇ» دەپ توختىماي چېقىپ سۇلتان مەھمۇدخاننىڭ قورسىقىنى ئەستى. سۇلتان مەھمۇدخاننىڭ سەئىدخاننى قوغلاپ تۇتۇشقا مەخسۇد ئەلىنى ئۇقۇتىشىمۇ، ئۆزىنىڭ قارا قىشتا ئالايىتەن لەشكەر تارتىپ بېرىشىمۇ مۇشۇ سەۋەبتىن ئىدى.

بۇ پىلانلىرى ئەملگە ئاشمىغان نىغمەت مىرزا بىلەن سۇلتان جۇنەيدى بارلاس سۇلتان مەھمۇدخانىنى يەتتەكەنتتە تاشلاپ قويۇپ، شەيبانىخانىنىڭ قېشىغا بېرىش خىيالىغىمۇ كېلىشتى. چۈنكى، ئۆز ۋاقتىدا ئۇلار مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگان بىلەن سەييىد مۇھەممەد مىرزىنى بېسىش، ئۇلارنى سۇلتان مەھمۇدخانغا يامان كۆرسىتىش، تۆھپىسىنى چۆكۈرۈش مەقسىتىدە، شەيبانىخانىنىڭ خانغا خېلى كۆپ يارەملەرنى قىلغانىدى. ئەمما، شەيبانىخانىنىڭ ئالدىغا بۇ ھالەتتە بارسا ئۆزلىرىنى قوبۇل قىلمىشىغا، قوبۇل قىلسىمۇ ئوردىسىدا يۇقىرى مەرتىۋىلىك خىزمەت بېرىشىگە، مۇھىمى ئەينى ۋاقىتتا قىلغان ياخشىلىقىغا جاۋاب قايتۇرۇشىغا ئىشەنچ قىلالمىدى. ھەئە، شەيبانىخانىنىڭ سۇلتان مەھمۇدخانغىلا ئەمەس ئۆزلىرىگىمۇ قىلغان يۇزسىزلىكى ئۇلارغا بەش قولدەك ئايان ئىدى. ئاشۇ ۋاقىتتا شەيبانىخان ئۇلارنى ئەزەلدىن تونۇمايدىغاندەك، نەزەرىمۇ سېلىپ قويمىغانىدى.

«خان ئالىيلىرىنى شەيبانىخانىنىڭ ئالدىغا بېرىشقا كۆندۇر-

سەك، بەلكىم ئۇ خان ئالىيلىرىنىڭ يۈزىنى قىلىپ قالار، نېمىلا دېگەنبىلەن ئالىيلىرىنىڭ سىڭلىسى شەيبانىخانىنىڭ ئوغلىنىڭ قولىدا. شۇڭا، شەيبانىخان خان ئالىيلىرىغا ھەرگىز يۈزسىزلىك قىلمايدۇ، ئول چاغدا بىزمۇ ئۇنىڭ ئوردىسىدا مەنسەپدار بەگلەر دىن بولۇپ قالىمىز...»

ئۇلار مانا مۇشۇ خىيالىنىڭ تۈرتكىسىدە تەرەپكە ئايغاقچى ماڭغۇزۇپ، شەيبانىخاندىن تارتىپ بابۇرغىچە، مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگاندىن تارتىپ مەنسۇرخان، سەئىدخانغىچە تەپسىلىي مەلۇمات ئىگىلەشكە كىرىشتى. ئالغان مەلۇماتلىرىنى سۈلتان مەھمۇدخانغا ئۇدۇللۇق يەتكۈزۈپ، ئۇنى شەيبانىخانىنىڭ قېشىغا بېرىشقا ئاستىرتىن دەۋەت قىلىشقا كىرىشتى:

ـــ چوڭ خانزادە مەنسۇرخان بىلەن سەئىدخان ئوتتۇرىسىدا قاتتىق جەڭ بولۇپتۇ.

ـــ مەنسۇرخان ئىنىسى سەئىدخاننى ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن قوغلاپ يۈرگۈدەك.

ـــ مەنسۇرخان سەئىدخانغا تاغام بىلەن بىرلىشىپ سەلتەنەتنى تارتىۋېلىشقا ئۇرۇنغان، دېگەن گۇناھنى ئارتىپتۇ.

ـــ ئۇنداق بولسا، پات يېقىندا يەتتەكەنتكىمۇ لەشكەر باشلاپ كەلگۈدەك ئەمەس.

ـــ ئول ئەدەپسىز خانزادىنى ئۇنداق قىلمايدۇ، دېگىلىمۇ بولمايدۇ. ئاقسۇ، ئۇچنىڭ ئەمىرى مىرجاپپار بەردى بەگ ئۇنىڭ ئانا تەرەپ تاغىسى بولىدۇ. ئۇ ئادەم خان ئالىيلىرىنىڭ ئاقسۇغا قايتىپ كېلىشىنى ھەرگىز خالىمايدۇ، شۇڭا جىيەنى بولمىش سۈلتان مەنسۇرخاننى يەتتەكەنتكە لەشكەر تارتىشقا كۈشكۈرتۈشمۇ مۇمكىن.

ـــ ھەرھالدا ئېھتىيات قىلساق بولغۇدەك.

ـــ خان ئالىيلىرىغۇ ئاللىقاچان سەلتەنەتتىن ۋاز كەچكەن.

ـــ ناۋادا ئالىيلىرى تەخت ـ سەلتەنەتنى قولىغا ئالمەن دېسە ھەرقاچان ئالالايدۇ.

ـــ مەنسۇرخان ئاسانلىقچە يول قويماسمىكىن...

ـــ مەنسۇرخاننىڭ ئۆز ئىختىيارلىقى بىلەن تەخت ـ سەلتە ـ نەتنى بوشىتىپ بەرمەيدىغانلىقى راست. ئەمما، خان ئالىيلىرى شەيبانىخان ئالىيلىرىدىن يارداەم تەلەپ قىلىشقا تامامەن يوللۇق.

ـــ راست، شەيبانىخان ئالىيلىرى چوقۇم يارداەم قىلىدۇ.

ـــ لەشكىرىي يارداەم ئەۋەتىدۇ.

ـــ ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا دوستلۇق بار.

ـــ تېخى قۇدا دېسىلە.

سۇلتان مەھمۇدخان ئىككى ئەمىرىنىڭ سۆزلىرىنى جىمجىت يېتىپ ئاڭلايتتى، ئەمما ئىپادە بىلدۇرمەيتتى. ئىپادە بىلدۇرمەگەندەك قىلغان بىلەن كۆڭلىنىڭ بىر يېرلىرىدە تاجۇ تەخت، سەلتەنەت ئوتى يېلىنجايتتى. بۇ ئىككىسى ئۇنىڭ چىراي ئىپادىسىدىن بۇنى ھېس قىلغاندى، شۇڭا پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇپ ۋەسۋەسىگە سالاتتى:

ـــ شەيبانىخان ئالىيلىرى ھىراتنى ئېلىپ پۈتكۈل خۇراسانىنى ئاخىرى بويسۇندۇرۇپتۇ.

ـــ بابۇر پادىشاھمۇ كابۇلنىڭ سىرتىغا چىقالماس بولۇپ قاپتۇ.

ـــ مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان بابۇرنىڭ قېشىدىن كېتىپ، شەيبانىخاننىڭ دەرگاھىغا بارغانكەن، ئىلگىرىكى ئاداۋەتنى سالاۋات قىلىپ، ھىرات ھۆكۈمدارلىقىنى ئۇنىڭغا ئىنئام قىلىپتۇ.

ـــ ئەلۋەتتە شۇنداق قىلىدۇ ـ دە، شەيبانىخاننىڭ ئىلكىدە شەھەر ـ ۋىلايەت ئازمىدى. مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانغا ھىراتنى بەرگەن يەردە، خان ئالىيلىرىغا سەمەرقەنتنى بېرىشىدە گەپ يوق جۇمۇ.

ـــ شۇنداق، ھېچبولمىغاندا تاشكەنتنى قايتۇرۇپ بېرىشى مۇمكىن.

ـــ ئەندىجانىنى بەرسىمۇ يەتتەكەنتتىن ياخشى ئەمەسمۇ، مۇ-

ھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگانغا قارىسىلا، دەسلەپتە شەيبانىخان ئا-
لىيلىرىغا سەركەشلىك قىلىپ، ئۇنىڭغا قارشى مۇقام تۇۋلاپ
چىقتى، كېيىن يەنە ئالدىغا گۇناھىنى تىلەپ باردى، شەيبانىخان
ئالىيلىرى ھەقىقەتەن كەڭ قورساقكەن، كەچۈرۈۋەتكەنىدى، يەنە
قېچىپ بابۇر پادىشاھنىڭ قېشىغا بېرىۋالدى. ئەمدىلىكتە بابۇر-
نىڭ دەرگاھىدىن يەنە شەيبانىخان ئالىيلىرىنىڭ دەرگاھىغا بە-
رىپتۇ.

ـــ بابۇر پادىشاھنىڭ قېشىدىن نېمىدەپ كەتكەنىدۇ؟

ـــ كابۇلدەك كىچىككىنە شەھەرگە بابۇر پادىشاھ ئاران سە-
غىدىغان تۇرسا، مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان قانداق سىغاتتى،
ئۇنىڭدىن باشقا ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئازراق ئارازچىلىق بولغە-
نى مەلۇم. بابۇر پادىشاھ ھىراتقا لەشكەر تارتىپ كەتكىنىدە، كا-
بۇلنى مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگانغا تاپشۇرغانىكەن، بىراق ئۇ
ياخشىلىققا يامانلىق قىلىپ، بابۇرنىڭ نەۋرە ئىنىسىنى كابۇل
تەختىدە ئولتۇرغۇزۇش نىيىتىدە بولۇۋېتىپتۇ.

ـــ مەرھۇم سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ مەلىكە سۇلتانىنىگار
خېنىمدىن بولغان ھېلىقى خانزادىسى مىرزاخان ئوخشىمامدۇ.

ـــ ھەببەللى. دەل شۇ خانزادە مىرزاخان. تولىمۇ ئەپسۇس-
كى، بابۇر ھىراتتىن بالدۇر قايتىپ كېلىپ، بۇ سۇيىقەست ئە-
مەلگە ئاشماپتۇ، شۇنىڭ بىلەن مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگانغا كا-
بۇل ھارام بولۇپ، شەيبانىخان ئالىيلىرىنىڭ قېشىغا بېرىشقا
مەجبۇر بولۇپتۇ.

ـــ ئۇنىڭ شەيبانىخان ئالىيلىرىنىڭ قېشىغا بارغىنى ياخشى
بولۇپتۇ، كۆرەگان جانابلىرى بىلەن خان ئالىيلىرى ئاداش ـ ئا-
غىنە ئىدى، بەلكىم شەيبانىخان ئالىيلىرىغا پاسىبانمىزنىڭ
ياخشى گەپىنى قىلغاندۇ.

ـــ بەلكىم قىلغان چېغى، سودىگەرلەردىن ئاڭلىشىمچە،
شەيبانىخان ئالىيلىرى خانمىزنى تاشكەنتتىن كەتكۈزۈۋەتكىنە-
گە كۆپ پۇشايمان قىلغانمىش.

بۇ قۇترىتىشلارغا سۇلتان مەھمۇدخان ئاخىر بەرداشلىق بە-رەلمىدى:

ـــ بۇ دېگەنلىرىڭلار راستمۇ؟ ـــ دەپ سورىدى ئۇ پەر يا-تۇقتىن بېشىنى لىككىدە كۆتۈرۈپ.

ـــ ئەلھەمدۇلىللا راستتۇر، ـــ دېدى سۇلتان جۇنەيدى بارلاس قەسەم ئىچىپ.

ـــ شەيبانىخان ئالىيلىرىنىڭ قېشىغا بېرىشقا ماقۇل بولغان بولسىلا ياخشى بولاتتى، ـــ دېدى نىغمەت مىرزا تۆمۈرنى قىزـ-قىدا سوقۇپ، ـــ يەتتەكەنتتەك كىچىككىنە بىر قىشلاق ئالىيلە-رىدەك بۇيۇك سەلتەنەت ساھىبىغا زىنھار ماس كەلمەيدۇ. شەيبا-نىخانىنىڭ ئالدىغا بارسىلا شەۋكەتلىرى ھەرگىز تۆۋەنلەپ كەتمە-دۇ، غۇرۇرلىرىغمۇ نۇقسان يەتمەيدۇ، چۈنكى ئۆز ۋاقتىدا شەيبا-نىخان ئالىيلىرىمۇ يارىدەم سوراپ دەرگاھلىرىغا كەلگەن، بارسىلا بەرگەن قەرزنى قايتۇرۇۋالغان بولىدىلا.

ـــ شۇنداق، پاسىبانىمىزنىڭ ئول قەرزىنى قايتۇرۇۋالمىقى بەرھەق. سورىسىلا شەيبانىخان ئالىيلىرىمۇ ھەرگىز ياق دېمەيدۇ، شۇنىڭ بىلەن ئىلگىرىكى شانۇ شەۋكەتلىرى قايتىدىن ئەسلىگە كېلىدۇ.

سۇلتان مەھمۇدخان بۇ قىزىقتۇرۇشلارغا ئاخىر گول بولدى، چوڭ ئوغلى سۇلتان مۇھەممەدخانىكەنىڭ قارشى تۇرۇشىغا، تو-سۇشىغا پەرۋا قىلمىدى. مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگانغا شەيبانە-خانىنىڭ ئالدىغا بارماقچى بولۇۋاتقانلىقىنى، ۋاقتى كەلگەندە شەي-بانىخانىنىڭ يېنىدا تۇرۇپ ئىككى ئېغىز ياخشى گەپنى قىلىپ قويۇشنى تاپىلاپ، بىر پارچە خەت ئەۋەتىۋەتكەندىن كېيىن، نىغـ-مەت مىرزا، سۇلتان جۇنەيدى بارلاس ۋە بەش ئوغلىنى ئەگەشتۇ-رۇپ يەتتەكەنتتىن قوزغالدى. دادىسىنى شەيبانىخانىنىڭ ئالدىغا بېرىشتىن توسۇپ قالالمىغان خانىكە سۇلتان دەشتى قىپچاق تە-رەپكە، قازاق سۇلتانى قاسىمخانىنىڭ دەرگاھىغا قاراپ يول ئالدى.

※ ※ ※

نىغمەت مىرزا بىلەن سۇلتان جۇنەيدى بارلاسنىڭ ئالغان مەلۇماتى راست ئىدى. بابۇر ھىراتتىن كېتىپ ئۇزۇن ئۆتمەي، شەيبانىخان ھىراتقا لەشكەر تارتىپ كەلدى. مەرھۇم سۇلتان ھۇسەين بايقارانىڭ خانزادىلىرى بولسا، باستۇرۇپ كېلىۋاتقان ياۋغا تاقابىل تۇرۇش ئىشىنى يەنە بىر ـ بىرىگە ئىتتىرىشتى. ئاخىر زۇنۇنبەگ ئارغۇن لەشكەر تارتىپ چىققان بولسىمۇ، تەڭ كېلەلمەي كاللىسىدىن ئايرىلدى، ئۇنىڭ ئۆلۈم خەۋىرىنى ئاڭلىغان خانزادىلەر ئۆز كاللىسىنى ساقلاپ قېلىش غېمىدە شەھەرنى تاشلاپ تەرەپ ـ تەرەپكە قېچىشتى. شۇنداق قىلىپ شەيبانىخان ھىراتنى ئاسانلا قولىغا ئېلىپ، پۈتكۈل خۇراسانىنى تولۇق بويسۇندۇردى.

ھەئە، بابۇر ھىراتقا كەتكەندىن كېيىن، كىملەردۇر كابۇلدا: «بابۇر پادىشاھ بىلەن جاھانگىر مىرزىنى سۇلتان ھۇسەين بايقارانىڭ خانزادىلىرى تۈتۈۋېلىپ ئىختىيارىدىن قەلئەسىگە سولاپ قويۇپتۇ، ئۆلۈك ـ تىرىكىدىن نىشانە يوقمىش» دەپ پىتنە تارقىتىشتى. بۇنى ئاڭلىغان شاھ بېگىم بىرپەس قانغۇچە يىغلاپ ھازا ئاچقاندىن كېيىن: «كابۇل سەلتەنىتى پاسىبانسىز قالسا بولمايدۇ» دەپ يەنە بىر نەۋرىسى مىرزاخاننى تەختتە ئولتۇرغۇزماقچى بولدى. چۈنكى، مىرزاخانىڭ دادىسى سۇلتان مەھمۇد مىرزا بابۇرنىڭ دادىسى ئۆمەر شەيخ مىرزا بىلەن قېرىنداش، ئانىسى سۇلتانىنىگار خېنىم بابۇرنىڭ ئانىسى قۇتلۇقنىگار خېنىم بىلەن قېرىنداش ئىدى. شۇڭا شاھ بېگىم مىرزاخاننى بابۇرنىڭ تەخت ۋارىسى بولۇشقا مۇناسىپ دەپ قارىغانىدى. مۇھەممەد ھۇسەين كۆراگان قېينىئانىسىنىڭ بۇ قارارىنى ئانچە ياقلاپ كەتمىگەن بولسىمۇ، لېكىن قارشى چىقىشقا پېتىنالمىدى، ئەمما مىرزاخاننى تەختتە ئولتۇرغۇزۇش ئىشىنى كەينىگە سۈردى. ئەنە ئاشۇنداق ھالقىلىق پەيتتە بابۇر ھىراتتىن قايتىپ كەلدى. ئەھۋالنى بىلىپ ھېچنېمە

دېمەي، ئۇدۇل شاھ بېگىمنىڭ قېشىغا كەلدى ۋە سالام بەجا قىلـ
غاندىن كېيىن، «بەك ھېرىپ كەتتىم، بىردەم ئارام ئېلىۋالاي»
دېگىنىچە مومىسىنىڭ يوتىسىغا بېشىنى قويۇپ، كۆزىنى يۇمۇپ
ياتتى. ھەئە، بابۇر كىچىكىدىن تارتىپ مومىسى شاھ بېگىمنىڭ
يوتىسىغا بېشىنى قويۇپ يېتىۋېلىشقا ئامراق ئىدى. شاھ بېگىم
ئالدىراقسانلىق قىلىپ قويغىنىغا قاتتىق پۇشايمان قىلدى. شۇـ
نىڭ بىلەن كابۇلدا تۇرۇۋېرىشتىن خىجىل بولۇپ، مېھرىنىگار
خېنىم بىلەن نەۋرىسى مىرزاخاننى ئېلىپ بەدەخشان تەرەپكە كەتـ
تى. بابۇرنىڭ ھېچ ئىش قىلالماي، خۇراسان خانزادىلىرىدىن رەذ-
جىپ قايتىپ كەلگەنلىكىنى بىلگەن مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان
خانزادىلەرگە نەسىھەت قىلىپ، ئىتتىپاقلاشتۇرۇش مەقسىتىدە
ھىراتقا ماڭدى، لېكىن كېچىككەنىدى. ئۇ ھىراتقا كەلگەندە شەيـ
بانىخان ئاللىقاچان ھىراتنى ئىشغال قىلىپ بولغانىدى، لېكىن
دەرھال كەينىگە يېنىشقا ئىلاج قىلالمىدى. چۈنكى، قاچسا تۇتۇلۇپ
قالاتتى.

شەيبانىخان ئۆزى بىلەن مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان ئارد-
سىدا ھېچ ئىش يۈز بەرمىگەندەك، ئۇنى قىزغىن قارشى ئالدى.
ئۆتكەن ئىشلارنى يۈزىگىمۇ سالمىدى. ئۇنى ئوغلى تۆمۈر سۇلتانغا
ھەمراھ قىلىپ قويۇپ، ئۆزى سەمەرقەنتكە قايتىپ كەتتى،
شۇنداق قىلىپ مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان ھىراتتا تۇرۇپ قال-
دى.

بىر كۈنى يوچۇنلا بىر كىشى ئۇنىڭغا سۇلتان مەھمۇدخانىڭ
خېتىنى تاپشۇردى. ئۇ خەتنى كۆرۈپ قاتتىق چۆچۈپ كەتتى.

«خان ئالىيلىرى ئەقلىدىن ئېزىپتۇ، مەن بولسام ئامالىنىڭ
يوقىدىن بول دەرگاھتا تۇرۇۋاتىمەن. شەيبانىخان قاچان كاللامنى
ئېلىشقا پەرمان بېرەركىن دەپ يۈرىكىم سۇ، ئەمما قېچىشقا ئاما-
لىم يوق. چۈنكى، قاچسام بارىدىغان جايىم يوق. بابۇر پادىشاھ
ئەمدى مېنى خۇشلىمايدۇ. مىرزاخاننى تەختتە ئولتۇرغۇزۇش ئە-

شىنى مەندىن كۆرگەن بولۇشى مۇمكىن. بولمىسا ھىراتنىڭ شەيـ
بانىخانىنىڭ قولىغا چۈشۈپ كېتىشىنىڭ مۇقەررەرلىشىپ بولغانـ
لىقىنى بىلىپ تۇرۇپ، ھىراتقا بېرىش تەلىپىمگە ئىجازەت بەرـ
مەيتتى. خان ئالىيلىرى قانداقسىگە شەيبانىخاندىن ياردەم سوراش
قارارىغا كەلدىكىنە؟ غۇرۇرى قانداقمۇ يول قويغاندۇ؟ بۇ دەرگاھقا
كېلىدىغان بولسا، ئۆزىنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بېرىدۇ شۇ. شەيبانىخان
مەيلى ئەمىر تۆمۇرنىڭ، مەيلى تۇغلۇق تۆمۇرنىڭ ئەۋلادى بولـ
سۇن، ھەممىسىنى دۈشمەن دەپ قارايدۇ. ئۇلارنىڭ نەسلىنى قۇـ
رۇتماي ئارام تاپمايدۇ...»

مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگان ئالدىراش ـ تېنەش بىر پارچە
خەت يېزىپ، كەلگەن كىشىدىن سۇلتان مەھمۇدخانغا ئەۋەتتى.

ـــ مە، بۇ پۇلغا ئات قوشۇۋال، ـــ دېدى چاپارمەنگە بىر
ھەمىيان تىللانى تەڭلەپ، ـــ ئېتىڭ ھېرىپ قالسا قالسۇن، ئۆزۈڭ
ھېرىپ قالما، يول بويى ئات يەڭگۈشلەپ ماڭ، بۇ خەت خان ئالىيـ
لىرىنىڭ ھاياتىغا مۇناسىۋەتلىك، قانچە تېز بولسىڭ شۇنچە يـاخـ
شى.

چاپارمەن سۇلتان مەھمۇدخان بىلەن پەرغانە تەۋەسىدە
ئۇچراشتى. ئۇ خەتنى كۆرۈپ نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي تۇرۇپ
قالدى. بىرئاز ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن، خەتكە قايتا نەزەر تاشلـ
ىدى:

*«... مەرھۇم بۇزرۇكئوار بوۋىلىرى تۇغلۇق تۆمۇرخان ئالىيلىرى رەھمەت دەريياسىنىڭ شەرىتىنى تېتىپ، باقىيـ
غا سەپەر قىلغاندىن كېيىن، ئەمىر تۆمۇر كۆرەگانىنىڭ سەلتەنەتى كۈچىيىپ پەرغانە، ماۋەرائۇننەھر ۋە خۇراسان ۋادىسىغا مۇستەقىل ھۆكۈمرانلىق قىلىشقا باشلىدى. شۇنداقتىمۇ ئالىيلىرىنىڭ ئەجدادلىرى ماڭغلايسۆيە، تۇرپان، بېشبالىق، ئالمالىق ۋادىلىرىنى مۇستەھكەملەپ، ئول سەلـ*

تەنەتىنى روناق تاپقۇزغاچ پۇرسەت كۈتكەنىدى. نۇرغۇن قەدىمىچىلىقلارغا دۇچار بولغان بولسىمۇ، تەخت ـ سەلتەنەت تىنىن ۋاز كەچمەي، ئۆزگىلەردىن ئىنايەت تىلەپ بويۇن قىسماي، ئۆزلىرىنىڭ ۋە ئەجدادلىرىنىڭ ئار ـ نومۇسىنى تۆكمىگەنىدى. نەپس رەختىلەردە تىكىلگەن لىباسلار، ئېسىل تاۋام، مەئىشەتلىك روزغارلارنىڭ ھۇزۇر ـ لەززىتىدىن كېچىپ، ئاۋام ـ رەئىيەتنىڭ ئاسايىشلىقى ئۈچۈن كۆپ تىرىشچانلىقلارنى كۆرسەتكەنىدى. لەشكىرىي تەييارلىقلارنى پۈختىلاپ، ھامان بىر كۈنى قايتا باش كۆتۈرۈش ئۈچۈن ھازىرلىق كۆرگەنىدى. ئۆزلىرى رويابقا چىقىرىشقا قادىر بولالمىغان مەقسەتلەرنى، ئارزۇ ـ ئارمانلارنى پەرزەنتلىرىگە باغلىغانىدى. شەۋكەتلىك ئەجدادلىرىنىڭ ئارزۇ بىناسىغا مەرھۇم ئاتىلىرى، دىيانەتلىك خاقان سۇلتان يۈنۈسخان ئالىيلىرى باھادىرلىق شىجائىتى بىلەن ئۇل سالغان بولسا، ئالىيلىرى ياشلىق ۋاقتىلىرىدىن تارتىپ تاكى ئوتتۇرا ياشلىق دەۋرلىرىگىچە بول سەلتەنەت بىناسىنى قۇرۇپ مۇستەھكەملىدىلە، ئەجدادلىرى دەۋرىدە ۋەيران بولغان ئەللەر يۇرتىنى ئاۋات قىلىپ، ئاسايىشلىق ئورناتتىلا. بۇنداق پۇرسەتكە، مەمۇرچىلىققا ئەجدادلىرىمۇ ئىنتىزار ئىدى. قۇدرەتلىك تەڭرىگە يۈزمىڭ قەتلە شۈكۈرىكىم، ئاتىلىرى سۇلتان يۈنۈسخان ئالىيلىرىغا ۋە سىلىگە ئاتا ـ بابىلىرىمۇ ھەسەت قىلىدىغان مەملىكەتلەر نېسىپ بولدى. سىلى بولسىلا مەرھۇم ئاتىلىرىنىڭ تەختىگە ۋارىسلىق قىلىپ، تولۇق كامال تاپقان ھالەتتە سەلتەنەت تىزگىنىنى تۇتتىلا. تولىمۇ ئەپسۇسكى، ھىيلىگەر شەيبانخانىنىڭ ئاسىيلىقى بىلەن بول تەرەپتىكى تەخت ـ سەلتەنەت قولدىن كەتكەن بولسىمۇ، ئەمما ئۇل تەرەپتىكى ۋىلايەتلەر ئىلكىلىرىدە تۇرۇۋاتىدۇ. ھازىر ئالىيلىرىنىڭ لەشكىرىي كۈچى شەيبانىخانىنىڭ لەشكىرىي كۈچىگە يەتمەيدىغانلىقى كۈندەك روشەندۇر. شۇڭا سىلى ئۈچۈن ئەڭ مۇھىم ئىش تۇرپان تەختىدە

گاھىدىن زىنھار مىدىرلىمىغايلا، بەلكىم ئەمىر ــ سەركەردە ــ لەرنى ھەربىر تەلەندۇرۇپ، كۆپلەپ چېرىك يىغىپ، لەشكىرىي ھازىرلىقلارغا زىھىنلىرىنى قارىتقايلا. لەشكەرلا بولىدىكەن، قولدىن كەتكەن زىھىننى ھامان قايتۇرۇۋالغىلى بولىدۇ. يۇ- رەكتە يېلىنجاپ تۇرغان بىر ئارمانلا بولىدىكەن، ھەرقانداق ئېغىر مۇشكۈلاتلارنى يېڭىپ مەغلۇبىيەتنى نۇسرەتكە ئايلاڭ- دۇرۇش تامامەن مۇمكىن. شۇنۇ سەمىلىرىدە بولسۇنكى، شەي- بانىخان ھەرگىزمۇ ئىلگىرى قىلغان ياخشىلىقلىرىغا جاۋاب قايتۇرمايدۇ، ئوتتۇرىلىرىدىكى قۇدىلىق مۇناسىۋەتكىمۇ رېئا- يە قىلمايدۇ. ئۇ ھەرگىزمۇ ياخشىلىققا ياخشىلىق قىلىدىغان ۋاپا ئەھلى ئەمەس. كەمىنلىرىگە ناھايىتى روشەن ۋە ئايا- كى، ئەگەر ئۇ سىلىنى تېپىۋالسا خارۇ زار قىلىپ ئۆلتۈ- رۈشنى ئارزۇ قىلىدۇ، ھېچبىر سەۋەب بىلەن سىلىنى ئامان قويۇشنى راۋا كۆرمەيدۇ، مەنمۇ بول دەرگاھتا خۇددى نېپىز مۇزنىڭ ئۈستىدە ياكى ئېگىز يارنىڭ لېۋىدە ماڭغاندەك تۇ- رۇۋاتىمەن. پۈرسەت تېپىپ قېچىپ چىقىپ، دەرگاھلىرىغا بېرىپ خىزمەتلىرىنى قىلىشنى ئارزۇ قىلىمەن...»

سۇلتان مەھمۇدخاننىڭ ئويلىنىپ قالغانلىقىنى كۆرگەن نىغمەت مىرزا بىلەن سۇلتان جۇنەيدى بارلاس خەتنى ئېلىپ ئۇ- قۇشقا باشلىدى.

ــ كۆرەگان جانابلىرىنىڭ ئالىيلىرىغا مۇشۇنداق نەسىھەت قىلىدىغانلىقىنى ئاللىقاچان پەملىگەنمەن، ــ دېدى نىغمەت مىرزا چىرايلىرىنى پۈرۈشتۇرۇپ، ــ چۈنكى ئۇ پاسىبانىمىزنىڭ ئول شەيبانىخان ئالىيلىرىنىڭ ھۇزۇرىغا بېرىشنى خالىمايدۇ.

ــ شۇنداق، ــ دېدى سۇلتان جۇنەيدى بارلاس، ــ ھازىر كۆ- رەگان جانابلىرى شەيبانىخان ئالىيلىرىدىن تولا ياخشىلىق، ئىززەت كۆرۈۋاتىدۇ، شۇڭا پاسىبانىمىزنىڭ بېرىشى بىلەن، ئۆزىنىڭ ئاشۇ ئىززەت، قەدرىنىڭ تۆۋەنلەپ كېتىشىدىن ئىھتىيات قىلىدۇ.

ـــ ئەگەر شەيبانىخان ئالىيلىرى ۋاپاغا جاپا قىلمىدىغانلاردىن بولسا ئاللىقاچان كۆرەگان جانابلىرىنىڭ كاللىسىنى ئالغان بولاتتى، چۈنكى ئۇ شەيبانىخان ئالىيلىرىغا كۆپ يامانلىقلارنى قىلغان.

ـــ ھازىر شەيبانىخان ئالىيلىرى كۆرەگان جانابلىرىغا بۇ قەدەر ئىززەت قىلىۋېتىپتۇ، ناۋادا خان ئالىيلىرى بارسا ئۇنىڭدىن ئون ھەسسە، ھەتتا يۈز ھەسسە زىيادە ھۆرمەت قىلغۇسىدۇر.

ـــ زىنھار ئىككىلەنمىسىلە ئالىيلىرى.

بۇ دەۋەتلەر، خام خىياللار سۇلتان مەھمۇدخانغا تولىمۇ يېقىملىق ئاڭلاندى:

ـــ بۇ ئاداشنىڭ مۇددىئاسىنى چۈشەنمەك ئەجەبمۇ تەسكىنا، ـــ دېدى كالتە پەملىكى، ھاماقەتلىكى غالىب كەلگەن سۇلتان مەھمۇدخان، ـــ ئۆزى شەيبانىخاننىڭ ئالىي ھىممىتىگە نائىل بولۇپ، ھىراتتەك كاتتا شەھەردە يۇقىرى مەرتىۋە بىلەن ھايات كەچۈرسۇنۇ، ئەمما مېنىڭ يولۇمنى توسىسۇن. بەلكىم مېنىڭ جىيەن ئوغۇللىرىم ئالدىدىكى تەڭقىسلىقىمنى بىلمەيدىغان ئوخشايدۇ. ئول ئىنسابسىز، گەردەنكەش جىيەنلىرىمدىن تەخت ـ سەلتەنەت تالىشىپ ياشىغاندىن، شەيبانىخاننىڭ ھامىيلىقىدا ياشىغىنىم ئەۋزەل ئەمەسمۇ.

ـــ دانىشمەنلىك بىلەن ھۆكۈم چىقاردىلا ئالىيلىرى، ـــ دېدى نىغمەت مىرزا بىلەن سۇلتان جۇنەيدى بارلاس.

شۇ تاپتا بۇ ئىككىسى: «شەيبانىخان بىزگە قانداقراق مەنسەپ ـ مەرتىۋە بېرەركىن؟» دېگەن تەمەدە، سەپەرنى تېزرەك داۋاملاشتۇرۇش كويىغا چۈشكەنىدى.

※ ※ ※

سۇلتان مەھمۇدخان شەيبانىخان بىلەن خوجەنت دەرياسىنىڭ بويىدا كۆرۈشتى.

ـــ سىلىنىڭ ياخشىلىقلىرىنى ئاللىقاچان قايتۇرۇپ بولغانمەن، ـــ دېدى شەيبانىخان ئۇنىڭغا سوغۇق نەزەر تاشلاپ، ـــ دەر ـ

گاھىمغا كېلىپ تولىمۇ خاتا قىلىپتىلا، ئىلگىرى سىلى بىلەن يېيىشكەن تۇزنىڭ ھەققى ـ ھۆرمىتى ئۈچۈن، بىر قېتىم پۈرسەت بېرىپ جانلىرىدىن كەچكەندىم، ئەمدى ئۇنداق قىلالمايمەن. ھېـ لىمۇ سىلىنىڭ بەگلىرىنىڭ ماڭا كەلتۈرگەن پېشكەللىكى ئاز ئەمەس. سىلىنى ھايات قالدۇرسام، ئۇلاردا قايتىدىن ئۆمىد پەيدا بولىدۇ ـ دە، سەلتەنەتىمنى ئاغدۇرۇش ئۈچۈن ئىسيان قىلىشتىن يانمايدۇ، ئەمدى يۇزسىزلىك قىلدى دەپ مەندىن ئاغرىنمىسىلا.

ئۆلۈم ۋەھىمىسىدە پۈت ـ قولىدا جان قالمىغان سۇلتان مەھمۇدخاننىڭ تىلى كالۋالىشىپ، چىرايى تامدەك تاتىرىپ كەتـ تى، نىغمەت مىرزا بىلەن سۇلتان جۇنەيدى بارلاسنىڭ كۆزىگە ئاللىقاچان جەھەننەم كۆرۈنۈپ بولغانىدى.

شەيبانىخان جاللاتلىرىغا بۇيرۇپ، سۇلتان مەھمۇدخان بىلەن ئىككى ئەمىرنى تاغارغا سولاتقۇزۇپ، خوجەنت دەرياسىغا چۆكتـۈـ رۈۋەتتى. بۇ پاجىئەدىن ئۇنىڭ ئوغۇللىرىمۇ قېچىپ قۇتۇلالمىدى.

ـــ سەن دەرھال ھىراتقا بېرىپ، ئوغلۇم تۆمۈر سۇلتانغا پەرمانىمنى يەتكۈز. مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان بىلەن ئۇنىڭ ئوغلىنىڭ دەرھال كاللىسىنى ئالسۇن. ھەرگىز كېچىكتۈرمەـ سۇن، ـــ دېدى شەيبانىخان پەرمانچىغا قاراپ.

ئۇ سۇلتان مەھمۇدخاننىڭ ئۆلۈمىدىن خەۋەر تاپقان مۇھەمـ مەد ھۈسەيىن كۆرەگانىڭ ئىسيان كۆتۈرۈشىدىن ئەنسىرەپ قالـ غان بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئۇنىڭ يەنە قېچىپ كېتىشىدىن ئەنسىرەپ قالغانىدى.

سەئىدخان ماڭغىلى يول، يېگىلى غىزا، پاناھلانغىلى ماكـان تاپالماي قاتتىق قىينالغان بولسىمۇ، لېكىن قىلچىلىك ئۇمىدـ

سىزلەنمىدى. بىر تەرەپتىن ئاكىسى مەنسۇرخانىڭ، يەنە بىر تەرەپتىن مىرزا ئابابەكرىنىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرىدىن قېچىپ يۇرسىمۇ، ئايىغى يەتكەنلىكى يۇرتلاردا خەلقنى بىر بايراق ئاستىغا ئۇيۇشتۇرۇش ئۈچۈن سەۋرچانلىق بىلەن تەرغىبات ئېلىپ باردى. لېكىن، مەنسۇرخان بىلەن مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئۆچ ئېلىشىدىن، جازالىشىدىن قورققان خەلق بۇ قاچقۇن خانزادىگە ئەگەشمىدى. سۆزلىرىگە، ۋەدىلىرىگە ئىشەنمىدى.

ـــ ئالدىڭلاردا تۇرغىنى مەرھۇم سۇلتان ئالاچەخان ئالىيلىرىنىڭ خانزادىسىدۇر، ئۇ تەخت ـ سەلتەنەتنىڭ قۇدرەت تېپىشى، ئەل ـ يۇرتنىڭ ئاسايىشلىقى ئۈچۈن، شۇنچە خەۋپ ـ خەتەرلەرگە پەرۋا قىلماي ئالدىڭلارغا كەلدى. سۇلتان مەنسۇرخان بىلەن مىرزا ئابابەكرىنىڭ زۇلمىدىن خالاس بولۇپ، مۇراد ـ مەقسەتلىرىگە يېتىشنى ئارزۇ قىلغانلار پۇرسەتنى قەدىرلەپ، خانزادىنىڭ پېشىنى ئۈمىد ۋە خىزمەتكارلىق قوللىرىڭلار بىلەن مەھكەم تۇتۇڭلار، ـــ دەيتتى خوجا ئەلى باھادىر.

ئەمما، بۇنداق تەرغىباتلارغا كۆپىنچە خەلق پەرۋاسىزلىق بىلەن جاۋاب بېرەتتى:

ـــ سەركەردە، سىلىنىڭ بۇ سۆزلىرىنىڭ بىر ئاياق ئۇماچ چاغلىق مەززىسى يوقتۇر. ئۇ راستتىنلا ئالاچەخان ئالىيلىرىنىڭ خانزادىسى بولسا لەشكەرلىرى قېنى؟ دۈشمەنلىرىنىڭ ھاياتلىق دەرىخىنى كېسىپ تاشلايدىغان جان ئالغۇچى قوراللىرىچۇ؟ بىزگە قۇرۇق گەپ ئەمەس، ئەمەلىي نەپ كېرەك. بىزنىڭ قوللىمىزدىن قانچىلىك ئىش كېلەتتى. ماقۇل، ئۇنىڭغا ئەگەشتۇقمۇ دەيلى، خاتۇن ـ بالا، جەددى ـ جەمەتىمىزنى قانداق قىلىمىز؟ ئۇلار سۇلتان مەنسۇرخانىڭ غەزىپىدىن ئامان قالغان تەقدىردىمۇ، مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئەجەل قىلىچىدىن قۇتۇلالمايدۇ، ئاچارچىلىقتا، زۇلۇم، ئالۋان ـ ياساق ئازابىدا ياشىساقمۇ ھايات قالغىنىمىز ئەۋزەل، بىزنى تەڭلىكتە قويۇشمىغايلا.

سەئىدخان بۇنداق جاۋابلارغا ھېچنېمە دېيەلمەيتتى. ئارقا

سىدىن قوغلاپ كېلىۋاتقان دۇشمەنلىرىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن يەنە دەرھال بىر يانغا مېڭىشقا ئالدىرايتتى.

ئۇ ئەنە ئاشۇنداق ئېغىر كۈنلەردە يۈرۈپمۇ، يېگىتلىك يۈرىكىگە ئىشق ئوتىنىڭ قانداق تۇتاشقانلىقىنى بىلمەيلا قالدى.

ھەئە، ئاللىقاچان يېگىتلىك قۇرامىغا يەتكەن سەئىدخان ئاشىق بولغانىدى. ئۇنىڭغا ۋاقىتلىق پاناھلىق بەرگەن يۈرت ئاقساقىلىنىڭ ئانچە چوڭ بولمىسىمۇ، بۇ ئىقلىمدا ئۆستۈرۈشكە ماس كېلىدىغان ھەممە مېۋىلەر تېپىلىدىغان بېغى بار ئىدى. بىر ئىزدا توختىماي قېچىپ يۈرۈۋاتقان سەئىدخان بىر ھەپتىدىن بېرى بۇ باغدا ئارام ئېلىۋاتاتتى.

باغنىڭ كۈنگەي تەرىپىگە يۈرت بېگىنىڭ قورۇسى جايلاشقانىدى. ئەركىن ـ ئازادە سىرتقا چىقالمىغان سەئىدخان ھەر كۈنى ئەتىگىنى باغنى ئايلىنىپ، قۇشلارنىڭ يېقىملىق نەغمە ـ ناۋالىرىدىن ھۇزۇرلانغاچ خىيال سۈرەتتى. گاھى تاتلىق، گاھى ئاچچىق خىياللىرىنىڭ باش ـ ئاخىرى يوق ئىدى. گاھىدا بۇ تەگسىز خىياللىرىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن، يېنىدىن ئايرىمايدىغان كىتابلىرىغا دىققىتىنى مەركەزلەشتۈرەتتى. «گۈلىستان»، «شاھنامە»، «قۇتادغۇبىلىك» تىن ۋۇجۇدىنى قىيناۋاتقان تۇرلۇك ـ تۈمەن سوئاللارغا جاۋاب ئىزدەيتتى. تۇرپاندىكى ۋاقتىدا ئۇستازى ئايازبېك قۇشچىنىڭ تەۋسىيەسى بىلەن بىر قېتىم ئوقۇپ چىققان «قۇتادغۇ بىلىك» شۇ كۈنلەردە ئۇنى ئۆزىگە پۈتۈنلەي ئەسىر قىلىۋالغانىدى. گويا يۈسۈپ خاس ھاجىپ يېنىدا تۇرۇپ ئۆزىگە تەسەللى بېرىۋاتقاندەك، سەلتەنەت تۇتۇش، ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈش، لەشكەر، سەركەردە، ئاۋامغا قانداق مۇئامىلە قىلىش... خۇسۇسەن ئادالەتلىك پادىشاھ، پەزىلەتلىك ئادەم بولۇش ھەققىدە ھېكمەت سۆزلەۋاتقاندەك تۇيغۇغا كېلەتتى.

بۈگۈن ئۇ ئەتىگەنلىك ناشتىدىن كېيىن، باغنىڭ تەسكەي تەرىپىدىكى بۇلدۇقلاپ ئېقىپ تۇرغان بۇلاق بويىدىكى چىملىققا كېلىپ ئولتۇردى ـ دە، قولتۇقىغا قىسىپ چىققان «قۇتادغۇ بە-

لمك»نى ئېچىپ ئوقۇشقا كىرىشتى. كىتابنى دەسلەپتە ئىچىدە ئوقۇغان بولسىمۇ، بارا ـ بارا ئاۋازى ئۇنلۇك چىقىپ كەتتى:

سېنىڭدە پۇقرانىڭ ھەققى ئېرۇر ئۇچ،
بۇ ھەقنى ئۆتە سەن، ھېچ ئىشلەتمە كۇچ.
بىرى ئۆز ئېلىڭدە كۆمۈشنى پاك ئەت،
ھەي ئىلمى كۆپ ئەرسەن، ئايازىن[1] كۆزەت.
بىرى توغرا قانۇننى خەلقىڭگە بەر،
بىرىن ـ بىرى ئەزمەكنى ئەلدىن كۆتەر.
ئۇچۇنچى ئەمىن قىل پۇتۇن يوللارنى،
يوقاتقىن قاراقچى ھەم ئوغرىلارنى.
ئۆتەپ بۇ خەلقىنىڭ ھەقلىرىن، كېيىن،
ئۆزۈڭمۇ ھەي مەردان ھەققىڭ تىلىگىن.
پۇقرالار ئۈزرە بار سېنىڭ ئۇچ ھەققىڭ،
ئۇلاردىن سورا، ئاچ ئەمدى قۇلاغىڭ.
بىرى يارلىقىڭنى ئەزىز تۇتسۇنلار،
نېمە بۇيرۇساڭ تېزدىن ئۇنى قىلسۇنلار.
ئىككىنچى خەزىنە ھەققىن توسمىسا،
ئەي مەردان، ھەقنى دەل چاغدا تاپشۇرسا.
ئۇچۇنچى ياغمغا ياغى بولسالەر،
سېنى سۆيگۈچىنى ئۇ ھەم سۆيسەلەر.
ئۆتىگەن بولۇرسەن ئۆزۈڭ ھەقلىرىڭ،
ئۇلارمۇ ئۆتىگەن بولۇر ئۆز ھەققىن.
.....

كىتابنى بېرىلىپ ئوقۇۋاتقان سەئىدخان تۇيۇقسىز بىرى تىكىلىپ قاراۋاتقاندەك تۇيغۇغا كېلىپ، ئەتراپقا نەزەر تاشلىدى. تۇيغۇلىرى ئۇنى ئالدىمغانىدى. يەتتە ـ سەككىز قەدەم نېرىدا بىر قىز ئۇنىڭغا قاراپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ كۆزلىرى ئۇچراشتى. قىز سەئىدخانىنىڭ ئوتلۇق نەزەرىدىن كۆزىنى ئېپقاچتى ـ دە، ھو-

① ئايازىن ـــ ئالتۇن ـ كۆمۈشنىڭ ساپلىقى.

دۇققاندەك بولۇپ، ئۇركۈگەن كىيىكتەك چاققانلىق بىلەن ئۆزىنى دەرھال پىنھانغا ئالدى. قىزنىڭ گۈلدەك قامىتى، بولۇپمۇ تال ـ تال كىرپىكلەر ئارىسىدا مۆلدۈرلەپ تۇرغان بىر جۈپ شەھلا كۆزى سەئىدخاننىڭ يۈرىكىنى شۇررىدە ئېرىتىپ، ۋۇجۇدىنى لەرزىگە سالدى. ئۇ قىزنىڭ قارىسى يېتكەن تەرەپكە بىر ھازا قاراپ تۇردى.

«كۆزۈمگە شۇنداق كۆرۈنۈۋاتامدۇ ياكى راستىنلا كۆردۈمۇ؟ بۇ ئاي يۈزلۈك پەرى بۇ باغدا نېمە ئىش قىلىدىكىنە؟ نەچچە كۈندىن بېرى ئەجەب ئۇچراتماپتىمەن...»

سەئىدخان دەس ئورنىدىن تۇرۇپ، قىز تۇرغان يەرگە كەلدى. ئەنجۈر شاخلىرىنىڭ تۈۋىدىكى چىملىق تولا دەسسەلگەنلىكتىن چەيلىنىپ كەتكەنىدى.

«ھە، ئول پەرى نەچچە كۈندىن بېرى بۇ يەرگە دائىم كېلىپ مېنى كۆزىتىپتىكەن دېسە، مەن بولسام ھېچنېمىنى سەزمەي گاھى ھاكۇاقتىلارچە خىيالغا، گاھى مەستانىلارچە كىتابقا ئەسىر بوپتىمەن. بۇگۈنكى بۇ ئۇچرىشىش تەقدىرنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىمۇ قانداق؟ مۇشۇنداق خىلۈەت سەھرادىمۇ ئاشۇنداق ئاي يۈزلۈك پەرى بولىدىكەن دېسە...»

ھەئە، تەقدىر ـ قىسمەت بىر مەزگىل تۇتقۇنلۇقتا ياشىغان، كېيىن تاغىسى ۋە ئاكىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا تېڭىرقىغان، ھېلى ئاكىسىنىڭ، ھېلى مىرزا ئاباباكرىنىڭ لەشكەرلىرىدىن قېچىپ تاغ ـ دالا، جاڭگاللاردا مۆكۈپ يۈرۈشكە مەجبۇر بولغان بۇ كاج تەلەي خانزادىنى كۈتمىگەندە بىر قىزغا ئاشىق قىلغانىدى.

سەئىدخان تولۇق بىر كۈن دېگۈدەك باغنى ئايلىنىپ چىقتى. ھەربىر تۈپ دەرەخ، ھەربىر تال گۈل ـ گىياھنىڭ ئەتراپىنى ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزەتتى. ئەمما قىزنى پەقەتلا ئۇچرىتالمىدى. قىزنىڭ غۇنچىدەك گۈزەل قامىتى كۆز ئالدىغا كېلىۋېلىپ، كېچىچە كىرپىك قاقماي چىقتى. ئەتىسى بامدات نامىزىنى ئوقۇپلا، ناشتىغمۇ كۆڭلى تارتماي ھېلىقى خىلۈەت بۇلاق بويىغا يۈگۈردى. بۇلاق يېقىملىق شىلدىرلايتتى. خۇددى ئاشىق يىگىتنىڭ قەلبىگە تەسەللى بەرمەكچى بولغاندەك. ئاشىق يىگىت ئەترا-

پىدىكى شەپىگە قۇلاق سالغاچ بۇلاقتىن كۆز ئۈزمەيتتى، خۇددى قىزنىڭ گۈزەل جامالى بۇلاقتا زاھىر بولىدىغاندەك. قۇشلارنىڭ يېقىملىق سايراشلىرىدىن، سەلكىن ئەسكەن شامالىلاردىن يۈرىكىدىكى تېپىشماقلىقا جاۋاب تاپماقچى بولاتتى.

«ئى، قۇدرەتلىك تەڭرىم، ئۆزۈڭنىڭ سالغان بۇ ئىشق سەۋداسىغا ئۆزۈڭنىڭ داۋا قىلغايسەن. شول تاپتا ئەس ـ يادىم ئول گۈل يۈزلۈكىنىڭ چاچلىرىغا باغلاندى. سەۋر ـ تاقىتىمنىڭ ياقىسى پارە ـ پارە بولدى. كۆڭۈل قۇشۇم ئول ئاھۇ كۆزلۈكتىن باشقىسىنى كۆرمەس بولدى. شۇ دەمدە ھەربىر تىنىقىم، ھەر يۈتۇم سۇ ئىچىشىمۇ ئاشۇ يارنىڭ ئارزۇسى ئۈچۈندۇر...»

تۈيۇقسىز تۇتاشقان ئىشق ئوتى سەئىدخانغا ئوتلۇق شېئىرىي ئىلھاملارنى بەخش ئەتكەنىدى. ئۆزىمۇ سەزمىگەن ھالدا قەلبىدىكى نىدالىرى ئىختىيارسىز گۈزەل مىسرالارغا ئايلىنىپ تۆكۈلەتتى:

سەرۋىنىڭ رەئنا قەدىڭغە بولسا ئېردى سېۋەتى،
بولغاي ئېردى غۇنچەدىن ئاغزى ـ يۈ گۈلدىن تەلئەتى.
.....

سەئىدخان باغنى سەۋدايىلارچە ئايلىناتتى. نە قورسىقى ئاچقانىنى، نە ئۇسسىغىنىنى بىلمەيتتى. كۆڭۈل سىرلىرىنى قىزغا غايىبانە ئىزھار قىلاتتى:

تا قاچانلارغىچە ئەي شوخ بېرۈرسەن ئازار،
ھەممە ئالەم ساڭا يارۇ، ھەممەدىن سەن بىزار.
.....

سەئىدخان ئۆزىنى سەۋر قىلىشقا ئۇندەيتتى. ئەمما بۇ ئۇنىڭغا زەھەردىن ئاچچىق تۇيۇلاتتى. ئۆزىنى سەۋرگە ئۇندىگەنسېرى قەلبىدىكى پىراق ئوتى گۈرۈلدەپ كۆيەتتى:

قىلما نەزەر ئەبرۇسىغە[1]، ئەي كۆز، بۇ پەندىم[2] ئاڭلاغىل،
ھىجرانغا مەن خۇي ئەيلەدىم، سەن بىزنى بەدخۇ[3] قىلماغىل.
.....

سەۋر قىلىشقا بەرداشلىق بېرەلمىگەن سەئىدخان توختىماي
نىدا قىلاتتى:

ھەر نەچچە كىم ئاشنالىق كۆڭلۈمدە مەتلۇب[4] ئىدى،
يار تەبئىگە ۋەلى[5] بىگانەلىك مەرغۇب[6] ئىدى.
.....

بۇلاق بويىدا يۇرىكىگە تۈيۇقسىز ئىشق ئوتى تۇتاشتۇرغان
قىزنى كۈتۈپ تولۇق بىر كۈن ساقلىغان سەئىدخان، باغقا تۈن پەر-
دىسى يېيىلىپ قاراڭغۇ چۈشكەندە ئاستا قايتىپ كەتتى. تولۇن ئاي
باغقا تەكشى نۇر چاچاتتى. غەمسىز يۇلتۇزلار شوخ كۆز قىساتتى.
ئەمما سەئىدخان ئۇنىڭدىن قىلچىلىك ھۇزۇر ئالالمايتتى. ئاشۇ ئاي ـ
يۇلتۇزلارغا قاراپ يۇرەك ئازابىنى ئىزھار قىلاتتى:

ئول ئاينىڭ قەسرى بامىغە[7] كېچە بارىپ چىقار ئېردىم،
تۇرار ئېردىم ئانىڭ تۆڭلۈكىدىن ئالماي قۇلاغمىنى.
مۇناسىب كۆرمەي ئول رەۋزەنە[8]گە، شىشە[9] ئالىبان، ئانى،
ئانىڭ ئورنىغە ئورناتمىش ئىدىم كۆزۇ قاراقمىنى.
.....

① ئەبرۇسىغە ـــ قېشىغا.
② پەند ـــ نەسىھەت.
③ بەدخۇ ـــ قوپال خۇيلۇق، مىجەزى ئوسال.
④ مەتلۇب ـــ تەلەپ قىلغان، ئارزۇ قىلغان نەرسىسى.
⑤ ۋەلى ـــ ئەمما، بەلكى.
⑥ مەرغۇب ـــ مەقبۇل.
⑦ بامىغە ـــ ئۆگزىسىگە.
⑧ رەۋزەنە ـــ دېرىزە، تۆشۈك.
⑨ شىشە ـــ ئەينەك.

باغدىن مىڭ پاتمان دەرد ـ ھەسرەت يۇدۇپ چىققان سەئىد-خان ھۇجرىسىغا كىرمەي، ئىشىك تۈۋىدە ئۇزاق خىيال سۈرۈپ ئولتۇردى. شۇ تاپتا ئۇ سەۋدايى بولغانىدى. ئۆزىگە ئۆزى دەرد تۆ-كۈپ كەتتى:

باغقا باردىمۇ يوق سەرۋى خىرامان ئاندا،
يوق چەمەنگە قاراسام غۇنچەئى خەندان ئاندا.
يىغلادىم مەن يۇگۈرۈپ ھەر ساڭ چۈن ئەبرى بەھار،
كى قايانغا قاراسام يوق ئىدى جانان ئاندا.
.....

سەئىدخان قىز كىرىپ كەتكەن نامەلۇم ھۇجرىغا سىغىنىش ئىلكىدە تەلمۈرەتتى:

يادىمغا يېتەر باغقا كىرسەم كويۇڭ،
گۈلنى كۆرسەم ساغىنۇرمەن گۈل رويۇڭ.
تۇرسام بىردەم چۇ سارايىڭ سايەسىدە،
يادىمغا كېلۇر سەرۋى قەددى دىل جويۇڭ.
.....

سەئىدخان بۇ كېچىمۇ ئازراقلا مۇگدىگەننى ھېسابقا ئالمى-غاندا يەنە كىرپىك قاقماي چىقتى. يۇرىكىنى ئۆرتەۋاتقان ئاشقى-لىق ئوتىنى سەگىتمەكچى بولغاندەك سىرتقا چىقتى، كېچىنىڭ سوغۇق شامىلى يۇرىكىدىكى ئوتنى سەگىتىش ئۈيقتا تۇرسۇن، تېخىمۇ يېلىنجىتىۋەتتى. ئۇنىڭغا كۆكتىكى يۇلتۇزلار قىزىنىڭ كۆزىدەك، ئەگىم ئاي قىزىنىڭ قېشىدەك، باغقا تەكشى يېيىلغان تۇن پەردىسى قىزىنىڭ سۇمبۇل چاچلىرىدەك تۇيغۇ بېرەتتى. گويا قىز ئۆزىنى بۇلاق بويىدا ساقلاۋاتقاندەك تۇيغۇغا كېلىپ، تاڭ ئاتقۇچە بۇلاق بويىغا ئۇچ قېتىم بېرىپ كەلدى. شۇ تاپتا بىراۋ ئۇ-

نىگدىن ئەھۋال سوراپ قويسا ھۆركىرەپ يىغلىۋېتىشى ئېنىق ئىدى. ھەئە، ھېلىمۇ لەۋلىرى ئىختىيارسىز نەزم ئوقۇيتتى. كۆز-لىرىدىن تارىلاپ ياش تۆكۈلەتتى:

ئىشقىدىندۇر غەرەزىم چاشنى[1] دەردۇ غەم،
ۋەر[2]نە ئەسبابى تەرەپ ئالەم ئارا ئېرمەس كەم.
فىكر يادىڭ بىرلە ئۆمرۈم كېچەدۇر شاد دەمى،
ھاسىلى ئۆمرى گەران[3] مايە ئېرۇر بىر ــ ئىككى دەم.
غەمى ئىشقىڭ بىلە خەم[4] بولدى بۇ قەددىم، نە ئەجەب،
ئىشق بارى ئىدىكىم، قىلدى خەلەك قەددىنى.
.....

ئاي بىلەن يۇلتۇزلارغا تەلمۈرۈپ، مىڭ تەستە تاڭ ئاتقۇزغان سەئىدخان بامدات نامىزىنى ئالدىراش ئوقۇپ تۈگەتتى. ئۇنىڭ ناشتىغا كۆڭلى تارتمىدى.

ــ تۈنۈگۈن كەچ ئايغاقچىلار قايتىپ كەلدى، ــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر خىيال سۈرۈپ ئولتۇرغان سەئىدخانغا قاراپ، ــ شەيبانىخان سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىنى تاغارغا سولاپ خوجەنت دەرياسىغا چۆكتۈرۈۋېتىپتۇ. خان ئالىيلىرى بىلەن بىللە بارغان نىغمەت مىرزا، سۇلتان جۇنەيدى بارلاس ھەم خانزادىلەرمۇ بۇ پاجىئەلىك قىسمەتتىن قۇتۇلالماپتۇ.

كۈتۈلمىگەن بۇ شۇم خەۋەر سەئىدخاننىڭ يۈرىكىنى خەنجەر تىققاندەك تىلغۇەتتى. غەزەپ، ئەپسۇسلۇق، نادامەتتىن يۈرىكى لەرزىگە كەلدى.

سەئىدخاننىڭ لام ــ جىم دېمىگىنىنى كۆرۈپ، خوجا ئەلى

① چاشنى ــ لەززەت.
② ۋەر ــ ئەگەر.
③ گەران ــ قىممەتلىك، قەدىرلىك.
④ خەم ــ ئېگىلگەن، پۈكۈلگەن.

باھادىر ئېھتىيات بىلەن سۆزىنى داۋام قىلدى:

ــ شەيبانىخاننىڭ يېنىدا مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگان جا-نابلىرى بولغاچقا، خان ئالىيلىرى ئېھتىياتتىن ئىشەنچنى ئەلا بىلگەنىكەن. قانخور شەيبانىخان خان ئالىيلىرىنى خوجەنت دەر-ياسىغا چۆكتۈرۈۋەتكەندىن كېيىن، ھىراتتىكى مۇھەممەد ھۈسە-ين كۆرەگان جانابلىرىنىمۇ ئۆلتۈرۈش پەرمانىنى چۈشۈرۈپتۇ.

ــ مەرھۇم خان تاغام ھەرنە قىلسا ئۆزىگە قىلدى، ــ دېدى سەئىدخان ھەسرەتلەنگەن ھالدا، ــ مەن ئۇنى بۇنداق ئەخمەقلىق قىلار دەپ ئويلىمىغانىدىم، ئەقىل ـ ھوشى جايىدا ئادەم ئۆز دۈشمىنىدىن ھەرگىزمۇ مېھىر ـ شەپقەت تىلىمەيدۇ، ئەسلىدە ئا-غام مەنسۇرخاننى خان تاغام گېپىگە كىرگۈزەلەيتتى. تاۋى نازۇك-لۇق قىلىپ، يوقىلاڭ ئىشلارغا ئاغرىنىپ ئاقسۇدىن يامانلاپ كەت-تى. شەيبانىخاننىڭ ئۇنىڭغا قىلغان ھاقارەتلىرى ئازمىدى. ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىپ ئۆزىنىڭ غۇرۇرىنى ئۆزى دەپسەندە قىلىپتۇ. ئەس-لىدە تۇرپانغا، ئاغام مەنسۇرخاننىڭ قېشىغا بېرىشى، ئاندىن تۇر-پاندىكى سەركەردە ـ لەشكەرلەر بىلەن شەيبانىخاننىڭ ئالدىغا بـا-ھادىرلىق تۇلپارىغا مىنىپ بېرىشى كېرەك ئىدى. شۇ چاغدا ئۆ-لۈپ كەتسەمۇ، شەرەپلىك، پەخىرلىك ئۆلگەن بولاتتى. مەن ئۇنىڭ بۇ ئۆلۈمىنى بىر لالما ئىتنىڭ ئۆلۈمىدىنمۇ قەدىرسىز ھېسابلاي-مەن.

سەئىدخانىنىڭ بۇ ئازابىنى چۈشەنگەن خوجا ئەلى باھادىر ئۇ-نىڭ يۈرەك يارىسىنى يەنە تاتىلماسلىق ئۈچۈن، بۇ ھەقتە قايتا ئېغىز ئاچمىدى.

ناشتا كۆكۈلسىز ئاخىرلاشتى.

ــ ئەمدى بۇ باغدا تۇرۇۋەرسەك ئاشكارىلىنىپ قېلىشىمىز مۇمكىن، ــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر دۈئادىن كېيىن، ــ بۇ دەرگاھتىن بۈگۈن كەچ كېتەيلىمىكىن دەيمەن.

سەئىدخان خوجا ئەلى باھادىرنىڭ كۆزىگە يالت ئېتىپ قارا-دى، ئاكىسى بىلەن مىرزا ئابابەكرىنىڭ پايلاقچىلىرىنىڭ ھەرقا-

چان ئۇنى تېپىۋېلىش ئېھتىمالى بار ئىدى. ئاشكارىلىنىپ قالـ
ماسلىق ئۈچۈن بىر يەردە ئۇزاق تۇرۇشقا بولمايتتى. قاچقۇنلۇق
جەريانىدا سەئىدخان بۇ نۇقتىنى چۈشىنىپ يەتكەنىدى. بىراق ھا
زىر بۇ باغدىن كېتەلمەيتتى، چۈنكى، كۆكۈل رىشتىسى بۇ باغقا
ئاللىقاچان مەھكەم باغلىنىپ كەتكەنىدى. ئۆلۈم ۋەھىمىسىنى دەپ
تۇنجى سۆيگەن مەھبۇبىنى تاشلاپ كەتسە نامەردلىك بولاتتى. يۇ
رىكىدە بىر ئۆمۈر ئاشقىلىق يارىسى قېيىقالاتتى. بىراق ئۇ كۆكۈل
سىرىنى خوجا ئەلى باھادىرغا ئاشكارىلاشنى خالىمىدى.

ـــ يەنە ئىككى كۈن تەخىر قىلايلى، ـــ دېدى ئۇ مۇجمەللا قىلىپ.

سەئىدخانىنىڭ خەتەرگە تەۋەككۈل قىلىپ، بۇ باغدا يەنە ئىككى كۈن تۇرۇشنى خالاپ قالغانلىقىنىڭ سەۋەبىنى بىلەلمىگەن خوجا ئەلى باھادىر ئىچكىرىلەپ سوراشقا پېتىنالماي، ئاستا ئورنىدىن تۇردى.

يالغۇز قالغان سەئىدخانىنىڭ كاللىسىغا تاغىسى سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ ئۆلۈمى كىرىۋېلىپ، خېلى ئۇزاق ئازابلىق خەيالىلارغا ئەسىر بولدى. بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئىچىدە غەمسىز بالىق چاغلىرىدىن تارتىپ، دادىسىغا ئەگىشىپ قىلغان تاشكەنت يۇرۇشىنى، ئاخىرىدىكى جەڭنى، تۇرغاقلىقتا ئۆتكۈزگەن كۈنلىرىنى، قېچىپ چىققاندىن كېيىنكى بېشىغا كەلگەن قىسمەتلەرنى، دادىسىنى، ئانىسىنى، ئاغا ـ ئىنىلىرىنى، تاغىسىنى، نەۋرە ئاكىسى بابۇرنى، ھاممىسىنىڭ ئېرى مۇھەممەد ھۇسەين كۆرەگانىنى، سەييىد مۇھەممەد مىرزىنى بىر ـ بىرلەپ كۆز ئۆڭىدىن ئۆتكۈزدى. تۇيۇقسىز كۆز ئالدىغا بۇلاق بېشىدا يولۇقتۇرغان ئاي يۈزلۈك پەرى كېلىۋېلىشى بىلەن، بۇ ئازابلىق تۇيغۇلاردىن بىراقلا قۇتۇلۇپ كەتتى. ئۆزىمۇ سەزمىگەن ھالدا ئىختىيارسىز بۇلاق بېشىغا كەلدى، تۇيۇقسىز يۈرىكى ھاياجانلىق دۇپۇلدەپ كەتتى. بۇلاق بېشىدا ئىككى كۈندىن بېرى ۋۇجۇدىنى ئەسىرگە ئالغان، يۈرىكىگە

ئاشقلىق ئوتىنى تۇتاشتۇرغان دىلىرەبا تۇراتتى. ئۇنىڭ نازۇك بارماقلىرى بۇلاق سۈيىگە چىلانغان، شەھلا كۆزلىرى تولمۇ خىيالچان ئىدى. سەئىدخان سەل ـ پەللا شەپە چىقارسا قىزنىڭ شۇ ھامان غايىب بولۇپ كېتىشىدىن ئەنسىرەپ، ئاۋايلاپ قەدەم يۆتكەيتتى. تەگسىز خىيالغا ئەسىر بولغان قىز ھېچنېمىنى سەزمەي بۇلاقنىڭ يېقىملىق شىلدىرلاشلىرىغا مۇڭ بولۇپ كەتكەنىدى.

قىز ئاخىر بىر شەپىنى سەزدى. ئۇۋچىنىڭ ھىدىنى ئالغان كېيىكتەك دىڭكىدە چۆچۈپ بېشىنى كۆتۈردى. ئاشىق كۆزلەر ئۇچراشتى. ھەئە، شۇ دەقىقىدە كۆزلەر پىچىرلىشىۋاتاتتى، يۈرەك سىرلىرىنى ئاشكارىلاۋاتاتتى.

يۈرىكىنىڭ ھاياجانلىق دۈكۈرلەشلىرىنى ئاران ـ ئاران بېسىپ تۇرغان سەئىدخان قىزغا قانداق ئۇسۇلدا گەپ قىلىشنى بىلمەي بىر ھازا تۇرۇپ قالدى. قىزنىڭ يەنە قېچىپ كېتىشىدىن ئەنسىرەپ قالغانىدى. قىزنىڭ ھايالىق كۆزلىرىگە تەلمۈرۈپ تۇرغان سەئىدخاننىڭ ۋۇجۇدىنى بىردىنلا شائىرانە تۇيغۇ چىرمىۋالىدى. ئادەتتە شېئىر يېزىشتا ئانچە زورۇقمايدىغان، تۇيۇقسىز پەيدا بولغان ھاياجانلىق شېئىرىي تۇيغۇلارنى دەرھال ئوتلۇق مىسرالارغا ئايلاندۇرۇشقا ئادەتلەنگەن سەئىدخان شۇ تاپتا غايىبانە بىر ئىلھامنىڭ تۇرتكىسىدە كاللىسىدا چاقماق تېزلىكىدە پەيدا بولغان مىسرالارنى ھاياجان بىلەن ئوقۇشقا باشلىدى:

قايسى گۈلشەننىڭ سېنىڭدەك بىر گۈلى رەناسى بار،
قايسى گۈلنىڭ بىر مېنىڭدەك بۇلبۇلى شەيداسى بار.
ھۆر بىرلە جەننەتۇل مەئۋانى كۆڭلۈم نەيلەسۇن،
يارنىڭ كويىدا يۈزمىڭ جەننەتۇل مەئۋاسى بار.
.....
يۈزى ئۆزرە كاكۇلى زۇلفىن پەريشان كۆرگەلى،
ئەي سەئىد، ئاشۇفتە كۆڭلۈمنىڭ ئەجەب سەۋداسى بار.

قىز شەلپەردەك قىزارغىنچە يىگىتنىڭ شېئىرىنى ئاخىرغىچە تاقەت قىلىپ ئاڭلىدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ يۈرىكىمۇ سۆيگۈدەرياسىدىكى بېلىقتەك پىلتىڭلايتتى، لېكىن يىگىتنىڭ سۆيگۈتەلىپىگە دەماللىققا جاۋاب بېرىشكە قىزلىق شەرم ـ ھاياسى يول قويمايتتى. ئۇ سەئىدخانغا نازاكەت بىلەن بىر قىيا باقتى ـ دە، دەرھال مېڭىشقا تەمشەلدى.

ـــ ئەجەبا كەمىنە ئاشىقى دىۋانىگە خېنىمنىڭ ئىككى كەلمە جاۋاب سەدىقىسى يوقمىدۇر؟

قىز سەئىدخاننىڭ ئۆتۈنۈشىگە پەرۋاسۇ قىلماستىن، كېيىكتەك سەكرىگىنىچە باغقا شوڭغۇدى.

سەئىدخان ئۇنىڭ كەينىدىن دەرھال قوغلىدى ۋە مەھبۇبىنىڭ كۈنگەي تەرەپتىكى باغ ئىگىسىنىڭ قورۇسىغا كىرىپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ ئاستا كەينىگە ياندى.

ـــ ئاشىقلىق ئادىتى ۋە مەشۇقلۇق يوسۇنى ئالدى بىلەن كۆيمەك، ئاخىرىدا ۋىسال شەربىتى تېتىماق ياكى ھىجران چۆلىدە چاڭقاپ ئۆلمەكتۇر، ـــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر سەئىدخاننىڭ كۆڭۈل سىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ـــ ھەرقانداق ئەركەك زاتى ئىشق بالاسىغا مۇپتىلا بولماي قالمايدۇ، كۆڭۈللىرىنى توق تۇتۇسلا. مەھبۇبلىرىنىڭ جاۋاب بەرمىگەنلىكى سىلىنى ياخشى كۆرمىگەنلىكىدىن ئەمەستۇر. قائىدە بويىچە ئاۋۋال ئاتا ـ ئانىسىغا ئەلچى كىرگۈزۈپ مۇددىئايىمىزنى بىلدۈرەيلى.

ـــ ئەمىسە بۇ ئەلچىلىكنى ئۆزلىرى ئادا قىلسىلا، ـــ دېدى سەئىدخان.

ـــ شەرەپ بىلەن ئادا قىلىمەن، ـــ دېدى خوجا باھادىر ۋە بىرئاز ئويلىنىۋېلىپ ئېغىز ئاچتى، ـــ قائىدە بويىچە ئەلچىنىڭ قولىدا ئاز ـ تولا سوۋغات، پېشكەشلەر بولۇشى كېرەك. ئەمما شۇ تاپتا بىزنىڭ بىساتىمىزدا پېشكەشلىككە يارىغۇدەك بىر نەرسە يوق.

سەئىدخان بىرپەس ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن دەستارپېچىنى

توۋلىدى:

ـــ تون ـ سەرپايەمنى ئاچىق.

دەستارپىچ سەئىدخاننىڭ خېلىدىن بېرى كېيىپ باقمىغان كىيىملىرىنى ئاچىقتى.

ـــ تۇگمە ـ بېزەكلىرىنى سۆك، ـــ دېدى سەئىدخان.

دەستارپىچ تونىنىڭ ئالتۇن تۇگمە، ياقۇت ـ مەرۋايىت بېزەكلىرىنى سۆكتى.

سەئىدخان يېنىدىكى ئالتۇن دەستىلىك خەنجىرىنى غىلىپى بىلەن ئېلىپ خوجا ئەلى باھادىرغا قارىدى:

ـــ بىساتىمىزدا پۇلغا يارىغۇدەك نەرسىلەر مۇشۇلار ئىكەن. ئاپىرىپ پىشكەش قىلغايلا. بولغۇسى قېيىنئاتا ـ قېيىنئانىلىرىم مال ـ دۇنيانى ئەمەس، ئادەمنى تونۇيدىغان كىشىلەر بولسا، بۇ پىشكەشلەرنى ئاز كۆرمەيدۇ، ياق دەپ قالسا، ھەجران چۆللىنى كەزمەي ئامالىم يوق.

باغ ئىگىسى خېلىلا ئوقۇمۇشلۇق ئادەم ئىدى. ئۇ نەچچە كۈندىن بېرى بېغىدا يوشۇرۇنۇپ تۇرۇۋاتقان بۇ يىگىتنىڭ ئادەتتىكى قاچقۇنلاردىن ئەمەسلىكىنى ھېس قىلغانىدى. شۇڭا ئۇ خوجا ئەلى باھادىرنى كۆپ سۆزلەتمەيلا، ماقۇللۇق بىلدۇرۇپ جاۋاب بېرىۋەتتى:

ـــ ئوغۇل بالا پىچاقتىن ئايرىلسا بولمايدۇ، ـــ دېدى خوجا ئەلى باھادىرغا قاراپ، ـــ خەنجەرنى ئالغاچ كەتسىلە. كۆيۈئوغلۇم بۇ خەنجەر بىلەن قىزىمنىمۇ، ئۆزىنىمۇ قوغدىغاي، دۈشمەنلەرنىڭ جان رىشتىسىنى كېسىپ تاشلاپ، كۆڭلىگە پۈككەن مەقسەتلىرىنى ئەملىگە ئاشۇرغاي.

بۇ توي ئىشىغا قىزىنىڭ خۇشاللىق بىلەن رازىلىق بەرگەنلىكىنى كۆرگەن ئانا، تېگى ـ تەكتى نامەلۇم بىر يىگىتنى كۆيۈئوغۇل قىلىشقا رازىلىقى بولمىسىمۇ، ئەمما قارشىلىق بىلدۈرەلمىدى.

توي باغدا ھەشەم ـ دەرەمسىزلا ئۆتكۈزۈلدى. يۇرىكى قىساس

ئوتتىدا پۇچىلىنىپ تۇرغان سەئىدخان مەھبۇبتىڭ ۋىسال شارا-بىدىن ئازراق تەسەللى تاپقاندەك بولدى.

※ ※ ※

ئەندىجان.

خوجا ئەلى باھادىر ئۇچ كۈندىن بېرى ئىز ـ دېرەكسىز غا-يىب بولۇپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭ بىرەر كېلىشمەسلىككە يولۇققا-نىنى ھېس قىلغان سەئىدخان بىخەتەرلىكى ئۈچۈن شەھەرنىڭ چېتىگىرەك جايلاشقان بۇ سارايدىن يۆتكىلىپ كېتىشنى بىرقانچە قېتىم ئويلىغان بولسىمۇ، لېكىن خوجا ئەلى باھادىر قايتىپ كە-لىپ قالسا ئۇچرىشالماي قېلىشىدىن ئەنسىرەپ يەنە توختاپ قا-لىغانىدى. كۈندە نەچچە ۋاق سارايىنىڭ ئالدىغا چىقاتتى. كىشىلەر-نىڭ، پات ـ پات ئاتلىق ئۆتۈپ تۇرىدىغان چارلىغۇچىلارنىڭ كۆ-زىگە چېلىقىپ قالماسلىق ئۈچۈن، دەرۋازا ئالدىدا ئۇزۇن تۇرال-مايتتى. ۋاقىتتىنىڭ ئۇزىرىشىغا ئەگىشىپ ئەندىشىسى كۈچەيىپ كەتكەنىدى. ئېغىر ئاياغ خوتۇنىنى سارايسىمگە سېلىپ قويماس-لىق ئۈچۈن، كۆڭلىدىكى خاتىرجەمسىزلىكلەرنى چاندۇرمايتتى.

«خوجا ئەلى باھادىر ئەجەب ئۇزۇن ھايال بولدى ـ يا، بىرەر كېلىشمەسلىككە ئۇچرىمىغاندۇر ـ ھە؟ جانىبىڭ سۇلتاننىڭ پايلاقچىلىرىنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالدىمۇ ـ يا؟ قۇدرەتلىك تەڭرى پاناھىدا ساقلىغاي...»

سەئىدخاننىڭ خىياللىرى چىگىش ئىدى. ۋۇجۇدىنى ئەندە-شىلىك ئوي ـ پىكىرلەر چۇلغۇۋالغانىدى. مەيلى ھۇجرىسىدا، مەيلى سارايىنىڭ سەيناسىدا، مەيلى دەرۋازا ئالدىدا، بىردەم خاتىر-جەم تۇرالمايتتى. ئۆزىنى ھەرقانچە خاتىرجەم تۇتۇشقا، ئەندىشە-لىك خىياللارنى كاللىسىدىن چىقىرىۋېتىشكە تىرىشسىمۇ، كۆڭ-لىگە گۇمان بۇلۇتلىرى سايە تاشلاپ تۇراتتى.

«ئەسلىدە خەتەرگە تەۋەككۈل قىلمايدىغان، ئەندىجانغا كىر-مەيدىغان ئىشكەندۇق...»

سەئىدخاننىڭ كاللىسىدىن ئاشۇ كۈندىكى تالاش ـ تارتىش لىپ قىلىپ ئۆتتى:

ھەئە، تويدىن كېيىن سەئىدخان قېيىنئاتىسىنىڭ بېغىدا پا-ناھلىنىپ تۇرۇۋېرىشنى لايىق كۆرمىدى. بۇ يەردە تۇرۇۋەرسە باش-قىلارنىڭ دىققىتىنى تارتىپ قويۇشى ئۇنىڭغا ئايان ئىدى. ئۇنىڭ-سىزمۇ قېيىنئاتىسىنىڭ قورۇسىدا بىكار يەپ يېتىۋېرىشنى يە-گىتلىك غۇرۇرى كۆتۈرمىدى. ئەمما، نەگە بېرىش ھەققىدە كال-لىسىدا ئېنىق بىر نىشان يوق ئىدى. ئاكىسى مەنسۇرخان بىلەن مىرزا ئاببەكرىنىڭ پايلاقچىلىرى، قاتتىللىرى تېخىچە ئۇنى ئىز-دەشنى توختاتمىغانىدى. لېكىن، ئىككى ـ ئۈچ يىلدىن بېرى ئۇلاردىن قېچىپ جاڭگالدا پاناھلىنىۋېرىپ زېرىككەنىدى. ۋىسالـ-غا تېخى تولۇق قانمىغان سۆيۈملۈك خوتۇنىنى جاڭگال، چۆل ـ جەزىرىلەردە جاپا تارتقۇزۇشنى خالىمايتتى، ئەمما تۇرپان تەرەپمۇ، قەشقەر تەرەپمۇ ئۇنىڭ ئۈچۈن ئىنتايىن خەتەرلىك ئىدى.

ـــ مەنچە بولغاندا ئەندىجانغا بارايلى، ـــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر، ـــ ئۈچ ـ تۆت كۈندىن بېرى ئۆتكەن ـ كەچكىنلەردىن تىكتىكلاپ كۆردۈم. ئۇلارنىڭ دېيىشچە، سەييىد مۇھەممەد مىرزا جانابلىرى ھازىر ئەندىجان تەرەپتە خۇپىيانە ھەرىكەت قىلىپ ئىسيانغا ھازىرلىنىۋېتىپتىمىش. ئەندىجان ئەمىرى جانىبېك سۇلتان پايلاقچىلارنى كۆپەيتىپ ئىزدىگەن بولسىمۇ تاپالماپتۇ-دەك. ناۋادا ئەندىجان تەرەپتە سەييىد مۇھەممەد مىرزا جانابلىرى بىلەن ئۇچرىشالىساق، ئىشلىرىمىز ئوڭغا تارتىدۇ.

سەئىدخان تېخىچە بىر قارارغا كېلەلمەيۋاتاتتى. ئۇنىڭ سەي-ىيد مۇھەممەد مىرزا بىلەنمۇ، نەۋرە ئاكىسى بابۇر بىلەنمۇ كۆ-رۈشكۈسى بار ئىدى.

ـــ شول تاپتا ھەممە پىكىر ـ تەدبىرلىرىمىز ئېھتىمالدىن

يىراق ۋە ئىمكانىيەتتىن ئۇزاقتۇر، ـــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر ئەندىجانغا بېرىش تەكلىپىنى شەرھلەپ، ـــ شەيبانىخانىنىڭ تەۋە-لىكىگە بېرىشتا بىرقانچە ياخشىلىقتىن ئۈمىد بار. بىرنەچىدىن، ئەندىجاندا سەييىد مۇھەممەد مىرزا جانابلىرى بار، ئۇچرىشالىساق كۈچىمىزگە كۈچ قوشۇلىدۇ، بىر تۇغ ئاستىغا جەم بولۇپ، بۇ-نىڭدىن كېيىنكى ئىشلىرىمىز ئۈچۈن نىشان بەلگىلىيەلەيمىز؛ ئىككىنەنچىدىن، تاشكەنت ۋە پەرغانە ۋادىسىدىكى رەئىيەت شەيبا-نىخانىنىڭ زۇلمىدىن جاق تويدى، بىزنى قوللايدۇ، ئىسيان قىلساق مۇۋاپىقىيەتكە ئېرىشەلەيمىز؛ ئۈچىنەنچىدىن، ئىشلىرىمىز قاملاشماي قالسا، بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ دەرگاھىغا كېتە-شىمىزگىمۇ ئاسان، چۈنكى ئەندىجاندىن ئۆتمەي كابۇلغا بارماق قىيىن.

سەئىدخانغا خوجا ئەلى باھادىرنىڭ كۆرسەتكەن سەۋەبلىرى خېلى ئورۇنلۇق بىلىندى. شۇ تاپتا قايسى تەرەپكە بارمىسۇن خە-تەرگە تەۋەككۇل قىلماي ئامال يوق ئىدى.

ـــ مەيلى، ئەندىجانغا بارايلى. ئەزىزلىك ۋە ئۇلۇغلۇق ئىگە-سى بولغان تەڭرى مۇشكۈلىمىزنى ئاسان قىلار.

يول بويى ھۇنەرۋەن، كاسىپ سىياقىدا ياسىنىپ ئەندىجانغا كەلگەن سەئىدخان بىلەن خوجا ئەلى باھادىر شەھەرنىڭ چېتىدە-كى يولۇچىلار ئازراق چۈشىدىغان مۇشۇ سارايىنى تاللاپ چۈشكۈن قىلغانىدى.

سەئىدخان خوتۇنىنى ھۇجرىغا جايلاشتۇرۇپ، ئەمدىلا يۈز - كۆزىنى يۇيۇپ تۇرۇشىغا، خوجا ئەلى باھادىر ئالدىراپ كىرىپ كەلدى:

ـــ كەچۈرگەيلا ئالىيلىرى.

ئۇنىڭ چىرايىغا قاراپ بىرەر كېلىشمەسلىكنى سەزگەن سە-ئىدخان ئالدىراپ سورىدى:

ـــ بىرەر ئىش بولدىمۇ؟

ـــ كوچىدا بىر دىنلا جانىبىك سۇلتاننىڭ چارلىغۇچىلىرى كۆپىيىپ كەتتى. كوچا ـ كويلارنى ئالا قويماي تىنتىۋاتىدۇ.

سەئىدخانغا بۇ ساراي بىر دىنلا خەتەرلىك بىلىندى:

ـــ ئەمدى قانداق قىلىمىز، شەھەردىن چىقىپ كېتەمدۇق ـ يا؟

ـــ سارايغا بۇيادىن چۈشۈپ، ئۇيادىن چىقىپ كەتسەك سارايۇەننىڭ گۇمانىنى قوزغاپ قويۇشمىز مۇمكىن. ئۇنىڭ ئۈستىگە كۈنمۇ كەچ بولۇپ قالدى، كوچا ـ رەستىلەردە چارلىغۇچىلارمۇ خېلى كۆپتەك قىلىدۇ، ھەرقانچە بولسىمۇ ئۇلار بىزنى بۇنچە تېز سېزىپ قالمىغاندۇ، بۇگۈنچە ئارام ئالايلى.

خوتۇنىنىڭ خېلىلا ھېرىپ قالغانلىقىنى ئېسىگە ئالغان سەئىدخان سارايدا بىر ئاخشام قونۇش نىيىتىگە كەلدى.

«بەلكىم چارلىغۇچىلار باشقا بىر كىمنى ئىزدەۋاتقاندۇ، ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ يەردە بىزنى كىمۇ تونۇسۇن...»

سەئىدخان خوجا ئەلى باھادىرغا قارىدى:

ـــ ئۇنداق بولسا سىلىمۇ بۇرۇنراق ئارام ئالسىلا، نۆكەرلەر سارايدىن ئايرىلمىسۇن.

ـــ نۆكەرلەرگە تاپىلاپ قويدۇم، ـــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر، ـــ كەمىنىلىرى سىرتقا چىقىپ، سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ دېرىكىنى قىلىپ باقايمىكىن دەيمەن.

ـــ كۆپ ئېھتىيات قىلسىلا، بەك كەچ قالمىسىلا.

خوجا ئەلى باھادىر شۇ چىقىپ كەتكەنچە، ئۇچ كۈندىن بېرى يەر يۈتقاندەك غايىب بولۇپ كەتكەنىدى.

«خوجا ئەلى باھادىر تولىمۇ تەدبىرلىك، ئېھتىياتچان ئادەم ئىدى. مەنچە ئۇنى پايلاقچىلار ئاسانلىقچە سېزىۋالمايدۇ. سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ خەۋىرىنى ئالغان بولسا ئىزدەپ كەتكەنمىدۇ ـ يا؟ مېنى خەۋەرلەندۈرۈپ قويغان بولسا، بۇنچە ئەنسىرەپ كەتمەيتتىم. چوقۇم بىر پېشكەللىككە ئۇچرىغان گەپ. خوجا ئەلى باھا-

دىر ئۇنداق ئالدىراقسان، باشباشتاق كىشىلەردىن ئەمەس. سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ خەۋىرىنى ئالغان بولسا، ئاۋۋال مېنى خەۋەرلەندۈرەتتى. زادى نەگە كەتكەندۇ؟...»

※ ※ ※

خوجا ئەلى باھادىر ئۇچ كۈندىن بېرى توختىماي ئېلىپ بېرىلغان قىينىقلارغا ئاخىر بەرداشلىق بېرەلمىدى. ئېگىز بوي، ھىنىدەك قاپقارا، كۆزلىرى ئالغاي زىندان بېگى تولىمۇ رەھىمسىز ئادەم ئىدى. شۇ تاپتا ئۇ ئۇچ كۈندىن بۇيانقى تۈرلۈك قىينىقلىرىغا بەرداشلىق بېرىپ لام ـ جىم دېمەي تۇرۇۋالغان خوجا ئەلى باھادىرغا ئەڭ ئاخىرقى كۆزىرىنى چىقارغانىدى:

ـــ ئېيتە! سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ دېرىكىنى نېمە ئۈچۈن قىلغانسەن؟

قىيناق ئازابىدا ھالسىدىن كەتكەن خوجا ئەلى باھادىر خىرىلداپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى:

ـــ كەمىنىلىرىنىڭ ئىزدەۋاتقىنى جانابلىرى دېگەن سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئەمەس.

ـــ مېنى كولدۇرلىتمەن دېمە!

ـــ قۇرئان تۇتۇپ بېرەي.

ھەئە، خوجا ئەلى باھادىر سەئىدخان بىلەن خوشلىشىپ سارايدىن چىققاندىن كېيىن، چايخانا، ھالۋاپۇرۇچ دۇكىنىغا، ھەتتا قەلەندەرخانىلارغا بېرىپ، كىشىلەردىن ئاسماقچىلاپ گەپ سوراپ، سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ دېرىكىنى قىلغانىدى. ئۇ ئاشۇ قەلەندەر، دۇئانە سىياقىدىكى كىشىلەرنىڭ ئارىسىدا ئەندىجان ئەمىرى جانىبېك سۇلتاننىڭ پايلاقچىلىرىنىڭ بارلىقىنى خىيال قىلمۇ كەلتۈرمىگەنىدى. كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە ئاسماندىن چۈشكەندەكلا پەيدا بولغان ئون نەچچە چارلىغۇچى لەشكەر ئۈنى دارقىرىتىپ سۆرىگىنىچە زىندانغا ئەكىلىپ تاشلىدى...

مانا، ئوچ كۈندىن بېرى ئالغاي زىندان بېگى ئۇنى قىيىن ـ قىستاققا ئېلىپ سوراق قىلىۋاتاتتى.

ـــ تامبىلىنى سالدۇرۇڭلار!

زىندان بېگىنىڭ پەرمانى بىلەن گۈندىپايلار ئېسقىلىق تۇر ـ غان خوجا ئەلى باھادىرنىڭ ئىشتىنىنى سالدۇرۇپ يالىڭاچلىدى. ئالغاي زىندان بېگى ئەۋرىتىنى يوشۇرۇشقا تىرىشىۋاتقان خوجا ئەلى باھادىرغا قولىدىكى ئۇستۇرنى شىلتىپ تۇرۇپ سوردى:

ـــ بوپتۇ، گېپىڭ راست بولسا بىزگىمۇ ئامال يوق. ئەمما زىندانىدىن بۇنداق چىقىپ كەتسەڭ بولمايدۇ، شۇڭا ئەن سېلىپ قويايلى.

ئالغاي زىندان بېگىنىڭ نەرىگە ئەن سالىدىغانلىقىنى بىلەل ـ مىگەن خوجا ئەلى باھادىرنىڭ كۆزلىرى چەكچەيدى.

ـــ قۇدرەتلىك پاناھگاھىمىز شەيبانىخان ئالىيلىرىنىڭ دۈشمىنى سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ ئىسمىنى تىلغا ئالغانلى ـ قىڭ ئۈچۈن، ئەسلىدە تىلىگىنى كېسىۋالسام بولاتتى، ئەمما زىنداندىن چىقىقاندىن كېيىن ئىزدىگەن ئادىمىگىنى سۈرۈشتە قىلالماي قالما، شۇڭا، ساڭا رەھىم ـ شەپقەت قىلىپ، پىچىپ ئاختا قىلىۋېتەي.

خوجا ئەلى باھادىر ھازىرلا جان يېرىگە ئۇستۇرا تەگكەندەك قاتتىق چۆچۈپ كەتتى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ ئاختا قىلىنغىنىدىن تىلى كېسىلگىنى ياخشىراق ئىدى.

«ئاھ، تەڭرىم! ماڭا بۇ نېمە تارتقۇلۇق ئەمدى؟ خانزادە سە ـ ئىدخانغا بولۇشۇپ شەيبانىخاندىن يۈز ئۆرۈگۈنۈم راست، ئەمما بۇ ئىشىم گۇناھ سانالغاندىمۇ بۇنداق جازاغا لايىق ئەمەستىغۇ؟ ئاختا بولۇپ ياشىغاندىن كۆرە ئۆلۈپ كەتكىنىم ياخشىراق ئەمەسمۇ؟ خا ـ تۇن ـ ئاغىچىلىرىمنىڭ ئالدىغا قانداق بارىمەن؟ شەيبانىخانىنىڭ دەرگاھىدا ئانچە يۇقىرى بولمىسىمۇ، مەنسەپ ـ مەرتىۋەم بار ئى ـ دى. سەئىدخانغا ئەگەشكىنىمدىن بېرى بىر كۈنمۇ ھاياتىنىڭ خۇۋ ـ لۇقىنى كۆرمىدىم. كۈنلىرىم غەم ـ تەشۋىش ئىلكىدىلا ئۆتتى.

خانزادە ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ تەخت ـ سەلتەنەتىنى قايتۇرۇۋالسا قىلغان ياخشىلىقىم، كۆرسەتكەن تۆھپە ـ خىزمەتلىرىمنىڭ بە ـ دىلىگە يۇقىرى مەنسەپ ـ مەرتىۋىگە ئېرىشىپ، ئابرۇي، شۆھرەت بىلەن ياشارمەن دېگەن خام خىيالدا بوپتىكەنمەن. ئەمدىلىكتە مەنسەپ ـ مەرتىۋە تۈگۈل، تەڭرى ئىنئام قىلغان گۆھىرىم ـــ ئەرلىكىمدىن ئايرىلىپ قالسام، بۇ مەن ئۈچۈن قانداقسىگە ئابرۇي بولسۇن؟ ئاختا قىلىنغان ئادەمگە شان ـ شۆھرەت، مەنسەپ ـ مەرتىۋىنىڭ نېمە كېرىكى؟ قەلەندەر بولۇپ كەتسەممۇ بېجىرىم ئەركەكتەك ياشىغىنىم مىڭ ئەۋزەل ئەمەسمۇ؟...»

ئالغاي زىندان بېگىنىڭ ئېيتىق تاپىندەك يوغان قوللىرى جان يېرىگە تېگىشى ھامان خوجا ئەلى باھادىر ۋەھىمىدىن دىر ـ دىر تىترەپ كەتتى. شۇ دەقىقىدە ئۇنىڭ ئۈچ كۈندىن بېرى كۆر ـ سەتكەن چىدامچانلىقى، نوچىلىقىدىن ئەسەرمۇ قالمىغانىدى.

ـــ رەھىم قىلسىلا بېگىم، ـــ دېدى ئۇ جالاقلاپ تىترىگە ـ نىچە، ـــ مەن ئىقرار قىلاي...

ئالغاي زىندان بېگى خىرىلداپ كۈلدى:

ـــ باشتىلا مۇشۇنداق دېيىشىڭ كېرەك ئىدى.

خوجا ئەلى باھادىرنىڭ ئۆچەي دەپ قالغان ئۇمىد شامى سۇس پىلدىرلىدى:

ـــ مېنى جانىبېك سۇلتان جانابلىرى بىلەن كۆرۈشتۈرسە ـ لە.

ـــ نېمىشقا؟

ـــ دەيدىغان گەپنى شول دەرگاھتا دەيمەن.

ـــ ئەمىر جانابلىرىنىڭ سەن بىلەن كۆرۈشۈشكە چولىسى تەگمەيدۇ.

ـــ ئاۋۋال بېرىپ مەلۇم قىلسىلا، ـــ دېدى خوجا ئەلى باھا ـ دىر ئۆزىگە ئىشەنگەن ھالدا، ـــ شەيبانىخان ئالىيلىرى قارارگا ـ ھىنىڭ ئورۇنباسار ياتىش بېگى خوجا ئەلى باھادىر كۆرۈشۈشنى تەلەپ قىلىۋاتىدۇ دېسىلە بولىدۇ.

ئۇنىڭ ئاخىرقى سۆزلىرى ئالغاي زىندان بېگىگە تەسىر قىلدى:

ــ يەنە يالغان سۆزلىمىگەنسەن ــ ھە؟

ــ ھەددىم ئەمەس، جانىبىك سۇلتان جانابلىرى مېنى تو-نۇيدۇ.

ئالغاي زىندان بېگى خوجا ئەلى باھادىرنىڭ ئىشتىنىنى كىيدۈرۈپ، جانىبىك سۇلتاننىڭ ئالدىغا باشلاپ باردى.

ــ بۇ راستتىنلا ياتىش بېگى ئىكەنغۇ، ــ دېدى جانىبىك سۇلتان بىر قوشۇق قېنىنى تىلەپ تىزلىنىپ تۇرغان خوجا ئەلى باھادىرغا قاراپ.

ــ ئازماس ئاللاھ، ھەممىمىز خام سۈت ئەمگەن بەندە، ــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر كەچۈرمىشلىرىنى قىسقىلا بايان قىلغاندىن كېيىن، ــ كەمىنىلىرى شۇ چاغدا شەيبانىخان ئالىيلىرىنىڭ مەھمۇد سۇلتاننىڭ خۇپىيانە پەرمانى بويىچە سەئىدخاننى ئول دەرگاھتىن ئېلىپ قاچقانمەن. مانا كۈتمىگەندە قوللىرىغا چۈشۈپ قالدىم...

ــ ماڭا كەچۈرمىشلىرىنىڭ كېرىكى يوق. ئەندىجانغا كېلىشتىكى مۇددىئالىرىنى سۆزلىسىلە.

خوجا ئەلى باھادىر ئەمدى سىر يوشۇرۇشنىڭ ئورنى قالمىغانلىقىنى ھېس قىلدى.

«ئەمدى يالغان سۆزلىسەم بىراقلا كاللامدىن ئايرىلىپ قېلىشىم مۇمكىن. سەئىدخانغا ئەگىشىپ نېمە خوۋلۇق كۆردۈم؟ بەلكىم جانىبىك سۇلتان مېنى كەچۈرۈۋېتىشى، ھەتتا يېنىدا ئەپقېلىپ مەنسەپ ــ مەرتىۋە بېرىشى مۇمكىن. ئەھۋال بۇ دەرىجىگە يەتكەندە، بۇ بالا ــ قازادىن مەنمۇ، خانزادە سەئىدخانمۇ قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ. راستچىللىق بىلەن ئىقرار قىلىپ ئۆتۈنسەم، خانزادىنى ئۆلۈم خەۋپىدىن قۇتۇلدۇرۇپ قالغىلى بولار. كېيىنكى ئىشلار تەقدىرنىڭ ئىرادىسى بويىچە بولۇر...»

ــ ئەندىجانغا خانزادە سەئىدخان بىلەن بىللە سەييىد مۇ-

ھەممەد مىرزىنىڭ دېرىكىنى قىلغىلى كەلگەن. مۇددىئايىمىز شولكى، مىرزا بىلەن بىرلىكتە ئىسيان قىلىش.

جانىبەك سۇلتان لام ـ جىم دېمىدى. چىرايىدىن نېمە ئويلاۋاتقانلىقىنى بىلگىلى بولمايتتى.

ـــ ئەمىر جانابلىرىنىڭ دەريا كەبى كۆڭۈل ـ كۆكسى مېھىر ـ شەپقەت دۇردانىلىرىنىڭ كانىدۇر، ـــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر يېلىنغان ھالدا، ـــ ئەمىر جانابلىرىنىڭ ئالدىدا ئۆلۈمگە لايىق گۇناھ قىلغىنىم ئۆزۈمگە ئايانىدۇر. ئەمما، ھەممەتلىرىدىن چەكسىز ئۇمىدۋارمەن. ئۆزۈم بىلەن خانزادە سەئىدخانىنىڭ بىر قوشۇق قېنىدىن كېچىشلىرىنى تۆۋەنچىلىك بىلەن ئىلتىماس قىلىمەن.

جانىبەك سۇلتان مىيىقىدا كۈلدى:

ـــ خوجا ئەلى باھادىرنى ئەزەلدىنلا ۋاپا، ساداقەت ئەھلى دەپ بىلگەنىدىم. راست شۇنداقكەن. ھەقىقەتەن قايىل بولدۇم. سىلى شۇ تاپتا مەندىن ئول خانزادە سەئىدخانىنىڭ بىر قوشۇق قېنىنى تىلەۋاتىدىلا. ئەمما مەن بولسام ئۇنىڭ نەدىلىكىنى بىلمەيمەن.

ـــ خوجا ئەلى باھادىر ئالدىراپ جاۋاب بەردى:

ـــ خانزادە ئۇچ كۈن ئاۋۋال ئەرەكى دەرۋازىسىنىڭ قىبلە تەرىپىدىكى سۇپۇرگە بايىنىڭ ساريىدا قالغان. بەلكىم ھېلىمۇ شۇ يەردىدۇر.

ـــ ئەمىسە ئەللىك نۆكەر بىلەن بېرىپ، دەرگاھىمغا باشلاپ كەلسىلە.

كۈتۈلمىگەن بۇ پەرماندىن خوجا ئەلى باھادىرنى قارا تەر باستى:

ـــ ھۆرمەتلىك ئەمىر جانابلىرى، ـــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر ۋۇجۇدىنى چىرمىۋالغان تەڭقىسلىقنى تەستە يېڭىپ، ـــ خانزادە سەئىدخاننى تۈتۈپ كېلىشكە باشقا سەركەردىلىرىنى بۇيرۇغان بولسىلا.

ـــ پەرمانىمغا سەركەشلىك قىلاي دەمدىلا؟

خوجا ئەلى باھادىر كۆزىنى ئەپقەچىپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى:

ـــ يوقسۇ، ھەددىم ئەمەس، ـــ ئەمما، خانزادىنىڭ يۈزىگە قاراشتىن ئۈيۈلىدىكەنمەن.

جانىۋېك سۇلتان قاقاھلاپ كۈلۈپ كەتتى:

ـــ ئۈيۈلۈشلىرىنىڭ ھاجىتى يوق. سىلى ھازىردىن باشلاپ ئول خانزادىگە ئەمەس، ماڭا نۆكەرلىك قىلىدىلا. پەرمانىمنى دەر-ھال بەجا كەلتۈرسىلە.

ـــ پەرمانبەردارمەن!

خوجا ئەلى باھادىر ئەللىك نۆكەرنى باشلاپ، ئەرەكى دەرۋا-زىسىغا قاراپ ماڭدى. ئۇ جانىۋېك سۇلتاننىڭ ئۆزىگە بىرەر سەر-كەردىسىنى يانداپ بەرمەي، ئەللىك نەپەر نۆكەرنى ئالدىغا سېلىپ بەرگىنىدىن تەئەججۈپلىنىپ قالغانىدى.

«بەلكىم مېنى سىناۋاتقاندۇ ياكى ساداقىتىمگە ئىشەنگەنىدۇ. نېمىلا بولمىسۇن بىردەمدىلا ئەللىك نۆكەرلىك بولۇپ قالدىم ما-نا. ئەجەب بىر تەس كۈنگە قالدىم دېسە. خانزادىنىڭ يۈزىگە قاناقامۇ قارارمەن؟ ئەسلىدە ئەندىجانغا كېلىشنى تەۋسىيە قى-لىسام بوپتىكەن...»

ئۇ زىددىيەتلىك خىياللار ئىلكىدە سارايىنىڭ ئالدىغا قانداق كېلىپ قالغىنىنى بىلمەيلا قالدى:

ـــ سىلەر ھويلىدا ساقلاپ تۇرۇڭلار، ـــ دېدى نۆكەرلىرىگە قاراپ، ـــ خانزادىنى ئۆزۈم تۇتۇپ چىقىمەن.

سارايغا بىر توپ لەشكەرلەرنىڭ يوپۇرۇلۇپ كىرگىنىنى كۆرگەن سەئىدخان يا قېچىپ كېتىشنى، يا قارشىلىق كۆرسى-تىشنى بىلەلمەي تۇرۇپ قالغانىدى.

ـــ مېنى كەچۈرسىلە ئالىيلىرى، ـــ دېدى خوجا ئەلى باھا-دىر يەرگە قاراپ تۇرۇپ، ـــ ئىرادەمگە خىلاپ ھالدا تۇزكورلۇق قىلىدىغان بولدۇم.

سەئىدخان ئۇنىڭغا نەپرەت بىلەن قارىۋەتكەندىن كېيىن، تەمكىنلىك بىلەن جاۋاب بەردى:

ـــ سىلىدىن بۇنى كۆتمىگەنىدىم. گەرچە ئۆز قېرىنداشلىرىمدىن ۋاپا كۆرمىگەن بولسامۇ، لېكىن سىلىنىڭ ساداقەتلىرىدىن شۇ كەمگىچە زىنھار گۇمانلانمىغانىدىم. ئەسلىدە ئەندىجانغا كېلىشنى تەۋسىيە قىلىشلىرى مەقسەتلىك بولغانىكەن. بوپتۇ، مېنى جانىبېڭ سۇلتانىنىڭ ئالدىغا ئاپىرىپ ئىنئاملىرىنى ئېلىۋەرسىلە. ئەمما ئاغىچامنىڭ ئاتا ـ ئانىسىنىڭ قېشىغا كېتىشىگە يول قويسىلا.

ـــ بۇ ئىشلارنى ھازىرچە سىلىگە چۈشەندۈرۈپ بولالمايمەن، ـــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر، ـــ ئاغىچا ئايىمدىن خاتىرجەم بولسىلا. بەلكىم سىلىنىمۇ بۇ بالا ـ قازا ئۇۋىسىدىن يەنە ئۆزۈم قوتۇلدۇرۇپ چىقارمەن.

سەئىدخان خوتۇنىنىڭ قېشىغا كىرىپ، ھەر ئېھتىمالغا قارشى سەپەرگە ھازىرلىنىپ تۇرۇشنى تاپىلاپ قويۇپ، خوجا ئەلى باھادىر بىلەن سارايدىن چىقتى.

ـــ ئەمىر جانابلىرىغا خەۋەر يەتكۈز، خانزادە سەئىدخاننى قامايمىزمۇ ياكى ھازىرلا كۆرۈشەمدۇ، پەرمانىنى ئېلىپ كەل، ـــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر نۆكەر بېشىغا قاراپ.

جانىبېڭ سۇلتانىنىڭ سەئىدخاننى دەرھال ئۆلۈمگە بۇيرۇشىدىن ئەنسىرىگەن خوجا ئەلى باھادىر، بىرەر چارە تېپىش ئۈچۈن قەستەن ۋاقىتنى كەينىگە سۈرۈۋاتاتتى.

تەقدىرنىڭ ئويۇنلىرى تولىمۇ قىزىق بولىدۇ، دۇنيادا تېگىگە يەتكىلى بولمايدىغان كۈتۈلمىگەن ئىشلار بولۇپ تۇرىدۇ.

ھەئە، جانىبېڭ سۇلتان خوجا ئەلى باھادىرنى سەئىدخاننى تۇتۇپ كېلىشكە بۇيرۇغاندىن كېيىن، بىكار ئولتۇرۇۋېرىشتىن زېرىكىپ، بىردىنلا ئات مىنگۈسى كېلىپ قالغانىدى. ئاختىچى ئاتنى پۇختا ئېگەرلىمىدىمۇ ياكى ئاتتا مەزمۇت ئولتۇرمىدىمۇ ئەيتاۋۇر، جانىبېڭ سۇلتان ئاختىچى يېتىلەپ كەلگەن ئاتقا مىنىپ، ئەمدىلا ئۆزىنى ئوڭشاپ تۇرۇشىغا، ئات تۇيۇقسىز ئورنىدا بىر چاپچۇۋىدى، جانىبېڭ سۇلتان ئاتتىن ئاسمان تاپان بولۇپ

يىقىلدى ـ دە، بېشى يەرگە ياتقۇزۇلغان چاسا خىشقا قاتتىق تەگـ
دى. كۆزى قاراڭغۇلىشىپ، ئالەم ـ جاھان چۆرگىلەپ كەتتى. شۇ
ئەسنادا ئاغرىق ئازابىدا ئىنجىقلاپ ياتقان جانىۋېك سۇلتاننىڭ
قېشىغا خوجا ئەلى باھادىر ئەۋەتكەن نۆكەر بېشى كىرىپ كەلدى:

ــ ئەمىر جانابلىرىغا مەلۇم بولغاي، خوجا ئەلى باھادىر
خانزادىنى سارايدىنلا تۇتتى. ئاۋۋال زىندانغا قامامدۇق ياكى ئەمىر
جانابلىرى ھازىرلا كۆرۈشەمدۇ، بىلىپ كەل، دەپ مېنى ئەۋەتتى.

جانىۋېك سۇلتان بېشىنىڭ ئاغرىقىدا بايىقى پەرمانىنى ئۇنـ
تۇپ قالغانىدى، نۆكەرنىڭ مەلۇماتىنى ئاڭلاپ بىردىنلا ئېسىگە
ئالدى.

«بايا، خوجا ئەلى باھادىر خانزادە سەئىدخاننى تۇتۇپ كەلسە
كاللىسىنى ئۈزىگىلا ئالغۇزارمەن دەپ ئويلىغانىدىم. قارىغاندا سە
ئىدخاننى ئۆلتۈرۈشۈمنى قۇدرەتلىك تەڭرىم راۋا كۆرمىگەن
ئوخشايدۇ. ئاتتىن يىقىلىپ چۈشۈشۈم بۇنىڭ بېشارىتى بولسا
كېرەك. ھۆرمەتلىك قېينىئاتام سۇلتان شەيبانىخان ئالىيلىرىدىن
پەقەت سەييىد مۇھەممەد مىرزىنى تۇتقان يەردە كاللىسىنى ئېلىش
پەرمانى كەلگەن، ئەمما ئول خانزادە سەئىدخان ھەققىدە ھېچنېمە
دېمىگەنىدى. تەڭرىنىڭ ئىرادىسىگە قارشى چىقسام، بۇنىڭدىنمۇ
يامان ئاقىۋەتكە دۇچار بولماي يەنە...»

جانىۋېك سۇلتان نۆكەر بېشىغا قاراپ ۋارقىرىدى:

ــ مەن كىشىنىڭ جېنىغا زامىن بولىدىغان جاللات ئەمەس
مەن. ناھەق قان تۆكىدىغان ئىشنى ھەرگىز قىلمايمەن. موغۇ
لىستان خانزادىسىنى تۇتۇش ھەققىدە ھېچكىم ماڭا پەرمان بەرگەن
ئەمەس. ئۇنىڭ قېينىنى تۆكۈش ئۈچۈنمۇ شەرىئەت ھۆكمى چۈش
كەن ئەمەس. خوجا ئەلى باھادىرغا پەرمانمنى يەتكۈز. ئول خانزادە
سەئىدخاننى دەرھال ئامانلىق سەھرا سىغا قويۇپ بەرسۇن. كۆڭلى
نەنى خالىسا شۇ يەرگە كەتسۇن.

ــ پەرمانبەردارمەن!

نۆكەر بېشى پەرمان يەتكۈزۈش ئۈچۈن دەرھال كەينىگە يا ـ

دى.

شۇ تاپتا قوللىرى باغلانغان سەئىدخان ئات ئۈستىدە غەمكىن كېتىپ باراتتى. ئۇنىڭ تۇتۇلۇپ قالغانلىقى ھەققىدىكى خەۋەر ئەتراپقا بىردەمدىلا پۇر كەتكەنىدى. بىر توپ كىشىلەر ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن ئەگىشىۋالغانىدى.

«ئۇلار تاماشا كۆرۈۋاتامدىغاندۇ ياكى ماڭا قىزىقىپ قالغاندىمىدۇ. ھەئە، ئۇلار مېنى تونۇمىغىنى بىلەن جەننەتماكان ئۇلۇغ بوۋامنى، خان تاغامنى، ھەتتا خان ئاتامنى تونۇيدۇ. بەلكىم بىر زامانلاردا جاھاننى تىترەتكەن خان ـ سۇلتانلارنىڭ مەندەك بىر نەۋرىسىنىڭ ھازىرقى ھالىغا ئېچىنىۋاتقاندۇر. ئەمدى ئۆلۈمدىن خالاس بولۇشۇم مۇمكىن ئەمەس. خوجا ئەلى باھادىردىن رەنجىشكىمۇ ھەققىم يوق. ساتقىنلىق قىلغۇسى بولسا، ئۇچ كۈن ئاۋۇاللا نۆكەر باشلاپ كېلەتتى. تۇتۇلۇپ قېلىپ قىينىقا بەرداشلىق بېرەلمىگەن ئوخشايدۇ. ئەنە يۇز ـ كۆزلىرى كۆكىرىپ، ئىششىپ كېتىپتۇ. يول ماڭسىمۇ، ئات مىنسىمۇ بىر يەرلىرىنى ئاۋايلاۋاتىدۇ. بەلكىم بۇمۇ تەقدىر بولسا كېرەك. مېنى بۇ تەقدىردىن پەقەت قۇدرەتلىك يېگانە ئاللاھ قۇتۇلدۇرالىشى مۇمكىن. ناۋادا شۇ دەقىقىدە شەيبانىخان ئۆلگەن بولسىچۇ؟ بىراق، مېنى مۇشۇ ساقلىتە ئۆلتۈرىدىغان تۇرسا، شەيبانىخانىنىڭ ئۆلگىنىنىڭ ماڭا نېمە پايدىسى؟ ئۇنىڭ ئۆلۈم خەۋىرى بۇ يەرگە بىر ئايدىمۇ يېتىپ كېلەلمەيدۇ. ھە راست، جانىبەك سۇلتان مەن يېتىپ بارغۇچە ئۆلۈپ كەتسىچۇ؟ بەلكىم مۇشۇ سائەتتە ئۇ ئۆلۈپ كەتسە ھايات قالارمەن. ئەمما جانىبەك سۇلتانىنىڭ ئۆلگىنىدىن ئۆزىبەكلەرگە ھېچبىر مالاقات ۋە پەرىشانلىق يەتمەيدۇ. ئۇنىڭ ئورنىغا يەنە بىرى ئەمىر بولىدۇ. ئۇمۇ شەيبانىخانىنىڭ يارلىقىغا پەرمانبەردارلىق قىلىدۇ. ئەڭ ياخشىسى خەقنىڭ ئۆلۈمىنى تىلىمەي، ئۆزۈمگە ئۆمۈر تىلەي. چۈنكى، ئۇ سەۋەب بىلەن ئۆلۈمدىن خالاسلىق تاپالىشىم مۇمكىن ئەمەس...»

سەئىدخان ھايات قېلىشتىن ئۈمىدىنى تولۇق ئۈزگەنىدى.

شۇڭا غۇرۇرىنى ساقلاپ، ئۆلۈمگە تىك تۇرۇپ يۈزلىنىش ئۈچۈن ئۆزىنى خاتىرجەم تۇتۇشقا تىرىشاتتى. خوجا ئەلى باھادىر ئۇنىڭغا پات ـ پات قاراپ قويياتتى. دەيدىغان گېپى بارەك قىلاتتى، لېكىن ئاغزىدىن چىقىرالمايۋاتاتتى.

ئۇزاق ئۆتمەي نۆكەر بېشى قايتىپ كەلدى.

ـــ جانىبېك سۇلتان جانابلىرى موغۇلىستان خانزادىسىنى ئازاد قىلىش پەرمانى بەردى، ـــ دېدى ئۇ خوجا ئەلى باھادىرغا جانىبېك سۇلتاننىڭ گەپلىرىنى پەرماننىنى تەپسىلىي يەتكۈزۈپ.

خوجا ئەلى باھادىر زىممىسىدىن تاغ غۇلاپ چۈشكەندەك يەڭگىل تىنىدى:

ـــ ئاللاھنىڭ مۆجىزىلىرى چەكسىزدۇر، ـــ دېدى ئۇ سەئىدخانغا قاراپ، ـــ تەقدىر ـ پېشانىلىرى ئوڭكەن ئالىيلىرى.

شۇ تاپتا سەئىدخان چۈش كۆرۈۋاتقانىدەك تۇيغۇغا كېلىپ قالغانىدى.

خوجا ئەلى باھادىر ئۇنىڭ قولىنى يەشكەچ، قۇلىقىغا ئاستا پىچىرلىدى:

ـــ جانىبېك سۇلتان بۇ پەرماندىن ھېلىلا يېنىۋالىدۇ. چۈنكى ئۇ مىجەزى ئۆزگىرىشچان، تۇتۇرۇقسىز ئادەم. بەلكىم ھايال ئۆتمەي بۇ يارلىقىنىڭ ئەكسىچە يارلىق، نىشان ئەۋەتىشى مۇمكىن. شۇنداقتىمۇ ماڭا ھازىر مۇشۇنچىلىك باھانە بولسا كۇپايە. شۇڭا ھازىرلا ئەندىجاندىن چىقىپ كەتكەيلا. قانچە يىراققا كەتسەك شۇنچە ياخشى. ئەڭ ياخشىسى قارا تېگىن يولى بىلەن كابۇلغا بارغايلا. ئازماس ئاللاھ دەپتىكەن. گۇناھىمنى كەچۈرگەيلا ئالىيلىرى.

خائىنلىق قىلغان بولسىمۇ، لېكىن يەنىلا ساداقىتىنى بىلدۈرگەن خوجا ئەلى باھادىرنىڭ كۆزىگە سەئىدخان مېھرى بىلەن قارىدى:

ـــ سىلىنى كەچۈردۇم باھادىر. مەن بولسام قېرىنداشلىرىمدىنمۇ ۋاپا كۆرمىگەن ئادەممەن. شۇڭا سىلىدىن رەنجىشكە

ھەققىم يوقتۇر. بىر مەزگىل ماڭا ئەگىشىپ قىلغان خىزمەتلىرىگە تۈشلۈق ھەق بېرەلمىدىم. تەڭرىم نېسىپ قىلسا چوقۇم قايتۇرىمەن. ئامان بولغايلا.

ـــ مەندىن ئەنسىرىمىسىلە. سەييىد مۇھەممەد مىرزا جانابلىرىنىڭ دېرىكىنى ئالالىسام خەۋىرىنى يەتكۈزىمەن. ھە راست، سىلىنى بۇنداقلا يولغا سېلىپ قويسام خاتىرجەم بولالمىغۇدەك مەن. يۈرسىلە، سىلىنى دەرۋازىدىن چىقىرىپ قويايلى.

ـــ جېنىمنى ياقىغا ئالدىم، دەپ ئاغىچامنى تاشلاپ قويسام بولماس.

ـــ ئاغىچا ئايىم ئېغىر بوي. ئالىيلىرى بىلەن تەڭ ماڭالمايدۇ. خاتىرجەم كېتىۋەرسىلە. ھالىدىن ئۆز قىزىمدەك خەۋەر ئالىمەن.

ـــ مۇمكىن بولسا قېيىنئاتامنىڭ دەرگاھىغا ئاپىرىپ قويارلا.

ئۇلار ئەرەكى دەرۋازىسىغا قاراپ ئالدىراش مېڭىشتى.

خوجا ئەلى باھادىرنىڭ پەرىزى توغرا چىققانىدى. ئۇلار تېخى ئىككى ـ ئۈچ يۈز قەدەم ماڭار ـ ماڭمايلا جانىبېك سۇلتانىنىڭ ئاللاھبەردى ئىسىملىك پەرمانچىسى يېتىپ كەلدى.

ـــ ئەمىر جانابلىرىدىن پەرمان بار، ـــ دېدى ئۇ خوجا ئەلى باھادىرغا قاراپ.

بىر شۇملۇقنى سەزگەن خوجا ئەلى باھادىر سەئىدخانغا تەشۋىشلىك بىر قارىۋېتىپ، پەرماننى قولىغا ئالدى ـ دە، ئېچىپ ئوقۇدى:

«موغۇلىستان خانزادىسى سەئىدخاننى ئازاد قىلىش ھەققىدە ئويلاشمايلا يارلىق، نىشان بېرىلىپ قاپتۇ. ئۇنى ئازاد قىلىش سۇلتان شەيبانخان ئالىيلىرىنىڭ ھۆكۈمىگە خىلاپلىق قىلغانلىقتۇر، شۇڭا ئۇشبۇ پەرماننى تاپشۇرۇپ

ئالغان ھامان ئۇنى كەلمەس بولۇپ كەتكەنلەر قاتارغا قو-شۇۋەتكەيسىلەر. سەئىدخاننى پايتەختكە، خان ئالىيلىرىنىڭ دەرگاھىغا ئەۋەتكەن تەقدىردىمۇ دارغا ئېسىلىش يولى بىلەن ئۇ دۇنياغا ئەۋەتىلىشى مۇقەررەردۇر...»

خوجا ئەلى باھادىر پەرماننى تەپسىلىي بىر ئوقۇۋەتكەندىن كېيىن، ئاللاھبەردى پەرمانچىغا قاراپ سوغۇق كۈلدى:

ــ بايا جانىبەك سۇلتان جانابلىرى ئاتتىن يىقىلىپ چۈ-شۈپتۇ دەپ ئاڭلىۋىدىم. ئەھۋالدىن قارىغاندا ئەقلى ۋە مېڭىسىگە زەرەر يەتكەن ئوخشايدۇ. ئۇنداق كاللىدىن ھەرقانداق ياخشى خىيال پەيدا بولسا، يامان نەتىجە بېرىدۇ. يامان خىيال پەيدا بولسا، كۆ-پىنچە ياخشى نەتىجە بەرگۈسىدۇر. تولىمۇ ئەپسۇس، ئەمىر جانا-بلىرىنىڭ بۇ پەرمانى تولىمۇ كېچىكىپتۇ. بايىلا ئازاد بولۇپ، گويا سمابتەك يوقالغان موغۇلىستان خانزادىسىنى ئەمدى بولغاندا مەن قەيەردىن ئىزدەپ تاپىمەن؟

تەشۋىشلىك خىياللارغا ئەسىر بولۇپ تۇرغان سەئىدخان يەڭگىل تىندى.

ئاللاھبەردى پەرمانچى ئاۋۇال خوجا ئەلى باھادىرغا، ئاندىن باشقىلارغا گۇمان بىلەن سىنچىلاپ قارىدى:

ــ ئەي باھادىر، ساداقەت يولىدىن چىقىش ۋە يالغان ئېيى-تىش ھەممە سۇيىقەستلەرنىڭ يامانراقىدۇر. بۇنداق يامان سۇيىقەتكە ئە-گە بولۇش سىلىگە مۇناسىپ ئەمەستۇر. ئەمىر جانابلىرىنىڭ ئال-دىدا ساداقەت بىلدۇرۇپ ئەھدى ـ پەيمان قىلغانلىقلىرى ماڭا بەش قولدەك ئايان. ئول موغۇلىستان خانزادىسىنى كۆزدىن سمابتەك يوقالدى دەيدىلا. ئەمما مەن ئۇنى بىلىمەن ۋە كۆرۈپ تۇرۇپتىمەن. ئەنە يانلىرىدا تۇرۇپتۇ.

خوجا ئەلى باھادىر پەرمانچىغا غەزەپ بىلەن چەكچەيدى:

ــ سەن بىر ئاددىي خىزمەتكاردىن پەرقى يوق مەرتىۋىسىز،

مۇلازىمىتىڭىنىڭ ئېتەكلىرى مۇخالىپەت نىجاسەتلىرىدىن ئېرىغدالمىغان، ئۇنى ئەپىۇ ۋە كەچۈرۈم سۇلىرى بىلەن ھەرقانچە يۇسمۇ پاكلانمايدىغان بىر چۈپرەندە تۇرۇپ مېنى يالغانچىلىقتا ئەيىبلەپ، قۇدرەتلىك شەيبانىخان ئالىيلىرىنىڭ خانىدانىغا سادا قەتلىك بولۇش خۇسۇسىدا نەسىھەت قىلىۋاتامسەن تېخى؟! سەن دېگەن جانىۋېك سۇلتانىنىڭ دەرگاھىدىكى چىمچىلاققىمۇ تەڭلەشمۇرگىلى بولمايدىغان مۇلازىمسەن. مەن ئۆز ۋاقتىدا شەيبانىخان ئالىيلىرىنىڭ خاس قارارگاھىدا ياتىش بەگى بولۇپ ئامانلىقىنى قوغدىغانمەن ھەمدە جەڭلەردە قان كېچىپ كۆرسەتكەن تۆھپەم ئۈچۈن باھادىرلىق ئۇنۋانى بىلەن تارتۇقلانغانمەن. شۇنداق تۇرۇق لۇق مېنىڭ ئالدىمدا پالان ـ پۈستان دېيىشكە نېمە ھەددىڭ؟! مۇشۇ ئەدەپسىزلىكىڭ ئۈچۈن سېنى ئاۋۋال جازالاپ، ئەمىر جانابىرىغا جاۋابىنى ھەر باب بىلەن بېرىپ ھۆددىسىدىن چىقالايمەن.

ـــ ھەددىلىرى ئەمەس! ـــ دېدى ئاللاھبەردى پەرمانچى تاتارغان ھالدا.

ـــ كېلىڭلار! ـــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر نۆكەرلەرگە قاراپ، ـــ مۇنۇ ئۆزىنى بىلمىگەن پەسەندىنىڭ بوينىغا تاقاق سېلىپ، يول بويىدا ئولتۇرغۇزۇپ قويۇڭلار!

ئىشىنىڭ چاتاقلىقىنى سەزگەن ئاللاھبەردى پەرمانچى قېچىشقا تەمشىلىۋىدى، سەئىدخان چاچراپ بېرىپ دەل يۈرىكىنى نىشانلاپ خەنجەر ئۇردى.

ـــ موغۇلىستان خانزادىسىنى مېنىڭ يېنىمدا يەنە كۆرگەزلەر بارمۇ؟ ـــ سورىدى كۆزىگە قان تولغان خوجا ئەلى باھادىر نۆكەرلەرگە قاراپ.

نۆكەرلەر خوجا ئەلى باھادىرنىڭ ئاددىي ئادەم ئەمەسلىكىنى باشتىلا ھېس قىلىشقانىدى. ھازىرقى ئەلپازىنى كۆرۈپ قورقۇپ كېتىشتى ـ دە، ئالدىراپ جاۋاب بېرىشتى:

ـــ ئىللا ـ بىللا كۆرمىدۇق.

ـــ ئەمدى يەنە ساقلاپ تۇرمايلى، ـــ دېدى خوجا ئەلى باھا-

دىر سەئىدخانغا قاراپ، ــ چاققان يولغا چىقسىلا ئالىيلىرى.

ــ بىللە كېتەيلى، ــ دېدى سەئىدخان.

ــ بىر ئامال قىلىپ ۋاقىتنى سوزاي. مەندىن ئەنسىرىمە-سىلە.

خوجا ئەلى باھادىر سەئىدخاننى ئەرەكى دەرۋازىسىدىن چىقىرىۋەتكەندىن كېيىن، جانىبىك سۇلتانىنىڭ قېشىغا بېرىشقا ئالدىرىمىدى. نۆكەرلەرنى تاھارەت ئالدۇرۇپ، قۇرئان تۇتتۇرۇپ، مەخپىيەتلىكنى ئاشكارىلىماسلىققا قەسەم قىلدۇردى. ئاندىن نامازشام ۋاقتى بىلەن شەھەرگە كىرىپ، جانىبىك سۇلتانىنىڭ ئالدىغا كەلدى:

ــ دەسلەپكى پەرمانلىرىغا بىنائەن سەئىدخاننى ئازاد قىلىۋەتكەنىدىم، كېيىن ئاللاھبەردى پەرمانچىدىن ئەۋەتكەن پەرمانلىرىنى ئېلىپ سەئىدخاننى ئىزدىدىم. شەھەردىن چىقىپ كەتكەن چېغى، تاپالمىدىم. ئاللاھبەردى پەرمانچى ئاتتا ياخشى ئولتۇرالمايدىكەن، ئاتتىن تۈيۇقسىز يىقىلىپ چۈشۈپ ئۆزىنىڭ خەنجىرى ئۆزىنىڭ مەيدىسىگە پېتىپ كېتىپ قازا قىلدى. ئۇنىڭ ئۆلۈمى خۇددى غايىبتىن جازالانغاندەك بولدى دېسىلە.

جانىبىك سۇلتان گۇناھ ئۆزىدە بولغانلىقى ئۈچۈن لام-جىم دېيەلمىدى. خوجا ئەلى باھادىرنىڭ ئاخىرقى سۆزلىرى كۆڭلىگە تەشۈش سېلىپ قويغانىدى. ئۇنىڭ يەنە سوئال سوراپ قېلىشىدىن ئەنسىرىگەن خوجا ئەلى باھادىر قەستەن سوراپ قويدى:

ــ ئەمىر جانابلىرىنى ئاتتىن تۈيۇقسىز يىقىلىپ چۈشۈپتۇ دەپ ئاڭلىۋىدىم، ئۇستىخانلىرىغا زەرەر يەتمىگەندۇ؟

ــ خۇداغا شۈكرى ساقمەن، ــ دېدى جانىبىك سۇلتان ئەيىبى ئاشكارىلىنىپ قالغاندەك خىجىل بولۇپ.

ــ ھەرنىمە بولسا ئامان قاپلا، ــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر، ــ شەپقەتلىك تەڭرىمنىڭ پاختىنىڭ ئارىسىدا ئوت ساقلىغۇدەك قۇدرىتى بار. سىلىگە كەلگەن قازا ئاللاھنىڭ ئىنايىتى بىلەن ياز-

لىرىدىن سىيىپاپ ئۆتۈپ ئاللاھبەردى پەرمانچىنى تۇتقان ئوخشايدۇ، ئىككى رەكئەت شۈكۈر نامىزى ئوقۇۋالغايلا.

خوجا ئەلى باھادىرنىڭ گېپىگە ئىشەنگەن جانىبېك سۇلتان شۈكۈر نامىزى ئوقۇش ئۈچۈن تاھارەت ئېلىشقا ئالدىرىدى.

130

بۇخارا.

ھەببە سۇلتان خېنىم ئىنىسى مۇھەممەد ھەيدەرنى كۆرۈپلا باغرىغا باسقىنىچە بۇقۇلداپ يىغلىۋەتتى. دادىسى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانىنىڭ ئۆلۈم خەۋىرى كەلگەندىن بېرى ئاچىسىنىڭ پات ـ پات يىغلايدىغان بولۇپ قالغانلىقىنى مۇھەممەد ھەيدەر ئوبدان بىلەتتى. لېكىن، ئاچىسىنىڭ ھازىرقى يىغىسى ئۇنىڭغا باشقىچە تۇيۇلدى. تۆر تەرەپتىكى كۆرپىدە ئولتۇرغان يېزىنىسى ـــ بۇخارا ئەمىرى ئابدۇللا مىرزىغا يەر تېگىدىن قاراپ قويدى. ئابدۇللا مىرزا قېيىن بىر مەسلىگە دۇچ كەلگەندەك غەمكىن ئولتۇراتتى. مۇھەممەد ھەيدەر ئاچىسى بىلەن يېزىنىسىنىڭ جېدەللىشىپ قالغانلىقىنى پەرەز قىلدى.

«ئىگىچەمنىڭ كۆڭلى نېمىدىن ئازار يېگەندۇ؟ رەھمەتلىك ئاتامنى يەنە ئەسلەپ قالغانمىدۇ ـ يا؟...»

ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا دادىسى بىلەن ئاخىرقى قېتىم كۆرۈشكەن كۆرۈنۈش لاپىدە زاھىر بولدى.

ھەئە، شەيبانىخان بىلەن كۈتمىگەندە ھىراتتا دوقۇرۇشۇپ قالغان مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان دەماللىققا قېچىپ كېتىشكە ئامال تاپالماي، ھىراتتا تۇرۇپ قېلىشقا مەجبۇر بولغانىدى. ئۇزاق ئۆتمەي سۇلتان مەھمۇدخان ئەۋەتكەن چاپارمەن بىلەن كۆرۈشۈپ،

ئۇنى شەيبانخاننىڭ قېشىغا كەلمەسلىككە نەسىھەت قىلىپ خەت ئەۋەتتى. ئەمما يەنىلا خاتىرجەم بولالمىدى. شۇ كۈنلەردە شەيبانە-خاننىڭ نىيىتىنىڭ قاتتىق بۇزۇلغانلىقىنى، سۇلتان مەھمۇدخاننى ئۆلتۈرۈشتىن يانمايدىغانلىقىنى، ناۋادا سۇلتان مەھمۇدخاننى ئۆلتۈرسە، كېيىنكى ئۆلۈم نۆۋىتىنىڭ ئۆزىگە كېلىدىغانلىقىنى پەرەز قىلغانىدى. شۇڭا ئۇ ھەرقانچە ئۇرۇنۇپمۇ قېچىشنىڭ ئامالىنى قىلالمىغاندىن كېيىن، ئوغلى مۇھەممەد ھەيدەرنى بولسىمۇ بۇ بالا ـ قازادىن ساقلاپ قېلىش كويىغا چۈشكەنىدى. ئۇ ئوغلىنىڭ تەقدىرى ھەققىدە ئۇزاق ئويلاندى. ئوغلىنى كابۇلدا ـــ بالىرنىڭ قېشىدا قالدۇرۇپ قويمىغانلىقىغا پۇشايمان قىلدى. ئەمدى بولغاندا كابۇلغا ئەۋەتىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ناۋادا بۇ ئىش ئاشكارىلىنىپ قالسا، شەيبانخان ئەڭ ئاۋۋال ئوغلىنى ئۆلتۈرۈۋەتتى. ئۇزاق باش قاتۇرۇپ، ئاخىر ئوغلىنى بۇخارادا ئەمىر بولۇپ تۇرغان كۈيۈئوغلى ئابدۇللا مىرزىنىڭ قېشىغا ئەۋەتىشنى لايىق تاپتى.

«قىزىم ھەببە سۇلتان خېنىم ئىنىسىنىڭ ھالىدىن ئانا-سىنىڭ ئورنىدا خەۋەر ئالىدۇ. ناۋادا ماڭا بىرەر كىلىشمەسلىك يۈز بېرىپ قالسا، كۈيۈ ئوغلۇم ئابدۇللا مىرزا بۇ قېيىنئىنىسىنى چوقۇم قوغداپ قالىدۇ. شەيبانخانمۇ ئاشۇ جىيەن ئوغلىنىڭ يۈزىنى قىلىپ بولسىمۇ، ئوغلۇمنىڭ جېنىغا قەست قىلالماس...»

ئۇ سەپەر تەييارلىقىنى پۈتتۈرۈپ بولغاندىن كېيىن، ئوغلىنىڭ بېشىنى مېھرى بىلەن سىيلاپ تۇرۇپ نەسىھەت قىلدى:

ـــ قەدىرلىك ئوغلۇم، ئاناڭ قازا قىلىپ كەتكەندىن بېرى ھە دېگەندە سەلتەنەت غوۋغالىرى بىلەن بولۇپ، ھالىڭدىن خەۋەر ئېلىشقا تۇزۇك ۋاقىت چىقىرالمىدىم. ئەسلىدە ھازىر سېنىڭ غەم ـ غۇسسىلەردىن خالىي ھالدا مەدرىسەلەردە ئوقۇپ، ئىلىم ئۆگىنىدىغان چېغىڭ ئىدى. ساڭا مۇشۇنچىلىك شارائىتنىمۇ ھازىرلاپ بېرەلمىدىم. خۇداغا يۈزمىڭ قەتلە شۇكۇركىم، ئەقلى ـ ھوشى جايىدا بالا بولدۇڭ. مەدرىسەلەردە ئۇزاقراق تۇرۇپ تەربىيە

ئالالمىساڭمۇ ئەتكە ئۇستازلىرىڭدىن خېلى كۆپ نەرسىلەرنى ئۆگىنىۋالدىڭ، ئەمدى بىز يەنە ئايرىلىدىغان بولدۇق. گەرچە بۇ ئايرىلىشقا يۈرىكىم چىدىمىسىمۇ، ئامالسىزمەن. سەن بولساڭمۇ ھايات ياشىشىڭ، ئاتاڭ ئورۇنلىيالمىغان ئىشلارنى ئورۇنلىشىڭ كېرەك. سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىغا قىلغان نەسىھەتلىرىم كار قىلماسلىقى مۇمكىن. چۇنكى ئۇ مەندىن بەكرەك ئەتراپىدىكى ئاشۇ كالتە پەم رەزىللەرگە ئىشىنىدۇ. ئىلگىرىمۇ شۇنداق بولغان. شۇلارغا ئىشىنىپ، شۇلارنىڭ تۇتۇرۇقسىز تەۋسىيەلىرىنى قوللاپ، سەلتەنەت قۇياشىنىڭ پېتىشىغا سەۋەبچى بولغان. بۇ قېتىم شەيبانىخان ئۇنىڭغا ئىنايەت شارابىنى ئەمەس، شېھىتلىك شارابىنى ئىچكۈزىدۇ. خان ئالىيلىرىدىن ئاشقىنىنى بەلكىم ماڭا ئىچكۈزۈشى مۇمكىن. ئەمدى بۇ شۇم تەقدىردىن قېچىپ قۇتۇلمىقىم تەس. سېنى ئاۋۋال خۇداغا، ئاندىن قالسا يېزنەڭ بىلەن ئىگىچەڭگە ۋە ساداقەتمەن نۆكىرىم مەۋلانە مۇھەممەدكە تاپشۇرماقچىمەن. گەرچە سەن بىلەن ھەمراھ بولۇپ ياشاش ماڭا جېنىمدىن مۇ شېرىن بولسىمۇ، ئەمما شەيبانىخانىنىڭ سېنى ماڭا ھەمراھ قىلماسلىقىدىن ۋايىم يېيمەن. تېنىڭنىڭ سالامەتلىكى ۋە ھاياتىڭنىڭ ئۇزۇن بولۇشىنى كۆزلەپ، ئايرىلىش زەھىرىنى ئىچىشنى لايىق كۆردۇم. سەنمۇ بۇ ئايرىلىش ئەلەملىرىگە سەۋر ـ تاقەت قىلغايسەن. بىلگىنكى، ئاتىنىڭ ئۆلۈمى پەرزەنتىگە مىراستۇر. ساڭمۇ بۇ ھادىسە ھامان بىر كۈنى دۇچ كېلىدۇ. ئەما، ئىنسان ھامان ئۆلۈپ كېتىدىكەنمەنغۇ دەپ، زېمىنغا يۈك بولۇپ ياشىسا بولمايدۇ. بۇ ئالتە كۈنلۈك ئالەمدە ئىنسان ھاياتىدىن ياخشى نام ـ نىشان قالدۇرۇپ ياشىشى كېرەك، چۇنكى ئۆلۈمىدىن كېيىنمۇ نامىنىڭ زىكرى قىلىنىشى ھايات ياشىغانلىق بىلەن باراۋەر. ئاۋادا ھايات قۇشۇم شەيبانىخانىنىڭ قىلتاقلىرىنىڭ قەستىدىن خالاس بولسا، دىدارىڭنى كۆرۈش بىلەن خۇشال بولۇرمەن. مەۋلانە مۇھەممەد بىلەن ھاپىز مىرىم ساداقەتمەن، سالىھ كىشىلىرىمدۇر. ماڭا بىرەر كېلىشمەسلىك بولۇپ قالسا، سېنىڭ ئامانلىقىڭ ھەققى

قىدە چارە كۆرىدۇ. ئۇلارنى ھەم ئۇستاز، ھەم ئاغا ئورنىدا كۆر-گىن. ئۇلارنى ھەرقانداق بالا ـ قازالاردا ساقلا ياردەم قىلىپ، جىسمىگىغا مەرھەمەت ئېتەكلىرىنى ياپار دېگەن ئۇمىدىم بار.

ئاچىسىنىڭ يېغىسى سەۋەبلىكمۇ ياكى دادىسىنىڭ نەسىھەت-لىرىنى ئەسلەپمۇ ئەيتاۋۇر، مۇھەممەد ھەيدەرنىڭ ۋۇجۇدىغا يېغا ئولاشتى. ھەئە، ئۇ بۇخارالغا كېلىپ ئۇزاق ئۆتمەيلا دادىسىنىڭ ئۆ-لۈم خەۋىرى كەلدى. ئاچا ـ ئىنى بىرنەچچە كۈن ھازا ئاچتى، ئاندىن بىر ـ بىرىگە تەسەللى بېرىشتى. شۇنىڭدىن بېرى ئاچىسى پات ـ پات يىغلايدىغان بولۇپ قالغانىدى. مۇھەممەد ھەيدەر ئاچ-سىنىڭ كۆز يېشىنى كۆرسىلا دادىسىنى ئەسلەپ قالاتتى ۋە ئىخ-تىيارسىز كۆزىگە ياش ئالاتتى.

ـــ سىلى بىر ئامال قىلالماسلىمۇ؟ ـــ دېدى ھەببە سۇلتان خېنىم غەمگە چۆكۈپ ئولتۇرغان ئېرى ئابدۇللا مىرزىغا قاراپ.

ـــ ئامال بولسىدى، بۇنچە پەرىشان بولماسىدىم، ـــ دېدى ئابدۇللا مىرزا، بېشىغا كەلگەن بالا ـ قازادىن خەۋەرسىز غېمىدە يوق تۇرغان قېيىنئىنىسى مۇھەممەد ھەيدەرگە لاپىدە قارىۋې-لىپ، ـــ ھېچكىم شەيبانىخان ئالىيلىرىنىڭ يارلىقىغا قارشى چىقالمىغان ئەمەس. يارلىق ئاللىقاچان يەتكۈزۈلۈپ بولدى. مۇھەم-مەد ھەيدەرنى يېنىمىزدا ئېلىپ قالمىز دېسەك، ئۆزىمىزمۇ ئامان قالمايمىز.

ـــ ئىنىمنى شەيبانىخان ئالىيلىرىنىڭ دەرگاھىغا ئەۋەتىپ بەرگەندىن كۆرە، تايىنلىق ئۆلۈپ تۈگەشكىنىم ياخشى.

ئابدۇللا مىرزا سۆيۈملۈك خوتۇنىنىڭ يېغىسىغا چىدىيالمى-دى:

ـــ سەۋر قىلسىلا. سىلى يالغۇز مۇھەممەد ھەيدەرنىڭلا ئى-گىچىسى ئەمەس، بەلكىم ئاۋۇ ئالتە ئايلىق بولغان سۆيۈملۈك پەرزەنتىمىزنىڭمۇ ئانىسى. بەلكىم شەيبانىخان ئالىيلىرىنىڭ مۇھەممەد ھەيدەرنى ئۆز تەربىيەسىگە ئېلىش خىيالى باردۇر.

ـــ ئىشەنمەيمەن. نەدىمۇ ئاتىسىنى ئۆلتۇرۇۋېتىپ، بالىسى-

نى تەربىيەلەيدىغان ئىش بار ئىكەن.

مۇھەممەد ھەيدەر ئاچىسى بىلەن يېزىنسىنىڭ ئۆزى توغرۇ-لۇق دەتالاش قىلىۋاتقانلىقىنى بىردىنلا ھېس قىلدى:

ــ مېنى بىر يەرگە ئەۋەتمەكچى بولۇۋاتامسىلەر؟

ئاچىسى بىلەن يېزىنسى ئۇنىڭغا يالت ئېتىپ قارىدى، ئەمما دەماللىققا جاۋاب بەرمىدى.

ــ شەيبانىخان ئالىيلىرى سىلىنى دەرگاھىغا چىللاپتۇ، ــ دېدى ئابدۇللا مىرزا بىرئاز ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن.

مۇھەممەد ھەيدەر قاپىقىنى تۇرۇپ جاۋاب بەردى:

ــ مەن ھېچ يەرگە بارمايمەن.

ھۇجرىنى بىر پەس سۈكۈت قاپلىدى.

ــ ئەمىر جانابلىرىغا مەلۇم بولغايكى، مەۋلانە مۇھەممەد كەلدى.

خىيالغا چۆكۈپ ئولتۇرغان ئابدۇللا مىرزا ئاستا بېشىنى كۆتۈردى.

ــ ئارقا باغدىكى سارايدا كۈتۈپ تۇرسۇن، ھازىرلا چىقىمەن.

ئۇ تېخىچە ئۆپكىدەۋاتقان ھەببە سۇلتان خېنىمنىڭ دولىسىدىن تۇتۇپ پەپلىدى:

ــ بولدى، يىغلاۋەرمەي ئىنىلىرى بىلەن خوشلىشىۋالسىلا.

ھەببە سۇلتان خېنىم يىغىسىنى توختىتىپ، ئېرىگە نارازىلىق بىلەن تىكىلدى:

ــ ئىنىمنى راستتىنلا ئول قانخورنىڭ دەرگاھىغا ئەۋەتەمدىلا؟

ــ گەپ ـ سۆزدە ئاۋايلىسىلا. تامنىڭمۇ قۇلىقى بار، ــ دېدى ئابدۇللا مىرزا قاپىقىنى تۇرۇپ، ــ خاتىرجەم بولسىلا، كاللامنى قولتۇقۇمغا قىسىپ قويۇپ بولسىمۇ بىر ئامالىنى قىلىمەن.

ئابدۇللا مىرزا ئارقا باغدىكى سارايغا كىرگەندە مەۋلانە مۇھەممەد خىيال سۈرۈپ ئولتۇراتتى. ئابدۇللا مىرزىنى كۆرۈپ دەس

ئورنىدىن تۇردى:

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم.

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ـــ ئابدۇللا مىرزا ئىشىكنى يېپىـ-ۋەتكەندىن كېيىن، سۇپىغا كېلىپ ئولتۇردى، ـــ خوش، ئۆزلىرىمۇ جاي ئالسىلا مەۋلانە.

ئۇ مەۋلانە مۇھەممەدنىڭ بوي ـ بەستىگە قايتىدىن نەزەر تاشلىدى.

«بۇ يىگىت ئىشەنچلىكمىدۇر؟ مەرھۇم قېيىنئاتام ئوغلى مۇھەممەد ھەيدەرنى ماڭا ئەۋەتىپ يازغان خېتىدە بۇ نۆكىرىنىڭ تولا تەرىپىنى قىلىپتىكەن. بۇ ئىشنى تاپشۇرسام ھۆددىسىدىن چىقالارمۇ؟ ناۋادا مال ـ دۇنيا، ئەمەل ـ مەرتىۋىنىڭ ئېزىقتۇرۇشىغا بەرداشلىق بېرەلمەي شەيبانىخان ئالىيلىرىغا ئاشكارىلاپ قويىدىغان بولسا، ئول قېيىنئىنىمنىلا ئەمەس، ئۆزۈمنى، ھەتتا خانۇن ـ بالىلىرىمنىمۇ ساقلاپ قالالمايمەن...»

ئابدۇللا مىرزا كالتە يۆتىلىپ قويۇپ ئېغىز ئاچتى:

ـــ ئىشان پىرىمىز مەۋلانە مۇھەممەد قازى ھەزرەتلىرى بىلەن كۆرۈشەلىدىلمۇ؟

مەۋلانە مۇھەممەد تەۋازۇ بىلەن جاۋاب بەردى:

ـــ كۆرۈشتۇم جانابلىرى.

ـــ ئول ئىشان پىرىمىز نېمە دەيدۇ؟

ـــ كەمىنىلىرى بارغاندا ئىشان پىرىمىز خابگاھىدا يالغۇز ئولتۇرغانىكەن. مەندىن: «مۇھەممەد ھۇسەين كۆرەگان جانابلىرىنىڭ خۇراسانغا باردىغانلىقىنى ئاڭلىغان بولسام، ھەرگىز يول قويمىغان بولاتتىم. ئەمدى ئۇنىڭ ئوغلىنى ئېلىپ بارامسىلەر؟» دەپ سورىدى. «شۇنداق، خۇداغا تەۋەككۇل قىلىپ ئېلىپ باردىغان بولدۇق» دەپ جاۋاب بەردىم. ئىشان پىرىمىز بىر پەس خىيال سۇرۇپ ئولتۇرغاندىن كېيىن: «ھەزرىتى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا مەككە مۇشرىكلىرى قەست قىلماقچى بولغاندا، پەيغەمبىرىمىز بۇ سۇيىقەستتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن قېچىشقا تەۋەككۇل قىلغانىدى.

ھازىر سىلەرگىمۇ ئەڭ ياخشى چارە شولكى، پاك ۋە بەرھەق ئاللاھتائالاغا تەۋەككۈل قىلىپ، كۆرەگان جانابلىرىنىڭ ئوغلىنى ئېلىپ قاچقايسىزلەر. ئەگەر سىزلەرگە بىرەر خەۋپ ـ خەتەر دۇچ كەلسە، ئامالىنىڭ بارىچە توسۇشقا كېپىل بولىمەن» دېدى.

ئابدۇللا مىرزا سوغۇققانلىق بىلەن سورىدى:

ـــ سىلى قانداق ئويلىدىلا؟

ـــ راستىنى ئېيتسام، شەيبانىخان ئالىيلىرىنىڭ يارلىقىدىن خەۋىر تاپقاندىن كېيىن، ئەمىرزادىنى ئېلىپ قاچىدىغان خىيال كۆڭلۈمگە زادىلا يەتمىگەنىدى. ھەزرىتى ئىشان پىر بۇزرۇكىمىز ـ نىڭ بول مۇبارەك سۆزلىرىدىن كۆڭلۈمدە ئاجايىپ بىر قۇۋۋەت ھاسىل بولدى. ناۋادا ئەمىر جانابلىرى ئىمكانىيەت ھازىرلاپ بەرسە، مۇشۇ مۇددىئا يولىدا ئۆلۈشكىمۇ رازىمەن.

ئابدۇللا مىرزا خاتىرجەملىك بىلەن يەڭگىل نەپەس ئالدى. قېيىنئاتىسىنىڭ بۇ ساداقەتمەن نۆكىرىگە ئىشىنىپ، ئۇنى پىر بۇزرۇكى مەۋلانە مۇھەممەد قازىنىڭ دەرگاھىغا ئەۋەتكىنىگە كۆڭلىدە قانائەت ھاسىل بولدى.

ـــ ئەڭ ياخشىسى ئۆلۈمنى تىلغا ئالمىسىلا مەۋلانە، ـــ دېدى ئۇ، ـــ قېيىنئىنىم مۇھەممەد ھەيدەرنىڭ ھايات ـ ماماتى ئاۋۇال شەپقەتلىك تەڭرىگە، ئاندىن قالسا سىلىگە باغلىق بولۇپ قالدى. ئۇنى قاچان ئېلىپ ماڭىدىلا؟ شۇنىڭغا قاراپ ئىمكانىيەت ھازىرلاپ بېرەي.

ـــ بايا تىن بېرى كۆڭلۈمدىن مۇنداق بىر ئوي كەچتى، ـــ دېدى مەۋلانە مۇھەممەد، ـــ ئەمىرزادىنى مۇنداقلا ئېلىپ ماڭسام شەيبانىخان ئالىيلىرى سىلىدىن گۇمانلىنىپ قېلىشى، ھەتتا قەيىن ـ قېستاقلا ئېلىشى مۇمكىن. چۈنكى، بۇخارادا خان ئالىيلىرىنىڭ خۇپىيە ـ پايلاقچىلىرى، ئايغاقچىلىرى بار. سىلىنىڭ ھەربىر قەدەملىرى ئۇلارنىڭ نەزەرى ئاستىدا، شۇڭا ھاپىز مىرىم بىلەن بىرقانچە نۆكەرلەر يالغاندىن ئەمىرزادىنى ئېلىپ قاچقان بولۇپ شەھەردىن چىقسۇن. سىلى بىلمىگەن بولۇپ، ئۇلارنى

قوغلاپ تۇتۇشقا لەشكەر چىقارسىلا. ئۇنىڭغىچە ئەمىرزادە بىلەن شەھەرنىڭ بىر بۇلۇڭىدا پاناھلىنىپ تۇراي. شۇنداق قىلساق پايلاقچىلار ئەمىرزادىنى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانىنىڭ نۆكەر-لىرى ئېلىپ قاچقان ئوخشايدۇ دەپ قالىدۇ ـ دە، شەھەرنىڭ سىرتىنى ئىزدەشكە باشلايدۇ. بىزنىڭ شەھەردە ئىكەنلىكىمىزنى خىيالىغا كەلتۈرمەيدۇ ھەمدە شەھەر ئىچىنمۇ ئاختۇرمايدۇ. بىر-نەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن ئەپلىك پۇرسەتنى تېپىپ، ئاندىن ئەمىرزادىنى ئېلىپ شەھەردىن چىقىپ كېتەي.

بۇ تەدبىرنى ئالغلاپ، ئابدۇللا مىرزا رازىمەنلىك بىلەن كۈ-لۈمسىرىدى:

ـــ ئات ئايلىخانغا، يول ساربخانغا بولىدىكەن ـ دە. بولىدى-غان تەدبىركەن. لېكىن ئول ھاپىز مىرىم ئىشەنچلىكمۇ؟

ـــ زىنھار گۇمانلانمىغايلا جانابلىرى، ئۇ مەندىنمۇ ئىشەنچ-لىك.

ـــ ئەمىسە شۇنداق قىلايلى. سىلى ھاپىز مىرىم بىلەن ھا-زىرلا مەسلىھەتلىرىنى پىشۇرۇۋالسىلا. بۇگۈن كەچتىلا مۇشۇ تەد-بىر بويىچە ئىش باشلايلى.

تەقدىر تەدبىرگە مۇۋاپىق كەپتۇ دېگەندەك، ھاپىز مىرىم بىرقانچە نۆكەر بىلەن شەھەر دەرۋازىسىنى تاقاشتىن بۇرۇن بۇ-خارا شەھىرىدىن چىقىپ كەتتى. شۇ ھامان ئابدۇللا مىرزا شە-ھەرگە جاكارچى چىقىرىپ، قېيىنئىنىسى مۇھەممەد ھەيدەرنى قېيىنئاتىسىنىڭ ساداقەتمەن نۆكەرلىرىنىڭ بۇلاپ كەتكەنلىكە-نى، خەۋىرىنى بەرگۈچىلەر ياكى تۇتۇپ بەرگۈچىلەرگە نۇرغۇن ئىنئام بېرىدىغانلىقى ھەققىدە پەرمان جاكارلىدى ۋە يۇز نەپەر نۆكەرنى قاچقۇنلارنى تۇتۇپ كېلىشكە بۇيرۇدى.

شەيبانىخاننىڭ بۇخارادىكى پايلاقچى ـ خۇپىيەلىرى بۇ خە-ۋەرگە راستىنلا ئىشەندى ـ دە، مۇھەممەد ھەيدەرنىڭ دېرىكىنى ئېلىپ ھەم شەيبانىخاندىن، ھەم ئابدۇللا مىرزىدىن قوشلاپ ئى-

ئام ئېلىش تەمەسىدە شەھەرنىڭ سىرتىنى ئىزدەشكە كىرىشتى.
شۇنداق قىلىپ شەھەردە ئون بەش كۈن يوشۇرۇنۇپ ياتقان مەۋلانە مۇھەممەد بىلەن مۇھەممەد ھەيدەر بىرقانچە ئېشەكچىلەر گە ھەمراھ بولۇپ، بۇخارا شەھىرىدىن ئوڭۇشلۇق چىقىپ كەتتى.

※ ※ ※

ئەندىجاندىن ئامان ـ ئېسەن قېچىپ چىققان سەئىدخان ئار قىسىدىن قارا كۆرۈنۈش ئەگىشىپ كېلىۋاتقان بىر توپ ئات لىقلارغا پات ـ پات گۈمان بىلەن قاراپ قويياتتى. يا سودىگەرلەر گە، يا شىكارچىلارغا ئوخشىمايدىغان بۇ كىشىلەر سەئىدخان ھەمراھلىرى بىلەن قاياققا ماڭسا، ئاتلىرىنىڭ بېشىنى شۇ ياققا بۇرايتتى. ئاستا ماڭسا ئاستا ماڭاتتى، ئىتتىك ماڭسا ئاتلىرىغا قامچا ئۇراتتى. لېكىن سەئىدخانغا يېقىنلاشمايتتى.
«بۇلار نېمە ئادەملەردۇر؟ جانىۋېك سۈلتانىنىڭ ئايغاقچىلىرىمىدۇر ـ يا؟ بىراق، ئايغاقچى دېگەن بۇنداق توپلىشىپ ماڭمايدۇ، ياكى بولمىسا ئاغام مەنسۇرخانىنىڭ مېنى قوغلاشقا ئەۋەتكەن كاللا كېسەرلىرىمىدۇر ؟ بۇمۇ مۇمكىن ئەمەس. ھەرقانچە بولسىمۇ مېنى تۇتۇش ئۈچۈن شەيبانىخانىنىڭ تەۋەلىكىگە كىرىشكە پېتىنالماس. ئۇلار زادى نېمە ئادەملەر بولغىيدى، نېمىشقا ماڭا ئەگىشىۋالىدۇ، يامان نىيىتى بولسا نېمىشقا ھازىرغىچە ھۇجۇم قىلمايدۇ؟ ئەپلىك پۇرسەت كۈتۈۋاتامدىغاندۇ ـ يا؟ ئوغرىدىن قۇتۇلۇپ قاراقچىغا يولۇققاندەك ئىش بولۇپ قالماس ـ ھە؟! ئۇلارنى ئېنىقتۇرۇۋەتسەم بولاتتى...»
سەئىدخان تاغ كەينىگە مۆكۈشكە باشلىغان قۇياشقا قاراپ قويدى. شۇ تاپتا كۈن ئولتۇرۇپ، زېمىننى قاراڭغۇلۇق باسسىلا ئۆزىگە خەۋپ يېتىدىغاندەك تۇيغۇغا كېلىپ قالغانىدى. ئۇ ئەترا پىدىكى بارى ـ يوق ئون نەچچە نەپەر نۆكىرىگە نەزەر تاشلىدى. خوجا ئەلى باھادىر ئۇنى سارايدىن تۇتۇپ كەتكەن چاغدا، بىر قە

سىم نۆكەرلىرى جانلىرىنى ياقىغا ئېلىپ قېچىپ كەتكەنىدى. قېشىدىكى بۇ ساداقەتمەن نۆكەرلىرىنىڭ يانلىرىدا خەنجەردىن باشقا تۈزۈك قورال يوق ئىدى. ئۇلار چارلىغۇچىلار، پايلاقچىلار، خۇپيەلەرنىڭ دىققىتىنى تارتىپ قويماسلىق ئۈچۈن قوراللىرىنى تاشلىۋېتىپ، ھۇنەرۋەن، كاسىپ، مەدىكار سىياقىدا ياسىنىشقانىدى.

«بىزگە ئەگىشىۋالغان ئول يوچۇن كىشىلەرنىڭ قوللىرىدا ئوقيا بولمىسىلا، يەكمۇيەك ئېلىشىپ تاقابىل تۇرغىلى بولار...»

ئۇ يۇرت ئىچىگە كىرىپ، بىرەر ئۆي تېپىپ كېچىنى ئۆتكۈزۈش نىيىتىدىن يالتايدى.

«بىرەر كېلىشىمسىلىك بولۇپ قالسا، يۇرت ئىچىدىن قاچماق تەس، ئەگىشىسى بۇگۈن كېچە ئايدالادا تۇنەي...»

سەئىدخان بىر ئېرىقنىڭ بويىدا توختاپ، نۆكەرلىرىنى ئارام ئالغۇدەك جاي ھازىرلاشقا بۇيرۇدى، ئاندىن ئېرىق سۇيىدە تاھارەت ئېلىپ دىگەر نامىزىنى ئوقۇدى. نامازدىن كېيىن، نۆكەرلەر چاي قاينىتىشقا تۇتۇندى.

ـــ ئەتراپقا ھېزى بولۇڭلار، ناتونۇش كىشىلەرنى يېقىنلاشتۇرماڭلار، گەپ سورىسىمۇ جاۋاب بەرمەڭلار، ـــ دەپ جېكىلىدى نۆكەرلىرىگە.

تېخى بىر ئاش پىشىممۇ ۋاقىت ئۆتمىگەنىدى، نېرىراقتا قاراۋۇللۇق قىلىۋاتقان نۆكەر ئالدىراپ يېتىپ كەلدى.

ـــ خانزادە ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي.

ـــ نېمە ئىش؟ ـــ سەئىدخان سەل تەشۋىشلەندى.

ـــ بىر يات كىشى ئالىيلىرى بىلەن كۆرۈشۈشنى تەلەپ قىلىۋاتىدۇ.

ـــ كىملىكىنى سورىمىدىڭلارمۇ؟

ـــ سورىدۇق. خانزادەم مېنى كۆرسە كىملىكىمنى بىلىدۇ دەيدۇ. ئۇنىڭغا بول دەرگاھتا خانزادە يوق، بىر توپ مەدىكارلار بار دېسەك، زىنھار ئىشەنمىدى.

ـــ مېنى قانداق تونۇيدىكەن؟

ـــ ئېيتىپ بەرمىدى. ئەمما خېلى ئىشەنچلىك سۆزلەپ تۇ-رىدۇ.

«مېنى تونۇپ قالغان كىمدۇر ئۇ، ئەندىجان تەۋەسىدە مېنى تونۇيدىغانلار يوق ئىدىغۇ؟ ياكى شەيبانىخاننىڭ دەرگاھىدىكى كې-لىپ ـ كېتىپ يۈرۈيدىغان ئايغاقچىلاردىنمىدۇر؟ شۇلاردىن بولۇپ قالسا، مېنى تونۇپ قېلىشى ئېھتىمال. مەندىن بىر نەرسە ئۇندۇ-رۇۋالماقچى بولۇپ، خوجىسىغا مەلۇم قىلماي قېشىمغا كەلگەندۇر بەلكىم...»

سەئىدخان چىگىش خىياللىرىنى يىغىشتۇرۇپ نۆكەرگە قا-رىدى:

ـــ يېنىدا باشقا ئادەم بارمۇ؟

ـــ ياق، سالتاڭلا كەپتۇ.

ـــ يول بويى بىزگە ئەگىشىپ كەلگەنلەردىن نىشان بارمۇ؟

ـــ ئۇلار ئىككى چاقىرىم يىراقلىقتىكى تۆپىلىكنىڭ دالدا-سىغا چۈشكۈن قىلدى.

«چوقۇم شۇلارنىڭ ئادىمى، مەيلى، كۆرۈشۈپ مۇددىئاسىنى بىلىپ باقاي، يامان نىيىتى بولسا قېشىمغا كىشى ئەۋەتىپ يۈر-مەستى...»

ـــ باشلاپ كەل.

ئاي قاراڭغۇسى بولغاچقا ئەتراپ خېلىلا قاراڭغۇ ئىدى. ھايال ئۆتمەي ئاياغ شەپىسى ئاڭلاندى. ئاۋۇال نۆكەر، ئاندىن يوچۇن كە-شىنىڭ گەۋدىسى كۆرۈندى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم. خانزادەمگە كەمىنە تاھىر بەگدىن ئېھتىرام بولغاي!

سەئىدخان ئۆزىگە يۈكۈنۈپ سالام بەرگەن ياش يىگىتنىڭ چىرايىغا گۇمانسىراپ قارىدى. ئۇنى نەلەردىدۇر كۆرگەندەك قىل-دى، لېكىن تازا ئەسلىيەلمىدى.

«بۇ كىم بولغىيدى؟ ئاۋازى تونۇشتەك قىلىدۇ...»

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ـــ دېدى سەئىدخان يوچۇن كىشىگە سالقىن نەزەر تاشلاپ، ـــ ئادەمنى خاتا تونۇپ قالدىلىغۇ دەيمەن؟

ـــ يوقسۇ، خانزادەمنى قانداقمۇ خاتا تونۇپ قالاي. بەلكىم خانزادەم مەندەك ھەمساۋاق دوستىنى تونۇيالمايۋاتسا كېرەك، ـــ يىگىت بېشىنى كۆتۈرۈپ سەئىدخانغا قارىدى، ـــ ئوبدانراق قارىسىلا خانزادەم، كەمىنىلىرى تاھىر بەگ بولىمەن.

سەئىدخاننىڭ كۆز ئالدى بىردىنلا ۋاللىدە يورۇپ كەتتى. بۇ يىگىت باشقا بىرى ئەمەس، دەل تۇرپاندىكى خانلىق مەدرىسەدە بىللە ئوقۇغان ھەمساۋاق دوستى تاھىربەگ ئىدى.

ـــ سەن راستتىنلا تاھىر بەگمۇ؟ بارمۇ سەن ئاداش!

سەئىدخان چاچراپ بېرىپ دوستىنى قۇچاقلىۋالدى. بالىلىق چاغلىرىدىكى بىللە ئويناپ چوڭ بولغان دوستىنى كۆرۈپ ۋۇجۇدىنى ھاياجانلىق تۇيغۇلار چىرمىۋالغانىدى. لەۋلىرى تىترەپ، تىلى گەپكە كەلمەيتتى.

ـــ بۇ چۈشۈم ئەمەستۇ ـ ھە ئاداش.

ـــ يوقسۇ خانزادەم. بۇ چۈشلىرى ئەمەس.

ـــ مېنى ئىلگىرىكىدەكلا «سەن» دەۋەرگىن ئاداش. تەۋازۇ قىلساڭ بىر قىسما بولۇپ قالىدىكەنمەن.

ـــ خانزادەمنى سەنلەشكە قانداقمۇ تىلىم بارسۇن. ئەڭ ياخشىسى قائىدە ـ يوسۇنىنىڭ تېشىغا چىقىپ كەتمەي.

سەئىدخان دوستىنىڭ چىرايىغا قايتىدىن سەپسالدى:

ـــ سېنىڭ چىرايىڭغا قاراپ ئۆزۈمنىڭ چوڭ بولۇپ قالغانلىقىمنى ئەمدى ھېس قىلىۋاتىمەن.

ـــ ئۆيلەنگەن تۇرۇقلۇق، چوڭ بولغانلىقلىرىنى بىلەلمىگەنمىدىلە خانزادەم؟

سەئىدخان دوستىنىڭ چاقچىقىنى ئاڭلاپ خىرىلداپ كۈلدى:

ـــ يەنە شۇ گەپدانلىقىڭدىن قالماپسەن ـ دە. ھە، دېگىنە، قانداقسىگە ئەندىجاندا پەيدا بولۇپ قالدىڭ؟ ئەينى يىلى مەرھۇم

خان ئاتام بىلەن بىللە كەتمىگەنمىدىڭ؟

ـــ شۇ چاغدا مەرھۇم خان ئالىيلىرىغا ئەگىشىپ ئاقسۇغا قايتىپ كەلگەن. شەيبانىخانىنىڭ سىلىنى تۇرغاق قىلىۋالغانلىقىدىن تولىمۇ كۆڭلۈم يېرىم بولدى. كېيىن ئۇزاق ئۆتمەي خان ئالىيلىرى ۋاپات بولدى. تۇرپانغا بېرىپ ئاغىلىرى سۇلتان مەسۇرخان ئالىيلىرىغا سىلىنى قوتۇلدۇرۇپ كېلىشىنىڭ ئامالىنى قىلىشنى تەۋسىيە قىلغان بولساممۇ، گېپىمگە قۇلاق سالمىدى. ئاخىرى سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىغا مۇددىئايىمنى بىلدۇرەي دەپ ئاقسۇغا كەلسەم، يەتتەكەنتكە كېتىپ بولۇپتۇ. شۇ ئارىدا سىلىنىڭ شەيبانىخانىنىڭ دەرگاھىدىن قوتۇلۇپ چىققانلىقلىرىنى ئاڭلىدىم. مېڭىپ تەستە يەتتە سۇ تەرەپتە ئىكەنلىكلىرىدىن خەۋەر تاپتىم. ئۇ تەرەپكە بارسام، يەنە كېچىكىپتىمەن. كىشىلەر سىلەنى سۇلتان مەنسۇرخان ئالىيلىرى بىلەن ياغىلىشىپ كېتىپ قالدى، نەگە كەتكەنلىكىنى بىلمەيمىز دېيىشتى. ئۆزۈمچە: «خانزادەم ئاغىسىدىن رەنجىپ قالغان بولسا، چوقۇم كابۇلغا ـــ بابۇر پادىشاھنىڭ قېشىغا بېرىشى مۇمكىن» دەپ پەرەز قىلدىم. ئەندىجانغا كېلىپ ئويلىمىغان يەردىن خوجا سالىھ جانابلىرىنىڭ نەزەرىگە ئۇلاشتىم. خوجا سالىھ ئەندىجاندىكى سودىگەرلەرنىڭ مۆتىۋىرى، دوستلۇقنى قەدىرلەيدىغان، مال ـ دۇنيانى دوست تۇتۇۋالمايدىغان، ئادالەتنى ياقلايدىغان پاك دىل، پازىل كىشى ئىكەن. مۇددىئايىمنى بىلگەندىن كېيىن كابۇلغا بېرىشقا ئالدىرىمسىلا، ھەممە يەردە ئىشەنچلىك بۇرادەرلىرىم بار، خانزادىنىڭ دېرىكىنى قىلىپ كۆرەيلى، دېدى. شۇ ئارىلىقتا خوجا سالىھ جانابلىرىنىڭ قەسىردە مەۋلانە خۇلقى، مەۋلانە يۈسۈپ كاشغەرىي، مىرزا گادايبەردى، مىرزا ئەھمەد، مىرزا جالال قاتارلىق ئالىم ـ پازىللار بىلەن تونۇشتۇم. ئۇستاز مەۋلانە خۇلقى بىلەن مەۋلانە يۈسۈپ كاشغەرىي ئۇستازىمىز ئايازبېك قۇشچى ھەزرەتلىرىنىڭ ياش ۋاقتىدا ھىراتتا ئىلىم تەھسىل قىلغان ھەمساۋاقلىرى ئىكەن. ئۇلار بىلەن بىرلىكتە سىلىنىڭ كۆپ دېرەكلىرىنى قىلدۇق. تېخى بىر ئاي

ئىلگىرى سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىنىڭ نۆكەر بېشى مەخسۇد ئەلى بىلەن ئۇچرىشىپ قالدۇق.

ـــ مەخسۇد ئەلى بىلەن دەمسەن؟ ـــ سورىدى سەئىدخان قىزىقسىپ.

ـــ شۇنداق، تاغاقلىرىغا ئۇنىڭ ئاتقان ئوقى تېگىپ جاراھەتلەنگەنلىكلىرىنىمۇ شۇنىڭدىن ئاڭلىدۇق. ئۇنى تۇتۇۋالغاندىن كېيىن باھادىرلىقنى ھەقدادىغا يەتكۈزۈپ، ھاياتىغا زەرەر يەتكۈزمەي قويۇپ بەرگەن ئىكەنلا. ئۇ شۇ ۋەقەلەرنى سۆزلەپ تولا تەرىپلىرىنى قىلدى. ئۇلۇشكۇن سۈپۈرگە بايىنىڭ سارىيىدىن سىلىنى باغلاپ ماڭغاندا، مەخسۇد ئەلى كۆزۈپ قاپتۇ. بىزگە دەرھال خەۋەر بەردى. سىلىنى جانىبېك سۇلتانىنىڭ دەرگاھىغا ئاپىرىپ بولغۇچە بۇلاش كويمىغا چۈشتۇق. كۈتمىگەندە جانىبېك سۇلتان پەرمان جاكارلاپ سىلىنى ئازاد قىلدى. خوجا سالىھ جانابلىرى: «جانىبېك سۇلتان تولىمۇ تۈتۈرۇقسىز ئادەم، پەرماندىن ھەرقاچان يېنىۋېلىش ئېھتىمالى بار. بىز خانزادىنى قوغداپ ماڭايلى» دېدى. شۇنىڭ بىلەن ئالدىراش ـ تېنەش ئارقىلىرىدىن ئەگىشىپ ماڭدۇق. يولدا كۆپ ئېھتىيات بىلەن ماڭغانلىقلىرى ئۈچۈن، ئارىدا بىرەر ئۇقۇشماسلىق بولمىسۇن ھەم مەھەللە، ئۆتەڭلەردىكى ئايغاقچى ـ خۇپىيەلەرنىڭ گۇمانىنى قوزغاپ قويمايلى دەپ، دەماللىققا تونۇشلۇق بېرىشكە ئالدىرىمىدۇق.

ـــ ئەندىجاندىن چىققاندىن بېرى ماڭا سايىدەك ئەگىشىۋالغانلار سىلەر ئىكەنسىلەر ـ دە؟

ـــ شۇنداق ئالىيلىرى. ئىجازەت بەرسىلە، ئۇلارنى دەرگاھلىرىغا چىللاپ كېلەي.

ـــ بولىدۇ، ـــ دېدى سەئىدخان خاتىرجەم بولۇپ، ـــ دەرھال باشلاپ كەل.

تاھىر بەگ كېتىپ بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتكەندە خوجا سالىھ، مەۋلانە خۇلقى، مەۋلانە يۈسۈپ كاشغەرىي قاتارلىق بىر توپ كىشىلەرنى باشلاپ كەلدى. سەئىدخان ئۇلارغا زور ئىززەت ـ

ئىكرام كۆرسىتىپ كۆرۈشتى، كەچۈرمىشلىرىنى قىسقىلا قىلىپ سۆزلەپ بەردى. مەخسۇد ئەلىدىن تاغىسى سۇلتان مەھمۇدخانىڭ ئۆلۈمىنى تەپسىلىي سورىدى.

ــ نىغمەت مىرزا بىلەن سۇلتان جۇنەيدى بارلاس، شەيبانىخانىڭ ئوردىسىدا بىرەر يۇقىرى مەنسەپكە ئېرىشىش تەمەسىدە، خان ئالىيلىرىنى شەيبانىخانىڭ ئالدىغا بېرىشقا قىزىقتۇرغانىدى. ئۇلارنىڭ بۇ يامان نىيىتى ئاخىرىدا ئۆزىنىڭمۇ، خان ئالىيلىرىنىڭمۇ بېشىغا چىقتى. شۇ كۈنى خان ئالىيلىرى مېنى نۆكەرلەر بىلەن قالدۇرۇپ، ئۇلار بىلەن بىللە شەيبانىخانىڭ دەرگاھىغا سالامغا كەتكەنىدى. مۇشۇ سەۋەب بىلەن مەن ئۆلۈمدىن قۇتۇلۇپ قالدىم. ئەمما، خان ئالىيلىرىنى بۇ قازايىقەدەردىن قۇتۇلدۇرالمىغىنىمغا تولىمۇ ئەپسۇسلىنىمەن.

ــ تەقدىردىن كەلگەن ئەجەل ئوقىغا قالقان يوقتۇر، ــ دېدى سەئىدخان ئۇنىڭغا تەسەللى بېرىپ، ــ ئەمدى ئۆزلىرىنى ئەيىبلەپ يۇرمەسىلە. ھە راست، ئىنىم ئابدۇخېلىلخانىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەرلىرى بارمۇ؟

مەخسۇد ئەلى قايغۇرغان ھالدا سەئىدخانىڭ كۆزىگە قارىدى:

ــ ئابدۇخېلىلخانىڭ ئەھۋالىدىن راستتىنلا خەۋەر تاپمىدىلىمۇ؟

ــ ياق، ــ دېدى سەئىدخان تەشۋىشلىنىپ، ــ ئۇنىڭغا بىرەر ئىش بولغانمىدى؟

ــ خانزادە ئابدۇخېلىلخاننى جانىبەك سۇلتان ئالىلىقاچان رەھىمەت دەرياسىغا چۆكتۈرۈۋەتكەن.

ئىنىسىنىڭ ئۆلۈم خەۋىرى سەئىدخانغا قاتتىق تەسىر قىلىدى. كۆزىگە غىلىلدە ياش كەلدى، ئەمما ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ، كۆز يېشىنى چانىقىغا سىڭدۈرۈۋەتتى.

ــ جانىبەك سۇلتاننىڭ نېمە سەۋەبتىن خانزادەمنى ئازاد قىلىش پەرمانى چۈشۈرگەنلىكى بىزگە نامەلۇم، ــ دېدى خوجا

سالىھ سۆز ئارىلاپ، ـــ ئۇنىڭ سىلىنى ھايات قالدۇرمايدىغانلىقى ئېنىق ئىدى. چۈنكى شەيبانىخان تۇغلۇق تۆمۈر ئەۋلادى بىلەن ئەمىر تۆمۈر ئەۋلادىنى قېرى ـ ياش دېمەي، ئۇچرىغانلىكى يەردە ئۆلتۈرۈش پەرمانى چۈشۈرگەن.

ـــ خانزادە ئالىيلىرى گەرچە بالا ـ قازا دېگىزى ئىچىگە كىرىپ قالغان بولسىلىمۇ، لېكىن سەلتەنەتى مەڭگۈ زاۋال تاپمايدىغان پادىشاھ ـــ قۇدرەتلىك تەڭرىنىڭ ئىرادىسى بىلەن ئامان قالدىلا، ـــ دېدى مەۋلانە يۈسۈپ كاشغەرىي، ـــ بۇ، بۈيۈك سەلتەنەت قۇياشىنىڭ ئالدىراپ پاتمايدىغانلىقىدىن دالالەتتۇر.

ـــ شەپقەتلىك تەڭرىم بۈيرۇغانكەن، ئاخىر دىدار ـ مۇلاقاتتا بولۇش نېسىپ بولدى، ـــ دېدى خوجا سالىھ، ـــ ئەمدى خانزادە ئالىيلىرىنىڭ مۇددىئاسىنى بىلىپ باقساق.

ـــ كابۇلغا ـــ ئاغام بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ دەرگاھىغا بارايمىكىن دەيمەن، ـــ دېدى سەئىدخان، ـــ ئەسلىدە ئەندىجانغا كېلىشىمىزدىكى مۇددىئا سەييىد مۇھەممەد مىرزا جانابلىرىنى تېپىش ئىدى. ئەمدى بۇنىڭغا مۇمكىن بولمايدىغان ئوخشايدۇ.

ـــ سەييىد مۇھەممەد مىرزا جانابلىرىنىڭ دېرىكىنى بىزمۇ ئالالمىدۇق، ـــ دېدى مەۋلانە يۈسۈپ كاشغەرىي، ـــ ھازىر شەھەر ـ دىلا ئەمەس، چەت يېزا ـ قىشلاقلاردىمۇ شەيبانىخان بىلەن جاناۋەر بېگىنىڭ پايلاقچىلىرى بار. ئوچۇق ـ ئاشكارا دېرەكلەش مۇمكىن ئەمەس. ئۇنىڭ ئۇستىگە خانزادە ئالىيلىرىنىمۇ لەشكەر ـ لەر تەرەپ ـ تەرەپتىن ئىزدەۋاتىدۇ، ھازىرچە ئەڭ ياخشىسى كابۇلغا بېرىۋالغانلىرى تۈزۈك.

ـــ خانزادە ئالىيلىرىنى بۇنداق يولغا سېلىپ قويساق، ئاسانلا ئاشكارىلىنىپ قېلىشى مۇمكىن، ـــ دېدى خوجا سالىھ، ـــ بىز ئالىيلىرىنى قوغداپ كابۇلغىچە يەتكۈزۈپ قويايلى.

ـــ ھەربىرلىرىنى مالال قىلىپ قويارمەنمىكىن؟ ـــ دېدى سەئىدخان ئۆزرە ئېيتىپ.

ـــ يوقسۇ، ئالىيلىرىنىڭ خىزمىتىنى قىلىش زىنھار ئاۋا-

رىچىلىق ئەمەستۇر، كەمىنلىرى سودا ـ تىجارەت بىلەن يۈرت ئارىلاپ يۈرگەچكە، يۈرت ـ يۇرتلاردا ئىشەنچلىك يارەنلىرىم بار. باشقىلارمۇ يۈرت كەزگەن، بەشىدىن نۇرغۇن ئىسسىق ـ سوغۇقلارنى ئۆتكۈزگەن تەدبىركارلاردۇر. بىرلىكتە سەپەر قىلساق، ئامانلىقلىرى كاپالەتكە ئىگە بولغۇسى.

ئەتىسى خوجا سالىھ بىلەن مەۋلانە يۈسۈپ كاشغەرىي سودىگەر سىياقىدا، مەۋلانە خۇلقى، سەئىدخان، مىرزا گادايبەردى ئۇچەيلەن رىيازەتچى تالىبى ئىلىم سىياقىدا، تاھىر بەگ، مەخسۇد ئەلى، مىرزا جەلال، مىرزا ئەھمەدلەر چاكار سىياقىدا ياسىنىپ يولغا چىقىشتى.

※ ※ ※

سەئىدخان بىلەن مۇھەممەد ھەيدەر كابۇلغا ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ يېتىپ كەلدى. بابۇر بىر قېتىم كۆرۈشۈپلا مېھرى چۈشۈپ قالغان نەۋرە ئىنىسى سەئىدخانغا قانداق ئىززەت ـ ئىكرام كۆرسىتىپ كۈتۈۋالغان بولسا، سەئىدخاندىن ئون بەش كۈن كېيىن كابۇلغا كەلگەن مۇھەممەد ھەيدەرگىمۇ شۇنداق ئىززەت ـ ئىكرام كۆرسەتتى. سەئىدخانغا شاھانە زەرباب تون، ئالتۇن كەمەر، قىلىچ تەقدىم قىلغان بولسا، مۇھەممەد ھەيدەرگىمۇ تون ـ سەرپاي، ئېسىل خەنجەر تەقدىم قىلدى. ئۇنى كىچىك كۆرمەي سەئىدخان بىلەن ئېلىپ بارغان سۆھبەتلىرىگە ھەمراھ قىلىۋالىدى. بابۇر سەئىدخاننىڭ جاسارىتىگە، مۇھەممەد ھەيدەرنىڭ تىرىشچانلىقىغا قايىل بولۇپ قالغانىدى. ئۇنىڭ ئىلىمگە ھېرىسمەنلىكىدىن زوقلىنىپمۇ ياكى ئەركىلىتىپمۇ ئەيتاۋۇر، بابۇر بىلەن سەئىدخان بۇ نەۋرە ئىنىسىنى «مىرزا ھەيدەر» دەپ چاقىرىدىغان بولۇۋېلىشقانىدى.

بابۇر بىلەن سەئىدخان قانماي مۇڭدىشاتتى. قولدىن كەتكەن تەخت ـ سەلتەنەت ھەققىدە باش قاتۇرۇشاتتى. دۇشمەنلىرىنىڭ،

خۇسۇسەن شەيبانىخانىڭ ئەھۋالىنى مۇلاھىزە قىلاتتى. ھەئە، ھەر ئىككىلىسىنىڭ دەرد ـ ھەسرەتلىرى، ئازرۇ ـ ئارمانلىرى ئوخشاش ئىدى، مۇڭدىشىپ قانمايتتى.

سەئىدخانىڭ ئۇستازى ئايازبەك قۇشچى بۇزرۇك خانىش شاھ بېگىمگە ھەمراھ بولۇپ كابۇلغا كەلگەنىدى. كېيىن شاھ بېگىم نەۋرىسى مىرزاخاننى ئېلىپ بەدەخشانغا كەتكەندە، بىللە كەتمەي كابۇلدا تۇرۇپ قالغانىدى. ئۇ مەۋلانە خۇلقى، مەۋلانە يۇسۇپ كاشغەرىي قاتارلىق ياشلىق دەۋرىدىكى ھەمساۋاق دوستلىرى بىلەن كۆرۈشۈپ، شۇنداقلا سۆيۈملۈك شاگىرتى سەئىدخان بىلەن تاھىر بەگنى كۆرۈپ باشقىچە روھلىنىپ كەتكەنىدى. بابۇر بىلەن سەئىدخانىڭ سۆھبىتى كۆپىنچە ۋاقىتلاردا بۇ ئالىم ـ ئۆلىمالار بىلەن ئىلمىي ئەنجۈمەنگە ئايلىنىپ كېتەتتى. فارابى، ئىبن سىنا، سەئىدى شىرازى، ھۈسەيىن ۋائىز كاشىفى، ئەللامە زەمەخشەرى، جالالىددىن رۇمى، مەھمۇد كاشغەرىي، يۇسۇپ خاس ھاجىپ، شەرەفىددىن ئەلى يەزدى، ئوبۇلقاسىم فىردەۋسى، سەئىددىن كاشغەرىي، مىرزا ئۇلۇغبەگ، ئابدۇراخمان جامى، ئەبەيدۇللا لۇتفىي، ئەلىشىر نەۋايى، موللا بىنائى قاتارلىق داڭلىق ئالىم ـ ئۆلىمالار ۋە ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرى ھەققىدە كۆزقاراشلىرىنى ئىپادىلەپ دەتالاش قىلاتتى. ھىرات، سەمەرقەنت، بۇخارا، ئەندىجان، تۇرپان، قەشقەر، ياركەنت، خوتەن... قاتارلىق كاتتا شەھەرلەرنىڭ ئىلىم ـ ھېكمەت گۈللەنگەن، ئالىم ـ ئۆلىمالار، شائىر ـ پازىللار توپلانغان دەۋرىنى تىلغا ئېلىشاتتى. شەيبانىخان، مىرزا ئابەكرى ئىستېلاسىدىن كېيىنكى خارابلىقتىن ئەپسۇسلىناتتى.

ھەئە، سەئىدخانىڭ ئانىسى بىلەن سىڭلىسى شاھ بېگىم بىلەن بىللە بەدەخشانغا كەتمەي كابۇلدا تۇرۇپ قالغانىدى. سەئىدخان ئانىسى بىلەنمۇ كابۇلدا كۆرۈشتى. كەچۈرمىشلىرىنى سۆزلەپ بەردى. ئۆيلەنگەنلىكىنى، ئېغىر بوي خوتۇنىنىڭ ئەندىجاندا قالغانلىقىنى ئېيتىپ بەردى.

كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە بىرنەچچە ئاي ئۆتۈپ كەتتى. بۇ جەر-

ياندا كابۇل سەئىدخانغا نۇرغۇن خۇشاللىقلارنى بەخش ئەتتى. نەۋ-
رە ئاكىسى بابۇر، ئۇستازى ئايازبەك قۇشچى، مەۋلانە خۇلقى،
مەۋلانە يۈسۈپ كاشغەرىي، خوجا سالىھ قاتارلىق ئۆلىمالارنىڭ
سۆھبىتىدىن بىر كۈنمۇ نېرى بولمىدى. بۇ سۆھبەتلەر ئىلمىي
مۇلاھىزىلەر، كەسكىن مۇنازىرىلەر بىلەن قىزىپ كېتەتتى. مۇنا-
زىرىدە ھېچكىم ھېچكىمگە يول قويمايتتى. گاھىدا بابۇر دادىسى-
نىڭ تەختكە ئولتۇرغان كۈندىن تارتىپ يېزىپ كېلىۋاتقان «ۋاقا-
ئى» نامىلىق ئەسىرىنىڭ مەلۇم بۆلەكلىرىنى ئوقۇپ بېرەتتى. يەھ-
ۈددىن يازغان شېئىرلىرىنى يادقا ئوقۇپ بېرىپ، سۆھبەتداشلى-
رىدىن پىكىر ئالاتتى. باشقىلارمۇ ئۆزلىرىنىڭ شېئىرلىرىنى ئو-
قۇشاتتى. گاھىدا مۇشائىرە قىلىشاتتى. مەخسۇد ئەلى بىلەن
مىرزا گادايبەردى ساز چېلىپ سورۇننىڭ كەيپىياتىغا يېڭى نەز-
مۇن قوشاتتى. تاھىر بەگ تۇرپان ناخشىلىرىدىن «نازىركوم»نى
ئوقۇغاچ ئۇسسۇل ئويناپ، شوخ، ھەجۋىي ھەرىكەتلىرى بىلەن
سورۇن ئەھلىنى كۈلدۈرەتتى. شۇ كۈنلەردە باراۋەتلەردە نازىركوم
ئۇسسۇلى ئويناش خېلى ئەۋج ئېلىپ قالغانىدى. مىرزا ھەيدەر با-
بۇرنىڭ «ۋاقائى»سىنى يېزىپ كەلگەن يېرىگىچە ئوقۇپ تۈگىتەيلا
دەپ قالغانىدى.

«مىرزا ھەيدەردىن كەلگۈسىدە چوقۇم كاتتا ئەسەرلەر چىقى-
دۇ. مەن ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدىكى ئاشۇنداق بىر ئىستېداتنى بايقىدىم»
دەيتتى بابۇر ئۇنى ماختاپ. گاھى ۋاقىتلاردا مىرزا ھەيدەرگە نە-
سىھەت قىلىشنىمۇ ئۇنتۇپ قالمايتتى: «سەن، ــ دەيتتى مىرزا
ھەيدەرگە قاراپ، ــ يالغۇز كىتابقىلا كىرىشۋالماي، لەشكىرىي
ئىلىم، تۈرلۈك جەڭ ماھارەتلىرىنىمۇ پۈختا ئۆگەن. قەلەمدىمۇ،
ئەلەمدىمۇ تەڭ يېتىشكەندىلا ھەقىقىي باھادىرلاردىن بولغىلى،
كاتتا ئىشلارنى رويابقا چىقارغىلى بولىدۇ».

مىرزا ھەيدەر نەۋرە ئاكىلىرىنىڭ، ئۇستازلىرىنىڭ سۆھبە-
تىگە پۈتۈن زېھنى بىلەن قۇلاق سالاتتى. پەيتى كەلگەندە ئارىلاپ
سوئال سوراپ قويىاتتى.

بابۇر ھىراتتا خۇراسان خانزادىلىرىنىڭ داستىخىنىدا كۆندە دېگۈدەك شاراب ئىچىپ، ئاخىر كېسەل بولۇپ قالغان ۋە شۇ سەۋەبلىك ئۆلۈپ كەتكەن ئىنىسى جاھانگىر مىرزىنى ئۇنتۇيالمايتى. جاھانگىر مىرزىنىڭ ئىشىنى ئىبرەت قىلىپ، سورۇندا زىيادە شاراب ئىچىشكە يول قويمايتتى.

بۇگۈن بابۇر بىلەن سەئىدخان ماۋەرائۇننەھر ۋە خۇراساننىڭ سىياسىي ۋەزىيىتى ھەققىدە پاراڭلاشقاچ شاھمات ئويناۋاتاتتى.

ــ شەيبانىخان خۇراسانغا قانائەت قىلدىمۇ قانداق، ھېچبىر شەپە يوققۇ؟ ــ سورىدى سەئىدخان.

ــ ئىچىدە تۆڭگۈز قاتىرايدىغان ئول بەتبەختىنىڭ ئوي - خىيالىنى بىزلا ئەمەس، ھەر كۈنى ئۇچ ۋاق ھەمداستىخان بولىدىغان سەركەردىلەرمۇ بىلمەيدۇ، ــ دېدى بابۇر، ــ ئۇ تەرەپكە يەنە ئايغاقچى ماڭغۇزدۇم. بەلكىم بۇ قېتىم ئىشەنچلىكرەك بىرەر مەلۇمات ئېلىپ كېلەر دېگەن ئۈمىدتىمەن.

سەئىدخان كابۇلغا كەلگەندىن بېرى بابۇرنىڭ توختىماي ئوزۇق - تۈلۈك، لەشكەر توپلاۋاتقانلىقىنى كۆرگەن بولغاچقا، ئۇنى شەيبانىخانغا قارشى لەشكەر تارتىشقا دەۋەت قىلىشقا ئالدىرىمىغانىدى. ئەمما كۆڭلىدە ئاشۇنداق بىر كۈننىڭ تېزرەك كېلىشىنى تىلەيتتى.

ــ ئىلاھىم شۇنداق بولغاي، ــ دېدى سەئىدخان ئاغزىنىڭ ئۇچىغا كېلىپ قالغان گەپنى زورىغا يۇتۇۋېتىپ.

ــ ئۆزىنىمۇ، ئۆزگىنىمۇ بىلگەندە ئاندىن جەڭدە نۇسرەت قازانغىلى بولىدۇ، ــ دېدى بابۇر، ــ ئول شەيباق بىلەن بىرنەچچە قېتىم جەڭ قىلدىم. گاھىدا يەڭدىم، گاھىدا يېڭىلدىم. بۇ دورەم پۇختا تەييارلىق بىلەن ئېلىشىش مۇددىئايىم بار. ناۋادا يەنە يېڭىلىپ قالسام، كابۇلدىمۇ پۇت دەسسەپ تۇرالماسلىقىم مۇمكىن.

سەئىدخان سەل ئالدىراڭغۇلۇق قىلىپ قالغانلىقىنى ھېس قىلىپ خىجىل بولدى.

«ئاغام بابۇر مىرزا راۋرۇس پىشىپ يېتىلىپتۇ. ئۇنىڭ بۇ تەرىپىنى ئۆرنەك قىلسام بولغۇدەك، ئالدىرىپ ئاتقان پەشۋادىن، دەل جايىدا مولجالاپ ئاتقان مۇشتنىڭ زەربىسى قاتتىق بولىدۇ ئەمەسمۇ...»

ـــ مەلۇم بولغاي، ئەندىجاندىن چاپارمەن كەلدى!

ئەندىجاننىڭ گېپىنى ئاڭلاپ، سەئىدخان دەرھال بېشىنى كۆتۈردى. چۈنكى، ئەندىجاندا قېپقالغان خوتۇنىنىڭ ئەھۋالىنى بىلىپ كېلىشكە چاپارمەن ئەۋەتكىنىگە خېلى ۋاقىت بولۇپ قالغانىدى.

ـــ باشلاپ كىرا! ـــ دېدى بابۇر سەئىدخانىنىڭ چىرايىدىكى ئاللىقانداق بىر تەقەززالىقنى بايقاپ.

ھايال ئۆتمەي چاپارمەن كىرىپ كەلدى.

ـــ خانزادە سەئىدخان ئالىيلىرىغا خۇش خەۋەر، ـــ دېدى چاپارمەن قول باغلاپ، ـــ ئاغىچا ئايىم كۆزەيدى[1].

ـــ مۇبارەك بولسۇن ئىنىم! ـــ دېدى بابۇر سەئىدخاننى قۇتلۇقلاپ.

ـــ رەھمەت، ئۆزلىرىدىن بولسۇن ئاغا، ـــ دېدى تۇنجى پەرزەنتىنىڭ خۇشاللىقىدا ھاياجانلانغان سەئىدخان، ـــ ئانا ـ بالىرىنىڭ ئەھۋالى قانداقراقكەن؟ ـــ سورىدى چاپارمەنگە قاراپ.

ـــ ھەر ئىككىلىسى سالامەتكەن. خوجا ئەلى باھادىر ھالىدىن ئوبدان خەۋەر ئېلىۋاتىپتۇ.

ـــ چاپارمەنگە بىر ھەميان تىللا سۆيۈنچە بېرىلسۇن، ـــ دېدى. بابۇر مەھرەم بېگىگە قاراپ، ئاندىن چاپارمەندىن سورىدى، ـــ ھەراست، پەرزەنت بۆرىمۇ، تۇلكىمۇ؟

ـــ ئاللاھ ئىگەم بۆرە ئاتا قىلىپتۇ ئالىيلىرى، ـــ دېدى چاپارمەن.

ـــ رەقىبلىرىمىزنىڭ يۈرىكى ئاغرىپ، ئۆمرى قىسقىراپتۇ ـ

① كۆزەيدى ـــ تۇغدى، كۆزى يورۇدى، يەڭگىدى.

دە، ـــ دېدى بابۇر مەمنۇنلۇق بىلەن، ـــ بۇمۇ تەكرىنىڭ سەلتەنەت قۇياشىمىزنى نۇرلاندۇرغىنى. ئىز باسارىمىزنىڭ تېنى سالامەت، ئۆمرى ئۇزۇن بولغاي!

ـــ مۆھتەرەم خان ئاغا، ـــ دېدى ھاياجېنى تېخىچە بېسىلمىغان سەئىدخان بابۇرغا قاراپ، ـــ كابۇلغا ئاياغ باسقىنىمدىن بېرى، خۇسۇسەن دەرگاھلىرىدا قېرىنداشلىق مېھرىدىن قانغۇچە شەربەت ئىچىپ، خاتىرجەملىككە ئېرىشكىنىمدىن بېرى ئۆزۈمنى بەخت ـ ئامەت يۇلتۇزۇم ھەر دائىم بېشىم ئۈستىدە تۇرغانىدەك ھېس قىلىمەن. تۇنجى پەرزەنتىمنىڭ تۇغۇلغانلىق خەۋىرىنى دەرگاھلىرىدا ئىشتكىنىنىمۇ بىر ياخشىلىقنىڭ بېشارىتىدۇر. مالال كۆرمەي ئول پەرزەنتىمگە ئىسىم تاللاپ بەرگەن بولسىلا، كابۇلنىڭ يادنامىسى بولۇپ قالسۇن.

ـــ ئەزىز ئىنىم، سىلى شۇنداق تەلەپ قويغان ئىكەنلا، ئەلۋەتتە مۇبارەك پەرزەنتىمزنىڭ ئىسمىنى جان دەپ تاللاپ بېرىمەن، ـــ دېدى بابۇر ۋە بىرنەچچە دەقىقە ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن گېپىنى داۋاملاشتۇردى، ـــ شول تاپتا كاللامغا بىر ئوي كېلىۋاتىدۇ. ئول پەرزەنتىمزنىڭ ئىسمى «ئابدۇلرەشىتخان» بولسۇن. سىلىنىڭ مۇبارەك ئىسىملىرى سەئىدخانغا قاپىيە بولغۇدەك.

سەئىدخان رازىمەنلىك بىلەن ئېھتىرام بىلدۇردى:

ـــ رەھمەت ئاغا، ئېيتقانلىرىدەك بولسۇن.

131

ئۆزىنى بۇيۇك ئىستېلاچى ئىسكەندەر زۇلقەرنەينىگە تەققاسلىغانسېرى ۋۇجۇدىدا قۇتىرغان شۆھرەتپەرەسلىكىنى قاندۇرۇشقا ئالدىرىغان شەيبانىخان خۇراسان ۋادىسىغا قانائەت قىلمىدى. ئەمە-

دى كۆزىنى خۇراساننىڭ قوشنىسى بولغان ئىراق[1]قا تەككەنىدى. ئەمما ئۇ يېڭى رەقىبىگە قارشى لەشكەر تارتىشقا بەكمۇ ئالدىراپ كەتمىدى. چۈنكى ئۇ، بۇ يېڭى رەقىبىنى ـــ ئاددىي سوپى ئائىلە-سىدە تۇغۇلغان، ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ زاھىتلىق، تەقۋادارلىق ئەنئەنىسىگە جان ـ دىلى بىلەن ۋارىسلىق قىلىپ، شۇنىڭدەك مۇسۇلمانلارنىڭ يۈكسەك ھۆرمىتىگە ئېرىشىپ، ئون تۆت ياش ۋاقتىدىلا ئىران تۇركلىرىنىڭ نەزەرىدە مۆھتەرەم سانىلىپ كاتتا ئابرۇي قازانغان، شۇ سەۋەبلىك سۇننىي مەزھىپىدىكى سەياسەت دۇشمەنلىرىنىڭ زۇلمىدا جىسمى ۋە روھى ئېغىر زەخمە-لەنگەن خەلقىنىڭ ھمايىسى بىلەن ئائىلىسىنىڭ ئاددىي جاينا-مىزىنى پۈتۈن ئىراننىڭ ئالىي تەختىگە ئايلاندۇرۇشقا مۇۋەپپەق بولغان ئىسمائىل شاھنى ئوبدان چۈشىنەتتى. ئىسمائىل شاھ نە-سىل جەھەتتىن تۇرك ھېسابلانسىمۇ، مەددىاھلىرى ئۇنىڭ دىنىي شۆھرىتىنى ئاشۇرۇش ئۈچۈن، ئۇنىڭ ئەجدادىنىڭ سوپى نەسلە-نىڭ يەتتىنچى ئىمامى مۇسادىن باشلىنىدىغانلىقىنى داۋراڭ قە-لىشاتتى. ھەزار دېگىزىنىڭ غەربىي تەرىپىدە ياشىغۇچى يەتتە تۇرك قەبىلىلىرى ئۇنىڭغا ئەۋلىيا مەقامىدا ھۆرمەت قىلاتتى. ئە-نە ئاشۇ ئىسمائىل شاھ تەرغىبات بىلەن لەشكىرىي ئىشلارنى بىر-لەشتۇرۇپ، ئىران بىلەن ئەرەبىستاننىڭ چوڭ قىسمىدا مۇستە-قىل، قۇدرەتلىك بىر ھاكىمىيەت تىكلىدى ۋە شۇنىڭ مەزھىپىنى قاتتىق ھمايە قىلدى. تەرغىبات ۋاستىسى بىلەن ئىسلام دىنى-نىڭ تۆتىنچى خەلىپىسى ھەزرىتى ئەلى ئەۋلادىغا بولغان ھۆرمە-تىنى مىللىي ئىبادەت دەرىجىسىگە كۆتۈردى. شۇ سەۋەبلىك شىئە مەزھىپىنىڭ سۈلۈكلىرى ئىسلام دۇنياسىنىڭ باشقا جايلىرىغا قارىغاندا ئىران خەلقى ئارىسىدا تېز تارقالدى ۋە قوبۇل قىلىندى. ناۋادا سۇلتان ھۈسەيىن بايقارادەك تەدبىرلىك، قۇدرەتلىك پادىشاھ

① بۇ يەردىكى «ئىراق» ئاساسەن دەجلە دەريا سىنىڭ شەرقىدىن تاكى ئىراننىڭ چېگرىسى ئىچىدىكى تاغلىق رايونلارغىچە بولغان ئىراق ـ ئەجەمنى كۆرسىتىدۇ.

ھىرات تەختگاھىنى ئىگىلەپ، پۈتكۈل خۇراسان مۇلكىنى مۇسەتەھكەم قوغداپ تۇرمىغان بولسا، ئىسمائىل شاھ ئاللىقاچان شەئە مەزھىپىنى خۇراسانغا، ھەتتا ماۋەرائۇننەھەرگىمۇ تارقىتىپ، ئومۇملاشتۇرۇشى تامامەن مۇمكىن ئىدى.

ھەئە، ئەمدى تەسىر دائىرىسىنى ئاشۇ تەرەپكە كېڭەيتىش كويىغا چۈشكەن شەيبانىخان ئىسلام دىنىدىكى سۈننىي، شىئەدىن ئىبارەت ئىككى مەزھەپنىڭ كۈرىشىدىن پايدىلىنىشنى، شىئەلەرنى جازالاش بايرىقىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ، ئۆزى يېڭىلا ئىستىلا قىلغان خانلىقلاردىكى خەلقنىڭ ھمايىسىگە ئېرىشىشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى.

ئىسمائىل شاھ سەلتەنەتىمۇ لەشكىرىي جەھەتتە جەڭگىۋار، جاسارەتلىك، دۆلەت كۈچى جەھەتتە قۇدرەتلىك ئىدى. شۇڭا شەيبانىخان ئاۋۋال ئۇنى چېكىپ بېقىش ھەم ھەيۋىسىنى كۆز ـ كۆز قىلىش مەقسىتىدە ئىسمائىل شاھقا بىر پارچە مەكتۇپ يازدى.

«ئەي ئىران ھۆكۈمدارى! ماڭا كەلگەن مەلۇماتتىن قارىغاندا، سەن زالالەت يولىنى تۇتۇپ، شەيتانىنىڭ ئىغۋاسىغا بېرىلىپ، كۇپۇرانە شىئە مەزھىپىنى تارقىتىۋېتىپسەن. سېنى شۇنداق ئاگاھلاندۇرىمەنكى، بۇ غەيرىي مەزھەپتىن دەرھال ۋاز كېچىپ، ھەقنى باتىلدىن ئايرىپ، پاك دىنىمىزنىڭ سائادەت يولى بولمىش ئەھلى سۈننىي يولىغا قايتقىن. تەسەررۇپۇڭدىكى سۈننىي مەزھىپىدىكى جامائەتكە زۇلۇم سېلىشنى، ئۆلتۈرۈشنى توختات. بولمىسا ياققان ئىسيانىڭنىڭ يالقۇنى ئۆزۈڭنى كۆيدۈرىدۇ. شول تاپتا سەن پۈتۈنلەي خاتا يولدىسەن. شەيتانىنىڭ ۋەسۋەسىسىدىن مەڭگۇ قۇتۇلۇش ئۈچۈن بۇ زالالىتىڭدىن ۋاز كېچىپ، ھەق يولىغا قايت. مەگەركى بۇ ئاگاھلاندۇرۇشۇمنى نەزەرگە ئىلماي، باتىلنىڭ پاتقىقىدىن چىقىشنى خالىمىساڭ، ھېسابسىز لەشكەرلىرىم بىلەن تەسەررۇپۇڭغا باستۇرۇپ كىرىپ، ئۆتكۈر

قىلىچىم بىلەن ئاشۇ گۈزەل، گۈمبەزلىرى ئېگىز ئىسپاھان ساريېگىنى يەر بىلەن يەكسان قىلىۋېتىمەن. مېنىڭ جازا-يىم ھامىيلىقىڭدىكى جاھىل ئەھلى شىئەلەر ئۈچۈن تا قىيامەتكىچە ئۇنتۇلمايدىغان دەرىجىدە شىددەتلىك بولىدۇ.

ئىسكەندەر سانى، خەلىپەئى رەھمان، ئىمامى زامان سۇلتان شەيبانخاندىن دەپ بىلۈرسەن.

نامە تامام ۋەسسالام»

شەيبانخان مەكتۇپنى يېزىپ تاماملىغاندىن كېيىن، پادىشاھنىڭ تۆۋەن دەرىجىلىك بەگكە يازغان مەكتۇپىغا ئوخشاش مۇھۇرىنى مەكتۇپنىڭ ئوتتۇرىغا ۋە ئارقىسىغا باستى. بۇ ئۇنىڭ ئىسمائىل شاھنى ئوپئوچۇق كۆزگە ئىلمىغانلىقى ئىدى. شەيبانخان بۇ مەكتۇپنى كاتىپلىرىغا بىرنەچچە نۇسخا كۆچۈرتكۈزۈپ، تەسەررۇپىدىكى ھەرقايسى شەھەرلەرگە جاكارچى ئەۋەتىپ خەلقە جاكارلاتقۇزدى. بۇنداق قىلىشتىكى مەقسىتى خەلقە ئۆزىنىڭ شىئە مەزھىپىگە قارشى غازات قىلىشقا تەييارلىنىۋاتقانلىقىنى بىلدۈرۈش ئىدى. ئۇ ئەنە ئاشۇ ئۇسۇل بىلەن ئەسلىي مۇددىئاسىنى يوشۇرۇپ، شىئە مەزھىپىدىكىلەرنى جازالاش بايرىقىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ، ئاددىي ئاۋامنى ئالداش مۇددىئاسىغا يەتكەندىن كېيىن، بارلىق سەركەردە ـ لەشكەرلىرى بىلەن كېرىمان تەۋەسىگە باستۇرۇپ كىردى.

شەيبانخانىڭ بۇ تەھدىتىدىن ئىسمائىل شاھ قىلچىلىك ساراسىمگە چۈشمىگەندەك قىلاتتى. ئۇ سوغۇققانلىق بىلەن شەيبانخانغا بىر پارچە جاۋاب مەكتۇپى ئەۋەتتى.

«پەرغانە، ماۋەراۋننەھىر ۋە خۇراسانىڭ يېڭى ھۆكۈمدارى بولمىش ھۆرمەتلىك شەيبانخان ئالىيلىرىغا:

ئەۋەتكەن مۇبارەك مەكتۇپلىرىنى تاپشۇرۇپ ئېلىپ مەزمۇنىدىن ۋاقىپ بولدۇم. بالكىم ئۆزلىرىگىمۇ قارائىغۇ

بولمىسا كېرەك، ئىلگىرى خۇراسان ھۆكۈمدارى مەرھۇم سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئالىيلىرى بىلەن بىر ـ بىرىمىز. نىڭ تەسەررۇپىغا تەئەررۇز قىلىشماسلىق، ئىناق، يېقىن قوشنىدارچىلىق مۇناسىۋىتىمىزنى ساقلاپ، مەزھەپ، ئېتىقادلىرىمىزغا شەك كەلتۈرمەسلىك خۇسۇسىدا ئەھدىنامە ـ بېتىم ئىمزالىغانمىز. شۇل سەۋەبلىك ئۇزۇن مۇددەتلەردىن بېرى ئاشۇ ئەھدىنامىلەرگە ئەمەل قىلىپ، ئىككىلا تەرەپ نىڭ كۆڭۈل ئېتىكىگە قارشىلىق، ئاداۋەت، خۇسۇمەت چاڭ ـ توزانلىرى قونمىغانىدى. ئىككى ئەل، ئىككى ھۆكۈمدار ئارىسىدا گىنە ـ ئاداۋەت كىرلىرى يوق ئىدى. ھالا پۇگۈنكى كۈندە خۇراسان تەختىگە جانابلىرى بەر قارار بولۇپتىلا. سەلتەنەت يوسۇنى، ھۆكۈمدارلىق قائىدىسى بويىچە كېينىكىلەر چوقۇم ئالدىنقىلارنىڭ ئەھدە ـ ۋەدىسىگە ئەمەل قىلىشى كېرەك. كەمىنىلىرىمۇ سىلى بىلەن ئىتتىپاق بولۇپ ئۆتۈشنى، بالكىم ئاتا بىلەن بالىدەك ھۆرمەت ـ ئىززەت كۆرسىتىپ ياشاشنى تولىمۇ ئارزۇ قىلىمەن. سىلى مەندىن ياشتا چوڭ، چوڭلارنى ھۆرمەتلەش كىچىكلەرنىڭ پەزىلىتىدۇر. سىلى تەرەپتىن ئاتىلىق قائىدىسى نامايان بولسىلا، بۇ تەرەپتىنمۇ پەرزەنتلىك ئالاقىسى مۇستەھكەم. لەنگۈسىدۇر.

جانابلىرىغا مۇنۇ ئىككى مىسرا نەزمنى ھەدىيە قىلاي:

ئاداۋەت نەخلىنى[1] يۇلغىلكى، قىلغاي رەنجىگە ئاشۇب،
نىھالى دوستلۇق تىككىلكى، كامى دىل بولۇر ھاسىل.»

شەيبانىخان ئىسمائىل شاھنىڭ مەكتۇپىنى كۆرۈپ خىجىل بولۇش ئۈياقتا تۇرسۇن، دوق، تەئەددىلەر بىلەن تولغان تۆۋەندىكى مەكتۇپنى يوللىدى.

① نەخل ـــ كۆچەت.

«ئەي شاھ ئىسمائىل! ماڭا سەلتەنەت يوسۇنى، ھۆ-كۈمدارلار بارىسىدە ئېغىز ئېچىشتىن ئۇيالساڭچۇ؟ سېنىڭ قايسى بىر يەتمىش پۇشتۇڭ سەلتەنەت تۈتۈپ، ھۆكۈمدار بولغانىدى؟ مانا مەن ھەقىقىي بىر سەلتەنەت پاسىبانى، ھۆكۈمدار پۇشتىمەن. بابائى بۇزرۇكلىرىمدىن ئۆزبېكخان، سۇلتان ئوبۇلخەيرىخان پۈتكۈل دەشتى قىپچاق دالىسىنى تىترىتىپ، ئەترابىدىكى خان ـ سۇلتانلارنىڭ بىلدۇرگەن زىممىلىكى[1]، ئەۋەتكەن ئولپان ـ پىشكەشلىرىنى قوبۇل قىلىپ، ئۇلارغا ھامىي بولغان. سەلتەنەت شۆھرىتى يىراق ـ يىراقلارغا تارالغان. ئاڭ ياخشىسى ھەركىم ئاتىسىنىڭ ھۇنىرىنى قىلىشى لازىم. سېنىڭ ئاتاڭ شەيخ سوپى بولسا ساخاۋەتچىلەرنىڭ سەدىقە ـ نىيازلىرىغا تايىنىپ جېنىنى بېقىپ كەلگەن قەلەندەرلەر تائىپىسىدىندۇر. بەلكىم سەن بۇ قۇرلارنى ئوقۇۋېتىپ، ئانا تەرەپ جەمەتىڭنى پەش قىلـ ماقچى بولۇرسەن. ئەمما شۇنى بىلگىنكى، سۇلتان يەئقۇب ئىبنى ھەسەن سىڭلىسىنى ئاتاڭغا بەرگەن كۈندىن ئېتىبا-رەن، ئۇنى ئۆز جەمەتىنىڭ مەلىكىلىرى قاتارىدىن چىقىر-ۋەتكەن. ھالا بۇگۈنكى كۈندە نەسەبىڭنى ئانا جەمەتىڭگە باغلاپ، سەلتەنەت دەۋاسى قىلىشىڭ تولىمۇ كۈلكىلىك بىر ئىشتۇر. مانا مەن ئاتا ۋە ئانا نەسەبى سۇلتانلارغا تۇتىشىدـ غان ھەقىقىي ھۆكۈمدار ئەۋلادىمەن. ئاقىلىلارنىڭ: ئوغۇل ئاتىسىنىڭ ھۇنىرىنى قىلسۇن، قىز ئانىسىنىڭ ئىشىنى تاشلىمىسۇن، دەيدىغان ھېكمىتى بارغۇ؟

ئۆمرى مەملەكەتۇ مۇلكىنى بىلۇر شاھلار،
گەدايا گۇشەنشىنسەن[2] خۇرۇش[3] ئەيلەمەگىل.

---

① زىممىيلىك بىلدۇرۇش ـــ ھۆكۈمرانلىقىنى ساقلاپ قېلىپ ئەل بو-لۇش، بويسۇنۇش.

② گۇشەنشىن ـــ دەرۋىشلىك يولىغا كىرگۈچى.

③ خۇرۇش ـــ ھۆركىرىمەك، ۋارقىرىماق.

ساڭا بىر ھاسا، بىر جەندە، بىر كاشكۇل ھەدىيە قىلـ
دىم. بۇ ھەدىيەلەرنى قوبۇل قىلغىن. بۇلار ساڭا ئاتاڭدىن
قالغان مىراس ئالامەتلىرىدۇر.

نەسىھەت ئاڭلاغىل، جاناكى، جاندىن دوستراق بىلـ
گەي،
جەۋانانى① ساڭادەتمەن پەندى② پىرى دانانى.
مەگەركى نەسىھەتىمنى قوبۇل قىلماي، پۇتۇڭنى سەلـ
تەنەت تەختى ئۇستىدىن ئېلىشنى خالىمىساڭ، ئۆزۈڭدىن
ئەندىشە قىلغىن. قولۇمدا باباڭى بۇزرۇكۇمدىن مىراس
قالغان قىلىچ ۋە ھاكىمىيەت باردۇر. ئاتا مىراس تىلەمچـ
لىك ئۇنۋانىڭغا شۇكۇر قىلمىساڭ، ئۆز ئۇۋالىڭ ئۆز گـەر-
دىنىڭگە، مەندىن ئەمەس، ئۆزۈڭدىن رەنجىگەيسەن.

ئەرۇسى مۇلكىنى ئول مەرد ئالۇر كەنارىغە③،
كى بۆسە قىلسا④ دەمى تىغى⑤ ئابدارىغە⑥.»

ئىسمائىل شاھ شەيبانىخانىنىڭ ئەدەپسىزلىك بىلەن يازغان جاۋاب خېتىنى كۆرۈپ قاتتىق غەزەپلەندى ۋە تۆۋەندىكى مەكتـۇپـ نى يېزىپ ئەۋەتتى.

«ئەي شەيبانىخان! سېنى ئىلىم ـ ھېكمەت تەھسىل قىلغان پازىل كىشى دەپ پەرەز قىلغانىدىم. ئەپسۇس، تـو-

① جەۋان ـــ ياش يىگىت.
② پەند ـــ نەسىھەت.
③ كەنار ـــ قۇچاق.
④ بۆسە قىلماق ـــ سۆيمەك.
⑤ دەم تىغى ـــ نەپەس تىغى، نەپەس خەنجىرى.
⑥ ئابدار ـــ يالتىراش، ئۆتكۈر.

لىمۇ خاتالىشىپتىمەن. ئىت قۇيرۇقىدا ياغ تۇە كۆچ بولمـ ـ غىنىدەك، ئېسىللىقى بولمىغان ئادەمدىمۇ ياخشىلىق تۇە ئا ـ لىيجانابلىق بولمايدىغانلىقىنى بىلىشىم كېرەك ئىدى. جا ـ ھاندىكى ئالىم ـ ئۆلىما، دانىشمەن، پازىللارنىڭ سەركىلـ ـ رى ئىستىقامەت قىلغان، ئىلىم، ھۈنەر ـ سەنئەت دەرگاھ ـ لىرى دەپ تەرىپلىنىدىغان ھىرات، سەمەرقەنت، بۇخارادەك كاتتا شەھەرلەر ساڭا زايا كېتىپتۇ. ئاتا ـ بابىلىرىڭنىڭ بىر مەھەل سەلتەنەت سۈرگىنى راست. ئەمما ئاتاڭدىن قالـ ـ غان شۆھرەتنى كۆز ـ كۆز قىلىپ كىبىر قىلما. ئول شە ـ رەپ تۇە شۆھرەت ئۆتمۈشكە مەنسۇپتۇر. ئەجدادىڭدىن قالغان شان ـ شەرەپ تۇە شۆھرەتكە سەنمۇ بىكى تۇە مۇناسىپ شان ـ شەرەپلەرنى قوشقىن. شۇنداق قىلغاندىلا ھەقىقىي شەرەپ ئىگىسى بولالايسەن. ئۆزۈڭگە مەنسۇپ بولغان شەرەپكە ئە ـ شەنچىڭ بولمىغۇچە، ئاتاڭنىڭ شان ـ شەرىپى بىلەن شە ـ رەپلىك بولۇش دەۋاسىدا بولما. چۈنكى، ئۆزۈڭگە خاس شە ـ رەپ بولمىغۇچە، باشقىلارنىڭ شەرىپى ساڭا ئەسقاتمايدۇ. ئۆتمۈشۈڭگە مەنسۇپ بولغان شەرەپ بىلەن ئۆزۈڭگە مەنسۇپ بولغان شەرەپ ئارىسىدىكى پەرق بۇگۈن بىلەن تۈنۈگۈن ئوتتۇرىسىدىكى پەرقىە ئوخشاشتۇر. تۈنۈگۈنكى رىزقىڭنىڭ بۇگۈنگە پايدىسى بولمىغىنىدەك، تۈنۈگۈنكى توقلۇقۇڭنىڭ مۇ بۇگۈنكى ئاچلىققا پايدىسى يوقتۇر.

ئەي شەيبانىخان، ئەگەر ھەربىر ئوغۇل ئاتىسىنىڭ ھۈنىرىنى قىلىدىغان بولسا، ئادەم پەرزەنتىنىڭ ھەممىسى پەيغەمبەرلىك مەقامىغا يېتىشى لازىم ئىدى. ئەگەر پادىشاھ ـ لىق پۈتۈنلەي مىراس يولى بىلەن بولىدىغان بولسا، پادە ـ شاھنىڭ ئەۋلادىدىن باشقا كىشى پادىشاھلىققا لايىق بولمـ ـ سا، پادىشاھلىق پۈشتىدىن پۈشتىغا قالىدىغان بولسا، ئول چاغدا پادىشاھلىق كىيانىيلاردىن ئاشمىغان بولاتتى. بۇنداق ئەھۋال ئاستىدا سېنىڭ ئاتا ـ بابىلىرىڭغا سەلتەنەت قانداق

مۇيەسسەر بولاتتى؟ ساڭىمۇ قانداق مۇيەسسەر بولاتتى؟ سەنمۇ دەشتى قىپچاق دالىسىدا پادا بېقىپ يۈرۈشۈڭ كېرەك ئىدىغۇ؟

ئۆلگەن ئاتاڭنى سەندەك ئەتمە جەۋان.
ئىت كەبى قىلما تالاش ئۇستىخان.

سەن يەنە مەكتۇبىڭدا يېزىپسەنكى:

«ئەرۇسى مۇلكىنى ئول مەرد ئالۇر كەنارىغە،
كى بۆسە قىلسا دەمى تىغى ئابدارىغە.»

مېنىڭمۇ جاۋابىم مۇشۇ بېيىتتۇر. خوپ، ئەگەر مەن تىلەمچى دەرۋىش بولسام، ئۇلۇغ ئىمام رىزانىڭ مۇبارەك قەبرىسىنى زىيارەت ــ تاۋاپ قىلىش ئۈچۈن، تەسەررۇپۇڭ - دىكى مەشھەدكە بېرىشىم زۆرۈر بولىدۇ. شۇ يەردە ئۇچرىشايلى. سەن ياغلاشماقنى ئىختىيار قىلغان ئىكەنسەن، مەنمۇ جەڭ كەمىرىمنى بېلىمگە مەھكەم باغلىدىم. ئايىغىمنى جەڭ ئۈزەڭگىسىگە قويدۇم. ئىككىمىزنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى دەۋا جەڭ مەيدانىدا ئايرىلغۇسى.»

شەيبانىخان ئىسمائىل شاھنىڭ مەكتۇبىنى تاپشۇرۇپ ئېلىپ، بارلىق سەركەردە ــ لەشكەرلىرىگە چېكىنىپ، مەرۋگە يىغىلىش توغرىسىدا يارلىق چۈشۈردى.

※ ※ ※

سەئىدخان تېخىچە چىرايىنىمۇ كۆرۈپ باقمىغان ئوغلىنى سېغىناتتى. چىرايىنى، تاتلىق قىلىقلىرىنى خىيالىي تەسەۋۋۇر قىلاتتى. ئوغلى بىلەنمۇ، سۆيۈملۈك خوتۇنى زەينەپ بىبى بىلەنمۇ خىيالىي مۇڭدىشاتتى، چاقچاقلىشاتتى.

ئەنە، سەئىدخان ئوغلىنىڭ يۈمشاق قورساقلىرىغا، يۈمران مەڭزىگە، تاپانلىرىغا يىرىك ساقاللىرىنى سۈركەپ ئەركىلەتتى. ئوغلىنىڭ كىچىككىنە ئۇجۇكىگە سۆيۈپ قويدى.

ــ بالىنى ئۇنداق ئەركىلەتمىسىلە، ــ دەيتتى زەينەپ بەبى، ــ ئوغۇل بالىنىڭ ئۇجۇكىگە سۆيۈپ ئەركىلەتسە بەختسىز بولۇپ قالارمىش.

ــ مەسىلەن، قايسى تەرەپتىكى بەختىنى دەيدىلا؟

ــ خاتۇندىن تەلىيى كەلمەسمىش.

ــ بۇمۇ كونىلاردىن قالغان بىر گەپ دېسىلە، بۇۋاق ۋاقتىمدا مېنىڭ ئۇجۇكۇمگىمۇ رەھمەتلىك خان ئاتام تالاي قېتىملاپ سۆيگەن بولغىيدى. لېكىن، خاتۇندىن تەلىيىم كەلدىغۇ مانا. جاھاندىكى تەڭداشسىز بىر رەنانىڭ ۋىسالىغا يەتتىم...

سەئىدخاننىڭ ھاياجانلىق خىياللىرىنى ئىشىك تۇۋىدە پەيدا بولغان مەھرەم ئۇزۇپ قويدى:

ــ ۋالىدەئى بۇزرۇك كەلدى.

سەئىدخان خىياللىرىنى ئۇزۇپ دەس ئورنىدىن تۇردى.

ھۇجرىغا ئاۋۋال ئانىسى، ئاندىن ئانا تەرەپ تاغىسى مىرزا ئەلى تاغايى كىرىپ كەلدى.

ــ ھارمىغايلا ئانا، ــ سەئىدخان ئانىسىغا سالام بەجا قىلىپ بولۇپ، كۆرۈشمىگىلى ئۇزۇن بولغان تاغىسى بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى.

ــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم تاغا. ئامانمۇ سىلى؟ مانا ئاخىر كۆرۈشتۇق.

ــ خۇداغا شۈكۈر. خانزادەم بىلەن كۆرۈشۈپ كۆڭلۇم ئارامىغا چۈشتى.

سەئىدخان بۇ ئانا جەمەت تاغىسى بىلەن ئاشۇ قېتىم ئاخسىدىكى مەغلۇبىيەتتىن كېيىن ئايرىلىپ كەتكەنچە كۆرۈشمىگەنىدى. ھەئە، مىرزا ئەلى تاغايى شاھ بېگىمنى ۋە سەئىدخاننىڭ ئانىسى، ھاممىلىرىنى قوغداپ ئاقسۇدىن كابۇلغا بىللە كەلگەنىدى.

سەئىدخان كابۇلغا كېلىشتىن ئاۋۋال شاھ بېگىم نەۋرىسى مىرزا-خاننى ئېلىپ بەدەخشانغا بارماقچى بولغاندا، ئۇلارغا ھەمراھ بولۇپ بەدەخشانغا كەتكەنىدى.

ــ بۇزرۇك مومام تىنچلىقتۇ تاغا؟ ــ دەپ سوريدى سەئىد-خان مومىسىنى يادىغا ئېلىپ.

مىرزا ئەلى تاغايى دەماللىققا جاۋاب بەرمىدى، بېشىنى ئە-يىبكارلاردەك تۆۋەن سالدى:

ــ بەلكىم تىنچلىقتۇ، ــ دېدى ئۇ بىرئاز تۇرۇۋالغاندىن كېيىن، ــ راست گەپنى قىلسام، شاھ بېگىم ئالىيلىرىنىڭ ھا-زىرقى ئەھۋالىدىن بىخەۋەرمەن.

سەئىدخان ئانىسىغا قارىدى. ئانىسىنىڭ چىرايىمۇ غەمكىن ئىدى، كۆزىگە غەل ــ غەل ياش كېلىپ قالغانىدى.

ــ بۇزرۇك خانىش بىلەن بەدەخشانغا ساق ــ سالامەت يېتىپ بارغانىدۇك، ــ دېدى مىرزا ئەلى تاغايى گېپىنى داۋاملاشتۇ-رۇپ، ــ ئون كۈلكىنىڭ بىر يېغىسى بار دېگەندەك، دەل شۇ چاغدا مىرزا ئابابەكرىنىڭ بەدەخشانغا لەشكەر ئەۋەتىشىنى كىم ئويلىغان دەيدىلا، رەقىبلەر تار يولدا ئۇچرىشىپتۇ دېگەندەك، بىز ئاشۇ لەشكەرلەرگە دۇچ كېلىپ قالدۇق. ئۇلار بىزگە خۇددى ئاچ بۆرە پادىغا ئېتىلغاندەك ئېتىلدى. بار ــ يوقى يۈز نۆكەرنىڭ يە-رىمىنى خانزادە مىرزاخان بەدەخشان دورغىسى زۇبەيىر ئاغا بەگكە شاھ بېگىمنىڭ خەۋىرىنى يەتكۈزگەچ، نىيەت ــ مۇددىئاسىنى بە-لىپ كېلىش ئۈچۈن بىللە ئېلىپ كەتكەنىدى. قالغان نۆكەر بىلەن خېلى قارشىلىق كۆرسەتكەن بولساممۇ، مىرزا ئابابەكرىنىڭ لەش-كەرلىرى كۆپ بولغاچقا كۇچ ئېلىشالمىدىم. شاھ بېگىم ئالىيلە-رى ماڭا: «سىلى قارامىلىق قىلىشىنى قويۇپ، دەرھال نەۋرەم مىرزاخان بىلەن زۇبەيىر ئاغا بەگنى تاپسىلا، بىز مەزلۇم كىشى بولغاندىكىن، ئۇلار زىيان ــ زەخمەت يەتكۈزمەس» دەپ پەرمان بەردى. ئامالسىز ئېتىمنىڭ بېشىنى ئارقىغا بۇرىدىم. ئەتىسى خانزادە مىرزاخان بىلەن زۇبەيىر ئاغا بەگنىڭ نۆكەرلىرىنى باشلاپ

كەلسەم، ئول باسقۇنچىلار ئاقتىمۇ يوق، كۆكتىمۇ يوق. ئۇلار شاھ بېگىم بىلەن مېھرىنىگار خېنىمنى خىزمەتكارلىرى بىلەن قوشۇپ قەشقەر تەرەپكە ئېلىپ كېتىپتۇ.

ــ بۇزرۇك مومام بىلەن ھامماملار قاراپ تۇرۇپ مىرزا ئابا-بەكرىنىڭ ئەسىرىگە ئايلىنىپ قالدى دېسىلە، ــ دېدى سەئىدخان قاپىقىنى تۇرۇپ.

مىرزا ئەلى تاغايى بېشىنى كۆتۈرەلمەيلا قالدى:

ــ ئالدىلىرىدا گۇناھكارمەن. بۇزرۇك خانىشنى قوغدىيالماي قالدىم.

ــ بولدى، ئۆزلىرىنى ئەيىبلەۋەرمەسلە، ــ دېدى سەئىد-خان ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ، ــ ئۇنچىۋالا كۆپ لەشكەرگە تاقا-بىل تۇرالمىشلىرى مۇمكىن ئەمەس. ئاشۇ مىرزا ئابابەكرى دېگەن تۇزكورنى دەيمىنا، شۇنچە يىللاردىن بېرى ماڭلايسۆيەنى ئوڭچە ئىگىلىۋالغىنىنى ئاز دەپ، ئىبلىس قولىنى بەدەخشانغا سۇنۇشقا پېتىنىپتۇ. تەپ تارتماستىن بۇزرۇك مومامنى تۇتۇپ كېتىپتۇ تېخى. خەپ، ھەممە ھېسابنى بىراقلا ئالمايدىغان بولسام.

ــ جاسارەتلىرىگە باركالا، ــ دېدى مىرزا ئەلى تاغايى يەڭگىل بىر نەپەس ئېلىپ، ــ مەسلىھەتىم شولكى، ئەمدى كا-بۇلدا تۇرۇۋەرمەسلە. سىلىنىڭ تەخت ـ سەلتەنەتلىرى بۇ تەرەپ-تە ئەمەس، ئۇ تەرەپتە. شىجائەت كەمىرىنى باغلاپ، سەلتەنەت تۇ-غىنى لەپىلدىتىشنى نىيەت قىلسىلا، كەمىنە تاغلىرى بۇ يولدا جان تەسەددۇق قىلىشقا ھەرقاچان تەييارمەن.

ــ مەنمۇ شۇ ئويدا، ــ دېدى سەئىدخان، ــ ھازىر بابۇر پا-دىشاھ ئالىيلىرى شەيبانىخانىنىڭ مۇقابىلىسىگە چىقىشقا تەييار-لىنىۋاتىدۇ. بۇنداق ۋاقىتتا ئۇنى قانخور دۇشمەن بىلەن يالغۇز جەڭ قىلىشقا تاشلاپ قويۇپ، كېتىشكە ئىجازەت سورىسام ياخشى بولمايدۇ. شۇڭا يەنە بىر مەزگىل سەۋر قىلايلى. چۈنكى ئول شەي-بانىخاندا بىزنىڭمۇ قان ـ قىساسىمىز بار. بۇ ئىنتىقامنى ئالغاز-دىن كېيىن، ئاندىن مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئىشىنى بىر تەرەپ قە-

لىشنى ئويلاشساقمۇ كىچىككەن بولمايمىز. مىرزا ئاباباكرى ھەر - قانچە رەھىمسىز بولسىمۇ بۇزرۇك موماغا زەرەر يەتكۈزۈشكە پې - تىنالماس.

ــ خۇدايىم مىرزا ئاباباكرىنىڭ كۆڭلىگە ئىنساب بېرىپ، بۇزرۇكۋازلىمىزنى ئامان - ئېسەن قىلغاي، ــ دېدى سەئىدخانىنىڭ ئانىسى.

※ ※ ※

شەيبانىخان رەقىبىنى سەل چاغلاپ قالغانلىقىنى ئۇچ كۈن - دىن بۇيانقى غەلىبە ياكى مەغلۇبىيەتتىن نىشانە يوق دەھشەتلىك جەڭدىن ھېس قىلدى. ھەئە، دامخان، سەبزىۋار، نىشاپۇر، مەشھەد - نى چاقماق تېزلىكىدە ئېلىپ، مەرۋگە شىددەت بىلەن باستۇرۇپ كەلگەن ئىسمائىل شاھنىڭ لەشكەرلىرى بىرى «يا ئەلى!» دەپ نە - رە تارتسا، مىڭى تەڭلا جور بولۇپ «يا ئەلى!» دەپ ۋارقىراپ، جەڭ مەيدانىنى لەرزىگە سالاتتى. تۈمەنلىگەن ئىران شىئە لەشكەرلىرى - نىڭ ئاغزىدىن تەڭلا ئېتىلىپ چىققان «يا ئەلى!» دېگەن سادا ھەي - ۋەتلىك گۈلدۈرماما بولۇپ، جەڭ مەيدانىنى تىترىتىپ، رەقىبلە - رىنىڭ يۈرىكىگە ۋەھىمە سالاتتى.

قەدىمى يەتكەنلا يەردە رەقىبلىرىنى تىرىپىرەن قىلىپ، مەڭگۈ يېڭىلمەيدىغاندەك تۇيغۇغا كېلىپ قالغان شەيبانىخانىنىڭ سەركەردە ــ لەشكەرلىرى كۈتۈلمىگەندە دۇچ كەلگەن كۈچلۈك رە - قىبلىرى ئالدىدا بىردىنلا چۆچۈدى. گەرچە ئۇچ كۈندىن بېرى جەڭدە قاتتىق جاساراەت كۆرسەتكەن بولسىمۇ، «يا ئەلى!» دەپ نەرە تارتىپ قارشىلىق كۆرسىتىۋاتقان رەقىبلىرىنى كەينىگە بىر قە - دەمۇ چېكىندۈرەلمىدى.

«شىئە مۇشرىكلىرى «يا ئەلى»! دەپ نەرە تارتسا، ئاللاھنىڭ شىرى ھەزرىتى ئەلى شاھى مەردان راستىنلا ئۇلارغا مەدەت بې - رەرمىش. شۇڭا ئۇلارنى ئاسانلىقچە يەڭگىلى بولمايمىش» دېگەن -

دەك پىتنە ـ پاساتلار شەيبانخاننىڭ لەشكەرلىرىنى تېخمۇ بەك تەشۋىشكە سېلىپ، غەلىبىگە بولغان ئىشەنچىنى تەۋرىتىپ قويغا- نىدى. بۇنى ئاز دەپ سىر دەريا‌سى بويىدا قىرغىزلارغا قارشى جەڭ قىلىۋاتقان خانزادە تۆمۈر سۇلتاننىڭ قاتتىق مەغلۇبىيەتكە ئۇچ- رىغانلىقى ھەققىدىكى قايغۇلۇق خەۋەرنى شەيبانخان ھەرقانچە سىر تۇتۇشقا ئۇرۇنغان بولسىمۇ، لەشكەرلەر ئارىسىغا تاراپ كەت- تى. جىيەن ئوغلى ئابدۇللا مىرزىنىڭ بۇخارادىن ھەمدەمچى لەش- كەرلەرنى باشلاپ تېخىچە كېلىپ بولالماسلىقى جاسارىتى سۇس- لىشىشقا باشلىغان سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنىڭ جەڭگىۋارلىقىغا ھەسسىلەپ زەربە بولدى.

نېمىلا دېگەنبىلەن شەيبانخان يەنىلا پىشقان، تەجرىبىلىك سەركەردە ئىدى. ئۇ بۇ زەربىلەر ئالدىدا ئۆزىنى يوقىتىپ قويمە- دى. ئوغلى تۆمۈر سۇلتان بىلەن جىيەن ئوغلى ئابدۇللا مىرزا باشلاپ كېلىۋاتقان يېگىرمە مىڭ كىشىلىك قوشۇن يېتىپ كەل- گۈچە، جەڭ ۋەزىيىتىدە ھۇجۇمدىن مۇداپىئەگە ئۆتۈش قارارىغا كەلدى ـ دە، سېپىللىرى مۇستەھكەم مەرۋ قەلئەسىگە چېكىنىپ كىرىۋالدى.

ئىسمائىل شاھ لەشكەرلىرىنىڭ ھەرقانچە تىرىشچانلىق كۆرسىتىپمۇ مەرۋ سېپىلىغا چىقىشقا مۇۋەپپەق بولالمىغانلىقى- نى، سېپىل ئۈستىدىن يامغۇردەك ئېتىلىۋاتقان يا ئوقى، زەمبە- رەك، تاشلارنىڭ زەربىسىدە لەشكەرلىرىنىڭ قىرىلىپ كېتىپ بارغىنىنى كۆرۈپ، شەيبانخاننى ئوچۇق ـ ئاشكارا مەيدان جېڭى قىلىشقا ئۇندىدى. ئەمما، شەيبانخان ئىران لەشكەرلىرىنىڭ تىل ـ ھاقارەتلىرىگە، غۇرۇرىغا تېگىشلىرىگە چىداپ، قەلئەنىڭ سىرتىغا چىقماي تۇرۇۋالدى.

ئىسمائىل شاھمۇ جەڭ تەدبىرلىرىدە شەيبانخاندىن قېلىش- مايتتى. ئۇ شەيبانخاننىڭ قەلئەنى مۇداپىئە قىلىش ئارقىلىق ۋاقىتنى كەينىگە سوزماقچى بولغانلىقىنى تېزلا بىلىۋالدى. چۈن- كى مۇھاسىرە ۋاقتى سوزۇلۇپ كەتسە، شەيبانخان ۋاقىتتىن ئۇ-

تۇۋالاتتى. ئۇنىڭغىچە ھەمدەمچى لەشكەرلىرىمۇ يېتىپ كېلەتتى. ئەمما، ئىسمائىل شاھنىڭ لەشكەرلىرىنىڭ ئوزۇق ـ تۈلۈكى خورايتتى. مەرۋنى جەڭسىز مۇھاسىرە قىلىۋېرىشتىن زېرىكەتتى. ۋاقىتنىڭ ئۇزىرىشىغا ئەگىشىپ جەڭگىۋارلىقى سۇسلىشاتتى.

«شەيبانىخان ئۆزۈڭنى ئۇنچە ئەقىللىق چاغلاپ كەتمە. گەر-چە سەن ھەرقانچە ھىيلىگەر، پاراسەتلىك بولساڭمۇ، ئەمما مېنىڭ سېنى مەرۋ قەلئەسىدىن چىقىرالايدىغان تەدبىرىم بار...»

بىر قارارغا كەلگەن ئىسمائىل شاھ شەيبانىخانغا دەرھال مەكتۇپ يېزىشقا كىرىشتى.

«ئەي شەيبانىخان، بۇ سېنىڭ نېمە قىلغىنىڭ؟ تە-سەررۇپۇمدىكى ئەزەربەيجاندا زىيارەت قىلماقچى، ئىسپاھان ساربىيمىنىڭ كۆلىنى كۆككە سورۇماقچى ئەمەسمىدىڭ؟ نې-مىشقا ۋەدەڭگە ئەمەل قىلمايسەن؟! مانا، سېنى ياشانغاندا يول ئازابى تارتىپ قالمىسۇن دەپ، ئۆزۈم ئالدىڭغا كەلدىم. بىراق، سەن بولساڭ ماڭا روبىرو بولۇش ئۇياقتا تۇرسۇن، قەلئەگە كىرىۋېلىپ، مەندەك مۇساپىر دەرۋىشكە دەرۋازىلا-رىڭنى يېپىۋالدىڭ. بىلمەن، بۇ يەردە داۋاملىق يوشۇرۇنۇپ تۇرۇشنى خالمايسەن. چۈنكى، ئارقا تەرىپىڭدە دۈشمەنلە-رىڭ ساڭا جازا يۇرۇشى قىلىش ئۈچۈن جەددىي تەييارلىق كۆرۈۋاتىدۇ. شۇ تاپتا ئىران ۋە ئەزەربەيجاندا يۈز بەرگەن مەلۇم ۋەقەلەرمۇ مېنى دەرھال قايتىشقا مەجبۇر قىلىۋاتە-دۇ. شۇل سەۋەبتىن لەشكەرلىرىمنى چېكىنىدۇرۇپ كەتمەك چىمەن. ئەمما سەن بۇ چېكىنىشىمنى ھەرگىزمۇ قورقۇ-چاقلىققا، ئاجىزلىققا جورۇمىغايسەن. قايتا كۆرۈشۈشمىز-نى تەقدىرگە ھاۋالە قىلىشنى قارار قىلدىم. قايتا كۆرۈش-كىچە ئامان بول.

ئىسمائىل شاھتىن دەپ بىلۇرسەن.»

شەيبانىخان بۇ خەتنى ئوقۇۋاتقاندا ھىيلىگەر ئىسمائىل شاھ

مەرۇ مۇھاسىرىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، لەشكەرلىرىنى پۈتۈنلەي چېكىندۈرۈپ بولغانىدى.

«ئىران بىلەن ئەزەربەيجاندا راستىنلا زور ۋەقە يۈز بەرگەن ئوخشايدۇ، بولمىسا ئىسمائىل شاھ ئالدىراپ ـ تېنەپ چېكىنمەيتتى. بۇ ئۇنى يوقىتىشنىڭ ياخشى پۇرسىتى، دەرھال قوغلاپ زەربە بېرىش كېرەك...»

شەيبانىخان ھاياجانلىق خىياللار ئىلكىدە سەركەردىلىرىنى ياۋ قوشۇنىنى قوغلاپ زەربە بېرىشكە بۇيرۇدى.

ـــ قۇدرەتلىك خانىمىزغا ئىككى كەلىمە مەسلىھەتىم بار، ـــ دېدى سەركەردە قەمبەر ئەلى قول باغلاپ تۇرۇپ.

ـــ گەپنى قىسقا قىلسىلا، ـــ دېدى ياۋنى قوغلاشقا ئالدىراپ تۇرغان شەيبانىخان بىتاقەت بولۇپ.

ـــ بۇگۈنچە ياۋنى قوغلىمايلى. خانزادە تۆمۇر سۇلتان بىلەن ئابدۇللا مىرزىنىڭ يىگىرمە مىڭ كىشىلىك لەشكىرىنىڭ مەرۋگە يېتىپ كېلىشىگە يەنە بەش ـ ئالتە پەرسەخ[1] ئارىلىق قالدى، ئەتىگىنچە كېلىپ بولىدۇ. دۈشمەن شۇ كەتكەنچە كېتەمدۇ ياكى بۇيەردىن كەتكەن بولۇپ، بىزنى قەلئەدىن ئالداپ ئېلىپ چىقىپ جەڭ قىلىش خىيالى بارمۇ بۇ تەرىپىمۇ ئېنىقلىنىدۇ. ئەگەر ئۇلارنىڭ جەڭ قىلىدىغان غەرىزى بولسا، ھەمدەمگە كېلىدىغان لەشكەرلىرىمىزنى تولۇق جەملەپ ئاندىن جەڭ قىلايلى. ئەگەر شۇ كەتكەنچە قېچىپ كېتىدىغان غەرىزى بولسا، ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن ھەزرىتى ئالىيلىرىنىڭ شەخسەن قوغلاپ بېرىشلىرىنىڭ ھاجىتى يوق. خانزادە تۆمۇر سۇلتان، ئابدۇللا مىرزا قاتارلىق سەركەردىلەر بىلەن بىز قوغلاپ بارايلى. ھەزرەتلىرى ئارقا سەپتە تۇرۇپ بىزگە مەدەت بەرگەچ ئىراق زېمىنىغا مەنزىلمۇ مەنزىل قەدەم قويغايلا. ئىران ۋە ئەزەربەيجاندا زور ۋەقە بولغىنى راست

① پەرسەخ ـــ ئۇزۇنلۇق ئۆلچىمى. بىر پەرسەخ سەككىز كىلومېتىرغا تەڭ.

بولسا، شاھ ئىسمائىل بۇ يەردىن قېچىپ بارغىنى بىلەن، ئۇ يەر-دىمۇ پۇت دەسسەپ تۇرالمايدۇ...

ــ ئېيتقانلىرى دۇرۇس جانابى ئەمىر، ــ دېدى شەيبانىخان سەۋرسىزلىك بىلەن ئېغىز ئېچىپ، ــ لېكىن شۇنى بىلسۇنلار-كى، شاھ ئىسمائىل بىلەن جەڭ قىلىش بولسا غەزاتى ئەكبەر[1] دۇر. يەنە كېلىپ ئۇنىڭ غەنىيمەت مالىرى ناھايىتى تولا. ئۆز قولى بىلەن ئالدىمىزغا ئەكېلىپ بەرگەن ئول غەنىيمەتلەرنى تار-تۇالمىساق باشقىلارنىڭ مازىقىغا قالىمىز. رەقىبلىرىمىز شەيبا-نىخان شاھ ئىسمائىلدىن قورقۇپ كېتىپ، ئارقىسىدىن قوغلاش-قىمۇ پېتىنالماپتۇ دەپ مەسخىرە قىلىپ ئارقىمىزدىن كۈلۈشەر. بۇنداق ياخشى پۇرسەت ئالدىدا ئىككىلىنىش ۋە ئاساسسىز ۋەھىمە يېيىش بۇيۇك پادىشاھلارغا دۇنيا ۋە ئاخىرەتتە زىيان كەلتۈرگۈ-سىدۇر. مەردانە بولماق كېرەك.

شەيبانىخان شۇنداق دېگىنىچە ئۆزى باش بولۇپ ئات سالدى. بۇ چاغدا ئىران لەشكەرلىرى ئاللىقاچان مۇرغاب دەرياسىدىن ئۆ-تۈپ بولغانىدى. شەيبانىخان قىلچىلىك گۇمان قىلماي، لەشكەر-لىرىنى مۇرغاب دەرياسىنىڭ كۆۋرۈكىدىن تېز سۈرئەتتە ئۆتۈپ ياۋ-نى قوغلاشقا ئالدىراتتى. ئۇلار كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتكەندە «قاچقان» ياۋنىڭ ئارقىسىدىن يەتتى. شەيبانىخان شۇنداق بىر قاراپلا ھاڭ ــ تاڭ قالدى. ئىسمائىل شاھنىڭ لەشكەر-لىرى شۇ تاپتا مۇستەھكەم جەڭ سېپى تۈزۈپ ساقلاپ تۇرغانىدى.

«ئالدىنىپتىمەن! ئىسمائىل شاھ قېچىش ھېيلىسى ئىشلە-تىپتۇ...»

قاتتىق ۋەھىمگە چۈشكەن شەيبانىخان يا ئالدىغا مېڭىۋې-رىشنى، يا ئارقىسىغا دەرھال چېكىنىشنى بىلەلمەي تۇرغان پەيت-تە، ئارقا تەرەپتىن كەلگەن چاغداۋۇل[2] سەركەردىسى جانۇاپا بەگ

① غازاتى ئەكبەر ــ ئۇلۇغ غازات.

② چاغداۋۇل ــ ئارقا سەپ مۇھاپىزەتچىسى.

ھودۇققان ھالدا شەيبانىخانغا سالام بەردى.

ــ ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، بۆكتۇرمىدە تۇرغان ياۋ لەشكەرلىرى مۇرغاب دەرياسىنىڭ كۆۋرۈكىنى تامامەن بۇزۇۋەتتى.

شەيبانىخان بېشىدا چاقماق چاقققاندەك چۆچۈدى. ھەيلىگەر ئىسمائىل شاھ ئۇنىڭ چېكىنىش يولىنىمۇ ئۇزۇپ تاشلىغانىدى. ئەمدى ئۇنىڭ ئۈچۈن جان تىكىپ جەڭ قىلىشتىن باشقا تالالاش يولى قالمىغانىدى.

شەيبانىخان سەركەردىلىرىگە قاراپ سەپ تۈزۈشكە پەرمان چۈشۈرۈپ بولغۇچە، ياۋ لەشكەرلىرى «يا ئەلى!» دەپ سۈرەن سالغىنىچە ھوجۇمغا ئۆتتى. يامغۇردەك ياغقان يا ئوقلىرى ئۆزىنى ئوڭشاشقا ئۈلگۈرمىگەن شەيبانىخان لەشكەرلىرىنىڭ يۈز ــ كۆز لىرىگە، باش ــ بويۇنلىرىغا، كۆكرەك ــ بىلەكلىرىگە سانجىلدى. ئىسمائىل شاھ ئەتراپقا بۆكتۇرمە قويۇپ ئۈلگۈرگەنىدى. تۆت تەرەپتىن دەريا تاشقىنىدەك باستۇرۇپ كەلگەن ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ زەربىسىگە بەرداشلىق بېرەلمىگەن شەيبانىخان لەشكەرلىرى پىتراپ كەتتى. شۇ تاپتا ئۈلار جان قايغۇسىدا قالغانىدى. ئەمما شەيبانىخان چېكىنمىدى، ئەتراپىدىكى ساداقەتمەن نۆكەرلىرى بىلەن بىللە ياۋغا جان پىدالىق بىلەن زەربە بەردى. ئۇنىڭ كۆكرەك، تاغاق، بىلەكلىرىگە يا ئوقى سانجىلغانىدى، شۇنداقتىمۇ ئەڭ ئاخىرقى ماغدۇرىنى يىغىپ ياۋنىڭ بېشىغا قىلىچ چاپتى. تۇيۇقسىز بوينىغا سانجىلغان ئەجەل ئوقى شەيبانىخاننى ئاخىرى ئاتتىن يىقىتتى. ھەئە، بۇ جەڭدە شەيبانىخانىنىڭ بىرمۇ سەركەردىسى ھايات قالمىدى.

نۇرغۇن يېرى يارىلانغان شەيبانىخاننى ئۆلۈكلەر ئارىسىدىن تاپتۇرۇپ كەلگەن ئىسمائىل شاھ ئۇنى بوغۇپ ئۆلتۈرۈشكە پەرمان بەردى ۋە باش سۆڭىكىنى ئالتۇن بىلەن قاپلىتىپ شاراب ئىچىدىغان قەدەھ قىلىۋالدى.

132

كابۇل شەھىرىنىڭ سىرتىدىكى توپىلىككە جايلاشقان يايلاقلار باھار يامغۇرىدا يۇيۇنۇپ، باشقىچە گۈزەل تۇسكە كىرگەن. تۇرلۇك ئۆسۈملۈكلەر، گۈل ـ گىياھلارنىڭ يۇمران يوپۇرماقلىرى، بەرگىلىرى شاھكابۇل تاغلىرىدىن ئەسكەن غۇر ـ غۇر شامالدا نازۇك تىترەپ ئاللىقانداق بىر خۇشاللىقتىن قىن ـ قىنىغا پاتماي قالغان قىزلارنىڭ نازاكەتلىك ھەركىتىنى ئەسلىتەتتى. ئەتىگەندىلا نۆكەرلىرىنى ئەگەشتۈرمەي چىققان سەئىدخان ئاستا ـ ئاستا قىيامىغا كىرىۋاتقان قۇياشقا قارىغىنىچە چوڭقۇر خىيالغا پاتقانىدى. كۆكۈچ ئورا كۆزلىرىدىن تۆكۈلۈپ تۇرغان مۇڭ، يىرىك ساقال باسقان چىرايىدىكى ھەسرەت خۇددى يايلاقتىن ئايرىلىپ قالغان بۆرىنىڭ ئاللىقانداق بىر ئىستەكتە تىپىرلاشلىرىنى ئەسلىتەتتى.

ھەئە، ئۇ نەۋرە ئاكىسى بابۇرنىڭ ھامىيلىقىدا تۇرۇۋاتقان بولغاچقىمۇ، يۇرىكىدىكى ئارمانلىرى كۆڭۈل ئارامىنى ھەرقاچان بۇزۇپ تۇراتتى. نەچچە يىلدىن بۇيانقى سەرگەردانلىق ھاياتىدا ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ سەلتەنەتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، ئۆز ئالدىغا خانلىق سەلتەنەتى تىكلەش ئارزۇسى ئۇنى بىر كۈنمۇ ئارام تاپقۇزمايتتى. ئەجدادلىرىنىڭ ئالدىدا ئۆزىنى يارامسىز، قابىلىيەتسىز، نانقېپى ھېس قىلاتتى. ۋۇجۇدى دەرد ـ ھەسرەتتە ئۆرتىنەتتى. مەغلۇبىيەتلىك كارتىنىلار، ئاچچىق ئەسلىمىلەر خىيالىدىن پەقەتلا نېرى كەتمەيتتى.

«كابۇلدا يەنە قاچانغىچە مۇشۇنداق يۇرەرمەن. ئاغام بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرى شەيبانىخانغا قارشى لەشكىرىي يۇرۇشكە پەرمان

چۈشۈرگەن بولسا، راۋرۇس بىر جەڭ قىلىپ، تۆھپە كۆرسىتىپ ئاندىن ئۇنىڭدىن لەشكىرىي ياردەم سورىسام توغرا بولاتتى. ئىلكىمدە تۈزۈك لەشكەر يوق. شۇنچە ۋاقىتتىن بېرى كىيگىنىمىز، يېگىنىمىز ئاشۇ ھىممەتلىك شاھ ئاغامدىن بولۇۋاتىدۇ. شۇ چاغقىچمۇ ئىززەت ـ ھۆرمىتىمنى زىيادە قىلىپ كېلىۋاتىدۇ. شۇنداقتىمۇ مۇشۇنداق يەپ يېتىۋەرسەم خىجىل بولۇپ قالىدىكەنمەن. شەيبانىخان كۈندىن ـ كۈنگە كۈچىيىپ كېتىپ بارىدۇ، ئايغاقچىلار ئۇنى ئىران ھۆكۈمدارى ئىسمائىل شاھ بىلەن جەڭ قىلىشقا ھازىرلىنىۋېتىپتۇ دەپ مەلۇمات يەتكۈزگەن بولسىمۇ، لېكىن جەڭنىڭ ئەھۋالىدىن تېخىچە مەلۇمات يوق. سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ ئەھۋالىنى بىلىپ كېلىشكە ئەۋەتكەن ئايغاقچىلارىدىنمۇ خەۋەر يوق، يا ئۇلار مىرزا بىلەن ئۇچرىشالمىدىمىكىن؟ مىرزا ئاباباكرى ھەددىدىن ئېشىپ ھېلى ئاقسۇغا، ھېلى بەدەخشانغا لەشكەر ئەۋەتىپ تەھلىكە سېلىپ يۈرگۈدەك. ئۇنى كەشمىرنى ئىشغال قىلۋاپتۇ دېگەن خەۋەرمۇ بار. ئاغام سۇلتان مەنسۇرخان نېمىشقا ھازىرغىچە مىرزا ئاباباكرىگە جازا يۈرۈشى قىلمايدىغاندۇ؟ ئىلكىدىكى ئاشۇ زېمىنلارغا شۇكۇر ـ قانائەت قىلىپ ياتامدىغاندۇ ـ ياكى مېنى قوغلىماي، قېرىنداشلىق مېھرىنى كۆرسىتىپ دەرگاھىدا تۇرغۇزغان بولسا، پۇتىغا پۇت، قولىغا قول بولۇپ، بۇ چاغقىچە ماڭلايسۆيەنى مىرزا ئاباباكرىدىن تارتىۋالغان بولاتتىم. ۋەتەن دېگەن باشقا بولىدىكەن. ھازىر بېشىمدىن دوپپام چۈشسىمۇ باشقىلارنىڭ زېمىنىغا چۈشىدۇ، ھەرقانداق بىر جامائە-نىڭ بىرلىك، ئىتتىپاقلىقى بولمىسا، ئاۋام ـ پۇقرالىرى ئەمىر ـ پەرمانلىرىنى ئىجرا قىلىشنى ۋاجىپ دەپ بىلمىدىغان ۋە ئۆزىنىڭ ئاشۇ ئەمىر ـ پەرمانلىرىدىن ھەرقانداق سەۋەب بىلەن باش تارتىشنى راۋا كۆرمەيدىغان بىر ھۆكۈمدارى بولمىغان مەملىكەتنىڭ ئۇلى چىرىپ تۈگەيدۇ. بەندە بەخت ـ تەلىيىنى تەڭرىدىن تىلەشى، ئەمما ئاشۇ تىلىكى ئۈچۈن ھەركەت قىلمىقى زۆرۈر، ئەمما مەنچۇ؟ نەچچە ۋاقىتتىن بېرى خام خىيالغا ئەسىر بولۇپ ياشىـ

دىم، يېتەر ئەمدى. ئانا ۋەتىنىمگە، ئاتا مىراس زېمىنىمغا قايتىپ ئىشلىرىمنى شۇ يەردىن باشلاي. مېنىڭ تەختىممۇ، بەختىممۇ ھەم ئۇنىڭ ئۈلى بولغان لەشكەر ــ ئاۋامۇ شۇ يەردە. بۇ يەردە تۇ-رۇۋەرسەم، ھېچكىم ماڭا كەل، بۇ تەختتە ئولتۇر دېمەيدۇ...»

يانباغىردىن ئاڭلانغان ئاياغ شەپىسى سەئىدخانىڭ خىيال-لىرىنى ئۈزۈپ قويدى. مىرزا ھەيدەر يوچۇن بىر كىشى بىلەن ئاتلىق كېلىۋاتاتتى. ئۇ سەئىدخاننى كۆرۈپ، قېشىدىكى ئادەمگە بىرنېمىلەرنى دەپ پەستە قالدۇرۇپ قويدى.

ــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ئاغا.

ــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ھاۋالانغىلى چىققان ئوخشىمام-سەن؟

ــ يوقسۇ، ــ دېدى مىرزا ھەيدەر، ــ ھېلىدىن بېرى سى-لىنى ئىزدەۋاتىمەن. چەرمىگەران دەرۋازىسىدىكى لەشكەرلەر سى-لىنى تاڭ سەھەردىلا مۇشۇ تەرەپكە كەتتى دېۋىدى، ئۇدۇل كېلى-شىم، ئەجەب يالغۇز تۇرۇپ قاپتىلىغۇ ئاغا؟

ــ نېمە ئۈچۈندۇر يالغۇز خىيال سۈرگۈم كېلىپ قالدى. ئەندىجاندىن قېچىپ چىقىپ، كابۇلغا كەلگەندىن بېرىقى ئىشلار خىيالىمغا كىرىۋېلىپ، بىر ۋاق بولۇپ كەتكىنىنى تۇيماي قاپتە-مەن. بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرى ئىزدەپ قالمىغاندۇ؟

ــ ھېلىغىچە ئىزدەرمىكىن، ــ دېدى مىرزا ھەيدەر، ــ ئەمما باشقىلار ئىزدەۋاتىدۇ.

سەئىدخان مىرزا ھەيدەرنىڭ چىرايىغا يالت ئېتىپ قارىدى. چىرايىدىكى بالىلىق ئالامەتلەر ئۆزگەرمىگەن بولسىمۇ، لېكىن بوي ــ بەستى ئون يەتتە ــ ئون سەككىز ياشلىق يىگىتلەردەك ئۆسۈپ كەتكەن مىرزا ھەيدەر تەۋازۇ بىلەن كۈلۈمسىرەپ تۇراتتى.

ــ كىمكەن ئۇ ئىزدىگەن؟

ــ كۆڭۈللىرىنى يېرىم قىلمىسىلا ئاغا، ھۇما قۇش باشلىرى تامان ئۇچۇۋاتقان ئوخشايدۇ.

مىرزا ھەيدەرنىڭ باش ــ ئاخىرى يوق سۆزلىرى سەئىدخاننى

ئەجەبلەندۇردى:

ـــ يوچۇنلا گەپ قىلىسەنغۇ؟

ـــ تېخى سىلىنى ئاللىقاچان خەۋەر تېپىپ بولغان ئوخشايدۇ دەپتىمەن، ـــ دېدى مىرزا ھەيدەر كۈلۈمسىرەپ، ـــ خۇش خەۋەرگە قۇلاق سالغايلا ئاغا. نەچچە يىللاردىن بېرى جاھانغا پاتماي ئەل ـ يۇرتنى قاقشاتقان مۇناپىق شەيبانىخان ئاخىرى ئىسمائىل شاھ بىلەن مەرۋدە قىلغان جەڭدە بېشىنى يەپتۇ، ئىسمائىل شاھ ئول ھۇججاجنى بوغۇپ ئۆلتۈرگۈزۈپتۇ، نۇرغۇنلىغان كىشىلەرنىڭ قېنىنى تۆككەن بۇ قانخورنىڭ قېنى ئۆزىنىڭ تويماس قارنىغا قۇيۇلۇپتۇ، يەرگە بىر تامچىمۇ ئاقماپتۇ، ئۆزى باشقىلارغا قىلغاندەك تۇنجۇقتۇرۇپ ئۆلتۈرۈلۈپتۇ.

مىرزا ھەيدەرنىڭ بۇ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ سەئىدخانىنىڭ كۆڭلىدىغا شەيبانىخان تەرىپىدىن قاپقا سولاپ، دەريادا تۇنجۇقتۇرۇپ ئۆلتۈرۈلگەن تاغىسى سۇلتان مەھمۇدخان ۋە ئۇنىڭ ئوغۇللىرى ھەمدە ئىنىسى ئابدۇخېلىلخان كەلدى ـ دە، يۈرىكى پىچاقتا تىلىغاندەك ئېچىشىپ، كۆز جىيەكلىرى قىزاردى.

مىرزا ھەيدەر سەئىدخانىنىڭ چىرايىغا قاراپ، يۈرەك يارىسىنىڭ تاتىلانغانلىقىنى بىلىپ بېشىنى تۆۋەن سالدى. شۇ دەقىقىدە ئۇنىڭ كۆز ئالدىغىمۇ شەيبانىخانىنىڭ پەرمانى بىلەن ھىراتتا ئۆلتۈرۈلگەن دادىسى مۇھەممەد ھۇسەين كۆرەگان كېلىۋالغاندى.

ـــ ئەندىجاندىن چاپارمەن كەلگەنكەن، ـــ دېدى مىرزا ھەيدەر بۇ يەرگە كېلىشتىكى مەقسىتىنى ئېسىگە ئېلىپ، ـــ ئۆزلىرىگە تاپشۇرىدىغان مەكتۇپ بار دەيدۇ.

سەئىدخان ئازابلىق خىياللاردىن باش كۆتۈردى:

ـــ ئاغام بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرى بىلەن كۆرۈشتۇرمىدىڭمۇ؟

ـــ ئول كىشى سەئىدخان ئالىيلىرىدىن باشقىسى بىلەن كۆرۈشمەيمەن، مەكتۇپ خاس سەئىدخان ئالىيلىرىغا يېزىلغان، دەپ تۇرۇۋالدى.

ـــ قېنى ئول چاپارمەن؟

مىرزا ھەيدەر يانباغىردا ساقلاپ تۇرغان ئاتلىق كىشىگە قول ئىشارىتى قىلدى. ئاتلىق كىشى تۆپىلىككە يۈگۈرۈپ چىقىپ، سەئىدخاننىڭ ئالدىغا كېلىپ قول باغلىدى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم خانزادە ئالىيلىرى.

سەئىدخان شۇنداقلا قاراپ تۇرۇپ قالدى. بۇ باشقا بىرى ئەمەس، دەل خوجا ئەلى باھادىر ئىدى.

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ـــ دېدى كۈتمىگەن بۇ ئۇچرا-شىشتىن تاساداپىيلىق ھېس قىلغان سەئىدخان خوجا ئەلى باھادىرغا گۇمان بىلەن نەزەر تاشلاپ، ـــ خوش، بۇ ياققا قەدەملىرى يېتىپ قاپتۇغۇ، سەركەردە؟

«سەركەردە» دېگەن سۆزنى ئاڭلاپ خوجا ئەلى باھادىر گەدىنىگىچە قىزىرىپ كەتتى. قولاشمىغان بىر ھەرىكەت بىلەن قويۇنىدىن بىر پارچە خەتنى ئېلىپ، ئىككى قوللاپ ئۇزاتتى:

ـــ سەييىد مۇھەممەد مىرزا جانابلىرىنىڭ مەكتۇپىنى ئېلىپ كېلىۋېدىم...

سەئىدخان سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ ئىسمىنى ئاڭلاپ خەتنى ئالدىراش قولىغا ئالدى. بىر چەتتە قاراپ تۇرغان مىرزا ھەيدەر سەئىدخاننىڭ خەتنى ئوقۇۋېتىپ، غەزەپتىن تۇتۇلۇپ كەتكىنىنى كۆرۈپ تەئەججۇپلەندى.

سەئىدخان خوجا ئەلى باھادىرغا سوغۇق بىر نەزەردە قارىۋېتىپ، مەنسىتمىگەن ئاھاڭدا خەتنىڭ بىر بۆلىكىنى قايتىدىن ئۇنلۇك ئوقۇدى:

«.. شاھ ئىسمائىلخان مۇناپىق شەيبانىخاننى ئۆلتۈرگەندىن كېيىن، پەرغانە ۋە ماۋەرائۇننەھردىكى ئەمىرلەر پاراقسىز بولۇپ كەتتى. ئۇزۇندىن بېرى پەرغانىدە يوشۇرۇنۇپ ئىسيانغا ھازىرلىق كۆرگەنىدىم. بۇ پۇرسەتتە ئىتتىپاقچىلىرىم بىلەن كۆتۈرۈلۈپ ئەندىجانىنى تولۇق ئىشغال قىلـ

دىم. بىزلەرگىم سەييىد مۇھەممەد مىرزا، قۇلنەزەر مىرزا، يادىكار مىرزا، قۇتلۇق مىرزا، ئەمىر غۇرى بارلاس، شاھنە ـ زەر مىرزا، قۇتلۇق مىرەك مىرزا، خوجا ئەلى باھادىر قاتار ـ لىقلار شۇنداق مەسلىھەت قىلدۇقكى، مۇشۇنداق بىر ۋەزە ـ يەتتە بابۇر پادىشاھنىڭ بۇ جايلارنى ئىلكىگە ئېلىپ، ھۆ ـ كۈمرانلىق قىلىشى تۇرغانلا گەپ، بۇ جايلارغا بابۇر پادىشاھ ھۆكۈمرانلىق قىلغاندىن كۆرە، ئۆزلىرىدەك قەلەمدىمۇ، ئە ـ لەمدىمۇ كامالەتكە يەتكەن خانزادە ئالىيلىرىنىڭ پەرغانە تەختىدە ئولتۇرۇشلىرىنى مۇڭاپىق كۆردۇق، ھەمدە سە ـ كەردە ـ لەشكەرلىرىمىزنى تەقلەپ يوللىرىغا مۇنتەزىر بو ـ لۇپ تۇرۇپتىمىز. ئۇشبۇ تەكلىپىمىزنى تاپشۇرۇۋالغان ھا ـ مان دەرھال يولغا چىققايلا ...»

سەئىدخان بېشىنى كۆتۈرۈپ، ئوڭايسىز ھالەتتە تۇرغان خوجا ئەلى باھادىرغا قاراپ سوغۇق كۈلدى:

ـــ ئۆز ۋاقتىدا سىلىنىڭ كامالەتكە يەتكەن جاسارەت ھەم پاراسەتلىرىگە ھەقىقەتەن قول قويغانىدىم. مەيلى تاغام سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ، مەيلى ئاغام مەنسۇرخانىنىڭ ياكى مۇناپىق مىرزا ئابابەكرىنىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرى ئارامسىز قوغلاپ، ھاياتـ مىزغا ھەرقاچان ئېغىر تەھلىكە سېلىپ تۇرغان ۋاقىتلاردا بولـ سۇن، ياكى يا ئوقىدا زەخمىلىنىپ، ئۆزۈمنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالالمىغۇدەك ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغىنىمدا بولسۇن، يېنىمدىن بىر قەدەممۇ ئايرىلماي، دوستلۇق ـ ساداقەتلىرىنى كۆرسەتكەن ئىدىلە. ئەمما كېيىن باش سىغدۇرالمىغۇدەك دەرگاھ، پۇت دەسسە ـ يەلىگۈدەك زېمىن تاپالماي تېنەپ يۈرگىنىمدە ئەقىدە ـ ساداقەت سىنىقىغا بەرداشلىق بېرەلمىدىلە. شۇنداقتىمۇ خام سۈت ئەمگەن بەندە نۇقسانسىز ئەمەستۇر، بەلكىم جانىبىك سۇلتانىنىڭ دەھشەتـ لىك قىيناقلىرىغا، بېشىغا سالغان ئۆلۈم ۋەھىمىسىگە بەرداشلىق بېرەلمىگەندۇر دەپ سىلىنى ئەپۇ قىلىۋەتكەن ھەم ئەسلەپ تۇرغا ـ

نىدىم. ئەمما، ھالا بۇگۈنكى كۈندە بېشىمنى سىيلاپ، قېرىنداش-لىق، دوستلۇق، ۋاپا، ھىممەت، ئەقىدە قۇچىقىنى كەڭ ئاچقان باھادىر ئاغام بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرىدىن يۈز ئۆرۈشكە، ۋاپاغا جا-پا قىلىشقا دەۋەت قىلىپ كەلگەنلىكلىرىنى كۆرۈپ، سىلىدىن قاتتىق نومۇس قىلىۋاتىمەن. خوش، مېنى سەيىيد مۇھەممەد مىرزا جانابلىرى بىلەن باشقىلارغۇ چۈشەنمىسۇن، نەچچە يىل تۈز ـ تاۋام يەپ بىللە ھايات كەچۈرگەن سىلىمۇ چۈشەنمەمدىلا؟ ئىنسانغا تاجۇ تەخت، بايلىق ـ زېمىنىدىنمۇ كاتتا بىر نەرسە زۆ-رۈردۇر. ئۇ بولسىمۇ ۋاپا ۋە مەردلىكتۇر. مەردلىك بىلەن ئۆلۈش غۇرۇرىنى پايخان قىلىپ ياشىغاندىن ئەۋزەلدۇر.

خوجا ئەلى باھادىرنىڭ پېشانىسى، چېكىسى ۋە بۇرنىدا چې-كىم ـ چېكىم تەر پەيدا بولدى. ئۇ لام ـ جىم دېمەي بېشىنى تۆ-ۋەن سېلىپ تۇراتتى.

ـــ شەيبانىخان ئىستېلاسىنىڭ توپانى ۋە قىرغىنچىلىق دولقۇنلىرى ئەۋجىگە چىقىپ، خان ـ سۇلتانلىرىمىزنىڭ ئۆمۈر كېمىسىنى پارە ـ پارە قىلىپ، ھەممىسىنى يوقلۇق دەرياسىغا غەرق قىلغان ۋاقىتتا، مەن خۇددى بىر تال تاختايغا ئېسىلىۋالـ-غاندەك بىچارە ھالەتتە كابۇلدىن ئىبارەت نىجات ئارىلىغا ئاران چىقىۋالدىم، ـــ دېدى سەئىدخان خوجا ئەلى باھادىرغا قاراپ، ـــ ئاغام بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرى مېنى بالا ـ قازا دولقۇنلىرىدىن ئاسراپ، شۇ قەدەر قىينىچىلىق جەزىرىدە ناھايىتى راھەت ـ پارا-غەت ۋە خۇشال ـ خۇراملىق ئىچىدە مۇھاپىزەت قىلدى. ئەمدـ-لىكتە ئىستىقبال ساھىلى كۆرۈنگەندە بۇنداق ناچار ئىشقا قەدەم قويۇش نېمىدېگەن نامەردلىك، بۇنداق قەبىھ قىلىقنى قىلىش نە-قەدەر ھىممەتسىزلىك ـ ھە. بۇنداق ناچار خىيالنى ۋە بولمىغۇر تەسەۋۋۇرنى كۆڭۈلدىن كەچۈرۈشنىڭ ئۆزىمۇ شەرىئەتتە ھارام، ياخشىلىق مەزھىپىدە ئىجتىلىق، باھادىرلىق مەزھىپىدە ناجىنس-لىقتۇر. ئۆز ۋاقتىدا سەرسان ـ سەرگەردان بولۇپ، خارۇ زارلىقتا ياشىغىنىمدا، بۇ مەكتۇپنى يازغان سىپاھلارنىڭ بىرەرىنىمۇ

ئۇچرىتالمىغانىدىم. ئەمدىلىكتە ئۇلار مېنى ئاسانلا تېپىۋاپتۇ. بوپتۇ، بۇ ھەقتە جىق سۆزلىمەي. بەلكىم، بۇمۇ ئۇلارنىڭ ياخشى كۆڭلىدۇر. نېمىلا بولمىسۇن ئۇلارنىڭ پەرغانە ۋادىسىنى جانىبىك سۇلتاندىن تارتىۋالغانلىقى تولىمۇ كاتتا ئىش بوپتۇ، ئەمما مەن پەرغانە سەلتەنەتىنى دەپ ئاغام بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرىغا قارا يۈزلۈك قىلسام، ئول چاغدا كىم بىر پارچە ئۇستىخان تاشلاپ بەرسە، شۇنىڭغا قۇيرۇق شىپاڭشتىدىغان لالما ئىتتىن نېمە پەرقىم قالىدۇ؟ ئۇنىڭ ئۇستىگە پەرغانە ۋادىسى ئاغام بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ ئاتا مىراس زېمىنىدۇر. ئۇنىڭدا ھېچكىمنىڭ ھەققى يوق. بېرىپ شول بەگلەرگە سۆزۈمنى يەتكۈزۈپ قويسۇنلار. كاللىسىدىكى غەيرىي نىيەتلەرنى تاشلاپ، بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرىنى ياقلىغاي ھەمدە ئۇنىڭ ئادالەت تۇغى ئاستىغا جەمئىي بولغاي.

ـــ پەرمانبەردارمەن! ـــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر چىلىق ـ چىلىق قارا تەرگە چۆمۈلگەن ھالدا.

ـــ شول تاپتا بۇ ئىشتىن ئاغام بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرى خەۋەر تاپىدىغان بولسا كاللىلىرىنىڭ ئامان قېلىشى ناتايىن. بوپتۇ، بۇ مېنىڭ جانىبىك سۇلتاننىڭ قولىدىن قاچۇرۇۋەتكەن ياخشىلىقلىرىنى قايتۇرغىنىم بولسۇن. كابۇلدىن دەرھال كېتىۋالسىلا، بەلكىم ئەندىجانغا بېرىپ قېلىشمىمۇ مۇمكىن، ئەمما پادىشاھ ئەمەس، بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ نۆكىرى سۈپىتىدە بارمەن. كۆرۈشكۈچە ئامان بولغايلا.

ـــ سىلىمۇ ئامان بولغايلا ئالىيلىرى.

سەئىدخان مېڭىشقا تەمشەلگەن خوجا ئەلى باھادىرنى يەنە توختىتىۋالدى:

ـــ ئاغىچام بىلەن ئوغلۇمنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىۋېتىپتۇ دەپ ئاڭلىۋىدىم...

ـــ ئۇلار سالامەت. ياخشى ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇپ، بۇياققا ماڭغانىدىم. ئالىيلىرىنى ئەندىجانغا باشلاپ كېلىمەن دەپ ئويلاپ

ئۇلارنى بىللە ئېلىۋالمىغانىدىم.
سەئىدخانىڭ يەنە گەپ سوراشقا رايى بارمىدى.

※ ※ ※

بابۇر مەخپىي مەكتۇپنى ئوقۇپ، سەئىدخانىڭ خوجا ئەلى باھادىرغا بەرگەن جاۋابىنى مىرزا ھەيدەردىن ئاڭلاپ، بىر نەۋرە ئىنىسىنىڭ ۋاپادارلىق، مەردلىكىدىن قاتتىق تەسىرلەندى.

ــ ئەزىز ئىنىم، ــ دېدى بابۇر، ــ سەلتەنەت قۇياشى ئەمدى بىزگە قاراپ باققان ئوخشايدۇ. تۇنۇگۈن سىلى يېنىمدىن كەتكەندىن كېيىن، دەرگاھىمغا ئىسمائىل شاھنىڭ ئەلچىسى كەلدى. ئول ئىران ھۆكۈمدارىنىڭ دوستلۇق سالىمى پۈتۈلگەن مەكتۇپىدىن مەلۇم بولدىكى، ئۇنىڭ خۇراسان ھۇدۇدىنى بېسىۋېلىش غەرىزى يوق ئىكەن. مېنى ھىراتقا كېلىپ تەخت ــ سەلتەنەتنى تاپشۇرۇۋېلىشقا تەكلىپ قىلىپتۇ ۋە بۇ ۋەدىسىنىڭ گۇۋاھچىسى سۈپىتىدە ئىگىچەم خانزادە بېگىمنى ئەۋەتىپتۇ.

بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ سەئىدخان تولىمۇ خۇشال بولدى:

ــ ئالدى بىلەن شەپقەتلىك تەڭرىمنىڭ شاپائىتىگە، ئاندىن قالسا ئول ئىسمائىل شاھنىڭ ھىممىتىگە ھەشقاللا، ــ دېدى سەئىدخان، ــ خانزادە بېگىم ھەرنېمە بولسا ئازاب دېگىزىدىن قۇتۇلۇپتۇ.

ــ ئاتىسىنىڭ ئۆلۈمىدىن ساۋاق ئالمىغان تۆمۈر سۇلتان تاغلىرى بىلەن بىرلىكتە لەشكەرلىرىنى قايتىدىن تەرتىپكە سېلىپ، جەڭگە ھازىرلىنىۋاتقان ئوخشايدۇ، ــ دېدى بابۇر، ــ ئەمدى يەنە ساقلاپ تۇرغىلى بولماس. ئەسلىدە ئول شەيبانىنىڭ كالىسىنى ئۆز قولۇم بىلەن ئېلىش ئارزۇيۇم بار ئىدى. ھېلىمۇ بولسىمۇ ئۇنىڭ جاھىل ئىزباسارلىرىغا تۆمۈرىلەرنىڭ جاسارىتىنى كۆرسىتىپ قويمىسام بولمايدۇ.

ــ ئوبدان ئويلاپتىلا ئاغا، ئۇشبۇ ۋاقىتتا دۆلەت قۇياشى

ئىقبال بۇرجىدا مۇقىملاشتى، سەلتەنەت تەختى غالىبىيەت سۈ-
پىسىدا قارار تاپتى. ھەممە تائىپە ئادالەتپاناھ دەرگاھلىرىغا يۈز-
لەندى. ئەمدى كەمىنە ئىنىلىرىمۇ سىلىگە ھەمدەم بولۇپ، ئول
ئاتا دۈشمەنلىرىمىزنىڭ قېنىنى ئېرىقتىكى سۇ مىسالى ئاققۇز-
مىسام ھېساب ئەمەس.

ـــ ئەزىز ئىنىم، جەڭگاھتا سىلى بىلەن بىللە ئول دۈشمەن-
لىرىمىزنىڭ بېشىغا تەڭ قىلىچ چېپىشنى ئارزۇ قىلمەن. ئەمما
بىز ئۇچۇن پەرغانىمۇ خۇراسان، ماۋەرائۇننەھرگە ئوخشاشلا مۇ-
ھىمدۇر. ھەممە كۈچىمىزنى خۇراسانغا قارىتىپ، پەرغانىنى
تاشلاپ قويساق ياخشى بولماس، چۈنكى تاشكەنت ھېلىمۇ تۇر-
كىستانىنى بېسىپ يانقان شەيباقنىڭ تاغىسى سۆيۈنچۈكخانىنىڭ
قولىدىدۇر. گەرچە سەييىد مۇھەممەد مىرزا جانابلىرى پەرغانىنى
جانىبىك سۇلتاندىن تارتىۋالغان بولسىمۇ، سىلىگە ئەۋەتكەن
مەخپىي مەكتۇپىدىن قارىغاندا ئۇنىڭغا كۆمەكلەشكەن بىر قىسىم
ئەمىر ـ سەركەردىلەرنىڭ كۆڭلى تازا جايىدا ئەمەستەك قىلىدۇ.
خۇسۇسەن ئاھالىسى كۆپ، غەيرەت ۋە كۈچ ـ قۇۋۋەتتە باشقا
خەلقلەردىن ئالاھىدە پەرقلىنىپ تۇرىدىغان موغۇلىستان خەلقى
ئەقىل ـ تەدبىرى، ھىممەت ـ شجائىتى بىلەن ئىززەت ـ ھۆر-
مەتكە سازاۋەر بولۇپ كېلىۋاتقان سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ
باشچىلىقىدا ئول تەرەپتىكى دۈشمەنلىرىمىزنىڭ ئېتەكلىرىنى
خارۇ زارلىق چاڭلىرىغا تولدۇرۇپتۇ. ئەقىل ـ تەپەككۇر ھۆكۈمى
بويىچە ئەمدى مېنىڭ خىزمىتىمدە بولۇشلىرى مۇۋاپىق ئەمەس.
پەرغانە ئىگىدارچىلىقىنى بۇگۈندىن ئېتىبارەن سىلىگە بەردىم.
ئول تەرەپتىكى ئەمىر ـ سەركەردىلەرنىڭ باشلىرىنى بىر تۇغ
ئاستىغا جەمئىي قىلىپ، ئۆز ئالدىلىرىغا سەلتەنەت سۇرگەيلا.

ـــ بۇنداق قىلساق قانداق بولىدۇ تاغا؟ پەرغانە سىلىنىڭ ئا-
تا مىراس زېمىنلىرى تۇرسا.

ـــ دېگەنلىرى راست. ئەمما شۇنى ئۇنتۇمىسلاكى، بىز دې-
گەن ئۇرۇق ـ تۇغقان، قووم ـ قېرىنداشمىز. بۇ تۇغقاندارچىلىق-

نى رەھمەتلىك بابىلىرىمىزدىن سۈلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرى بە-لەن سۈلتان ئەبۇ سەئىد مىرزا ئالىيلىرى قۇدىلىق يولى بىلەن قىيامىغا يەتكۈزگەنىكەن. شول تاپتا ھەر ئىككىلىمىزنىڭ تومۇ-ردا ئول ئىككى بۈزرۈكۋار بابىلىرىمىزنىڭ قېنى ئاقماقتا. ئىل-كىمىزدىكى زېمىنلارنى سېنىڭ ــ مېنىڭ دېيىشمىزنىڭ ھاجىتى يوقتۇر. كۆڭلۈمدىكى گەپنى قىلسام، مەرھۇم ئىنىم جاھانگىر مىرزا ھايات بولغان بولسا پەرغانە تەختىنى سىلىگە بۇيرۇمايت-تىم. چۈنكى ئۆز ۋاقتىدا پەرغانىنى ئۇنىڭغا ۋەدە قىلغانمەن. ئەپ-سۇس، ئۇ ئوزاقى يىلى ھىراتتىن قايتىپ كېلىش سەپىرىدە قازا قىلىپ كەتتى، نەۋرە ئىنىم مىرزاخان بولسا بەدەخشانىنى باشقۇ-رۇۋاتىدۇ، ئىنىم ناسىر مىرزا يېنىمدا تۇرمىسا بولمايدۇ، چۈنكى ئوغلۇم ھۇمايۇن تېخى كىچىك. ياخشى كۈنىنىڭ يامىنى بولۇپ قالسا تەختىمگە ۋارىسلىق قىلىپ، سەلتەنەت تىزگىنىنى قولىغا ئالىدىغان ئىزباسار يوق بولۇپ قالىدۇ، ــ بابۇر بىر پەس خىيال سۈرۈۋالغاندىن كېيىن گېپىنى داۋاملاشتۇردى، ــ بىرلىكنىڭ ھامان بۆلۈنۈشى، بۆلۈنۈشنىڭ ھامان بىرلىكى بولىدۇ. سىلىنى پەرغانىگە ئەۋەتىشىم بۆلۈنۈش ئەمەس، بەلكى مۇشۇ ئارقىلىق ئاتا ــ بابىلىرىمىزدىن قالغان تۇغقاندارچىلىق مۇناسىۋەتلىرى-مىزنى مۇستەھكەملەش ۋە بۇيۇك بىرلىكنى ھەقىقىي تۇرده داۋاملاشتۇرۇش، بۇنىڭ ھەر ئىككىلىمىزگە پايدىسى بار.

ــ ئەدەپتىن ئەمىر ئۇلۇغ دەپتىكەن، ــ دېدى سەئىدخان بېشىنى ئېگىپ، ــ گەرچە يانلىرىدىن ئايرىلماي دۇشمەنلىرى-مىزگە بىرلىكتە جازا يۈرۈشى قىلىش ئارزۇيۇم بولسىمۇ، لېكىن جاھىللىق قىلسام كۆرسەتكەن ھاتەملەرچە ھىممەتلىرىنى قوبۇل قىلىشتىن باش تارتقاندەك بولۇپ قالغۇدەكمەن. بوپتۇ، پەرغانىنى سىلىگە ۋەكالىتەن باشقۇرۇپ تۇراي.

بابۇر سارايدىكى ئەمىرلەرگە يۈزلەندى:

ــ ئىنىم سەئىدخان ئالىيلىرىغا بەش يۈز نەپەر نۆكەر بە-رىمەن. ئۇنىڭ بىلەن ئەندىجانغا بېرىشنى خالايدىغانلار ئۆزۈڭلارنى

مەلۇم قىلىڭلار.

ئەمىرلەر بىر ـ بىرىگە قاراشتى. كابۇلغا سەئىدخان بىلەن بىللە كەلگەن مۇتەۋەرلەردىن خوجا سالىھ مەۋلانە خۇلقى، مىرزا جالالدىن خېلى بۇرۇنلا قايتىپ كەتكەنىدى.

ــ كەمبىنىلىرى خانزادە ئالىيلىرىنىڭ بۇشۇك ئۇستازىمەن، ــ دېدى ئايازبېك قۇشچى تەۋازۇ بىلەن قول باغلاپ، ــ پادىشاھ ئالىيلىرى ئىجازەت بەرسە ئەندىجانغا بېرىشنى خالايمەن.

ئايازبېك قۇشچىغا ئەگىشىپ مەۋلانە يۇسۇپ كاشغەرىي، مىرزا گادايبەردى، مىرزا ئەھمەد، مەنسۇر ۋەلى، تاھىر بەگ قاتارلىقلار سەئىدخان بىلەن بىللە ئەندىجانغا بېرىش ئارزۇسىنى بىلدۇردى.

بابۇر ھەممىسىگە خۇشاللىق بىلەن ئىجازەت بەردى.

شۇ ئەسنادا سەئىدخاننىڭ كۆزى مىرزا ھەيدەر بىلەن توقۇنۇشۇپ قالدى. ئۇ سەئىدخانغا يالت ئېتىپ قاراپ قويۇپ يەنە يەرگە قارىۋالدى.

ــ ئالىيلىرىدىن يەنە تۆت ئادەمنى سورىماقچىمەن، ــ دېدى سەئىدخان تەۋازۇ بىلەن.

ــ خوش، ــ دېدى بابۇر.

ــ مىرزا ئەلى تاغايى لەمخاندا ئانامنىڭ خىزمەتىدە بولغاچقى ئۇچۇن، ئالىيلىرىنىڭ بۇ قارارىدىن خەۋەرسىزدۇر، ئۇنىمۇ ئۆزۇم بىلەن بىللە ئېلىپ كەتسەم دەيمەن. ئۇنىڭدىن باشقا مىرزا ھەيدەرنى يېنىمدا تۇرغۇزۇپ، تەربىيەمگە ئالغۇم بار. مەۋلانە مۇھەممەد بىلەن ھاپىز مىرىم مىرزا ھەيدەرنىڭ ئەتكە ـ ئۇستازلىرىدۇر، شۇڭا بۇ ئىككىسىنىمۇ كەمىنىلىرىگە قوشۇپ قويغان بولسىلا.

بابۇر مىرزا ھەيدەرگە قاراپ بىرپەس خىيال سۈردى. ئۇ نەچچە يىلدىن بېرى مىرزا ھەيدەرنى ئوغلىدەك كۆرۈپ قالغانىدى. شۇڭا ئۇنى سەئىدخانغا قوشۇپ قويۇشقا قىيالمايۋاتاتتى.

ــ مىرزا ئەلى تاغايى ئانا جەمەت تاغلىرىدۇر ھەم ئىزچىل

تۇرده ۋالىدەلىرىنىڭ خىزمىتىده بولۇپ كەلدى. شۇڭا سىلىنىڭ يانلىرىدا تۇرۇشى كېرەك. مىرزا ھەيدەرگە كەلسەك، نەچچە يىلدىن بېرى ئۇنىڭغا پەرزەنتىمدەك مېھرىم چۈشۈپ قالغانىدى. ئەلۋەتتە سىلىمۇ ئۇنى بىر تۇغقان ئىنىلىرىدەك پەرۋىش قىلدىلا. ئەنە، جەرستاندا ئۆزى تۇرۇپتۇ، ــ دېدى بابۇر مىرزا ھەيدەرنى ئېڭىكى بىلەن ئىشارە قىلىپ، ــ بۇ ئىشتا ئۆزى بىر قارارغا كەلسۇن.

ھەممەيلەننىڭ كۆزى مىرزا ھەيدەرگە تىكىلدى. تەڭقىسلىقتا قالغان مىرزا ھەيدەر قىزىرىپ كەتكەنىدى.

ــ ئاغام ئىختىيارىڭغا قويدى، ــ دېدى سەئىدخان مىرزا ھەيدەرگە قاراپ، ــ كابۇلدا قالامسەن ياكى ئەندىجانغا كېتەمسەن، ئۆزۈڭ بىرنېمە دېگىن.

مىرزا ھەيدەر ئاۋۋال بابۇرغا، ئاندىن سەئىدخانغا قارىۋالغاندىن كېيىن بېشىنى ئەگدى. دەمالىلىققا جاۋاب بېرىشتىن قىسىلدى، شۇ تاپتا ئۇ ئىككى نەۋرە ئاكىسىدىن قايسىسىنى تاللاشنى بىلەلمەي قالغانىدى.

ــ بىزنى تەقەززا قىلما، ــ دېدى بابۇر ئۇنى رىغبەتلەندۈرۈپ، ــ كۆڭۈل خاھىشىڭنى بىمالال بىلدۈرۈۋەر، ھەر ئىككىلىمىز سەن ئۈچۈن ئوخشاش.

ــ يۈرىكىمدىكى گەپنى قىلسام ھەر ئىككىڭلاردىن ئايرىلغۇم يوق، ــ دېدى مىرزا ھەيدەر كۆزىگە لىققىدە ياش ئېلىپ، ــ ھەر ئىككىڭلارنى ئاتام ئورنىدا كۆرىمەن، بۇگۈنكى كۈندە سەلتەنەت زۆرۈرىيىتى بىلەن ئايرىلماقچى بولۇۋاتسىلەر. قايسىڭلارنىڭ يېنىدا تۇراي، ھامان بىرىڭلار بىلەن ئۇزاققىچە كۆرۈشەلمەسلىكىم مۇمكىن، خىلىدىن بېرى پۈرسەت تېپىپ ئاتا ــ ئانامنىڭ قەبرىسىنى تاۋاپ قىلىش ئارزۇيۇم بار ئىدى، ئانامدىن ئايرىلىپ قالغان ۋاقتىمدا بەكمۇ كىچىك ئىكەنمەن. ھازىرغىچە ئول مېھرىبانمنىڭ چىرايىنى ئەسلىيەلمەيمەن. ئانامنىڭ چىرايىنى ھامىلىرىمنىڭ چىرايىدىن تەسەۋۋۇر قىلىمەن. ئاتام كىچىكىمدىن ماڭا ھەم ئاتا، ھەم ئانا بولۇپ مېھرىنى بەرگەنىدى، ئەپسۇس، ئا-

تامنى مۇناپىق شەيباق ئۆلتۈرۈۋەتتى. ئوغۇل بولغۇچى ئاتا ـ ئا ـ نىسىنىڭ تۇپراق بېشىنى تاشلىماسلىقى، پات ـ پات زىيارەت قى ـ لىپ تۇرۇشى كېرەك ئىدى. ئاتامنىڭ تۇپراق بېشى ھىراتتا تولا ـ مۇ غېرىبسىنىپ قالدى. شۇڭا ئاغام بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرى بە ـ لەن ھىراتقا بېرىپ، ئاۋۋال ئاتامنىڭ تۇپراق بېشىنى تاۋاپ قىلـ غۇم بار، ئاندىن كېيىن ئىجازەت بېرىلسە ئەندىجانغا بارارمەن ۋە ئانامنىڭ تۇپراق بېشىنى زىيارەت قىلۇرمەن.

مىرزا ھەيدەر گېپىنى تۈگىتىپ بۇقۇلداپ يىغلىۋەتتى. ئۇ ـ نىڭ بۇ يىغىسىدا ئاتا ـ ئانىسىغا بولغان سېغىنىشمۇ، مېھرىبان ئەۋرە ئاكىسى سەئىدخانغا قىيالماسلىقمۇ بار ئىدى. ئۇنىڭ سە ـ ئىدخان بىلەن بىللە كېتىش ئارزۇسى كۈچلۈك ئىدى، ئەمما با ـ بۇرنىڭ يېنىدا قالسا دادىسىنىڭ قەبرىسىنى يوقلاشتىن باشقا، ئىككى ئاچىسىنىڭ دېرىكىنى قىلالايتتى، چۈنكى بابۇر جازا يۈ ـ رۈشى قىلماقچى بولغان تۆمۈر سۇلتاننىڭ يېنىدا يېزىنسى ئابـ دۇللا مىرزىمۇ بار ئىدى. ئەلۋەتتە، ئاچىسى ھەببە سۇلتان خە ـ نىم بىلەن كۆرۈشۈپ قېلىش ئېھتىمالى چوڭ ئىدى.

سەئىدخان ئەپسۇسلانغان ھالدا ئۇلۇغ ـ كىچىك تىندى:

ـــ مېنىڭ يېنىمدا تۇرغان بولسىڭمۇ، مەرھۇم ئاتاڭنىڭ تۇپراق بېشىنى يوقلىغىلى چوقۇم ئەۋەتكەن بولاتتىم.

مىرزا ھەيدەر لام ـ جىم دېمەي تۇرۇۋالدى.

ـــ بولدى، مىرزا ھەيدەرنى تەڭلىك قىلمايلى، كېيىنچە قا ـ چان بېرىشنى خالىسا شۇ چاغدا يانلىرىغا ئەۋەتىمەن، ـــ دېدى با ـ بۇر.

ـــ مەن سېغىنىپ قېلىپ كۆرۈشۈشنى تەلەپ قىلسامۇ ئە ـ ۋەتىپ بېرىشلىرىنى سورايمەن، ـــ دېدى سەئىدخان.

ـــ ئەلۋەتتە شۇنداق قىلىمەن، ـــ دېدى بابۇر جاۋابەن.

ئۇچ كۈن ئۆتكەندە بابۇر سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى باشلاپ خۇراسانغا، سەئىدخان ئانىسى، ئۇستازى ۋە باشقا سەركەردىلىرىنى ئېلىپ ئەندىجانغا قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

سەئىدخان بىلەن بابۇر ئاۋۋال تونلىرىنى ئالماشتۇرۇپ كىيىۋېلىشتى، ئاندىن قۇچاقلىشىپ خوشلاشتى. سەئىدخان مىرزا ھەيدەرنى باغرىغا مەھكەم باسقىنىچە كۆزىگە لىققىدە ياش ئالدى، مىرزا ھەيدەر ھۆركىرەپ يىغلىۋەتتى. بابۇر ئىچ ـ ئىچىدىن قاپ-ساپ كەلگەن يىغىسىنى ئاران ـ ئاران بېسىۋالدى. سەئىدخان ئۆزىنى ئاز كەم ئىككى يېرىم يىل قوينىغا ئېلىپ، ئەزىزلەپ باققان گۈزەل كابۇل شەھىرىگە قىيمىغان ھالدا ئۇزاق نەزەر تاشلىدى:

ـــ خەير ـ خوش كابۇل!

※ ※ ※

ئەندىجان شەھىرى بۇ قېتىم سەئىدخاننى كاتتا داغدۇغا بىلەن كۈتۈۋالدى. سەييىد مۇھەممەد مىرزا باشچىلىقىدىكى چوڭ ـ كىچىك ئەمىر ـ بەگلەر شەھەردىن توقۇز چاقىرىم يىراقلىققا ئىستىقبالغا چىقىپ كۈتۈپ تۇرۇشقانىدى. ئۇلار سەئىدخانىنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ كېلىپ ئېتىنىڭ ئۈزەڭگىسىگە سۆيىدى. ئاتنىڭ ئۈزەڭگىسىنى سۆيۈش سەئىدخانغا كۆرسىتىلىۋاتقان ھۆرمەتلا بولۇپ قالماستىن، بەلكى سەييىد مۇھەممەد مىرزا باشچىلىقىدىكى بارلىق ئەمىر ـ بەگلەرنىڭ سەئىدخانغا شەرتسىز بەيئەت قىلغانلىقىنى بىلدۈرەتتى. ئەلۋەتتە، بۇ بويسۇنۇش پۈتكۈل پەرغانە ۋادىسىنىڭ سەئىدخانغا تەۋە بولغانلىقىدىن دېرەك بېرەتتى.

ئەندىجان شەھىرىگە كاتتا دەبدەبە بىلەن كىرگەن سەئىدخان ئوردا ساريىدا بارلىق ئەمىر ـ بەگلەرنى پادىشاھلىق يوسۇنى بويىچە بىر قېتىم قوبۇل قىلدى. سەييىد مۇھەممەد مىرزىغا كۆڑىسەتكەن تۆھپىسى ئۈچۈن ئۇلۇسبېگلىك مەرتىۋىسى ئىنئام قىلىپ، لەشكىرىي دۋاننىڭ ئەمىرلىكىگە تەينىلىدى، باشقا ئەمىر ـ بەگلەرگىمۇ مۇۋاپىق مەنسەپ ـ مەرتىۋە بەردى، ئاندىن لەشكىرىي ۋە مەمۇرىي ئىشلارنى ئورۇنلاشتۇردى.

ـــ پەرمان! ـــ دېدى سەئىدخان، ـــ بۇگۈندىن باشلاپ يەتتە

كۈنگىچە ھەرقايسى گۈزەر ـ رەستىلەردە داشقازانلار ئېسىلىپ ئاۋام ـ رەئىيەتكە ئاش تارتىلسۇن، ئۇلارنىڭ بىر يىللىق باج ـ سېلىقى كەچۈرۈم قىلىنسۇن. سىرتتىن كەلگەن سودىگەرلەردىن تامغا بېجى يېرىم ئېلىنسۇن...

سەئىدخان مۇراسىمنى تاماملاپ كۆرۈشمىگىلى ئۈزۈن بولغان خوتۇنى زەينەپ بىبىنى، تۇغۇلغاندىن بېرى چىرايىنىمۇ كۆرۈپ باقمىغان ئوغلى ئابدۇرەشىتخاننى كۆرۈشكە ئالدىرىدى.

※ ※ ※

ھايت ـ ھۈيت دېگۈچە بىر يىل ئۆتۈپ كەتتى.

ئەندىجاندا توي ئۈستىگە توي بولغانىدى.

ھەئە، بابۇر خارەزمدە تۆمۈر سۇلتان بىلەن ئابدۇللا مىرزىنى مەغلۇب قىلىپ، سەمەرقەنتنى قايتىدىن قولغا ئالغاندىن كېيىن، ئەسىرگە چۈشكەنلەر ئارىسىدىن مىرزا ھەيدەرنىڭ ئاچىسى ھەببە سۇلتان خېنىمنى ئىزدەپ تاپقانىدى. مىرزا ھەيدەر ئاچىسى بىلەن يىغلاپ كۆرۈشتى. بابۇردىن ئىجازەت ئېلىپ دادىسىنىڭ تۈپراق بېشىنى يوقلاپ كەلدى. بۇ ئارىلىقتا سەئىدخان بۇرنىڭ غەلىبىسىنى تەبرىكلەش ئۈچۈن سەييىد مۇھەممەد مىرزىنى سەمەرقەنتكە ئالاھىدە ئەۋەتكەنىدى. سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئەندىجانغا قايتار ۋاقتىدا بابۇرنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن ھەببە سۇلتان خېنىمنى بىللە ئېلىپ كەلگەنىدى، شۇ يىلى قىشتا سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ ئەلچىلىك قىلىشى بىلەن سەئىدخان ھەببە سۇلتان خېنىمنى نىكاھىغا ئالدى.

باھار پەسلى كەلگەندە بابۇر كۆلمەلىك ئۇرۇشىدا ھۈجۇم قىلىپ كەلگەن ئابدۇللا مىرزىدىن قاتتىق يېڭىلىپ، سەمەرقەنتتە تۇرالماي ھىسارغا كېتىشكە مەجبۇر بولدى. بۇ ئارىلىقتا سەئىدخان مىرزا ھەيدەرنى سېغىنغانلىقىنى بىلدۈرۈپ بىرنەچچە قېتىم ئادەم ئەۋەتتى، ئاخىرى بابۇر ئايرىلىشقا قىيمىغان ھالدا مىرزا

ھەيدەرنىڭ ئەندىجانغا بېرىشىغا ئىجازەت بەردى.

مىرزا ھەيدەر ئەندىجانغا كېلىپ ئۇزاق ئۆتمەي، سەئىدخان سىڭلىسى مۇھىب سۇلتان مەلىكىنى مىرزا ھەيدەرگە نىكاھلاپ بەردى. مانا بۇگۈن ئاشۇ تويىنىڭ داغدۇغىسى داۋاملىشۋاتاتتى.

ـــ سىلىنىڭ بىزگە تاغلىق ئەمەس، ئاتىلىق مېھىر ـ مۇ-ھەببىتىنى كۆرسىتىپ، بېشىمىزنى سىلىغانلىقلىرىغا كۆپ رەھ-مەت، ـــ دېدى مىرزا ھەيدەر تاغىسى سەييىد مۇھەممەد مىرزىغا مىننەتدارلىقىنى بىلدۈرۈپ، ـــ ئىگىچەم ھەببە سۇلتان خېنىم بىلەن قايتا ئامان ـ ئېسەن دىدارلاشقىنىمدا قانچىلىك خۇشاللا-غان بولسام، ئۇنىڭ نەۋرە ئاغام سەئىدخان ئالىيلىرى بىلەن نە-كاھلانغانلىقىنى ئاڭلاپ شۇنچىلىك پەخىرلەنگەنىدىم. مانا ئەمدە-لىكتە ئۆزۈمنىڭ خان ئالىيلىرىنىڭ سىڭلىسىغا ئۆيلىنىپ، كۆ-رەگانلىق مەرتىۋىسىگە ئېرىشىشتەك خۇشاللىقىمنى بايان قىلىش-قا تىلىم ئاجىزلىق قىلىۋاتىدۇ.

ـــ ئەزىز ئوغلۇم، بۇ مىننەتدارلىقلىرىنى ئاۋۋال بابۇر پادە-شاھ ئالىيلىرىغا بىلدۈرگەيلا. ناۋادا ھەببە سۇلتان خېنىمنى ئەندىجانغا ئەۋەتمىگەن بولسا، سەئىدخان ئالىيلىرى بىلەن ئىك-كىسىنىڭ نىكاھ ئىشى ۋۇجۇدقا چىقمىغان بولاتتى. مۇھىب سۇل-تان مەلىكە بىلەن ئىككىلىرىنىڭ نىكاھلىرى بولسا تەقدىر ـ قىسمەتتۇر.

ـــ ھەرقانداق نەرسىدىن ئادالەت، ساداقەت، مەردلىك ئەلا ئىكەن. رەھمەتلىك ئاتامنىڭ ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدىكى خاتالىقىنى ئويلىسام تولىمۇ ئەپسۇسلىنىمەن.

ـــ ئازماس ئاللاھ، ھەممىمىز خام سۈت ئەمگەن بەندىلەر-مىز، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا، ـــ پەدەرلىرىنىڭ ئول ئىشى ئۇچۇن ئەمدى ھەسرەت چېكىپ يۈرمەسلە. ھېس قىلە-شمچە، ئاغام ئاشۇ ۋاقىتتا شەيبانىخانغا كۆڭۈل خاھىشى بىلەن ئەمەس، سىلىنىڭ ئامانلىقلىرىنى كۆزلەپ ئەل بولۇشقا مەجبۇر بولغان. بەلكىم باشقا مۇددىئالىرىمۇ بار بولغىيدى. ئىشقىلىپ

نېمىلا بولمىسۇن شۇ چاغدا ھېراتتىن قېچىپ كېتەلمەيتتى، قاچسا ئۆزىنىڭلا ئەمەس، سىلىنىڭ ھاياتلىرىنمۇ دوغا تىكىشكە مەجبۇر بولاتتى. مەن ئاغامنىڭ ساداقەتمەن، ۋاپادار، مەرد كىشى ئىكەنلىكىگە شەكسىز ئىشىنىمەن، ئەمما چوڭ ئاغام مىرزا ئابا-بەكرى بولسا ئاش بەرگەن قازاننى چاققان ھەقىقىي بىر تۇزكور-دۇر. شۇنچە يىللاردىن بېرى ئۇنىڭ زۇلمىدىن ماڭلايسۆيە ۋادىسى-دىكى رەئىيەتنىڭ بىر كۆزىدىن ياش، بىر كۆزىدىن قان ئاقماقتا.

مىرزا ھەيدەر ئويلانغان ھالدا تۆردىكى سەئىدخانغا قاراپ قو-يۇپ يەنە تاغسىغا يۈزلەندى:

ـــ سىلىچە خان ئالىيلىرى ئەندىجانىنى تەرك ئېتىپ، ئاتا مىراس ئول زېمىنلارغا بېرىشنى خالارمۇ؟

ـــ پەرغانە ۋادىسى خان ئالىيلىرىغا ئۆمۈرلۈك ۋەتەن بولال-مايدۇ، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئويچانلىق بىلەن، ـــ گەرچە ئۆزىنى بۇ ھۇدۇدنىڭ قانۇنلۇق مىراسخورى دەپ قارايدىغان بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرى بۇ سەلتەنەتنى خان ئالىيلىرىغا بەرگەن بولسىمۇ، لېكىن شەيبانىيلار تېخى تىنچىغىنى يوق. يەنە بىر تە-رەپتىن مۇستەھكەم بىر خانلىق قۇرۇپ، سەلتەنەت تىزگىنىنى ئەۋلادىتىن ـ ئەۋلادقا يەتكۈزۈش ئۈچۈن كىندىك قېنى تۆكۈلگەن ۋەتەندىنمۇ مۇۋاپىق جاي يوقتۇر.

مىرزا ھەيدەر تاغسىنىڭ مۇلاھىزىسىگە قايىللىق بىلەن بېشىنى لىڭشىتتى.

ـــ خان ئالىيلىرىغا جىددىي مەلۇمات.

ئالدىراش كىرىپ كەلگەن ھۆدەيچى بەگنىڭ ئاۋازى بىلەن توي نەغمىسى قاياۋاتقان سورۇن چىپىدە توختىدى.

ـــ ئىجازەت، ـــ دېدى سەئىدخان.

ـــ مەلۇم بولغايكى، مىرزا ئابابەكرى يىگىرمە مىڭ خىلاڭ-غان سەركەردە ـ لەشكەرلىرى بىلەن ئەندىجانغا قاراپ كېلىۋې-تىپتۇ.

كۈتۈلمىگەن بۇ خەۋەر سورۇن ئەھلىنى قاتتىق چۆچۈتتى.

ئەشەددىي ئاتا رەقىبىنىڭ ئىسمىنى ئاڭلىغان سەئىدخان ئىچكى ھاياجىنىنى بېسىپ ئۆزىنى خاتىرجەم تۇتۇشقا تىرىشتى:

ــ ئەمىر ـ سەركەردىلەردىن باشقىلار ئۆزىنى چەتكە ئالغاي! سورۇندىكى تۆۋەن دەرىجىلىك مەھرەملەر، خىزمەتكارلار، سازەندىلەر دۇررىدە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ سارايدىن چىقىپ كېتىشتى.

ــ مەلۇماتنى تەپسىلىي بايان قىل، ــ دېدى سەئىدخان.

ھۆددەيچى بەگ چاپارمەندىن ئالغان مەلۇماتنى بايان قىلىشقا كىرىشتى.

ئەسلىدە شەيبانىخانىنىڭ ئۆلتۈرۈلگەنلىكىدىن خەۋەر تېپىپ چىققان تاپقان مىرزا ئابابەكرى ئۇزۇندىن بېرى كۆز تىكىپ كەلگەن پەرغانە ۋادىسىنى قولغا كىرگۈزۈش تەمەسىدە يېگىرمە مىڭ لەشكەرنى باشلاپ كېلىپ، ئۆزكەنت، مادۇ، ئوش قاتارلىق شەھەرلەرنى بېسىۋالغانىدى. شۇ تاپىتا كاسانغا خىرىس قىلىپ تۇرغان شەيبانىيلارنىڭ قالدۇق كۈچلىرى بىلەن جەڭ قىلىشقا تەييارلىنىپ تۇرغان سەئىدخان تېخى بۇ ئىشتىن خەۋەر تېپىشقا ئۈلگۈرمىگەنىدى. پەرغانىنى بېسىۋېلىشقا ئالدىراپ قالغان مىرزا ئابابەكرى دەسلەپكى غەلىبىسىدىن ھاياجانلىنىپ، سەئىدخانىنىڭ كاسان قەلئەسىدە جانىبېك سۇلتان بىلەن تىركىشىۋاتقان پۇر-سەتتىن پايدىلىنىپ ئەندىجانىنى ئىشغال قىلىش ئۈچۈن چاقماق تېزلىكىدە كېلىۋاتاتتى.

ــ چاپارمەننىڭ مەلۇماتىدىن قارىغاندا، ياۋۇنىڭ تەييارلىقى بەكمۇ پۇختەدەك قىلىدۇ، ــ دېدى ھۆددەيچى بەگ گېپىنى داۋاملاشتۇرۇپ، ــ مىرزا ئابابەكرى سەركەردىلىرىگە: «ئەندىجان سېپىللىرى مۇستەھكەم زور قەلئەدۇر. شەھەرنى ئالىدىغان ئەسلىھەلەر تولۇق بولمىغۇچە تۇمەنلىگەن لەشكەر بىلەن مۇھاسىرە قىلىپ ئىشغال قىلىش مۇمكىن ئەمەس» دەپ، نۇرغۇنلىغان مەنىچاناق، زەمبىرەك، شوتا تەييارلاتقۇزۇپتۇ، بەلكىم ئەتە يېتىپ كېلىشى مۇمكىن.

ـــ ئەسلىدە مەن ئەدىپىنى بەرگىلى ئالدىغا بېرىپ بولغۇچە ئۆزى ئالدىمغا كەپتۇ ـ دە، ئول تۇزكور، ـــ دېدى سەئىدخان چىرايىغا ئاچچىق كۇلكە يۈگۈرتۈپ.

ـــ ئەھۋالدىن قارىغاندا مىرزا ئابابەكرى ئۆزىگە زىيادە ئىشىنىپ چۆچۈرىنى خام ساناۋاتسا كېرەك، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا، ـــ بوپتۇ، تەمە قازىنىنى قاينىتقىنىچە كېلىۋەرسۇن. ئىچىدىغىنى جازا ھەم پۇشايمان شارابى بولىدۇ، خالاس.

سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ خېلىدىن بېرى سەئىدخانىنى ماڭلايسۆيەگە لەشكەر تارتىشقا تەۋسىيە قىلىش مۇددىئاسى بار ئىدى. بۇ مۇددىئاسىنى بىلدۇرۇشكە ئەپلىك پۇرسەت تاپالماي تۇرغاندا، مىرزا ئابابەكرىنىڭ كېلىشى ياخشى بىر پۇرسەت بولغانىدى.

ـــ چاشقانىنىڭ ئۆلگۈسى كەلسە مۇشۇكنىڭ قۇيرۇقىنى چىشلەپتۇ دەپتىكەن، ـــ دېدى نۆكەر بېشى تاھىر بەگ، ـــ مۇشۇ پۇرسەتتە مىرزا ئابابەكرىنى تەلتۆكۈس يوقىتىپ، ماڭلايسۆيەنى قايتۇرۇۋېلىشقا ئاساس سالايلى.

ـــ ئەندىجان جانابلىرىغا بەش قولدەك ئايان، ـــ دېدى سەئىدخان سەييىد مۇھەممەد مىرزىغا قاراپ، ـــ لەشكىرىي تەدبىرنى سىلىنىڭ ئاغزىلىرىدىن ئاڭلايلى.

ـــ سەييىد مۇھەممەد مىرزا دەس ئورنىدىن تۇرۇپ، سەئىدخانغا ئېھتىرام بىلدۇرگەندىن كېيىن ئەمىر ـ سەركەردىلەرگە يۈزلەندى:

ـــ بارلىق سەركەردىلەر دەرھال ئۆز لەشكەرلىرىنى ئېلىپ شەھەر سىرتىدىكى تۇتلۇق[1] تا بارگاھ تىككەي، باشقا لەشكىرىي تەدبىرنى شۇ يەردە كۆرگەيمىز.

ھەئە، ئەندىجان شەھىرىدە ئاز كەم قىرىق كۈنگە سوزۇلغان توي ناغرىسىنىڭ ئورنىغا جەڭ ناغرىسى ئالماشتى، سەئىدخان بارلىق سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى ئېلىپ ياۋنىڭ ئالدىنى توسۇش

① تۇتلۇق ـــ ئۇجملىك.

ئۇچۇن شەھەردىن چىقتى.

※ ※ ※

بۇگۈن ھاۋا تولىمۇ ئوچۇق ئىدى. سەييىد مۇھەممەد مىرزا ياۋغا لەشكەرلىرىنىڭ سانىنى ئاشۇرۇپ كۆرسىتىپ ۋەھىمە سېلىش ئۈچۈن پۈتكۈل تۈتلۈق دالىسىنى ئىگىلەپ قارارگاھ تىكىكۈزگەنىدى.

ــ لەشكەرلەرنى زىيادە چېچىۋەتتۈقمۇ قانداق؟ ــ سورىدى سەئىدخان قارارگاھلارنى كۆزدىن كەچۈرۈپ چىققاندىن كېيىن، ــ تۆت لەشكەرگە بىر چېدىر، يۈز لەشكەرگە بىر قارارگاھ توغرا كەلگەندەك قىلىدۇ. ئۇلار بۇنداق چېچىلىپ كەتسە، رەسمىي جەڭگە چۈشكەندە ھەمدەملىشەلمەي قالارمىكىن.

ــ خاتىرجەم بولسىلا ئالىيلىرى، قارارگاھ ئاشۇنداق تۇرۇۋېرىدۇ. مىرزا ئابابەكرى قارارگاھتا قانچىلىكتىن لەشكەرلىرىنىڭ بارلىقىنى نەدىن بىلسۇن، ــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا خاتىرجەملىك بىلەن، ــ مۇشۇ تەدبىر ئارقىلىق ئۇنىڭ قىزىپ كەتكەن قاپاق كاللىسىنى ئازراق سەگىتىپ قويايلىمىكىن دەيمەن.

ــ قۇرۇق قارارگاھ ھېيلىسى بىلەن مىرزا ئابابەكرىگە ۋەھىمە سالاي دەپتىلا ــ دە، ــ دېدى سەئىدخان كۈلۈپ.

ئۇلارنىڭ يېنىدا پاراڭغا قۇلاق سېلىپ تۇرغان مىرزا ھەيدەر گېلىنى قىرىپ قويۇپ تۆۋەندىكى نەزمىنى ئوقۇدى:

كىشىكىم ئاڭا يەتسە ۋەھىمۇ ھە راست،
بىرىن يۈز، يۈزنى مىڭ ئەتكەي قىياس.

ــ تولىمۇ جايىغا چۈشتى، ــ دېدى سەئىدخان مىرزا ھەيدەرنى ماختاپ، ــ ئەمىرلەشكەر جانابلىرىنىڭ مۇددىئاسىنى تولىمۇ جايىدا ئىپادە قىلدىڭ.

مىرزا ھەيدەر كۈلۈمسىرەپ قويدى.

ئەندىجانىنى تۈيۈقسىز ھۇجۇم بىلەن قولغا كىرگۈزۈش خىيالىدا جان ـ جەھلى بىلەن ئىلگىرىلەۋاتقان مىرزا ئاباباەكرى سەئىدخانىنىڭ ئاللىقاچان ئالدىنى توسۇپ، سەپ تۈزۈپ تەق بولۇپ تۇرغىنىنى كۆرۈپ، غەزەپتىن ئۆتى يېرىلغۇدەك بولۇپ كەتتى. سەئىدخانىنىڭ تۈتلۇق دالىسىنى قاپلاپ كەتكەن ساناقسىز قارارگاھلىرىنى كۆرۈپ يۈرىكىگە ۋەھىمە ئولاشتى. نۆكەرلىرىنى «سەئىدخانىنىڭ ئەندىجاندا تۈزۈك لەشكەرلىرى قالمىدى، ئاساسلىق لەشكىرىي كۈچى كاساندا، ئەندىجانىنى بىرلا ھۇجۇم بىلەن ئىشغال قىلالايمىز» دەپ مەلۇمات بەرگەن ئايغاقچىسىنىڭ شۇ يەردىلا تىلىنى كېسىپ، كۆزىنى ئويۇپ تاشلاشقا بۇيرۇدى.

ئىككى قوشۇن جەڭ ناغرىلىرىنى چالغىنىچە ئارىلىق قالدۇرۇپ سەپ تۈزۈشتى. تۈتلۇق دالىسى يۈزلىگەن جەڭ دۈمباقلىرىنىڭ گۈمبۈرلەشلىرى، مىڭلىغان لەشكەرلەرنىڭ نەرە تارتىشلىرىدىن لەرزىگە كەلدى.

شاھىدانە كۆكۈلداش، مۇھەممەدبەگ، مىرزا ۋەلىبەگ قاتارلىق يۈقىرى دەرىجىلىك سەركەردىلەرنىڭ ھەمراھلىقىدا سەپنىڭ ئالدىغا چىققان مىرزا ئاباباەكرى سەئىدخانغا قامچىسىنى جونۇپ تۇرۇپ تىل سالدى:

ــ ئەي ياڭماس بەچچە! شول تاپتا ئۆزۈڭنى چاغلىماي شىلتىڭ ئېتىۋاتقىنىڭنى بىلمۇاتامسەن! مانا ئالدىڭدا يېڭىلمەس باھادىرلار تۇرۇپتۇ، سەمىڭدە بولسۇنكى، بۇ باھادىرلارنى ئۆز ۋاقتىدا باباڭ يۇنۇسخان، ئاتاڭ ئەھمەدخانمۇ يېڭەلمىگەن. ئەمدىلىكتە سەندەك بىر سېرىق تۇك سويما نېمىمۇ قىلالايتتىڭ؟! ئەڭ ياخشىسى دەرھال ئاتتىن چۈشۈپ بىر قوشۇق قېنىڭنى تىلە. ئىنسانىم كېلىپ قالسا، جېنىڭنى ئامان قويۇپ، ئاغۇات ـ چۆھرىلىرىم قاتاردا خىزمىتىمگە سالغايمەن.

سەئىدخان غەزەپتىن پاتىڭغىچە قىزىرىپ كەتتى ۋە ئېتىنى دېۋىتىپ سەپنىڭ ئالدىغا چىقتى:

ـــ ئالىيلىرى، ئۆزلىرىنى تۇتۇۋېلىپ، زىنھار كېسىلمە-گەيلا، ـــ دېدى سەئىدخانغا ياندىشىپ سەپتىن چىققان سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئاستا پىچىرلاپ، ـــ يولۋاسنى يەڭگەن باتۇر ئە-مەس، ئاچچىقنى يەڭگەن باتۇر، دەپتىكەن. ياۋ لەشكەرلىرى بىزدىن نەچچە ھەسسە كۆپ، مىرزا ئابابەكرى شۇڭا ئاشۇنداق چوڭ سۆز-لەۋاتىدۇ. بۇنداق كۆپ لەشكەرنى قارا كۈچكە، جاسارەتكە تايىنىپ ئەمەس، پەم ـ پاراسەتكە تايىنىپ يېڭىش كېرەك، تەمكىن بول-غايلا.

سەئىدخان بېشىنى يەڭگىل لىڭشىتىپ قويۇپ، مىرزا ئابا-بەكرىگە قاراپ سوغۇق كۈلۈمسىرىدى:

ـــ سېنىڭ زالىم، تۇزكور، نامەرد ئادەم ئىكەنلىكىڭنى ئاڭلاپ كەلگەن بولساممۇ، لېكىن خاتۇن كىشىلەرگە خاس زۇۋاندازلىقىڭنى خىيالىمغا كەلتۈرمىگەنىكەنمەن. ھازىر ئۆزۈڭ-نىڭ جەڭ مەيدانىدا تۇرۇۋاتقانلىقىڭنى ئۇنتۇپ قالما. جەڭنى ئا-يالارغا ئوخشاش تىل ـ ھاقارەت بىلەن قىلىش ئەركەكنىڭ ئىشى ئەمەس. كىمنىڭ ھەقىقىي غالىب ئىكەنلىكى ھېلى مەلۇم بولىدۇ.

مىرزا ئابابەكرى سەئىدخاننىڭ بۇ قەدەر تەمكىنلىكىنى خە-يالىغا كەلتۈرمىگەنىدى. شۇ ئەسنادا سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئې-تىنى دېۋىتىپ ئالدىغا ئون نەچچە قەدەم چىقتى ـ دە، ئات ئۈس-تىدە تۇرۇپ مىرزا ئابابەكرىگە سالام بەردى:

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ئاغا.

مىرزا ئابابەكرى ئىنسىنى تونۇپ چىرايىنى پۈرۈشتۈردى:

ـــ كۆزۈمدىن يوقال ئەي سەگ. مەن سېنىڭ ئاغاڭ ئەمەس.

ـــ ئاچچىقلىرىغا ھاي بەرسىلە ئاغا. سالام بېرىش پەرھىز، ئىلىك ئېلىش قەرز دەپتىكەن. شول تاپتا ئاغىلىق ھۆرمەتلىرىگە رىئايە قىلىپ سالام بېرىۋاتىمەن. ئىززەت كۆرسىتىش ـ كۆر-سەتمەسلىك ئىختىيارلىرى، ئەمما ھازىر بۇنى دەتالاش قىلىدىغان ۋاقىت ئەمەس. پەرغانە مەيلى سۇلتان سەئىدخان ئالىيلىرىنىڭ ئىلكىدە بولسۇن، مەيلى سىلىنىڭ ئىلكىلىرىدە بولسۇن شەيبا-

نىيلار ھەرگىز رازى بولمايدۇ. ھەر ئىككىلىرىگە دۇشمەنلىك قىلىدۇ. بۇ گەپلەرنى بۇنداق تۇرۇپ چۈشەندۈرۈپ بولۇش مۇمكىن ئەمەس. ماقۇل كۆرسىلە سەركەردىلىرىدىن بىرىنى ئەۋەتسىلە، بىر داستىخاندا ئولتۇرۇپ مەسلىھەت قىلايلى. ناۋادا سۈلھىنى لايىق تېپىپ قالسىلا تېخى ياخشى، قوشۇلمىسىلا ئاندىن ئۇرۇش قىلىشساقمۇ كېچىكمەيمىز.

مىرزا ئابابەكرى بىردىنلا ئويلىنىپ قالدى.

«ئۇلار راستىنلا سۈلھى تەلەپ قىلماقچىمىدۇ ياكى ھىيلە ئىشلىتىۋاتامدىغاندۇ؟ قارارگاھلىرىنىڭ كۆپلۈكىگە قارىغاندا لەشكەرلىرىنىڭ سانى مېنىڭكىدىن كەم چىقمىدىغاندەك ئەمەس. سۈلھىنى رەت قىلسام قانداق بولۇر؟ مەيلى، سۈلھىگە سەركەردە ئەۋەتىپ، مۇشۇ باھانىدە ئۇلارنىڭ ئەھۋالىنى تېكىتكىلاپ كۆرمەيمەنمۇ...»

ـــ ئەھۋالدىن قارىغاندا ئۇلارنىڭ سۈلھى تەلەپ قىلغۇسى بارەك قىلىدۇ، ـــ دېدى مىرزا ۋەلىبەگ مىرزا ئابابەكرىنىڭ خىيالىنى بۆلۈپ، ـــ ئىجازەت بەرسىلە كەمىنىلىرى بېرىپ ئۇلارنىڭ ھەقىقىي مۇددىئاسىنى ئۇقۇپ كېلەي.

مىرزا ئابابەكرى دەماللىققا ئىجازەت بەرمەي سەركەردىسىگە قارىدى.

ـــ سۈلھى تەلەپ قىلىپ قالسا، بىر قېتىمدا مەسلىھەت پىشىماسلىقى مۇمكىن، ـــ دېدى مىرزا ۋەلىبەگ گېپىنى داۋاملاشتۇرۇپ، ـــ مۇشۇ باھانىدە يېقىنلىشىش ئارقىلىق سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىمۇ قارارگاھىمىزغا مەسلىھەتكە تەكلىپ قىلاي. قارارگاھىمىزغا كەلسە دەرھال تۇتۇپ قامايلى. سەييىد مۇھەممەد مىرزىدىن ئايرىلسا سەئىدخانىنىڭ ئون بېشى، يىگىرمە بىلىكى بولسىمۇ ھېچ ئىلاج قىلالمايدۇ ـ دە، دەرگاھلىرىغا باش ئېگىپ كېلىشكە مەجبۇر بولىدۇ.

مىرزا ۋەلىبەگ بۇ خام خىيالىغا قاتتىق ئىشىنىپ، سەييىد مۇھەممەد مىرزىنى ئالداپ تۇتۇپ، كاتتا خىزمەت كۆرسىتىش تە-

مەسىگە چۈشكەنىدى.

ـــ ئەمىسە شۇنداق قىلايلى، ـــ دېدى ئەندىجانغا كىرىشكە ئالدىراپ تۇرغان مىرزا ئابابەكرى نېرى ـ بېرىسىنى ئويلىمايلا، ـــ ناۋادا سەييىد مۇھەممەد مىرزىنى دەرگاھىمغا ئالداپ ئېلىپ كېلە-لىسەك، بۇ قېتىمقى يۈرۈشنىڭ بىرىنچى تۆھپىسى سېنىڭ بولە-دۇ.

ئۇ گېپىنى تۈگىتىپ سەييىد مۇھەممەد مىرزىغا يۈزلەندى:

ـــ بوپتۇ، تەلىپىڭنى قوبۇل قىلاي. ئەمما سۈلھىنى ئۆزۈڭ تەلەپ قىلغانلىقىڭ ئۈچۈن، سەن مېنىڭ دەرگاھىمغا كەل، مەس-لىھەتنى بۇ تەرەپتە قىلايلى.

«سېنىڭ قۇۋلۇق، شۇملۇقلىرىڭنى كىم بىلمەيدۇ، مېنى كىچىك بالىنى ئالدىغاندەك ئالدايمەن دېمەكچىمۇ سەن...»

سەييىد مۇھەممەد مىرزا تەمكىنلىك بىلەن جاۋاب بەردى:

ـــ دېگەنلىرى ئورۇنلۇق ئاغا. سۈلھى تەلەپ قىلمىغان تەق-دىردىمۇ دەرگاھلىرىغا سالامغا بېرىش مەجبۇرىيىتىم بار ئىدى. ئەمما، مەن ھازىر سۈلتان سەئىدخان ئالىيلىرىنىڭ نۆكىرىمەن. ئىككى قوشۇن ئۇرۇشقا ھازىرلىنىپ تۇرۇۋاتىدۇ. دېمەك، ئوتتۇ-رىمىزدا تولۇق ئىشەنچ يوق. بۇنداق ۋاقىتتا سۈلتان سەئىدخان ئالىيلىرى ئىجازەت بەرمەيدۇ. شۇڭا مەنمۇ سەركەردىلىرىنىڭ بۇ تەرەپكە كېلىشىنى تەلەپ قىلماي. سىلىمۇ مېنى كەل دەپ تۇ-رۇۋالمىسىلا. ئاۋۋال بىز ئىككى قوشۇن بارگاھىنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر سورۇن ھازىرلاپ سۆھبەتلىشەيلى. سۆھبەت مۇۋاپىقىيەتلىك بولۇپ، كۆڭلىمىزدە ئىشەنچ پەيدا بولسا، ئاندىن دەرگاھلىرىغا سالامغا بارايلى.

«جاھىللىق قىلسام ئۇنى گۇمانلاندۇرۇپ قويۇشۇم مۇمكىن. مەيلى ئاۋۋال سۆھبەتكە يول قويايلى، ئاندىن دەرگاھىمغا كەلمەسكە ئامالى يوق...»

ـــ بولىدۇ، شۇنداق قىلايلى ئەمىسە، ـــ دېدى مىرزا ئابا-بەكرى، ـــ سۆھبەتكە مىرزا ۋەلىبەگنى باش قىلىپ تۆت سەر-

كەردە ئەۋەتىمەن. سەنمۇ تۆت سەركەردەڭ بىلەن كەل، مەسلىھەت سۇپسىنى ئۆزۈڭ راسلا.

ـــ ۋاقىت پېشىنغا قارار تاپسا قانداق؟

ـــ بولىدۇ.

ھەر ئىككىلا تەرەپ لەشكەرلىرىنى بىر چاقىرىم كەينىگە چېكىندۈردى. ئەمما، بىر ـ بىرىدىن ئېھتىيات قىلىشىپ ھوش ـ يار تۇرۇشتى.

سەييىد مۇھەممەد مىرزا جەڭ مەيدانىنىڭ ئوتتۇرىسىغا چاق ـ قانغىنا بىر چېدىر تىككۈزۈپ، ئېسىل تائام ـ شارابلارنى ھا ـ زىرلاتقۇزدى.

دېيىشكەن مەھەلدە مىرزا ۋەلىبەگ تۆت سەركەردىسى بىلەن يېتىپ كەلدى. ھەر ئىككىلا تەرەپ بىر ـ بىرىگە سالام بېرىشىپ ئورۇن ئېلىشتى. تۆردە سەييىد مۇھەممەد مىرزا بىلەن مىرزا ۋە ـ لىبەگ ئولتۇردى. باشلاپ كەلگەن سەركەردىلىرى ئۆز ئەمىرلىرى ـ نىڭ ئاياغ تەرىپىدىن ئورۇن ئېلىشتى.

ـــ جانابلار، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا سۆھبەتداش ـ لىرىغا تەكشى بىر نەزەر تاشلىۋالغاندىن كېيىن، ـــ قائىدە بويى ـ چە ئالدى بىلەن مەن كۆڭلۈمدىكىنى بايان قىلاي. ھەربىرلىرى زامانىمىزنىڭ باھادىر ئەزىمەتلىرى، پاراسەت ئەھلى، كۆپ سۆز ـ لەش ھاجەتسىز. ئېيتار سۆزۈم شولكى، سۇلتان سەئىدخان ئالىي ـ لىرى ماڭلايسۇيە، تۇرپان، بېشبالىق ۋە ئالمالىق ۋادىسىنىڭ ھە ـ قىقىي تەخت ئىگىسى بولمىش مەرھۇم سۇلتان ئەھمەدخان ئالىي ـ لىرىنىڭ خانزادىسىدۇر. ئاغام مىرزا ئاباباكرىنىڭ ماڭلايسۇيەنى قانداق ھىيلە بىلەن قولغا كىرگۈزۈۋېلىپ، سەلتەنەتكە ئاسىيلىق يولىنى تۇتقانلىقى ھەربىرلىرىگە ئايان. مانا ئەمدى ئالدىلىرىدا ئول زېمىننىڭ ھەقىقىي مىراسخورى تۇرۇپتۇ. ئەل ـ يۇرت ئا ـ غامنىڭ زۇلمىدىن جاق تويدى، ئۇنىڭدىن بىزار بولدى. سۇلتان سەئىدخان ئالىيلىرى لەشكەر تارتىپ باربىغانلا بولسا، ئەل ـ رە ـ ئىيەت ئاغام مىرزا ئاباباكرىنى ئەمەس، ئۇنى قوللايدۇ. ئول چاغدا

ئاغام تەخت ـ سەلتەنەت تۇگۇل جېنىنىمۇ ساقلاپ قالالمايدۇ. ئە ـ مىر ـ بەگلىرى بولمىش سىلەرنىڭ كۈنۈڭلارمۇ ئۇنىڭدىن بەتتەر بولىدۇ. شۇڭا ھەقىقەتنى ياقلاپ، زالىم ھۆكۈمدارنىڭ ئىتائىتى ـ دىن چىقىپ، خانزادە ئالىيلىرىغا بەيئەت قىلىڭلار. شۇنداق قىل ـ ساڭلار ئىستىقبال قۇياشىڭلار بەخت ئاسمىنىڭلاردا يەنە نۇر چا ـ چىدۇ. ئەگەر بۇ تەكلىپىمنى ماقۇل كۆرمىسەڭلەر، ئاغام مىرزا ئاباباەكرىنى خانزادە سەئىدخان ئالىيلىرى بىلەن دۇشمەنلىشىش ـ تىن توسۇڭلار. بىرلىكتە شەيبانىيلارغا تاقابىل تۇرايلى. بۇنىڭ ھەر ئىككىلا تەرەپكە پايدىسى بار.

ـــ بىزنى سۆھبەتكە چاقىرىشتىكى مۇددىئالىرى مۇشۇمىد ـ دى؟ بەس، سىلى بىلەن سۆھبەتلىشەلمىگۈدەكمىز.

مىرزا ۋەلىبەگ دەس ئورنىدىن تۇردى. تۆت ھەمراھىمۇ ئۇ ـ نىڭغا ئەگەشتى.

ـــ ئالدىراپ يەڭگىللىك قىلمىسىلا سەركەردە، ـــ سەييىد مۇھەممەد مىرزا ۋەلىبەگنىڭ دولىسىدىن دوستلارچە تۇتۇپ ئۇنىڭ تۆت ھەمراھىغا قارىدى، ـــ مىرزا ۋەلىبەگكە ئايرىم دەيدە ـ غان بىرنەچچە ئېغىز سۆزۈم بار، سىلەر چىقىپ تۇرۇڭلار.

ئاچچىقى كېلىپ تۇرغان تۆت سەركەردە چېدىرنىڭ سىرتىغا چىقىپ كەتتى. مىرزا ۋەلىبەگ ئۇلارنى توختىتىشقىمۇ ئۇلگۇرەل ـ مەي قالدى. سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئۆزىنىڭ تۆت سەركەردىسە ـ نىمۇ چىقىرىۋەتتى.

ئەس ـ يادى سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ ئىشەنچىسىگە ئې ـ رىشىۋېلىپ، ئۇنى مىرزا ئاباباەكرىنىڭ قېشىغا ئالداپ ئېلىپ بې ـ رىشتا قالغان مىرزا ۋەلىبەگ نېرى ـ بېرىسىنى ئويلاشمايلا يەنە جايىدا ئولتۇردى.

ـــ قېنى كەلسىلە، ئاۋۇال بىر يۇتۇمدىن شاراب ئىچەيلى.

مىرزا ۋەلىبەگ ئۇسساپ قالغانىدى. شۇڭا سەييىد مۇھەممەد مىرزا تۇتقان شارابنى بىر كۆتۈرۈپلا ئىچىۋەتتى. شۇ تاپتا ئۇ سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ ۋاقتىنى قەستەن كەينىگە سوزۇۋاتـ

قانلىقىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمەيتتى. ھايت ـ ھۇيت دېگۈچە بىر چۆگۈن چاي قاينىمچىلىك ۋاقىت ئۆتۈپ كەتتى.

ـــ جانابلىرى ئىككى ئېغىز گەپىم بار دېگەنىدىلە، ـــ دېدى مىرزا ۋەلىبەگ، ـــ ئاشۇ گەپلەرنى ئاڭلىغان بولساڭ، قالدى سۆھبەتنى لايىق كۆرسىلە ئاغىلىرى مىرزا ئاباباكرى ئالىيلىرىڭ دەرگاھىدا داۋاملاشتۇرساق. ئاغىلىرىمۇ سىلى بىلەن ئايرىم سۆھبەتلىشىشكە تولىمۇ ئىنتىزاردۇر.

ـــ مەنمۇ ھەم شۇنداق، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا تەمكىنلىك بىلەن، ـــ سىلى ئاغامنىڭ دەرگاھىدىكى مەرتىۋىلىك سىپاھلاردىن، سەركەردىلەرنىڭ ھەممىسى ئاغزىلىرىغا قارايدۇ. سىلىگە دېمەكچى بولغىنىم باشقا گەپ ئەمەس، يەنە بايىقى گەپىمنى تەكرارلىماقچىمەن، ئوبدان ئويلىنىپ كۆرگەيلا.

«ئايرىم دەيدىغان قانداق گەپنى بارگىن دەپتىمەن، ئەسلىدە يەنە شۇ بايىقى گەپكەنغۇ. جان ھەلقۇمىغا كېلىپ قالغاندا ئاغىسىنىڭ ئالدىغا بېرىپ گۇناھىنى تىلىمەي، يەنە شۇ بەختسىز خانزادىسىنىڭ دېپىنى چېلىۋاتقىنىنى...»

مىرزا ۋەلىبەگ ئورنىدىن تۇردى:

ـــ بولىدۇ، بۇ تەكلىپلىرىنى ئويلىنىپ كۆرەي. ئەمما سىلىمۇ ۋاقتىدا ئاغىلىرىنىڭ دەرگاھىغا بېرىپ سالام بەجا كەلتۈرگەيلا. نېمىلا دېگەنبىلەن ئىككىلىرى قېرىنداش ئەمەسمۇ.

ـــ ئاللاھ خالىسا شۇنداق قىلىمەن، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا.

ـــ كەمىنىلىرى لاياقىتىم بولمىسىمۇ، ئاغا ـ ئىنىلەر ئۆتۈرىسىدا كۆۋرۈك بولۇشنى خالايمەن. بىلمىدىم، قاچان بېرىشقا ۋاقىتلىرى يېتەركىن؟ خان ئالىيلىرىغا خۇش خەۋەر ئالغاچ كېتەي.

ـــ ھازىرچە بىر نېمە دېيەلمەيمەن. بۇنىڭ ئۈچۈن خانزادە ئالىيلىرىدىن ئىجازەت ئېلىشىم كېرەك. جانابلىرىغا ئايرىم خەۋىرىنى بېرەي.

سەييىد مۇھەممەد مىرزىدىن ئېنىق ۋەدە ئېلىشقا كۆزى يەتمىگەن مىرزا ۋەلىبەگ ئورنىدىن تۇردى. ئىككىلىسى بىللە چېدىردىن چىقتى. ئۇلارنىڭ سەركەردىلىرى چېدىر تۇۋىدە ساقلاپ تۇرۇشقانىدى.

ــ ئەمىسە ھېلىقى گەپنى ئوبدان ئويلىنىپ باقۇرلا، ــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا ۋەلىبەگنىڭ ھەمراھلىرىغا قاراپ قويۇپ.

ــ بولىدۇ، مەنمۇ سىلىنىڭ خەۋەرلىرىنى كۈتىمەن، ــ دېدى مىرزا ۋەلىبەگ.

ــ جانابلىرىنى تەقەززا قىلماي جاۋاب ئەۋەتمەن، ــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا.

ئۇلار شۇ يوسۇندا خوشلىشىپ ئۆز قارارگاھلىرىغا قايتىشتى.

※ ※ ※

ــ پەرمان بەرگەيلا ئالىيلىرى. تېزدىن جەڭ تەييارلىقىغا كىرىشەيلى، ــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا سەئىدخاننىڭ چېدىرىغا كىرىپ.

ــ مەقسەت ــ مۇددىئالار ئوڭۇشلۇق بولغان ئوخشىمامدۇ؟ ــ سورىدى سەئىدخان.

ــ ئاللاھ خالىسا ئۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق بولدى، ــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا، ــ مىرزا ئابابەكرى تولىمۇ گۇمانخور ئادەم، بۇ چاغقا بىچارە مىرزا ۋەلىبەگ كاللىسىدىن ئايرىلمىغان تەقدىردىمۇ، مىڭ ئۆلۈپ بىر تىرىلدى.

ــ دېمەك، مىرزا ئابابەكرىنىڭ سەركەردىلىرىگە بولغان ئىشەنچى سۇسلىشىپتۇ ــ دە.

ــ پەمىچە شۇنداق. مىرزا ۋەلىبەگ ئۇنىڭ مەرتىۋىلىك سەركەردىلىرىدىن. مىرزا ئابابەكرى ئۇنىڭدىن گۇمانلىنىپ،

ئازابلىسلا، باشقا سەركەردىلىرىنىڭمۇ كۆڭلىگە ۋەسۋەسە چۈشۈپ جەڭ قىلىشقا رايى بارمايدۇ. جەڭنىڭ توقۇزى رەڭ، بىرى جەڭ دېگەن مانا مۇشۇ.

ــ ئېيتقانلىرى كەلگەي، ــ دېدى سەئىدخان.

سەييىد مۇھەممەد مىرزا توغرا پەرەز قىلغانىدى.

گۇمانخور مىرزا ئاباباكرى مىرزا ۋەلىبەگنىڭ سۆھبىتە ئەھۋالىدىن بەرگەن مەلۇماتىدىن قىلچىلىك قانائەت ھاسىل قىلمىدى. ئۇنىڭغا ھەمراھ قىلىپ ئەۋەتكەن تۆت سەركەردىنى چاقىرتتى:

ــ راستچىللىق بىلەن ئېيتىڭلار، بايا سەييىد مۇھەممەد مىرزا بىلەن كۆرۈشكەندە قانداق سۆزلەر ئارىغا چۈشتى؟

تۆت سەركەردە مىرزا ئاباباكرنىڭ چىرايىدىكى دەھشەتنى كۆرۈپ خۇدۇكسىرەشتى. بىر ــ بىرىگە مەدەت تىلەپ قاراشتى. ئاندىن دۇدۇقلىغان ھالدا بولۇنغان گەپلەرنى يىپىدىن ــ يىڭنە-سىغىچە سۆزلەپ بېرىشتى.

بۇلارنىڭ ئېيتقانلىرىنى بايا مىرزا ۋەلىبەگمۇ بايان قىلغانىدى. شۇڭا مىرزا ئاباباكرىگە ئۇلار تىل بىرىكتۈرۈۋالغاندەك تۇيۇلۇپ، چىرايى تېخىمۇ تۇرۇلدى.

ــ يەنە باشقا گەپ بولۇنمىدىمۇ؟ ــ دەپ سوردى مىرزا ئاباباكرى ئۇلارنىڭ كۆزىگە نەشتەردەك تىكىلىپ تۇرۇپ.

ــ ھە راست، ــ دېدى ئۇلاردىن بىرى دەرھال ئېسىنى يىغىپ، ــ بىزنىڭ ئالدىمىزدا سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ دېگەن سۆزلىرى مۇشۇ. ئاندىن كېيىن بىزنى چېدىرىدىن چىقىرىۋېتىپ، مىرزا ۋەلىبەگ جانابلىرى بىلەن ئايرىم خېلى ئۇزاق سۆزلەشتى. بىز سىرتتا بولغاچقا نېمە دېيىشكىنىنى ئاڭلىيالمىدۇق.

ــ كېيىن ئۇلار چېدىرىدىن بىللە چىقىشتى، ــ دېدى يەنە بىر سەركەردە، ــ سەييىد مۇھەممەد مىرزا خوشلىشىدىغان چاغدا مىرزا ۋەلىبەگنىڭ قولىنى مەھكەم سىقىپ تۇرۇپ: «ئەمىسە ھەممىگە گەپنى ئوبدان ئويلىنىپ باقۇرلا» دەپ تاپىلىدى.

ـــ مىرزا ۋەلىبەگ جانابلىرىمۇ: «بولىدۇ، مەنمۇ سىلىنىڭ خەۋەرلىرىنى كۈتىمەن» دەپ جاۋاب بەردى.

ـــ سەييىد مۇھەممەد مىرزىمۇ: «سىلىنى تەقەززا قىلماي جاۋاب ئەۋەتمەن» دېدى.

ـــ يەنچۇ؟

تۆت سەركەردە مىرزا ئاباباكرنىڭ دەھشەت يېغىپ تۇرغان كۆزلىرىگە قاراشتىن ئەيمىنىپ بېشىنى ئەگدى.

ـــ ئۇنىڭدىن باشقا گەپ بولۇنمىدى.

مىرزا ئاباباكرى بىر پەس خىيال سۈرۈشۈالغاندىن كېيىن، تۇيۇقسىز ۋارقىرىدى:

ـــ قايسىڭ بار؟

ـــ لەببەي ئالىيلىرى، بىز تەييارا!

كىرىپ كەلگەن جاللاتلارنى كۆرۈپ تۆت ئەمىرنىڭ جان ـ پېنى چىقىپ كەتتى.

ـــ مىرزا ۋەلىبەگنى دەرگاھىمغا كەلتۈرۈڭلار!

ھايال ئۆتمەي چىرايىدا قان قالمىغان مىرزا ۋەلىبەگ كىرىپ كەلدى.

ـــ سەييىد مۇھەممەد مىرزا خىلۋەتتە ساڭا نېمىلەرنى دېدى؟

مىرزا ۋەلىبەگ تەمتىرىگەن ھالدا سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ دېگەن سۆزلىرىنى قايتا تەكرارلىدى.

ـــ بۇ سۆزلەرنى ئاۋۇ سەركەردىلەرنىڭ ئالدىدىمۇ ئاشكارا ئېيتىپتىكەن. نېمىشقا يەنە ساڭا ئايرىم دەيدۇ؟

ـــ بۇنى بىلمىدىم ئالىيلىرى.

ـــ راست بىلمىدىڭمۇ ياكى مەندىن يوشۇرۇۋاتامسەن؟

ـــ ئالىيلىرىدىن سىر تۇتۇشقا ھەددىم ئەمەس.

ـــ ئەمىسە خوشلىشار ۋاقتىدا نېمىشقا ئالايىتەن ۋەدىلىشىسەن؟

ـــ ئاشۇ تەكلىپىنى ئويلىشىپ بېقىشىمنى ئۆتۈندى، مەنمۇ

ئۇنى ئالىيلىرىنىڭ دەرگاھىغا كېلىشكە تەۋسىيە قىلغانىدىم. شۇڭا ماڭا ئايرىم خەۋەر بېرىشكە ۋەدە قىلدى.

گۇمان ئىمانىنى قاچۇرۇپتۇ دەپ، مىرزا ئابابەكرى ئۇنىڭ سۆزلىرىگە پەقەتلا ئىشەنمىدى:

ــ جازانىڭ تەمىنى تېتىمىغۇچە راست گېپىڭنى قىلمايدىغان ئوخشايسەن، ــ مىرزا ئابابەكرى جاللاتلىرىغا قاراپ بۇيرۇق چۈشۈردى، ــ كېلىڭلار، رەقىبلىرىمىز بىلەن خىلۋەتتە سۆيىقەست پىلانلاپ، ئاسىيلىق قىلىشقا ئۇرۇنغان مۇنۇ مىرزا ۋەلىبەگنى تۇتۇپ ئاختا قىلىڭلار. مەجبۇرىيىتىنى تولۇق ئادا قىلماي، مىرزا ۋەلىبەگكە خىلۋەت ھازىرلاپ بەرگەن مۇنۇ تۆت بەدىرەكنىمۇ ئاختا قىلىپ تاشلاڭلار.

ــ رەھىم قىلغايلا ئالىيلىرى. بىزگە ئۇۋال بولىدى.

ئۇلار ئۆزلىرىنى يەرگە تاشلاپ نالە قىلىشتى. قورقۇپ كەتكەن شاھىدانە كۆكۈلداش بىلەن مۇھەممەدبەگنىڭ ھېچقايسىسى ئارىغا چۈشۈپ، مىرزا ئابابەكرىگە نەسىھەت قىلىشقا پېتىنالمىدى. جاللاتلار ئۇلارنى سۆرەپ ئېلىپ چىقىپ كەتتى. ھايال ئۆتمەي ئۇلارنىڭ تىغ ئاۋازىغا چىدىمايالە قىلغان ئاۋازى ئاڭلاندى. بۇ ئىش بىر دەمدىلا پۈتكۈل قارارگاھقا پۇركەتتى. سەركەردە ــ لەشكەرلەر ئەمىر لەشكەر مىرزا ۋەلىبەگ بىلەن تۆت سەركەردىنىڭ ئاختا قىلىنغانلىقىنى ئاڭلاپ بىر ــ بىرىگە ۋەھىمىلىك قاراشتى. شۇ تاپتا مىرزا ئابابەكرى مۇشۇ ئىش سەۋەبلىك سەركەردە ــ لەشكەرلىرىدە تەشۋىش پەيدا بولۇپ، جاسارىتىنىڭ سۇسلىشىپ كەتكەنلىكىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمىگەنىدى.

ئەتىسى ئەتىگەن جەڭ باشلاندى. سەيىد مۇھەممەد مىرزا لەشكەرلەرنى كۈندىكىدىن بالدۇر ناشتا قىلىشقا بۇيرۇغانىدى. ئۇلار جەڭ دۇمبىقىنى گۈمبۈرلەتكەندە مىرزا ئابابەكرىنىڭ لەشكەرلىرى تېخى ناشتا قىلمىغانىدى. ياۋ تۈيۇقسىز باستۇرۇپ كەلگەن ئوخشايدۇ دەپ قالغان لەشكەرلەر پاتىپاراق بولۇشقا باشلىدى. مىرزا ئابابەكرىمۇ ئالدىراپ جەڭ قىلىشقا بۇيرۇق چۈشۈردى.

كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە جەڭ باشلاندى. سەئىدخاننىڭ كېچە قاراڭغۇلۇقىدىن پايدىلىنىپ ياۋ قارارگاھىنىڭ ئارقا تەرىپىگە ئۆتكۈزۈۋەتكەن لەشكەرلىرى قارارگاھقا باستۇرۇپ كىرىپ، ئوت قويۇپ ۋەھىمە پەيدا قىلىشقا باشلىدى. مىرزا ئابابەكرى لەشكەرلىرىنىڭ تۇنۇگۈنلا جەڭدىن رايى يانغانىدى. ئۇلار زالىم مىرزا ئابابەكرىدىن تولىمۇ نارازى ئىدى. مىرزا ۋەلىبەگ بىلەن تۆت سەركەردىنىڭ سەۋەبسىز ئاختا قىلىنىشى باشقا سەركەردىلەرنىمۇ ئەندىشىگە سېلىپ قويغانىدى. شۇڭا ئۇلارمۇ جاسارەت كۆرسەتمىدى. شۇنىڭ بىلەن جەڭ مىرزا ئابابەكرىنىڭ مەغلۇبىيىتى بىلەن ئاخىرلاشتى. بۇ جەڭگە باھادىرلىق بىلەن ئىشتىراك قىلغان مىرزا ھەيدەر كېيىنكى ۋاقىتلاردا يازغان شاھانە ئەسىرى «تارىخى رەشىدي»گە بۇ جەڭنى تەسۋىرلەپ مۇنداق دەپ يازدى:

«بۇ جەڭنىڭ ۋەقەلىرى ناھايىتى كۆپ، ھەممىسىنى بايان قىلساق سۆز ئۇزاققا سوزۇلىدۇ. نۇرغۇن شىددەتلىك جەڭلەردىن كېيىن غالىبىيەت شامىلى خانىنىڭ بايرىقىنى لەپىلدىتىشكە باشلىدى، ئۆلۈم ۋە خارلىق توپىلىرىنى دۈشمەننىڭ كۆزىگە تولدۇرىدى. مىرزا ئابابەكرىنىڭ لەشكەرلىرى كۈچ ـ قۇۋۋەت ۋە سان جەھەتتە گويا تاغدەك ئىدى، خانىنىڭ بەخت ـ سائادەت ۋە نۇسرەت شامىلى ئۇنى گويا كى سامانىنى ئۇچۇرغاندەك سورۇۋەتتى. مىرزا ئابابەكرىنىڭ لەشكەرلىرىگە قاتتىق مەغلۇبىيەت يۈزلىنىپ، ئۆلگەنلىرى ئۆلدى، قالغانلىرى خانىنىڭ لەشكەرلىرىنىڭ قولىغا ئەسىرگە چۈشتى...»[1].

مىرزا ئابابەكرى ئازغىنە سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ قاچتى. ئۇنىڭ ئۇچ مىڭدىن ئارتۇق سەركەردە ـ لەشكەرلىرى ئەسىرگە چۈشكەندى. قائىدە بويىچە ئەسىرلەر ئۆلتۈرۈلەتتى ياكى ئاختا قىلىنىپ قۇل ئورنىدا ئېغىر ئەمگەككە سېلىناتتى.

① «تارىخى رەشىدي»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2007 ـ يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 2 ـ قىسىم، 550 ـ بەت.

ـــ ئەسىرلەرنى ئەندىجان قەلئەسىنىڭ سىرتىغا ئاپىرىپ كاللىسىنى ئېلىڭلار! ـــ دېدى سەئىدخان پەرمان جاكارلاپ.

ـــ توختاپ تۇرۇڭلار، ـــ سەييىد مۇھەممەد مىرزا پەرمانىنى ئىجرا قىلىش ئۈچۈن ماڭغان سەركەردىلەرنى توختىتىپ قويۇپ، قول باغلىغىنىچە سەئىدخانغا مۇراجىئەت قىلدى، ـــ جانابى پادىشاھىمىزغا دەيدىغان بىر كەلىمە مەسلىھەتىم بار ئىدى.

ـــ خوش، ـــ دېدى سەئىدخان.

ـــ تەڭرىگە تەشەككۈرلەر ۋە مىننەتدارلىقلار بولسۇنكى، غەلىبە ـ نۇسرەت ئاخىرى ئالىيلىرىغا مەنسۇپ بولدى. مۇمكىن بولسا بايىقى پەرمانلىرىنى يەنە بىر ئويلىنىپ كۆرگەيلا. قەشقەر، خۇسۇسەن ماڭلايسۇيە ۋادىسى ئالىيلىرىنىڭ ئاتا مىراس زېمىنلىرىدۇر. ئول دىياردىكى رەئىيەت ھېلىھەم ئۆزلىرىنى مەرھۇم سۇلتان ئەھمەدخان ئالىيلىرىنىڭ پۇقرالىرى دەپ قارايدۇ. بۇ قېتىمقى غەلىبە ۋە نۇسرەت ماڭلايسۇيەنىڭ دەرۋازىسىنى ئاچقۇسى. تەڭرى خالىسا قەشقەرنىمۇ ئاسانلىق بىلەن ئىشغال قىلىشىمىزغا ئىشەنچىم كامىل. بول ئەسىرلەرنى ئۆلتۈرۈش گەرچە ئىنتىقام ۋە قىساس ئېلىش بابىدا توغرا ۋە لايىق ئىش بولسىمۇ، لېكىن بۇلارنىڭ ھەممىسى قەشقەر دىيارىنىڭ پۇقرالىرىدۇر. ئەگەر بۇلار ئۆلتۈرۈلسە گويا كى قەشقەرنى قەتلىئام قىلغانىدەك ئىش بولىدۇ ـ دە، ئول دىياردىكى ئاۋامنىڭ نەزەرىدە ئالىيلىرىنىڭ مىرزا ئابابەكرىدىن قىلچىلىك پەرقى قالمايدۇ. بۇ ئاقىۋەتتە پۈشايمان ۋە نادامەتكە سەۋەب بولىدۇ. ھەزرىتى خان ئالىيلىرى ناۋادا بۇلارنى ماڭا تاپشۇرۇپ، گۇناھىنى ئەپۇ قىلسا، بۇ ئىش ئالىيلىرىنىڭ بۇ دۇنيا ۋە ئاخىرەتلىك نېسۋىسى ۋە شان ـ شۆھرىتى ئۈچۈن پايدىلىقتۇر.

ـــ سەييىد مۇھەممەد جانابلىرى توغرا ئېيتتىدۇ، ـــ دېدى ئايازبېك قۇشچى تەۋازۇ بىلەن ئېغىز ئېچىپ، ـــ خان ئالىيلىرى شەپقەتلىكتۇر. ھەممەت قىلىپ ئاشۇ بەختسىز ئەسىرلەرنىڭ ھاياتلىق تاختىسىدىكى ئۆلۈم خېتىنى مۇبارەك ئەپۇ قەلەملىرى بە-

لەن كەچۈرۈم خېتىمگە ئالماشتۇرۇۋەتكەيلا.

ـــ خان ئالىيلىرى شەپقەتلىكتۇرا! ـــ دېدى باشقا ئەمىرلەر-مۇ ئىلتىجا قىلىپ.

ـــ جانابلار، ـــ دېدى سەئىدخان تەمكىنلىك بىلەن، ـــ سەلەرنىڭ تەكلىپىڭلار مەن ئۈچۈن پەرماندۇر. شول تاپتا سىلەردەك كەڭ قورساق، ئەپۇچان، مەرد، باھادىر سەركەردىلىرىمنىڭ بولغاندىلىقىدىن پەخىرلىنىۋاتىمەن. سىلەر بولمىغان بولساڭلار ئۇچ مىڭ ئادەمنىڭ كاللىسىنى ئالدۇرۇپ، جاللاتلار شاھىغا ئايلىنارکەنمەن. پەرمان! ئەسىرلەرنى ئازاد قىلىڭلار، ئۇلار خالىسا بىزگە لەشكەر بولسۇن، خالىمىسا قەشقەرگە كەتسۇن.

ـــ ئالىيلىرى مەرھەمەتلىكتۇرا!

ئەمىرلەر يەنە بىر قېتىم سەئىدخانغا تەشەككۇرىنى بىلدۈرۈشتى.

133

قۇياش زېمىنغا ئوت پۈركۈيتىتى. ئەندىجان كوچىلىرىدىن چىلگە پۈرايتتى. چۆنىلار چىلگە شاپاقلىرى ۋە ۋىل ـ ۋىل قىلىپ پىشقان ئۈرۈكلەرنىڭ ئەتراپىدا بىزەڭلىك بىلەن گىژلىدىشاتتى. دۇكاندارلار، چار بازارچىلار، ھۇنەرۋەن ـ كاسىپلار... چۈن قورۇشقىمۇ خۇشياقماي مۇگدىشەتتى. ئومۇمەن، شەھەر خەلقى ھەرقانداق ۋەھىمىدىن خالىي، غەمسىز ئىدى. ئەما، ئوردىنى جىددىيلىك ۋە ۋەھىمە قاپلىغانىدى. پەرغانە ھاكىمىيىتىنىڭ تەختىدە ئولتۇرغان سەئىدخانىنىڭ ۋە تەختىنىڭ يېنىدىكى كۇرسىدا ئولتۇرغان ئۇلۇسبېگى سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ ھەمدە تۆۋەندىكى كۇرسىلاردا ئولتۇرغان قەلەمدار، ئەلەمدار ئەمىر ـ بەگ-

لەرنىڭ چىرايىدىمۇ بىر خىل جىددىيلىك تۇمانلىرى ئەگىتتى. بۇ خىل كەيپىياتتىن ئوردىدا مۇھىم بىر كېڭەش بولۇۋاتقانلىقىنى پەرەز قىلماق تەس ئەمەس ئىدى. ھەئە، نەچچە ۋاقىتتىن بېرى توختىماي ھۇجۇم قىلىپ، ئاخىسى بىلەن كاسانىي ئىگىلىۋالغان شەيبانىيلار جانىبىك سۇلتان، كۇچۇمخان ۋە سۆيۈنچۇكخانلارنىڭ باشچىلىقىدا ئوتتۇز مىڭ كىشىلىك زور قوشۇن بىلەن ئەندىجانغا يۈرۈش قىلغانىدى. ئوردىدىكى كېڭەشنىڭ باشلانغىنىغا بىر ئاش پىشىمدىن ئاشقان بولسىمۇ، ئەمىرلەرنىڭ گېپى بىر يەردىن چىقمايۋاتاتتى. باستۇرۇپ كېلىۋاتقان ياۋ لەشكەرلىرى بىلەن تەڭ مۇتىغ مەيدان جېڭى قىلىشنى تەشەببۇس قىلغۇچىلارمۇ، لەشكەر لەرنى مۇھىم قەلئە، قورغان، ئۆتكەللەرگە بۆلۈپ، بۆكتۇرمە قىلىپ ياۋنىڭ كۇچىنى پارچىلاپ، ھۇجۇم قىلىپ چېكىنىدۇرۇشنى تەشەببۇس قىلغۇچىلارمۇ، دەشتى قىپچاقتىكى ئىتتىپاقدىشى قاسىمخاندىن ياردەم تەلەپ قىلىشنى تەشەببۇس قىلغۇچىلارمۇ بار ئىدى. شۇ تاپتا سەئىدخان بۇ تەكلىپلەرنىڭ قايسىسىغا قوشۇلۇشىنى بىلەلمەي قالغانىدى. غەلىتە يېرى شۇكى، ھەرقانداق لەشكىرىي كېڭەشتە بىرىنچى بولۇپ تەدبىر كۆرسىتىدىغان سەييىد مۇھەممەد مىرزا كېڭەش باشلانغاندىن بېرى نېمىشقىدۇر پەقەتلا ئېغىز ئاچماي تىكشاپ ئولتۇراتتى. ئۇستاز ئايازبېك قۇشچىمۇ ئاللىقانداق بىر خىيالغا ئەسىر بولغانىدى.

«بۇ ئىككىيلەندىن پەقەتلا زۇۋان چىقمايدۇ ـ يا؟...»

سەئىدخان ئۇلارغا قاراپ گېپىنى قىرىپ قويدى ۋە:

ـــ ئىككىلىرى ئەجەب جىم بولۇشۇپ كەتتىلىغۇ؟ ـــ دېدى. سەييىد مۇھەممەد مىرزا بىلەن ئايازبېك قۇشچى بىر ـ بىرىگە مەنىلىك قارىشىۋالدى.

ـــ ئۇنداقتا كەمىنىلىرى مۇلاھىزەمنى دەپ باقاي، كۆڭۈلىلىرىگە مەنزۇر كەلمىسە ئەيىبكە بۇيرۇمىغايلا، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا تەۋازۇ بىلەن باش ئېگىپ، ـــ جانابى ئەمىرلەر بايانتىن بېرى خويمۇ دانا مەسلىھەت، تەدبىرلەرنى كۆرسەتتى. مە ـ

لۇمكى، ئۆزىنىمۇ بىلگەندىلا ئاندىن كۆچلۈك ياۋ ئۇستىدىن نۇسرەت قازانغىلى بولىدۇ. تۇتلۇق جېڭىدە مىرزا ئابا-بەكرىنىڭ زور قوشۇنى ئۇستىدىن غالىب كەلگەندىن كېيىن، بىزگە دۇشمەنلىك كۆزى بىلەن قارىغان شەيبانىيلار تەھدىت ئا-ياغلىرىنى ئېھتىيات ئېتەكلىرىنىڭ ئىچىگە يوشۇرۇشقا مەجبۇر بولدى. بۇنىڭغا مۇناسىپ ھالدا بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرىمۇ نەخ-شەپتە ھەمزە سۇلتاننى ئۆلتۈرۈپ، ئابدۇللا مىرزىنى مەغلۇپ قە-لىپ سەمەرقەنت تەختىنى قايتىدىن ئىلكىگە ئالدى. شۇنىڭ بىلەن شەيبانىيلارنىڭ دۇشمەنلىكى بىر مەھەل ئاشكارا ھالەتتىن يوشۇ-رۇن ھالەتكە ئۆتكەندى. ئايغاقچىلىرىمىز يەتكۈزگەن مەلۇماتلار-دىن قارىغاندا، نەچچە يىللاردىن بېرى شەيبانىيلارنىڭ زۇلمىدىن جاق تويغان ماۋەرائۇننەھرلىكلەر، بولۇپمۇ سەمەرقەنت ئاھالىسى ياخشىلىق يوپۇرماقلىرى ۋە ئىمان مېۋىلىرى مول بولغان ئادالەت دەرىخىنىڭ شەرەپلىك كۆلەڭگىسى بېشىمىزغا سايە تاشلايدىغان بولدى دەپ، بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرىنى زور ئۈمىد، خۇشاللىق بە-لەن ئىستىقبال شەرىپى ھازىرلاپ كۈتۈۋالغانىكەن. ناھايىتىمۇ ئەپسۇسكى، زۆرۈرىيەت سەۋەبىدىن بىدئەت شىئەلەرنىڭ سۇلتانى ئىسمائىل شاھ بىلەن كۆمەكلەشكەن بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرى گەرچە ئول قىزىلباشلار كىيىمىنى كىيىپ، بېشىغا ئون ئىككى يۆگەم قىزىلباشلار دەستارىنى ئوراپ بىدئەتكە ئوخشاپ قالغان ھەمدە كۈپۈرلۈققا يېقىنلاپ قالغان بولسىمۇ، ئەمما سەمەرقەنت ئاھالىسى ئۇنى سەمەرقەنت تەختىدە ئولتۇرۇش بىلەن پەيغەمبەر شەرئىتىنى تۇتۇپ، بېشىغا مۇستاپا سۇننەتلىرىنىڭ تاجىنى كە-يىدۇ، شىئەلەرنىڭ بىدئەت تاجىنى ئېلىپ تاشلايدۇ، دېگەن ئۇ-مىدە تۇرغان ۋە بابۇر پادىشاھنىڭ شۇنداق قىلىشىنى ئارزۇ قىل-غانىكەن. ئەمما، بابۇر پادىشاھ سەمەرقەنت تەختىدە ئولتۇرغاندىن كېيىن، ئاۋام ـ رەئىيەتنىڭ كۈتكەن ئۈمىدىنى ئورۇنلىيالماپتۇ. بۇنىڭ سەۋەبى بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرى تېخىچە ئۆزىدە ئىسمائىل شاھنىڭ ياردەمسىز شەيبانىيلارغا تاقابىل تۇرغۇدەك قۇۋۋەت يوق

دەپ ھېس قىلىدىكەن، شۇڭا زۆرۈرىيەت سەۋەبىدىن ئول شىئە قىزىلباشلىرىغا مۇرەسسە ـ مادارا قىلىپتۇ. سەمەرقەنتلىكلەرگە ئەمەس، ئىرانلىقلارغا يېقىنچىلىق قىلىپتۇ. شول سەۋەبتىن خەلقنىڭ پادىشاھ ئالىيلىرىغا بولغان ئىشەنچى ۋە ئىشتىياقلىرى بىراقلا سوۋۇپ كېتىپتۇ. شەيبانىيلار بولسا بۇنى پۇرسەت دەپ بىلىپ، ئاۋامنى قۇتراتىپتۇ. ئابدۇللا مىرزا بۇخارادا قايتا كۆچ تەشكىللەپ ھۇجۇمغا ئۆتۈپتۇ. ئاخىرىدا بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرى سەمەرقەنتتە تۇرۇشقا ئامال قىلالماي، ئىلاجسىز كابۇلغا چېكىنىشكە مەجبۇر بولۇپتۇ. شول تاپتا بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ بىزگە لەشكىرىي ياردەم ئەۋەتكۈدەك مادارى يوق، ئۆز تەۋەلىكىنى ئامان ـ ئېسەن ساقلاپ قالالىسا چوڭ گەپ. دەشتى قىپچاق سۇلتانى قاسىمخان بىلەن ئالىيلىرى ئۆتكەن يىلى كۈزدە ئۇچرىشىپ، ياۋغا ئورتاق تاقابىل تۇرۇش ھەققىدە ئەھدە ـ پەيمان قىلىشقان بولسىمۇ، ئەمما قاسىمخان ئالىيلىرىنىڭ يېشى يەتمىشتىن ئاشقان بولغاچقا، ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى دەملىرىدە ئۆزىگە ئار تۇقچە دۇشمەن تېپىۋېلىشنى خالىمىدىمۇ ئەيتاۋۇر، تېخىچە ھەمدەمگە لەشكەر ئەۋەتمىدى. يۇقىرىقى بۇ بىرقاتار ئەھۋاللار شەيبانىيلارغىمۇ سىر ئەمەس. شۇڭا تەسەررۇپىمىزدىكى جايلارغا قايتىدىن لەشكەر تارتىپ كېلىشكە پېتىنالمىدى. بۇنداق ئەھۋالدا، ئۇلارنىڭ مۇقابىلىسىگە چىقىدىغان بولساق، زور خەتەرگە تەۋەككۈل قىلغان بولمىز. ئەگەر ھازىرقى لەشكىرىي كۈچىمىزنى ساقلاپ قالمىز دەيدىكەنمىز، ياۋ قوشۇنى بىلەن رەسمىي ئۇچرىشىپ قېلىشتىن ئاۋۋال، ئەندىجاندىن ۋاز كەچكىنىمىز ئەۋزەل.

بۇ مۇلاھىزە بىر قىسىم ئەمىرلەرنى تەئەججۇپكە سالدى:

ـــ ئەندىجاننى مۇشۇنداقلا تاشلاپ كېتەمدۇق؟

ـــ دۇشمەنلىرىمىزنىڭ ھەيۋىسىنى زىيادە چاغلاپ كەتتۇقمۇ قانداق؟

ـــ ئەندىجان قەلئەسىنىڭ سېپىللىرى مۇستەھكەم، ئوزۇق ـ تۇلۇكى مول. بىر يىل بەرداشلىق بېرىپ مۇداپىئە قىلىشقا كۈزد-

مىز يېتىدۇ.

ـــ ئەندىجاندىن ۋاز كەچسەك نەگە بارىمىز؟

سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئەمىرلەرنىڭ سوئاللىرىغا جاۋاب بېرىشكە ئالدىرىماي، يەر تېگىدىن سەئىدخانغا قاراپ قويدى. شۇ تاپتا سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ ئەندىجاندىن ۋاز كېچىش تەكلىپى ئۇنىڭ ئۈچۈن ـ خىياللىرىنى قوچۇۋەتكەندى.

«سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ مۇددىئاسى نېمىدۇر؟ ئۇنىڭ بايا كۆرسەتكەن سەۋەبلىرىغۇ ئورۇنلۇق. ئاغام بابۇر پادىشاھتىن ئۆمىد كۈتۈش مۇمكىن ئەمەس. بۇ يىل باھاردا سۈيۈنچۈكخاندىن يېڭىلگەندىن كېيىن، قاسىمخان ئالىيلىرىمۇ دەرگاھىغا لەشكىرىي يارىدەم سوراپ ئەۋەتكەن ئەلچىمىزگە ئېنىق جاۋاب بەرمەپتۇ. ئالدىنقى قېتىم ماڭا بەرگەن ۋەدىلىرىدىن يېنىۋالغاندەك قىلىدۇ. بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرى كابۇلغا چېكىنگەندىن كېيىن شەيبانىيلارنىڭ خورىكى تېخىمۇ ئۆسۈپ كەتتى. شۇ تاپتا ئۇلار نەچچە تۈمەن قوشۇن بىلەن كەلكۈندەك باستۇرۇپ كېلىۋاتىدۇ. بۇنداق ۋاقىتتا جان تىكىپ جەڭ قىلىش زۆرۈر ئىدى...»

ـــ مۇددىئالىرىنى تەپسىلىيىرەك بايان قىلسىلا، ـــ دېدى سەئىدخان.

ـــ بايا دېگىنىمدەك، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا، ـــ ئەتراپىمىزدىكى سۇلتانلارنىڭ ھەممىسى ئۆز غېمى بىلەن ئاۋارە. بىزنىڭ شەيبانىيلارغا تاقابىل تۇرغۇدەك قۇۋۋىتىمىز يوق. چۈنكى ئۇلارنىڭ سانى بەكمۇ كۆپ، قورال ـ ياراغلىرى، ئوزۇق ـ تۈلۈك ـ لىرىمۇ ھەددى ـ ھېسابسىز. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇلار ئەھلى سۈننەت تۇغىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ، بابۇر پادىشاھ بىلەن بىزنى بىدئەت شىئەلىكتە ئەيىبلەپ قۇتراتقۇلۇق قىلغانلىقى ئۈچۈن، ئاۋام ـ رەئىيەت ئاق ـ قارىنى پەرق ئەتمەيلا قوزغىلىپ ئۇلارنى قوللاۋاتىدۇ. بىز ئۇلارغا قارشى سەپ تۈزۈپ جەڭ قىلساق، تەقدىر ـ قىسمەت جانابى ئەمىر ـ سەركەردىلىرىمىزنىڭ ئارزۇسىدىكىدەك بولۇپ، غەلىبە قىلغان تەقدىردىمۇ، پەقەت بىر ساغلام ئادەمنىڭ

بىر قولىنى سۈندۈرغانچىلىكلا ئىش قىلغان بولىمىز. ھالبۇكى، ساغلام كىشىنىڭ بىر قولى سۈنغانلىقى بىلەن ئۇ كىشى تامامەن كاردىن چىقمايدۇ. بەلكى، ئەكسىچە، ساقىيىۋېلىپلا داۋاملىق ئۈستۈنلۈك تالىشىدۇ، دۈشمەنلىشىدۇ. خۇدا ساقلىسۇنكى، ئىش ئەگەر ئۇنىڭ ئەكسىچە بولۇپ مەغلۇبىيەتكە دۇچار بولساق، بۇنىڭ ئىلاجىنى قىلىش بەسىي مۇشكۈل. ئۇ چاغدا بۇ خاتالىقنى ھېچ-قانداق تىرىشچانلىق بىلەنمۇ تولدۇرغىلى، بۇ جاراھەتنى ھېچبىر داۋا بىلەنمۇ ساقايتقىلى بولمايدۇ. بۈگۈنكى كۈندە ئىتتىپاقچىلىرىمىز جەڭگى ـ جېدەل قوللىرىنى ئېھتىيات يەڭلىرى ئىچىگە تىقىۋالدى، ئىختىلاپ ئاياغلىرىنى چېكىنىش ئېتەكلىرى ئىچىگە تارتىۋالدى. شۇڭا بول زېمىننى تالىشىپ، بۇنداق خەتەرلىك ئىشقا قەدەم قويۇشىمىز ئۈزاقنى كۆزلەشتىن ۋە ئېھتىياتتىن يىراق-تۇر. شۇڭا، بىزنىڭمۇ ئېھتىياتچانلىق يولىنى تۇتۇپ، دۈشمەن لەشكەرلىرىنىڭ چاڭ ـ توزانلىرى بۇ ۋىلايەت سەھنىسىنى قاراڭغۇ قىلىشتىن ئىلگىرى جەڭگى ـ جېدەل ئىشكىنى مەھكەم يېپىپ، سەپەر تىزگىنىمىزنى ئەسلىي ماكانىمىز بولغان ئاتا مىراس زېمىنلىرىمىز تەرەپكە قارىتىشىمىز غەلىبە ـ نۇسرەت ۋە بەخت ـ سائادەتكە مۇۋاپىقراق كۆرۈنۈۋاتىدۇ.

سەييىد مۇھەممەد مىرزا گېپىنى تۈگىتىپ، باشقىلارغا نەزەر تاشلىدى.

ـــ ئۇلۇسبېگى جانابلىرىنىڭ ئەندىجاندىن ۋاز كېچىش تەدبىرى دانالىقتۇر، ـــ دېدى ئايازبېك قۇشچى سۆز ئېلىپ، ـــ ھەمىلە قىلىپ كېلىۋاتقان رەزىل شەيبانىيلارنى چېكىنىدۈرۈپ، ئەندىجاننى ساقلاپ قالدۇق دېگەندىمۇ، سەلتەنەت بىناسىنى ئۇزاق مەزگىل ساقلاپ تۇرغىلى بولماس. مۇراد ـ مەقسىتىمىز يەنىلا ئا-نا ۋەتىنىمىز دىدۇر.

ـــ تۇرپان تەختگاھىدا ئالىيلىرىنىڭمۇ بىر ئۇلۇش نېسىۋە-سى بولسىمۇ، تەختتە ئاغىلىرى مەنسۇرخان ئولتۇرۇۋاتىدۇ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئاغىلىرى بىلەن ئوتتۇرىلىرىدا نىزا ـ ئاداۋەت بار. شول

سەۋەبتىن تۇرپان تەختىگاھىدىن پاناھلىق سوراشلىرى زىنھار مۇمكىن ئەمەس، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا، ـــ ئەمما، ئول ئاتا مىراس زېمىنلىرىنىڭ بىر پارچىسى بولغان ماڭلايسۆيە بىز ئۈچۈن ناھايىتىمۇ مۇۋاپىقتۇر. بۇنىڭدىكى سەۋەب شولكى، ھازىر مىرزا ئابابەكرىنىڭ غالىبىيەت ئۇلاغلىرىنى يارىلانغان ھالەتتە دېيىشكە بولىدۇ. چۈنكى ئۇ تۈتلۇق جېڭىدە بىزدىن زەربە يەپ يېڭىلدى. شۇڭا ماڭلايسۆيەگە بارساق، ئۇ بارلىق كۈچىنى يىغىپ تىركەشكەن تەقدىردىمۇ پەقەت بىر قېتىملىق جەڭگە يېتىشەلىشى مۇمكىن. ئەمما بۇ جەڭ شەيبانىيلار بىلەن قىلغان جەڭگە قارىغاندا يەڭگىل ۋە ئاساندۇر. بىز ئۈچۈن بۇ جەڭنىڭ خەۋپ ـ خەتىرى ئازراق، پايدا ـ مەنپەئەتى كۆپرەكتۇر. بول مەسلىھەتىمنىڭ مۇۋاپىقلىقىغا يەنە بىر دەلىلىم شولكى، ھازىر مىرزا ئابابەكرىنىڭ يېشى ئاتمىشتىن ئېشىپ كەتتى. پاك ۋە بۈيۈك تەڭرى قىرىق يىلدىن بېرى ئۇنىڭ بۇ جەبىر ـ زۇلۇملىرىغا مۇھلەت بېرىپ، ئۆزىنىڭ سەۋر ـ تاقەت قىلغۇچى سۈپىتىنى نامايان قىلدى. كۈچلۈك ئېھتىماللىق شولكى، ئەمدى تەڭرى مۇھلىتى توشۇپ، ئۇنىڭ زۇلۇم كۈنلىرى زاۋالغا يېقىنلاشتى. ئايغاقچىلارنىڭ مەلۇماتىدىن قارىغاندا، ئۇ تۈتلۇق جېڭىنىڭ ھارپىسىدا مىرزا ۋەلىبەگ قاتارلىق بەش سەركەردىسىنى قاناق كاردىن چىقارغان بولسا، شاھىدانە كۆكۈلداش، مۇھەممەدبەگ قاتارلىق ئەمىرلىرىدىنمۇ ئېھتىيات قىلىپ، بۇلارمۇ ماڭا ئاسىيلىق قىلىشى مۇمكىن دېگەن گۇمان بىلەن قاتتىق جازالاپتۇ. ھازىر ئۇنىڭ دەرگاھىدا داڭدار، قابىل سەركەردىلىرى قالماپتۇ، بۇنى ئاز دەپ سىپاھ ۋە لەشكەر لەرنىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەر ئالماپتۇ، بىرقانچە قابىلىيەتسىز، تەدبىرسىز كىشىلەرنى ئىشقا قويۇپتۇ. بىراق ئۇلارمۇ پىكىر ۋە تەدبىرسىز بولۇشىغا قارىماي، يەنىلا مىرزا ئابابەكرىدىن خاتىرجەم ئەمەس. ھازىر مىرزا ئابابەكرىنىڭ سەلتەنەتى چاك ـ چېكىدىن ئاجراپ كەتكەن ھالەتتىدۇر. مۇشۇنداق پۇرسەتتە پۇتكۈل كۈچىمىزنى توپلاپ قەشقەرگە يۈرۈش قىلساق، ئېھتىمال تاقاق ئىشىك

لەرنى ئېچىشقا قادىر تەڭرى پەتھ ـ نۇسرەت ئىشكىلىرىنى ئىقبال ۋە بەخت ـ دۆلەت يۇزلىرىگە ئېچىپ، مۇرادىمىزنى ھاسىل قىلىپ بەرسە ئەجەب ئەمەس. ئۇنىڭ ئۇستىگە ماڭلايسۆيە سەلتەنەتىدىكى بارلىق ئەمىر ـ سەركەردە، مۇلازىم ـ لەشكەرلەر ئىزباسارلىق ۋە مەرتىۋە جەھەتتە مىرزا ئابابەكرى بىلەن مېنىڭ شېرىك ئىكەنلەكىمنى، ئۇنىڭ ماڭا ئاتا بۆلەك قېرىنداش ئىكەنلىكىنى ئوبدان بىلىدۇ. خان ئالىيلىرى بولسا بۇيۇك سەلتەنەتنىڭ ھەقىقىي تەخت ۋارىسىدۇر. شۇڭا مىرزا ئاباباەكرىنىڭ مۇلازىملىرى ئۇنىڭدىن ئايرىلىپ بىزگە يۇزلىنىشى تامامەن مۇمكىن. گەرچە ئۇ مېنىڭ ئاغىنام بولسىمۇ، ئەمما پېقىر ھەممە ئىشتا سىلىگە ئەبەدىلئەبەد سادىق بولىمەن. ھەرقانداق مەغرۇر باش ئالىيلىرىنىڭ ھۆزۈرىدا ئۆزىنى تۆۋەن بىلەن تەڭ تۇتمايدىكەن، مەيلى ئۇ مېنىڭ بىر تۇغقان قېرىندىشىم بولغان تەقدىردىمۇ ئۇنىڭ بېشىنى بول سائا دەتلىك دەرگاھنىڭ تۆۋىرقى بىلەن تەڭ قىلغايمەن، ساداقەت جەھەتتە تۇغقانچىلىق ھەققىگە نەزەر سالمايمەن. ئۇنداق تۇغقىنىمنىڭ خار ۋە زەبۇنلۇقىنى دۆلەتنىڭ مۇستەھكەملىكى ۋە سەلتەنەتنىڭ دائىملىقى ئۈچۈن زۆرۈر دەپ بىلىمەن. ئەگەر بۇ پىكرىم ئادالەتپاناھىمىزنىڭ مۇبارەك رايىغا مۇۋاپىق كەلسە، مۇشۇ مەسلىھەت بويىچە ئىش كۆرسەك، دۆلەت ۋە سائادەتكە لايىقتۇر دەپ قارايمەن.

ـــ ناۋادا بىز قەشقەرگە ھۇجۇم قىلغان ۋاقىتتا سۇلتان مەنسۇرخان ئالىيلىرى ئارقا تەرىپىمىزدىن ھۇجۇم قىلىپ قالسا ئەھۋالىمىز چاتاق بولۇرمىكىن؟ چۈنكى ئۇنىڭ جانابى پاسىبانىمىزنى ئول زېمىنلارغا دەسسىتىشكە زىنھار رازىلىقى يوقتۇر.

خوجا ئەلى باھادىرنىڭ بۇ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ سەئىدخان بىردىنلا جىمىپ قالدى. چۈنكى، بۇنىڭدىن بىرنەچچە يىل بۇرۇن ئۆزىنى ئاشۇ ۋەتەندىن قوغلاپ چىقىرىش ئۈچۈن ئاكىسىنىڭ قاتىلىك تىرىشچانلىق كۆرسەتكەنلىكى، ئارقىسىدىن قوغلاپ كەل-

گەن لەشكەرلەردىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن، ئۆزىنىڭ ئادەم ئايىغى باسمايدىغان جاڭگاللاردا مۆكۈپ پاناھلىنىشقا مەجبۇر بولغانلىقى سەئىدخانىنىڭ تېخىچىلا ئېسىدە ئىدى.

ــ مەنسۇرخان ئالىيلىرىنىڭ ئارقا تەرىپىمىزگە لەشكەر ئەۋەتكۈدەك ماغدۇرى يوق، ــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا كېسىلا، ــ چۈنكى، ئىككى يىل ئاۋۇال ئۇنىڭ تاغىسى ــ ئاقسۇ ئەمىرى مىر جاپپار بەردى بەگ مەنسۇرخاندىن ئېھتىيات قىلىپ ئاقسۇنى مىرزا ئاباباكرىگە تەۋە قىلىپ بەرگەنىدى. گەرچە ھەر ئىككىلىسى قىلمىشلىرىغا پۇشايمان قىلىپ يارىشىۋالغان بولسىمۇ، ئوتتۇرىسىدا بۇرۇنقىدەك ئىشەنچ يوق. ئۇنىڭ ئۇستىگە بىز مىرزا ئاباباكرىگە قارشى لەشكەر تارتىمىز. بۇنداق ئەھۋالدا ئاتا دۈشمىنىنىڭ مۇقابىلىسىگە چىقىۋاتقان ئىنىسىنىڭ ئارقىسىدىن خەنجەر ئۇرسا، خەلقئالەم ئالدىدا مازاققا قېلىشتىن قورقىدۇ. شۇڭا ئول تەرەپتىن ئەندىشە قىلىشنىڭ ھاجىتى يوقتۇر.

سەئىدخانىنىڭ كۆڭلىدىكى تۇمانلار بىردىنلا تاراپ كەتكەندەك بولدى. ئۆزىمۇ مىرزا ئاباباكرىنى يوقىتىپ ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ ئۇمىدىنى ئاقلاشنى خىيال قىلىپ كەلگەنىدى.

ــ ئۇلۇسبېگى جانابلىرى تولىمۇ ئورۇنلۇق مۇلاھىزە قىلىدى، ــ دېدى ئۇ خۇشاللىقىنى يوشۇرماي، ــ نەچچە مۇددەتتىن بېرى كۆڭلۈم شۇنىڭدىن پاراكەندە ئىدىكى، ھەممە مەسلىھەتلەردە ئىمكانسىزلىق پۇراقلىرى ۋە نالايىق ئالامەتلەر بار ئىدى. ئەگەر شۇ مەسلىھەتلەر بويىچە ئىش كۆرگەندە ئاقىۋەت ھەيرانلىق بار-ماقلىرىنى ھەسرەت چىشلىرىمىز بىلەن چىشلىشىمىزگە توغرا كېلەتتى. مانا، سەييىد مۇھەممەد مىرزا جانابلىرىنىڭ بۇ كېڭىشى بارلىق مەسلىھەتلەردىن مۇۋاپىقراق ۋە ھەممە تەدبىرلەردىن لايىقراق بولدى. ئۇنىڭ بايان قىلغان پىكىرلىرى نەچچە ۋاقىتتىن بېرى مېنىڭ كۆڭلۈمدىنمۇ ئورۇن ئالغانىدى. مېنىڭ رايىممۇ شۇ. ھەر كىمنىڭ بۇ ھەقتە يەنە باشقا مەسلىھەتى بولسا تارتىنماي بايان قىلغاي.

ــ شاھمىزنىڭ دۆلەت ئاساسىنى پۈختىلاپ، سەلتەنەتنى مۇستەھكەملىشى ئۈچۈن جېنىمىز پىدا! ــ دېدى سەركەردىلەر دۇررىدە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ.

ــ پەرمان! ــ دېدى سەئىدخان ئەمىرلىرىنىڭ بىر قارارغا كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ، ــ دەرھال سەپەر تەييارلىقى كۆرۈلگەي. پەرمانىم پۈتكۈل يۇرتقا جاكارلانغاي. بىزگە ئەگىشىپ ماڭلايسۆيە-گە كېتىشنى خالايدىغان ئاۋام - رەئىيەتمۇ سەپەر ھازىرلىقى كۆرگەي.

شۇنداق قىلىپ سەئىدخان ئەمىر - سەركەردىلىرى، خوتۇن - بالىلىرىنى ئېلىپ، بەش مىڭغا يېقىن ئاتلىق لەشكەر بىلەن قەش-قەرگە قاراپ يولغا چىقتى. شەيبانىيلارنىڭ زۇلمىدىن قورقۇپ، ئۇلارغا ئەگەشكەن ئەندىجان ئاھالىسىنىڭ ھەددى - ھېسابى يوق ئىدى.

134

تۇمەن دەريا‌سى گويا سەئىدخاننى قارشى ئېلىۋاتقاندەك يەر-قىملىق شارقىرايتتى. بەشكېرەم، سەمەن باغلىرىدىكى مەي باغلاپ پىشقان مېۋىلەرنىڭ مەززىلىك پۇرىقى دىماققا ئۇرۇلۇپ، ئىشتىھا-نى قوزغايتتى. ھەئە، ئاياللار، بالىلار ۋە ئارقىسىدىن ئەگىشىپ كەلگەن پۇقرالارنى تويۇنباشىدا ۋاقىتلىق قالدۇرۇپ، خاس ئاتلىق لەشكەرلىرى بىلەن تېز سۈرئەتتە ئىلگىرىلىگەن سەئىدخان لەش-كەرلىرىنى ئارام ئالدۇرۇۋېلىش ئۈچۈن ئاتۇشتا بىر كېچە قونغا-نىدى. شۇ تاپتا ئۇنى جەننەتتەك بۇك - باراقسان باغلار بىلەن ئورالغان قەشقەر سەھرالىرىنىڭ ئەندىجان، سەمەرقەنت سەھرالە-رىدىن قېلىشمايدىغان گۈزەللىكى ئۆزىگە مەھلىيا قىلىۋالغانىدى.

«جەننەتماكان بابام سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرى بىلەن ئاتام سۇلتان ئەھمەدخان ئالىيلىرىنىڭ ماڭلايسۆيەدىن مېھرىنى ئۇزمەسلىكىدىكى سەۋەب مۇشۇ ئىكەن ـ دە. سەھرالىرى بۇنچىلىك بولغان يەردە قەشقەر، ياركەنت، خوتەن قاتارلىق مەشھۇر شەھەرلىرى قانچىلىك گۈزەلدۇر ـ ھە...»

تۇمەن دەريا سىنىڭ سەمەن كېچىكىدە ئاتلىرىنى سۇغۇرۇشقا باشلىغان لەشكەرلەرنىڭ ۋاراڭ ـ چۇرۇڭلىرى سەئىدخانىنىڭ خىيالىنى بۆلۈۋەتتى.

ـــ پەرمان! ـــ دېدى ئۇ تاۋاچى بەگكە قاراپ، ـــ سەركەردىلەر لەشكەرلەرنى قايتىدىن ئىدىتلاپ كۆرسۇن.

ـــ باش ئۇستىگە!

تاۋاچى بەگ پەرمان يەتكۈزۈش ئۈچۈن ئالدىرىدى.

ـــ قەشقەرگە كېلىپ قانداقراق تۇيغۇغا كېلىۋاتىدىلا ئالىيلىرى؟ ـــ سورىدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا كىندىك قېنى تۆكۈلگەن بۇ يۇرتقا پەخىرلىك ھېسسىياتى بىلەن قاراپ.

ـــ راستىنى دېسەم بۇ يۇرتنىڭ ئەندىجان، سەمەرقەنتتىن پەرقى يوق ئىكەن، ھەتتا ئۇنىڭدىن ئارتۇق بىلىنىۋاتىدۇ.

ـــ ۋەتەن، يۇرت مېھرى دېگەن ئەنە شۇ. ئۆزۈمنى ئېلىپ ئېيتسام، ۋۇجۇدۇم نەچچە ھەسسە كۈچ ـ قۇۋۋەتكە تولغاندەك ھېس قىلىۋاتىمەن. لەشكەرلەرنى ئىدىتلاپ بولغاندىن كېيىن قەشقەر قەلئەسىنىڭ ئەھۋالىنى بىلىپ كېلىش ئۈچۈن يەزەك ئەۋەتەيلى.

ـــ شۇنداق قىلايلى، ـــ دېدى سەئىدخان، ـــ تۇنۇگۈن ئاخشام ئايغاقچىلار مىرزا ئابابەكرىنىڭ خېلى پۇختا تەييارلىق كۆرگەنلىكىنى مەلۇم قىلغانىدى. ھەر ھالدا ئىشلار پۇختا بولسۇن.

شۇ ئەسنادا يېتىپ كەلگەن تاۋاچى بەگ سەئىدخانغا ئېھتىرام بىلدۇردى:

ـــ لەشكەرلەرنى تولۇق ئىدىتلاپ چىقتۇق، ھەممىسى تۆت مىڭ يەتتە يۈز چىقتى.

سەئىدخان مەمنۇنلۇق بىلەن بېشىنى لىكشىتتى. گەرچە بۇ تۆت مىڭ يەتتە يۈز لەشكەر ھېسابتا ئاز بولسىمۇ، لېكىن ھەممىسى نۇرغۇن جەڭ كۆرگەن، بىرى ئونغا تېتىيدىغان، پىشقان شىر يۈرەك ئەزىمەتلەردىن ئىدى.

سەئىدخان ئالدىدا قاتار سەپ تارتىپ تۇرغان سەركەردىلىرىگە قاراپ پەرمان چۈشۈردى:

ـــ سەركەردە خوجا ئەلى باھادىر بىلەن سەركەردە مەخسۇد ئەلى بەش يۈز لەشكەر بىلەن يەزەك بولۇپ قەشقەر شەھىرىنىڭ مۇداپىئەسىنى چارلاپ كەلسۇن.

ـــ پەرمانبەردارمىز! ـــ دېدى ئىككى سەركەردە.

خوجا ئەلى باھادىر بىلەن مەخسۇد ئەلى لەشكەرلىرىنى باشلاپ تۇمەن دەريا سىنىڭ كېچىكىدىن ئۆتۈشكە باشلىدى.

ـــ ئۇلۇسبېگى مەن بىلەن بىللە قەلبىدە تۇرىدۇ، ـــ دېدى سەئىدخان پەرمانىنى داۋاملاشتۇرۇپ، ـــ بەھرىكە مىرزا بىلەن دائىم ئەلى مىرزا بەرەنغار سەركەردىلىككە، ئىسھاق باھادىر، ئۇزۇن ساقال توختىقۇلى ئورۇنباسارلىققا، قارا قۇلاق مىرزا ئىلغار سەركەردىلىككە، شاھىنەزەر مىرزا بىلەن ئەلى مىرەك مىرزا ئورۇنباسارلىققا، مىرزا ئەلى تاغايى جەۋەنغار سەركەردىلىككە، بەگ مۇھەممەد مىرزا، سەبۇر مىرزا، مۇھەممەد ھاجى مىرزا، بابا سادىق مىرزىلار ئورۇنباسارلىققا، مىرزا ھەيدەر كۆرەگان بىلەن ئۇنىڭ ئەتكەسى مەۋلانە مۇھەممەد چاغداۋۇللۇققا تەيىنلەنسۇن. ھاپىز مىرىم، مىدەكە باھادىر، ئابدۇلۋاھىد باھادىر، خۇدايقۇلى باھادىر، شەيخ نەزەر ياساۋۇل، ياراكا ياساۋۇللار قولداش سەركەردە بولۇپ پەرمان كۈتسۇن.

ـــ پەرمانبەردارمىز! ـــ دەپ جاراڭلىق جاۋاب قايتۇرۇشتى سەركەردىلەر.

ـــ ھەرقايسى قوشۇننىڭ سەركەردىلىرى ئۆز لەشكەرلىرىگە لەرگە قاتتىق ئاگاھ بولۇڭلار. ھەرقانداق ۋاقىتتا، ھەرقانداق سەۋەب بىلەن رەئىيەتنىڭ يېڭنە چاغلىق نەرسىسىگە چېقىلمىغاي.

كىمدىكىم پەرمانغا خىلاپلىق قىلسا، سەركەردىلىرى ئاشۇ لەشكەر بىلەن ئوخشاش ياساققا تارتىلىدۇ. قېنى ئەمدى ياسال[1] بويىچە ئىلگىرىلەڭلار!

※ ※ ※

خوجا ئەلى باھادىر بىلەن مەخسۇد ئەلىنىڭ يەزەك قوشۇنى يېتىپ كەلگەندە قەشقەر ئەمىرى مىرزا يۈسۈپ بەگ ئون مىڭ لەشكىرى بىلەن شەھەرنىڭ سىرتىغا چىقىپ سەپ تۈزۈپ تۇرغانىدى.

ــ ئايغاقچىلارنىڭ مەلۇماتى توغرا ئىكەن، ــ دېدى مەخسۇد ئەلى، ــ مىرزا ئابابەكرى شەھەر سېپىلىنى مۇستەھكەملىگەندىن باشقا، قوشۇننىمۇ تەقلەپ قويۇپتۇ، قارىسىلا سەركەردە، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا مىرزا ئابابەكرى بارەكەمۇ؟

ــ مىرزا ئابابەكرىنى تولىمۇ ئېنىق، گەۋدىلىك ئادەم دەپ ئاڭلىۋىدىم، ئەھۋالدىن قارىغاندا يېڭىسارغا ياكى ياركەنتكە كەتكەن ئوخشايدۇ.

ــ قانداق قىلىمىز؟ دۈشمەنلىرىمىز سەپ تۈزۈپ ئالدىمىزنى توسۇشقا ئۇلگۈرۈپتۇ.

ــ ئەمدى ئارقىمىزغا يانساق، ئۇلارنىڭ خورىكى ئۆسۈپ قالىدۇ، ــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر، ــ ئۇلارنى قەلئە سىرتىغا چىقارماقمۇ تەس. بەلكىم بىزنىڭ كۈچىمىزنى سەل چاغلاپ قالغان بولۇشى مۇمكىن، خان ئالىيلىرىغا دەرھال چاپارمەن ماڭدۇرۇڭ، ئۇ-نىڭغىچە بىز بىر ئامال قىلىپ ئۇلارنى تۇتۇپ تۇرايلى. بۇ بەكمۇ غەنىيمەت پۇرسەتتۇر. مۇبادا بىز ئارقىمىزغا يانساق، ئۇلارمۇ قەلئەگە كىرىپ كېتىشى مۇمكىن.

مەخسۇد ئەلى سەئىدخانغا خەۋەر يەتكۈزۈشكە چاپارمەن ماڭ-غۇزۇۋەتتى. شۇ ئەسنادا ياۋ لەشكەرلىرى سېپىدىن جەڭگە ئۇندەپ

① ياسال ــ سەپ.

ناغرا چېلىندى.

ــ ھەممىڭلار تەمكىن بولۇپ سەپنى مۇستەھكەم ساقلاڭلار، ــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر، ــ تەڭ ھۇجۇم قىلىپ تەڭ چېكىنمىز. راستتىن ھۇجۇم قىلىپ، يالغاندىن چېكىنىمىز. مۇشۇنداق قىلساق، ياۋ بىزنىڭ كۈچىمىزنى ئاجىز چاغلاپ بىخۇدلىشىدۇ. ئۇنىڭغىچە ئاساسلىق قوشۇنىمىز يېتىپ كېلىدۇ. ئاساسلىق ۋەزىپىمىز ياۋنى ئالداپ توتۇپ تۇرۇش.

خوجا ئەلى باھادىر بىلەن مەخسۇد ئەلى ئېتىنى يەڭگىل دۈلتتى، لەشكەرلەر ئۇلارغا ئەگەشتى. ئۇلار ياۋ سېپىگە بىر ئۇن يېتىم ئارىلىق قالغاندا توختىدى.

ــ ماڭلايسۆيەنىڭ ھەقىقىي تەخت ئىگىسى سۇلتان سەئىد خان ئالىيلىرىنىڭ باھادىرلىرى يېتىپ كەلدى! ــ دەپ توۋلىدى خوجا ئەلى باھادىر ياۋ سېپىگە قاراپ، ــ كەچۈرۈمگە ئېرىشىپ ئامان قېلىشنى خالايدىغانلار دەرھال قوراللىرىڭلارنى تاشلاپ ئىتائەت گەردىنىڭلارنى سۇنۇڭلار!

قەشقەر ئەمىرى مىرزا يۈسۈپ بەگ سەپنىڭ ئالدىغا چىقىپ جاۋاب بەردى:

ــ كىمسەن ھاي، ئۆزىنى چاغلىماي كاركىرىغان؟! يۈرىكىڭىنى قاپتەك قىلىپ ئەل بولۇشتىن گەپ ئاچسىنا؟ ئاشۇ تۆت توك ــ توك لەشكىرىڭ بىلەن بىزنى ئەل قىلماقچىمۇ سەن؟ لاپ ئېتىپ شەھەر ئالىمەن دېمەي، نوچى بولساڭ جەڭگە ھازىرلان!

ــ ئەمىر جانابلىرى ئالدىراپ جەڭدىن ئېغىز ئاچمىسلا، بىز ئۇچۇن جەڭ كۈنلىرى بەئەينى مەشۇقىمىزنىڭ ۋىسالىغا يەتكەن ئىشرەت كېچىسىدۇر. جەڭ ناغرىسىنىڭ ساداسى توي بەزمىسىدۇر.

مەخسۇد ئەلى داڭدار مەرگەن ئىدى. ئۇ ئەمىر مىرزا يۈسۈپ بەگنى چۆچۈتۈپ قويۇش ئۈچۈن پەم بىلەن ياغا ئوق بېسىپ، ئۇنىڭ چاقما كاۋىدەك يوغان سەللىسىنى نىشانغا ئالدى. ۋېڭىلداپ ئۇچقان ئوق مىرزا يۈسۈپ بەگنىڭ سەللىسىنى ئۇچۇرۇۋەتتى.

مىرزا يۈسۈپ بەگ ھودۇققان ھالدا ئېتىنىڭ بوينىنى قۇچاقلىۋالدى.

ـــ سىلىنى ئاياپ قويغانلىقىمىز ئۈچۈن سەللىلىرىنى نىشانغا ئالدۇق، ـــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر قاقاھلاپ كۈلگىنىچە، ـــ ئەل بولامدىلا ياكى جەڭ قىلامدۇق؟

ئۆزىنى سەل ئوڭشىۋالغان مىرزا يۈسۈپ بەگ لەشكەرلىرىنىڭ كۆپلۈكىگە ئىشەنچ قىلىپ، جان ـ جەھلى بىلەن ۋارقىرىدى:

ـــ قېنى باھادىرلىرىم، ئۆزىنى چاغلىمايلا شىلتىڭ ئاتقان بۇ دەيۇزلەرنىڭ كاللىسىنى قوغۇن ئۈزگەندەك ئۈزۈپ تاشلاڭلار!

خوجا ئەلى باھادىر بىلەن مەخسۇد ئەلىنىڭ بەش يۈز لەشكىرى خۇددى تۈگۈلگەن مۇشتقا ئوخشاش سەپ تۈزگەنىدى. ئۇلار بىردە ھۇجۇم قىلسا، بىردە چېكىنەتتى، چېكىنىپ تۇرۇپ تۈيۇقسىزلا ھۇجۇمغا ئۆتەتتى. ھۇجۇمى خۇددى مۇداپىئەدە تۇرۇپ مۇشت ئاتقاندەك زەربىلىك ئىدى. قەشقەر لەشكەرلىرى خېلى تىرىشچانلىق كۆرسىتىپمۇ، بۇ بەش يۈز لەشكەرنىڭ سېپىنى بۇزۇۋېتىشكە مۇۋەپپەق بولالمىدى. مىرزا يۈسۈپ بەگ رەقىبلىرىنى سەل چاغلاپ قالغانلىقىنى ھېس قىلىۋاتاتتى. شۇ ئەسنادا جەڭ مەيدانى تۈيۇقسىز باستۇرۇپ كەلگەن تۆت مىڭدىن ئارتۇق ئاتلىق لەشكەرنىڭ ئاتلىرىنىڭ تۇياق ئاۋازىدىن لەرزىگە كەلدى. نەچچە ئونلىغان تۇغچى لەشكەرلەرنىڭ قولىدىكى تۇغ ـ ئەلەملەر كۆكتە لەپىلدەپ، ئاجايىپ سوۋ ـ ھەيۋە پەيدا قىلغانىدى. ئاتلارنىڭ تۇيىقىدىن كۆتۈرۈلگەن چاڭ ـ توزانلار قۇياشنىڭ يۈزىنى توسۇۋالغانىدى.

جەڭ ۋەزىيىتىنى كۆزىتىپ تۇرغان مىرزا يۈسۈپ بەگ تۈيۇقسىز باستۇرۇپ كەلگەن قوشۇننى كۆرۈپ بىردىنلا ھودۇقتى. ئۇلار جاسارەت بىلەن ھۇجۇمغا ئۆتكەنىدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭغا سېئىدخانىنىڭ لەشكەرلىرى تۆت مىڭ ئەسكەر، قىرىق مىڭ كۆرۈنۈپ كەتكەنىدى.

قەشقەر لەشكەرلىرىنمۇ خوددى سەركەردىسىگە ئوخشاش جەڭگىۋارلىقىنى يوقىتىپ ساراسىمىگە چۈشتى. مىرزا يۈسۈپ بەگ دەرھال چېكىنىش پەرمانى چۈشۈرۈپ، ئۆزى ئەڭ ئاۋۋال شە- ھەرگە قاراپ قاچتى، ئارقىسىدىن قوغلاپ كەلگەن سەئىدخانىنىڭ لەشكەرلىرىنى سېپىل ئۈستىدىكى لەشكەرلەر ئوقيا، مەنچاناقلار- دىن ئوق، تاش ياغدۇرۇپ چېكىندۈردى.

ھەئە، ئەندىجاندىكى تۇتلۇق جېڭىدە سەئىدخاندىن قاتتىق يېڭىلگەن مىرزا ئابابەكرى قەشقەر شەھىرىنىڭ سېپىللىرىنى قايتىدىن مۇستەھكەملىگەنىدى. ئېگىزلىكى يېگىرمە بىر گەز كېلىدىغان ھەيۋەتلىك سېپىلنىڭ ئۈستىدە تۆت ئاتلىق لەشكەر ئۇياقتىن ـ بۇياققا بىمالال ماڭالايتتى. سېپىلنىڭ ئۈستىدە ئاز دېگەندە ئوتتۇزغا يېقىن بۇرج، جەببەخانا[1]، مەنچاناق، زەمبىرەك سۇپىسى بار ئىدى. ئوزۇق ـ تۈلۈكى تەل، مۇداپىئەسى مۇستەھكەم بولسىلا، ئوتتۇز ـ قىرىق مىڭ لەشكەر بىلەنمۇ قەشقەر شە- ھىرىنى ئالماق تەس ئىدى.

سەئىدخان زىيادە ئۆلۈم ـ يېتىمنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈ- چۈن، ئىلاجسىز ھۇجۇمنى توختىتىشقا مەجبۇر بولدى. بەش مىڭ- غا يېقىن لەشكىرى بىلەن شەھەرگە كىرىۋالغان مىرزا يۈسۈپ بەگ مىرزا ئابابەكرىدىن ھەمدەمگە لەشكەر ئەۋەتىشنى ئىلتىماس قە- لىپ يارکەنتكە چاپارمەن ماڭغۇزدى ـ دە، مۇداپىئەنى كۈچەيتىپ جەڭگە چىقماي يېتىۋالدى.

※ ※ ※

سەئىدخان جىلە بولۇپ قالغانىدى.

لەشكەرلەر شەھەرگە بىرنەچچە قېتىم ھۇجۇم قىلغان بول- سىمۇ، سېپىل ئۈستىدىن يامغۇردەك يېغىۋاتقان ئوق، تاش، كۆ- تەكلەرنىڭ زەربىسىدىن سېپىلغا چىقىش ئۇياقتا تۇرسۇن، كۆپ

① جەببەخانا ـــ قورال ـ ياراغ ئىسكىلاتى.

تالاپەتكە ئۇچرىدى.

بۇگۈن شاھ چېدىرىدا ئۆزى يالغۇز خىيال سۈرۈپ ئولتۇرغان سەئىدخان سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ كىرگىنىنى كۆرۈپ، يېنىدىن جاي كۆرسەتتى.

ــ قەشقەر شەھرىنىڭ مۇداپىئەسىنىڭ بۇنچە مۇستەھكەم ئىكەنلىكىنى خىيالىمغىمۇ كەلتۈرمىگەنىكەنمەن، ــ دېدى سەئىدخان ھەسرەتلەنگەن ھالدا، ــ شۇنچە ھەشەم تارتىپ كېلىپ، قەشقەر شەھرىنىڭ بوسۇغىسىغىمۇ يېقىنلىشالمايۋاتىمىز.

سەييىد مۇھەممەد مىرزا بىرئاز تۇرۇۋېلىپ ئېغىز ئاچتى:

ــ ھۇزۇرلىرىغا مۇناق بىر مۇددىئا بىلەن كىرگەنىدىم.

ــ قېنى خوش.

ــ مىرزا يۈسۈپ بەگ قەشقەر سېپىللىرىنىڭ مۇستەھكەم، مۇداپىئەسىنىڭ چىڭلىقىغا ئىشىنىپ، يارکەنتتىن كېلىدىغان ھەمدەمچى لەشكەرلەرنىڭ يولىغا قاراپ، قەستەن جەڭگە چىقمايۋاتىدۇ. بىرنەچچە قېتىملىق ھۇجۇمىمىزدىن ئىسپاتلاندىكى، قەشقەرنى ئاسانلىقچە ئېلىشىمىز مۇمكىن ئەمەستەك قىلىدۇ. تىرىكشىپ تۇرۇۋەرسەك، ناۋادا ياۋنىڭ ھەمدەمچى لەشكەرلىرى كېلىپ قالسا، ۋەزىيەت بىزگە پايدىسىز بولۇپ قالىدۇ. شۇڭا، لەشكەرلىرىمىزنى دەرھال ئاتلاندۇرۇپ يېڭىسارغا ھۇجۇم قىلايلى. يېڭىسار قەلئەسى قەشقەر بىلەن يارکەنت ئوتتۇرىسىدىكى مۇھىم ئۆتكەل. ناۋادا يېڭىسار قەلئەسىنى ئالالىساق، قەشقەر بىلەن يارکەنتنى ئالمىقىمىز ئاسانغا توختايدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە يارکەنتتىن ھەمدەمگە كېلىدىغان لەشكەرلەرنىڭ يولىنى ئۇزۇپ تاشلىيالايمىز.

سەئىدخان بىرئاز ئۇمىدلەندى:

ــ شۇنداق قىلىمايمۇ چارە يوقتەك قىلىدۇ. بىز ئۇچۇن ھازىر چوڭ ياكى كىچىك بولسۇن پۈت دەسسەپ تۇرغۇدەك قەلئەدىن بىرىگە ئىگە بولۇش تولىمۇ زۆرۈر. قاچان يولغا چىقساق بولۇر؟

ــ كېچىكتۇرۇشكە بولمايدۇ، ــ دېدى سەييىد مۇھەممەد

مىرزا، ـــ مىرزا يۈسۈپ بەگنىڭ چاپارمىنى يارکەنتکە بېرىپ بولاي دېدى. شۇڭا مىرزا ئاباباەكرىنىڭ ھەمدەمچى لەشكەرلىرى يولغا چىقىپ بولغۇچە، يېڭسارغا بېرىپ بولۇشمىز كېرەك. ھازىرلا يولغا چىققىنىمىز ئەۋزەل.

ـــ مىرزا ئاباباەكرىنىڭ ئەھۋالىنى بىلىپ كېلىشكە ئەۋەتكەن ئايغاقچى ئەجەب كېچىكتىغۇ؟

سەييىد مۇھەممەد مىرزا بارماقلىرىنى پۈكۈپ كۈن سانىشقا كىرىشتى. ھەئە، ئۇلار تېخى ئاتۇش تەۋەسىگە يېتىپ كەلمەستىلا قەشقەر بىلەن يارکەنتکە ئايرىم ـ ئايرىم ئايغاقچى ماڭغۇزغاندى.

ـــ قايتىپ كېلىدىغان ۋاقتىمۇ بولۇپ قاپتۇ. مىرزا ئاباباەكرىنىڭ پايلاقچىلىرىغا يولۇقۇپ قالمىغان بولسا.

سەئىدخان لام ـ جىم دېمىدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ مىرزا ئاباباەكرىنىڭ ئەھۋالىنى بەكمۇ بىلگۈسى بار ئىدى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم!

شاھ چېدىرىغا مىرزا ھەيدەر كۆرەگان كىرىپ كەلگەندى. سەئىدخان ئۇنىڭغا سىڭلىسى مۇھىب سۇلتان مەلىكىنى بېرىپ، كۆرەگانلىق مەرتىۋىسى ئىنئام قىلغاندىن كېيىن، ئۇنىڭغا ھەر قانداق ۋاقىتتا قېشىغا ئىجازەتسىز كىرىش ئىمتىيازى بەرگەندى.

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام.

سەئىدخان بىلەن سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئۇنىڭ سالامىنى تەڭلا ئېلىك ئالدى.

ـــ بىمەھەل ۋاقىتتا كىرىپ قالدىمۇ قانداق؟

مۇھىم بىر مەسلىھەتنىڭ ئۈستىگە كىرىپ قالغان ئوخشايمەن دەپ ئويلىغان مىرزا ھەيدەر كۆرەگان كەينىگە يېنىشقا تەمشەلدى.

ـــ سەن ئۇچۇن بول دەرگاھنىڭ بىمەھەلى يوق. كەل، يېنىمغا كېلىپ ئولتۇر، ـــ دېدى سەئىدخان مىرزا ھەيدەرگە سول يېنىدىن جاي كۆرسىتىپ، ـــ بۇنىڭدىن كېيىن سەلتەنەت سۆھ-

بەتلىرىدىن ئۆزۈكنى چەتكە ئالمىساڭمۇ بولىدۇ، كىچىكلەر تاكى خىزمەتكە قەدەم قويمىغۇچە ۋۇجۇدىدا قابىلىيەت پەيدا بولمايدۇ. ئۇلۇغ ئىشلارغا، چوڭ مەربىكىلەرگە ئىشتىراك قىلمىساڭ، مەرتد ـ ۋىلىك كىشىلەر، خان ـ سۇلتانلار، ۋەزىر ـ ئەمىرلەر جەم بولغان سورۇنلاردا تەمتىرەپ قالىسەن. كىچىكلەر چوڭلار بىلەن دائىم بىللە بولسا، ئۇلارنىڭ كۆڭلى ۋە كۆزى ھەر ئىشقا تونۇشلۇق بو ـ لۇپ قالىدۇ ـ دە، كاتتا مەربىكىلەردە تەمتىرەپ قالمايدۇ. بۇ ئۇلار ـ نىڭ جاھان سوراش، سەلتەنەت ئىشلىرىنى ئوڭۇشلۇق قىلىشىغا پايدىلىقتۇر. ئۇنىڭ ئۇستىگە، ئەگەر خىزمەتنىڭ قائىدە ـ يوسۇن ـ لىرىنى بىلمىسە، ئۆزگىلەرگە خىزمەت بۇيرۇيالمايدۇ، ئەيىبىنى ھۇنەردىن پەرقلەندۇرەلمەيدۇ، سالاھىيەت ئەھلى ۋە سالاھىيەت يو ـ لىنى تۇتالمايدۇ. مەنمۇ مەرھۇم خان ئاتامنىڭ مۇلازىمىتىدە بول ـ غىنىمدا، ئۇلار بۇ ھېكمەتنى كۆڭلۇم ھۇجرىسىغا نەقىشلىگەن ـ دى. ئەمدى بۇنى ساڭا ئۆگىتىۋاتىمەن. ئەمەل قىلساڭ پايدىسىنى كۆرىسەن.

ـــ كالامىلىرىنى ئېسىمدە مەھكەم ساقلايمەن، ـــ دېدى مىرزا ھەيدەر كۆرەگان بېشىنى ئېگىپ.

ـــ لېكىن، خىزمەت قىلىشنىڭمۇ چېكى بار. ھۆرمەت كۆر ـ سىتىش مۇۋاپىق ئەمەسلەرگە، خۇسۇسەن چاكار ـ خىزمەتكارلارغا خىزمەت قىلمىساڭمۇ بولىدۇ. خەقنىڭ كۆزىگە خار كۆرۈنۈپ قال ـ ماسلىق ئۈچۈن، سورۇن ۋە مەربىكىلەردە مەرتىۋەڭنىڭ ھۆرمىتى ـ نى ساقلىشىڭ لازىم، ئەمما زىيادە گىدىيىۋالساڭمۇ باشقىلار كۆ ـ رەگانلىق مەرتىۋىسىنى پەش قىلىپ تەكەببۇرلۇق قىلىۋاتىدۇ، دەپ ئارقاڭدىن پىتنە قىلىشى مۇمكىن. شۇڭا ھەرقانداق ئىشتا مەس ـ لىھەت، كېڭەشكە ئورۇن بەرگەيسەن، مۇۋاپىق كۆرگەن مەسلىھەت ۋە تەدبىرلەرنى قوبۇل قىلغايسەن.

ـــ خوش، ـــ دېدى مىرزا ھەيدەر كۆرەگان.

ـــ ئۆرە تۇرۇۋەرمەي يېنىمغا كېلىپ ئولتۇر.

ئۇ سەئىدخاننىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇردى. شۇ ئەسنادا ھۆ ـ

دەيچى بەگ كىرىپ كەلدى.

ـــ مەلۇم بولغاي!

ـــ سۆزلە، ـــ دېدى سەئىدخان.

ـــ يارىكەنتتىن ئايغاقچى كەلدى.

ـــ باشلاپ كىر.

ھايال ئۆتمەي ئايغاقچى كىرىپ كەلدى.

ـــ ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، ـــ دېدى ئۇ سالام ـ سەھەت يوسۇنلىرىنى بەجا كەلتۈرگەندىن كېيىن، ـــ قۇدرەتلىك پاناھگا ـ ھىمىزنىڭ ماڭلايسۆيەگە قەدەم تەشرىپ قىلغىنىدىن خەۋەر تاپقان يارىكەنتتىكى رەئىيەت قانچىلىك ھاياجانغا چۆمگەن بولسا، مىرزا ئاباباەكرى شۇنچىلىك تەشۋىشكە ئەسىر بولۇپتۇ، تۇتلۇق جېڭىدە مىرزا ۋەلىبەگ قاتارلىق بەش سەركەردىسىنى ئاختا قىلىپ جازا ـ لىغاندىن كېيىن، شاھىدانە كۆكۈلداش، مۇھەممەدبەگ قاتارلىق ئەمىرلىرىدىنمۇ گۇمانلىنىپ جازالىغان ھېسابتا قازىقا سالغاندىن كەن، ھازىر ئۇنىڭ دەرگاھىدا سىپاھىلىقىنىڭ ھۆددىسىدىن بەجاندىل چىقالىغۇدەك سەركەردىلىرىنىڭ تايىنى قالماپتۇ، شۇنداقتىمۇ مىرزا ئاباباەكرى دېھقان بولامدۇ، تىجارەتچى، ھۈنەرۋەن ـ كاسىپ بولامدۇ ۋاللاھۇئەلەم ئون بەش ياشتىن يۇقىرى بېلى باغلاقلىق ئەركەك بولسىلا چېرىكلىككە تۇتۇپ مەشىقلەندۈرۈۋېتىپتۇ. ئەسلىدىنلا لەشكىرىي تەربىيە كۆرمىگەن بۇ كىشىلەرنىڭ سەپ تۈزۈشلىرىمۇ، قورال تۇتۇشلىرىمۇ تولىمۇ كۆلكىلىك.

سەئىدخان مەمنۇنلۇق بىلەن كۈلۈمسىرىدى:

ـــ بۈزرۇك مومام شاھ بېگىم بىلەن ھامىمام مېھرىنىگار خېنىمنىڭ ئەھۋالىنى بىلەلىدىڭمۇ؟

ـــ كەچۈرسىلە ئالىيلىرى، خەۋەر يەتكۈزۈشكە ئالدىراپ تۇرغاچقا، ئۇنىڭ ئۈستىگە شەھەردە ئايغاقچى، پايلاقچىلار مەغلداپ كەتكەچكە ئول بۈزرۈكۈارلىرىمىزنىڭ ئەھۋالىنى ئېنىقلاشقا ئامال قىلالمىدىم، ئەمما مۇنداق بىر ئېچىنىشلىق ۋەقە قۇلىقىمغا كىرىپ قالدى: مىرزا ئاباباەكرى بىر تۇغقان سىڭلىسى خانسۇلتان خېنىمنى سەلتەنەتىمگە نارازىلىق بىلدۈردى، ماڭا

دۇشمەنلىك ۋە قەست قىلىش غەرىزى بار، دېگەن گۇمان بىلەن زىندانغا سولاپ، يېگىلى تائام، ئىچكىلى سۇ بەرمەي قىيناپتۇ، ھەتتا سۇ ئورنىدا چاغىر[1] بېرىپتۇ. پاك ئېتەكلىك، پاكىز نەسەبلىك، پۇتكۇل ئۇيغۇرنى ئىبادەت ۋە خەيرلىك ئەمەللەر بىلەن ئۆتكۈزگەن پەرىشتە سۈپەت ئول مەزلۇمە ئاخىر ئاچلىق ۋە ئۇسسۇزلۇقتا قىينىلىپ ئۆلۈپتۇ، يەنە... ــ ئايغاقچى دەيمۇ، دېمەيمۇ دېگەندەك مىرزا ھەيدەر كۆرەگانغا بىرنەچچە دەقىقە قاراپ قويۇپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى، ــ يەنە بەدەخشاندا بۇزرۇك خانىش شاھ بېگىم ئالىيلىرى بىلەن بىللە ئەسىرگە چۈشكەن، مىرزا ھەيدەر كۆرەگان جانابلىرىنىڭ بىر تۇغقان ئىنىسى مۇھەممەد شاھنى ئاختا قىلىپ، خىزمىتىگە سالغانكەن، كەمىنىلىرى يارکەنتكە بېرىشتىن بىر كۈن ئاۋۋال مەيدىسىدىن كاۋاپ زىخى بىلەن تامغا مىخلىتىپ، قىيناپ ئۆلتۈرگۈزۈپتۇ.

ئىنىسىنىڭ ئۆلۈم خەۋىرىنى ئاڭلىغان مىرزا ھەيدەر كۆرەگان ھۆركىرەپ يىغلىۋەتتى. سەئىدخان بىلەن سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ قوشۇمىلىرى غەزەپتىن تۇرۇلۇپ كەتكەنىدى.

ــ بولدى چىقىپ كەت، ــ دېدى سەئىدخان ئايغاقچىغا قاراپ، ئاندىن مىرزا ھەيدەر كۆرەگانغا تەسەللى بەردى، ــ كۆڭلۈڭنى يېرىم قىلما. بۇ قىساسنى ئول مەلئۇندىن چوقۇم ئالىمىز.

ــ ئۆزلىرىنى تۇتۇۋالسىلا ئوغلۇم، ــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا تەسەللى بېرىپ، ــ قۇدرەتلىك تەڭرىم زالىم پاسىقلارنىڭ جازاسىنى ھامان بېرىدۇ. ئۆزبىنىڭ بىر تۇغقان سىڭلىسىغا ۋە ئىنىسىنىڭ ئوغلىغا بۇنداق ئازابلارنى سالغان ئول مەلئۇن پاك ۋە ئىززەت ـ ھۆرمەتكە ئىگە شاھ بېگىم ئالىيلىرىغا ۋە مېھرىنىگار خېنىمغا نېمە كۈنلەرنى كۆرسەتكەندۇ؟...

ــ سەركەردىلەرگە پەرمانىمنى يەتكۈزۈڭ! ــ دېدى سەئىدخان چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ تۇرۇپ، ــ دەرھال يېڭىسارغا ئاتلانـ

① چاغىر ــ ھاراقنىڭ بىر تۈرى.

غاي. ئاللاھ نامىدىن قەسەمكى، مىرزا ئاباباەكرىنىڭ كاللىسىنى ئېلىپ، ياركەنت شەھىرىنىڭ قوۋۇقىغا ئېسىپ خارۇزار قىلمىسام بۇ ھۇدۇدتىن ھەرگىز كەتمەيمەن!

135

شۇ كۈنلەردە ياركەنت شەھىرىنى ۋەھىمە قاپلىغانىدى. شەھەر كوچىلىرىدا ئانچە ـ مۇنچە ھاجەتمەن، يايمىچىلاردىن باشقا بارلىق دۇكان ـ سارايلار تاقالغان، ھۇنەرۋەن ـ كاسىپلار ئىش توختاتقان، ئاۋات چارسۇ ـ رەستىلەر چۆلدەرەپ قالغانىدى.

ھەرقايسى تۈمەن، يېزا ـ قىشلاقلاردىن مەجبۇرىي تۇتۇپ كەلگەن ئاتمىش مىڭغا يېقىن چېرىكنىڭ مەشىق ئەھۋالىنى كۆزدىن كەچۈرۈۋاتقان مىرزا ئاباباەكرى تولىمۇ روھسىز ئىدى، ئېگىز، بەستلىك كەلگەن بۇ ئادەم شۇ تاپتا قورۇلۇپ، پاكارلاپ كەتكەنەك كۆرۈنەتتى، شۇنداقتىمۇ قان تولغان كۆزلىرى چېرىكلەرنىڭ ھەرىكىتىگە مىختەك تىكىلگەنىدى. دېھقان، ھۇنەرۋەن، تىجارەتچى ۋە شەھەر ئاھالىسىدىن تەركىب تاپقان بۇ چېرىكلەرنىڭ تۈزگەن سەپلىرى رەتسىز، ھەرىكەتلىرى كالانپاي ئىدى؛ ئاتقان ئوقلىرى نىشانغا تېگمىش تۇرسا ئاللىقاياقلارغا قېيىپ كېتەتتى؛ مىنگەن ئاتلىرى شاشلىق قىلسا ئات ئۈستىدە مەزمۇت ئولتۇرالماي، گاھ ئاتنىڭ بوينىغا، گاھ ساغرىسىغا چۈشۈپ قالاتتى، جان ۋەھىمىسىدە ئاتنىڭ تىزگىنىنى مەھكەم تارتىپ تۇرۇۋالاتتى، تۇخۇ يۇرەكلىرى قوزال ـ ياراغلىرىنى تاشلىۋېتىپ ئۆزىنى يەرگە ئاتاتتى. سانى بار، ساپاسى يوق بۇ لەشكەرلەرنىڭ ئەھۋالىنى كۆرۈپ تۇرغان مىرزا ئاباباەكرىنىڭ ۋۇجۇدىنى چەكسىز ئۈمىدسىزلىك چۈلغىۋالدى.

«ئەھۋالدىن قارىغاندا، سەلتەنەت سۈرۈدىغان كۈنلىرىم ئا-خىرلاشقان ئوخشايدۇ. مەن تېخى بۇلارنى باشلاپ بېرىپ، قەشقەر-نى ياۋنىڭ تەھلىكىسىدىن خالاس قىلارمەن دەپ ئويلاپتىكەنمەن، بۇنداق لەشكەر بىلەن جەڭگە بېرىش تۈگۈل، قوغۇن ئوغرىلاشقا بېرىشمۇ خەتەرلىك. ئېھ تەڭرىم، ھەرقانچە گۇناھىم بولسىمۇ، ئۆزۈڭ پاناھىڭدا ساقلىغايسەن...»

مىرزا ئابابەكرى خىيالىدىن باش كۆتۈرۈپ، سەركەردىسى پىرئەلىبەگكە قارىدى:

ـــ سەن يۈز نۆكەر بىلەن بېرىپ ياۋنىڭ ئەھۋالىنى بىلىپ كەل.

ئاللىقانداق خىيالغا ئەسىر بولۇپ تۇرغان پىرئەلىبەگ مىرزا ئابابەكرىنىڭ مەقسىتىنى چۈشىنەلمەي ياندۇرۇپ سورىدى:

ـــ يېڭىسارغا بارامدىم ئالىيلىرى؟

ئىچى تىتىلداپ تۇرغان مىرزا ئابابەكرى غەزەپ بىلەن گۈر-كىرىدى:

ـــ ئاۋۇ ئىككى دولاڭنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى باشمۇ ياكى قا-پاقمۇ؟ ئەلۋەتتە يېڭىسارغا بارىسەن. يولدا ئېھتىيات قىل. ياۋ قوشۇنىنىڭ ئەھۋالىنى يوشۇرۇنچە كۆزەتسەڭلا بولدى. ئۇلار بەل-كىم بۇ چاغقا يېڭىسار قەلئەسىنى ئېلىپمۇ بولغاندۇ، ناۋادا يولدا دوقۇرۇشۇپ قالساڭ، دەرھال قايتىپ كېلىپ خەۋىرىنى بەر. كاتتا تۆھپە ھېسابىدا ئىنئام بېرىمەن.

مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئىنئام بېرىمەن دېگەن سۆزلىرىنى ئاڭلاپ پىرئەلىبەگنىڭ ۋۇجۇدىنى سۇر باستى.

«ئىنئام بېرەرمىش تېخى. جازادۇر تايىنلىق. ھازىرغا قەدەر قايسى بىر سەركەردە كۆرسەتكەن تۆھپىسىگە لايىق ئىنئام ئېلىپ باققان؟ ئۇنداق ئىنئامنى ئېلىشتىن تەڭرىم ئۆز پاناھىدا ساقلىغاي...»

تۇڭمەس غەم ـ تەشۋىشكە ئەسىر بولغان مىرزا ئابابەكرى پىرئەلىبەگنىڭ چىرايىغىمۇ قارىماي، بېشىنى ئىتتىك ئوردا تە-

رەپكە بۇرىدى.

يۈز نۆكەر بىلەن يولغا چىققان پىرئەلىبەگنىڭ كۆز ئالدىدىن مىرزا ئاباباكرىنىڭ ئوردىدا ئەمىرلەرگە ئىنئام تارقاتقان كۆرۈنۈشى لىپ قىلىپ ئۆتتى.

پىرئەلىبەگ يېڭىسار ئەمىرى پىرئەمىن دورغىنىڭ ئوغلى ئىدى. مىرزا ئاباباكرى يىراقتىكى ئەمىرلەرنى تىزگىنلەپ تۇرۇش ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ ئوغۇللىرىنى نامدا ئوردىسىدا مەنسەپكە تەيىنلىگەن بولۇپ، ئەمەلىيەتتە يېنىدا تۇرغاق قىلىپ ساقلىغانىدى. مىرزا ئاباباكرىنىڭ كەشمىرگە قىلغان يۈرۈشىگە پىرئەلىبەگمۇ قاتناشقانىدى. مىرزا ئاباباكرى كەشمىردىن غەلىبە بىلەن يار-كەنتكە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، سەركەردىلىرىنى تارتۇقلاش ئۈچۈن خەزىنىچى بەگنى بۇيرۇپ شاھنىشىننىڭ ئوتتۇرىسىغا بىر پەتنۇس تىللا ئاچىقتۇردى ۋە سەركەردىلەرنى تەرتىپ بويىچە كىرگۈزۈپ، ھەر بىر سەمەدىن تىللا ئېلىشنى بۇيرۇدى. پېشقەدەم ئەمىرلەر بىر ـ بىرلەپ كېلىپ تىللا دۆۋىسىگە قولىنى تەگكۈزۈپ قويۇپ، ھېچنېمە ئالماي ئۆز ئورۇنلىرىغا قايتىپ كېلىشتى. نۆۋەت پىرئەلىبەگ قاتارلىق بىرقانچە ياش سەركەردىلەرگە كەلگەندە، بىر سەمەدىن تىللا ئېلىشىپ، مىرزا ئاباباكرىگە مىننەتدارلىق بىلدۈرۈپ ئۆز ئورۇنلىرىغا قايتىشتى. ئەمما ئىككى كۈن ئۆتكەندە مىرزا ئاباباكرى پىرئەلىبەگ قاتارلىق سەككىز نەپەر ياش سەركەردىنى يوقلاپ بىر باھانە بىلەن ئەللىك دەررە ئۇرغۇزۇپ، ئەللىك تىللا جەريمانە قويدى.

پىرئەلىبەگ دەررە زەربىسىدىن ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالدى.

ـــ ئاشۇنچىلىك كىچىككىنە سەۋەنلىك ئۈچۈن ئەللىك دەررە ئۇرغۇزدى. بەكمۇ ئۇۋالچىلىقىغا قالدىم، ـــ دەپ داتلىدى ئۇ، يوقلاپ كەلگەن پېشقەدەم ئەمىرگە.

ـــ بۇ ئەللىك دەررە ئول سەۋەنلىكلىرى ئۈچۈن ئۇرۇلغان ئەمەس.

پىرئەلىبەگ ئەجەبلەنگەن ھالدا سورىدى:

ـــ ئۆزۈم بىلمەيدىغان قانداق ئېغىر گۇناھكەن ئۇ؟ مالال كەلمىسە كۆرسىتىپ بەرسىلە.

پېشقەدەم ئەمىر ئاچچىق كۈلۈمسىرىدى:

ـــ سىلى ئوردىغا يېڭى كەلدىلە، شۇڭا بىر قىسىم قائىدە ـ يوسۇنلارنى بىلمەيدىلا. ھېلىقى كۈنى خان ئالىيلىرى شاھنىشىندا تىللا ئىنئام قىلغاندا، سىقىملىرىنى تولدۇرۇپ تىللا ئالغانلىرى يادىلىرىدا بارمۇ؟

ـــ يادىمدا بولمامدىغان تەقسىر، شۇنچە كۈچەپمۇ ئاران يـ ـگىرمە تۆت تىللا ئالالاپتىمەن.

ـــ ھەببەللى، گەپ مانا مۇشۇ تىللادا، كۆز ئالدىلىرىغا كەل ـ تۈرۈپ باقسىلا، ئاشۇ چاغدا كۆپ ساندىكى ئەمىرلەر تىللاغا قول ئۇزىتىپ قويۇپ، بىر تىللامۇ ئالمىدى. بۇنى كۆرگەن بولغىيتتى ـ لە ھەقىچان؟

ـــ كۆرگەنمەن، شۇ چاغدا ئۇلار نېمىشقا خان ئالىيلىرىنىڭ ئىنئامىنى قوبۇل قىلمايدىغاندۇ، دەپ تولىمۇ تەئەججۈپلەنگەنـ ـدىم.

ـــ سىلى بىلەن بىللە دەرىگە تارتىلغانلارنىڭ ھەممىسى ئاشۇ كۈنى سىقىمىنى تولدۇرۇپ تىللا ئالغانلار.

ـــ بۇنىڭ نېمە يامىنى بار؟ ئىنئامنى خان ئالىيلىرى ئۆزى بۇيرۇغان تۇرسا.

ـــ خان ئالىيلىرىنىڭ بۇيرۇغىنى راست، ئەمما ئېلىشقا بولمايدۇ. تېخى سىلى يەڭگىلرەك جازاغا ئۇچرىدىلا، ئاتىلىرىنىڭ يۈزىنى قىلدى بولغاي، ئىنئامنى قوبۇل قىلغانلىق سەۋەبىدىن ئاختا قىلىنغانلار، ھەتتا كاللىسىدىن ئايرىلغانلار بار. ئالتۇن خان ئالىيلىرىنىڭ جېنى، ئۇ خەزىنىگە كىرىدۇ، ئەمما ھەرگىز چىقـ ـمايدۇ. كونا شەھەر خارابىلىرىدە قازىقتا ئىشلەۋاتقانلارنى كۆر ـ گەنلا، ھەممىسى ئالىيلىرى ئۈچۈن ئالتۇن ـ كۈمۈش ئىزدەۋاتقان شور پېشانىلەر.

ـــ باشتىلا ئاگاھلاندۇرۇپ قويغان بولسىلىچۇ؟

ـــ سىلىنى بىلەمدىكىن دەپتىكەنمەن.

مۇشۇلارنى خىيالىدىن ئۆتكۈزگەن پىرئەلىبەگ ئاستىلاپ قالغان ئېتىغا قامچا سالدى.

«تۆھپە ھېسابىدا كاتتا ئىنئام بېرىمەن دەيدۇ تېخى. كۆتۈر-سۇن ئۇنداق ئىنئامنى! لېكىن تاپشۇرغان ۋەزىپىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمىسام كاللامنى ئالىدۇ، مۇشۇ باھانىدە قېچىپ كېتەي دې-سەم، خاتۇن ـ بالىلىرىم قېپقالدى، بىللە ئېلىپ ماڭالمىغان بولا-سامۇ...»

ئۇ غەربىي ئۇيغۇقا قىيسىيىۋاتقان قۇياشقا قاراپ ئاچچىق كۈلۈمسىرىدى.

«چاپە ئېتىم، تېزرەك چاپ. بولمىسا مىرزا ئاباباكرى ئالىيە-لىرى سۆرەلمىلىك قىلىدىكى دەپ جازالاشتىن يانمايدۇ. ئوتتۇز ياشتا ئاختا بولۇپ ياشىغاندىن ئۆلگەن ئەۋزەل ئەمەسمۇ؟! تۇۋا، خان ئالىيلىرى نېمىشقا سەركەردىلىرىنى ئاختا قىلىشقا ئامراق-تۇ؟...»

136

قەشقەردىن توققۇزاق بىلەن ئايلىنىپ ئۆتۈپ، يېڭىسارغا تېز سۈرئەتتە يېتىپ كەلگەن سەئىدخان يېڭىسار قەلئەسىدىكىلەر-نىڭمۇ سېپىل ئۈستىگە ئوق، تاش، كۆتەكلەرنى دۆۋىلەپ، قاتتىق مۇداپىئەدە تۇرۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ھۇجۇم قىلىشقا ئالدىرىمە-دى.

ـــ يېڭىسار قەلئەسى كىچىك بولغىنى بىلەن سېپىللىرى مۇستەھكەم. جاسارىتىمىزگە تايىنىپ ھۇجۇم قىلساق زىيان تار-

تىمىز. باشقىچە بىر ئامال قىلايلى، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا.

ـــ قانداق ئامال قىلىمىز؟

ـــ مىرزا ئاباباكىرىنىڭ ھەمدەمگە لەشكەر ئەۋەتىش ئېھتىمالىنى چەتكە قاقىقىلى بولمايدۇ، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا، ـــ مېنىڭچە خوجا ئەلى باھادىر بىلەن ئابدۇلۋاھىد باھادىر ئۈچ يۈز نۆكەر بىلەن يولغا چىقىپ قىزىلدا بۆكتۈرمىدە تۇرسۇن. ناۋادا ياركەنتتىن دۈشمەنلىنىڭ ھەمدەمچى لەشكەرلىرى كەلگۈدەك بولسا دەرھال خەۋەر بەرگەي، قالغان سەركەردە ـ لەشكەرلەر بىر ـ نەچچە تەرەپتىن سېپىلىنىڭ ئاستىغا تۇتاشتۇرۇپ لەخمە كولايلى.

ـــ قەلئەگە لەخمە بىلەن كىرىمىز دېمەكچىمۇ سىلى؟ ـــ دېدى سەئىدخان بۇ تەكلىپكە تازا قوشۇلغۇسى كەلمەي، ـــ قەلئە ئىچىدىكىلەر لەخمىگە تۇتەك قويۇپ بەرمىدى دېگەندىمۇ، لەخمىدىن قەلئەگە كىرمەكچى بولغان لەشكەرلىرىمىزنىڭ ئۇدۇللۇق كاللىسىنى ئالارمىكىن.

ـــ دېگەنلىرى توغرا ئالىيلىرى، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا، ـــ ئەمما بىز لەخمىنى قەلئەگە كىرىش ئۈچۈن ئەمەس، سېپىلنى پارتلىتىش ئۈچۈن كولايمىز.

ـــ ھە، مۇنداق دېسىلە. پارتلاتقۇچنى قانداق قىلىمىز؟

ـــ خاتىرجەم بولسىلا ئالىيلىرى. يېڭىسار تاغلىرىدا مەدەن تولا. ئۇستاز ئايازبېك قۇشچى بىلەن مەۋلانە مۇھەممەد مەدەن تاۋلاشنىڭ پىرى. ئۇلار پارتلاتقۇچنى تېزلا تەييار قىلىدۇ.

ـــ شۇنداق، ـــ دېدى ياشىنىپ قالغان ئايازبېك قۇشچى، ـــ تۇرپاندىكى خانلىق مەدرىسەدىمۇ تالىبى ئىلىملەرگە مەدەن تاۋلاش، زەمبىرەك ئوقلىرىنى، پارتلاتقۇچلارنى ياساش ھەققىدە ئىلىم سۆزلىنەتتى، بەلكىم خان ئالىيلىرىنىڭمۇ ئېسىدە بولسا كېرەك.

ـــ ئېسىم قورۇسۇن ئۇستاز، ـــ دېدى سەئىدخان خىجىللىق بىلەن كۈلۈمسىرەپ، ـــ سىلى تۇرغان يەردە بۇنىڭدىن نېمە غەم.

ـــ پارتلاتقۇچ ياساشتا ھاپىز مىرىمنىڭ كارامىتى مەندىن زىيادىرەك، ـــ دېدى مەۋلانە مۇھەممەد.

ـــ ئۇنداق بولسا ئۇستازغا مەۋلانە مۇھەممەد، ھاپىز مىرىم، نۆكەر بېشى تاھىر بەگلەر ھەمدەمدە بولغاي. پارتلاتقۇچنى تېزرەك تەييارلىغايسىلەر، ـــ ئۇ نەزەرىنى باشقا سەركەردىلىرىگە ئاغدۇرىدى، ـــ خوجا ئەلى باھادىر بىلەن ئابدۇلۋاھىد باھادىر ئۈچ يۈز نۆكەر بىلەن يەزەك بولۇپ قىزىلدا بۆكتۇرمىدە تۇرغاي، قالغان سەركەردىلەر بىرقانچە تارامغا بۆلۈنۈپ لەخمە كولايمىز. قەلئەنىڭ شىمالىي قىسمى چوڭقۇر يارلىق ئىكەن، شۇڭا ئۇ تەرەپكە لەخمە كولاشنىڭ ئىمكانىيىتى يوق. مەن قەلئەنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدىكى سېپىلىنىڭ ئۈستىدىكى بىرىنچى بۇرجنى نىشان قىلىپ لەخمە كولايمەن، خۇدايقۇلى باھادىر، شەيخ نەزەر ياساۋۇل قاتارلىق ئالتە سەركەردە ماڭا شېرىك بولىدۇ؛ ئوڭ تەرىپىمدىن ئالتىنچى بۇرجنى نىشانلاپ مىرزا ھەيدەر كۆرەگان لەخمە كولايدۇ، ئۇنىڭغا مەخسۇد ئەلى، ياراكا ياساۋۇل، تەڭرىبەردى بەگ قاتارلىق ئالتە سەركەردە شېرىك بولىدۇ؛ ئۇنىڭ ئوڭ يېنىدىكى بۇرجنى نىشانلاپ مىرزا ئەلى تاغايى لەخمە كولايدۇ، ئۇنىڭغا قۇتلۇق مەرەك مىرزا، بەھرىكە مىرزىلار شېرىك بولىدۇ؛ سول تەرىپىمدىن ئۈچىنچى بۇرجنى نىشان قىلىپ بابا سادىق مىرزا لەخمە كولايدۇ، شاھباز مىرزا بىلەن بەھرەبەت مىرزا جامائىتى بىلەن شېرىك بولىدۇ؛ ئۇنىڭ يېنىدىن مىرزا مۇھەممەدبەگ بىلەن بەگمۇھەممەدبەگ ئاغا ـ ئىنىلەر بىر لەخمىگە شېرىك بولىدۇ؛ جەنۇب تەرەپتىكى بۇرجنى نىشانلاپ خانىكە مىرزا بىلەن پىشكە مىرزىلار بىر لەخمىگە شېرىك بولىدۇ؛ ئۇنىڭ يېنىدىن بىر لەخمىگە مىرمۇھەممەد بەگ بىلەن مىرئەييۇببەگ شېرىك بولىدۇ؛ ئۇنىڭ يېنىدا مىرقەمبەربەگ، ئەلى مىرەك بارلاس؛ ئۇلارنىڭ يېنىدا مىردائىم ئەلى؛ ئۇنىڭ يېنىدا قاراقۇلاق مىرزا؛ ئۇنىڭ يېنىدا ئۇلۇسبېگى سەييىد مۇھەممەد مىرزا مولجار ئېلىپ لەخمە كولايدۇ. كاتتا بەگ قاتارلىق سەركەردىلەر ئوزۇق ـ تۇلۇككە مەسئۇل بولىدۇ. قەلئەنىڭ كۈن-

چىقىش تەرىپىمۇ شىمال تەرىپىگە ئوخشاشلا ئېگىز يارلىق بولغانلىقى ئۈچۈن ئول تەرەپكە كۈچ ئىشلىتىلمىگەي.

سەركەردىلەر لەخمە كولاشقا كېتەرلىك سايمان، جابدۇقلارنى تەييارلاشقا كىرىشتى.

※ ※ ※

كىچىككىنە قىزىل بوستانلىقى خۇددى تەڭرى تەرىپىدىن كۆز يەتكۈسىز ھىممىتىنىڭ سېيىغا تاشلاپ قويۇلغان بىر پارچە كىمخاپتەك كۆرۈنەتتى، شۇ تاپتا ئۇنى تۇن قاراڭغۇسى پۈتۈنلەي يۇتۇۋالغانىدى.

نەچچە كۈندىن بېرى قىزىلدا قاراۋۇللۇق قىلىۋاتقان خوجا ئەلى باھادىر بىلەن ئابدۇلۋاھىد باھادىر كۆكراباتقىچە چارلىغۇچى ئەۋەتكەن بولسىمۇ، يارکەنت تەرەپتىن ھېچبىر شەپە بولمىغانلىقى ئۈچۈن، ئېھتىيات تەدبىرلىرىنى بوشاشتۇرۇپ قويغانىدى، بۇ كېچە ئۇلار يارکەنت تەرەپتىن كېلىۋاتقان پىرئەلىبەگدىن خەۋەر سىز بەخىرامان ئۇيقۇغا كەتكەنىدى.

ـــ ئۇلارنىڭ ئەھۋالىنى ئېنىق بىلەلىدىڭمۇ؟ ـــ پىچىرلاپ سورىدى پىرئەلىبەگ چارلىغۇچىسىغا قاراپ.

ـــ ئۇلار چۈشكۈن قىلغان باغنىڭ قېشىغىچە باردىم، تۈنقا تارلىرىمۇ مۈگدەپ قالغاندەك قىلىدۇ. شەبخۇن ئۇرامدۇق؟

ـــ ھازىر تۇن نىسپىدىن ئاشتى، يەنە بىرئاز ساقلايلى. سەھەرنىڭ ئۇيقۇسى شېرىن بولىدۇ، شۇ چاغدا شەبخۇن ئۇرساق گەپ يوق نۇسرەت قازىنىمىز. نۆكەرلەر ئۆز ئورنىدا مىدىرلىماي بىر ئاز ئارام ئېلىۋالسۇن.

قازانلىق دۇم كۆمتۇرۇپ قويغاندەك قاراڭغۇلۇقتا چۆمگەن قىزىل بوستانلىقى ئىتلارنىڭ ئاندا ـ ساندا قاۋاشلىرىنى ھېسابقا ئالمىغاندا تولىمۇ جىمجىت ئىدى.

تۇيۇقسىز ياڭرىغان چۇقان ـ سۇرەن ساداسىدىن چۆچۈپ

ئويغانغان خوجا ئەلى باھادىر بىلەن ئابدۇلۋاھىد باھادىر سەكـرەپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ كەتتى. نۆكەرلەر ئۇيقۇلۇق كۆزلىرىنى يىر - تىپ ئېچىپ، سېلىپ تاشلىۋەتكەن دۇبۇلـغا ـ ساۋۇتلـرىنى كـە - يىشكە ئالدىرىدى. بۇ چاغدا پىرئەلىبەگنىڭ نۆكەرلىرى ئۇلارنىڭ بېشىدا قىلىچلىرىنى ئوينىتىشقا ئۇلگۈرگەنىدى.

ـــ نۆكەرلەر ئالاقزادە بولمىسۇن، ھەمراھلىرىنىڭ ئىسمىنى قىچقىرىپ، بىر يەرگە جەمئىي بولـۇپ ياۋغا تاقـابىل تۇرغـاي، ـــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر يېنىدىكى سەرۋازغا قاراپ.

كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە تۇن قاراڭغۇسىدا دەھشەتـلىك قىـر - غىن باشلاندى.

ـــ ئەھۋالدىن قارىغاندا بىزگە شەبخۇن ئۇرغىنى يارىكەنتتىن كەلگەن ئاساسلىق قوشۇن ئەمەستەك قىلىدۇ، ـــ دېدى ئابدۇلـۋا - ھىد باھادىر ئەتراپتىكى نۆكەرلەرگە قاراپ، ـــ قىلچىلىك تەمتـ - رىمەڭلار.

ئىككى سەركەردىنىڭ جاسارەت بىلەن جەڭ قىلىۋاتقـىنىنى كۆرگەن نۆكەرلەر قېچىشنى توختىتىپ قايتۇرما ھۇجۇمغا ئۆتتى. بۇ شاۋقۇن ـ سۇرەندىن ئويغىنىپ كەتكەن ئىتلار قاۋاپ، ئېشەك - لەر ھاڭرىشاتتى. يۇرەكلىكرەك دېھقانلار ئۆگزىلىرىگە چىقىپ ئۇر ـ چاپ سادالىرىغا قولاق سالاتتى.

سۇبھى ئاقىرىپ جەڭ قىلىۋاتقانلار ئۆزى بىلەن قارشى تە - رەپنى پەرق ئەتكۈدەك بولدى. ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ مۇلچىرىدىكـە - دىن خېلىلا كۆپلۈكىنى ھېس قىلغان پىرئەلىبەگ ئىشەنچىنى يوقاتقانىدى. تاڭ يورۇپ بولغۇچە ئۇنىڭ نۆكەرلىرىنىڭ تەڭ يېرى - مى قىرىلىپ كەتكەن، ھايات قالغانلىرىنىڭ جەڭدىن رايى يېنىـپ قېچىشنىڭ كويىغا چۈشكەنىدى.

«تەقدىر مۇشۇنداق ئوخشايدۇ، ئەسلىدە ئالدىراڭغۇلۇق قىلـ - مىسام بوپتىكەن. ئەمدى بۇ ئەھۋالدا قاچسام ئۇلار ئارقامدىن مازاق قىلىدۇ. بۇغۇ مەيلى، ئەمما قېچىپ قۇتۇلغىنىم بىلەن يە - نىلا جازادىن قۇتۇلالمايمەن. مىرزا ئاباباكرى ئالىيلىرى كاللامنى

ئالمىغان تەقدىردىمۇ ئاختا قىلماي قويمايدۇ...»

ھازىرلا جان يېرىدىن ئايرىلىپ قالغاندەك تۇيغۇغا كەلگەن پىرئەلىبەگنى ۋەھىمىلىك تىترەك باستى.

«ئەگ ياخشىسى رەسۋايىئەزىم بولۇپ قاچقاندىن كۆرە، جاسارەت بىلەن جەڭ قىلىپ، ھىممەت بىلەن ئۆلگىنىم ئەۋزەل. باشقىلار بىلسىمۇ مېنى مەردلىك كۆرسىتىپتۇ دەپ مەدھىيىلىشىدۇ...»

پىرئەلىبەگ جان تىكىپ ئېلىشۋاتاتتى. شۇ تاپتا ئۇ رەقىبلىرى تۇرغان باغقا قاپسىلىپ قالغانلىقىنى بىلمەيلا قالغانىدى.

ــ بىزنىڭ ۋەزىپىمىز يارىكەنتىنىڭ ئەھۋالىنى بىلىش. ھەممىسىنى قىرىۋەتسەك خان ئالىيلىرىغا جاۋاب بېرەلمەي قالىمىز، شۇڭا ئاۋۇ سەركەردىسىنىمۇ بولسا تىرىك تۇتايلى، ــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر.

مىرزا ئابدۇلۋاھىد باھادىرنىڭ ئاتقان ئوقى پىرئەلىبەگنىڭ يونتىسىغا سانجىلىدى. ئەسلىدىمۇ ئۆزى يالغۇز دېگۈدەك خېلى كۆپ دۇشمەنگە تاقابىل تۇرۇۋاتقان پىرئەلىبەگ ھالسىراپ قالغانىدى. يونتىسىغا ئوق تېگىش بىلەن قارشىلىق كۆرسەتكۈدەك مادارى قالمىدى.

ــ نۆكەرلىرىڭلار يېقىن كەلمىسۇن! ــ دەپ ۋارقىرىدى ئۇ قارشى تەرىپىدە تۇرغان ئىككى سەركەردىگە قاراپ، ــ نېمىلا بولمىسۇن مەنمۇ مىرزا ئابابەكرى پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ مەرتىۋىلىك سەركەردىسىمەن، شۇڭا ئىككى سەركەردىدىن بىرىڭلار كېلىپ كاللامنى ئېلىڭلار!

خوجا ئەلى باھادىر قاقاھلاپ كۈلۈپ كەتتى:

ــ بىزگە سىلىنىڭ ئۆلۈكلىرى ئەمەس، تىرىكلىرى كېرەك سەركەردە، ئەگ ياخشىسى قىلىچلىرىنى تاشلىسىلا.

ھاياتىدىن ئاللىقاچان ئۈمىد ئۈزگەن پىرئەلىبەگنىڭ ئۆچەي دەپ قالغان ئۈمىد شامى سۇس پىلىلدىدى، ماغدۇرسىز قولىدىكى قىلىچىنى ئاستا تاشلىدى.

ــ ياۋ سەركەردىسىنى باغلىمايلا ئاتقا مىنىدۈرۈۋېلىڭلار، ــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر نۆكەرلىرىگە قاراپ.

※ ※ ※

كۈن پېشىندىن قىيىلغانىدى.

نۆكەرلەر يارىلانغان پىرئەلىبەگنى ئاللىقاچان تىزلاندۇرۇپ قويغانىدى. سەئىدخان ئۇنىڭ كۆزىگە تىكىلىپ تۇرۇپ سورىدى:

ـــ ئۆزۈڭنى مەلۇم قىل!

ـــ كەمىنىلىرى يېڭىسار ئەمىرى مىرزا ئەمىن دورغىنىڭ چوڭ ئەمىرزادىسى، مىرزا ئابابەكرى پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ سەركەردىسى پىرئەلىبەگ بولىمەن.

ئۇنىڭ تەمكىنلىك بىلەن بەرگەن جاۋابى سەئىدخانغا ياراپ قالغانىدى.

«يارايسەن، ئەركەككە خاس يۈرىكىڭ بار ئىكەن، بىر قوشۇق قېنىڭنى تىلەپ يالۋۇرۇپمۇ قويمىدىڭ...»

ـــ مىرزا ئابابەكرى ئاساسلىق قوشۇننىڭ ئەۋەتمەي، نېمىشقا ئاران يۈز نۆكەر بىلەن سېنى ئەۋەتتى؟

پىرئەلىبەگ سەئىدخانىنىڭ كۆزىگە قاراپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى:

ـــ ئالىيلىرىغا راست جاۋابىم كېرەكمۇ ياكى يالغان جاۋابممۇ؟

ـــ راستىنى سۆزلە.

ـــ مىرزا ئابابەكرى ئالىيلىرى قەشقەرگە لەشكەر تارتىپ كېلىۋاتقانلىقىدىن خەۋەر تېپىپ، قەشقەر، يېڭىسار قەلئەسىنىڭ مۇداپىئەسىنى پۈختىلىغاندىن كېيىن، ياركەنتكە قايتىپ كېلىپ لەشكەر ۋە لەشكىرىي ئەسلىھەلەرنى تەييارلاپ تەق بولۇپ تۇرۇۋاتىدۇ. مىرزا ئابابەكرى ئالىيلىرىنىڭ ئات، قورال ـ ياراغ، دۇبۇلغا ـ ساۋۇت، جەببە ـ قالقان ۋە باشقا جەڭ ئەسۋابلىرىغا زىنھار ھاجىتى چۈشمەيدۇ. ئىلكىدىكى لەشكەرلىرىدىن يۈز ھەسسە كۆپ لەشكەرگە يەتكۈدەك ئەسلىھەلىرى باردۇر. ئەمما، شۇنچە يىللاردىن بېرى ساداقىتى ۋە كۈچ ـ قۇۋۋىتى بىلەن ئۇنىڭ سەل

تەنەت ئاساسى ۋە ھۆكۈمەت بىناسىنىڭ ئۇلىنى بەرپا قىلغان مەر-تىۋىلىك ئەمىرلەر، داڭلىق سەركەردىلەر، مەردانە پالۋان ـ سەرۋازلارنى يېقىندىن بىرى تۇرلۇك گۇمان ۋە بەتنامىلار بىلەن جازالاپ، گاھىلىرىنى ئەيىبناق قىلدى، گاھىلىرىنى يوقلۇق پەر-دىسى ئىچىگە يوللىۋەتتى. مانا ھازىر دېھقانلار، ھۇنەرۋەن ـ كا-سىپلار ۋە ئاددىي رەئىيەت ئارىسىدىن چىرىك يىغىۋاتىدۇ. سە-پاھىلىقتىن قىلچىلىك خەۋىرى يوق بۇ كىشىلەرنىڭ بىرىنى ئە-مىر، بىرىنى سەركەردە، بىرىنى سەرۋاز، يەنە بىرىنى ساھىب تەد-بىر[1] قىلىپ تەيىنلەۋاتىدۇ، ئەل ئۆمىرىدە چۆمۈچ دەستىسى ۋە ئۇ-ماچ قاچىسىدىن باشقا نەرسىنى تۇتۇپ باقمىغان بۇ كىشىلەر ئەم-دى قايسى قوللىرى بىلەن شەمشەر سىپىنى تۇتالىسۇن، قايسى ئەقلى بىلەن جەڭ تەدبىرى كۆرسىتەلىسۇن؟! خاتىرجەم بولغايلا ئالىيلىرى، غەلىبە ـ نۇسرەت قۇياشى سىلىگە قاراپ كۈلمەكتە.

ـــ سەن ئول كىشىلەرنى ئەل ئۆمىرىدە چۆمۈچ دەستىسى بە-لەن ئۇماچ قاچىسىدىن باشقىنى تۇتۇپ باقمىغان دېدىڭ، ـــ دەپ سورىدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا، ـــ بۇ گېپىڭ زىيادە مۇبالىغە بولۇپ كەتتىمۇ قانداق؟ چۈنكى، تۇغۇلغان پەرزەنتى ئوغۇل ئىكەن-لىكىنى بىلگەن ھامان بېشىغا پىچاق قويۇپ قويىدىغان، يېنىدىن ھەرقاچان خەنجەر ئايرىماي يۈرىدىغان بۇ دىياردىكى ئەركەكلەرنى ئاشۇنداق سۇپەتلىسەڭ كىممۇ ئىشىنەر؟!

پىرئەلىبەگ ئىستېھزا ئارىلاش كۈلدى:

ـــ قارىغاندا ئەمىر جانابلىرى بۇ ھۇدۇدنىڭ قانۇن ـ ياساق-لىرىدىن خەۋىرسىز بولسا كېرەك، مىرزا ئابابەكرى ئالىيلىرى ماڭلايسۆيەنىڭ سەلتەنەت تەختىگە چىققاندىن بېرى، سەلتەنەتنىڭ مۇقىملىقىنى كۆزدە تۇتۇپ، ئەرلەرنىڭ پىچاق ئېسىپ يۈرۈشىنى چەكلىگەنلىكىنى، ھەتتا ئاۋام ـ رەئىيەت يۇرت ئاتلاپ جاھان كۆرسە كۆزى ئېچىلىپ، سەركەش بولۇپ كېتىدۇ، سەلتەنەت ھەق-قىدە پىتنە ـ پاسات تارقىتىدۇ، دەپ ئۆز يۇرتىدىن باشقا يۇرتقا

① ساھىب تەدبىر ـــ ھەربىي مەسلىھەتچى، مۇشاۋىر.

بىرىشىنى چەكلەش خۇسۇسىدا پەرمان چۇشۇرگەنلىكىدىن بىخە-
ۋەر بولسىلا كىرەك.

ـــ مىرزا ئابابەكرى مادۇ، ئۆزكەنت، چەگرەك خەلقىدىن بو-
لۇپ ئۇچ مىڭ كىشىنىڭ پۇتىنى كىسىپ تاشلاپتۇ دەپ ئاڭلىۋد-
ىدىم، سەۋەبى مۇشۇ ئىكەن ـ دە، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد
مىرزا ھەيران بولغان ھالدا.

ـــ شۇنداق. ئۇلاردىن پەقەت ئىككى ـ ئۇچىلا پەرمانغا
خىلاپلىق قىلغانكەن، ئەمما ئىبرەت قىلىش ئۈچۈن شۇنچىۋالا
ئادەمنى قوشۇپ جازالىدى، ـــ دېدى پىرئەلىبەگ.

ئارىنى بىر پەس سۈكۈت قاپلىدى.

ـــ سەندىن بىر ئىشنى سورايمەن، ـــ دېدى سەئىدخان، ـــ
بەلكىم بىلىشىڭ مۇمكىن، بۈزرۈك مومام شاھ بېگىم بىلەن مېھ-
رىنىگار خېنىم بەدەخشاندا مىرزا ئابابەكرىنىڭ سەركەردىلىرىنىڭ
قولىغا چۈشۈپ قاپتىكەن، ئۇلارنى يارکەنتكە ئېلىپ كېتىپتۇ دەپ
ئاڭلىۋىدىم، ھازىرقى ئەھۋالىدىن خەۋىرىڭ بارمۇ؟

ـــ ئول پەرىشتە سۈپەت مومىلىرى بىلەن ھاممىلىرى ئاللە-
قاچان رەھمەتلىك بولۇپ كەتكەن ئالىيلىرى، ـــ دېدى پىرئەلە-
بەگ، ـــ ئۇلار ئازاب، ھەسرەت ئىچىدە ئۆلۈپ كەتتى. ئۇلار بىلەن
بىللە كەلگەن مۇھەممەد شاھ ئىسىملىك خانزادىنى...

ـــ بولدى سۆزلىمە، ـــ دېدى سەئىدخان ۋە ئاڭلاشقا بەرداش-
لىق بېرەلمەي تاھىر بەگكە قارىدى، ـــ ئۇنى ئاچىقىپ
جەرراھلارغا جاراھەتىنى ئەمىلىتىپ قوي.

ـــ مىرزا ئابابەكرىنىڭ جەڭ قىلغۇدەك ماغدۇرى يوقتەك
قىلىدۇ، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا سەئىدخانىنىڭ ئازابلىق
خىياللىرىنى چالغىتماقچى بولۇپ، ـــ ئەمدى ئۇنىڭ ھەمدەمگە
لەشكەر ئەۋەتىشىدىن ئېھتىيات قىلىپ كەتمەسكىمۇ بولغۇدەك.

ـــ ھەر ھالدا ئېھتىيات قىلغىنىمىز ئەۋزەل، ـــ دېدى
مىرزا ئەلى تاغايى، ـــ ئەسىرگە چۈشكەن ئول سەركەردىنىڭ
ئىقرارىغا زىيادە ئىشىنىپ كەتمىسۇنلار. ئۇ ھازىر بالا ـ قازا قاي-

نىمىدا تۇرغاچقا، ھاياتىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن مۇشۇ ۋاستە بىلەن نىجاتلىق ساھىلىغا چىقىۋېلىشنى كۆزلەپ خۇشامەت ئېتىد-كىگە قول سوزۇۋاتىدۇ.

ـــ بەلكىم جانابلىرىنىڭ پەرىزى توغرىدۇر، ـــ دېدى سەيـ-يىد مۇھەممەد مىرزا، ـــ بىراق، مېنىڭچە ئۇ راست گەپ قىلـدى. چۈنكى، باياتىن بىزگە بەرگەن ئاخباراتى ئۇنىڭ نىجاتلىقى ئۈچۈن پايدىسىز. بىزگە ۋەھىمە سېلىپ ئۆزىنى ساقلاپ قېلىش نىيىتـى بولسىدى، مىرزا ئاباباەكرىنىڭ كۈچىنى مۇبالىغە قىلىپ كۆككـە كۆتۈرگەن بولاردى.

مىرزا ئەلى تاغايى ياقتۇرمىغان ھالدا چىرايىنى پۈرۈشتۇر-دى. سەئىدخانىنىڭ ئانا تەرەپ تاغىسى بولغان بۇ سەركەردە بىلـەن سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ گەپىي پەقەتلا بىر يەردىن چىقمايـ-تى، ئۇ دائىم سەييىد مۇھەممەد مىرزىغا قارشى مۇقامدا سۆزلەيت-تى، كۆڭلىدە سەئىدخانىنىڭ ئۆزىدەك تاغىسىغا ئەمەس، ئاتا رەقـ-بى بولغان مىرزا ئاباباەكرىنىڭ ئىنىسى بولمىش سەييىد مۇھـەم-مەد مىرزىغا زىيادە ئىززەت كۆرسىتىپ ئەتـۇارلاپ كەتكـىنىدىـن نارازى ئىدى.

ـــ بوپتۇ، ھەممە ئىشنى سىلى ئالدىن بىلەلەيدىلا. پاراسەتتە سىلىگە ھېچكىم يېتەلمەيدۇ.

مىرزا ئەلى تاغايىنىڭ زەھەرخەندىلىك بىلەن قىلغان بۇ تە-ئەددىسىگە سەييىد مۇھەممەد مىرزا سۈكۈت قىلىپ تۇرۇۋالدى.

چەت ـ چۆرىسىگە كۆز يەتكۈسىز جاڭگالنىڭ ئوتتۇرىسىدە-كى شەربەتتەك سۈپسۈزۈك سۇيى ئېقىپ تۇرىدىغان دەريانىڭ بـو-

يىدا پۇت ـ قوللىرى چەمبەرچاس باغلانغان مىرزا ئابابەكرى قـ-
مىر قىلماي ياتاتتى. كۆك قەھرىدىن تېرەك بويى ئېگىزلىكتە تۆ-
ۋەنلىگەن قۇياش زېمىننى تونۇردەك قىزىتىۋەتكەنىدى. ئۇسسـاپ
ـ چاڭقاپ كەتكەن مىرزا ئابابەكرى دەريا سۈيىگە قاراپ لەۋ يالايـ-
تى. قېشىدا نە بىر نۆكىرى، نە بىر مەھرىمى يوق ئىدى. پۇت ـ
قوللىنىڭ قانداقسىگە باغلىنىپ قالغانلىقىنى، بۇ جاڭگالغا قانداق
كېلىپ قالغانلىقىنىمۇ بىلمەيتتى.

«ئۇسسۇزلۇقتا مۇشۇنداقلا ئۆلۈپ كېتەرمەنمۇ؟ بىر يۇتـۇم
سۇ ئىچىۋالسام بولاتتى...»

مىرزا ئابابەكرى بوشىنىش ئۈچۈن قىمىرلىغانسېرى پۇت ـ
قوللىرىدىكى باغلاق شۇنچە چىڭىيەتتى.

تۇيۇقسىز ئۇنىڭ كۆزى يىراقتىن كېلىۋاتقان ئىككى كـ-
شىگە چۈشتى. ئۇلار ئۇنىڭغا قاراپ كېلىۋاتاتتى.

«ھوي بۇ سىڭلىم خانسۇلتان خېنىم بىلەن ئىنىم ئۆمـەر
مىرزا ئىكەنغۇ...»

مىرزا ئابابەكرى ئۈمىدلەنگەن ھالدا ئېغىز ئاچتى:

ـــ سىڭلىم، بەك ئۇسساپ كەتتىم، بىر يۇتۇم سۇ بەرسىلە.

خانسۇلتان خېنىم ئاكىسىنىڭ بىچارە تۇرقىغا قاراپ مەسـ-
خىرىلىك كۈلۈمسىرىدى:

ـــ سىلى ئۇسسۇلۇقلىرىغا سۇ ئەمەس، شاراب ئىچەتتىلەغـۇ
ئاغا؟ يادىلىرىدا باردۇر، مېنى زىندانلىرىغا سولىغانلىرىدىمـۇ
ئۇسسۇلۇقۇمغا شاراب بەرگەن ئەمەسمىدىلە؟

مىرزا ئابابەكرى خىجىللىق بىلەن يەرگە قارىدى:

ـــ گۇناھكار ئاغىلىرىنى كەچۈرسىلە سىڭلىم.

ـــ گۇناھلىرىنى مەندىن ئەمەس، ئادالەتلىك ھەم شەپقەتلىك
ئاللاھتىن تىلىسىلە.

خانسۇلتان خېنىم شۇنداق دېگىنىچە ئۇنىڭغا قاراپمۇ قويماي
كېتىپ قالدى.

ـــ قەدىرلىك ئىنىم، ـــ دېدى مىرزا ئابابەكرى ئىنىسى ئۆ-

مەر مىرزىغا قاراپ، ــ مېنى باغلاقتىن بوشتىۋەتكەن بولسىلا.

ــ يادىلىرىدىن چىقىپ كەتتىمۇ ئاغا؟ مېنىڭ كۆزۈمنى سىلى كور قىلدۇرغان، بۇ كور كۆزۈم بىلەن قانداقسىگە باغلاقنى يېشەلەيمەن؟

مىرزا ئاباباكرى يەنە گەپ قىلىشقا تەمشىلىپ تۇرۇشىغا، تۇيۇقسىز جىيەن ئوغلى مۇھەممەد شاھ پەيدا بولدى:

ــ تاغا، مەيدەمدىكى مۇنۇ كاۋاپ زىخىنى تارتىۋەتكەن بولسىلا.

مىرزا ئاباباكرى شۇنداقلا قاراپ چۆچۈپ كەتتى. مۇھەممەد شاھنىڭ مەيدىسىگە قېقىلغان كاۋاپ زىخىنىڭ يېنىدىن شۇرقىراپ قان ئېقىۋاتاتتى.

ئۆمەر مىرزا ئاباباكرىگە سوغۇقلا قاراپ قويۇپ، مۇ-ھەممەد شاھنىڭ قېشىغا كەتتى.

«بۇ نېمە ئىش؟ ئەجەب مېنىڭ ۋابالىمغا ئۇچرىغانلارنىڭ ھەممىسى يېنىمدا پەيدا بولۇپ قالدى دېسە...»

مىرزا ئاباباكرى ئۇمىدلىنىپ ئەتراپقا قارىدى. ئون قەدەم نېرىدا ئانىسى ئايجامال ئاغىچا بىلەن ئۆگەي دادىسى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا مۇڭدىشىپ ئولتۇراتتى.

«ئانام بىلەن تاغامنى ئەجەب كۆرمەي قاپتىمەن ــ يا...»

ــ ئانا، ــ دېدى ئۇ زەئىپ ئاۋازدا ئىڭىراپ، ئۇسساپ كەتتىم، بىر يۇتۇم سۇ بەرسىلە.

ــ سىلىنى ئەجەب تونۇمىدىمغۇ، ــ دېدى ئايجامال ئاغىچا قاپىقىنى تۇرۇپ، ــ مەن سىلىنىڭ ئانىلىرى ئەمەس، ــ ئۇ يېنىدا ئولتۇرغان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىدىن سورىدى، ــ بۇ كىشىنى تونۇمدىلا؟

ــ يوقسۇ، ــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا.

ــ ئۇنداقتا يۇرسىلە كېتەيلى.

مىرزا ئاباباكرىنىڭ ئانىسىنى قىچقىرىش ئۇچۇن ھەرقانچە كۇچىگەن بولسىمۇ ئاۋازى چىقمىدى. شۇ ئەسنادا تۇيۇقسىز قۇياش

تۆتۈلۈپ، زېمىننى قاراڭغۇلۇق باستى. ئارقىدىنلا يىرتقۇچ ھايۋانلارنىڭ ھۆركىرىگەن، ھۇۋلىغان، خىرس قىلغان ئاۋازى ئاڭلاندى. ھايت ـ ھۇيت دېگۈچە مىرزا ئاباباكرى بىر توپ شىر، يولۋاس، بۆرە... قاتارلىق يىرتقۇچلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا قالدى. ۋە ـ ھەممىدىن غال ـ غال تىترىدى.

ـــ مېنى تونۇدۇڭمۇ؟ ـــ تۇيۇقسىز زۇۋانغا كەلدى يولۋاس.

ـــ ياق، ـــ دېدى مىرزا ئاباباكرى.

ـــ كۆزۈڭنى يوغان ئېچىپ قارا.

شۇ ھامان مىرزا ئاباباكرىنىڭ كۆزىگە يىرتقۇچلارنىڭ بېشى ئادەم سۈرەتلىك بولۇپ كۆرۈندى.

«تۇۋا ماۋۇ ئىشنى. بۇلار مىرزا ۋەلىبەگ، شاھىدانە كۆ ـ كۈلداش، مۇھەممەدبەگلەر ئىكەنغۇ...»

يىرتقۇچ تەنلىك ئادەملەر قاقاھلاپ كۈلۈشكە باشلىدى:

ـــ مەن ساڭا ئىتتەك سادىق بولۇپ، يولۋاستەك جاسارەت كۆرسىتىپ خىزمىتىڭنى قىلغان مىرزەلىبەگ بولىمەن.

ـــ مەن شىردەك جاسارەت كۆرسەتكەن شاھىدانە كۆكۈلداش بولىمەن.

ـــ مەن رەقىبلىرىڭگە بۆرىدەك ئېتىلىپ، ئەدىپىنى بەرگەن مۇھەممەدبەگ بولىمەن.

ـــ بىز، سەن پۈت ـ قوللىرىمىزنى كەستۈرۈپ جازالىغان چەگرەكلەر بولىمىز.

ـــ بىز مادۇلۇقلار بولىمىز.

ـــ بىز ئۆزكەنتلىكلەر بولىمىز.

ـــ ئەمدى بىزمۇ سېنى ئاختا قىلىپ جازالايمىز!

ـــ پۈت ـ قولۇڭنى كېسۈۋېتىمىز!

ـــ زۇلۇمنىڭ تەمىنى سەنمۇ تېتىپ باق!

ئۇلار چىشلىرىنى ھىڭگايتىپ خىرس قىلغىنىچە مىرزا ئا ـ بابەكرىگە تاشلاندى. بۇ دەھشەتتىن قورقۇپ كەتكەن مىرزا ئابا ـ بەكرى جان ئاچچىقىدا ۋارقىرىدى، ئەمما ئاۋازى پەقەتلا چىقمە ـ

دى، مىڭ تەستە تىپىرلاپ كۆزىنى ئاچتى. ئۆزىنىڭ ئادەمزاتسىز جاڭگالدا ئەمەس، ھەشەمەتلىك شاھ سارىيىدا ياتقانلىقىنى كۆرۈپ يەڭگىل تىندى. شۇنداقتىمۇ پۈتكۈل بەدىنىنى قارا تەر باسقانىدى.

«يەنە قارا بېسىپتۇ ــ دە...»

ھەئە، مىرزا ئاباباەكرىنى يېقىندىن بېرى پات ــ پات قارا باسىدىغان بولۇپ قالغانىدى. كۆرگەن چۈشلىرى بىر ــ بىرىدىن دەھشەتلىك ئىدى. ئۇ قۇرۇپ كەتكەن لەۋلىرىنى يالىغىنىچە خىيالغا پاتتى.

«سەلتەنەت بىنايىمنىڭ تۈۋرۈكلىرى غۇلاپ، ئىقبال قۇياشىم زاۋالغا يۈزلەنگەن ئوخشايدۇ. سەئىدخان بۇ تەۋەگە قەدەم باسقاندىن بۇيان يا كۈندۈزى يا كېچىسى بىردەمۇ ئارام تاپالمايۋاتىمەن، كۆرگەن بۇ يامان چۈشلىرىم بېشىمغا يېقىنلاپ كېلىۋاتقان بالا ــ قازادىن بېشارەت بولۇشى مۇمكىن. شۇ تاپتا ئىلكىمدە لەشكەر دېسە لەشكەر، سەركەردە دېسە سەركەردە بار، لېكىن ھېچقايسىسى كارغا كەلمەيدۇ. بۇنداق ئەھۋالدا بۆرىدەك قۇتۇرغان سەئىدخانغا تاقابىل تۇرالىشىم مۇمكىن ئەمەس. ئەڭ ياخشىسى خام خىيالغا ئازراق بېرىلىپ، جېنىمنى ياقىغا ئېلىشىنىڭ كويىغا چۈشەي. جان بولسا جاھان، ئاش بولسا قازان دەپتىكەن. تۇبەت[1]، كەشمىر تەرەپكە بېرىپ بىر مەزگىل پاناھلىناي، كېيىنچە قايتىدىن لەشكەر تارتىپ كېلىپ، تەخت ــ سەلتەنىتىنى قايتۇرۇۋالارمەن...»

بىر قارارغا كەلگەن مىرزا ئاباباەكرى ئاستا بېشىنى كۆتۈرۈپ پەر ياستۇقىغا يۆلەندى:

ــ قايسىڭ بار؟

پايپاسلاپ كىرگەن مەھرەم بېگى قول باغلىدى.

ــ چوڭ خانزادە جاھانگىر مىرزا دەرگاھىمدا ھازىر بولسۇن!

ــ باش ئۈستىگە!

مەھرەم بېگى ئارقىچىلاپ چېقىپ كەتتى.

① تۇبەت ــ تىبەت، شىزاڭ.

«جاھانگىر مىرزىنىڭ خىلىدىن بىرى تەختىمگە ئولتۇرۇش خىيالى بار ئىدى، نائۇمىد قالمىسۇن، تەخت ـ سەلتەنەتنى ئۇ-نىڭغا تاشلاپ بېرەي. بىللە ئىلىپ كەتسەممۇ ۋاپادارلىق كۆرسە-تىپ، پەرزەنتلىك بۇرچىنى ئادا قىلىشى ناتايىن. رىزقى بولسا ئېشىنى يەر، بولمىسا بېشىنى. ئىشقىلىپ مېنىڭ قولۇمدا ئۆلگە-نىدىن ياخشى. ھېلىمۇ ئۆز پەرزەنتلىرىنى ئۆلتۇردى دېگەن ئاتاق-نى يەتكۈچە كۆتۈردۈم. ئوغۇللىرىمدىن ھايات ئېشىپ قالغىنىمۇ مۇشۇ ئىكەن...»

مىرزا ئاببابەكرى پەگاھىتا قول باغلاپ تۇرغان ئوغلىنىڭ سولغۇن تۇرقىغا قاراپ قاپقىنى تۇردى:

ـــ مۇبارەك بولسۇن، ھازىردىن باشلاپ تاجۇ تەخت ساڭا قالدى.

دادىسىنىڭ بۇ پەرمانىدىن تاسادىپىيلىق ھېس قىلغان جا-ھانگىر مىرزا نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي قالدى.

«راست دەۋاتامدۇ ياكى مېنى سىناۋاتامدىغاندۇ، ئۇنىڭ تاجۇ تەختتىن مۇشۇنداقلا ۋاز كېچىشى مۇمكىنمۇ؟...»

مىرزا ئاببابەكرى ئوغلىنىڭ خىيالىنى زەردە بىلەن بۆلۈۋەتـ-تى:

ـــ رەھمەت ـ تەشەككۈرۈڭ يوقمۇ؟

جاھانگىر مىرزا گەپ قىلىشقا ئالدىرىماي، دادىسىنىڭ كۆ-زىگە گۇمان بىلەن قارىدى. كۆز ئالدىدىن مۇشۇ ۋەھشىي دادىسـ-نىڭ پەرمانى بىلەن ئۆلتۈرۈلگەن ئىنىلىرىنىڭ ئېچىنىشلىق قـ-ىياپىتى لىپ قىلىپ ئۆتتى.

ھەئە، جاھانگىر مىرزا دادىسىنىڭ خۇي ـ پەيلىنى ئوبدان بىلەتتى. شەپقەتسىز بۇ دادا ئۆز پۇشتىدىن تامغان قايسى بىر ئوغلىغا ئاتىلىق مېھرىنى بېرىپ باققان ـ ھە؟! دادىسىنىڭ پەيلـ-نى بىلمەي گۆدەكلىك قىلىپ ۋەلىئەھدلىكتىن ئېغىز ئاچقان ئوغۇللىرىنى نېيىتى دۇرۇس ئەمەس، مەندىن تەخت تارتىۋېلىش مۇددىئاسى بار، دېگەن گۇمان بىلەن يۈرىكى ئازراقمۇ ئېچىشماي

تۇرۇپ ئۆلۈمگە بۇيرۇغان ئەمەسمىدى؟! پەقەت جاھانگىر مىرزىلا بۇ ھىممەتسىز، قانخور دادىنىڭ ئالدىدا ئۆزىنى قابىلىيەتسىز، بوشاڭ، گالۋاڭ، قورقۇنچاق كۆرسىتىپ، ھاكىمىيەت، سەلتەنەت ئىشلىرىغا ئارىلاشماي، مەنسەپ ـ مەرتىۋە تەمەسىدە بولماي، تا ھازىرغىچە جېنىنى ساقلاپ كەلگەنىدى. مىرزا ئاباباكرى ھەر قېتىم بىر ئوغلىنىڭ كاللىسىنى ئالدۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، جاھانگىر مىرزىنى ئالدىغا چاقىرتىپ: «بىلىشىڭ كېرەك، بۇ ئۆلۈتۇرۇلگەن ئوغلۇم شىجائەتلىك، قابىل ۋە غەيۇر يىگىت ئىدى. ئەگەر ئۇنى ھازىر ئۆلتۈرمىسەم، ئۇ ماڭا شىرۇيا ئاتىسى خۇرەۋگە، ئابدۇللەتىپ مىرزا ئاتىسى مىرزا ئۇلۇغبەگكە قىلغان مۇئامىلىنى قىلىشى، مېنى ئۆلتۈرۈپ تەخت ـ سەلتەنەتىمنى تارتۋېلىشى مۇمكىن ئىدى. شۇڭا ئۆزۈمنىڭ ئامانلىقى ئۈچۈن ئۇنىڭ كاللىسىنى ئالدىم. كىمكى بەتنىيەتلىك ۋە نائىنسابلىق بىلەن تاجۇ تەختىمگە تەمە كۆزىنى تىكىدىكەن، قىلچىلىك ئايىپ ئولتۇرمايمەن» دەيتتى. بىگۈناھ ئىنىلىرىنىڭ ۋاقتىسىز ئۆلۈمى يۈرەك ـ باغرىنى لەختە ـ لەختە قىلىپ تۇرسىمۇ، دەرد ـ ھەسرىتىنى ئىچىگە يۇتۇپ، دەلدۇشلەرچە ھىجىيىشقا مەجبۇر بولاتتى. بىراق بۈگۈن ئاشۇ قانخور، زالىم دادا تاجۇتەختنى تۈيۈقسىز ئۇنىڭغا بەرمەكچى بولۇۋاتاتتى. راستتىنلا بەرمەكچىمىدۇ ياكى سىناۋاتامدىغاندۇ؟

«ئۇ مېنى سىنىماپتۇ، تاجۇ تەختى، سەلتەنەتى ۋەيران بولۇپ، جېنى تۈمشۇقىغا كېلىپ قالاي دېگەندە ماڭا ساختا مەرھەمەت كۆرسەتمەكچى. چېكىسىگە تاڭسۇن ئۇنداق تەختنى، قولىدىن كەلسە گۆرىگە بىللە ئېلىپ كەتسۇن. ئەمدى ماڭا بۇ تەخت ـ سەلتەنەتنىڭ كېرىكى يوق...»

جاھانگىر مىرزا خىيالدىن باش كۆتۈرۈپ دادىسىغا سوغۇق نەزەر تاشلىدى:

ـــ ئەمدى نەگە باراي دەۋاتىدىلا؟

تا ھازىرغىچە ئۆزىگە قاش كۆتۈرۈپ قاراشقا جۈرئەت قىلالـ

مىغان ئوغلىنىڭ بۇ مۇئامىلىسى مىرزا ئابابەكرىگە خۇددى چايان چاققاندەك تۇيغۇ بەردى. شۇ تاپتا ۋۇجۇدىدا ئىلگىرىكى سۈر ـ ھەيۋىسىدىن ئەسەرمۇ قالمىغاندى.

ـــ كارىڭ بولمىسۇن! ـــ دېدى ئۇ كۆزىنى ئوغلىنىڭ كۆزىدىن ئەپقېچىپ تۇرۇپ، ـــ سەنمۇ بىر بېلى باغلاقلىق ئەركەك بولساڭ، تاجۇ تەختنى ساقلاپ قال!

جاھانگىر مىرزا دادىسىغا دادىل قارىدى:

ـــ چېقىلىپ چۈل ـ چۆل بولۇپ كەتكەن تاۋاقتا ئۇسسۇلۇق ئىچكىلى بولارمۇ؟

«مۆرىمەسمىكىن دېسەم، سەن بەدرەكنىكىمۇ خېلى گېپىڭ بار ئىكەن ـ دە. ئاخىرى زەھەرلىك نەشتىرىكىنى سانجىۋالدىڭ، نېمە دېسەڭ دە، ھەقلىقسەن. سەن بىلەن گەپ تالىشىپ ۋاقتىمنى زايە قىلماي. كۈنلەرنىڭ بىرىدە تەخت ـ سەلتەنەتنى قايتىدىن قولۇمغا ئالغۇدەك بولسام، ئەڭ ئاۋۋال سەئىدخانىنىڭ ئەمەس، سېنىڭ قېنىكىنى ئىچىمەن...»

ئالدىراپ تۇرغان مىرزا ئابابەكرى ئوغلىغا زەردە بىلەن ئالايدى.

ـــ ئۇسسۇلۇقۇكنى قاندۇرۇش ـ قاندۇرالماسلىقىڭ ئۆزۈڭنىڭ قابىلىيىتىگە باغلىق. سېنىڭ بوشاڭ، كالۋا بولۇشۇڭ مېنىڭ گۇناھىم ئەمەس.

مىرزا ئابابەكرى گېپىنى تۈگىتىپ سارايدىن چىقىپ كەتتى.

ئەتىسى پېشىن ۋاقتى بىلەن خەزىنىسىدىكى قىممەتلىك مال ـ دۇنيالىرىنى توققۇز يۈز قېچىر ۋە نۇرغۇن تۆگىگە ئارتقان مىرزا ئابابەكرى مىڭ نەپەر خاس نۆكىرىنىڭ قورۇقچىلىقىدا يار ـ كەنت شەھىرىدىن داغدۇغىسىزلا چىقىپ كەتتى. بىر ئۆمۈر خىسلىك ۋە زۇلۇم بىلەن يىغقان مال ـ دۇنيالىرىنىڭ ئاز بىر قىسمىنى ئېلىپ مېڭىشقا ئۇلگۈرگەن مىرزا ئابابەكرىنىڭ بىر كۆزى خەزىنىدە قېپقالغان مال ـ دۇنيالىرىدا، بىر كۆزى تاجۇ تەختىدە قالغانىدى. ھەئە، ئۇنى ھېچكىم ئۇزاتمىدى. قورقۇپ

كەتكەن شەھەر خەلقى ئىشىك ـ دېرىزلىرىنى مەھكەم تاقاپ، ئىچكىرى قازناقلىرىغا كىرىۋالغانىدى.

138

دەھشەتلىك گۈمبۇرلىگەن سادا بىلەن تەڭ يېڭىسار قەلئەسى خۇددى يەر تەۋرىگەندەك تىترەپ كەتتى. ھەئە، ئىككى ھەپتىدىن بېرى كېچە ـ كۈندۈز دېگۈدەك كولانغان لەخمە بۇگۈن سەھەردە سېپىلنىڭ ئاستىغا تۇتاشقانىدى. بايمقى پارتلاش ساداسى سېپىلـ نىڭ ئاستىنى پارتلىتىشتىن چىققان ئاۋاز بولۇپ، پارتلاش زەر ـ بىسىدە سېپىلنىڭ تېمى يەتتە ـ سەككىز گەز كەڭلىكتە ئۆرۈلۈپ كەتكەنىدى.

ـــ بارلىق سەركەردىلەر ھۇجۇمغا ئۆتسۇن! ـــ دەپ ۋارقىرـ دى ھاياجانلانغان سەئىدخان.

ماڭلايسۆيەگە قەدەم باسقاندىن بېرى پۇخادىن چىققۇدەك جەڭ قىلىپ باقمىغان لەشكەرلەر سېپىلنىڭ ئۆرۈلگەن تەرىپىگە قاراپ يولۇاستەك ئېتىلدى. بۇ پارتلىتىش قەلئەنى مۇداپىئە قىلىۋاتقان سەركەردە ـ لەشكەرلەرنى ئانچە تەمتىرىتىپ قويمىغاندەك قىلاتـ تى. ئۇلار باستۇرۇپ كەلگەن رەقىبلىرىگە ئوقيا، مەنچاناق بىلەن قارشىلىق كۆرسىتىشكە باشلىدى. مىڭلىغان ئوقيالاردىن ۋە ئوتـ لىغان مەنچاناقلاردىن تەڭلا ئېتىلغان ئوق ۋە تاش يامغۇرى ھۇجۇم قىلىپ كەلگەن لەشكەرلەرنىڭ ئىلگىرىلەش يولىنى توسۇپ قويغاـ نىدى.

«ئەمىن دورغا ھەقىقەتەن باھادىر ئەزىمەت ئىكەن، ئۇنىڭ ئورنىدا باشقا سەركەردىلەر بولسا سېپىلنىڭ ئۆرۈلۈپ چۈشكىنـ نى كۆرۈپ، ئاللىقاچان ئۇمىدىنى ئۈزۈپ، جېنىنى ساقلاشنىڭ

كويغا چۈشەتتى، قىلچىلىك تەمتىرىمەي يەنە قارشىلىق كۆرسەتمۇاتقىنىنى قارىمامدىغان، مىرزا ئاباباكرى يېڭىساردەك مۇھىم ئۆتكەلنى شۇڭا ئۇنىڭغا تاپشۇرۇپتىكەن ـ دە...»

ئات ئۈستىدە جەڭ ۋەزىيىتىنى كۆزىتىپ تۇرغان سەئىدخان نىڭ خىيالىنى سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ سۆزى ئۈزۈپ قويدى:

ـــ ھۇجۇم قىلىۋەرسەك، لەشكەرلىرىمىز زىيادە تالاپەتكە ئۇچراپ كېتىدىغان ئوخشايدۇ، شۇڭا ھۇجۇمنى ۋاقىتلىق توختىتىپ باشقا لەخمىلەرگىمۇ پارتلاتقۇچ قويايلى.

ـــ ئېشىپ قالغان پارتلاتقۇچ بىلەن سېپىلنى ئۆرۈگىلى بولماسمىكىن، ـــ دېدى سەئىدخان، ـــ يەنە پارتلاتقۇچ ياساشقا ساقلىساق ئەمىن دورغا سېپىلنىڭ ئۆرۈلگەن يېرىنى قايتىدىن قوپۇرۇۋالىدۇ، ئول چاغدا شۇنچە تارتقان ئەجرىمىز بىكارغا كېتىدۇ.

ـــ ھېچبولمىغاندا ھۇجۇمنى قايتا تەشكىللەيلى، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا، ـــ لەشكەرلەر بۇنداق ھۇجۇم قىلسا، ئۈستىدىن يامغۇردەك يېغىۋاتقان ئوق ـ تاشلارغا بەرداشلىق بېرەلمىگۈدەك.

ـــ ھۇجۇمنى قانداق تەشكىللىمەكچى سىلى؟ ـــ دېدى سەئىدخان جىلە بولغان ھالدا.

ـــ مېنىڭچە ھەر ئەللىك قالقانچى لەشكەرنى بىر توپ قىلايلى. ئۇلار قالقانلىرىنى باش ئۈستىدە جىپسلاشتۇرۇپ، سېپىلنىڭ يوچۇقىغا قاراپ ئىلگىرىلىسۇن. بايا لەشكەرلەر يەككە ھۇجۇمغا ئۆتكەن بولغاچقا، باش ئۈستىگە يېغىۋاتقان يا ئوقىدىن دالدىلىنالمىدى. قالقانلارنى باش ئۈستىدە جىپسلاشتۇرۇپ ماڭسا، كامانداز لىرىمىز ئۇلارنى مۇھاپىزەت قىلسا، سېپىلنىڭ ئۆرۈلگەن يېرىگە يېقىنلاشمىقى ئاسانغا چۈشىدۇ.

ـــ ئەمىسە ھۇجۇمنى مۇشۇ ئۈسۈلدا تەشكىللەيلى، ـــ دېدى سەئىدخان.

ئۇلار سەركەردىلەرگە يېڭى ھۇجۇم قىلىش تەدبىرىنى ئو-رۇنلاشتۇرۇشقا كىرىشتى.

ــ مەلۇم بولغاي!

ــ سۆزلە، ــ دېدى سەئىدخان يۈگۈرۈپ كەلگەن تاۋاچى بەگكە قاراپ.

ــ ياۋ سەركەردىسى ئەمىن دورغا سۈلھى تەلەپ قىلىپ سۆزلىشىشنى ئىستەۋاتىدۇ.

سەئىدخان يالت ئېتىپ سەييىد مۇھەممەد مىرزىغا قارىدى.

ــ سۆزلىشىپ باقايلى، ــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا.

ــ سۈلھىگە ئىمكان بولسا، جەڭ قىلىش ھاجەت ئەمەس دەپ-تىكەن، ــ دېدى سەئىدخان، ــ بوپتۇ، گېپىنى ئاڭلاپ باقايلى.

ــ گېپىنى مەن ئاڭلاپ باقاي، ــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا، ــ تەڭ بارمايلى. ناۋادا ھىيلە ئىشلىتىپ قەست قىلماقچى بولسا خەتەرده قالىمىز.

ــ ئۇنداقتا سىلىمۇ بارمىسىلا، ــ دېدى سەئىدخان. چىنداۋۇلبەگ[1] مىرزا ئەلى كۆكۈلداش سۆزلىشىپ كەلسۇن.

پەرماننى تاپشۇرۇپ ئالغان مىرزا ئەلى كۆكۈلداش كېتىپ، بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتكەندە قايتىپ كەلدى.

ــ ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، ــ دېدى ئۇ، ــ ئەمىن دورغا بىلەن سېپىلىنىڭ تۈۋىده تۇرۇپ سۆزلەشتىم. ئۇنىڭ راستىنلا ئەل بولۇش نىيىتى بار ئىكەن.

ــ خوش، ــ دېدى سەئىدخان، ــ شەرتىنى دېدىمۇ؟

ــ مۇددىئاسىنى مۇنۇ خەتكە يېزىپ تاشلاپ بەردى.

سەئىدخان خەتنى ئېلىپ ئوقۇشقا باشلىدى:

«بىسمىللاھىر رەھمانىررەھىم

ئالدى بىلەن ئۇلۇغلۇق ۋە بۈيۈكلۈك ھېكمىتى ۋە ئە-

بەدىي ھۆكۈمرانلىق سالتەنىتى بىلەن پۈتكۈل دۇنيانىڭ،

① چىنداۋۇلبەگ ــ تىڭتىڭچىلار بېگى.

جىمى پادىشاھلارنىڭ پادىشاھى بولغان پاك ۋە مۇقەددەس تەڭرىگە شۈكۈر ـ سانا ئېيتىش بىلەن بىرگە، ئاجىز ـ دەردمەنلەر ئەھۋالىدىن خەۋەر ئېلىپ، زەئىپ بىچارىلەرگە رەھىم ـ شەپقەت كۆزى بىلەن قاراپ، ئىنايەت ۋە مەرھەمەت لىباسلىرىنى كىيىپ ئاتا مىراس زېمىنغا قەدەم كەلتۈر ـ گەن خانزادە سەئىدخان ئالىيلىرىغا بەھىساب سالاملار بولغاي.

ئايغاقچىلىرىم ئارقىلىق شۇنى بىلدىمكى، ناقابىل، ئەقىلسىز ئوغلۇم پىرئەلىبەگ مىرزا ئاتابەكنى ئالىيلىرىنىڭ پەرمانىغا بىنائەن مۇخالىپەتچىلىك تۇغىنى كۆتۈرۈپ دەرگاھلىرىغا كېلىشكە پېتىنغانلىقىدىن، ئۆزلىرى ئۇنىڭ ئۆلۈمگە لايىق بۇ گۇناھىنى كەچۈرۈپ، ئەرزىمەس كاللىسىنى ساقلاپ قالىتىلا، ھەتتا شەپقەت قىلىپ جاراھىتىنى ئەملەتتىلا. بۇ ھىممەتلىرى ئۈچۈن مىڭلارچە تەشەككۈر.

ھاسىلى كالام شولكى، سەركەردىلىك مەرتىۋىسىگە ئېرىشكۈچى ئەلۇەتتە ئۆز پاسىبانىنىڭ پەرمانىنى بەجاكەلتىل ئادا قىلمىقى ۋاجىپتۇر. كەمىنىلىرى نەچچە كۈندىن بېرى ئاشۇ سەركەردىلىك مەجبۇرىيىتىمنىڭ تۈرتكىسىدە جەڭ قىلدىم. ئەمدى پېچاق سۆڭەككە يەتكەندە ئويلاپ باقسام، ھەرقانچە تىرىشچانلىق كۆرسەتسەممۇ ئالىيلىرىنىڭ شىر مەسىلىك باھادىرلىرىنىڭ مۇقابىلىسىگە چىققۇدەك كۈچ ـ ماغدۇرۇم قالماپتۇ. يەنە بىر تەرەپتىن ئادالەتسىز زالىمغا خىزمەت قىلىپ ياشىغاندىن كۆرە، ئادالەتلىك باھادىرنىڭ قىلىچىدا جان تەسلىم قىلغانلىنىڭ شەرىپى كاتتا بىلىندى. ئۇشبۇ سەۋەبتىن شەپقەتلىرىنى سېغىنىپ، بۇ سۇلھى سۆزىنى ئارىغا سالدىم. ئالىيلىرىغمۇ مەلۇملۇق، يانلىرىدىكى سەركەردىلىرى سەييد مۇھەممەد مىرزا بولسا ئول مىرزا ئاتابەكرىنىڭ قېرىندىشىدۇر. كەمىنىلىرى ئاتا ـ بابامدىن تارتىپ ئۇلارنىڭ چاكار ـ خىزمەتكارلىقىنى قىلىپ كەلگەن

نۆكەرلەرنىڭ پۈشتىدۇرمەن. گەرچە قىرىق يىلدىن بېرى مىرزا ئاباباكرىنىڭ دەرگاھىدا جان ۋەھىمىسىدىن بىردەم ـ مۇ ئارامىلىق تاپالمىغان بولساممۇ، لېكىن نەچچە كۈندىن بېرى تۇز ھەققىنى دەپ، جېنىمنى ئالىقىنىمغا ئېلىپ تىدرىشىۋاتىمەن. مىرزا ئاباباكرى قانچىلىغان باھادىر سەركەردىلەرنى ئۆلتۈردى، ھايات قالدۇرغانلىرىنى خىلمۇخىل ئازاب ـ ئوقۇبەتلەرگە دۇچار قىلدى: بەزىلىرىنى ئاختا قىلدى، بەزىلىرىنىڭ قول ـ پۇتىنى كەستى، بەزىلىرىنى كور قىلدى. دېمەك، ھەر كىمنى بىر بالايىقازاغا دۇچار قىلدى. ئۇنىڭ بۇ ۋەھشىي زۇلمىدىن ھەتتا ئۆز پۈشتىدىن تامغان پەرزەنتلىرىمۇ قېچىپ قۇتۇلالمىدى. ئۇنىڭ بۇنداق ۋەھشىي قىلمىشلىرىنى كۆرۈپ تۇرۇپمۇ، تۇزنى ھالال بېيىشنىڭ شەرتلىرىنى تولۇق ئادا قىلدىم، تۇزكور دېگەن ئاتاقا قېلىشتىن ساقلاندىم. ئەگەر پەقەت قۇللىرىنىڭ گۇناھىنى ئەپۇ قىلىپ، ھاياتىمغا ئامانلىق بەرسىلە، ئىلتىپات ۋە ئىنايەتلىرى بىلەن ئىززەتلىسىلە، سەييىد مۇھەممەد مىرزىنى كېپىل بولۇشقا بۇيرۇغايلا. بول شەرتنى ئارىغا سېلىشىم ھەرگىزمۇ ئالىيلىرىغا ئىشەنمىگەنلىكىم ئەمەس، بەلكىم تۇزكور دېگەن ئاتاقنى ئېلىشتىن ئېھتىيات قىلغىنىمدۇر. چۈنكى، سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئۇل مىرزا ئاباباكرىنىڭ ئىنىسىدۇر. ئاغىسىنىڭ خىزمىتىدىن چېقىپ ئىنىسىنىڭ خىزمىتىنى قىلسام تۇزكورلۇق ھېسابلانماس، ساداقەت، ۋاپا ئەھلى بۇ قىلمىشىمنى ئەيىبكە بۇيرۇماس دەپ ئويلىدىم. مۇشۇ ئەرزىمەس شەرتىم ئادا بولسا، قەلئەنى تاپشۇرۇپ بېرىپ، مۇلازىملىرى قاتاردا ئاشۇ پەلەك كەبى يۇكسەك دەرگاھلىرىنىڭ خىزمىتىنى قىلغايمەن.

كامالى ئېھتىرام بىلەن ئەمىن دورغىدىن دەپ بەرلۇرلا.»

سەئىدخان خەتنى ئوقۇپ بولۇپ، رازىمەنلىك بىلەن بېشىنى

لىكشىتتى.

ـــ ئوقۇپ باقسىلا، ـــ دېدى خەتنى سەييىد مۇھەممەد مىرزىغا تەڭلەپ.

سەييىد مۇھەممەد مىرزا خەتنى ئوقۇپ بولۇپ قول باغلىدى:

ـــ ئانھەزرىتىم مەرھەمەتلىكتۇر. پەرمانلىرى قانداق بولسا، شۇنداق پەرمانبەردارلىق قىلغايمەن.

ـــ بۇنداق ساداقەتمەن كىشىنىڭ تەلىپىنى قوبۇل قىلماسلىق باھادىرلىق مەزھىپىدە نامەردلىكتۇر، ـــ دېدى سەئىدخان، ـــ دەرھال بېرىپ ئۆز ئاغزىلىرى بىلەن كېپىل بولغايلا.

ـــ باش ئۇستىگە!

سەييىد مۇھەممەد مىرزا دەرھال بېرىپ ئەمىن دورغا بىلەن كۆرۈشتى. شۇنداق قىلىپ يېڭسار قەلئەسى سەئىدخانىنىڭ قولىغا ئۆتتى.

※ ※ ※

بۇگۈن ھاۋا باشقىچە ئوچۇق ئىدى. ئاۋۇال قەشقەرگە قايتىدىن ھۇجۇم قىلىش ياكى ياركەنتكە لەشكەر تارتىش ھەققىدە مەسلىھەتلىشىپ ئولتۇرغان سەئىدخان بىلەن سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ سۆھبىتىنى ھۆدەيچى بەگ ئۇزۇپ قويدى:

ـــ خۇشخەۋەر ئالىيلىرى. يېڭسارنىڭ ئىشغال قىلىنغانلىقىدىن خەۋەر تاپقان قەشقەر ئەمىرى مىرزا يۈسۈپبەگ خاتۇن ـ بالىلىرىنى ئېلىپ، شەھەرنى تاشلاپ قېچىپتۇ. قەشقەرنىڭ ئالىم ـ ئۆلىمالىرىدىن بىر توپ جامائەت ئالىيلىرىنىڭ ئۇزەتكىسىنى سۆيۈش ئۈچۈن يېتىپ كەپتۇ.

ـــ بىكاۋۇل بەگكە پەرمانىمنى يەتكۈز. ئۇلارغا ئېسىل نازۇنېمەتلەر بىلەن داستىخان سېلىپ ھاردۇق سورىسۇن. مەن سەل تۇرۇپ چىقىمەن.

ـــ مۇبارەك بولسۇن ئالىيلىرى! ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد

مىرزا.

ــ ئۆزلىرىدىن بولسۇن! ــ دېدى سەئىدخان ھايـاجانلانغـان ھالدا.

ــ قۇدرەتلىك پاناھـگاھىمـغا يەنە بـىر خۇش خەۋەر بـار، ــ دېدى ھۆدەيچى بەگ، ــ يارکەنتتىن بايىلا ئايغاقچى كەلدى. مىرزا ئاباباكرى خەزىنىدىن كۆتۈرەلىشچە مال ـ دۇنيا ئېلىپ خوتـەن تەرەپكە قېچىپتۇ.

ــ بۇ تېخىمۇ كاتتا خۇشخەۋەركەن، ــ دېدى سەئىدخان، ــ يارکەنتىمۇ بوش قاپتۇ ـ دە.

ــ يارکەنت تەختىگە ھازىر مىرزا ئاباباكرىنىڭ چوڭ ئوغلى جاھانگىر مىرزا پاسىبانلىق قىلىۋېتىپتۇ.

جاھانگىر مىرزىنىڭ ئىسمىنى ئاڭلاپ سەئىـدخان بىرئـاز ئويلىنىپ قالدى. چۈنكى، جاھانگىر مىرزىنىڭ قولىدا ئۇنىڭ تۆ ـ تىنچى سىڭلىسى خەدىچە سۇلتان خېنىم بار ئىـدى. ھەئە، مىـرزا ئاباباكرى ئەينى يىلى ئاقسۇغـا لەشكەر تـارتىپ بېـرىپ، سۇلتـان ئەھمەدخان بىلەن جەڭ قىلغاندا، ئەسىرگە چۈشۈپ قالغان مەلىكە خەدىچە سۇلتان خېنىمنى يارکەنتكە ئېلىپ كەتكەن ۋە كېـيىنچە ئۇنى ئوغلى جاھانگىر مىرزىغا نىكاھلاپ قويغانىدى.

ــ خوجا ئەلـى باھادىر بـىلەن مەخسۇد ئەلى بـۇ چاغقا يـار ـ كەنتكە يېقىنلاپ قالدى، ــ دېدى سەئىدخان خىيـالدىن باش كـۆ ـ تۈرۈپ، ــ جاھانگىر مىرزا نېمىلا بولمىسۇن سىڭلىمىنىڭ كۈيـۈ ـ سى. شۇ تاپتا ئۇلارنىڭ جاھانگىر مىرزىغا قەست قىلىپ قويۇشـ ـدىن ئەنسىرەپ قېلىۋاتىمەن.

ــ ئۇنداق بولسا دەرھال چاپارمەن ماڭغۇزايلى، ئات قوشلاپ ماڭسا ئۇلارغا يېتىشىۋالالايدۇ، ــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا.

ئۇلار خوجا ئەلى باھادىرنىڭ ئارقىسىدىن دەرھال چاپارمـەن ماڭغۇزدى.

ــ يېڭىسارنى يەنىلا ئەمىن دورغـىغا تاپشۇرايلى، ــ دېـدى سەئىدخان، ــ كاتتابەگ، ئابدۇلۋاھىد باھادىر ئىككى مىڭ لـەشـ

كەر بىلەن قەشقەرگە بېرىپ، ئاۋام ـ رەئىيەتنىڭ كۆڭلىنى خاتىرجەم قىلسۇن. بىز دەرھال يارکەنتكە قاراپ يولغا چىقايلى.

ـــ شۇنداق قىلايلى ئالىيلىرى، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا، ـــ ئاۋۋال قەشقەردىن كەلگەن يۇرت مۆتىۋەرلىرى بىلەن كۆرۈشۈۋېتەيلى.

ـــ ئېسىم قۇرۇسۇن، تاس قاپتىمەن بۇ مۇھىم ئىشنى ئۇنتۇپ قالغىلى، ـــ دېدى سەئىدخان.

139

پېشىن مەزگىلى.

يارکەنت شەھىرىدىن ئون نەچچە چاقىرىم يىراقلىقتىكى بەگىل قىشلىقىدا خوجا ئەلى باھادىر، مەخسۇد ئەلى قاتارلىق سەركەردىلەر ۋە يارکەنتتىكى باي ـ تۆرىلەر، زەردارلار سەئىدخاننى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن سورۇن راسلاش، داستىخان سېلىش بىلەن ئالدىراش يۇرۇشەتتى. ئۇلار سەئىدخان ئۈچۈن شاھ سۇپا، سەركەردىلەر ئۈچۈن گىلەم، لەشكەرلەر ئۈچۈن كىگىز ـ شىرداق سېلىپ، ئايرىم ـ ئايرىم سورۇن راسلىغانىدى. بىر چاقىرىم ئۇزۇنلۇقتا سېلىنغان پايانداز نىڭ ئىككى تەرىپىدە رەتلىك تۇرۇشقان كىشىلەر پات ـ پات يىراقلارغا بويۇنداپ قارىشاتتى. خوجا ئەلى باھادىر بىلەن مەخسۇد ئەلى بىرده ئالاھىده ياساتقان شاھ سۇپىنىڭ بېزىلىشىنى تەكشۈرسە، بىرده داستىخانغا تىزىلغان نازۇ نېمەتلەرنىڭ تۈرىنى، سۇپىتىنى تەكشۈرەتتى. يۈزلەپ داشقازانلاردا كالا ـ قوي گۆشلىرى پىتىقلاپ قاينايتتى. دۇملەپ قويۇلغان پولونىڭ مەززىلىك ھىدى دىماقلارنى غىدىقلايتتى. كاۋاپچىلار تونۇر، كاۋاپدانلارغا چوغ چۈشۈرگەچ پاقىلان، ئوغلاق گۆشلىرىگە

تۇخۇم، دورا ـ دەرمەكلەردىن تەييارلانغان تېتىقۇلارنى سۇرۇش بىلەن ئاۋارە ئىدى.

ـــ سۇلتان سەئىدخان ئالىيلىرى كەلدى!

ئېتىنى قۇيۇندەك چاپتۇرۇپ كەلگەن چاپارمەننىڭ خەۋىر يەتكۈزۈشى بىلەن تەڭ، ساقلاپ تۇرغان كىشىلەر دۇرراندە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى. خوجا ئەلى باھادىر، مەخسۇد ئەلى ئەتراپىدىكى بەگ ـ تۆرىلەرنى باشلاپ پايانداز نىڭ باش تەرىپىگە قاراپ يۈگۈرۈشتى. ھايال ئۆتمەي سەئىدخاننى ئارىغا ئېلىپ كېلىۋاتقان سەيىد مۇھەممەد مىرزا قاتارلىق سەركەردىلەرنىڭ قارىسى كۆرۈندى. ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن لەشكەرلەر كېلىۋاتاتتى. شۇ ھامان سازەندىلەر ناغرا ـ سۇناي، داپ ـ دۇمباق، راۋاب ـ تەمبۇر... قاتارلىق سازلارنى شادىيانىگە چېلىشقا باشلىدى.

خوجا ئەلى باھادىر بىلەن مەخسۇد ئەلى باشچىلىقىدىكى بەگ ـ تۆرىلەر كېلىپ، سەئىدخاننىڭ ئۇزەتگىسىنى سۆيدى. سەئىدخاندىن باشقىلارنىڭ ھەممىسى ئاتتىن چۈشتى. سەئىدخان ئات ئۈستىدە تۇرۇپ، پايانداز نىڭ ئىككى تەرىپىدىكى ئىستىقبالغا چىققان كىشىلەرگە ئېھتىرام بىلەن سالام بەردى.

سەئىدخان شاھسۇپىنىڭ قېشىغا كەلگەندە ئاتتىن چۈشتى ـ دە، سۇپىنىڭ ئۈستىدىكى تەتىللا كۆرپىدە بەدەشقان قۇرۇپ ئولتۇردى.

ـــ قۇدرەتلىك ئادالەتپاناھىمىز نىڭ دۆلەت ـ سەلتەنەتى زىيادە بولغاي!

سەئىدخان شاھ سۇپىنىڭ ئالدىدا قاتار سەپ تارتىپ تۇرغان ئەمىر ـ سەركەردىلەرنىڭ سالامىنى ئىلىك ئالغاندىن كېيىن، سەييىد مۇھەممەد مىرزا، ئايازبېك قۇشچى، مىرزا ھەيدەر كۆرەگان، مىرزا ئەلى تاغايىلارنى شاھ سۇپىغا چىقىپ يېنىدا ئولتۇرۇشقا ئىجازەت بەردى. قالغان سەركەردىلەر مەرتىۋە ـ ئۇنۋانلىرى بويىچە شاھ سۇپىنىڭ ئىككى يېنىغا راسلانغان گىلەملىك سورۇندىن ئورۇن ئېلىشتى. نەچچە ئونلىغان چەبدەس يىگىتلەر ئاپتۇۋا ـ

چىلاپچىلارنى كۆتۈرۈپ كېلىپ قول سۈيى ئېلىشقا باشلىدى.

ئۆزىنى قارشى ئېلىش ئۈچۈن راسلانغان بۇ سورۇندىن سەئىدخان رازى بولغاندەك قىلاتتى. ئۇ پەگاھتا قول باغلاپ تۇرغان خوجا ئەلى باھادىر بىلەن مەخسۇد ئەلىنى شاھ سۈپىغا چىقىپ ئولتۇرۇشقا بۇيرۇدى:

ـــ ئىككىڭلار يېنىمدا ئولتۇرۇپ ھەم ساھىبخانا، ھەم مېھمان بولۇڭلار.

ـــ قىبلىگاھىمىزنىڭ ھىممىتىگە تەشەككۈر!

ئىككى سەركەردە شاھ سۈپىغا چىقىپ، پەگاھ تەرەپتىن ئورۇن ئالدى.

ـــ خوش، ـــ دېدى سەئىدخان ياركەنت شەھىرىنىڭ ئەھۋالىنى بىلىشكە ئالدىراپ.

ئىككى سەركەردە دەس ئورنىدىن تۇرۇپ قول باغلىدى:

ـــ بىز ياركەنت شەھىرىگە يېتىپ كەلگەندە، جاھانگىر مىرزىمۇ ئاللىقاچان شەھەرنى تاشلاپ كېتىپ قالغانىكەن، ـــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر، ـــ ئوردىدىكى بىر قىسىم بەگلەر، شەھەردىكى ئالىم ـ ئۆلىمالار، باي ـ زەردارلار، يۇرت كاتتىلىرى ئالدىمىزغا چىقىپ شەھەرنىڭ دەرۋازىلىرىنى كەڭرى ئاچتى.

ـــ شەھەرگە تىنچ ـ ئامان قەدەم باستۇق، ـــ دېدى مەخسۇد ئەلى، ـــ ئاۋامنىڭ كۆڭلىنى خاتىرجەم قىلىش ئۈچۈن ئامانلىق جاكارلاتتۇق، ئاندىن خەزىنە، قورال ـ ياراغ ئىسكىلاتى ۋە ئاشلىق ئامبارلىرىنى پىچەتلەتكۈزدۇق. سەرۋاز ـ لەشكەرلەرگە قاتتىق ھېزى بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئاۋامنى بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىشىنىڭ ئالدىنى ئالدۇق. ياركەنت شەھىرى ھازىر تولىمۇ خاتىرجەم.

ـــ مانا بۇلار، ـــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر تېخىچە قول باغلاشقىنىچە ئۆرە تۇرغان بىر توپ كىشىلەرنى كۆرسىتىپ، ـــ بىر قىسىم يۇرت بەگلىرى بىلەن شەھەردىكى باي ـ زەردارلار، ئالىم ـ ئۆلىمالار ئالىيلىرىنىڭ قوبۇل قىلىشلىرىنى ئارزۇ قىلىدۇ.

ئۇلار دەرھال تىزلىنىپ سەئىدخانغا ھۆرمەت بىلدۈردى.

ـ ئىجازەت! ـ دېدى سەئىدخان ئۇلارنىڭ سالامىنى ئىلىپ، ـ بۈگۈنچە مۇشۇنداقلا كۆرۈشۈپ تۇرايلى. ھەربىرلىرى بىلەن باشقا بىر كۈنى مۇلاقاتتا بولىمەن.

ـ خان ئالىيلىرىنىڭ ئىلتىپاتىغا تەشەككۈر!

سەئىدخان ئىككى سەركەردىسىگە يۈزلىنىپ سورىدى:

ـ مىرزا ئاباباكرى بىلەن جاھانگىر مىرزىنىڭ دېرىكىنى قىلىپ باقتىڭلارمۇ؟

ـ مىرزا ئاباباكرى خوتەندىمۇ توختىماي، ئۈدۈل تۈبەتكە قاراپ كېتىۋېتىپتۇ. جاھانگىر مىرزا ئانچە يىراقتا كەتمىگەندەك قىلىدۇ. سانجۇ قىشلىقىدا پاناھلىنىۋاتقانلىقى ھەققىدە مەلۇمات بار.

ـ مىرزا ئاباباكرىنىڭ بۇنداق ئاسانلا قېچىپ قۇتۇلۇشىغا يول قويساق بولمايدۇ، ـ دېدى سەئىدخان، ـ ئۇنى نەدىن بولمىسۇن قوغلاپ تۇتۇش كېرەك، ـ ئۇ بىر دەقىقە تۇرۇۋېلىپ سەركەردىلىرىگە قاراپ بىر نەچچە سەركەردىنىڭ ئىسمىنى ئاتىدى، ـ مىرزا ئەلى تاغايى، قارا قۇلاق مىرزا، نەزەر مىرزا، قەمبەر مىرزا، بەگ قۇلى مەكرىت!

ئىسمى ئاتالغان سەركەردىلەر شاھ سۇپىنىڭ ئالدىغا كېلىپ قول باغلىدى.

ـ ھەر بىرىڭلار بەش يۈزدىن لەشكەرگە باش بولۇپ، مىرزا ئاباباكرىنى قوغلاڭلار. ئۇنى كىم ئاۋۋال تۇتسا، بىرىنچى تۆھپە شۇنىڭ بولىدۇ.

ـ پەرمانبەردارمىز! ـ دېدى ئۇلار.

ـ مىرزا دائىم ئەلى، بەگ مۇھەممەد! ـ دېدى سەئىدخان، ـ ئىككىڭلار خاس نۆكەرلىرىڭلارنىڭ سىرتىدا بەش يۈز لەشكەر ئېلىپ، ئۈدۈل خوتەنگە بېرىپ ئول ۋىلايەتنىڭ ھۆكۈمەت ئىشلىرىنى ئۆتكۈزۈۋېلىڭلار. قارشىلىق كۆرسەتكەنلەرگە رەھىم ـ شەپقەت قىلماڭلار!

ـــ پەرمانبەردارمىز! ـــ دېدى ئىككى سەركەردە.

ـــ جايىڭلارغا بېرىپ ئولتۇرۇڭلار، ـــ دېدى سەئىدخان، ـــ ئاۋۋال تاغام، ئاندىن كالام دەپتىكەن، غىزادىن كېيىن ئاتلانغايسىلەر.

خوجا ئەلى باھادىرنىڭ قول ئىشارىتى بىلەن يۈزلىگەن چەۋدەس يىگىتلەر تاۋاق ـ تاۋاقلارغا ئوسۇلغان تۇرلۇك نازۇ نېمەتلەرنى داستىخانغا توشۇشقا باشلىدى.

ـــ بۇ قىشلاقتىكى رەئىيەتكىمۇ داستىخان ھازىرلاندىمۇ؟ ـــ سورىدى سەئىدخان.

ـــ ئۇلارغا لەشكەرلەرنىڭ ئاياغ تەرىپىدىن داستىخان ھازىرلىدۇق ـــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر.

ـــ ئوبدان قىلىپسىلەر، ـــ دېدى سەئىدخان، ـــ قەشقەرگە قەدەم قويغاندىن بېرى شۇنى ھېس قىلىۋاتىمەنكى، رەئىيەتنىڭ ھال ـ كۈنى تولىمۇ خاراب ئىكەن. بىز ئەڭ ئاۋۋال ئۇلارنىڭ ئاچ ـ توقلۇقىنى ئويلىشىمىز كېرەك. ئاۋام باي بولمىسا، سەلتەنەت رونىق تاپمايدۇ.

ـــ ھىممەت قىلدىلا ئالىيلىرى، ـــ دېدى ئىيازبېك قۇشچى، ـــ پازىللار بىر سائەت ئەدلى[1] قىلماقنىڭ ساۋابى ئاتمىش يىللىق نەپلى قىلغان تائەت ـ ئىبادەتنىڭ ياكى ئاتمىش ھەجنىڭ ساۋابىدىن ئارتۇق دەيدۇ. چۈنكى ھەجنىڭ نەتىجە ـ ساۋابى ھەج قىلغۇچىدىن باشقا كىشىلەرگە بولمايدۇ، ئەدلى ـ ئادالەتنىڭ نەتىجىسىدىن پۈتكۈل ئاۋام بەھرىمەن بولىدۇ.

ئۇستازىنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ سەئىدخان يېقىملىق كۈلۈمسىرىدى. ئۇنىڭ قول ئۇزىتىشى بىلەن باشقىلارمۇ داستىخانغا قول ئۇزاتتى.

ـــ بۇگۈن كەچ بولۇپ قالدى، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا غىزادىن كېيىن سەئىدخانغا قاراپ، ـــ ئاتا ـ بابىلار ئىشىنىڭ بېشى سەھەردىن دەپتىكەن. ئالىيلىرى بۇگۈن مۇشۇ يەردە

① ئەدلى ـــ ئادالەت.

كەچلەپ، ئاللاھ خالىسا ئەتە تاڭ سەھەردە شەھەرگە كىرىپ تەختە ئولتۇرسىلا، ئىشلار تېخىمۇ خەيرلىك بولغۇسىدۇر.

ـــ ئۇلۇسبېگى جانابلىرىنىڭ مەسلىھەتى ئورۇنلۇق، ـــ دېدى ئايازبېك قۇشچى بارماقلىرىدىكى ماي يۇقىنى ئاپئاق ساقىلىغا سۈركەپ تۇرۇپ، ـــ ھەر ئىشنىڭ ۋاقتى ـ سائىتى بار. ۋاقتى ـ سائىتى بىلەن بەجا قىلىنغان ئىشلار خەيرلىك بولىدۇ. خانىمىز ـ نىڭ ياش قۇرامىمۇ بەئەينى سۇبھىدە كۆتۈرۈلگەن قۇياشقا مىسال ـ دۇر. تەختتە بەرقارار بولمىقى ئول خەيرلىك سائەتكە توغرىلانغىنى سەلتەنەت ئىشلىرىنىڭ گۈلى گۈلىگە كەلگىنىگە ئوخشاشتۇر.

سەئىدخان ئىككى مۆتىۋەر ئەمىرنىڭ مەسلىھەتىنى قوبۇل قىلدى.

※ ※ ※

بۇگۈن سەئىدخان بامدات نامىزىنى سەركەردە ـ لەشكەرلىرى بىلەن بىللە ئوقۇۋاتقاندىن كېيىن ئالدىراپ ناشتا قىلىپ، يار ـ كەنت شەھىرىگە قاراپ يولغا چىقتى.

شەھەر ئاھالىسى ئۇنى قارشى ئېلىش ئۈچۈن ئالىلىقاچان كوچا ـ رەستىلەرنى سۈپۈرۈپ، سۇ چېچىپ تازىلاپ يولنىڭ ئىككى تەرىپىگە تىزىلىپ تۇرۇشقانىدى. ئۇلار سەئىدخان ئۇدۇلىغا كېلىشى ھامان قوللىرىنى كۆكرىكىگە ئالغىنىچە: «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، خان ئالىيلىرىنىڭ پايە ـ قەدەملىرىگە مۇبارەك بولغاي!» دەپ ۋارقىرىشاتتى. سەئىدخانمۇ ئېتىنى يەڭگىل يورغىغا قويۇپ بېرىپ، قولىنى كۆكسىگە ئالغىنىچە: «ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام!» دەپ سالامنى ئىلىك ئالاتتى. ئۇ ئەنە ئاشۇ يوسۇندا ئوردىغا كىردى. سەييىد مۇھەممەد مىرزا قاتارلىق ئەمىر ـ سەركەردىلەر تۇرك ـ موغۇل يوسۇنى بويىچە سەئىدخاننى ئاق كىگىزگە ئولتۇرغۇزۇپ شاھنىشىنغا ئەكىردى.

بۇ، مىلادىيە 1514 ـ يىل 9 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى ئىدى.

※ ※ ※

بۇگۈنكى ئەتىگەنلىك قوبۇلدىن كېيىن، سەئىدخان باشقا ئەمىرلەرنى قايتۇرۇۋېتىپ، سەييىد مۇھەممەد مىرزىنى ئېلىپ قالدى.

ــ جانابلىرىنى بىر ئىشقا بۇيرۇماقچىمەن، ــ دېدى ئۇ.

ــ كەمىنىلىرى جانابى خانىمىزنىڭ ئاتقان ئوقىدۇرمەن، ــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا.

ــ بۇ ئىشقا بۇيرۇشقا سىلىدىنمۇ مۇۋاپىق ئادەمنى دېتلەيالمىدىم. بۇگۈنلا سانجۇ قىشلىقىغا بېرىپ، قېرىنداشلىرىنىڭ ئوغلى بولمىش جاھانگىر مىرزىنى ئېلىپ كەلسىلە.

ــ باش ئۈستىگە!

سەييىد مۇھەممەد مىرزا خاس نۆكەرلىرىنى ئېلىپ سانجۇغا قاراپ يولغا چىقتى.

«خان ئالىيلىرى مەندىن باشقا ئادەمنى ئەۋەتسە، جاھانگىر مىرزىنىڭ كۆڭۈل توختىتالماي يارىكەنتكە كېلىشكە ئۇنىماسلىقىدىن ئەنسىرىگەن گەپ. ئۇنى خان ئالىيلىرىنىڭ دەرگاھىغا كېلىشكە قايىل قىلماي قويمايمەن...»

سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئۈچ ھەپتە ئۆتكەندە جاھانگىر مىرزىنى سانجۇدىن باشلاپ كەلدى. سەئىدخان ئۇنىڭغا تېگىشلىك ئىززەت كۆرسىتىپ ئەمىرلىرى قاتارىدىن ئورۇن بەردى.

※ ※ ※

سەئىدخان قان يۇقى خۇرجۇنىدىكى كالىلىغا نەپرەت بىلەن قاراپ قويۇپ، مىرزا ئەلى تاغايىدىن سورىدى:

ــ ئۇنى تىرىك تۇتۇپ ئېلىپ كېلىڭلار دېگەنىدىمغۇ؟

مىرزا ئەلى تاغايى قول باغلاپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى:

ــ بىز قاراڭغۇ تاغقا يېتىپ بېرىپ، مىرزا ئابابەكرىنى

قورشۇالغاندا كەچ بولۇپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭ قورشاۋنى يېرىپ قېچىپ كېتەلمەيدىغانلىقىغا كۆزىمىز يەتكەنلىكى ئۈچۈن، جەڭنى ئەتىگە قالدۇرغانىدۇق. ناھايىتى ئەپسۇسكى، مىرزا ئاباباكرىنىڭ نۆكەرلىرى تۆھپە كۆرسىتىپ ئىنئام ئېلىش تەمەسىدە، كېچىدە قاتتىق ئۇيقۇغا كەتكەن مىرزا ئاباباكرىنى ئۆلتۈرۈپ كاللىسىنى كېسىۋاپتۇ، شۇنىڭ بىلەن تىرىك تۇتالماي قالدۇق.

ھەئە، قاراڭغۇ تاغدا مال ـ دۇنيا يوقلەنگەن قېچىر ـ تۆگە ـ لىرىنى ئېلىپ مېڭىشقا كۆزى يەتمىگەن مىرزا ئاباباكرى ئالتۇن ـ كۈمۈشلەرنى دەريا‌غا تۆكتۈرۈپ، ئېسىل رەخت، ئونچە ـ مەرۋا‌ـ يىتلارغا ئوت قويۇۋەتكەنىدى. شۇنداقتىمۇ ئۇنىڭغا جېنىنى ساقلاپ قېلىش نىسىپ بولماي، ئىشەنچلىك نۆكەرلىرىنىڭ قولىدا بـ‌ـ ئىزىتانە ئۆلتۈرۈلگەنىدى.

ـــ ئول قانخورنىڭ شۇ يەردە ئۆلتۈرۈلگىنىمۇ ياخشى بوپ‌ـ تۇ، ـــ دېدى سەئىدخان، ـــ قۇدرەتلىك تەڭرىم قىلىچىمنىڭ ئول مەلئۇننىڭ پاسىق قېنىدا بۇلغىنىشىنى خالىمىغان ئوخشايدۇ. ئا‌ـ دىلىنىڭ ئۆلۈپ كېتىشى ياخشىلارغا ئۆلۈم، يامانلارغا ھاياتلىقتۇر، ئەما زالىمنىڭ ئۆلۈمى بولسا يامانلارغا ئۆلۈم، ياخشىلارغا ھايات‌ـ لىقتۇر. ئۇنىڭ كاللىسىنى ئېلىپ چىقىپ شەھەرنىڭ دەرۋازىلـ‌ـ رىغا نۆۋەت بىلەن ئېسىپ قويۇڭلار. ئۇنىڭدىن زۇلۇم كۆرگەن ئاۋام بۇ قانخور ھۇججاجنىڭ كۆلپىتىدىن قۇتۇلغىنىغا ئىشىنىپ خاتىرجەم بولسۇن.

سەئىدخان نۆكەرلىرى كۆتۈرۈپ چىقىپ كېتىپ بارغان خۇرجۇنغا ئاخىرقى قېتىم نەزەر تاشلىدى. شۇ ھامان كۆز ئالدى‌ـ دىن ئاشۇ رەھىمسىز قانخورنىڭ زۇلمىدا ئۆلۈپ كەتكەن كۆيۈمچان مومىسى شاھ بېگىم، ھاممىسى مېھرىنىگار خېنىم... قاتارلىق ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى لىپ قىلىپ ئۆتتى. ئۇلار ئۇنىڭغا مىرزا ئا‌ـ بابەكرىدىن كۆرگەن زۇلۇم ـ خورلۇقلىرىنى، دەرد ـ ھەسرەتلـ‌ـ رىنى تۆكۈۋاتاتتى...

※ ※ ※

سەئىدخاننىڭ تەختتە ئولتۇرغىنىغا ھايت ـ ھۇيت دېگۈچە يېرىم يىل بولۇپ قالغانىدى. يارکەنت شەھىرىگە ئاللىقاچان باھارنىڭ شەپىسى كېلىشكە باشلىغانىدى.

تەختتە ئولتۇرغاندىن بېرى، سەلتەنەت ئىشلىرىنى تەرتىپكە سېلىش، مۇبارەكلەپ كەلگەن يۇرت بەگلىرىنى قوبۇل قىلىش، مىرزا ئابابەكرى دەريا‌غا تاشلىۋەتكەن مال ـ دۇنيالارنى سۇزدۇرۇش، تويۇنباشىدا قېلىپ قالغان ئانسى، ئايالى، ئوغلى قاتارلىق ئائىلە تاۋابئاتلىرىنى ئەكەلدۇرۇش ئىشلىرى بىلەن خېلىلا ئالدىراش يۇرگەن سەئىدخان يېقىنقى ئىككى ھەپتىدىن بېرى سەيىد مۇھەممەد مىرزا، ئايازبېك قۇشچى قاتارلىق مۆھتەرەم ئەمىرلەر بىلەن مەسلىھەتلىشىپ قىلغان قارارىنى بۇگۈن ئەتىگەنلىك قوبۇلدىن كېيىن رەسمىي جاكارلىدى. ھەئە، سەييىد مۇھەممەد مىرزا قاتارلىق ئون پىشقەدەم ئەمىرگە تۆرە بەگلىك ئۇنۋانى بېرىپ بىردىن تۇغ ئىنئام قىلدى. ئايازبېك قۇشچى قاتارلىق ئالتە نەپەر ئۆلىماغا ساھىب تەدبىرلىك ئۇنۋانى بېرىپ، خانلىق مەدرىسەنى قۇروپ چىقىش ئىشىنى تاپشۇردى. قالغان سەركەردىلەرگە باھادىرلىق، پەھلىۋانلىق ئۇنۋانى بەردى. سەرۋاز ـ لەشكەرلەرگە ئىنئام بەردى.

ـــ يەنە شۇنداق يارلىق جاكارلايمەنكى، ـــ دېدى سەئىدخان جاراڭلىق ئاۋازدا، ـــ تەسەررۇپىمىزدىكى بارلىق رەئىيەت ئون يىلغىچە پادىشاھلىق باج ـ سېلىقتىن خالاس قىلىنغاي، يارلىق يۇرت ـ يۇرتلاردا جاكارلانغاي!

ـــ ئادالەتپاناھىمىز مەرھەمەتلىكتۇر! ـــ دېيىشتى ئەمىرلەر.

ـــ ئانھەزرىتىمىزگە ئىككى ئېغىز ئەرزىم بار، ـــ دېدى مىرزا ئەلى تاغايى ئالدىغا بىر قەدەم چىقىپ.

ـــ سۆزلىسىلە، ـــ دېدى سەئىدخان.

ـــ ئەلكۇندىن ئون يىلغىچە پادىشاھلىق باج ـ سېلىق كـە-چۈرۈم قىلىنسا، خەزىنە قۇرۇقدىلىنىپ قالماسمۇ؟ سەلتەنەت ۋە لەشكىرىي خىراجەت خەزىنە بىلەن ئۆرە تۇرىدۇ.

ـــ بۇنى ئوبدان بىلىمەن، ـــ دېدى سەئىدخان مىرزا ئەلى تاغايىنىڭ گېپىنى ياقتۇرمىغان ھالدا.

ـــ دېمەكچىمەنكى، ـــ دېدى مىرزا ئەلى تاغايى مۇددىئاسىنى تەپسىلىي چۈشەندۈرمەكچى بولۇپ، ـــ گەرچە ماڭلايسۆيەنىڭ خېلى كۆپ قىسمىنى تەسەررۇپىمىزغا ئالغان بولساقمۇ، ئەمما تۇرپان تەختگاھىدا ئاغىلىرى مەنسۇرخان باردۇر. ناۋادا ئۇ سىلىنىڭ بۇ زېمىنغا پاسىبان بولۇشلىرىغا رازى بولماي لەشكەر تارتىپ كېلىپ قالسا، لەشكىرىي خىراجەتتىن قىسىلىپ قالىمىز. ئەلكۇنگە كەڭ قوللۇق قىلىش ئەلۋەتتە ئادالەت جۈملىسىدىندۇر. ئەمما، لەشكەرىي خىراجەت بولمىسا، ياۋغا تاقابىل تۇرۇش بەسىي مۇشكۈلدۇر.

ـــ مەنسۇرخان ئالىيلىرى بىلەن قىبلىگاھىمىزنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئاداۋەت بارلىقى راست. لېكىن، نېمىلا دېگەنبىلەن ئۇ ئاخىرىتىمگە ئاتا يوللۇق ئاغا. شۇڭا ئۇنىڭغا دۈشمەنلىك مۇئامىلىسىدە بولماي، قېرىنداشلىق مېھرىنى تەكىتلەپ سالام ئەۋەتىسەك، قەلبىدىكى ئاداۋەت مۇزلىرى ئېرىپ، قېرىنداشلىق ئوتى قايتىدىن يېنىشى مۇمكىن، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا، ـــ بۇيۇك سەلتەنەتنىڭ بىرلىكى، قۇدرەت تېپىشى ئۇچۇن ئىتتىپاقلىق ھەممىدىن ئەلادۇر. شۇڭا دۈشمەنلىككە ئەمەس، دوستلۇققا ئاساس سېلىشقا تىرىشايلى.

ـــ باركاللا! ـــ دېدى سەئىدخان خۇشال بولۇپ، ـــ مېنىڭ ئويۇمۇ شۇ، ئۇ مىرزا ھەيدەر كۆرەگانغا قارىدى، ـــ سەن دەرھال ھازىرقى مۇددىئا ئاساسىدا ئاغامغا بىر پارچە مەكتۇپ تەييارلا، ئاندىن بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرىغىمۇ بىر پارچە مەكتۇپ تەييارلا. مەزمۇنى سالامنامە بولسۇن. ئاغام بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرى ھازىر نەدىكىن؟ ھىندىستان يۇرۇشى مۇڭۈپپەقىيەتلىك بولدىمىكىن؟

ـــ ئالدىنقى نۆۋەت ئەۋەتكەن مەكتۇپىدا ھىندىستان يۇرۇشىدىن خەلىلا رازى ئىكەنلىكىنى، جەمئىنە دەريا سەپىدىن ئۆتۈپ، جەنۇب تەرەپكە ئىلگىرىلەپ دېھلىنىڭ شىمالىدىكى پانىپات شەھرىنى ئىشغال قىلغانلىقىنى، دېھلى سۇلتانى ئىبراھىم لۇدى بىلەن ھەل قىلغۇچ جەڭ قىلىشقا تەييارلىنىۋاتقانلىقىنى يېزىپ ئىتىكەن. بەلكىم ئىبراھىم لۇدى بىلەن بولغان جېڭى نۇسرەتلىك بولغاندۇر. تەڭرى ئادالەت ھامىيلىرىغا بىر سەۋەب بىلەن نۇسرەت ئىشىكىنى ئېچىپ بېرىدۇ، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا.

ـــ ئاغام بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ پەرغانە، ماۋەرائۇننەھر ۋە خۇراسان قاتارلىق ئاتا مىراس زېمىنلىرىدىن ۋاز كېچىپ، ھىندىستانغا يۈرۈش قىلغىنى توغرا بولدى دەپ قارايمەن، ـــ دېدى سەئىدخان.

ـــ شۇنداق، ـــ دېدى ئايازبېك قۇشچى تەستىقلاپ، ـــ ھەر كىم تەقدىر بەلگىلەپ بەرگەن يولدىن چەتنىيەلمەيدۇ. ئالىيلىرىنىڭ ئەندىجانىنى تاشلاپ قەشقەرگە كېلىشىمۇ تەڭرىنىڭ ئىرادىسىدۇر. ئاغىلىرى مەنسۇرخان ئالىيلىرىنىڭ قەلبىدە قېرىنداشلىق مېھرى يېلىنجىسا، بۇ ئاتا مىراس زېمىنى ئاسايىشلىققا يۈز ئاچىدۇ.

ـــ مەنسۇرخان ئالىيلىرىنىڭ قەلبىدە قېرىنداشلىق مېھرىنى ئويغىتىش تەسكە توختارمىكىن، ـــ دېدى مىرزا ئەلى تاغايى، ـــ ئالىيلىرى تېخىچە خەۋەرسىز، تۇنۇگۈن بىر شۇم خەۋەر قۇلىقىمغا كىرىپ قالدى.

سەئىدخان ئۇنىڭ كۆزىگە تىكىلىپ قارىدى:

ـــ قانداق شۇم خەۋەركەن ئۇ؟

ـــ دەللەپ بولۇپ ئاندىن مەلۇم قىلاي دېگەنىدىم، ـــ دېدى مىرزا ئەلى تاغايى سۆزىگە سىرلىق تۇس بېرىپ.

سەئىدخان قاپىقىنى تۇردى:

ـــ دەۋەرسىلە.

ـــ ئاڭلىشىمچە، مەنسۇرخان ئالىيلىرى خانزادە ئىمىن خو-

جا سۈلتاننى قەتلى قىلدۇرۇپتۇدەك.

سەئىدخان بېشىغا بىر قاپاق سوغۇق سۇ قۇيغاندەك شۇركىنىپ كەتتى. چۈنكى ئىمىن خوجا سۈلتان ئۈنىڭ دادىمۇ بىر، ئانىمۇ بىر ئىنىسى ئىدى.

ــ كىمدىن ئاڭلىدىلا؟

مىرزا ئەلى تاغايى دۈدۈقلاپ جاۋاب بەردى:

ــ سودىگەرلەردىن.

ــ ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپتىمۇ؟

ــ باشقىلاردىن ئاڭلاپتۇ، لېكىن بۇ خەۋەر خېلىلا ئىشەنچلىكىتەك قىلىدۇ.

سەئىدخان لام ــ جىم دېمىدى. شۇ تاپتا يۈرىكى تىلغىنىپ كېتىپ باراتتى.

ــ سەۋرچان بولغايلا ئالىيلىرى، ــ دېدى سەيىد مۇھەممەد مىرزا، ــ دەرھال ئايغاقچى ئەۋەتىپ تەھقىقلەپ كۆرەيلى. شاھنىشىننىڭ ئىچىدە ئۇزاق جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈردى. مىرزا ئەلى تاغايى سەيىد مۇھەممەد مىرزىغا يەر تېگىدىن ئاداۋەت بىلەن قاراپ قويۇپ، بېشىنى تونىنىڭ ياقىسىغا كىرپىدەك تىقىۋالغانىدى.

«ئاغام ئاشۇنداق رەھىمسىزلىك قىلغانمىدۇ ــ ھە، ئىنىم ئىمىن خوجا سۈلتاننى قايسى گۇناھى ئۈچۈن ئۆلۈمگە بۇيرۇغاندۇ؟ ھەئە، ھەرقانداق بىر ئىشنىڭ سەۋەبى بار. سەيىد مۇھەممەد مىرزا راست دەيدۇ. سەۋرچان بولۇشۇم، ئالدىراپ ئىپادە بىلدۈرمەسلىكىم كېرەك. بولمىسا سۇخەنچىلەر بىرنى ئون، ئوننى يۈز قىلىپ ئاغامنىڭ دەرگاھىغا يەتكۈزىدۇ. ئاۋۋال ئۇنىڭ بىلەن ئارىمىزدا ئېتىلىپ قالغان يوللارنى ئاچاي، سۆھبەتكە شارائىت ھازىرلاي. قالدى ئىشلارنىڭ سۈرۈشتىسىنى ھامان قىلىۋالىمەن. ئانام بۇ خەۋەرنى ئاڭلىسا نېمە بولۇپ كېتەر، ئىنىم ئابدۇخېلىلىخانىنىڭ ئۆلۈمى ئۈچۈنمۇ ھېلىغىچە يىغلاپ يۈرگەنىدى...»

ــ بۇ خەۋەر ھازىرچە سىر تۇتۇلغاي! ــ دېدى سەئىدخان

سارايىنىڭ تىمتاسلىقىنى بۇزۇپ، ـــ بولۇپمۇ ۋالىدەمنىڭ قۇلقىغا يەتمەي تۇرسۇن. سىلى ئاغزىلىرىغا مەھكەم بولسىلا.

ـــ ئەلۋەتتە، ئەلۋەتتە، ـــ دېدى مىرزا ئەلى تاغايى، ـــ مەنمۇ ئىگىچەمنىڭ ئازابلىنىشىنى خالىمايمەن.

مىرزا ئەلى تاغايى ھەرقانداق سورۇندا سەئىدخانىنىڭ ئانىسىنىڭ ئىسمى چىقسىلا «ئىگىچەم» دېگەن سۆزنى ئالايىتەن تىلغا ئېلىشنى ئۇنتۇلۇپ قالمايتتى. بۇ ئارقىلىق ئۆزىنىڭ خانىنىڭ تاغىسى ئىكەنلىكىنى، باشقا ئەمىرلەردىن ئۈستۈن تۇرۇدىغانلىقىنى پەش قىلىۋالاتتى.

ـــ رەئىيەت بىزدىن خورلۇق كۆرمىسۇن، ـــ دېدى سەئىدخان، ـــ بايىقى يارلىق كۇچكە ئىگە. كىمدىكىم يارلىققا خىلاپلىق قىلىپ ئاۋامنى قاقشاتماقچى بولىدىكەن، ھەرقانداق تۆھپىكار بولۇشىدىن قەتئىينەزەر قىلچىلىك ئىياپ ئولتۇرمايمەن، ـــ ئۇ مىرزا ھەيدەر كۆرەگانغا قارىدى، ـــ سەن ئاغامغا ئەۋەتىدىغان مەكتۇپىنى تەييارلاۋەر. خەزىنىدىن ئېسىل سوۋغاتلارنى پىشكەش قىلىپ ئەۋەتەيلى، ـــ ئۇ ئەمىرلەرگە يۈزلەندى، ـــ قوبۇل تامام، جانابى ئەمىرلەرگە ئىجازەت.

ئەمىرلەر دۇررىدە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ قول باغلاشتى:

ـــ ئادالەتپاناھىمىز ئامان بولغاي!

2003 ـ يىلى 6 ـ ئايدىن 2009 ـ يىلى 12 ـ ئايغىچە يېزىلدى ۋە قايتا ئىشلەندى. يەكەن.

مەسئۇل مۇھەررىر : قەيسەر قۇربان
مەسئۇل كوررېكتور : ئابلىز ئورخۇن
مۇقاۋا لايىھەلىگۈچى : ئەكبەر سالىھ

ياسىنجان سادىق چوغلان

باھادىرنامە (6)

نەشر قىلغۇچى : مىللەتلەر نەشرىياتى
ئادرېسى : بېيجىڭ شەھىرى خېپىڭلى شىمالىي كوچا 14- قورۇ
پوچتا نومۇرى : 100013
تېلېفون نومۇرى : 010-64290862
ساتقۇچى : جايلاردىكى شىنخۇا كىتابخانىلىرى
باسقۇچى : بېيجىڭ شېڭتۇڭ باسما چەكلىك شىركىتى
نەشرى : 2010-يىل 8-ئايدا 1-قېتىم نەشر قىلىندى
بېسىلىشى : 2014-يىل 3-ئايدا بېيجىڭدا 6-قېتىم بېسىلدى
ئۆلچىمى : 1230×880 م م. 32 كەسلەم
باسما تاۋىقى : 14.125
باھاسى : 45.00 يۈەن
ISBN 978-7-105-11010-0/I.2193 (维315)

图书在版编目(CIP)数据

诸王传.6：维吾尔文/亚生江·沙地克著.—北京：民族出版社，2010.7（2014.3重印）
ISBN 978-7-105-11010-0

Ⅰ.①诸... Ⅱ.①亚…Ⅲ.①历史小说—中国—当代—维吾尔语（中国少数民族语言）Ⅳ.①I247.5

中国版本图书馆CIP数据核字(2010)第130106号

责任编辑：开赛尔·库尔班
责任校对：阿布力孜·买买提力
封面设计：艾克拜尔·萨力赫
出版发行：民族出版社　http://www.mzcbs.com.
社　　址：北京市和平里北街14号　邮编：100013
电　　话：010-64290862（维文室）
印　　刷：北京盛通印刷股份有限公司
版　　次：2010年8月第1版　2014年3月北京第6次印刷
开　　本：880×1230毫米　大32开
印　　张：14.125
定　　价：45.00元

ISBN 978-7-105-11010-0/I.2193（维315）